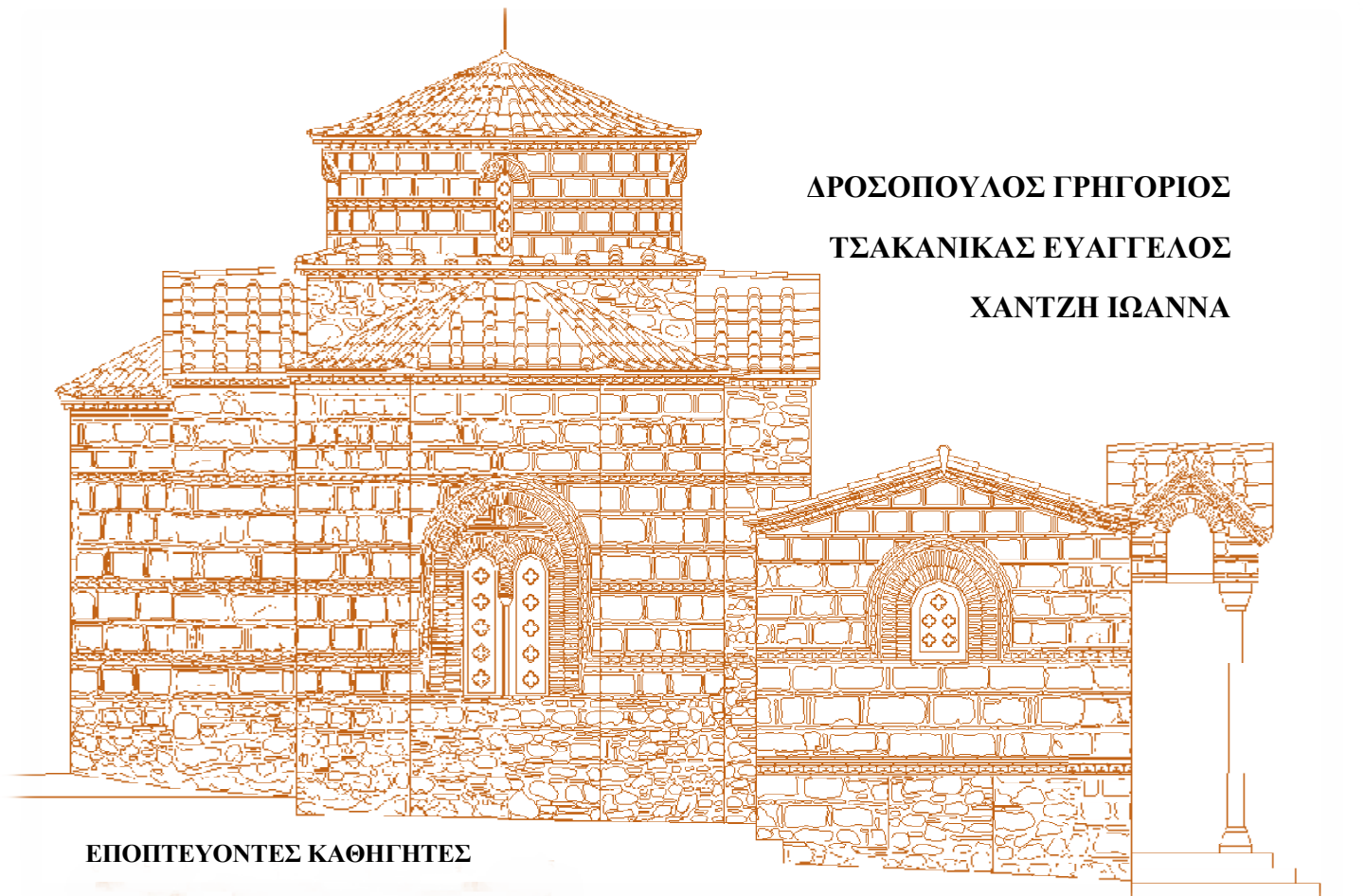

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*Αποκατάσταση του Ιερού Ναού του Αγίου Νικολάου
στο Πλατάνι Πατρών*

ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ

ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ

ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ

ΕΠΟΠΤΕΥΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ

ΚΑΚΑΒΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ

ΠΑΤΡΑ 2012

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Πτυχιακή εργασία με τίτλο «*Αποκατάσταση του Ιερού Ναού του Αγίου Νικολάου στο Πλατάνι Πατρών*» αποτελεί έργο των σπουδαστών Δροσόπουλου Γρηγόριου, Τσακανίκα Ευάγγελου και Χαντζή Ιωάννας.

Τελειόφοιτοι της Σχολής Τεχνολογικών Εφαρμογών, του Τμήματος Ανακαίνισης και Αποκατάστασης Κτιρίων του ΤΕΙ Πάτρας, αποφασίσαμε ν' ασχοληθούμε με την επίπονη μελέτη αποκατάστασης ενός ιδιαίτερα σημαντικού βυζαντινού μνημείου του Νομού Αχαΐας.

Η πρόταση ήρθε από τον καθηγητή του τμήματος κ. Δρ. Παναγιώτη Κακαβά, την οποία αποδεχτήκαμε πρόθυμα, καθώς γνωρίζαμε τη σπουδαιότητα μιας τέτοιας μελέτης. Θέλουμε λοιπόν να τον ευχαριστήσουμε για την ευκαιρία που μας έδωσε να αποδείξουμε τις ικανότητες και δεξιότητες που αποκτήσαμε κατά τη διάρκεια των σπουδών μας και ελπίζουμε να φανούμε αντάξιοι των προσδοκιών του, ως καθηγητή μας.

Ιδιαίτερα ευχαριστούμε την κ. Δρ. Αναστασία Γεωργιάδη, συνεισηγήτρια αυτής της πτυχιακής εργασίας, για την αμέριστη βοήθειά της και τις εύστοχες συμβουλές της.

Ευχαριστούμε θερμά για την βοήθειά τους στο έργο μας,

Το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ι. Ν. Αγίου Νικολάου Πλατανίου
Τη Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο
Την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία
Την 6^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Αχαΐας
Τους εργαζόμενους στη Βιβλιοθήκη ΤΕΙ Πάτρας
Τη Γραμματεία του τμ. ΑΑΚ Πάτρας
Τους κατοίκους και τα μέλη του Εκπολιτιστικού συλλόγου Πλατανίου
Τον συμφοιτητή μας Γεώργιο Γκούμα για την πολύτιμη βοήθειά του στα σχέδια του φωτορεαλισμού
Τον συμφοιτητή από το τμήμα των Πολιτικών Έργων Υποδομής Διονύσιο Παναγόπουλο για την πολύτιμη βοήθειά του στην αποτύπωση με γεωδαιτικό σταθμό και Laser

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της μελέτης του βυζαντινού μνημείου του Ι. Ναού Αγίου Νικολάου, είναι η καταγραφή της ιδιαίτερης κατασκευής του, η οποία έγινε σχεδόν πριν 10 αιώνες, τις βλάβες που έχει υποστεί με το πέρασμά τους και την συνιστώμενη αποκατάστασή του, σύμφωνα με τις διεθνείς συμβάσεις περί αποκατάστασης αρχαιοτήτων και άλλων μνημείων. Βέβαια η παρούσα πτυχιακή εργασία παρουσιάζει τις κατάλληλες προτάσεις, χωρίς να θεωρείται ότι αποτελεί και τη δεδομένη πρακτική λύση για το εν λόγω μνημείο.

Η πτυχιακή εργασία αποτελείται από πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο, περιγράφεται η ιστορία της περιοχής, εγγύτερης και ευρύτερης, ως προς το μνημείο, σύμφωνα με τις αναφορές που υπάρχουν σε γραπτές πηγές, προσεγγίζοντας και τονίζοντας ιδιαίτερα, την εκκλησιαστική υπόσταση ορισμένων αναφορών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, δίνεται η θεωρητική ανάλυση της Βυζαντινής αρχιτεκτονικής, με έμφαση στον Ελλαδικό χώρο, μέσα στο πέρασμα των αιώνων. Περιγράφεται σύντομα η έναρξη της θρησκευτικής αρχιτεκτονικής από την Ελληνική αρχαιότητα και την μετάβασή της στην Βυζαντινή αρχιτεκτονική, που κυριαρχεί μέχρι τις μέρες μας, βασιζόμενοι στις καθιερωμένες ιστορικά περιόδους της. Αυτές είναι: η περίοδος διάδοσης του χριστιανισμού προ του 313, η Παλαιοχριστιανική περίοδος που εμπεριέχει την Ιουστινιάνεια, η Πρώιμη βυζαντινή εποχή με τις φάσεις της Εικονομαχίας, η Μεσοβυζαντινή περίοδος, η Υστεροβυζαντινή που εμπεριέχει την Παλαιολόγεια εποχή και η Μεταβυζαντινή περίοδος, κατά την οποία αναπτύσσονται η Κρητική σχολή και αυτή της Βόρειας Ελλάδας. Μεγαλύτερη έμφαση δίνεται στην Μεσοβυζαντινή και Ελλαδική αρχιτεκτονική, καθώς σε αυτή ανήκει το μνημείο μας και στον τύπο των τρίκογχων.

Στο τρίτο κεφάλαιο, στο πρώτο μέρος γίνεται η αρχιτεκτονική τεκμηρίωση του ναού. Δίνονται, η πλήρης περιγραφή του, όλα τα κατασκευαστικά στοιχεία, η σειρά των αρχιτεκτονικών σχεδίων που απαιτείται, σχέδια αρχείου από προηγούμενες δημοσιεύσεις και η φωτογραφική τεκμηρίωση. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η διαγνωστική μελέτη.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, γίνεται η πρόταση αποκατάστασης, δίνοντας τις προδιαγραφές των απαραίτητων μελετών, -δομοστατικής και οικοδομικής-, ενσωμάτωσης νέων στοιχείων, ανάπλαση εξωτερικού περιβάλλοντος-, η οποία συνοδεύεται από σειρά σχεδίων.

Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο, παρουσιάζεται η πρόταση ανέγερσης κωδωνοστασίου, πλησίον του ναού, το οποίο θα εναρμονίζεται με τη μορφή του

βυζαντινού μνημείου, καθώς επίσης μια σύντομη θεωρητική ανάλυση των βυζαντινών κωδωνοστασίων και τα αρχιτεκτονικά σχέδια που συνοδεύουν την μελέτη.

Κλείνοντας παρουσιάζεται η πλήρης βιβλιογραφία. Σε ορισμένες ενότητες, έχει δοθεί η βιβλιογραφία και στο τέλος αυτών, για να βοηθηθεί ο αναγνώστης.

Τέλος η πτυχιακή εργασία, συμπληρώνεται με την ενότητα των παραρτημάτων. Περιλαμβάνει τον Βίο του Αγίου Νικολάου εκ Μύρων Λυκίας, στον οποίο είναι αφιερωμένος ο ναός, ακολουθεί το γλωσσάριο, απαραίτητο στην παρούσα μελέτη, για πληρέστερη κατανόηση των όρων της Βυζαντινής αρχιτεκτονικής. Παρουσιάζονται δημόσια και μη έγγραφα, σημαντικές ανακοινώσεις, θεσμικό πλαίσιο κλπ., τα οποία τεκμηριώνουν πληρέστερα τις αναφορές, μέσα στην παρούσα εργασία. Στα παραρτήματα περιλαμβάνεται όλη η σειρά των σχεδίων της εργασίας,

Η αποτύπωση έγινε με τον συνδυασμό παραδοσιακών (χειρωνακτικά) και σύγχρονων μεθόδων (γεωδαιτικό σταθμό και λείζερ). Φυσικά λάβαμε υπόψη μας και τα σχέδια αρχείου της βιβλιογραφίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	σ1
Κεφάλαιο Πρώτο	
Ιστορική Τεκμηρίωση.....	σ3
1.1.Πλατάνι Αχαΐας, Γεωπολιτική Θέση και Ιστορία.....	σ3
1.2.Ιστορία της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου στο Πλατάνι Ρίου.....	σ17
1.3.Σχέσεις του μνημείου με την ευρύτερη περιοχή.....	σ33
Πολεοδομικό πλαίσιο	σ33
1.4.Προφορικές μαρτυρίες κατοίκων του οικισμού.....	σ36
1.5.Συμπληρωματικά εκκλησιαστικά ιστορικά στοιχεία.....	σ42
1.5.α.Η εκκλησία επί Λατινοκρατίας στην Αχαΐα.....	σ42
1.5.β.Η εκκλησία επί Τουρκοκρατίας στον Ελλαδικό χώρο.....	σ45
1.5.γ.Περί εκκλησιαστικής περιουσίας και τα ιστορικά στοιχεία που προκύπτουν από την καταγραφή της	σ47
Κεφάλαιο Δεύτερο	
Θεωρητική ανάλυση	
2.1. Ο ναός ως λατρευτικός τόπος στην Αρχαία Ελλάδα.....	σ50
2.2.Ρωμαϊκή αυτοκρατορία.....	σ51
2.3.Βυζαντινή Αυτοκρατορία.....	σ51
2.4.Βυζαντινή Αρχιτεκτονική.....	σ52
2.4.1.Ίδρυση, σχέδιο και θεμελίωση των ναών.....	σ55
2.4.2.Παλαιοχριστιανική Περίοδος, προ του 313 μ.Χ.....	σ56
2.4.3.Παλαιοχριστιανική αρχιτεκτονική 313-630.....	σ59
2.4.4.Ιουστινιάνεια περίοδος 6 ^{ος} αι.....	σ62

2.4.5.Πρώιμη βυζαντινή περίοδος 630-843.....	σ64
2.4.5.α.Εικονομαχία 726 - 843.....	σ64
2.4.6.Μεσοβυζαντινή αρχιτεκτονική 843-1024.....	σ64
2.4.6.α..Η Ελλαδική ναοδομία του 12 ^{ου} αι.....	σ67
2.4.6.β..Κατάλογος τύπων ναών Μεσοβυζαντινής περιόδου σύμφωνα με τον Νικόλαο Γκιολέ.....	σ69
2.4.7.Υστεροβυζαντινή αρχιτεκτονική 1204-1453.....	σ74
2.4.8.Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική.....	σ76
2.5.Τρίκογχοι ναοί ή τριφυλλοειδείς.....	σ77
2.5.1.Αγιορείτικος τρίκογχος τύπος.....	σ90
2.5.1.α.Καθολικό Μεγίστης Λαύρας, αφιερωμένο στην Παναγίας.....	σ90
2.5.1.β.Παρεκκλήσι αγίου Νικολάου καθολικού μονής Βατοπεδίου....	σ93
2.5.1.γ.Καθολικό μονής αγίου Νικολάου Μελισσουργείου Ουρανούπολεως.....	σ94
2.5.2.Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Παναγίας Μολυβδοσκεπάστου Κονίτσης.....	σ95
2.5.3.Παναγία Κουμπελίδικη ή Καστριώτισσα Καστοριάς.....	σ98
2.5.4.Προφήτης Ηλίας Θεσσαλονίκης.....	σ101
2.5.5.Άγιος Νικόλαος Σερρών.....	σ103
2.5.6.Άγιοι Απόστολοι, (Σολάκη), Αρχαία Αγορά-Αθήνα.....	σ104
2.5.7.Άγιος Δημήτριος Βαράσοβα Αιτωλίας.....	σ107
2.5.8.Μεταμόρφωση του Σωτήρος στην Καστοριά.....	σ108
2.5.9.Άγιος Νικόλαος Αυλίδας.....	σ109
2.5.10.Άγιος Σώζων, Σκριπού, Ορχομενός Βοιωτίας.....	σ110
2.5.11.Άγιος Νικόλαος Λάρυμνας.....	σ112
2.5.12.Μονή της Curtea de Argeș (Βλαχία, Ρουμανία).....	σ113

2.5.13.Άγιος Ανανίας Alaman (Alem) (Αρμενία).....	σ114
2.6.Ο φυσικός φωτισμός των Βυζαντινών ναών.....	σ115
2.7.Τα μέρη του χριστιανικού ναού.....	σ120
2.8.Βυζαντινή αγιογραφία και εικονογραφικό πρόγραμμα.....	σ132

Κεφάλαιο Τρίτο

A. Αρχιτεκτονική Τεκμηρίωση

3.A.1.Γενική περιγραφή, τυπολογία, μορφολογία.....	σ139
3.A.1.α.Χρονολόγηση.....	σ142
3.A.2.Αναλυτική περιγραφή.....	σ145
3.A.2.1.Θεμέλια.....	σ145
3.A.2.2.Τοιχοποιία.....	σ145
3.A.2.3.Τόξα.....	σ147
3.A.2.4.Θόλοι - Σταυροθόλια.....	σ147
3.A.2.5.Στέγες.....	σ148
3.A.2.6.Στοιχεία όψεων.....	σ149
3.A.2.6.α.Γείσα.....	σ149
3.A.2.6.β.Κεραμικός διάκοσμος.....	σ149
3.A.2.7.Επιχρίσματα.....	σ150
3.A.2.8.Αρμολογήματα.....	σ150
3.A.2.9.Ανοίγματα.....	σ150
3.A.2.9.α.Θύρες.....	σ150
3.A.2.9.β.Παράθυρα.....	σ151
3.A.2.9.γ.Κουφώματα.....	σ152
3.A.2.10.Πάτωμα - Δάπεδο.....	σ152
3.A.2.11.Στοιχεία εσωτερικού χώρου.....	σ153
3.A.2.11.α.Αγία Τράπεζα.....	σ153

3.A.2.11.β.Τέμπλο.....	σ153
3.A.2.11.γ.Κοσμήτες.....	σ153
3.A.2.12.Πρόσθετα στοιχεία.....	σ154
3.A.2.13.Ηλεκτρικές εγκαταστάσεις.....	σ154
3.A.2.14.Περιβάλλοντας Χώρος.....	σ154
3.A.2.15.Εικονογραφικό πρόγραμμα.....	σ155
3.A.3.Κατασκευαστικές φάσεις του μνημείου και επεμβάσεις.....	σ158
3.A.4.Κατασκευαστικά βυζαντινής ναοδομίας που αφορούν τον ναό.....	σ160
3.A.4.α.Κατασκευή τρούλου.....	σ160
3.A.4.β.Κατασκευή τόξου.....	σ162
3.A.4.γ.Κατασκευή σταυροθολίου.....	σ162
3.A.4.δ.Κατασκευή τοιχοποιίας.....	σ165
3.A.5.Υλικά κατασκευής και επεμβάσεων.....	σ167
3.A.5.α.Μακροσκοπική αναγνώριση των υλικών κατασκευής.....	σ167
3.A.5.β.Φασματοσκοπική μέθοδο FT - IR.....	σ172
3.B.Διαγνωστική μελέτη.....	σ178
3.B.1.Διάγνωση προβλημάτων.....	σ178
3.B.1.1.Θεμέλια.....	σ178
3.B.1.2.Εξωτερικές τοιχοποιίες.....	σ179
3.B.1.2.α.Δυτική πλευρά.....	σ179
3.B.1.2.β.Βόρεια πλευρά.....	σ179
3.B.1.2.γ.Ανατολική πλευρά.....	σ180
3.B.1.2.δ.Νότια πλευρά.....	σ180
3.B.1.2.ε.Βάθρο τρούλου.....	σ181
3.B.1.2.στ.Τοιχοποιία τρούλου.....	σ181
3.B.1.3.Στέγες.....	σ181
3.B.1.4.Στοιχεία όψεων.....	σ181

3.B.1.4.α.Γείσα.....	σ181
3.B.1.4.β.Κεραμικός διάκοσμος.....	σ181
3.B.1.5.Εσωτερικές τοιχοποιίες.....	σ182
3.B.1.6.Τόξα.....	σ183
3.B.1.7.Θόλοι - Σταυροθόλια.....	σ183
3.B.1.8.Επιχρίσματα.....	σ183
3.B.1.9.Αρμολογήματα.....	σ184
3.B.1.10.Ανοίγματα.....	σ184
3.B.1.11.α.Κουφώματα.....	σ185
3.B.1.12.Δάπεδο.....	σ185
3.B.1.13.Στοιχεία εσωτερικού χώρου.....	σ186
3.B.1.13.α.Αγία Τράπεζα.....	σ186
3.B.1.13.β.Τέμπλο.....	σ186
3.B.1.13.γ.Κοσμήτες.....	σ186
3.B.1.14.Πρόσθετα στοιχεία.....	σ186
3.B.1.15.Ηλεκτρομηχανολογικές εγκαταστάσεις.....	σ186
3.B.1.16.Περιβάλλοντας Χώρος.....	σ186
3.B.2.Αιτίες φθορών.....	σ187
3.B.3.Παθολογία υλικών κατασκευής.....	σ190

Κεφάλαιο Τέταρτο

4.Πρόταση Αποκατάστασης.....	σ193
4.1.Στόχοι και αρχές της επέμβασης.....	σ194
4.2.Προτεινόμενες επεμβάσεις.....	σ194
4.2.1.Προετοιμασία εργοταξίου.....	σ194
4.2.2.Ερευνητικές εργασίες.....	σ195
4.2.2.1.Τομές στο έδαφος.....	σ195

4.2.2.2.Έλεγχος του φέροντος οργανισμού.....	σ196
4.2.2.3.Λήψη μικρών δοκιμίων της τοιχοποιίας, των συνδετικών κονιαμάτων και των επιχρισμάτων	σ196
4.2.2.4.Έλεγχος της στέγης για την εξακρίβωση της φθορά.....	σ196
4.2.2.5.Έλεγχος των τοιχοποιιών για να εξεταστούν οι φθορές	σ196
4.2.2.6.Απομάκρυνση κινητών στοιχείων.....	σ196
4.2.3.Καθαιρέσεις.....	σ197
4.2.3.1.Καθαίρεση στεγών.....	σ197
4.2.3.2.Καθαίρεση επιχρισμάτων.....	σ197
4.2.3.3.Καθαίρεση κουφωμάτων.....	σ197
4.2.3.4.Καθαίρεση σκυροδέματος.....	σ197
4.2.3.5.Καθαίρεση διακοσμητικών στοιχείων.....	σ197
4.2.3.6.Διανοίξη τειχισμένων ή νέων ανοιγμάτων	σ197
4.3.Δομική αποκατάσταση.....	σ198
4.3.1.Θεμελίωση.....	σ198
4.3.2.Φέροντας οργανισμός - Τοιχοποιία.....	σ199
4.3.2.α.Καθαρισμός τοιχοποιίας και συντήρηση.....	σ199
4.3.2.β.Αντιμετώπιση βιολογικών παραγόντων.....	σ201
4.3.2.γ.Αποκατάσταση συνδετικού κονιάματος	σ201
4.3.2.δ.Αποκατάσταση ρωγμών - κενών.....	σ202
4.3.2.ε.Ανακατασκευή τμημάτων τοιχοποιίας.....	σ203
4.3.3.Στέγες.....	σ203
4.4.Οικοδομική αποκατάσταση.....	σ204
4.4.1.Ανακατασκευή εξωτερικής τοιχοποιίας τρούλου.....	σ204
4.4.2.Κατασκευή γείσων.....	σ205

4.4.3.Αποκατάσταση τόξων.....	σ205
4.4.4.Αποκατάσταση θόλων - σταυροθολίων.....	σ205
4.4.5.Ανακατασκευή επιχρισμάτων.....	σ206
4.4.6.Ανακατασκευή κεραμικού διακόσμου.....	σ206
4.4.7.Ανακατασκευή ανοιγμάτων.....	σ206
4.4.8.Ανακατασκευή κουφωμάτων.....	σ207
4.4.9.Ανακατασκευή δαπέδου	σ207
4.4.10.Αποκατάσταση στοιχείων εσωτερικού χώρου.....	σ208
4.4.10.α.Ανακατασκευή Αγίας Τράπεζας	σ208
4.4.10.β.Συντήρηση τέμπλου.....	σ208
4.4.10.γ.Κοσμήτες.....	σ208
4.4.11.Κατασκευή πρόπυλου.....	σ208
4.4.12.Κατασκευή βαθμίδων.....	σ209
4.4.13.Ανακατασκευή ηλεκτρικής εγκατάστασης.....	σ209
4.4.14.Διαμόρφωση εξωτερικού περιβάλλοντος.....	σ209
4.5.Διάγραμμα εργασιών.....	σ210
4.6.Φωτισμός.....	σ212
Μέθοδος φωτομέτρησης.....	σ212
Σύνταξη ηλιακού χάρτη.....	σ213
4.7.Ακουστική.....	σ217
Κεφάλαιο Πέμπτο	
Κατασκευή Κωδωνοστασίου.....	σ222
5.1.Θεωρητική ανάλυση	
5.2.Πρόταση Κατασκευής Κωδωνοστασίου.....	σ227
5.2.1.Περιγραφή κτίσματος.....	σ227
5.2.2.Κατασκευή, υλικά και τρόπος δόμησης.....	σ228

Συμπεράσματα

Επίλογος

Βιβλιογραφία

Παραρτήματα

Ο Άγιος Νικόλαος, Αρχιεπίσκοπος Μύρων της Λυκίας - Βίος και Θάματα

Γλωσσάρι

Έγγραφα χαρακτηρισμού του μνημείου

Θεσμικό Πλαίσιο

Φωτογραφική τεκμηρίωση

Σχεδιαστική τεκμηρίωση

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΓΑΚ: Γενικά Αρχεία του Κράτους

ΒΧΜ: Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο

ΔΕΠΑΠ: Δημοτική Επιχείρηση Πολιτιστικής Ανάπτυξης Πάτρας

ΔΧΑΕ: Δελτίο Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΕΑΔΔ: Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών

ΕΜΕ: Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού

ΕΛ.ΣΤΑΤ.: Ελληνική Στατιστική Αρχή

Ι. Θ.: Ιστορικά Θέματα

ΙΠΠ: Ιστορία Πόλεως Πατρών

ΙΛΡ: Ιστορικό Λεξικό Ρίου

ΙΛΠ: Ιστορικό Λεξικό Πατρών

ΜΕΛ: Μείζον Ελληνικό Λεξικό

ΤΕΕ: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος

ΦΕΚ: Φύλλο Εφημερίδος της Κυβερνήσεως

ΧΑΕ: Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία

ΑΑΕ: Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία

PG: PATROLOGIA GRAECA

Τ., τ.: τόμος

σ: σελίδα

σημ.: σημείωση

παρ.: παράγραφος

εικ.: εικόνα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«...τι μπορεί να περιλαμβάνει ο όρος ιστορικό. ...είναι κάθε τι που συνδέεται με την ιστορία μας, την πολιτική, τη στρατιωτική, τη θρησκευτική... κάθε τι που αποτελεί ένα ιδιαίτερο καλλιτεχνικό, ή έστω τεχνικό επίτευγμα, κάθε τι που έχει σημαδέψει μια εποχή. Μνημεία, κι ακόμη τοποθεσίες, δέντρα, κτίρια.

Κι αναμφισβήτητα έτσι είναι, όταν δούμε την ιστορία σαν αποτύπωμα συγκεκριμένων γεγονότων στο χώρο, που μεταβάλλονται σε σεβάσμιες, και γι' αυτό απομονωμένες νησίδες, που άλλοτε, ευκαιριακά, εμπλουτίζουν το περιβάλλον μας, άλλοτε είναι τελείως ξένες προς αυτό- γιατί έχει στο μεταξύ ριζικά μεταβληθεί- και άλλοτε, αποτελούν σοβαρά εμπόδια στην εξέλιξη και την αναμόρφωση αυτού του περιβάλλοντος.

Θα μπορούσε ωστόσο να δει κανείς τα πράγματα και κάπως διαφορετικά. Να θεωρήσει, δηλαδή, πως όλες οι πράξεις και οι ενέργειες του ανθρώπου, οι αποτυπωμένες στον χώρο, αποτελούν ιστορία. Πράξεις και ενέργειες που είχαν σαν στόχο να διαμορφώσουν το περιβάλλον του και να του εξασφαλίσουν τη ζωή του, να διακηρύξουν τις ιδέες του, να οργανώσουν την άμυνά του- από τη φύση και από τους γείτονές του- και να μας παραδώσουν, τελικά τη δική του συνολική περί του κόσμου αντίληψη.

Αν είναι έτσι,... τότε ιστορικός τόπος δεν είναι μόνο αυτός που χρησίμευε σαν πεδίο μάχης, αλλά και εκείνος στον οποίο αναπτύχθηκε ένας οικισμός, κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες. Ιστορικό δεν είναι μόνο το σπίτι όπου γεννήθηκε ένας σπουδαίος ποιητής, αλλά και τα κτίρια, τα σπίτια, που μπορούν συνολικά θεωρούμενα, να μας διδάξουν για κάποια συγκεκριμένη περίοδο της ιστορίας του πολιτισμού, θεωρουμένης και αυτής ως συνολικής εθνικής σημασίας.

....Το ιστορικό αντικείμενο δεν είναι πια κατ' ανάγκη απομονωμένο, απομακρυσμένο ή δυσπρόσιτο για τον καθέναν από μας, δεν είναι κατ' ανάγκην περιφραγμένο με κάποιο κιγκλίδωμα. Η ιστορία – εννοώ η υλοποιημένη, η αποτυπωμένη στον χώρο ιστορία- δεν προορίζεται πια, μόνο για ενός είδους μάθηση ή παραδειγματισμό. Προορίζεται, αντίθετα, για βαθύτερη κατανόηση, για βίωση. Το ιστορικό τοποθετείται σαν στοιχείο ενεργό του περιβάλλοντός μας, ζούμε μαζί του, δεν αναφερόμαστε απλώς σ' αυτό, όταν –τυχόν- το χρειαζόμαστε, ή όταν μας το υποδεικνύουν.

Οι Βυζαντινές εκκλησίες που εξακολουθούν να λειτουργούν ακόμη, είναι μνημεία που συμμετέχουν ενεργά στη ζωή μας.

Στην μέχρι σήμερα πρακτική μας τα κάθε λογής μνημεία, ανεξάρτητα από την εποχή, την τυπολογία, το είδος, την ιστορική ή καλλιτεχνική τους σημασία και

κάθε άλλο τους χαρακτηριστικό, καθώς και οι ιστορικές γειτονιές των πόλεων μας, αποτελούν στοιχεία του χτισμένου αστικού περιβάλλοντος, απομονωμένα κατά κανόνα απ' αυτό, χωρίς οργανική, χωρίς λειτουργική, συσχέτιση με αυτό το περιβάλλον. Αυτό βέβαια, εξαρτάται πολλές φορές από την ίδια την λειτουργική υπόσταση του μνημείου και τη δυνατότητα να λειτουργεί σήμερα, όπως τον καιρό που πρωτοδημιουργήθηκε. Οι Βυζαντινές εκκλησίες, που και σήμερα εξακολουθούν να λειτουργούν, έχουν άμεση λειτουργική συσχέτιση με τον αστικό χώρο – όταν τους το επιτρέπουμε να έχουν- ενώ ένα αρχαίο ελληνικό ή ρωμαϊκό ή τουρκικό μνημείο, βρίσκεται απομονωμένο, περιφραγμένο, ή αντίθετα αποτελεί παράταιρο, μερικές φορές ανεξήγητο, πάντως στοιχείο αντιτιθέμενο, αν μη εχθρικό, προς το, αστικό του περίγυρο. Βέβαια και μια βυζαντινή εκκλησία μπορεί να είναι απομονωμένη αν έχει αποστερηθεί το λειτουργικό της περιεχόμενο.

Η έκπτωση της οργανικής αποστολής οδηγεί μοιραία και στην έκπτωση της οργανικής σύνθεσης, στην απομόνωση και στην αποξένωση. Η περίφραξη αποτελεί την τυπική μόνο επισήμανση και επισφράγιση του γεγονότος. Ένα αρχαίο ελληνικό ή ρωμαϊκό μνημείο, αντίθετα που εξακολουθεί να λειτουργεί ή αποκτά και πάλι την αρχική του λειτουργία, όπως για παράδειγμα, το Ωδείο του Ηρώδου του Αττικού (Αθήνα), επανεντάσσεται αναγκαστικά στη λειτουργία της σύγχρονης πόλης και επηρεάζει, με την παρουσία του, το αστικό περιβάλλον.»

Τα μνημεία και η πόλη, Διονύσης Α. Ζήβας

LIBRO/ Αρχιτεκτονική - Πόλεις, Αθήνα 1997

Άρθρο «Ιστορική πόλη και Σύγχρονη ζωή»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1. Ιστορική Τεκμηρίωση

1.1. Πλατάνι Αχαΐας, Γεωπολιτική Θέση και Ιστορία

«Η ιστορική ανάλυση-τεκμηρίωση δεν στοχεύει μόνο στην κωδικοποίηση των ιστορικών στοιχείων και στον προσδιορισμό της ιστορικής αξίας του κτιρίου, αλλά αποσκοπεί και στην ανάδειξή τους μέσα από μια νέα ερμηνεία τους. Οι κατευθυντήριες άξονες και οι αρχές για την αποκατάσταση – επανάχρησή του θα προκύψουν σε μεγάλο βαθμό από την αξιολόγηση των ιστορικών του φάσεων σε συνδυασμό, με άλλες παραμέτρους»¹.

Το χωριό Πλατάνι, βρίσκεται γεωγραφικά στο βορειοδυτικό άκρο της Πελοποννήσου και στο βόρειο τμήμα του Νομού Αχαΐας, με γεωγραφική θέση $38^{\circ} 17' 47.95'' \text{B}$ και $21^{\circ} 49' 30.94'' \text{A}^2$. Από την Πάτρα, απέχει περίπου 11χλμ, ακολουθώντας την παλαιά Εθνική οδό Πατρών – Αθηνών, στρίβουμε δεξιά στον Άγιο Βασίλειο και ανεβαίνουμε προς τα ορεινά. (Εικ.1,2,4)

Η ονομασία Πλατάνι είναι φυτώνυμο και προέρχεται από το πλήθος των πλατάνων³ που υπήρχαν εκεί και μάλλον θεωρείται μεταγενέστερο, ενώ το ίδιο το χωριό υφίστατο ως οικισμός, αν κρίνουμε από την ύπαρξη του ναού του Αγίου Νικολάου. Βρίσκεται σε μέσο υψόμετρο 200μ.⁴, στις βόρειες υπώρειες του Παναχαϊκού όρους⁵. (Εικ. 3) Στα βόρεια συνορεύει⁶ με το Ρίο, τον Άγιο Βασίλειο, τον Πατραϊκό και Κορινθιακό κόλπο, στα βορειοανατολικά με το Δρέπανο, στα νότια το Παναχαϊκό όρος και στα δυτικά με την πόλη της Πάτρας. Λόγω αυτής της άμεσης γειτονίας, με την πρωτεύουσα του νομού Αχαΐας,

1 Μιχαήλ Νομικός, Αποκατάσταση Επανάχρηση Ιστορικών κτιρίων και συνόλων, Μεθοδολογία – Εφαρμογές, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1997.

2 Google earth

3 Παναγόπουλος, ΙΑΡ σ255,256 ~ Μέρτζιος σ134 «...Το διαμέρισμα της Πάτρας καλύπτεται σε μεγάλο βαθμό από δάση, πλούσιο σε βελανιδιές, ...για τις ανάγκες των δημόσιων πλοίων και γαλερών»

4 Θωμόπουλος, ΙΠΠ ~ Google earth

5 Θωμόπουλος ΙΠΠ, Τ. 1ος σ23-27, «Το Παναχαϊκό όρος, με υψόμετρο 1927μ. περίπου, πήρε το όνομά του, επειδή ανήκει ολόκληρο στην Αχαΐα. Απλώνεται από το βορειοανατολικό στο νοτιοδυτικό μέρος της, έχει επίμηκες σχήμα με πολλές διακλαδώσεις και παραφυάδες στο κέντρο του σημερινού νομού της Αχαΐας και ανατολικά της Πάτρας. Οι πρόποδες του απέχουν 6 με 8 χιλιόμετρα από την θάλασσα. Στην αρχαιότητα ήταν κατάφυτο από την Ελάτη την Παναχαϊκή (Abies Panachaica), κέδρους, πουρνάρια και άλλα δέντρα, είχε δηλαδή μεγάλη δάση με άγρια ζώα όπως αρκούδες, λύκους, ρύσους κλπ, όπως συμπεραίνεται από κάποιο χωριό του Παιονίας. Τα δάση από έλατα υπέστησαν μέχρι σήμερα αλλεπάλληλες καταστροφές από πυρκαγιές και υλοτομίες»

6 Θωμόπουλος ΙΠΠ, Τ. 1ος σ66-70 ~ <http://www.nea.gr/tour/pages/diadromes/diadromh1.htm>

θεωρείται προάστιο της πόλης και στο μεγαλύτερο μέρος του πρόκειται για αστικό πληθυσμό.

Μέχρι τις δημοτικές εκλογές του 2010, ανήκε διοικητικά στο Δήμο Ρίου⁷ ο οποίος καταργήθηκε, ως Δημοτικό Διαμέρισμα Πλατανίου. Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Καλλικράτης, ανήκει στο 4^ο Δημοτικό Διαμέρισμα του Δήμου Πατρέων. Είναι Τοπική Κοινότητα (με Κωδ. Κοιν. 91340510), της Δημοτικής Ενότητας Ρίου (με Κωδ. Δημ. Εν. 913405), του Δήμου Πατρέων (Κωδ. Νέου ΟΤΑ 9134) με έδρα του Δήμου, την Πάτρα και Περιφερειακής Ενότητας Αχαΐας (με Κωδ. Περι. Εν. 0702) της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας (με Κωδ. Περιφ. 7)⁸.

Η περιοχή συνδυάζει πλούσιο φυσικό περιβάλλον, ενώ στο Παναχαϊκό όρος, εκτεταμένη περιοχή γύρω από την κορυφή του, έχει ενταχθεί στο ευρωπαϊκό δίκτυο περιοχών NATURA 2000⁹, καθώς και τα όμορφα δάση των λεκανών απορροής των χειμάρρων Σελέμνου και Χαράδρου. Στο Πλατάκι εδρεύει πλέον και το Αρσάκειο σχολείο Πατρών¹⁰, σε νέες μεγάλες εγκαταστάσεις και ο Ιππικός Όμιλος Ρίου (θέση Πεταλά). Γενικά στην περιοχή του Ρίου, υπάρχουν εγκαταστάσεις της Πανεπιστημιούπολης Πατρών και της Φοιτητικής Εστίας, το Επιστημονικό Πάρκο, το Ε.Ι.ΧΗ.Μ.Υ.Θ. (Ερευνητικό Ινστιτούτο Χημικής Μηχανικής και Χημικών διεργασιών Υψηλής Θερμοκρασίας), επιχειρήσεις όπως η Α.Γ.Ε.Τ. Ηρακλής στο Ακταίο και η ΤΙΤΑΝ στο Δρέπανο, αλλά και το Αιολικό Πάρκο Παναχαϊκού¹¹.

Στην περιοχή υπήρξε μετοίκηση, από άλλες πιο ορεινές περιοχές και είναι γνωστό, ότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού της περιοχής Καλαβρύτων, μετακινήθηκαν σε άλλους πεδινούς τόπους σε διάφορες εποχές¹². Μεγάλο πρόβλημα αποτελούσε πάντα, η σεισμογένεια της περιοχής και οι κατολισθήσεις, και αυτό τεκμηριώνεται από τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά της, όπως αναφέρονται πιο κάτω, ώστε μεταξύ των ετών 1963-1973, μεταφέρθηκαν αρκετά χωριά από τα υψώματα του Παναχαϊκού, η Χρούστα στη Ροδινή και η Πιτίτσα στα Πιτιτσάνικα του Ρίου¹³.

Ο Ν. Τριανταφύλλου πιστεύει, ότι εδώ υπήρχε ο οικισμός του αρχαίου Πανόρμου κατά την αρχαιότητα και τα βυζαντινά χρόνια, αλλά όταν εγκαταλείφθηκε, ο τόπος ερημώθηκε και δάσωσε¹⁴. Σύμφωνα με τον

7 «Σύσταση Δήμου Πατρέων με έδρα την Πάτρα αποτελούμενη από τους Δήμους α. Πατρέων β. Βραχναϊκών γ. Ρίου δ. Μεσσάτιδος ε. Παραλίας οι οποίοι καταργούνται». Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ε.Δ., ΦΕΚ 87α, Ν. 3852/7-7-2010, Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης

8 www.apd-depin.gov.gr/mediaupload/.../dimoi_depin.xls

9 Μελέτη Επιχειρησιακού Σχεδιασμού του Δήμου Ρίου στο πλαίσιο της τριετίας 2008-2010, σ37

10 <http://www.arsakeio.gr>, Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία

11 Μελέτη Επιχειρησιακού Σχεδιασμού του Δήμου Ρίου στο πλαίσιο της τριετίας 2008-2010, σ88

12 Τριανταφύλλου ΙΑΠ σ1661,1663

13 Παναγόπουλος ΙΑΡ σ174

14 Τριανταφύλλου ΙΑΠ, σ1651-1652

Θωμόπουλο, Πάνορμος ονομαζόταν κατά την αρχαιότητα το μικρό λιμάνι, που βρίσκεται απέναντι από τη Ναύπακτο, στο κοίλωμα του γαλού μεταξύ των ακρωτηρίων Ρίου και Δρεπάνου και απέχει την ίδια απόσταση και από τα δύο. Ο Πάνορμος, εξαιτίας της ύπαρξης σ' αυτό το σημείο κάποιας μονής Δερβισών (Ησυχαστών) στον καιρό της Τουρκοκρατίας, καλείται Τεκές¹⁵. Από αυτά συνάγεται, ότι ο οικισμός του Πανόρμου, βρισκόταν σε υψηλότερη θέση από το λιμάνι, κοντά στο Πλατάνι, για λόγους προφανώς ασφάλειας από την πειρατεία¹⁶ και υγιεινότερου κλίματος.

Η έντονη οικοδόμηση της περιοχής, οδήγησε στην αποκάλυψη αρχαίων ευρημάτων, περισσότερο της ρωμαϊκής περιόδου, όπως καλοδιατηρημένο λουτρό στην κοίτη του ποταμού, κάτω από τα Αρσάκεια εκπαιδευτήρια και κτίριο Νυμφαίου στον λόφο πάνω από τα τελευταία σπίτια¹⁷.

Το παράλιο τμήμα των Αραχωβίτικων, παλαιότερα γνωστή ως «παλαιομονάστηρο», στο μεγαλύτερο μέρος αδόμητη, είχε χαρακτηριστεί από επιφανειακή έρευνα και περισυλλογή αρχιτεκτονικών μελών ως παλαιοχριστιανική εγκατάσταση από το 1946¹⁸. Ψηλότερα του ναού του Αγίου Νικολάου, στη θέση Τούρκικα¹⁹, βρέθηκαν τάφοι και επιχωμένα κτήρια. Κατά τον Μιχ. Πετρόπουλο²⁰, το Πλατάνι υποκατέστησε το χωριό Αργυρά κατά τον 2ο έως τον 4ο μ.Χ., αιτιολογώντας ότι «η μετατόπιση του οικισμού οφείλεται προφανώς σε πλημμύρα της Ξυλοκέρας (Σελέμνου) όπως αποδεικνύουν τα αρχαία λείψανα μέσα στην κοίτη». Μετά τον πόλεμο στην Αιτωλία κατά των Γαλατών (279 π. Χ.), κατέφυγαν οι Πατρείς, οι οποίοι είχαν πάρει μέρος ως σύμμαχοι, στην ορεινή και άσημη Άβερνα²¹, όπου παρέμειναν μέχρι τα χρόνια του Ρωμαίου αυτοκράτορα Αυγούστου²², (Πανσανίας, Αχαϊκά). Οι αρχαιολόγοι συμφωνούν πως στη περιοχή μεταξύ Πλατανίου, Καστριτσίου και παράλιων υπήρχαν επτά πολίχνες. Ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Αύγουστος, το 21 μ.Χ. μετέφερε τους κατοίκους αυτών των πόλεων στην Πάτρα, θέλοντας να την καταστήσει μεγάλο αστικό κέντρο, εμπορικά και πολιτιστικά, λόγω της ύπαρξης λιμένα. Για να μην επιστρέψουν οι κάτοικοι, οι πόλεις ισοπεδώθηκαν γι' αυτό

15 Θωμόπουλος ΙΠΠ, Τ. 1ος σ72,73~ Αβραμίδης - Μάγνης, Ιστορίες της πόλης, σ161, σύμφωνα με τον Μιχ. Πετρόπουλο ταυτίζεται με τη θέση «Γκολίμη» της περιοχής Τεκές του Αγίου Βασιλείου.

16 Θωμόπουλος ΙΠΠ, Τ. 1ος σ87, σημ. 1

17 Μ. Γεωργόπουλου-Βέρρα, Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μοναστήρια της Αχαΐας, σ38

18 Μελέτη Επιχειρησιακού Σχεδιασμού του Δήμου Ρίου στο πλαίσιο της τριετίας 2008-2010, σ28

19 Οι ντόπιοι δεν θυμούνται αυτή την ονομασία, αλλά οι τάφοι όντως βρίσκονταν πίσω από το ιερό του ναού.

20 Μ. Πετρόπουλος, Μελετήματα ΕΙΕ Τ. 13ος, σ257, ο Πανσανίας αναφέρει ότι στην περιοχή ρέει ο Βολνιαός ποταμός, και ο Πετρόπουλος θεωρεί ότι εννοεί την Ξυλοκέρα, ταυτίζοντάς τη με τον Σέλεμνο ενώ είναι γνωστό ότι ο Σέλεμνος είναι ο ποταμός που ρέει από την πλευρά του Καστριτσίου (Καστριτσιάνικο ποτάμι). Ουσιαστικά γίνεται η υπόθεση ότι το Πλατάνι βρίσκεται στη θέση της αρχαίας πόλης Βολινίας.

~ Βλ. και Τριανταφύλλου ΙΑΠ σ1651,1652 λήμμα Πλατάνι

21 Θωμόπουλος ΙΠΠ, Τ. 1ος σ125,126, λέγεται και Άρβα, Άδερνα (Σπον, Ουέλερ), Λουβέρνα, Αβέρνη και Άρβα. Από το Arbena πιθανολογείται ότι παράγεται το Αρβανίτης. Βλ. και Αβραμίδης - Μάγνης, Ιστορίες της πόλης, σ160,161

22 Κυβέρνησε από το 27 έως 14 π. Χ., Θωμόπουλος ΙΠΠ, Τ. 1ος σ247

και ο Πausanίας όταν 200 χρόνια αργότερα, πέρασε από την περιοχή, δεν βρήκε τα ίχνη τους²³.

Η Άβερνα, μετονομάσθηκε αργότερα σε κοινότητα Αργυρά και έφτανε μέχρι τα βόρεια του Πλατανίου. Βρισκόταν κτισμένη δίπλα στον αρχαίο δρόμο, που οδηγούσε από Πάτρα προς Αίγιο, όπου περίπου υπάρχει και σήμερα²⁴.

Έτερη θέση Ελληνικό (από αυτή του Πλατανίου) ταυτίζεται με το παραλιακό μέρος Γουναριάνικα²⁵ όπου βρέθηκαν αρχαιότητες (οικίες Σκαλτσάνη). Βόρεια του χειμάρρου Καρά Ρέμα²⁶, παραποτάμου του χειμάρρου Ξυλοκέρας, βρέθηκε κεραμοσκεπής τάφος (κτήριο Ηλιόπουλου), ενώ σπασμένοι κέραμοι, υποδηλώνουν εκτεταμένο νεκροταφείο, μέχρι της κορυφής του λόγου Παπαδοκώστα. Το ύψωμα Μαυροποδιά, νότια του χειμάρρου, έχει όστρακα και θραύσματα κεραμιδιών και πήθων. Πιθανότατα στις θέσεις αυτές, μπορεί ν' αναζητηθεί μία από τις αρχαίες πολίχνες όπως η Άρβα κλπ.

Την Βενετική περίοδο, εκτός από την καλής ποιότητας ξυλεία που παρείχε στη Γαληνοτάτη, όπως αναφέρει ο Μέρτζιος παρείχε και ποσότητα κριθαριού. Στην «Παρ. 468. Francesco Grimani προς τον Δόγη, Πάτρα 16 Ιανουαρίου 1699²⁷», αναφέρεται η αποστολή τμήματος σιτηρών του περασμένου και του τρέχοντος έτους από την Πάτρα, όπου τμήμα της πόλης και διαμερίσματος των Πατρών και χωριά, που οφείλουν να παρέχουν κριθάρι στα άλογα των δραγόνων. Ανάμεσά τους αναφέρεται το Πλατάκι με στάρα²⁸ 10.

Οι πολεμικές αναταραχές επηρέασαν τον τόπο κατά καιρούς. Ο σουλτάνος Μουράτ ο Β΄ (1404-1451), λεηλάτησε και κατέκαυσε την πόλη της Πάτρας και την ευρύτερη περιοχή, σε επιδρομή του στην Πελοπόννησο (1446)²⁹. Ο χρονογράφος Χαλκοκονδύλης³⁰, μνημονεύει την περιοχή του Ρίου και αναφέρει, ότι μεταξύ Ρίου και Καστριτίσιου, στρατοπέδευσε τον Απρίλιο – Μάιο του 1460 ο σουλτάνος Μωάμεθ ο Β΄ (γιός του Μουράτ), περιγράφοντας το Καστρίτσι με τον χαρακτηρισμό «Καστρίμινον πόλισμα» δηλ τόπο με ζωή και ανάπτυξη. Ο σουλτάνος δεν άφησε λίθον επί λίθου³¹, γι' αυτό και το Καστρίτσι

23 Θ. Λουλούδης, Αχαΐα-Οικισμοί-οικιστές-αυτοδιοίκηση, σ210

24 Παναγόπουλος ΙΑΡ λήμμα Αργυρά

25 Τριανταφύλλου ΙΑΠ ~ Εφ. Νεολόγος 6-3-1901, και «Γουναριάνικα», σήμερα Άγιος Βασίλειος Ρίου

26 Βρίσκεται κοντά στο Επιστημονικό Πάρκο

27 Μέρτζιος σ187-188

28 Μέρτζιος σ200, σημ.100, το μετρίκιο ήταν η ποσότητα των σιτηρών που ήταν απαραίτητοι για την σπορά ενός στρεμμ. 652 βημάτων.

Δύο μετρίκια αντιστοιχούσαν με ένα βενετικό στάρο.

29 Κυρ. Κωστόπουλου, Ι. Μ. Αγίου Νικολάου Μπάλα, σ21

30 Παναγόπουλος ΙΑΡ σ307 ~Ο Θωμόπουλος ΙΙΙΙ, Τομ. Β΄, σ73, τον αναφέρει ως Αθηναίο ιστορικό Λαόνικο Χαλκοκονδύλη, που εστάλει από τον Κων/νο Παλαιολόγο ως πρέσβης στον Μουράτ τον Β΄, με προτάσεις ειρήνης το 1446.

31 Θωμόπουλος ΙΙΙΙ, Τ. Ιος, σ75, 76, [εξανδραποδίστηκαν 60.000 άνθρωποι], [Βραχεία Χρονικά« ...και εχάλασε και ήλθεν εις την Πάτραν και έκαψεν αυτήν και εσκώτωσεν πολλούς ανθρώπους μέσα εις τα κανονικά*», (κανονικά*, σ75, σημ. 9, κανονικά είναι εδώ τα μοναστηριακά κτήματα)]

παραδόθηκε τότε αμαχητί³². Στην Επανάσταση του 1821, το καλοκαίρι του ίδιου έτους, ο Ανδρέας Λόντος³³, στρατοπέδευσε από την περιοχή του Πλατανίου μέχρι τα Σελλά με 100 άνδρες στην αρχή, για να προστατεύει την Πάτρα, το Ρίον και τα χωριά του, πηγαίνοντας στην πολιορκία του Ρίου και της Πάτρας. Η δύναμη του στρατοπέδου έφτασε τους 600 άνδρες, δίνοντας έτσι την ευκαιρία στους χωρικούς να καλλιεργούν ελεύθερα τα κτήματά τους, ενώ διαλύθηκε το 1825 από τους Τούρκους. Συγκεκριμένα στις 14 Δεκεμβρίου 1825 ο Ιμπραήμ έφθασε στην Πάτρα κι από εκεί στο Μεσολόγγι, για να ενισχύσει την πολιορκία του Μεχμέτ - Ρεσίτ πασά. Όταν έπεσε το Μεσολόγγι, ξαναγύρισε στην Πελοπόννησο και επιτέθηκε, στις αρχές Μαΐου του 1826, εναντίον του Μεγάλου Σπηλαίου. Βρήκε όμως εκεί σκληρή αντίσταση και αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Τον Ιούνιο του 1827 ο Ιμπραήμ κατέκαυσε τα πάντα στην Πελοπόννησο, προσπαθώντας πάντα να υποδουλώσει τους αδάμαστους κατοίκους. Αυτές οι ιστορικές αναφορές, μας δείχνουν ότι η περιοχή υπέστη κατά καιρούς καταστροφές, ως συνέπεια πολεμικών μαχών, που είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή κτισμάτων και την απώλεια ανθρώπινων ζώων. Θεωρείται δεδομένο, ότι τουλάχιστον δύο από τις πυρκαγιές που έχει υποστεί ο ναός, συνέβησαν την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των κατοίκων, μια μεγάλη πυρκαγιά³⁴ συνέβη στον 2^ο Παγκόσμιο πόλεμο, η οποία κατάστρεψε μεγάλη δασική περιοχή πίσω από το ναό.

Από τα παραπάνω, συμπεραίνουμε ότι το Πλατάνι, είναι ένας ιστορικός οικισμός και τόπος, με πλήθος αναφορών στην διαδρομή της ιστορίας. Κατοικείται από τα αρχαία χρόνια, και όπως φαίνεται από τον επόμενο πίνακα, ο πληθυσμός παρουσιάζει διακυμάνσεις με αυξητική πορεία τα τελευταία χρόνια.

32 Φ. Κόντογλου, Ο Καστρολόγος, σ104, Καστρίτσι. Μικρό κάστρο κοντά στην Πάτρα. Το πήρε ο Μωάμεθ χωρίς πόλεμο.

33 Τριανταφύλλου ΙΑΠ σ1651-1652~Παναγόπουλος ΙΑΡ σ1255-1256

34 Βλ. Προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων

Πίνακας 1. Δημοτική κατάσταση και πληθυσμός

Έτος	Οικογένειες	Κάτοικοι	Δήμος	Αναφορά
1697			Χωριό Πατρέων	Ενετική κατάσταση ³⁵
1699			Χωριό Πατρέων	Ενετική κατάσταση ³⁶
1700	13	52		Ενετική απογραφή ³⁷
1816				Rouqueville, IV, 400
1828	12			
1835-1841	24	101	Αργυρά (Καστρίτσι)	Έδρα του Δήμου το Καστρίτσι, Δήμαρχος Δ. Μπαστουνάρδος ³⁸
1844		144 ³⁹	Πατρέων	
1851	29	141	Αργυρά (Καστρίτσι) ⁴⁰	
1861		118		
1879		129	Πατρέων	Απογραφή ⁴¹
1889		104	Πατρέων	Απογραφή ⁴²
1896		138	Πατρέων	Απογραφή ⁴³
1907		165	Πατρέων	Απογραφή ⁴⁴
1920		198	Αγ. Βασιλείου (Γουναριάνικα)	Απογραφή ⁴⁵
1925			Κοινότητα Πλατανίου	
1928		248 ⁴⁶	«	
1940		295 ⁴⁷	«	
1951		285 ⁴⁸	«	
1961		261	«	Απογραφή ⁴⁹
1971		182	«	Απογραφή ⁵⁰
1981		235	«	«
1991		370	«	«
2001		460	Ρίου- Δ.Δ Πλατανίου	«
2002			Δημοτικές εκλογές Ψήφισαν 575 κάτοικοι ⁵¹	

35 Τριανταφύλλου ΙΑΠ, 1995, λήμμα Πλατάκι, σ1651, ~Κώδικας Μέρτζιου, μετ. Απόστολος Κουρουπάκης, σ188

36 Κώδικας Μέρτζιου σ188, βλ. υποσημ. 22

37 Τριανταφύλλου ΙΑΠ, λήμμα Πλατάκι, σ 1651-1652

38 Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, Αρ. 80, 28-12-1836, Γενικός Πίναξ των δήμων εις παράρτημα~ Ι. Κλάδου, Εφετηρίς του Βασιλείου της Ελλάδος δια το έτος 1837, σ212

39 Θ. Λουλούδης, Αχαΐα-Οικισμοί-οικιστές-αυτοδιοίκηση, σ210

40 Θ. Λουλούδης, ό. π., σ210

41 Στατιστική της Ελλάδος, πληθυσμός 1879, σ45

42 Στατιστική της Ελλάδος, Πληθυσμός, Απογραφή της 15-16 Απριλίου 1889, σ50

43 Στατιστικά Αποτελέσματα της Απογραφής του Πληθυσμού κατά την 5-6 Οκτωβρίου 1896, σ73

44 Στατιστικά Αποτελέσματα της Γενικής Απογραφής του Πληθυσμού, κατά την 27 Οκτωβρίου 1907, τ.2, πίν. 32, σ376

45 Λεξικό δήμων, κοινοτήτων και συνοικισμών της Ελλάδος, σ93

46 Θ. Λουλούδης, Αχαΐα-Οικισμοί-οικιστές-αυτοδιοίκηση, σ210

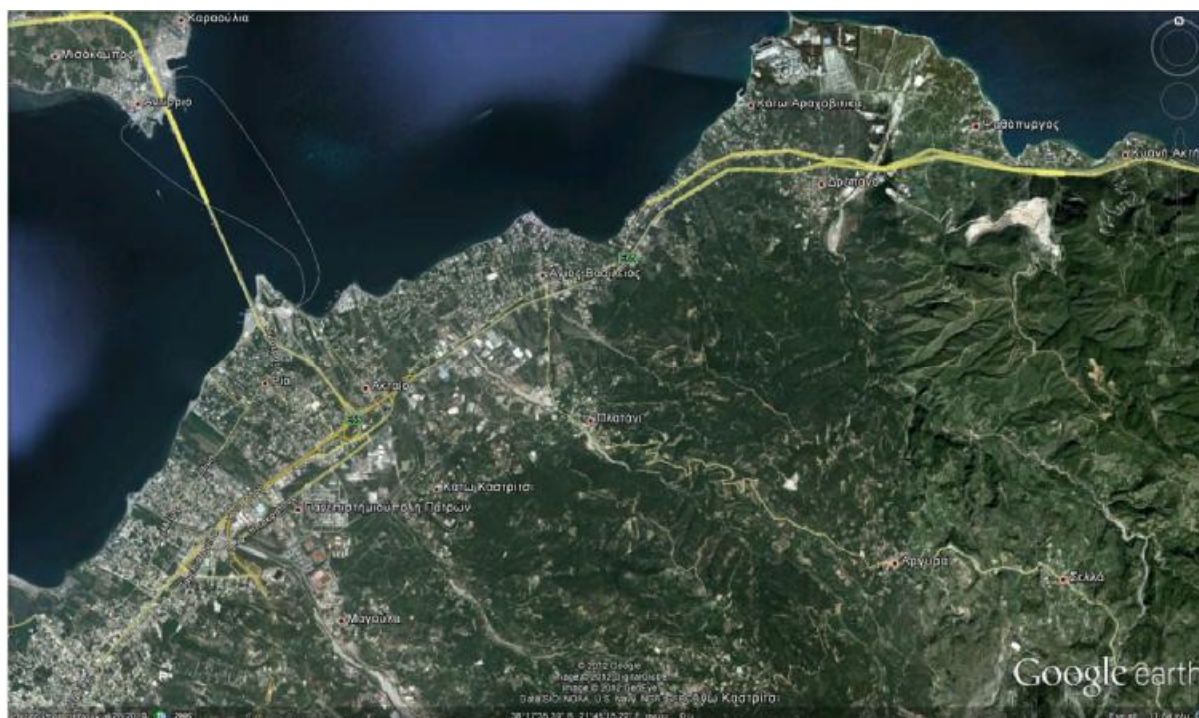
47 Θ. Λουλούδης, ό. π., σ210

48 Θ. Λουλούδης, ό. π., σ210

49 Αποτελέσματα της απογραφής πληθυσμού – κατοικιών της 19 Μαρτίου 1961, Πίνακας 3.3.1-34

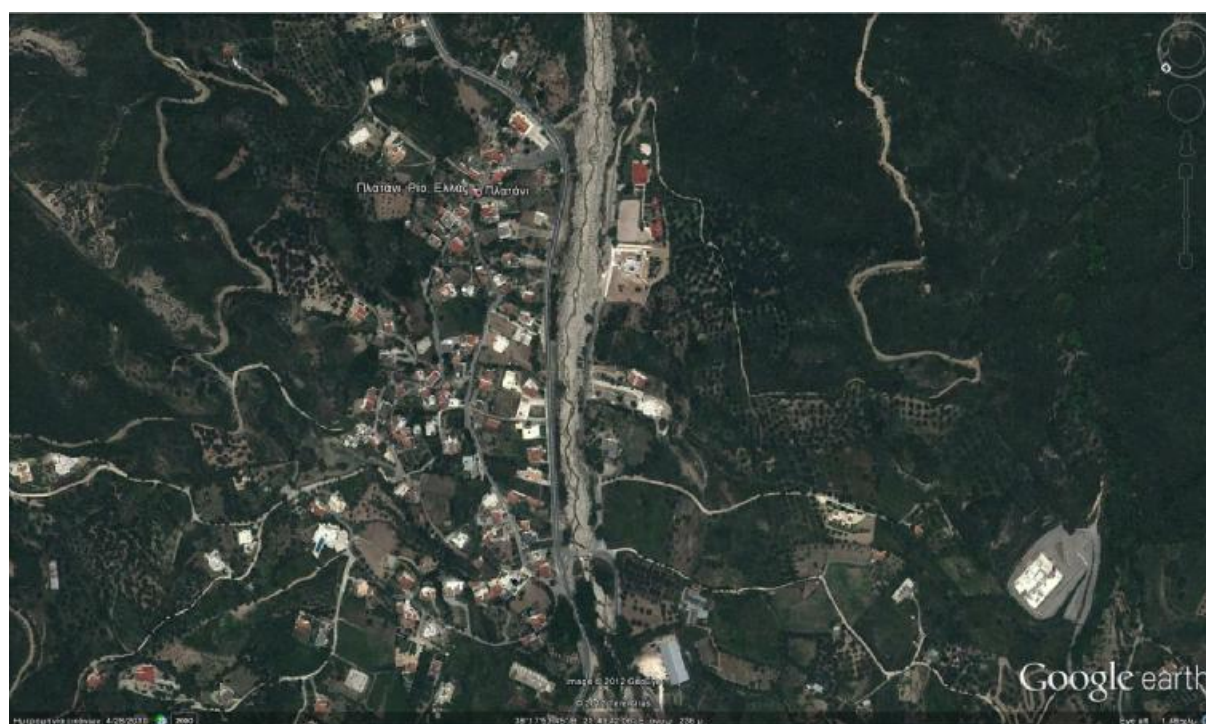
50 Μελέτη Επιχειρησιακού Σχεδιασμού του Δήμου Ρίου στο πλαίσιο της τριετίας 2008-2010, σ52

51 Παναγόπουλος ΙΑΡ σ255,256

Εικ.1. Επάνω: Ψηφιακός χάρτης της ευρύτερης περιοχής Ρίου,

Εικ.2. Κάτω: το χωριό Πλατάνι. (Πηγή: Google earth, αναζήτηση Πλατάνι - Ρίο)

Εικ.4. Πανοραμική άποψη, του Πλατανίου, τραβηγμένη από τον λόφο του Ιππικού Ομίλου. Διακρίνονται μέρος του οικισμού, ο χείμαρρος Ξυλοκέρας, ο ναός της αγ. Παρασκευής, η οδός Παναχαϊκού κύρια οδός πρόσβασης στο χωριό και οι λόφοι που υψώνονται προς Βορρά. (φωτ. Ομάδας)

Γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά

Η γεωμορφολογική εικόνα μιας περιοχής είναι αποτέλεσμα της λιθολογικής σύστασης, της τεκτονικής και της συνδυασμένης δράσης της διάβρωσης και της αποσάθρωσης. Στην ευρύτερη περιοχή του Ρίου, δεσπόζει το Παναχαϊκό όρος που διατέμνεται από πλήθος χαραδρώσεων και χειμάρρων, που κομίζουν σε μορφή ριπιδίου, σημαντική ποσότητα φερτών υλικών, που αποτίθενται μετά την έξοδο από τις χαραδρώσεις και μέχρι τα παράλια. Η γεωμορφολογική ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής χαρακτηρίζεται από την παράκτια – πεδινή ζώνη, τη λοφώδη ζώνη και την ημιορεινή – ορεινή ζώνη⁵².

Παράκτια-Πεδινή ζώνη

Οι θάλασσες που περιβάλλουν την ευρύτερη περιοχή είναι το Ιόνιο Πέλαγος και οι κόλποι, Πατραϊκός και Κορινθιακός, οι οποίοι διαχωρίζονται μεταξύ τους από το στενό που δημιουργείται από τα ακρωτήρια Ρίου⁵³ και Αντιρρίου. Το ακρωτήριο του Ρίου εμφανίζεται βόρεια της ακτογραμμής της Πελοποννήσου και λίγο πιο ανατολικά, το ακρωτήριο του Δρεπάνου. Το τοπίο από την ακτή και μέχρι την ισοϋψή των 100μ. περίπου, παρουσιάζει γενικά ήπιες κλίσεις, με πλούσιες αποθέσεις ριπιδίων κώνων, από κοκκώδη υλικά (κροκάλες, χάλικες και άμμους)⁵⁴. Η περιοχή παρουσιάζει έντονη οικιστική ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια.

Λοφώδης περιοχή

Στην περιοχή του Ρίου, η παράκτια-πεδινή ζώνη διακόπτεται προς την ενδοχώρα, από την λοφώδη ζώνη, που αναπτύσσεται σχεδόν παράλληλα στην ακτογραμμή και εξαπλώνεται μεταξύ των ισοϋψών των 100μ. και 400μ. περίπου. Η λοφώδης γεωμορφολογία δομείται με πλειοκαινικά - πλειστοκαινικά ιζήματα που περιλαμβάνουν γενικά μάργες και αμμούχους αργίλους με χαλαρές κατά θέσεις αποθέσεις κροκαλοπαγών, που μερικές φορές είναι διαγενεμένα και ψαμμίτες (λεπτοπλακώδεις και εύθραυστοι). Οι σχηματισμοί αυτοί υπόκεινται σε αποσάθρωση, κατάρρευση λόγω ολισθήσεων και διάβρωση, δίνουν δε γένεση σε φερτά κυρίως λεπτόκοκκα υλικά (ιλύες, άργιλοι), τα οποία μεταφερόμενα στην θάλασσα σε περιόδους βροχοπτώσεων εμφανίζονται σαν

52 Μελέτη Επιχειρησιακού Σχεδιασμού του Δήμου Ρίου στο πλαίσιο της τριετίας 2008-2010, σ23-32

53 ΣΟΥΪΔΑ σ997 «Ρία᾽ ακρωτήρια όρους ὄρθια, και τα εις θάλασσαν εγκείμενα, παρά το ραΐζειν» ~ Φ. Κόντογλου, Ο Καστρολόγος, Κάστρο του Ρίου σ80,81, , «Ρίο θα πει μύτη, μύτικας, γιατί στ' αρχαία ρις θα πει μύτη»

54 Φ. Κόντογλου, Ο Καστρολόγος, Κάστρο του Ρίου σ80,81, «Όλες τούτες οι ακρογιαλιές είναι σα μώλος από ποταμολίθαρα κι από άμμο που κατεβαίνουν ίσα κάτω με τις βροχές. Στα παμπάλαια χρόνια η θάλασσα πάγαινε ίσαμε μια ώρα δρόμο παραμέσα από το μέρος που βρίσκεται η σημερινή ακρογιαλιά. Σιγά-σιγά, χρόνο με το χρόνο, η στεριά πάτησε τη θάλασσα, έθρεψε η γης και χέρσωσε το μέρος ίσαμε π' απόμεινε σαν ένα στενό αυλάκι, όπως το βλέπουμε σήμερα».

ρεύματα θολότητας μέχρι διακριτού μετώπου κατακρημνίσεως λόγω κροκιδώσεως υπό την επήρεια των αλάτων. Το μικρότερο κλάσμα εξ' άμμων και χαλίκων αποτίθεται παρά την παραλία και συμμετέχει στα μετακινούμενα φερτά. Στην περιοχή αυτή είναι κτισμένες οι οικισμοί Άνω Καστρίτσι, Κάτω Καστρίτσι και Πλατάνι.

Ημιορεινή-ορεινή περιοχή

Πάνω από την ισοϋψή των 400μ. και νότια της λοφώδους περιοχής η γεωμορφολογία είναι ημιορεινή-ορεινή με πλέον απότομα πρανή και κλίσεις του όρους Παναχαϊκού, το οποίο έχει σχήμα επίμηκες και βρίσκεται στο κέντρο του Νομού και ανατολικά του Δήμου Πατρέων, περιλαμβάνοντας κυρίως ασβεστόλιθους, ραδιολαρίτες και φλύσχη της ζώνης Ωλονού-Πίνδου⁵⁵, έχοντας υποστεί έντονη τεκτονική καταπόνηση (επωθήσεις, ζώνες διατμήσεως, τεκτονικά ρήγματα, πτυχώσεις και κατακλάσεις και ως εκ τούτου υποκείμενου σε αποσάθρωση, κατάρρευση (παγετούς, ολισθήσεις κλπ) και διάβρωση με συνέπεια την παραγωγή άφθονης ποσότητας φερτών υλικών κυρίως κοκκωδών (κροκάλες, χάλικες, άμμοι) αποτιθέμενων στα ριπίδια κώνων μέχρι και τις παραλίες. Οι βροχοπτώσεις στην Δυτική Ελλάδα και ιδίως επί της οροσειράς της Πίνδου είναι έντονες και σημαντικές σε ύψος και διάρκεια, έτσι η εκ του όρους Παναχαϊκού παραγωγή φερτών υλών, είναι η κύρια πηγή τροφοδοσίας των διεργασιών κατά μήκος των ακτών στην περιοχή του ακρωτηρίου Ρίου, μέχρι τις ακτές του Ψαθόπυργου και Ροδινής (κινούμενη παράλιος στερεοπαροχή, απόθεση, διάβρωση, κλπ). Στην ορεινή περιοχή είναι δομημένοι οι οικισμοί Αργυρά, Σελλά και Πιτίτσα. Σύμφωνα με την γεωτεκτονική διαίρεση του Ελληνικού χώρου, η περιοχή του Ρίου ανήκει στις «εξωτερικές Ελληνίδες»⁵⁶ Ζώνες».

Υδρογραφικό Δίκτυο

Οι χείμαρροι της περιοχής είναι οι εξής: Χάραδρος, Σελεμνός, Ξυλοκέρα, Ξυλόρεμα, Βολινάιος. Οι ποταμοχείμαρροι⁵⁷ που εκβάλλουν στον Πατραϊκό δεν σχηματίζουν δέλτα και αυτό οφείλεται στο συσχετισμό προσφοράς κλαστικών υλικών, διασποράς αυτών από θαλάσσια ρεύματα, αλλά κυρίως στην ταχύτητα ανοδικών καθοδικών κινήσεων που επικρατούν στις περιοχές εκβολής.

55 Μουντράκης σ157 ~ Γ. Κούκης- Ν. Σαμπατακάκης, Γεωλογία Τεχνικών Έργων σ298,300

56 Μουντράκης σ18

57 Γεωργιάς – Μάλλιρη, Στοιχεία Γεωλογίας και Ορυκτολογίας, Οι χείμαρροι των βορείων παραλίων της Πελοποννήσου, είναι γνωστοί ως ορμητικοί και καταστρεπτικοί, γιατί όταν αυξάνεται η ποσότητα των υδάτων που κατέρχονται από τα βουνά, παρασύρουν φερτά υλικά τα οποία καλύπτουν καλλιεργήσιμες εκτάσεις αλλά και εξαφανίζουν και χωριά ολόκληρα με άμμο, χαλίκια και λίθους.

Το ρέμα Ξυλοκέρα⁵⁸, έχει μήκος πλέον των 6χλμ. με απότομες κλίσεις στη λεκάνη απορροής, ενώ παρουσιάζει ηπιότερες κλίσεις στην περιοχή του φαραγγιού, διέρχεται βόρεια του οικισμού Άνω Καστρίτσι και νοτιοδυτικά των οικισμών Αργυρά και Πλατάκι και εκβάλλει στον Κορινθιακό κόλπο. Δημιούργημα των αποθέσεων του χειμάρρου αυτού, είναι ο κόνος μεταξύ Ακταίου και Αγίου Βασιλείου. Ο χειμάρρος τροφοδοτείται από την περιοχή «βύθισμα» και την ευρύτερη περιοχή Άνω Καστρίτσιου και διασχίζοντας τα κροκαλοπαγή του Νεογενούς που αναπτύσσονται κυρίως στα νότια πρηνή του χειμάρρου, καταλήγουν στη θάλασσα του Αγίου Βασιλείου. Η συνολική έκταση των λεκανών απορροής των ρεμάτων Ξυλοκέρα και Σέλεμνου είναι 42,7χλμ., ενώ το μέσο υψόμετρο είναι 65μ. και η μέση κλίση τους είναι 14,7%. Στην εφημερίδα Νεολόγος τις 6-3-1901⁵⁹, οι κάτοικοι της περιοχής, ζητούν να επανέλθει η ροή του χειμάρρου στην προηγούμενη θέση του, λόγω εκτεταμένων καταστροφών που προκάλεσε η αλλαγή του ρου του.

Κλίμα

Το κλίμα της Δυτικής Πελοποννήσου, χαρακτηρίζεται από ήπιους χειμώνες⁶⁰, άφθονες βροχοπτώσεις, μικρή νέφωση και μεγάλη ηλιοφάνεια. Ιδιαίτερα στην περιοχή του Ρίου, παρατηρούνται συχνά ισχυροί άνεμοι λόγω της τοπογραφίας της. Με βάση την κλιματική ταξινόμηση κατά Thornthwaite, η Δυτική Ελλάδα και ειδικά η ΒΔ/κή Πελοπόννησος, εμφανίζουν τις διάφορες υποδιαίρεσεις του υγρού κλίματος⁶¹.

Σεισμικότητα

Η Δυτική Ελλάδα ανήκει στην Ιόνιο Σεισμική Ζώνη, με έντονη σεισμική δράση. Ο νομός Αχαΐας και η ίδια η Πάτρα χαρακτηρίζεται αυτόσειστη πόλη, η σεισμογόνα δηλ. αιτία στην περίπτωση της βρίσκεται στο έδαφός της, γι' αυτό οι σεισμοί που την ταραίζουν χαρακτηρίζονται τοπικοί⁶².

Η Αχαΐα⁶³, τα περίχωρά της και οι παράκτιοι οικισμοί της, έχουν δοκιμαστεί από σεισμικές καταστροφές ευρείας εκτάσεως και από θαλάσσια

58 Θωμόπουλος ΠΠΠ, τ.1, σ50, η Ξυλοκέρα, ονομάζεται και πλατανεϊκό ποτάμι, ενώ κάποιοι περιηγητές το αναφέρουν ως Πλατιάνα, το οποίο πηγάζει από τα πρόβουνα του Παναχαϊκού, μεταξύ της Αβέρνης και του Καστρίτσιου, περνάει από το χωριό Πλατάκι, και χύνεται κοντά στη θέση Μυρτούλα, στον Κορινθιακό κόλπο.

59 <http://www.mouseiotipou.gr/arxeion-xml/pages/esiepi/internet/intro>, αρ. 2387.BW

60 Βλ. και Θωμόπουλος ΠΠΠ Τ. 1ος σ84-87

61 Γ. Κούκης- Ν. Σαμπατακάκης, Γεωλογία Τεχνικών Έργων σ305

62 Θωμόπουλος ΠΠΠ Τ. 1ος σ90-92

63 Α. Γ. Γαλανόπουλος, Ο σεισμικός κίνδυνος στην Αχαΐα και τα περίχωρα, σ44-55, Τ. Α', Τόμος Τιμητικός Κ. Ν. Τριανταφύλλου, 1993

καταστρεπτικά κύματα βαρύτητας, που διεγέρθηκαν από ερημωτικούς σεισμούς που είχαν την εστία τους στον δυτικό μοιχό του Κορινθιακού κόλπου και στον ανατολικό μυχό του Πατραϊκού κόλπου. Από τους σεισμούς αυτούς μεγαλύτερες ερημώσεις επέφεραν οι σεισμοί του 373 π. Χ.(καταπόντιση της Ελίκης) και της 26^{ης} Δεκεμβρίου 1861. Γενικά για την περίοδο 1800-1900 έχουν καταλογιστεί 9 σεισμοί μεγέθους 5 ³/₄ και πάνω.

Ο υπολογισμός του σεισμικού κινδύνου στην Αχαΐα και στα περίχωρά της, βασίζεται στα δεδομένα της περιόδου 1958-1985, λόγω έλλειψης προγενέστερων καταγεγραμμένων στοιχείων. Το μεγαλύτερο σεισμικό μέγεθος που σημειώθηκε κατά την περίοδο 1909-1985 ήταν 6 ³/₄. Από την μελέτη προκύπτει ότι ο μέσος χρόνος επαναλήψεως ενός σεισμού 6 ³/₄ είναι 9 έτη περίπου. Εάν η κατανομή των κύριων σεισμών της περιοχής κατά τάξεις μέσων χρόνων επαναλήψεως, είναι ίδια και για σεισμούς μεγέθους 6 ³/₄ και πάνω, τότε υπάρχει πιθανότητα 61% να γίνει σεισμός παρόμοιου μεγέθους μέχρι το 1993, 79% ~2002, 93% ~2011 και 100% ~μέχρι το 2020. Με την εκδοχή ότι ισχύει η εκτίμηση και για σεισμούς μεγέθους 6 ³/₄ και πάνω, ο μέγιστος χρόνος αναμονής ενός σεισμού ανάλογου μεγέθους, είναι 43 έτη περίπου μετά τον προηγούμενο σεισμό μεγέθους 6 ³/₄.

Χ. 1. Χάρτης κατολισθήσεων, (Γεωργαλός - Μάλλιανη, Στοιχεία Γεωλογίας και Ορυκτολογίας, σ109).

1.2. Ιστορία της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου στο Πλατάνι Ρίου

«Χωριά παλιά, από κείνον τον καιρό, με ξύλα ανέργαστα, με δοκάρια καπνισμένα. Με παλιές σκοτεινές εκκλησίες»⁶⁴.

Ο ναός του Αγίου Νικολάου, βρίσκεται εντός του μικρού χωριού Πλατάνι, στη δεξιά όχθη του χειμάρρου Ξυλοκέρα και επί της οδού Λοχαγού Δροσοπούλου. Η θέση του αμφιθεατρική, προσφέρει στον επισκέπτη μια αξέχαστη θέα προς τον Πατραϊκό κόλπο και τα βουνά της Αιτωλοακαρνανίας. Βρίσκεται σε οικόπεδο ιδιοκτησίας της Εκκλησίας και διοικείται από την εκκλησιαστική επιτροπή Πλατανίου. Εκκλησιαστικά ανήκει στην Αρχιερατική Περιφέρεια Ρίου, με αρχιερατικό Επίτροπο⁶⁵ τον Αρχιμανδρίτη Χαρίτων Αθανασόπουλο και ο ναός είναι κατηγορίας Γ', με εφημέριο τον πατέρα Φώτιο Κατσαρό.

Ο ναός χαρακτηρισμένος ως βυζαντινό μνημείο, είναι επισκέψιμος συγκεκριμένες ημέρες και ώρες του χρόνου, με ελεύθερη είσοδο. Λειτουργεί και ως ενοριακός, σε περίπτωση τελέσεως κάποιου μυστηρίου, κατόπιν συνεννοήσεως με τον ιερέα, επειδή οι καθημερινές ανάγκες της ενορίας καλύπτονται από τον νέο ναό της Αγίας Παρασκευής. Εορτάζει στις 6 Δεκεμβρίου και στις 10 Μαΐου⁶⁶.

Οι κάτοικοι απομάκρυναν τις προσχώσεις το 1910⁶⁷, επισκευάζοντας τον ναό ώστε να λειτουργεί κανονικά ως ενορία του χωριού, αφού ο ναός ήταν μισοθαμμένος εξωτερικά για πολλές δεκαετίες, ενώ το εσωτερικό του είχε υποστεί σοβαρές ζημιές από πυρκαγιές. Μέχρι τότε εκκλησιαστικά, οι κάτοικοι εξυπηρετούνταν από τις ενορίες των γειτονικών χωριών καθώς και η έτερη εκκλησία του χωριού, ο άγιος Κωνσταντίνος, μόλις το 1915-1920 επισκευάστηκε από τους κατοίκους, στην οποία είχε καταρρεύσει η στέγη.

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των κατοίκων, στο χώρο της εκκλησίας γινόταν το κατηχητικό σχολείο. Το 1960 και για περίπου ένα χρόνο

64 Φ. Κόντογλου, Ο Καστρολόγος, σ29

65 Ιερά Μητρόπολις Πατρών, Ημερολόγιον 2011, Αφιερωμένον εις τον Μητροπολιτικόν Ιερόν ναόν της Ευαγγελιστρίας, σ85

66 Βλ. και Βίο του αγ. Νικολάου στο παρόν, Η ημερομηνία αυτή καθιερώθηκε από την εκκλησία γιατί τότε θεωρείται ότι έκανε στάση στο λιμάνι της Πάτρας, το καράβι που μετέφερε τα «καθ' αρπαγή» λείψανα του αγίου Νικολάου, με απόπλου από τα Μύρα της Λυκίας στις 2 Μαΐου 1087 και προσέγγιση στις 20 Μαΐου 1087 το Μπάρι της Ιταλίας. Επειδή προφανώς το καράβι στάθμευσε διαφορετικές ημερομηνίες σε κάθε λιμάνι, στην Αρκαδία εορτάζεται στις 9 Μαΐου, στην Ζάκυνθο, Ηλεία και Αχαΐα στις 10 Μαΐου και στην Ήπειρο, Ευρυτανία (ίσως λόγω όμορου νομού) και Κέρκυρα στις 20 Μαΐου. Κατά τον πρώην μητροπολίτη Ζακύνθου και πρώην Αττικής, Παντελεήμονα, η εορτή μεταφέρθη από την Ζάκυνθο, κάτι που αμφισβητείται

67 Παναγόπουλος ΙΑΡ, λήμμα Πλατάνι~ Τριανταφύλλου ΙΑΠ λήμμα Πλατάνι

χρησιμοποιήθηκε ως Δημοτικό σχολείο (κατασκευή 1927), όπως επίσης λίγους μήνες το 1994-1995, λόγω των επισκευών που γίνονταν στο διπλανό παλιό σχολείο μετά από τις βλάβες που υπέστη αυτό, από σεισμούς και τη φθορά του χρόνου.

Η χρονολόγηση του ναού, έγινε με συνεκτίμηση των κατασκευαστικών στοιχείων του (Μπούρας, Βοκοτόπουλος, Μαμαλούκος), καθώς δεν υπάρχουν ιστορικές μαρτυρίες (κτητορικά έγγραφα) ή επιγραφές, που να αποδεικνύουν την ακριβή χρονολογία, η οποία ανάγεται τελικά στις αρχές του 12ου αι. Εκτενή αιτιολόγηση, θα γίνει στο κεφάλαιο με την ακριβή περιγραφή του ναού.

Θεωρείται ότι προγενέστερα είχε την ονομασία Παντάνασσα, σύμφωνα με τη μαρτυρία του ιερέα π. Φώτιου Κατσαρού⁶⁸, πράγμα πολύ πιθανό, καθώς αυτή η ονομασία είναι συνηθισμένη για καθολικό μοναστηριού. Μετέπειτα οι κάτοικοι την ονόμασαν Άγιο Νικόλαο, για το πότε ακριβώς, δεν υπάρχουν στοιχεία, αλλά προφανώς μετά την εγκατάλειψή του. Ας σημειωθεί ότι με την ίδια ονομασία, υπάρχουν άλλοι δύο ναοί, ο Αγ. Νικόλαος Αργυρών⁶⁹ και ο Αγ. Νικόλαος Σελλών⁷⁰, γειτονικά χωριά που προαναφέρονται στο κεφάλαιο.

Στο ΒΔ 19-4-1921, ΦΕΚ 68/Α/26-4-1921⁷¹, «Περί μεσαιωνικών ναών κηρυτσομένων ως Βυζαντινά μνημεία» υπαγόμενοι στις διατάξεις του νόμου 2447, ο ναός του Αγίου Νικολάου ανακηρύσσεται μεσαιωνικό μνημείο. Σε αυτόν τον κατάλογο, ίσως εκ παραδρομής, αναφέρεται ως ναός Άγιος Βασίλειος στο Πλατάνι, κάτι που δεν υφίσταται στην πραγματικότητα⁷². Με την ΥΑ, της 31-12-1987, αριθμ. Φύλλου 763/Β, Αρθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ31/36871/864⁷³ γίνεται Ανακοίνωση περί Αρχαίου Μνημείου (Βυζαντινός ναός Αγ. Νικολάου Πλατάνι Πατρών) και προσδιορίζεται «ότι είναι αρχαίο μνημείο ο βυζαντινός ναός του Αγ. Νικολάου στην Κοινότητα Πλατανίου Πατρών. Πρόκειται για ένα από τα ελάχιστα σωζόμενα δείγματα βυζαντινής αρχιτεκτονικής της επαρχίας Πατρών».

Ιδιαίτερη μνεία γίνεται, ότι ο ναός λειτουργούσε ως καθολικό μοναστηριού, τους πρώτους αιώνες της ύπαρξής του. Ερείπια έτερων κτισμάτων⁷⁴ της ίδιας χρονικής περιόδου ή άλλης, πλην του ναού, δεν υπάρχουν στην γύρω περιοχή, τουλάχιστον εμφανή, ίσως κάποιες μελλοντικές ανασκαφές να ανασύρουν κρυμμένα στοιχεία. Υποθέτουμε λοιπόν, πως αν υπήρξε ως

68 Βλ. Προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων

69 Μελέτη Επιχειρησιακού Σχεδιασμού του Δήμου Ρίου στο πλαίσιο της τριετίας 2008-2010, σ30.

70 Μελέτη Επιχειρησιακού Σχεδιασμού του Δήμου Ρίου στο πλαίσιο της τριετίας 2008-2010, σ31

71 ΒΔ 19-4-1921, ΦΕΚ 68/Α/26-4-1921, βλ. Παράρτημα Εγγράφων.

72 Διαρκής κατάλογος των κηρυγμένων αρχαιολογικών χώρων και μνημείων της Ελλάδος, βλ. Παράρτημα εγγράφων.

73 ΥΑ, της 31-12-1987, βλ. Παράρτημα εγγράφων.

74 Γ. Πεντζίκης, Άγιον Όρος, τ.1, σ180, Το μοναστήρι είναι συγκρότημα πολλών κτιρίων με κέντρο το ναό. Από την Ιουστινιάνεια εποχή καθιερώθηκε το περικλειστο σχήμα, καταβολές του οποίου βρίσκουμε στην αρχαία φρουριακή αρχιτεκτονική και στις περτειχιτισμένες πόλεις.

μοναστήρι στην περιοχή, τότε τα υπόλοιπα κτίσματα πλην του καθολικού⁷⁵, ήταν κατασκευασμένα από ντόπια δομικά υλικά, όπως ξυλεία και ωμόπλινθους⁷⁶, γι' αυτό με τις πυρκαγιές, τυχόν πλημμύρες, σεισμούς και κατολισθήσεις, επήλθε η πλήρης καταστροφή. Αν υποθέσουμε ότι δομικό υλικό από το μοναστήρι, χρησιμοποιήθηκε από τους κατοίκους, για να φτιάξουν δικές τους ιδιωτικές κατασκευές (έχει συμβεί αρκετές φορές), αυτό δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθεί, καθώς σχεδόν όλα τα σπίτια του χωριού είναι νεόκτιστα, κατασκευασμένα από νέα δομικά υλικά. Παλιότερα υπήρχαν σπίτια κατασκευασμένα από πέτρα και κονίαμα στο χωριό, όπως το πατρικό του πατέρα Φωτίου Κατσαρού, όχι όμως από πωρόλιθο όπως ο ναός.

Η παλαιότερη καταγεγραμμένη αναφορά, γίνεται από τον Κ. Ντόκο (93)⁷⁷ όπου αναφερόμενος στην Βενετική απογραφή του 1699 (17ος αι.), δίνει τα στοιχεία της καταγραφής ως παλαιά μονή, δηλ. «*παλαιομονάστερον*⁷⁸, *έχουσα χωράφια ζευγαρίου 1, ελιές 15, αμπέλι ξιναρίων 12*» και μάλλον στο δημοσίευμά του βασίζονται και οι υπόλοιποι ερευνητές. Σύμφωνα με τον Τριανταφύλλου, ο Άγιος Νικόλαος είναι «*παλαιομονάστερον*» τον ΙΖ' αι., όμως η ερήμωση του τόπου έγινε παλιότερα⁷⁹. Η Μ. Γεωργοπούλου στο συλλογικό τόμο, «*Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά μοναστήρια της Αχαΐας*», αναφέρει ότι ο ναός πιθανότατα υπήρξε καθολικό μοναστηριού του 11ου αι., αλλά δεν υπάρχει επαρκής τεκμηρίωση⁸⁰. Προφανώς πρέπει να συμφωνήσουμε με τον Τριανταφύλλου, ότι ο τόπος ερήμωσε πριν το 1600, καθώς ναι μεν, τους δύο πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας δεν εμφανίζεται καμία νέα μονή στην Αχαΐα, οι υπάρχουσες όμως, εξακολουθούν να υφίστανται, αλλά από το πρώτο μισό του 17ου αι. ιδρύονται νέες μονές, σε απομακρυσμένες ορεινές περιοχές⁸¹. Εδώ να σημειωθεί, ότι κατά τα έτη 1601-1612, Οικουμενικός Πατριάρχης ήταν ο πρώην

75 Γ. Πεντζίκης, Άγιον Όρος, τ.1, σ182, σ203, Ο Άκτιστος Θεός, κέντρο αναφοράς του παντός, αναπαρίσταται με το λατρευτικό χώρο, το καθολικό, το σημαντικότερο κτίσμα του μοναστηριού, που χτίζεται στο κέντρο του ανοιχτού περιβόλου. Λέγεται καθολικό γιατί εκεί γίνονται οι καθολικές συνάξεις των μοναχών.

76 Παναγόπουλος ΙΑΠ, σ266 λήμμα: σχέδιο.-οικοδομές «Τα σπίτια της περιοχής ήταν από πλίθες και λίγα ασβεστοχρωματισμένα, σύμφωνα με τους περιηγητές. ... Μετά την απελευθέρωση ξεφύτρωναν πρόχειρες ξύλινες καλύβες σε όλο το Ρίον και στην τριγύρω περιοχή.»

77 Ντόκος, Κ., «Η εν Πελοποννήσω εκκλησιαστική περιουσία κατά την περίοδον της Β' Ενετοκρατίας. Ανέκδοτα έγγραφα εκ των αρχείων της Βενετίας». Byzantinisch-Neugriechische Jahrbucher, 1976

78 Τριανταφύλλου ΙΑΠ, 1995, σ1264-1265, λήμμα Μετόχι, «Συνήθως τοπωνύμιο όπου υπήρξε ή και διατηρείται μετόχι μονής, μετά ή άνευ ναού ή κελιών. Απαντούν και Παλιομέτοχο, Μοναστήρι, Μοναστηράκι, Παλιομονάστηρο. Μετόχια καθίστανται και οι μονές όταν προσαρτώνται σε άλλη». ~ο ίδιος σ1288-1293, λήμμα μοναί, «β'» από Ι' αι. έως των Παλαιολόγων. Δεν αναφέρει στοιχεία για την ίδρυση μονής στο Πλατάνι». Πάντως από τα χρόνια των Παλαιολόγων και μέχρι το 1821, περίοδος που άνησε ο μοναχικός βίος στην Πελοπόννησο και ιδιαίτερα στην επαρχία Πατρών, η πλειοψηφία των μονών χαρακτηρίζονται σταυροπηγιακές, ώστε να υπάγονται απευθείας στον Πατριάρχη.

79 Τριανταφύλλου ΙΑΠ, σ1651-1652

80 Βλ. και Χ. Μπούρας, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, σ138, Στη δυτική Πελοπόννησο, το αστικό κέντρο των Πατρών δεν διατήρησε σχεδόν τίποτα από τη ναοδομία της εποχής εκτός από λίγα καθολικά μοναστηριών, τα οποία σώζονται σε μέτρια κατάσταση.

81 Μ. Γεωργόπουλου-Βέρρα, Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μοναστήρια της Αχαΐας, σ17-18,38,41

Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Τιμόθεος Μαρμαρινός⁸², γεγονός που σημαίνει, ότι αν η μονή χρειαζόταν οικονομική ή όποια άλλη υποστήριξη, πολύ πιθανό να τη ζητούσε από κάποιον που γνώριζε την περιοχή και την εκκλησιαστική της υποδομή.

Υπάρχει η εικασία από τους ντόπιους, ότι τα εγκαίνια του ναού δεν έγιναν αμέσως μετά την περάτωση της κατασκευής του, αλλά από κάποιον Παλαιολόγο⁸³, όταν πέρασε από την περιοχή. Βέβαια τελετή⁸⁴ κατά την θεμελίωση, όπου διαβάζεται «η περί συστάσεως εκκλησιών ευχή» θα έγινε, αλλά είναι περιέργο να καθυστέρησαν τόσο πολύ τα επίσημα εγκαίνια⁸⁵.

Στην απογραφή που έγινε επί Όθωνα το 1833, ο Νομάρχης Αχαΐας και Ήλιδος Γ. Γλαράκης, καταθέτει «προς την Βασιλικήν επί των Εκκλησιαστικών Γραμματείαν» την κατάσταση⁸⁶ «της Επαρχίας Πατρών και Αιγιαλείας ευρισκομένων Εκκλησιών και των εν αυτής υπηρετούντων» με ημερομηνία την 1^η Νοεμβρίου 1833. Η κατάσταση συμπληρώθηκε εν είδη πίνακα, με στήλες και γραμμές, όπου γίνεται καταγραφή αρκετών στοιχείων, δίνοντας την εικόνα που παρουσίαζαν εκείνη την εποχή οι ναοί και οι μονές της Ελληνικής Επικράτειας. Στις καταγραφές⁸⁷ με αριθμό 130,131, περιγράφονται στο χωριό Πλατάνι, δύο εκκλησίες, ο άγιος Νικόλαος και ο άγιος Κωνσταντίνος. (Εικ.5,6,7)

Για τον μεν άγιο Νικόλαο, δίνονται τα εξής, «θέσις: εντός του χωρίου, κοινή ή ιδιόκτητος: κοινή, εισόδημα χρονικόν ως έγγυστα:

82 Ιερές εικόνες και κειμήλια της Ιεράς Μητροπόλεως Πατρών, Πρωτοκλήτεια 2008, Ι. Μ. Πατρών, ΔΕΠΑΠ ~ Τριανταφύλλου ΙΑΠ σ2062-2063, Καταγόμενος από την Πάνορμο της Κυζίκου, εχρίσθη Πατρών τις 28-2-1601, αν και ο Γριτσόπουλος θεωρεί ότι δεν ήταν σπουδαία προσωπικότητα ως Πατριάρχης, παρέμεινε 10 χρόνια στον πατριαρχικό θρόνο μέχρι που δηλητηριάστηκε.

83 Κυρ. Κωστόπουλος, Ι. Μ. Αγίου Νικολάου Μπάλα, σ21, «ο Κων/νος Παλαιολόγος κατέλαβε την Πάτρα με πολιορκία το 1430 μ.Χ. ενώ ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας το 1449, τότε το Δεσποτάτο του Μοριά χωρίστηκε στα δύο, όπου το βορειοδυτικό τμήμα της Πελοποννήσου περιήλθε στον Θωμά Παλαιολόγο», ~ Τριανταφύλλου ΙΑΠ, 1995, σ1522, λήμμα Παλαιολόγοι, «Την 1-7-1428 οι τρεις αδελφοί Ιωάννης, Θεόδωρος, Κων/νος έρχονται στην Πάτρα προς εκδίωξη και εξ αυτών των Φράγκων».

84 Αναγνωστόπουλος, Το Ελληνικό Θαβώρ, σ8, σημ.4, «Ως δ' εγίνετο δια τας εκκλησίας ούτω και δια τα μοναστήρια προ πάσης ενάρξεως οικοδομής εψάλλετο απαραίτητως από των παλαιοχριστιανικών ήδη χρόνων παρουσία του οικείου επισκόπου η «περί συστάσεως μοναστηρίου ευχή» επηνέτο δε και Σταυρός όθεν σταυροπηγία και αι μοναί ωνομάζοντο: «μηδέ μοναστηρίω ... άρχεσθαι οικοδομείν πριν άν της πόλεως θεοφιλέστατος επίσκοπος παραγενόμενος ευχήν εν τω τόπω ποιήσαιτο και σταυρόν πήξαιτο» (Νεαράς 87 κεφ. 1) ~ Α. Ορλάνδος, «Η Ευλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ63

85 Π. Τρεμπέλας, Ο Απόστολος Ανδρέας, «Γνωστόύ όντος ότι κατά την παλαιότεραν διάταξιν η τελετή των εγκαινίων κατατέμετο συνεχιζόμενη επί δύο ημέρας, ο εορτασμός δε των εγκαινίων της αγίας Σοφίας παρετάθη επί του αυτού Ιουστινιανού επί ολόκληρον δεκαπενθήμερον» ~ Α. Ορλάνδος, «Η Ευλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ84, «Περατούμενης της οικοδομής του ναού εγίνετο η τελετή των εγκαινίων ή ανοιξίων αυτού, καθ' ήν ετελείτο ολόκληρος ακολουθία, της οποίας προεζήχεν ο εγχώριος επίσκοπος.»

86 Γ.Α.Κ., Ψηφιακές αρχαιακές συλλογές (Ε.Π. ΚτΠ), Φάκελος: 0523, Κωδικός αναγνώρισης: GRGSA-CSA_PAO013.S01.01.F000523, Τίτλος: Διαχείρισις των μοναστηριακών κτημάτων, και εκκλησιαστικών Ταμείων, Χρονολογίες: 1833, Επίπεδο περιγραφής: Φάκελος, Μέγεθος και υπόστρωμα της ενότητας περιγραφής: Αυτά έγγραφα, Όνομα του παραγωγού: Γραμματεία / Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδύσεως, Εντοπισμός πρωτοτύπων: Κεντρική Υπηρεσία Γ.Α.Κ., Χρονολογία περιγραφής: 2008-11-05 19:30:00

87 Γ.Α.Κ., Κωδικός αναγνώρισης: GRGSA-CSA_PAO013.00_000523_00010

μηδέν, χωρητικότητα ως έγγυστα: άνθρωποι 60, οικοδομήν: ουτιδανή, καλλωπισμός: ακαλλώπιστος, παρατηρήσεις: - (καμία)⁸⁸».

Για τον άγιο Κωνσταντίνο αντίστοιχα δίνονται, «θέσις: εντός του χωρίου, κοινή ή ιδιόκτητος: κοινή, εισόδημα χρονικών ως έγγυστα: μηδέν, χωρητικότητα ως έγγυστα: άνθρωποι -, οικοδομήν: ερείπιον⁸⁹, καλλωπισμός: ακαλλώπιστος, παρατηρήσεις: - (καμία)».

Στην ίδια απογραφή, δίνονται πίνακες με τα ονόματα των ιερέων και διακόνων που υπηρετούν στις εκκλησίες που έχουν καταγραφεί. Για το Πλατάνι δεν μας δίνει καμιά πληροφορία, ενώ αντίθετα για το κοντινό Καστρίτσι, μας δίνει πέντε ονόματα ιερέων⁹⁰, οι οποίοι κατάγονται, αλλά και ιεουργούν στο Καστρίτσι, στον ναό των αγίων Τεσσαράκοντα. Για την Άβερνα μας δίνει ένα όνομα ιερέα και για τα κοντινά Νεζερά, επίσης πέντε ονόματα.

Το παλαιότερο γνωστό όνομα ιερέα, το συναντάμε στο φυλλάδιο που έχει εκδώσει το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του Ι.Ν. Εισοδίων της Θεοτόκου Φαρών, (Εικ.11) και είναι ο κατά κόσμον Ανδρέας Παπαδόπουλος (Παπανδρέας), γεννημένος στις Φαρές Πατρών, πρώην χωριό Λαλικώστα, το 1898. Ο Παπανδρέας χειροτονήθηκε ιερέας στις 9-11-1928 και διορίστηκε στην ενορία του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πλατανίου Πατρών, μέχρι το 1934 που μετατέθηκε στο Φαρραί⁹¹.

Οι δημοσιεύσεις για το ναό είναι αρκετές, από σημαντικούς ερευνητές που έχουν ασχοληθεί με τη μελέτη βυζαντινών μνημείων.

Όταν ο Λαμπάκης επισκέφτηκε το Πλατάνι, όπως αναφέρει μάλιστα, «χωρίω του αγίου Βασιλείου εις θέσιν Πλατάνι», στις 12 Ιουλίου 1892, φωτογράφησε τον ναό, κράτησε σημειώσεις και ανάθεσε στον μηχανικό Θεόδωρο Διαμαντόπουλο, να ετοιμάσει την κάτοψη και μια όψη του ναού. Όλα αυτά δημοσιεύθηκαν στο Δελτίο Βον της ΧΑΕ του έτους 1894. Καταχωρήθηκαν τρεις φωτογραφικές απόψεις του ναού, στον κώδικα του 1893, με αριθμό 1811-1817⁹², αλλά μόνο οι με αριθμό 1815, 1816, 1817 ανήκουν στον Άγιο Νικόλαο. (Εικ.8,9,10) Οι φωτογραφίες παραχωρήθηκαν ευγενικά από την ΧΑΕ, κατόπιν έγγραφης αιτήσεως της ομάδας εργασίας. Ο μηχανικός Θ. Διαμαντόπουλος, κατόπιν παραγγελίας του μουσείου, ετοίμασε την κάτοψη και την μεσημβρινή (δυτική) όψη του ναού, πηγαίνοντας στο Πλατάνι τον Ιούλιο

88 Στις παρατηρήσεις περιγράφεται η περιουσία της κάθε εκκλησίας, δηλ. αν έχει κελιά, περιβόλια, αμπέλια, χωράφια, ελαιόδεντρα κ. ά.

89 Πιθανότατα χαρακτηρίστηκε «ερείπιον», γιατί είχε καταρρεύσει η στέγη του, σύμφωνα με τους κατοίκους, εργασίες επισκευής έγιναν μεταξύ των ετών 1915-1920

90 Γ.Α.Κ., Κωδικός αναγνώρισης: GRGSA-CSA_PAO013.00_000523_00021 [Νικόλαος, Ιωάννης, Παναγιώτης, Παναγιώτης, Δημήτριος, επίσης την ηλικία τους, την οικονομική τους κατάσταση, την ικανότητα («αρχάριος, ικανός, μετρία, καλή»), την ηθική αγωγή («καλή, μετρία»), αν είναι έγγαμοι ή άγαμοι, το όνομα της εκκλησίας που υπηρετούν, τον αριθμό που έχει η εκκλησία στον επίσημο κατάλογο της απογραφής και παρατηρήσεις]

91 Παπανδρέας ο Σεβάσμιος, Συνοπτική βιογραφία του μακαριστού ιερέα Π. Ανδρέα - Παπανδρέα, Εκκλησιαστικό συμβούλιο Ι.Ν. Εισοδίων της Θεοτόκου Φαρών, 2001

92 Ν. Λαμπάκης, ΔΧΑΕ, Ο παρά το Ριόν Ναός του αγίου Νικολάου, 1894, σ15, σημ.1

του 1892, όπως αναγράφεται στο υπόμνημα επάνω στα σχέδια, τις οποίες κατέθεσε στις 7 Αυγούστου 1892 στο μουσείο. Η κάτοψη έχει κατατεθεί με αριθμό 1430 και η έγχρωμη όψη με την κεραμοπλαστική διακόσμηση έχει αριθμό 1449⁹³.

Ο Αναστάσιος Ορλάνδος δημοσιεύει τη μελέτη του για τους τρίκογχους ναούς, στο Αρχείο των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος⁹⁴, στον Α' τόμο έτους 1935, συμπεριλαμβάνοντας τον άγιο Νικόλαο σε αυτή, ως μονόκλιτο τρίκογχο μεγάλης κλίμακας, μαζί με μία κάτοψη και μια τομή του ναού.

Ο Πατρινός αρχιτέκτονας Νίκος Τριάντης, δημοσίευσε μελέτη για τον Άγιο Νικόλαο στο περιοδικό *Αχαϊκά*⁹⁵ του Κ. Τριανταφύλλου, στο φύλλο 15, του Δ' έτους έκδοσης, του 1940, με τίτλο, «Βυζαντινά Εκκλησία των Πατρών, Άγιος Νικόλαος Πλατανίου (μελέτη)⁹⁶». Τον αναφέρει ως «μονόκλιτο τρίκογχο ναό μετά τρούλου». Αναδημοσιεύοντας από το έργο του Millet, θεωρεί ότι το τρίκογχο είναι τύπος που ξεκίνησε από την Μικρά Ασία και είχε πλατιά εφαρμογή στη Συρία και Αρμενία. Τον 10^ο αι. ήρθε μέσω Μακεδονίας στην Ελλάδα, Σερβία και Ρουμανία. Όσο για την χρονολόγηση, κάνοντας εκτενή αναφορά και αναγνωρίζοντας την έλλειψη μαρτυριών, χρησιμοποιεί κατά προσέγγιση, στοιχεία του τύπου και τρόπου δόμησης. Συγκεκριμένα γράφει, ότι ενώ τα τρίκογχα εμφανίστηκαν τον 10^ο αι. και η ύπαρξη των οδοντωτών ταινιών στα τέλη του ιδίου αιώνα, το πλινθοπερίκλειστο σύστημα εμφανίζεται στα βυζαντινά κτίσματα τον 11^ο αι. Ο νάρθηκας που προεξέχει, εξελίσσεται μετά. Την ίδια περίοδο γίνεται χρήση πλίνθων στο θόλο, ενώ αργότερα χρησιμοποιούνται λίθοι. Οι κεραμοπλαστικές διακοσμήσεις είναι απλές, ενώ αργότερα γίνονται πιο περίπλοκες. Έτσι καταλήγει ότι είναι έργο των μέσων του 11^{ου} αι.. Παραθέτει δύο φωτογραφίες⁹⁷ του ναού, οι οποίες σύμφωνα με τον Κ. Τριανταφύλλου, είναι τραβηγμένες το 1938. (Εικ. 12,13)

Ο Γεώργιος Τσονακίδης, καλλιτέχνης που έμενε και εργαζόταν στην Πάτρα, σχεδίασε την κάτοψη και το εξωτερικό του ναού τον Οκτώβριο του 1963, δημοσιευμένα στο *Λεύκωμα Πόλεως Πατρών*⁹⁸. (Εικ. 14)

Η Αγάπη Καρακατσάνη και ο Θ. Σταθακόπουλος το 1973, εκδίδουν έναν τουριστικό οδηγό⁹⁹ στην αγγλική γλώσσα για τους νομούς Αχαΐας και Ηλείας, όπου αναφέρονται και στον άγιο Νικόλαο, παραθέτοντας μία φωτογραφία του ναού. Σε αυτή βλέπουμε την κατάσταση στην οποία βρισκόταν εξωτερικά ο ναός και ο περιβάλλοντας χώρος. Εξωτερικά το έδαφος είναι αδιαμόρφωτο σαν αλάνα, με πέτρες σκορπισμένες τριγύρω και πολλά αγριόχορτα να φυτρώνουν.

93 Ν. Λαμπάκης, ΔΧΑΕ, Ο παρά το Ρίον Ναός του αγίου Νικολάου, 1894, σ15, σημ.2

94 Α. Ορλάνδος ΑΒΜΕ. Α' 1935, σ112-113, εικ. 12, το υλικό παραχωρήθηκε ευγενικά από την Εν Αθήνας Αρχαιολογική Εταιρεία.

95 Κ. Τριανταφύλλου, *Αχαϊκά*, 1940, Πηγή: <http://www.mouseiotipou.gr/arxeion-xml/pages/esiepi/internet/intro>

96 Τριάντης, *Αχαϊκά*, Βυζαντινά Εκκλησία των Πατρών, σ67, 68

97 Τριανταφύλλου ΙΑΠ, λήμμα Άγιος Νικόλαος, σ135

98 *Λεύκωμα πόλεως Πατρών*, ΔΗΜΟΣ ΠΑΤΡΕΩΝ, εκδ. Αυγερινόπουλος, Πάτρα 1988

99 Α. ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΙΣ and ΘΗ. ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΚΗΑΙΑ AND ΙΛΙΑ, 1973, σ21

Λείπουν όλα τα στοιχεία από την νεότερη εξωτερική διαμόρφωση, που έγινε μετά την οικοδόμηση του νέου Ιερού ναού της Αγίας Παρασκευής πίσω και πιο πάνω από το μνημείο. Ο ναός φαίνεται σε καλή κατάσταση, την τοιχοποιία του ναού με τις βλάβες που διαπιστώνουμε και σήμερα, όπως στο τόξο του παραθύρου στην κόγχη του ιερού, λείπουν κομμάτια πλίνθων και φαίνεται η κατεστραμμένη ποδιά. Ανάμεσα σε ορισμένες σειρές λίθων, λείπει συνδετικό κονίαμα και οι επιφάνειες των πωρόλιθων παρουσιάζει οπές. Η στέγη φαίνεται αποκατεστημένη, με ελάχιστα φυτά ανάμεσα στα κεραμίδια της στέγης του ιερού. Το παράθυρο της κόγχης του ιερού είναι χρωματισμένο με λευκό χρώμα. Ο παλιός επαρχιακός δρόμος του οικισμού που οδηγούσε προς την Αργυρά και περνούσε από την νοτιοανατολική πλευρά, ακριβώς πλάι στον τοίχο του ναού, στη φωτογραφία μόλις που φαίνεται. Τον χρονολογούν τον 12^ο αι. (Εικ.15)

Ο Πατρινός Θωμόπουλος¹⁰⁰ στην «Ιστορία της πόλεως Πατρών», περιγράφει τον ναό του αγίου του Νικολάου βασισμένος στην δημοσίευση του Λαμπάκη στο ΔΧΑΕ και του Ορλάνδου στο ΑΒΜΕ. Τον χρονολογεί στον 10^ο με 11^ο αι. και θεωρεί ότι η αρχιτεκτονική κάτοψη του νάρθηκα, αντιστοιχεί γενικά σε εκείνη της Μητρόπολης της Φλωρεντίας¹⁰¹ και της μονής Kurtea d' Argysch¹⁰² στη Ρουμανία. (Εικ.59,60)

Ο Παν. Βοκοτόπουλος, δημοσίευσε την πρώτη εκτενή μελέτη για το μνημείο, στο έργο του «Ο τρίκογχος ναός του Αγίου Νικολάου στο Πλατάνι Αχαΐας»¹⁰³, το 1990.

Ο Χαράλαμπος Μπούρας και η Λασκαρίνα Μπούρα στο έργο τους «Η Ελλαδική Ναοδομία κατά τον 12ο αι.»¹⁰⁴, χρονολογούν τον ναό τον 12ο αι.

Ο Στ. Μαμαλούκος, επανέρχεται το 2010, στο ΔΧΑΕ, με τη μελέτη «Ναός Αγίου Νικολάου στο Πλατάνι Αχαΐας, Συμπληρωματικά στοιχεία»¹⁰⁵, με πλήρη σχέδια και την εικασία, ότι πιθανότατα ο νάρθηκας του ναού ήταν διώροφος.

Μικρότερες αναφορές για τον ναό γίνονται από:

Ο Σωτήρης Μεντζελόπουλος, δημοσιεύει το 1960 στην Μεγάλη Πελοποννησιακή Εγκυκλοπαίδεια¹⁰⁶, ότι ο άγιος Νικόλαος, «συγγενεύει

100 Θωμόπουλος ΠΠΠ, 1998, Τ. 1ος, σ503-504

101 Πρβ. και Φλωρεντία & Τοσκάνη, The National Geographic Traveler, Ελληνική έκδοση Δ.Ο. Λαμπράκη, 2002, σ56-63, εικ. κάτοψης σ59, Ο καθεδρικός ναός της Σάντα Μαρία ντελ Φιόρε στην Φλωρεντία, θεμελιώθηκε στη θέση της Σάντα Ρεπαράτα τον 13ο αι., με πρώτο αρχιτέκτονα τον Αρνόλφο ντι Κάμπιο, έπειτα τον Τζότο κλπ.

102 Kurtea d' Argysch (Curtea de Arges), in Wallachia (Βλαχία, Ρουμανία), αναφορά στο βιβλίο «Scotland in early Christian times» του Joseph Anderson, Edinburgh 1881, Πηγή: http://openlibrary.org/books/OL6933956M/Scotland_in_early_Christian_times

103 Π. Βοκοτόπουλος, «Ο τρίκογχος ναός του Αγίου Νικολάου στο Πλατάνι Αχαΐας» ΑΡΜΟΣ, 1990, σ. 383-405

104 Χ. Μπούρας, Χαράλαμπος, Λ. Μπούρα, Η Ελλαδική Ναοδομία κατά τον 12ο αι., 2002, σ265-266

105 Σ. Μαμαλούκος, «Ναός Αγίου Νικολάου στο Πλατάνι Αχαΐας, Συμπληρωματικά στοιχεία», ΔΧΑΕ, περίοδος Δ', Τ. ΛΑ', Αθήνα 2010, σ33-44, το ΔΧΑΕ, οι φωτογραφίες, το σχέδιο κάτοψης και η έγχρωμη όψη παραχωρήθηκε ευγενικά από την ΧΑΕ, κατόπιν έγγραφης αίτησης της ομάδας εργασίας, σε ηλεκτρονική μορφή.

106 Σ. Μεντζελόπουλος, Μεγάλη Πελοποννησιακή Εγκυκλοπαίδεια, Τ. Α', 1960, σ214

αρχιτεκτονικά» με το άγιο Νικόλαο Αιγίου, άγιο Νικόλαο Μεθάνων και άγιο Νικόλαο Αυλίδας, «επισήμως ανεγνωρισμένους ως έργα των εν λόγω αιώνων».

Ο Γεώργιος Σωτηρίου, στο έργο του «Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία»¹⁰⁷, το 1962, κατατάσσει τον άγιο Νικόλαο στους μονόκλιτους τρίκογχους, καταγόμενοι «εκ παλαιοχριστιανικών κοιμητηρίων».

Ο Νικ. Γκιολές στο έργο «Βυζαντινή Ναοδομία (600-1204)»¹⁰⁸ όπου θα αναφερθούμε εκτενώς στην ενότητα για τη Μεσοβυζαντινή αρχιτεκτονική και άλλοι.

Από την ξένη βιβλιογραφία, ο Millet Gabriel¹⁰⁹ αναφέρει χαρακτηριστικά τον άγιο Νικόλαο, ως τρίκογχο ναό της Ελλαδικής σχολής, που ακολουθεί το σταυρόσχημο σχέδιο.

Διοικητικές Πληροφορίες

Υπηρεσιακή Μονάδα: 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

Τηλέφωνο: +30 2610 276143

Μνημείο: Άγιος Νικόλαος, Πλατάνι Αχαΐας (Νομός Αχαΐας)

Ημέρες Ελευθέρας Εισόδου

Οι Κυριακές κατά το διάστημα από 1 Νοεμβρίου έως 31 Μαρτίου.

Η πρώτη Κυριακή κάθε μήνα, πλην των μηνών Ιουλίου, Αυγούστου και Σεπτεμβρίου (όταν η πρώτη Κυριακή είναι αργία, ως ημέρα εισόδου καθορίζεται η δεύτερη Κυριακή).

27 Σεπτεμβρίου, Παγκοσμία μέρα τουρισμού

Ώρες Λειτουργίας : Χειμερινό:

Από 1η Νοεμβρίου έως 31 Μαρτίου 2010: 08:30-15:00

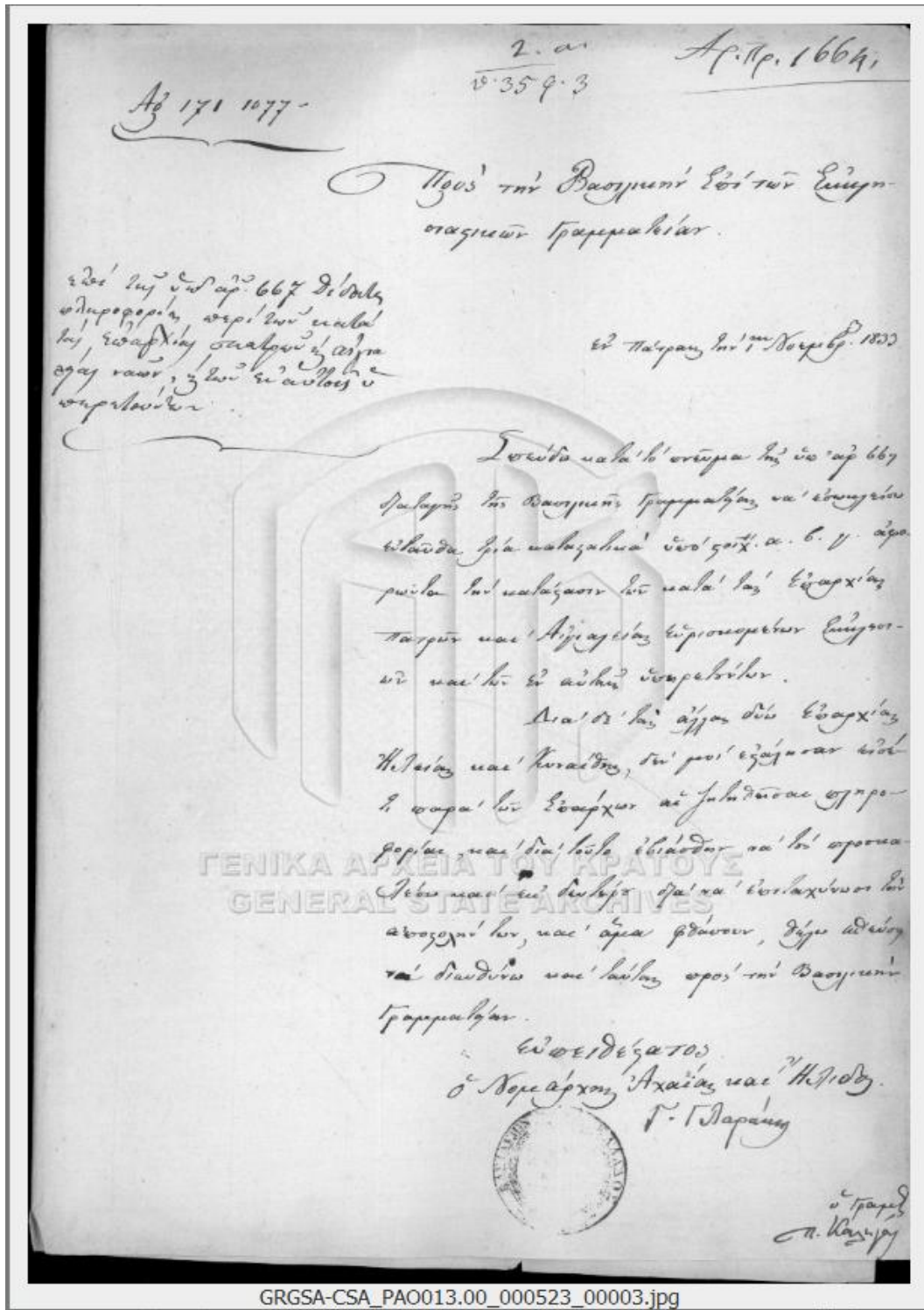
Πηγή: http://www.yppo.gr/1/g1540.jsp?obj_id=74

http://odysseus.culture.gr/h/2/gh255.jsp?obj_id=1675

107 Γ. Σωτηρίου, Χριστ. Βυζαντινή Αρχαιολογία, 1962, Τ. Α', σ433

108 Ν. Γκιολές, «Βυζαντινή Ναοδομία (600-1204)», 1992

109 Millet Gabriel, l' Ecole Grecque dans L' Architecture Byzantine, 1916, σ93-94, "l' Ecole grecque adaptait ce modèle au plan cruciforme: Saints-Apôtres d' Athènes, Saint-Nicolas d' Aulis ou bien plus tard, pent-etre encore à l' époque byzantine, elle le reproduisait simplement en Attique et en divers lieux du Péloponnèse, Platani près de Patras, Sophicon, Méthana, Géraki, ainsi que l' Ecole cretoise".

Εικ.5,6,7. Κατάσταση «της Επαρχίας Πατρῶν και Αιγιαλείας ευρισκομένων Εκκλησιῶν και των εν αυτής υπηρετούντων» (Πηγή: Γ.Α.Κ., Ψηφιακές αρχειακές συλλογές (Ε.Π. ΚτΠ))

Α/Α	Περιγραφή	Μέτρο	Μονάδα	Ποσότητα	Ποσοστό	Παρατηρήσεις
127	Πατάκια	κιλόγραφο	κιλά	90	100%	Πατάκια
128	Πατάκια	"	"	100	100%	"
129	Πατάκια	"	"	100	100%	"
130	Πατάκια	"	"	60	60%	"
131	Πατάκια	"	"	50	50%	"
132	Πατάκια	"	"	60	60%	"
133	Πατάκια	"	"	60	60%	"
134	Πατάκια	"	"	100	100%	"
135	Πατάκια	"	"	100	100%	"
136	Πατάκια	"	"	50	50%	"
137	Πατάκια	"	"	110	110%	"
138	Πατάκια	"	"	60	60%	"
139	Πατάκια	"	"	15	15%	"
140	Πατάκια	"	"	50	50%	"
141	Πατάκια	"	"	50	50%	"
142	Πατάκια	"	"	50	50%	"
143	Πατάκια	"	"	45	45%	"
144	Πατάκια	"	"	10	10%	"
145	Πατάκια	"	"	60	60%	"
146	Πατάκια	"	"	80	80%	"
147	Πατάκια	"	"	80	80%	"
148	Πατάκια	"	"	80	80%	"
149	Πατάκια	"	"	80	80%	"
150	Πατάκια	"	"	80	80%	"
151	Πατάκια	"	"	80	80%	"
152	Πατάκια	"	"	80	80%	"
153	Πατάκια	"	"	80	80%	"
154	Πατάκια	"	"	80	80%	"
155	Πατάκια	"	"	80	80%	"
156	Πατάκια	"	"	80	80%	"
157	Πατάκια	"	"	80	80%	"

ΓΡΓΣΑ-CSA_PAO013-00_000523_00010.ppt

Αριθμ.	Πλάτος (έτη)	Πλάτος	Ακέραια	Χρόνια	Μετρήσεις	Εάντι	Νότιο	Αγία	Αγία	Αγορά	Αριθμ.	Κατάσταση
85	Χρυσή	Σαχιά	Ριζόν	30	συχός	αρχή	μεζή	..	..	..	..	67
86	Αργυρή	Διφραβιά	Διφραβιά	50	..	..	..	..	..	..	..	68
87	Ασημένια	..	..	35	..	..	..	..	..	..	..	..
88	Κρασί	Φαράνα	Φαράνα	25	..	..	..	..	..	..	..	..
89	Παύλο	..	..	25	..	..	..	..	..	..	..	69
90	Χρυσή	Καθίσματα	Καθίσματα	60	μεζή	..	..	..	..	..	..	68
91	Αργυρή	Αεροστάσιο	Αεροστάσιο	35	..	..	..	..	..	..	..	63
92	Χρυσή	Βαρύβαση	Βαρύβαση	60	..	..	..	..	..	..	..	..
93	Παύλο	Βαρύβαση	..	57	..	..	..	..	..	..	..	..
94	Χρυσή	..	..	37	..	..	..	..	..	..	..	64
95	Παύλο	Εκτίμηση	Εκτίμηση	60	..	..	..	..	..	..	..	..
96	Ασημένια	..	..	50	συχός	..	..	..	..	..	..	65
97	Παύλο	Εκτίμηση	Εκτίμηση	40	..	..	..	..	..	..	..	66
98	Ασημένια	Μεσοστάσιο	Μεσοστάσιο	50	μεζή	..	..	..	..	..	..	67
99	Αργυρή	Βελάς	Βελάς	45	συχός	..	..	..	..	..	..	..
100	Ασημένια	..	..	35	..	..	..	..	..	..	..	68
101	Ασημένια	Επίσημα	Επίσημα	45	μεζή	..	..	..	..	..	..	69
102	Ασημένια	Καροβάνο	Καροβάνο	40	μεζή	..	..	..	..	..	..	70
103	Παύλο	Αφάλας	Αφάλας	40	συχός	..	..	..	..	..	..	71
104	Ασημένια	..	..	40	..	..	..	..	..	..	..	..
105	Ασημένια	..	..	35	..	..	..	..	..	..	..	..
106	Ασημένια	Αφάλας	Αφάλας	45	μεζή	..	..	..	..	..	..	..
107	Ασημένια	Επίσημα	Επίσημα	65	..	..	..	..	..	..	..	72
108	Ασημένια	..	..	40	..	..	..	..	..	..	..	73
109	Παύλο	Καροβάνο	Καροβάνο	45	συχός	..	..	..	..	..	..	74
110	Ασημένια	..	..	40	..	..	..	..	..	..	..	..
111	Ασημένια	Βελάς	Βελάς	40	..	..	..	..	..	..	..	75
112	Ασημένια	Αφάλας	Αφάλας	45	..	..	..	..	..	..	..	76
113	Ασημένια	Καροβάνο	Καροβάνο	45	..	..	..	..	..	..	..	..
114	Ασημένια	..	..	40	..	..	..	..	..	..	..	..
115	Ασημένια	..	..	45	..	..	..	..	..	..	..	..
116	Ασημένια	..	..	40	..	..	..	..	..	..	..	..
117	Ασημένια	..	..	70	..	..	..	..	..	..	..	77
118	Ασημένια	Σαχιά	Σαχιά	37	..	..	..	..	..	..	..	78
119	Ασημένια	Αφάλας	Αφάλας	37	..	..	..	..	..	..	..	79
120	Ασημένια	Καροβάνο	Καροβάνο	45	..	..	..	..	..	..	..	80
121	Ασημένια	..	..	60	..	..	..	..	..	..	..	81
122	Ασημένια	..	..	55	..	..	..	..	..	..	..	82
123	Ασημένια	..	..	45	..	..	..	..	..	..	..	83
124	Ασημένια	..	..	55	..	..	..	..	..	..	..	84

GRGSA-CSA_PAO013.00_000523_00021.jpg

ΠΙΝΔ-ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. Ναός Αγίου Νικολάου. Εξωτερικόν.

ΧΑΕ. 1816

Εικ.8. Επάνω: Φωτογραφία δυτικής όψης αγ. Νικολάου, Λαμπάκης 1892

Εικ.9. Κάτω: Φωτογραφία νοτιοδυτικής όψης αγ. Νικολάου, Λαμπάκης 1892 (Πηγή: Ιστορικό Φωτογραφικό Αρχείο του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου - Αρχείο ΧΑΕ, κωδ. 1816 - 1815)

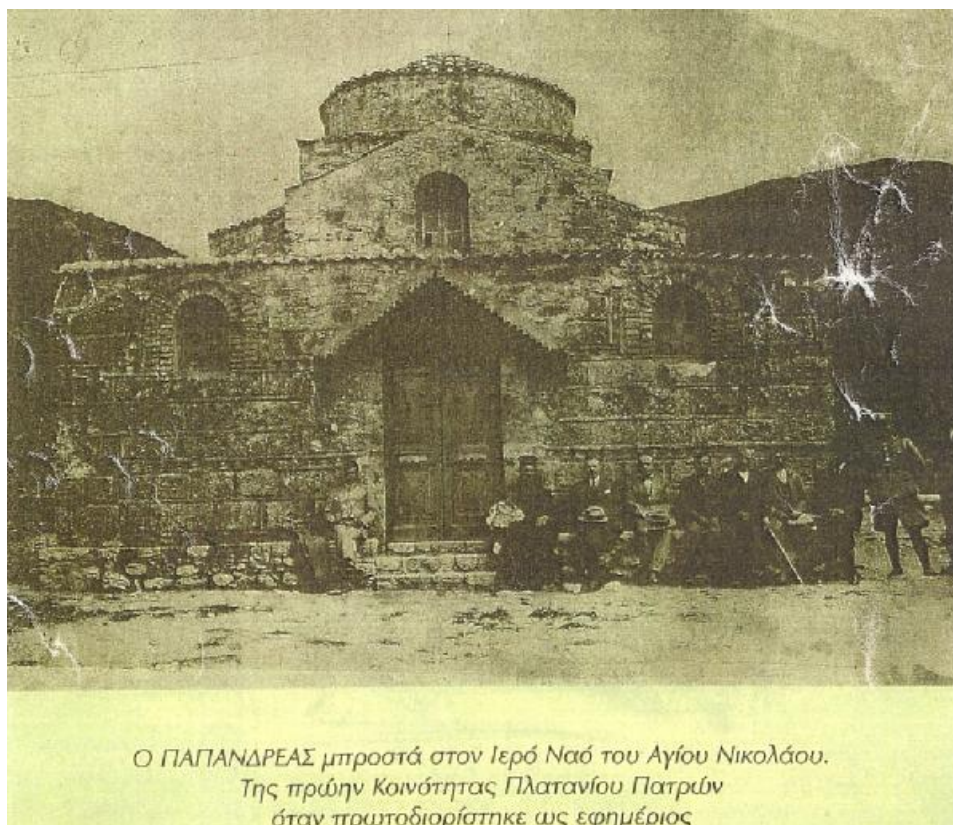

ΠΙΝΔ-ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. Ναός Αγίου Νικολάου. Εξωτερικόν.

ΧΑΕ. 1815

Εικ.10. Φωτογραφία βορειοανατολικής όψης αγ. Νικολάου, Λαμπάκης 1892, (Πηγή: Ιστορικό Φωτογραφικό Αρχείο του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου - Αρχείο ΧΑΕ, κωδ. 1817)

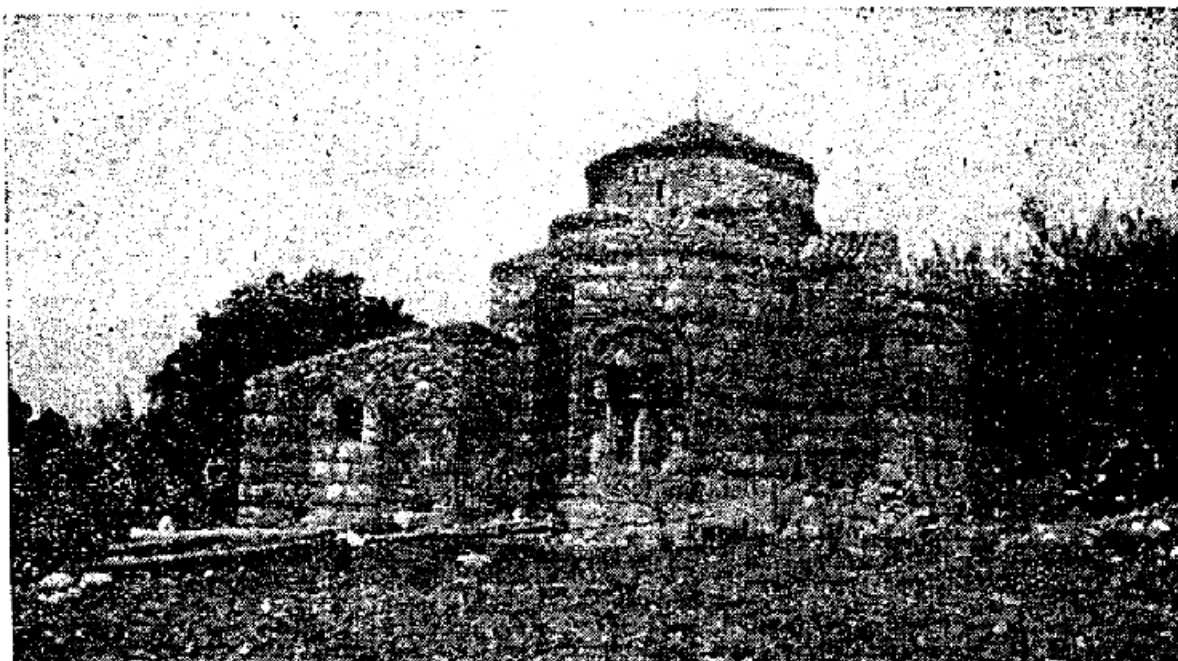

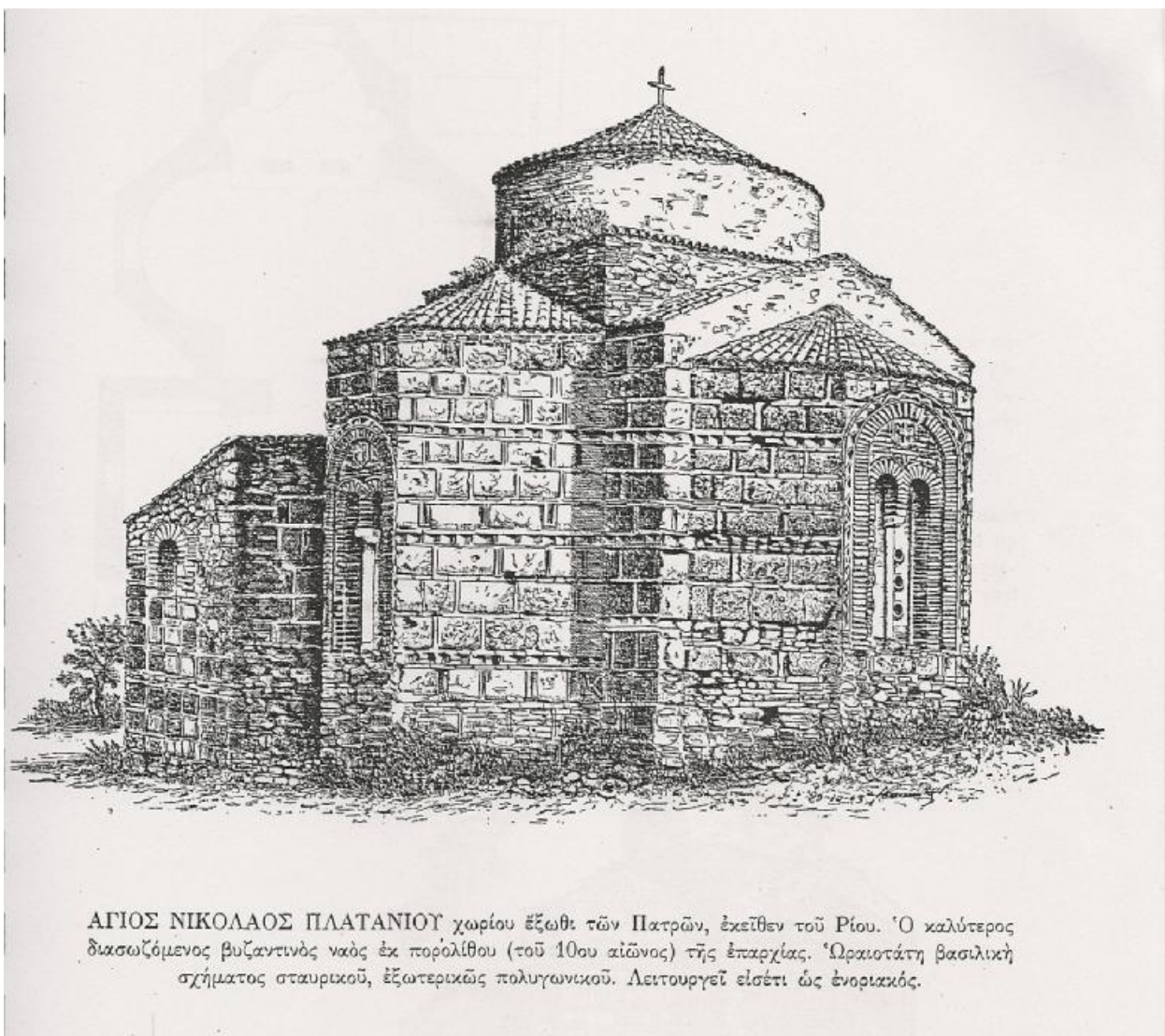
Εικ.11. Ο Παπανδρέας χειροτονήθηκε ιερέας στις 9-11-1928 και διορίστηκε στην ενορία του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πλατανίου Πατρών (Πηγή: Παπανδρέας ο Σεβάσμιος, Φυλλάδιο Εκκ. Συμβ. Ι.Ν. Εισοδίων της Θεοτόκου Φαρών, 2001).

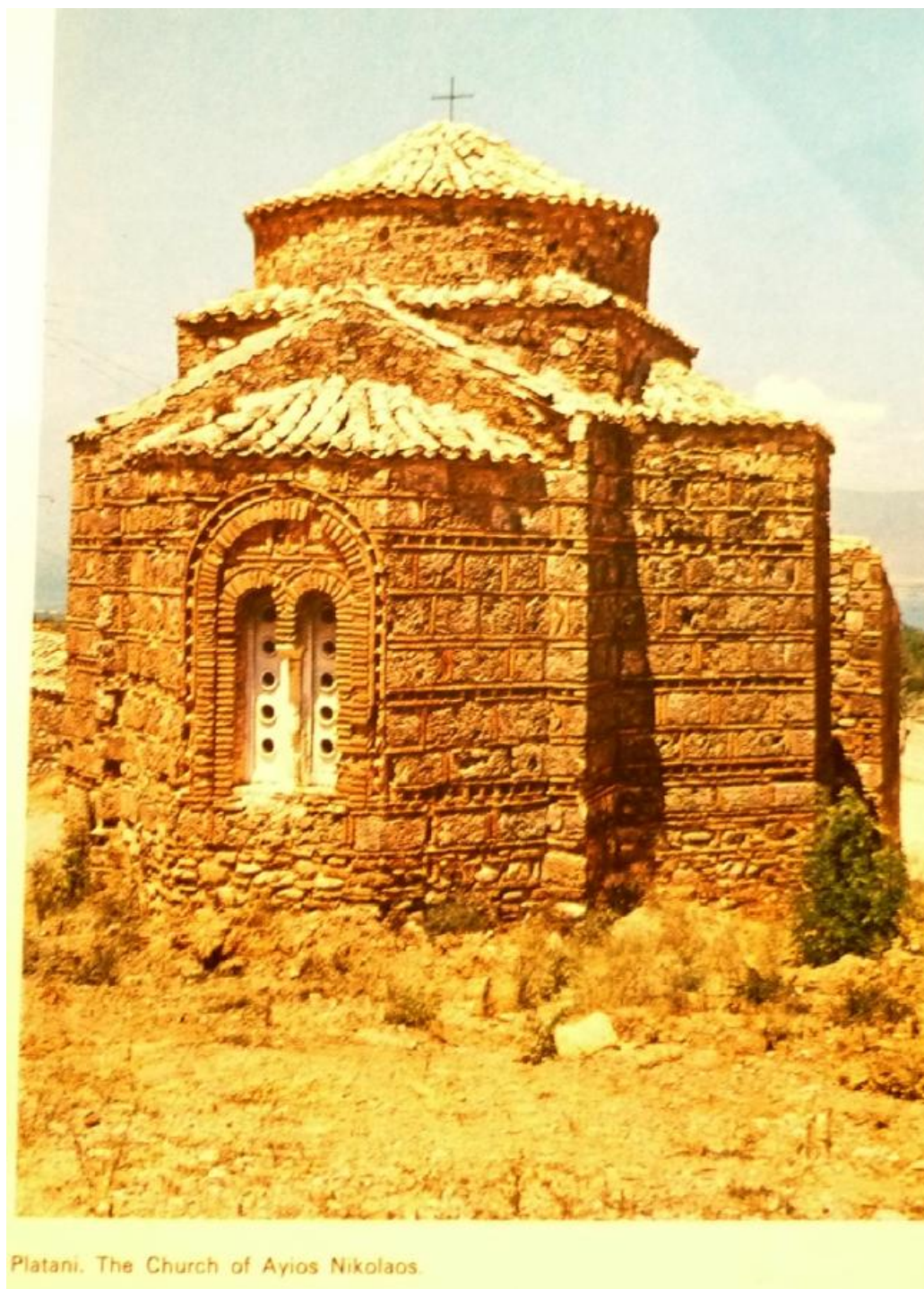
Εικ. 12. Επάνω: Πίσω όψη από τα νοτιοανατολικά

Εικ. 13. Κάτω: Δυτική όψη, Ν. Τριάντης, 1938, «Βυζαντινά Εκκλησία των Πατρών, Άγιος Νικόλαος Πλατανίου (μελέτη)», (Αναδημοσίευση από Αχαϊκά, Κ. Τριανταφύλλου, Τεύχος 15, Δ' έτος, 1940, Πηγή: <http://www.mouseiotipou.gr/arxeion-xml/pages/esiepi/internet/intro>)

Εικ. 14. Γκραβούρα του Γεώργιου Τσονακίδη (1963) με την νοτιοανατολική όψη του ναού του αγ. Νικολάου. (Πηγή: Λεύκωμα πόλεως Πατρών, ΔΗΜΟΣ ΠΑΤΡΕΩΝ, εκδ. Αυγερινόπουλος, Πάτρα 1988)

Εικ. 15. Πίσω όψη αγίου Νικολάου (Πηγή: Α. ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΙΣ and ΤΗ. ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΚΧΑΙΑ AND ΙΛΙΑ, 1973, σ21)

1.3.Σχέσεις του μνημείου με την ευρύτερη περιοχή

Πολεοδομικό πλαίσιο

Σύμφωνα με το Φ.Ε.Κ. 756Δ'/21-10-88¹¹⁰ γίνεται «Κατηγοριοποίηση και καθορισμός ορίων οικισμών Πλατανίου, Καρτσαναϊκών, Τσελαϊκών» της τότε Κοινότητας Πλατανίου, όπου αποφασίστηκε η κατηγοριοποίηση των πιο πάνω οικισμών¹¹¹ ως εξής:

1. Θέση στο χώρο: (Α3) Μη Περιαστικοί, μη Παραλιακοί, μη Τουριστικοί
2. Βαθμός Προστασίας: (Β3) Αδιάφοροι
3. Δυναμικότητα: (Γ1) Δυναμικοί
4. Βαθμός διασποράς: (Δ1) Συνεκτικοί
5. Μέγεθος: (Ε2) Μεσαίοι

Η περιοχή που βρίσκεται το Πλατάνι είναι ημιαστική, με αγροτικό και αστικό πληθυσμό ως κατοίκους. Ορισμένοι κάτοικοι ασχολούνται αποκλειστικά με τα αγροτικά, άλλοι παράλληλα με την κύρια εργασία τους και άλλοι που η κύρια απασχόλησή τους είναι στα κοντινότερα αστικά κέντρα όπως η Πάτρα και το Ρίο, με εργασίες εμπορίου, υπηρεσιών, δημόσιος τομέας κλπ. Υπάρχουν δεντροκαλλιέργειες και περιβόλια, όχι όμως εκτεταμένες καλλιέργειες, λόγω της βραχόδου διαμόρφωσης του εδάφους. Φαίνεται ότι κατοικείται από ευκατάστατους κατοίκους, απουσιάζουν βέβαια οι δημόσιες υπηρεσίες καθώς εξυπηρετείται από το Δ.Δ. Ρίου, υπάρχουν όμως όλα τα σύγχρονα έργα υποδομής που καλύπτουν τις ανάγκες των κατοίκων. Καταστήματα παντός είδους απουσιάζουν από το χωριό, όπως εμπορικά, παντοπωλεία, καφετέριες, περίπτερα κλπ., υποθέτουμε ότι οι κάτοικοι εξυπηρετούνται αγοραστικά από το Ρίο και τον άγιο Βασίλειο. Στο παλιό σχολείο στεγάζονται όλες οι πολιτιστικές λειτουργίες του οικισμού¹¹².

Ο χείμαρρος της Ξυλοκέρας, διαχωρίζει νοητά και ουσιαστικά τον οικισμό από την νότια πλευρά, όπου βρίσκονται οι βουνοπλαγιές του Παναχαϊκού με πυκνή βλάστηση, ώστε η πρόσβαση να είναι εφικτή μόνο από ένα γεφύρι, που βρίσκεται κοντά στην είσοδο του οικισμού. Κατεβαίνει νερό από το βουνό με ταχύτητα και μόνο το καλοκαίρι μπορεί να περάσει κανείς απέναντι με τα πόδια. Επίσης, πλάι στο παλιό σχολείο, περνάει ένα ανοιχτό αρδευτικό αυλάκι, διαμορφωμένο από οπλισμένο σκυρόδεμα, σχήματος ανεστραμμένου Π, πολύ μικρού βάθους και ανοιχτού στην επάνω πλευρά, με

110 Βλ. Παραρτήματα

111 Όπως αναφέρεται στο κείμενο, πρόκειται «περί τρόπου καθορισμού ορίων οικισμών της χώρας μέχρι 2.000 κατοίκους κατηγορίες αυτών και καθορισμός όρων και περιορισμών δόμησής τους»

112 Χαρακτηρίζεται με την επωνυμία, «Πολιτιστικός και αθλητικός σύλλογος Πλατανίου Ρίου 'Το Πλατάνι'», και γραφεία το «Δημοτικό Σχολείο Πλατανίου». Στο χώρο του παλιού σχολείου γίνονται οι συνεδριάσεις του συλλόγου και υπάρχει αξιόλογη βιβλιοθήκη.

νερό που πηγάζει ψηλά, από τους ανατολικούς λόφους και κυλάει στην άκρη των δρόμων, διασχίζει τον οικισμό σχεδόν σε όλο το μήκος του.

Η οδική σύνδεση του οικισμού με το εθνικό δίκτυο, είναι σχετικά καλή, υπάρχει σήμανση, και ασφαλοστρωμένοι δρόμοι. Τρεις δρόμοι είναι οι βασικοί επαρχιακοί οδικοί άξονες του οικισμού, δια των οποίων, εξυπηρετούνται οι κάτοικοι. Η οδός Αγίας Παρασκευής (οδός Παναχαϊκού), διπλής κατευθύνσεως, και η πιο πλατιά από τις υπόλοιπες, περικλείει την νότια πλευρά του οικισμού, προς δυτικά κατευθύνεται στην έξοδο προς Πάτρα και εθνική οδό Πατρών-Αθηνών και ανατολικά προς Αργυρά και Πιτίτσα. Η οδός Αγίου Νικολάου, διπλής κατευθύνσεως, στενής διατομής, είναι η παλιά κεντρική οδός του οικισμού, τον οποίο διασχίζει ολόκληρο και μπροστά στον ναό του Αγίου Νικολάου, μετονομάζεται σε οδό Λοχ. Δροσοπούλου. Η οδός Αγίου Κωνσταντίνου, διπλής κατευθύνσεως, στενής και αυτή διατομής, διασχίζει την βόρεια πλευρά του οικισμού και επικοινωνεί άμεσα με τις άλλες οδούς. Απουσιάζουν παντελώς τα πεζοδρόμια και η κίνηση των πεζών γίνεται εντός του οδοστρώματος, κάτι πολύ συνηθισμένο στους ημιαστικούς ελληνικούς οικισμούς, με μόνη εξαίρεση ένα τμήμα στην νότια πλευρά της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής, στο σημείο που υπάρχει μια δημόσια βρύση και ένα μικρό παρεκκλήσι της Αγίας. Άλλες εκκλησίες στον οικισμό είναι ο άγιος Κωνσταντίνος όπως προαναφέρθηκε, που είναι κοιμητηριακός, και ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός (ιδιωτική), η οποία ανεγέρθη πριν περίπου δέκα χρόνια στη γειτονιά του Κάτω Πλατανίου.

Η δόμηση είναι ασυνεχής, σημειακή και τα κτίρια ξεχωρίζουν μεταξύ τους, ενώ η διάταξη των κτισμάτων γίνεται κατά μήκος των κεντρικών δρόμων και θα την χαρακτηρίζαμε διάσπαρτη και ίσως αμφιθεατρική. Τα περισσότερα διατηρούν κοινό προσανατολισμό ανατολικοδυτικό - νοτιοδυτικό με θέα προς τη θάλασσα, αλλά αυτό εξαρτάται και από τη θέση του οικοπέδου στον οικισμό. Κυριαρχεί η εναλλαγή «κενό - πλήρες», με επικράτηση στο «κενό», φύτευσης.

Δεν υπάρχει κεντρική πλατεία στο χωριό ή κάποιος δημόσιος χώρος, που να υποδηλώνει το κέντρο του χωριού. Οι εκκλησίες βρίσκονται στην άκρη του χωριού, αλλά δεν είναι απομονωμένες από τον βασικό πολεοδομικό ιστό, καθώς τα σπίτια βρίσκονται πολύ κοντά τους. Μπροστά στις εκκλησίες, περνάει ο δρόμος Λοχ. Δροσοπούλου, από το οποίο σχεδόν κάθε κάτοικος θα περάσει για να πάει προς το σπίτι του, τουλάχιστον μία-δύο φορές την ημέρα, κάνοντας ευλαβικά τον σταυρό του. Ο χώρος μπροστά στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής που υποκαθιστά την πλατεία, χρησιμοποιείται για διάφορες εκδηλώσεις και πανηγύρεις, ενώ ο κεντρικός δρόμος Αγ. Παρασκευής δίπλα στον χείμαρρο, δεξιά και αριστερά, ως χώρος στάθμευσης. Στα πανηγύρια, στο οδόστρωμα της Λοχ. Δροσοπούλου, που ουσιαστικά για τους κατοίκους θεωρείται πλατεία, τοποθετούνται τραπέζια, καρέκλες και το πατάρι για τη

μουσική, με προσανατολισμό προς τον Πατραϊκό κόλπο, για την εξυπηρέτηση των συγκεντρωθέντων. (Εικ. 16)

Τοπωνύμια¹¹³ αναφέρονται τα εξής: Ελληνικό, Καλύβα, Κεφαλάρι, Μαυροποδιά, πλαγιά Μοσούρι, Μυρτούλα,, ποτάμι Ξυλοκέρας, λόφος Παπαδόκωστα, Σαγιάν, Στεφάνι, Συκιά, Υψηλός βράχος, Χαμοκέλες.

Γειτονιές¹¹⁴ αναφέρονται οι εξής: Καρά ρέμα, Καρτσαναίικα, Λαμπρακαίικα, Μπραναίικα, Μυλωναίικα, Πανόραμα, Κάτω Πλατάνι, Σταμαίικα, Τσελαίικα, ή Τεκές, Ψημαίικα.

Τα κτίρια στο χωριό είναι ως επί το πλείστον αμιγείς κατοικίες¹¹⁵ και υπάρχουν κάποιες λίγες, μεγάλες αγροτικές αποθήκες, ευρισκόμενες σε αγροτεμάχια ή μικρότερες στις αυλές των κατοικιών. Τα οικοπέδα είναι μεγάλης έκτασης, με αυλές, κήπους με ψηλά δέντρα και ανθοφόρα φυτά και λίγες μικροκαλλιέργειες. Οι είσοδοι των αυλών έχουν άμεση πρόσβαση στους κεντρικούς δρόμους του οικισμού, διευκολύνοντας την είσοδο και έξοδο των ιδιωτικών αυτοκινήτων, εντός του οικοπέδου, καθώς δεν υπάρχει η δυνατότητα στάθμευσης στις όχθες των δρόμων. Οι αυλές περιτριγυρίζονται από ψηλές μάντρες, κατασκευασμένες από διάφορα υλικά, μερικές μέχρι κάποιο ύψος χτιστές και το υπόλοιπο με μεταλλικά κιγκλιδώματα, άλλες από πλέγμα περίφραξης, αγκαλιασμένο από αναρριχώμενα φυτά, άλλες μόνο από μεταλλικά ελαφριά κιγκλιδώματα.

Οι κατοικίες χτισμένες προς το βάθος του οικοπέδου, οι περισσότερες νεώτερης κατασκευής από οπλισμένο σκυρόδεμα, ισόγειες, διώροφες ή τριώροφες, με κεραμοσκεπή, ή ταρατσόπλακα (υπάρχουν πολλές στο στάδιο της κατασκευής). Ελάχιστα κτίσματα, μπορεί να είναι από πέτρα, τώρα επιχρισμένα, - υποθέτουμε το βασικό δομικό υλικό, από τους χοντρούς τοίχους – μόνο ένα κτίσμα παρατηρήσαμε πετρόκτιστο, είναι ημιτελές και βρίσκεται απέναντι από το ναό του Αγίου Νικολάου.

Τα μορφολογικά τους στοιχεία, χωρίς ιδιαίτερη αρχιτεκτονική συμπεριφορά, μεικτού νεοπαραδοσιακού και μοντέρνου χαρακτήρα, παρουσιάζουν διάφορα οικοδομικά στοιχεία, που είχαν επικρατήσει στον ελληνικό χώρο τα τελευταία 30-40-50 χρόνια και ένθεν, ανάλογα με το έτος κατασκευής. Είναι οικίες μεγάλων διαστάσεων, που έχουν ανοίγματα και μεγάλες βεράντες προς όλες τις πλευρές τους. Οι τετράγωνες ή ορθογώνιες κατόψεις, τυπικές των νεωτέρων χρόνων της ελληνικής οικοδομής, με τους κύριους και βοηθητικούς χώρους, ενταγμένους στο βασικό σχήμα. Τα κεραμοσκεπή έχουν κόκκινα κεραμίδια, κάποια διαθέτουν τζάκι και σχεδόν όλα

113 Θ. Λουλούδης, Αχαΐα-Οικισμοί-οικιστές-αυτοδιοίκηση, σ211

114 ό. π., σ211

115 ό. π., σ211, Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ 2001, κατεγράφησαν 175 κατοικίες

είναι χρωματισμένα στους τόνους της ώχρας. Τα κουφώματα είναι συνήθως αλουμινίου, λευκού χρώματος ή ξύλινα παραδοσιακά.

Στην περιοχή έχει πρόσφατα οικοδομηθεί και το συγκρότημα των Αρσάκειων σχολείων, δίνοντας αξία στην περιοχή και προσδοκίες για περαιτέρω οικοδομική ανάπτυξη. Ήδη στα τριώροφα κτίσματα, οι όροφοι μοιράζονται ανά οικογένεια ή ενοικιάζονται.

Εικ. 16. Το πανηγύρι της αγίας Παρασκευής στο Πλατάνι. (Πηγή: Εκπολιτιστικός Σύλλογος Πλατανίου)

1.4. Προφορικές μαρτυρίες κατοίκων του οικισμού

Ημερολόγιο 1^ο, Πλατάνι, 20-11-2011

Συνέντευξη από τον κ. Γεώργιο Δροσόπουλο

Παριστάμενοι από την ομάδα, Γρηγόρης Δροσόπουλος και Ιωάννα Χαντζή.

«Ο ναός κάηκε τρεις φορές, η πρώτη ήταν πολύ παλιά και δεν υπάρχει χρονολογική μνεία, η δεύτερη επί Επαναστάσεως του 1821 ίσως με την κάθοδο του Ιμπραήμ, και η τρίτη πιθανόν στον 2ο παγκόσμιο πόλεμο γιατί τότε είχαν καεί το δάσος και οι πυκνόφυτες περιοχές του βουνού γύρω από το χωριό».

«Υπήρχαν παλαιά στασίδια 'βαρέου τύπου', τα οποία σάπισαν και πετάχτηκαν την δεκαετία του '70, μετά αντικαταστάθηκαν από αυτά που υπάρχουν τώρα».

«Ο παπά Φώτης γεννήθηκε περίπου το 1936 και έγινε παπάς το '78 στο χωριό. Πιο πριν ήταν ο πατέρας του ιερέας στο Πλατάνι».

«Το σπίτι της οικογένειας του πατέρα Φώτιου, δίπλα στον ναό του αγίου Νικολάου, το γκρέμισαν το 1984».

«Το καλοκαίρι φιλοξενούσαν στο παλιό σπίτι του ιερέα άλλους ιερωμένους ή επίσημους επισκέπτες της εκκλησίας».

«Η περιοχή πίσω από την νέα εκκλησία θεωρείται από τους μεγαλύτερους κατοίκους, παλαιό κοιμητήριο, αλλά δεν την ξέρουν με την ονομασία Τούρκικα».

«Το σχολείο χτίστηκε το 1927, με την συνδρομή και βοήθεια των κατοίκων του χωριού. Είναι χτισμένο από πέτρα, άμμο κουβάλησαν από τα ριζά του λόφου προς το βουνό».

«Παλιότερα υπήρχε στα 10μ. απόσταση από το ναό, προς τα δεξιά, μεταλλικό καμπαναριό, τετραγωνικής κάτοψης, πολύ ψηλό ίσως και 10μ., όπως ένας πυλώνας της ΔΕΗ. Γκρεμίστηκε το 1955 και η καμπάνα κρεμάστηκε σ' ένα τεράστιο πουρνάρι που βρισκόταν δίπλα στο αρδευτικό αυλάκι. Μετά φτιάχτηκε κάποια τσιμεντένια κατασκευή και τοποθέτησαν την καμπάνα, η οποία κατεδαφίστηκε».

«Ο παλαιός δρόμος περνούσε δίπλα ακριβώς από την εκκλησία, στα δεξιά και κατευθυνόταν προς την Πιτίτσα, όπου και παραμένει κομμάτι παλιάς ασφάλτου».

«Ο νέος δρόμος με την ασφαλτο, πλάι στον χείμαρρο, διανοίχτηκε το 1971, όταν παράλληλα γίνονταν έργα επισκευών στη θέση Παναγοπούλα¹¹⁶, στην εθνική οδό Πατρών – Αθηνών».

«Την περίοδο της γερμανικής κατοχής, οι Γερμανοί ζήτησαν να μεταφέρουν ολόκληρη την εκκλησία του Αγίου Νικολάου στη χώρα τους, αντικαθιστώντας τη με μια εκκλησία, παρόμοιας μορφολογίας. Ρωτήθηκαν ο παπάς και ο

---

116 Γ. Κούκης- Ν. Σαμπατακάκης, Γεωλογία Τεχνικών Έργων σ321, Η 1η κατολίθηση στην Παναγοπούλα έγινε στις 24 Απριλίου του 1971, με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό των συγκοινωνιακών αξόνων προς Πάτρα , Ν.Ε.Ο., Π.Ε.Ο. και Σιδηροδρομική γραμμή, και η 2η στις 3 Μαΐου 1971.

γραμματέας της κοινότητας, οι οποίοι απάντησαν αρνητικά. Ρωτήσαμε τον Πατέρα Φώτιο σχετικά με το θέμα, αλλά μας απάντησε ότι δεν θυμόταν κάτι τέτοιο». Τότε ιερέας στην ενορία ήταν ο πατέρας του παπά Φώτη, ο πατέρας Κωνσταντίνος Κατσαρός (παπά Ντίνος) και γραμματέας ο Παπαδημητρόπουλος Ιωάννης, από πολυπληθή οικογένεια του χωριού, οι οποίοι μένουν κοντά στην εκκλησία.

«Μπροστά από την εκκλησία πιστεύεται ότι έχουν θαφτεί σε κάποιο πηγάδι που υπήρχε εκεί, τα χρόνια της Τουρκοκρατίας, όλα τα πολύτιμα σκεύη της εκκλησίας. Πριν μερικά χρόνια, όταν γίνονταν οι εργασίες διάστρωσης οδοστρώματος και διαμόρφωση της οδού Λοχ. Δροσοπούλου, μπροστά από το ναό, με τις χωματουργικές εργασίες από τη μπουλντόζα, φάνηκε κάποιο κυκλικό σημείο με μεταλλικό σκέπασμα; ή κάτι που έμοιαζε με στόμιο πηγαδιού, αλλά δεν δόθηκε συνέχεια, ούτε έγιναν έρευνες».

Ημερολόγιο 2^ο, Πλατάνι, 19 – 4 – 2012

Συνέντευξη από τον πατέρα Φώτιο Κατσαρό, ιερέα της ενορίας.

Παριστάμενοι από την ομάδα, Βαγγέλης Τσακανίκας και Ιωάννα Χαντζή.

Πήραμε συνέντευξη από τον πατέρα Φώτιο Κατσαρό, μέσα στο χώρο της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου, το πρωί της Πέμπτης του Πάσχα, 19-4-2012. Μας έδωσε πολλά στοιχεία για το ναό και την περιοχή. Στη συνέχεια δέχτηκε να μας ανοίξει και την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, για να ανεβούμε στο καμπαναριό και να φωτογραφήσουμε πανοραμικά τον Άγιο Νικόλαο και τη ωραία θέα που έχουμε προς τον Πατραϊκό κόλπο και την γέφυρα Ρίου – Αντιρρίου.

«Ο πατέρας του ήταν επίσης παπάς στο χωριό, ο ίδιος ανέλαβε το έτος 1979, την ενορία Αγίου Νικολάου».

«Μπροστά από τον ναό υπήρχε ένα μακρόστενο κτίσμα, όπου δύο δωμάτια προσφέρονταν για φιλοξενία σε όσους επίσημους, επισκέπτονταν την εκκλησία. Αυτή ήταν η οικία του πατέρα του ιερέα και παπά εκείνα τα χρόνια, του χωριού. Σε αυτό γεννήθηκε και ο πατέρας Φώτιος».

«Το οικόπεδο που έχουν ανεγερθεί οι δύο ναοί και ο περιβάλλοντας χώρος ανήκουν στην εκκλησία».

«...Η αρχική ονομασία του ναού θεωρείται ότι ήταν Παντάνασσα. Κάποια στιγμή οι κάτοικοι αποφάσισαν να την μετονομάσουν σε Άγιο Νικόλαο». Σημ.: Αυτό σίγουρα έγινε πριν το 1833 (ΓΑΚ), απογραφή επιτροπής του Όθωνα.

«Τρεις φορές κάηκε η εκκλησία, επί Τουρκοκρατίας σίγουρα η μία, όταν πέρασε ο Ιμπραήμ από την περιοχή. Η εκκλησία είχε περιέλθει σε κακή κατάσταση, είχε μεταβληθεί σε στάβλο, καθώς κάποιοι έβαζαν τα ζώα τους μέσα, είχε σκουπίδια και χώματα».

«Δεν θυμάται το δάπεδο του ναού να είναι από διαφορετικό υλικό όπως σχιστόπλακες, παρά μόνο στρωμένο με τα τσιμεντοπλακίδια όπως είναι η τωρινή του κατάσταση».

«Τα γύψινα στους πλαϊνούς τοίχους τοποθετήθηκαν περίπου το 1950 – ‘έχουν 60 χρόνια και βάλε, που τα έχουν τοποθετήσει’».

«Πολύ πιθανόν τα εγκαίνια του ναού να μην έγιναν με την ανέγερσή του, αλλά πολύ αργότερα. Κάποιος που επισκέφτηκε τη βιβλιοθήκη του Βατικανού για δική του μελέτη, συνάντησε κείμενο που αναφερόταν στους Παλαιολόγους. Αυτό αναφερόταν σε πιθανή επίσκεψη των Παλαιολόγων στην περιοχή, κατά την οποία τέλεσαν και το εγκαίνιον του ναού».

«Οι παρόλιθοι, επειδή δεν υπάρχει τέτοιο πέτρωμα στην περιοχή, θεωρείται ότι μεταφέρθηκαν από άλλο τόπο, μέσω της θαλάσσιας οδού και έπειτα τα μετέφεραν με ζώα μέχρι το χωριό».

«Στη θέση Παναγοπούλα, που βρίσκεται στην άλλη πλευρά του χειμάρρου, στον απέναντι λόφο, εκεί που υπάρχει σήμερα ο Ιππικός Όμιλος Ρίου, κάποια στιγμή που έγιναν ανασκαφές, βρέθηκε το ιερό εκκλησίας. Δίπλα στον ναό του Αγ. Κωνσταντίνου (κοιμητήριο) υπήρχε παλιότερα ο Αϊ Γιάννης».

«Κατέβαιναν πολλά νερά από τα Αργυρά, με πολλά φερτά υλικά, με αποτέλεσμα στα πλαϊνά η εκκλησία να έχει ξεχωθεί. Ο πατέρας Φώτιος ήταν στη επιτροπή της εκκλησίας, (δεν ιερουργούσε όμως εκεί τότε), και ζήτησε να γίνουν εργασίες γύρωθεν του ναού, για να αποτραπεί μεγαλύτερη καταστροφή. Πράγματι, διαστρώθηκε σκυρόδεμα επάνω στο έδαφος, και αυτό έγινε την περίοδο 1975-1976».

«Όταν έσκαβαν τα θεμέλια της Αγίας Παρασκευής βρέθηκαν μεγάλοι ογκόλιθοι».

«Όταν έσκαψαν πλάι στο ναό για το σχολείο (πιθανόν), βρέθηκαν τάφοι που περιείχαν σκελετούς και ‘λαήνια’. Αυτά τα ξανάχωσαν χωρίς περαιτέρω έρευνα».

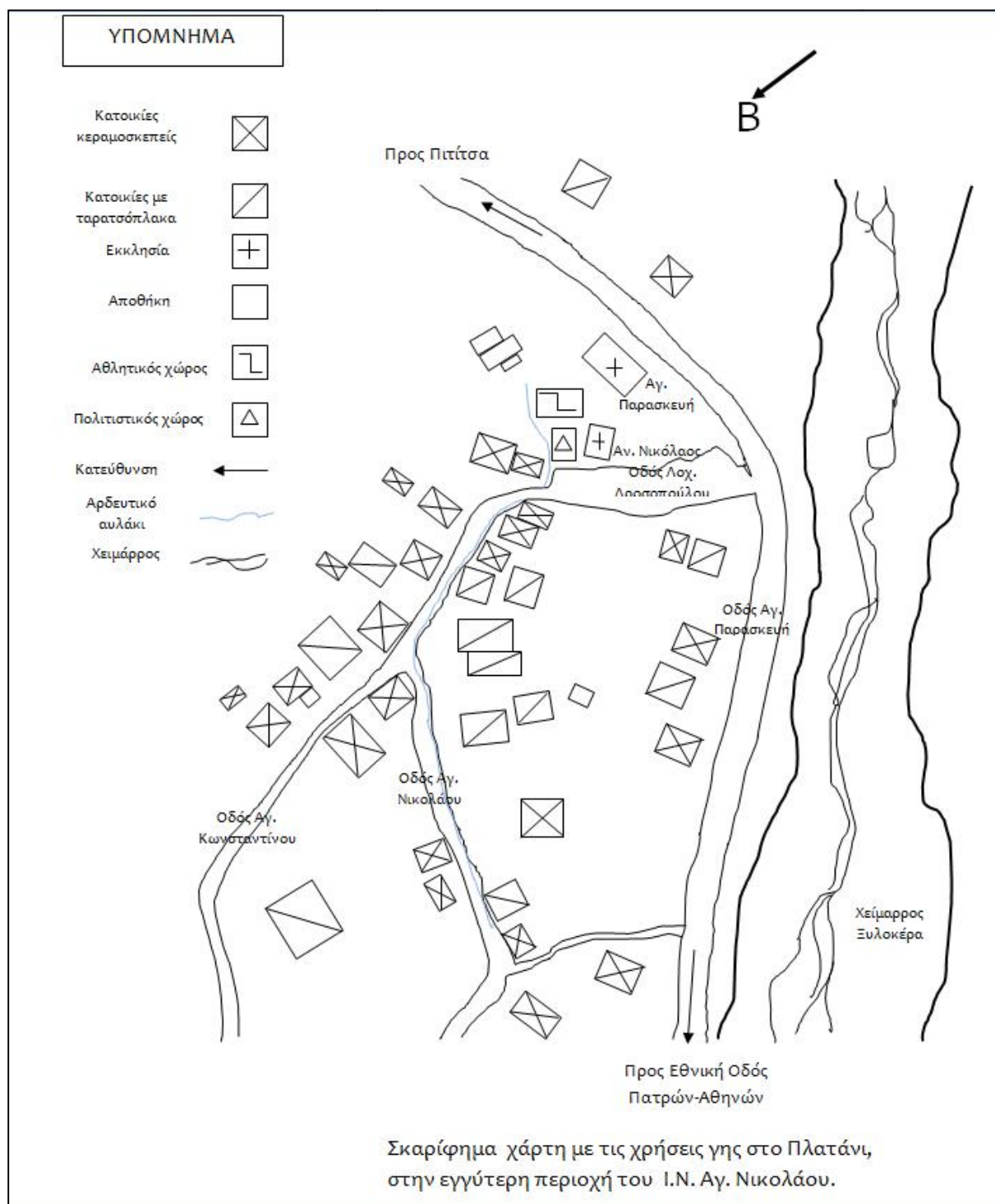
«Υπάρχει ένα ιστορικό σχετικά με τα πολύτιμα αντικείμενα του ναού. Ο ναός είχε πολλά χρυσά εκκλησιαστικά σκεύη, όταν λοιπόν κατέβηκαν οι Τούρκοι, οι κάτοικοι φοβισμένοι τα μάζεψαν όλα και τα πέταξαν σ’ ένα μεγάλο πηγάδι που βρισκόταν 6-7 μέτρα, μπροστά από το ναό Δεν έχουν γίνει έρευνες για τη ανεύρεσή τους».

«Προβλήματα ο ναός παρουσιάζει στην στέγη, και συχνά έρρεε το νερό της βροχής εντός του ναού, οι φθορές από την κατερχόμενη υγρασία είναι εμφανείς στις ασίδες του νάρθηκα και των κογχών. Κάθε χρόνο οι υπεύθυνοι για το ναό, αναθέτουν σε συνεργείο τεχνιτών να επιδιορθώνουν την στέγη, συνήθως «γυρίζοντας» τα κεραμίδια. Το 2011, αντικαταστάθηκαν κάποια σπασμένα κεραμίδια με άλλα παρόμοια, που είχαν κάτοικοι του χωριού φυλαγμένα, από δικές τους παλιές κατασκευές. Τα υπόλοιπα, είναι όσα διατηρούνται σε καλή κατάσταση από την υπάρχουσα στέγη. Θεωρώντας ότι μικρά ζώα, όπως νυφίτσες ανεβαίνουν στη στέγη και σπάνε τα κεραμίδια, γυρίζοντάς τα, μήπως βρουν φωλιές πουλιών αποφάσισαν να λάβουν δραστικά μέτρα. Έριξαν τσιμέντο ως υπόστρωμα, μετά τοποθετήθηκε μεμβράνη για υδρομόνωση και έπειτα πάλι τσιμέντο ώστε τα κεραμίδια που στρώθηκαν επάνω να κολλήσουν χωρίς κενά».

Στην ερώτησή μας, αν ο ίδιος ή οι άλλοι κάτοικοι, είχαν αντιληφθεί κάποια ερείπια, τοίχους μισογκρεμισμένους γύρω από το ναό ή γενικά, κτίσματα που να υποδηλώνουν την ύπαρξη μοναστηριακού συγκροτήματος, μας απάντησε αρνητικά.

Όταν αποφάσισαν να χτίσουν το νέο ναό, οι επίτροποι και ο πατέρας Φώτιος βρίσκονταν μέσα στο ναό του Αγίου Νικολάου και συζητούσαν περί του ονόματος του ναού. Σκέφτονταν, πως αν δώσουν πάλι το όνομα του Αγίου Νικολάου, η Αρχαιολογική υπηρεσία θα σφράγιζε τον παλιό ναό (όπως η Ζωοδόχος Πηγή - Κάστρο Ρίου – είναι ανοικτή μόνο μία ή δύο φορές το χρόνο), με τη δικαιολογία ότι πλέον είχαν εκκλησία για τον άγιό τους.

Ο πατέρας Φώτιος, στεκόταν κάτωθι της τοιχογραφίας της Αγίας Παρασκευής, (δεν είχε αποκαλυφθεί ακόμη, φαινόταν απλά ως επίχρισμα) και πρότεινε να δώσουν το όνομα ενός αγίου/αγίας, που να συνδυάζει καλοκαιρινή εορτή, για να έρχεται ο κόσμος πιο εύκολα και να χαίρεται και την ομορφιά της φύσης, να είναι θαυματουργή και λαοπρόβλητος «...όπως η Αγία Παρασκευή». Τότε συμφώνησαν όλοι οι παραβρισκόμενοι με τον ιερέα, λέγοντας ότι είναι σωστή η εκλογή του, όπως και έγινε. Όταν πια, είχε ανεγερθεί η νέα εκκλησία, σχεδόν δέκα χρόνια μετά ακολούθησε η αγιογράφηση. Ο αγιογράφος Αργυρόπουλος εκ Πατρών, νυν κάτοικος Αθηνών, που ανέλαβε την εργασία, ζήτησε από τον πατέρα Φώτιο να του ανοίξει την παλιά εκκλησία (του Αγίου Νικολάου), για να δει, τι περιείχε από τοιχογραφίες. Παρατηρώντας τον εναπομείναντα σοβά στον πέτρινο τοίχο, πίστεψε πως κάτι υπήρχε κάτω από την καπνιά. Μάζεψε τα σύνεργά του και με ειδικά εργαλεία και καθαριστικά, αποκάλυψε σιγά-σιγά την μορφή της Αγίας Παρασκευής.

Σχ.1 Σκαρίφημα χρήσεων γης

1.5. Συμπληρωματικά εκκλησιαστικά ιστορικά στοιχεία

1.5.α. Η εκκλησία επί Λατινοκρατίας στην Αχαΐα

Ο Γοδεφρείδος, στρατάρχης στη Δ΄ Σταυροφορία, ιππότης από την Καμπανία, ήταν κύριος όλης της Πελοποννήσου (Regno di Morea) από το 1213¹¹⁷, με εξαίρεση λίγες περιοχές, την οποία κυβερνούσε με την βοήθεια της Κούρτης. Αυτή την αποτελούσαν οι πιο σπουδαίοι υποτελείς (λίτζιοι), ο αρχιεπίσκοπος Πατρών και οι επίσκοποί του, και οι τοπικοί άρχοντες των ιπποτικών ταγμάτων, των Ναϊτών, των Ιωαννιτών και του Τεκτονικού τάγματος με πρόεδρο τον Γοδεφρείδο.

Η θρησκεία ήταν εκείνη που προκάλεσε την κοινωνική διάσπαση. Ας μην ξεχνάμε, ότι από τον ΙΓ΄ αι., την Πάτρα διοικεί εκκλησιαστικώς και πολιτικώς, Ρωμαιοκαθολικός Αρχιεπίσκοπος¹¹⁸ μέχρι και το 1430 μ.Χ.. Ο Θωμόπουλος αναφέρει ότι μόλις το 1315, διορίστηκε ορθόδοξος μητροπολίτης από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, στην βαρωνεία της Πάτρας¹¹⁹. Οι Έλληνες ορθόδοξοι επίσκοποι οδηγήθηκαν στην εξορία και στους καθεδρικούς ναούς, η Θεία Λειτουργία γινόταν με το λατινικό τυπικό και γλώσσα. Τα μοναστήρια και τα εκκλησιαστικά κτήματα πέρασαν στους Λατίνους και μόνο με την επέμβαση του Γοδεφρείδου, παρέμεινε ο ενοριακός ιερέας να κάνει τη Λειτουργία κατά την παράδοση, απαλλαγμένος από κάθε φορολογία. Ιεραρχικά υπαγόταν σε κάποιο ανώτερο Λατίνο ιερωμένο, χωρίς να έχει στην ουσία, πνευματική υποστήριξη από επίσκοπο της πίστης του, και χωρίς ν' ανανεώνει τις γνώσεις του, με ιερά βιβλία της τοπικής μοναστηριακής βιβλιοθήκης. Αποστερημένη από τους αρχηγούς της, η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας άρχισε να χάνει τα πνευματικά της πρότυπα, μένοντας μόνο η βάση των πιστών αφοσιωμένη.

Στην εναλλαγή της εξουσίας με τους Οθωμανούς στην Πελοπόννησο, ακολούθησαν οι Βένετοι (1685–1715), όπου ένας αριθμός καθολικών ιερέων¹²⁰ ήρθε μαζί τους, μάλλον με κακές προθέσεις σύμφωνα και με διαπιστώσεις των ανώτερων τους. Οι Έλληνες εκκλησιαστικά υπάγονταν στο Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης, το οποίο επικύρωνε την εκλογή των δεκαεννέα επισκόπων της και των ηγουμένων μεγάλων μοναστηριών, που ήταν άμεσα εξαρτημένα από αυτό και έπαιρνε το μισό των προσφορών των Θεοφανείων και του Πάσχα,

117 S. Runciman, Μιστράς

118 Κ. Κωστόπουλου, Ι. Μ. Αγίου Νικολάου Μπάλα, σ21

119 Θωμόπουλος ΙΙΙΙ, τ.1ος, σ627

120 Κώδικας Μέρτζιου σ132, παρ. 400, Έκθεση του Giacomo Cornaro προς τη γερουσία το έτος 1689.

που έκαναν οι πιστοί. Ο Πατριάρχης στην εκλογή του, έδινε όρκο στον σουλτάνο, ότι θα φρόντιζε, ώστε οι Χριστιανοί υπό την καθοδήγησή του (του Πατριάρχη) θα είναι πιστοί στην κοσμική εξουσία (του σουλτάνου). Οι Βενετοί, στήρησαν από τον Πατριάρχη το προνόμιο να επικυρώνει την εκλογή των επισκόπων και εμπόδιζαν την είσπραξη των εισφορών, αν και ο μητροπολίτης της Πάτρας έκανε ότι μπορούσε ώστε ν' αποδίδονται τα χρήματα που οφείλονταν στο Πατριαρχείο. Το 1715 οι Βενετοί αποσύρθηκαν από την Πελοπόννησο και επανήλθαν οι Τούρκοι. Στις εξεγέρσεις που ακολούθησαν μετέπειτα, η εκκλησία αμφιταλαντευόταν αν έπρεπε να παρακινεί τους πιστούς να συμμετέχουν σε αυτές ή να απέχουν¹²¹.

Ακολουθεί μια ενδιαφέρουσα αναφορά από τον κώδικα Μέρτζιου, που βρίσκεται στην Δημοτική βιβλιοθήκη Πατρών¹²², για την περίοδο της Βενετικής κατοχής. Πρόκειται για μεταφρασμένα κρατικά έγγραφα της Βενετίας, που καλύπτουν χρονικά από το 1595 έως 1795 και αναφέρονται στην περιοχή της Πάτρας.

Διαπιστώνει κανείς με λύπη, ότι υπάρχει μια απαξίωση της θρησκείας και των χριστιανικών ναών, αποτέλεσμα ίσως της κούρασης που έχει επέλθει στους υπόδουλους κατοίκους, από την συνεχόμενη κατοχή από τους διάφορους κατακτητές. Τα κείμενα που παραθέτουμε, εντός του κυρίως σώματος της εργασίας, τα θεωρούμε εξαιρετικά αντιπροσωπευτικά για το τι επικρατούσε στον εκκλησιαστικό χώρο, με τον προσωπικό τόνο που δίνει ο εκάστοτε προβλεπτής¹²³ και ίσως να δίνει μια εξήγηση γιατί το «παλαιομονάστερον» του αγίου Νικολάου περιήλθε σε ερήμωση.

Παράγραφος 400. Έκθεση του Giacomo Cornaro προς τη γερουσία το έτος 1689¹²⁴. Αναφέρει: «*Η θρησκεία βρισκόταν θαμμένη από τις αυθαιρεσίες που εντέχνως είχε υποθάψει η τουρκική απιστία. Τίποτα δεν θύμιζε τη θρησκεία, εκτός από το όνομα. Τρόμος σε κυρίευε όταν έβλεπες ότι είχε μετατραπεί σε τρώγλη ο ναός, είχε εγκαταλειφθεί η πίστη και είχε ξεχαστεί κάθε ευπρέπεια. Στους ιερείς κυριαρχούσε η σιμωνία¹²⁵ και το συμφέρον με πρακτικές καταδικαστέες και συνεχείς, ενώ είχε γίνει συνήθεια η διαφθορά. ... Το διάταγμα να μην γυμνωθούν οι ελληνικές εκκλησίες από την περιουσία που κατείχαν από*

121 S. Runciman, Μιστράς

122 Η Δημοτική Βιβλιοθήκη Πατρών, στα πλαίσια του εορτασμού των 100 χρόνων λειτουργίας της, παρουσίασε μεταφρασμένο στα ελληνικά τον Κώδικα Μέρτζιου, ο οποίος περιέχει έγγραφα από τα κρατικά αρχεία της Βενετίας που αναφέρονται στην ιστορία της Πάτρας και της γύρω περιοχής. Πρόκειται για ανέκδοτο, πρωτότυπο ιστορικό υλικό και η παρουσίαση του έγινε τις 7-12-2010 στο χώρο της βιβλιοθήκης. Αυτή τη στιγμή υπάρχουν τρία αντίγραφα και στο μέλλον προβλέπεται η έκδοσή του από το Δήμο Πατρέων. Μετάφραση από τα ιταλικά Απόστολος Κουρουπάκης με τη συνεργασία του Αγαμέμνονα Τσελίκα.

123 Ιταλ. Proveditore, αξιωματούχος της Γαλινοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας σε κατακτημένες περιοχές, πολιτικός και στρατιωτικός διοικητής με αρμοδιότητες σε εσωτερικά διοικητικά, δημοτικά και εκκλησιαστικά θέματα.

124 Κώδικας Μέρτζιου σ131-132

125 Ιστ. Θέμ., Φ. Πέρρα, «Το Βασίλειο του Μορέα», σιμωνία= η θρησκεία ως αντικείμενο αγοραπωλησίας - Κ. Χρυσοχοϊδης, Τα οικονομικά των επισκοπών, σ286

τον καιρό των τούρκων χρησίμευσε για να πιστοποιήσει το δημόσιο παράδειγμα. Ωστόσο, οι θρησκευτικοί εκπρόσωποι με επιδεκτικό τρόπο και με αφορμή να επισκευάσουν τις κατεστραμμένες εκκλησίες, ζητούν τα περιουσιακά στοιχεία τους αποκρύπτοντας σε εμάς ότι στους Τούρκους κατέβαλαν το αντίστοιχο της δεκάτης επί αυτών των στοιχείων. Φέρουν ευνοϊκά διατάγματα για τις αιτήσεις τους ενώ καταχρώνται μεγάλες εκτάσεις, οι πρόσοδοι των οποίων χρησιμεύουν μάλλον για την καλοπέραση των ιερέων παρά για τη διακόσμηση της εκκλησίας.».

Ο ίδιος: Παρ. 413. από Ναύπλιο (Napoli di Romania), 16 Απριλίου 1691¹²⁶, «... Έπεισα όλους τους επισκόπους και ηγουμένους των μονών να σταματήσουν τις καταχρήσεις που κυριάρχησαν κατά τη διάρκεια της βάρβαρης διακυβέρνησης. Παρατήρησα με απέχθεια σε πολλές ελληνικές εκκλησίες, μεταξύ άλλων απρεπειών, να φυλάνε τη θεία Μετάληψη σε ένα αισχρό και κουρελιασμένο σακίδιο κρεμασμένο σε ένα καρφί. Οι ιερείς παντού είναι ντυμένοι με γκριζό λευκό, όπως οι *galeotti*, κάτι που κοινοποίησα στους αρχιερείς, εκτός από την προσβολή του Θεού, πόσο σκανδαλώδης μπορεί να είναι μια τέτοια ενοχλητική εικόνα, διέταξα ότι κάθε ένας στην επαρχία του να παραγγείλουν στους προϊσταμένους των εκκλησιών να φτιάξουν ένα αρτοφόριο για να τοποθετήσουν εκεί με τον οφειλόμενο σεβασμό τα άγια.»

Παρ. 446. Πάτρα 15 Μαΐου 1697¹²⁷, «Σε μερικές (εκκλησίες) παρατήρησα ότι τα δυσκοπώτερα ήταν ρυπαρά λόγω του κακού μετάλλου, όπως και τα ιερά αρτοφόρια από ξύλο όπου τοποθετείται ο Ύψιστος Θεός, ποιητής κάθε καλού. Διορθώνοντας σκληρά τις περασμένες ασέβειες, διέταξα με την αυστηρότητα της επισυναπτόμενης απόφασης ότι στο τέλος των έξι μηνών οφείλουν οι επίτροποι των εκκλησιών να αλλάζουν τα προαναφερθέντα δοχεία σε ασημένια και το εσωτερικό μέρος να επιχρυσωθεί με υποχρέωση του μητροπολίτη να ελέγξει την κάθε μία, τόσο τα ιερά σκεύη όσο και τη διαχείριση των εσόδων και των εισπράξεων της κάθε μίας και πρέπει να αναφέρει στον Εκλαμπρότατο ρέκτορα.».

Παρ. 455. Άργος 12 Αυγούστου 1699¹²⁸, ο Francesco Foscarì γράφει στον Δόγη: «Θεωρώ ότι κυριαρχεί στο Βασίλειο σε όλους τους Έλληνες γενικά, μια οπισθοδρομική αντίληψη για τα ζητήματα της θρησκείας, με την οποία έζησαν στο παρελθόν, χωρίς άλλο οδηγό, πέρα από εκείνον των ηθών και των συνηθειών που προϋπήρχε. Εντελώς κενοί από οποιαδήποτε γνώση των κανόνων, άλλοι που είναι οι περισσότεροι αστοί πολίτες κάτοικοι της πόλης, των κωμοπόλεων ή άλλων κατοικημένων περιοχών να μεγαλώσουν τα παιδιά τους στις πρώτες στοιχειώδη γράμματα, τα αφήνουν στην εκπαίδευση των παπάδων που μόνο αυτοί τα διδάσκουν. ....τούτο θεωρώ κατάλληλο ότι ή θα επιλεγούν τα περισσότερο υποδειγματικά μοναστήρια ή τουλάχιστον θα καθαριστούν από υποκείμενα και τα άλλα, θα δημιουργηθούν στο Βασίλειο πραγματικά μοναστήρια, όχι όπως είναι

126 Κώδικας Μέρτζιου σ151

127 ο.π. σ174-175

128 ο.π. σ179

σήμερα, ξενώνες. Να έχουν πάντοτε ένα συγκεκριμένο αριθμό ιερωμένων, ιερέων και λαϊκών, που θα καθιδρύνουν εκεί τη διαδοχή και να δώσουν ένα από αυτά για κάθε τάγμα, τη δυνατότητα να ενδύουν και να διανύουν την περίοδο της μαθητείας...».

1.5.β. Η εκκλησία επί Τουρκοκρατίας στον Ελλαδικό χώρο

Τη μνημειακή τέχνη, την αρχιτεκτονική και τη ζωγραφική μέσα στη Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα θα πρέπει να την αναζητήσει κανείς πια έξω από τα παλαιά βυζαντινά αστικά κέντρα. Μέσα στο αστικό κέντρο, στον μικρό οικισμό, στο μοναστήρι ή το νεκροταφείο, όπου κι αν βρίσκεται η εκκλησία είναι ένα σημείο αναφοράς¹²⁹. Ενώ το κάστρο, και το σπίτι ρημάζει με το χρόνο και συχνά αντικαθίσταται, η εκκλησία τόπος σεβασμού και παράδοσης διατηρείται, η κοινότητα φροντίζει για τον ευπρεπισμό της και διασώζει έτσι, όχι μόνο το κτίσμα αλλά και ότι αυτό περιέχει: παλιές και νέες τοιχογραφίες κινητά αντικείμενα, επιγραφές που μνημονεύουν κτήτορες, ονόματα ενοριτών, χρονολογίες, ιστορικά γεγονότα, τις μνήμες ενός τόπου¹³⁰.

Οι Οθωμανοί, τουλάχιστον μέχρι το τέλος του 16ου αι., ασκούσαν διακυβέρνηση με αποτελεσματικότητα και ανεκτικότητα, αρκεί να πληρώνονταν οι φόροι. Οι Τούρκοι ενοχλούσαν τον λαό, διότι δεν επέτρεπαν την ίδρυση χριστιανικών σχολείων στην Ελληνική επικράτεια. Μόνο η Πατριαρχική Ακαδημία λειτουργούσε στην Κωνσταντινούπολη και τα μοναστήρια που κάλυπταν την βασική εκπαίδευση στο παρελθόν, είχαν γεμίσει αγράμματους μοναχούς, ηγουμένους και επισκόπους, που δεν ήξεραν γραφή και ανάγνωση¹³¹.

Επί των πρώτων αιώνων της Τουρκοκρατίας απαγορευόταν αυστηρά η ανέγερση νέων ναών, ενώ η συντήρηση των ήδη υπάρχοντων, γινόταν με την χορήγηση ειδικών αδειών. Οι ναοί μεγάλων διαστάσεων αποτελούσαν εξαίρεση στον κανόνα στα τέλη του 1500, που ήθελε μικρούς ναούς, λόγω των περιοριστικών διατάξεων¹³² των Τούρκων και επίσης των πενιχρών οικονομικών κάθε περιοχής. Γύρω στα 1540 υπήρχαν απαγορευτικές διατάξεις για την ίδρυση νέων ναών και την επιδιόρθωση παλαιών. Οι απαγορεύσεις που επιβάλλει (η τουρκική εξουσία) στις δραστηριότητες των χριστιανών, μειώνουν

129 Ε. Δελιγιάννη-Δωρή, Επιβίωση της Βυζαντινής και νέες μορφές της Μεταβυζαντινής αρχιτεκτονικής, σ16-43

130 Φ. Κόντογλου, Ο Καστρολόγος, σ33, «Μέσα στις εκκλησίες, βάζανε και φυλάγανε με τα εικονίσματα τις ζωγραφίες των κλεφτών. Στα Μετέωρα βρισκότανε η ζωγραφιά του Ανδρίτσου, πατέρα του Οδυσσέα και στην εκκλησιά του Χωριού Κατούνα σωζότανε η ζωγραφιά του πρώτου αρματολού του Νικόλαου Μείντάνη» (βλ. και Κασομούλη, Ενθυμήματα, Τ. 1ος)

131 S. Runciman, Μιστράς

132 Κ. Ασλανίδης, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, Τ.6, σ149, σημ. 19

την δυνατότητα της καλλιτεχνικής παραγωγής μέσα στα αστικά κέντρα, παραμένουν όμως οι ορεινοί οικισμοί και τα μοναστήρια¹³³. Κυρίως τα μοναστήρια κτισμένα σε δυσπρόσιτες περιοχές, ξεφεύγουν τον έλεγχο του κατακτητή, ενώ με τα δοσίματα εξασφαλίζουν την ανοχή των Τούρκων και καθιστούν δυνατή την οικοδομική δραστηριότητα.

Καταγγελία για εκτέλεση εργασιών πέραν των προβλεπομένων στην άδεια, ήταν δυνατό να οδηγήσει στην κατεδάφιση του ναού¹³⁴. Κάποιες φορές οι Τούρκοι επέτρεπαν την ανέγερση νέου ναού, για να κατευνάσουν τα πνεύματα των κατοίκων, σε περίοδο που δεν είχαν ακόμη σταθεροποιήσει την κατοχή τους στην περιοχή. Πιθανόν εξαίρεση στις απαγορεύσεις αυτές, να ίσχυε σε περιοχές που οι κάτοικοι ήταν ευκατάστατοι και παρέκαμπταν ευκολότερα από τους λοιπούς κατοίκους, τις απαγορευτικές διατάξεις με χρηματισμό. Σπάνια προχωρούσαν σε τοιχογραφίες. Εκτός της απαγόρευσης ανέγερσης, απαγορευόταν και η τοποθέτηση κωδώνων στους υπάρχοντες ναούς, επιτρέποντας τη χρήση σημάτων. Πολλές φορές αυτά, τοποθετούνταν σε μέρος ψηλό για να ακούγεται από τους διασκορπισμένους στην περιοχή μικρούς καταυλισμούς - αγροτικούς οικισμούς, ειδοποιώντας τους όχι μόνο για συνάξεις, αλλά και για κινδύνους από προσέγγιση στρατιωτικών αποσπασμάτων των κατακτητών.

Η αυστηρή απαγόρευση επεκτάσεως των ναών διατηρήθηκε ως τα τέλη περίπου του 18ου αιώνα. Από φερμάνι του 1714 προς τους ιεροδίκους (καδήδες)¹³⁵ διαφόρων επαρχιών, μεταξύ αυτών και της Ανασελίτσας (περιοχή Γρεβενών)¹³⁶ πληροφορούμαστε: « ... Μόλις αυτή φθάση, να εξετάσητε και επιθεωρήσητε διά του απεσταλμένου υπαλλήλου τας εκκλησίας των απίστων, αίτινες επεσκευάσθησαν άνευ φερμανίου ή, εκδοθέντος φερμανίου διά την επισκευήν των, έπεξετάθησαν και υψώθησαν καθ' ύπερβασιν του παλαιού αυτών ρυθμού, και να αναφέρετε επακριβώς τα νεωστί κτισθέντα και επισκευασθέντα τμήματα αυτών». Και σε μεταγενέστερο του 1728 αναγράφεται: « ... Καθίσταται γνωστόν ότι ανέγερσις νέων εκκλησιών εν ταις, Οθωμανικαίς χώραις τυγχάνει απηγορευμένη ...». Τέλος υπενθύμιση της απαγορεύσεως γίνεται και σε σουλτανική διαταγή του 1781.

Πολλοί ορθόδοξοι ηγεμόνες ή άλλοι ευσεβείς χριστιανοί, λαμβάνοντας υπ' όψη την άσχημη κατάσταση των εκκλησιών της Ορθόδοξης Εκκλησίας από τον 16ο αι. και μετά, αφιερώνουν τις μονές και τις εκκλησίες που έκτιζαν στις

133 Ε. Δεληγιάννη-Δωρή, σ16-43

134 Π. Βοκοτόπουλος, Η αρχιτεκτονική της Δυτικής Ελλάδος, (Νοβέλλο, Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ90, Οι ναοί των Ιωαννίνων, πρωτεύουσας της περιοχής την δεύτερη πενηκονταετία του 14ου αι. και τις αρχές του 15ου, κατεδαφίσθηκαν από τους Τούρκους στις αρχές του 17ου αι.

135 Η Πελοπόννησος, Χαρτογραφία και Ιστορία, 16ος – 18ος αιώνας, ΜΙΕΤ 2006 σ58, Καδής: ιεροδικαστής που ήταν υπεύθυνος για το τοπικό ισλαμικό δικαστήριο και για την εύρυθμη λειτουργία της οικονομίας και της διοίκησης βάσει των σουλτανικών διαταγών.

136 Α. Παπαδημητρίου, Σελίδες Ιστορίας των Γρεβενών, σ120

παραδουνάβιες ηγεμονίες, σε εκκλησίες και μοναστήρια της Ελλάδας. Από τα εισοδήματα που προέρχονταν από τις δωρεές αυτές σώθηκαν πολλά μοναστήρια στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Παράδειγμα η Μονή Πατέρων Λίθινου Ζίτσας¹³⁷ που είχε μετόχια για μεγάλο χρονικό διάστημα στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες και τη Ρωσία, τη Μονή Σαρανταρίου και τη μονή Μίσλας (Βουκουρέστι), και την εκκλησία Balamugijflon που της απέφεραν πλούσια έσοδα. Όταν οι μονές αυτές περιέπεσαν σε παρακμή από το 1843 και μετά, τις επιχορηγήσεις αυτές ελάμβαναν μια σειρά από άλλα μοναστήρια, τα οποία θεωρήθηκαν «κληρονόμοι» τους. Στα 1862 ο ηγεμόνας Αλ. Κούζα, δήμευσε την μοναστηριακή περιουσία στη Ρουμανία και έτσι και οι επιχορηγούμενες μονές στην Ελλάδα στερήθηκαν σημαντικά έσοδα με αποτέλεσμα να πέσουν σε παρακμή.

Τέλος, έχουμε την περίπτωση της Πάτρας¹³⁸, όπου κατά την επανάσταση του Ορλώφ, το 1770, ο ναός του Αγίου Ανδρέα, πυρπολήθηκε και καταστράφηκε από τους Τουρκαλβανούς και για τιμωρία οι Τούρκοι, σε όλη τη υπόλοιπη περίοδο μέχρι την επανάσταση του 1821, δεν επέτρεψαν την ανοικοδόμησή του με σουλτανικό φερμάνι, ώστε να μην επαναστατήσουν πάλι. Αυτό το στοιχείο μας οδηγεί να υποθέσουμε, ότι ίσως αυτό το μέτρο της απαγόρευσης, να επεκτάθηκε σε όλη την περιοχή της Αχαΐας, ως μέτρο χειραγώγησης του πληθυσμού.

1.5.γ.Περί εκκλησιαστικής περιουσίας και τα ιστορικά στοιχεία που προκύπτουν από την καταγραφή της

Κατά καιρούς γίνονται απογραφές της εκκλησιαστικής περιουσίας και από τους Βυζαντινούς και από τους εκάστοτε κατακτητές του Ελλαδικού χώρου, με σκοπό να ελέγξουν τα οικονομικά της εκκλησίας. Οι καταγραφές αυτές, αποτέλεσαν πολύτιμα στοιχεία, για την ιστορία κάθε εκκλησιαστικού κτιρίου και ίσως και τα μοναδικά εναπομείναντα τεκμήρια, για κάποια μονή ή ναό, που υπήρξε και πλέον έχει χαθεί. Προσπαθήσαμε να συλλέξουμε όποια στοιχεία θα τεκμηριώναν την ύπαρξη μονής στο Πλατάνι, από επίσημα διαθέσιμα αρχεία. Πιστεύουμε ότι μια εκτενή έρευνα, από κάποιο μελλοντικό ερευνητή, σε αρχεία όπως του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, του Βατικανού και άλλων βιβλιοθηκών, θα αποφέρει περισσότερους καρπούς.

Ο Μέρτζιος στο έργο του (παρ. 475)¹³⁹, αναφέρει στοιχεία από το Codice Cìcogna – Biblioteca Museo Correr. No. 3248, όπου γίνεται σύντομη περιγραφή

137 ό. π. Τ.6, σ137-148, σμμ. 14

138 Ι. Μ. Πατρών – ΔΕΠΑΠ, Ιερές εικόνες και κειμήλια της Ιεράς Μητροπόλεως Πατρών, Πρωτοκλήτεια 2008, σ20

139 Κώδικας Μέρτζιου σ199- 201

του Βασιλείου του Μορέα, χωρίς ημερομηνία αλλά προφανώς μετά το 1700. «Η Αχαΐα με τέσσερα διαμερίσματα: Η επαρχία της Αχαΐας περιβάλλεται από τέσσερα διαμερίσματα, την Πάτρα, όπου βρίσκεται η πόλη και το ταμείο, η Βοστίτσα (Αίγιο), τα Καλάβρυτα και η Γαστούνη. Το διαμέρισμα της Πάτρας συνίσταται από 99 χωριά και 7 μοναστήρια. Κατοικείται από 3.024 οικογένειες που κάνουν σύνολο 11.918 ψυχές». Εδώ οι Βενετοί κάνουν επίσημη απογραφή οικισμών, πληθυσμού και όποιων μονών λειτουργούσαν στην περιοχή των Πατρών, χωρίς όμως ν' αναφέρονται οι ονομασίες τους, ώστε να γνωρίζουμε ποιες είναι αυτές.

Την ίδια τακτική ακολούθησε και το νεώτερο ελληνικό κράτος ζητώντας από τους νομάρχες να πραγματοποιήσουν απογραφές και να αποστείλουν όλα τα στοιχεία, δηλ. πίνακα εσόδων και εξόδων, αριθμό και ονόματα μοναχών, τις εκκρεμείς υποθέσεις και γενικά κάθε πληροφορία που θα εξυπηρετούσε στον έλεγχο της εκκλησιαστικής περιουσίας. Στη απογραφή του 1879¹⁴⁰, επίσης καταγράφονται επτά μονές στην επαρχία Πατρών, της επισκοπής Πατρών και Ηλείας, όπου αναφέρονται η ονομασία και η προσωνομία της μονής και ο αριθμός διαιτωμένων σε αυτήν, κληρικοί και κοσμικοί. Στο Δήμο Πατρέων, υπάρχουν η μονή Κοίμησης της Θεοτόκου ή Γηροκομείου. Στον Δήμο Ερινεού, η μονή Κοίμησης της Θεοτόκου ή Ελεούσης, είναι η πλησιέστερη μονή στο Πλατάνι, η οποία εξακολουθεί να λειτουργεί και την σημερινή εποχή.

Ο Θ. Παπαγεωργίου δε, περιγράφει στο έργο του¹⁴¹, την επί Όθωνα¹⁴² καταγραφή στον «Κατάλογο των εντός του βασιλείου Μοναστηρίων όσων η κατάσταση είναι γνωστή εις την επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδύσεως Γραμματείαν, διηρημένων κατ' αναλογίαν της κτηματικής των περιουσίας εις τέσσαρας τάξεις» τον οποίο συνέταξε η Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή, συσταθείσα την 27^η Μαρτίου 1833. Ο κατάλογος υποβλήθηκε συνημμένος στην Έκθεση της Επιτροπής προς την Γραμματεία επί των εκκλησιαστικών ως προς τα ενδεικνυόμενα μέτρα για την κατάσταση των μοναστηριών. Τελικός κατάλογος Ι. Μονών που συμπεριλάμβανε τις προς διάλυση, συνόδευε και την υπ' αριθ. Πρωτ. 23/19.8.1833 αναφορά της αντικανονικής «Ιεράς Συνόδου» της Εκκλησίας της Ελλάδος «Προς την επί των Εκκλησιαστικών κλπ. Β. Γραμματείαν της Επικράτειας» προ της εκδόσεως του από 25.9.1833 Β. Διατάγματος. Έγγραφο του εν λόγω καταλόγου, σε σχέση με τον ναό της μελέτης μας, περιγράφεται στην προηγούμενη ενότητα.

140 Στατιστική της Ελλάδος, πληθυσμός 1879, Υπουργείον Εσωτερικών, 1881, σ141

141 Θ. Παπαγεωργίου, Η τύχη της περιουσίας των «Διαλελυμένων Μονών» (Β. Δ. 25.9.1833), σ2 (Ο Θεόδωρος Παπαγεωργίου είναι Δικηγόρος Αθηνών και Ειδικός Νομικός Σύμβουλος της Ιεράς Συνόδου)

142 Γ.Α.Κ., Ψηφιακές αρχειακές συλλογές (Ε.Π. ΚτΠ), Φάκελος: 001, Κωδικός αναγνώρισης: GRGSA-CSA_PAOMONAST.F000001, Τίτλος: ΑΡΧΕΙΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΩΝ (1833-1886), Χρονολογίες: 1833 - 1836, Επίπεδο περιγραφής: Φάκελος, Μέγεθος και υπόστρωμα της ενότητας περιγραφής: Λυτά έγγραφα, Παρουσίαση περιεχομένου: Γενικές διατάξεις Μοναστηριακών, Εντοπισμός πρωτοτύπων: Κεντρική Υπηρεσία Γ.Α.Κ., Χρονολογία περιγραφής: 2008-11-06 17:56:00

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2. Θεωρητική ανάλυση

2.1. Ο ναός ως λατρευτικός τόπος στην Αρχαία Ελλάδα

22 Σταθεῖς Παῖλοσ μὲ σποῖον Ἀρεῖ πῶν γουῖ φηῖ νδρες
 ἰ Αθηναῖ, καὶ πῖ ντᾶ ξεισιδαιμονεστῖ ρουζῖ μῖς θεωρῖ.

23 διερχόμενος γῖρ καὶ ἰναθεωρῖν τῖ σεβῖσματα μῖν εῖρον καὶ
 βωμῖν ἰν ἰπεγῖγραπτο, ἰγνῖστῖ Θεῖ. ἰν οῖν ἰγνοοῖντες εῖσεβεῖτε,
 τοῖτον ἰγῖ καταγγῖλλω ἰμῖν.

24 ἰ Θεῖς ἰ ποιῖσας τῖν κῖσμον καὶ πῖντα τῖν ἀτῖ, οῖτος
 οῖρανοῖ καὶ γῖς Κῖριος ἰπῖρχων οῖκ ἰν χειροποιῖτοις ναοῖς κατοικεῖ

Πράξεις των Αποστόλων κεφάλαιο 17 και εδάφια 22-34¹⁴³

(Ο Απόστολος Παῦλος κρίνοντας την κοσμοθεωρία των Αθηναίων περί θρησκείας και θεού, διδάσκει ότι ο Θεός, δεν κατοικεί σε χειροποίητους ναούς).

Στις αρχές του 8^{ου} αι. π. Χ. δημιουργήθηκαν, εκτός από τα απλά λατρευτικά αγάλματα και οι πρώτες μόνιμες οικίες των θεών. Κατά την πρώιμη εποχή υπήρχε ο οίκος με αψίδα, ακολούθησε ο τύπος του μεγάρου, ελεύθερα χτισμένο οικοδόμημα μακρόστενο, ορθογώνιο, με ανοιχτό προθάλαμο και σηκό, όπου τοποθετείται το λατρευτικό άγαλμα. Χαρακτηριστικοί ελληνικοί ναοί, ο περίπτερος ναός με περίσταση, και ο δίπτερος που περιβαλλόταν από διπλές κιονοστοιχίες. Όλοι οι κλασικοί ναοί, έχουν τις στενές πλευρές με προσανατολισμό στην Ανατολή, ενώ οι προσόψεις τονίζονταν με αετώματα, αποτελώντας σύμβολα μεγαλείου έως και τώρα. Η χρήση των στενών πλευρών, δημιουργεί την αξονική σύνδεση ναού – βωμού, η οποία υπαινίσσεται τη στενή σχέση μεταξύ του λατρευτικού αγάλματος και της θέσης θυσίας. Ο αρχαιοελληνικός ναός στεκόταν για αιώνες, μεμονωμένος μέσα στον ιερό χώρο, χωρίς σχέση με αυτόν ή τους επισκέπτες σαν ένα πλαστικό δημιούργημα¹⁴⁴. Ο ναός, ως οικία της θεότητας, ήταν το μεγαλύτερο οικοδόμημα στα περισσότερα ιερά, πάντα μέρος του συνόλου (βωμοί, αναθήματα, στοές, θησαυροί και χώροι για τα λατρευτικά δείπνα).

Ο βωμός αποτελεί το αρχαιότερο των οικοδομημάτων και την αφετηρία της λατρείας. Υπήρχαν ιερά χωρίς ναό, όχι όμως χωρίς βωμό. Στην πρώιμη

143 Πηγή: http://www.apostoliki-diakonia.gr/bible/bible.asp?contents=new_testament/contents_praxeis.asp&main=praxeis&file=2.17.htm

144 W. Muller - Wiener, η αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα, σ150,151

εποχή ως βωμοί τέφρας, αργότερα κτιστοί. Στην γεωμετρική εποχή υπήρχαν μεγάλες τράπεζες, κτισμένες με ακατέργαστες πέτρες στο κέντρο του βωμού και ανατολικό προσανατολισμό¹⁴⁵.

2.2.Ρωμαϊκή αυτοκρατορία

Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία επικράτησε από το 27 π.Χ έως το 393 μ.Χ., όταν πέθανε ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος ο Α΄(379-395) και αναλαμβάνουν οι δύο γιοί του, ο Ονώριος τη Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, και ο Αρκάδιος την Ανατολική, οπότε και τότε έγινε πλήρης διαχωρισμός της Ανατολής από την Δύση¹⁴⁶. Δεν θα επεκταθούμε περισσότερο, καθώς θεωρούμε ότι δεν ανήκει στο ιστορικό κομμάτι που εξετάζουμε.

2.3.Βυζαντινή Αυτοκρατορία

Η Βυζαντινή¹⁴⁷ αυτοκρατορία καλύπτει μια ιστορική περίοδο από την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης το 324 μ.Χ. (θεμελίωση) /330 (εγκαίνια) έως την άλωση της το 1453 μ.Χ. από τους Οθωμανούς Τούρκους. Ενδιάμεσα επικράτησε Λατινοκρατία στην Κωνσταντινούπολη από το 1204 μ.Χ. έως το 1261 μ.Χ. και διάσπαρτες χρονικές περιόδους στον Ελλαδικό χώρο. Μετά την κατάλυση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, εγκαθιδρύθηκε η Οθωμανική αυτοκρατορία το 1453 μ.Χ. έως το 1922 στην Κωνσταντινούπολη και έως το 1830 στην Ελλάδα με την ίδρυση του νέου Ελληνικού Κράτους. Για την Κωνσταντινούπολη αναφέρουμε το 1922, γιατί μετέπειτα δημιουργήθηκε η Τουρκική δημοκρατία.

Γενικός συμβατικός χωρισμός της βυζαντινής ιστορίας κατά τον Αλέξη Σαββίδη - Λαζ. Δεριζιώτη¹⁴⁸.

Πρωτοβυζαντινή περίοδος	284 - 717
Μεσοβυζαντινή περίοδος	717 - 1025
Υστεροβυζαντινή περίοδος	1025 - 1461

---

145 ό. π. σ163

146 Α. Σαββίδης, Λ. Δεριζιώτης, Ιστορία του Βυζαντίου, σ71

147 Ο όρος «Βυζαντινή αυτοκρατορία», που επινοήθηκε αργότερα από τους μελετητές του Βυζαντινού πολιτισμού, εννοεί την αυτοκρατορία του μεσαιωνικού Ελληνισμού ή την μεσαιωνική ελληνική αυτοκρατορία της Ανατολής, βλ. και Α. Σαββίδης, Λ. Δεριζιώτης, Ιστορία του Βυζαντίου, σ17

148 Α. Σαββίδης, Λ. Δεριζιώτης, Ιστορία του Βυζαντίου

2.4.Βυζαντινή Αρχιτεκτονική

Η αρχιτεκτονική της χριστιανικής εποχής, μπορεί να χωριστεί στις ακόλουθες χρονικά περιόδους:

1. Παλαιοχριστιανική Περίοδος

A. Πρωτοχριστιανικά χρόνια 1^{ος} αι. – αρχές 4^{ου} αι.

(Περίοδος διάδοσης του χριστιανισμού 50-313¹⁴⁹/Διάταγμα Μεδιολάνου)

B. Κυρίως πρωτοχριστιανική περίοδος¹⁵⁰ 4^{ος} - 7^{ος} αι. (313-518/630)

Ιουστινιάνεια περίοδος 6^{ος} αι. (518 - 642)

2. Βυζαντινή Περίοδος

A. Πρώιμη βυζαντινή τέχνη¹⁵¹ ή Πρωτοβυζαντινή περίοδος 630-843

Εικονομαχία: 1^η φάση 726 - 787, 2^η φάση 815 - 843

B. Μεσοβυζαντινή αρχιτεκτονική 7^{ος} - 12^{ος} αι. (843-1204)

Γ. Υστεροβυζαντινή αρχιτεκτονική 13^{ος} - 15^{ος} αι. (1204-1453)

Περίοδος Φραγκοκρατίας 1204-1261

Παλαιολόγεια εποχή 1261-1453

3. Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική¹⁵²

A. Περίοδος διαμόρφωσης της Κρητικής σχολής 1453-1527 (μονή Αγίου Νικολάου Μετέωρα)

B. Περίοδος εξάπλωσης της Κρητικής σχολής και της σχολής της Βορειοδυτικής Ελλάδας 1527-1700

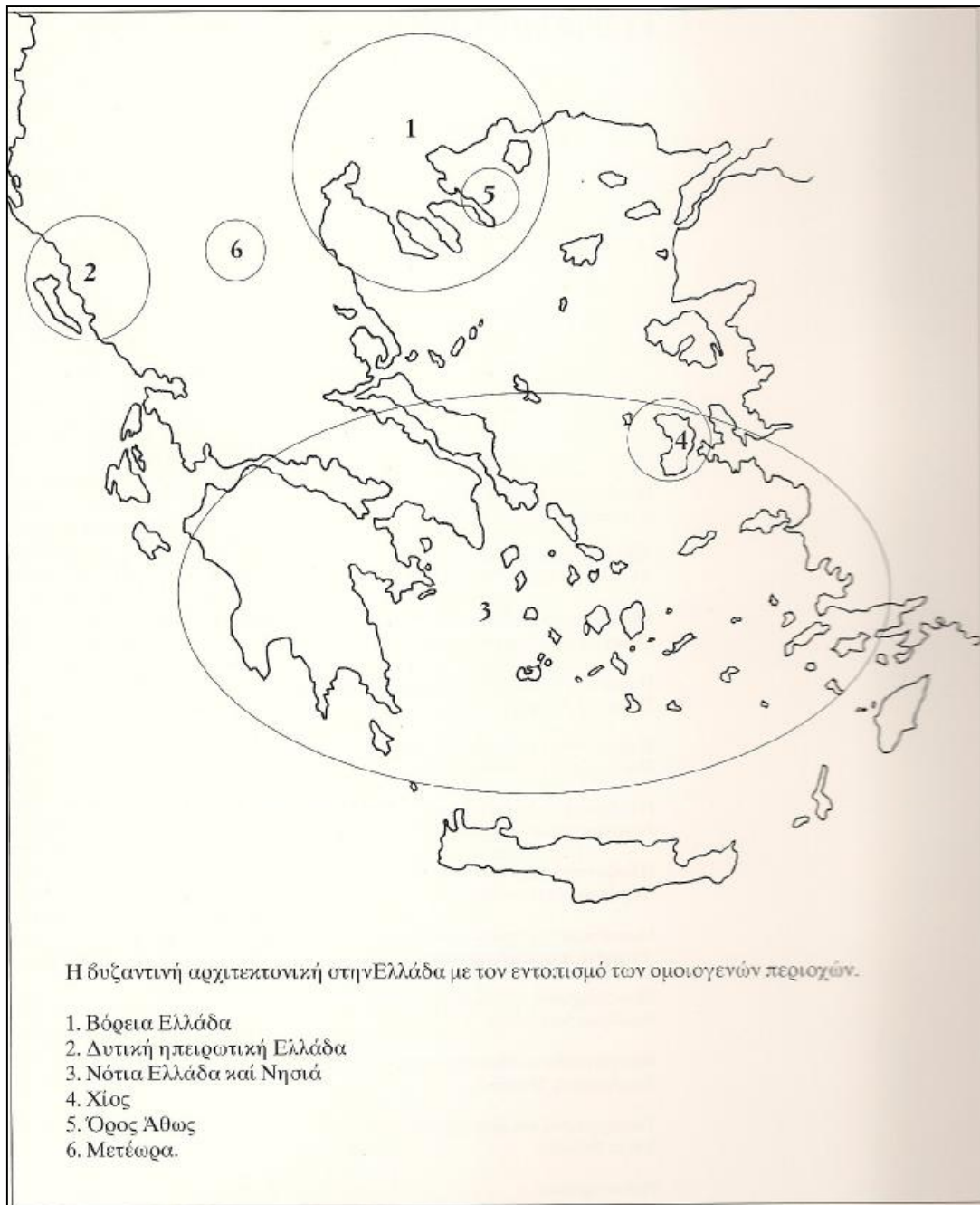
Περίοδος ανάπτυξης και εξάπλωσης των ζωγράφων της βόρειας Ελλάδας 1700-1830

149 Ε. Μαρκή, Τα χριστιανικά κοιμητήρια στην Ελλάδα, ΔΧΑΕ, Τόμος ΚΓ', σ163

150 Α. Σαββίδης, Λ. Δεριζιώτης, Ιστορία του Βυζαντίου, σ213, αντίθετα στο ΕΑΠ, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή τέχνη, Τ. Β' 1999, σ 18, οι συγγραφείς ορίζουν την περίοδο 324-726 ως την Πρωτοβυζαντινή ή Πρώιμη βυζαντινή περίοδο, γενικά παρατηρούμε μια χαλαρή αντιμετώπιση εν γένει, από όλους τους μελετητές για τον ακριβή καθορισμό αρχιτεκτονικών περιόδων.

151 Α. Σαββίδης, Λ. Δεριζιώτης, Ιστορία του Βυζαντίου, σ219

152 ΕΑΠ, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή τέχνη, Τ. Β' 1999, σ 50-64, συνοπτικά θ' αναφέρουμε ότι η μεταβυζαντινή τέχνη αποτελεί εξέλιξη της τέχνης του Βυζαντίου, σύμφωνα με τις νέες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της ξένης κυριαρχίας, Τουρκοκρατίας, Βενετοκρατίας σε όλο τον ορθόδοξο κόσμο (Βαλκάνια, Ρωσία, Εγγύς Ανατολή). Η Κρητική σχολή του 15ου αι., εκτελούσε καλλιτεχνικά προγράμματα σε μοναστήρια (πρώτο μισό του 16ου αι.) και φορητά έργα σε Ανατολή και Δύση. Αποτέλεσμα η διατήρηση της εθνικής ταυτότητας του ελληνικού έθνους.

X 2. Νοβέλλο, Ανδριάνο Αλπάγκο, Δημητροκάλλης, Γεώργιος, Η Βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα, (L' ARTE BIZANTINA IN GRECIA- FEDERICO MOTTA EDITORE), LIBRO EPIE

Αρχές παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής αρχιτεκτονικής¹⁵³

Η στροφή προς τα έσω.

Τα χριστιανικά κτίρια, και κυρίως της πρώτης περιόδου, διατηρούν ένα αυστηρό και απέριτο εξωτερικό, ενώ στο εσωτερικό τους συγκεντρώνεται όλος ο πλούτος της διακοσμήσεως....

Η κλίμαξ.

Σε αντίθεση με τους αρχαίους ναούς, όπου πρωτάνευε η αρμονία του όλου βασιζόμενη σε αναλογίες μερών ή σχέσεις με ένα εμβάτη... στη χριστιανική εκκλησία οι επί μέρους μορφές έχουν σχέση με την ανθρώπινη κλίμακα....

Η γραφικότητα της μορφής.

Σε αντίθεση με τους αρχαίους ναούς, ... στη χριστιανική εκκλησία κυριαρχεί το όλον, η διάθεση γίνεται γραφική και τα μέλη υποτάσσονται στο γενικότερο πνεύμα της συνθέσεως. Στον αρχαίο ναό κυριαρχούν τα μέλη από τα οποία συντίθενται το σύνολο. Στον αρχαίο ναό πρωτανεύει η ιδέα του συνόλου...

Ο δυναμισμός της συνθέσεως.

Η γραφική διάταξη οδηγεί στη δυναμική μορφή.... Εφόσον ο νους του θεατή διαβλέπει τον συνθετικό νόμο που κυριαρχεί, οι ατέλειες και οι ασάφειες των μορφών μπορούν να δικαιολογηθούν και, σε τελική ανάλυση, δεν ενοχλούν ....ο χριστιανικός ναός έχει δυναμική σύνθεση που προήλθε από υποκειμενικά αισθήματα και παρουσιάζει έκδηλη ατομικότητα

Π. Μιχελής, 1946 - Μπούρας Χ., 1994

---

153 ΕΑΠ, Ιστορία της Ελληνικής Αρχιτεκτονικής και Πολεοδομίας, Τ. Δ', σ. 31-33

2.4.1. Ίδρυση, σχέδιο και θεμελίωση των ναών

Η αρχιτεκτονική απαιτεί χρήματα, υλικά, τεχνίτες, ειδικευμένους τεχνίτες και ζωτικό χώρο, παράγοντες που σχετίζονται με την οικονομία¹⁵⁴.

Σύμφωνα με τον Μπούρα, δεν γνωρίζουμε απολύτως τίποτε για την διαδικασία της «παραγωγής» κτιρίων, όπως και για τη θεωρία της αρχιτεκτονικής σε ολόκληρη τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Ο Α. Ορλάνδος¹⁵⁵ όμως, παραθέτει στο έργο του «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», ονόματα ιεραρχών «ηγηθέντες της οικοδομικής κινήσεως», στους οποίους οφείλεται η ίδρυση των σπουδαιότερων εκκλησιών με την συμβολή αυτοκρατόρων, οι οποίοι προμήθευαν χρήματα, τεχνίτες, εργάτες και πολύτιμα υλικά. Από αρχιτέκτονα παραγόταν ο σκάριφος (σχεδιάγραμμα, διαγραφήν νεοελ. διάγραμμα) σε χαρτί και πλαθόταν «κήρινο παράδειγμα» δηλ. κέρινο ομοίωμα υπό σμίκρυνση. Λέει ο Γρηγόριος Νύσσης «ούκ είδετε τους μηχανικούς όπως των μεγάλων και εξαισίων οικοδομημάτων εν ολίγω κηρώ τας μορφάς και τους τύπους προσαναπλάττουσιν»¹⁵⁶.

Παρόλη όμως την μεγάλη παραγωγή κτιρίων, δημόσιων και ιδιωτικών, στη βυζαντινή βιβλιογραφία¹⁵⁷, δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία γι' αυτούς που δημιούργησαν αυτές τις κατασκευές. Υπήρχε ο «μηχανοποιός»¹⁵⁸, τα αρχαία συγγράμματα για την αρχιτεκτονική και τα θεωρητικά μαθηματικά. Θεωρείται βέβαιο ότι στο μεσαιωνικό Βυζάντιο, δεν υπήρχε σχεδιασμός και ότι έκτιζαν απ' ευθείας στο εργοτάξιο, δυναμικά χωρίς σχέδιο¹⁵⁹. Η γεωμετρία στο εργοτάξιο γινόταν με χρήση σπαρτίων, αυτών που σήμερα αποκαλούμε ράμματα, τα οποία υλοποιούσαν προσωρινώς ευθείες γραμμές είτε στην κάτοψη του κτηρίου είτε στις τομές του. Τα σχοινία ήταν κατάλληλα για την μέτρηση μήκους, είχαν μήκος 21 μέτρα περίπου και υποδιαιρέσεις σε οργυιές. Μικρότερα εργαλεία υποβοηθητικά στο εργοτάξιο, εκτός από την διόπτρα που αναφέρουν τα πολιορκητικά, ήταν η γωνία, το νήμα στάθμης, ο πήχυς, το μοιρογνωμόνιο και ίσως κανόνες ενός ποδός. Στο Βυζάντιο υπήρχε η έννοια της

154 X. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., ~ X. Μπούρας, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, σ86, Συνηθέστατο ήταν το φαινόμενο κοινωνικής προβολής προσώπου ή οικογενείας, με την ανέγερση ιδιωτικής εκκλησίας ή τη σύσταση μονής.

155 Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ80-81

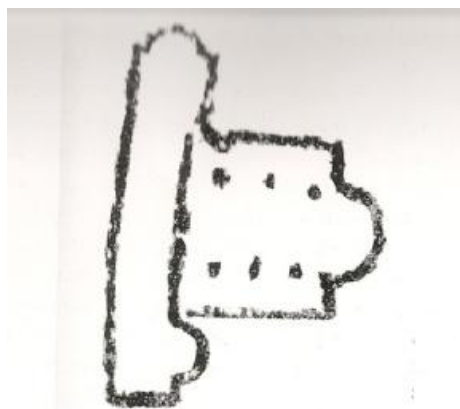
156 Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ83

157 X. Μπούρα, Βυζαντινοί αρχιτέκτονες και αρχιμάστορες, 2010

158 Παν. Σπυρόπουλος, Αιτία και ευθύνη για την πτώση του τρούλου της Αγ. Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, σ178

159 Παν. Σπυρόπουλος, Αιτία και ευθύνη για την πτώση του τρούλου της Αγ. Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, σ178, γίνεται αναφορά στον ιστορικό Προκόπιο που περιγράφει την άμεση συμμετοχή του αυτοκράτορα Ιουστινιανού στην οικοδόμηση της Αγ. Σοφίας, και στις λαϊκές παραδόσεις, όπου ο αυτοκράτορας έβλεπε διάφορα σχέδια του ναού για να επιλέξει το τελικό, καθόριζε τον αριθμό των κογχών του Ιερού, επενέβαινε σε κάθε λεπτομέρεια, στις διαστάσεις και τη διαμόρφωση χώρων και της στέγης.

ορθής προβολής όπως την ήξεραν οι Ρωμαίοι, η οποία αναφέρεται στον Βιτρούβιο και εκφραζόταν με κατόψεις, όψεις και τομές. Για τις κατόψεις υπάρχουν και πιο άμεσες ενδείξεις κάποιων σκαριφημάτων που σώθηκαν τυχαίως, όπως μιας βασιλικής - χάραγμα σε μια οπτόπλινθο από την Αχρίδα¹⁶⁰, (Εικ. 17) κλπ.

Εικ. 17. Κάτοψη βασιλικής χαραγμένη σε οπτόπλινθο από την αγία Σοφία Αχρίδος, αναδημοσίευση από «Χ. Μπούρας, Βυζαντινοί αρχιτέκτονες και αρχιμάστορες, 2010, σ33, εικ. 14 - (R. OUSTERHOUT, Masterbuilders of Byzantium, Princeton, N.J., 1999, εικ. 34)»

2.4.2. Παλαιοχριστιανική Περίοδος, προ του 313 μ.Χ.¹⁶¹

Η λέξη ναός παράγεται εκ του ρήματος «ναίω= κατοικώ», καθώς κατά την προχριστιανική εποχή, ο χώρος με αυτή την ονομασία, θεωρείται ως το κατοικητήριο του Θεού. Τον ναό αποκαλούσαν «οίκο θεού» (domus dei), «ευκτήριο οίκο»¹⁶², «οίκο Κυρίου» ή «Κυρίου ναός», «προσευκτήριον», «οίκο προσευχής», επειδή χρησίμευε και ως τόπος προσευχής και αργότερα «Κυριακόν» (dominicum)¹⁶³.

Οι χριστιανοί της Ιερουσαλήμ, στην αρχή, μετέβαιναν «ομοθυμαδόν εν τω ιερῷ», δηλαδή στο ναό του Σολομώντος, σε τακτές ώρες για να προσευχηθούν (Πράξ.2:46). Οι ευρύχωρες στοές του ναού εξυπηρετούσαν την ανάγκη της ομαδικής προσευχής, όμως δεν προσφέρονταν για την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας. Γι' αυτό ταυτόχρονα, βρήκαν ευρύχωρη οικία, ώστε εκεί «κλώντες τε κατ' οίκον άρτον, μετελάμβανον τροφής εν αγαλλιάσει και

¹⁶⁰ Χ. Μπούρα, Βυζαντινοί αρχιτέκτονες και αρχιμάστορες, 2010, ~ περισσότερα στο τόμο «Η Αρχιτεκτονική ως Εικόνα. Πρόσληψη και αναπαράσταση της αρχιτεκτονικής στη βυζαντινή τέχνη», Επιμέλεια: Ε. Χατζητρύφωνος - Σ. Κύρτζι, Κατάλογος έκθεσης, Έκδοση: ΕΚΒΜΜ, Θεσσαλονίκη 2009.

¹⁶¹ -<http://www.apostoliki->

[diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=art&contents=contents_naos.asp&main=naos&file=mainindex.htm](http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=art&contents=contents_naos.asp&main=naos&file=mainindex.htm),

βλ. και Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952

¹⁶² Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ12, Από τα τέλη του 2ου αι. εννοούσαν το *ευκτήριον* ως ένα μόνιμο τόπο προσευχής και λατρείας, που ανήκε σε ιδιώτη ή στην κοινότητα.

¹⁶³ Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ12

αφελότητι καρδίας, αινούντες τον Θεόν» (Πραξ.2:46). Αναφέρεται ως η πρώτη κατ' οίκον εκκλησία η ευρύχωρη οικία της μητέρας του Μάρκου (Πράξ.12:12).

Τη Ρωμαϊκή εποχή, πλούσιοι χριστιανοί παραχωρούσαν τις ευρύχωρες οικίες τους για να συνάζεται η Εκκλησία όπως και στις χριστιανικές κοινότητες στην Αίγυπτο, Παλαιστίνη και Νότια Συρία¹⁶⁴. Τους χώρους αυτούς τους ονόμαζαν αγάπες, διότι εκεί τελούνταν οι κοινές συνεστιάσεις των πρώτων χριστιανών (Πράξ.6:1, Ιούδα 12). Κατά την εποχή των διωγμών οι χριστιανικές συνάξεις γινόταν μυστικά τη νύχτα σε απόμερες οικίες, στην ύπαιθρο, σε σπήλαια και στις κατακόμβες¹⁶⁵. Από το τέλος του 2^{ου} αιώνα άρχισαν σε ορισμένα μέρη να ανεγείρονται ιδιόκτητοι χριστιανικοί ναοί. Οι χριστιανικές κοινότητες οργανώθηκαν σε Ταφικές Εταιρείες, οι οποίες είχαν το δικαίωμα, σύμφωνα με τη ρωμαϊκή νομοθεσία, να έχουν ιδιόκτητο χώρο συνάθροισης των μελών τους και κοιμητήριο. Με τη διάδοση της νέας θρησκείας άρχισαν να δημιουργούνται στα εθνικά νεκροταφεία, κάποιοι χριστιανικοί πυρήνες γύρω από τάφους επισκόπων ή μαρτύρων¹⁶⁶, με την ανέγερση μαυσωλείων και παρεκκλησίων, με την επικρατούσα ονομασία «Μαρτύρια».

Η αρχαιότερη λεπτομερής περιγραφή χριστιανικού ναού, η οποία έφτασε ως σήμερα, είναι του εκκλησιαστικού ιστορικού και επισκόπου, Ευσεβίου Καισαρείας (275-339)¹⁶⁷, για το ναό του Παυλίνου στην Τύρο, ο οποίος ανεγέρθηκε μεταξύ των ετών 313 και 322. Ήταν ένα περίσφηλο τετράγωνο κτίριο, το οποίο έμοιαζε με τις κατοπινές βασιλικές. Ακολουθούμε την περιγραφή του Α. Ορλάνδου¹⁶⁸, επάνω στην κάτοψη που συνέταξε ο ίδιος, εξηγώντας κάθε μέρος του ναού. (Εικ. 18) Η όλη κατασκευή περιβαλλόταν από τείχους (έρκος)-(βλ. εικ. Σημεία Α.Β.Γ.Δ.), είχε την είσοδο κατά την ανατολική πλευρά, μέσω υψηλού πρόπυλου (Ε), το οποίο έβαινε σε εσωτερική τετράγωνη αυλή (αίθριον)(Ζ), η οποία περιβαλλόταν με τη σειρά της και στις τέσσερις πλευρές από στοές, και είχε πλήθος κρηνών, τρεις θύρες ανοιγμένες στον τοίχο της δυτικής στοάς (η απέναντι από αυτή της εισόδου)(Η), έβγαζαν στον βασιλίο οίκο(Κ), ο οποίος χωριζόταν σε τρεις κατά μήκος στοές, η μεσαία ήταν πλατύτερη από τις άλλες όπως και η μεσαία θύρα. Όλες οι στοές στεγάζονταν

164 Α. Ορλάνδος, «Η Ευλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ7, «Δεν μπορεί λοιπόν να γίνη σοβαρός λόγος περί «χριστιανικής» εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής κατά τους τρεις πρώτους μετά Χριστόν αιώνες. Μόνο εν τω πνεύματι των πιστών είχε, κατά τους χρόνους τούτους, οικοδομηθή περίλαμπρος ο χριστιανικός ναός».

165 Λεξικό, «Συγκλονιστικές αποκαλύψεις και Αρχαίοι πολιτισμοί», 2002, λήμμα κατακόμβη, σ55, Τα παλαιότερα συγκροτήματα κατακομβών εντοπίστηκαν κατά μήκος της Αππίας οδού, ενώ είναι πιθανόν οι κατακόμβες να πήραν το όνομά τους, από το κοιμητήριο που βρισκόταν κάτω από τη βασιλική του Αγίου Σεβαστιανού στην Αππία οδό, η περιοχή ήταν γνωστή με το τοπωνύμιο “ad catacumbas” εξαιτίας μιας καθίζησης που παρουσίαζε το έδαφος.

166 Ε. Μαρκή, Τα χριστιανικά κοιμητήρια στην Ελλάδα, ΔΧΑΕ, Τόμος ΚΓ', σ164-165,168-169, Οι διωγμοί συνετέλεσαν στην ανάπτυξη της λατρείας των μαρτύρων, οι οποίοι με τους ηρωικούς άθλους τους διαδέχθηκαν στη συνείδηση των πιστών, τους οικιστές ήρωες της αρχαιότητας. Πρώτος ο Μέγας Κωνσταντίνος ίδρυσε μαρτύρια στην Κωνσταντινούπολη, «τάς των μαρτύρων μνήμας ετίμα καί την αντου πάλιν τω των αγίων καθιέρων Θεώ», όπως γράφει ο βιογράφος του Ευσεβίου.

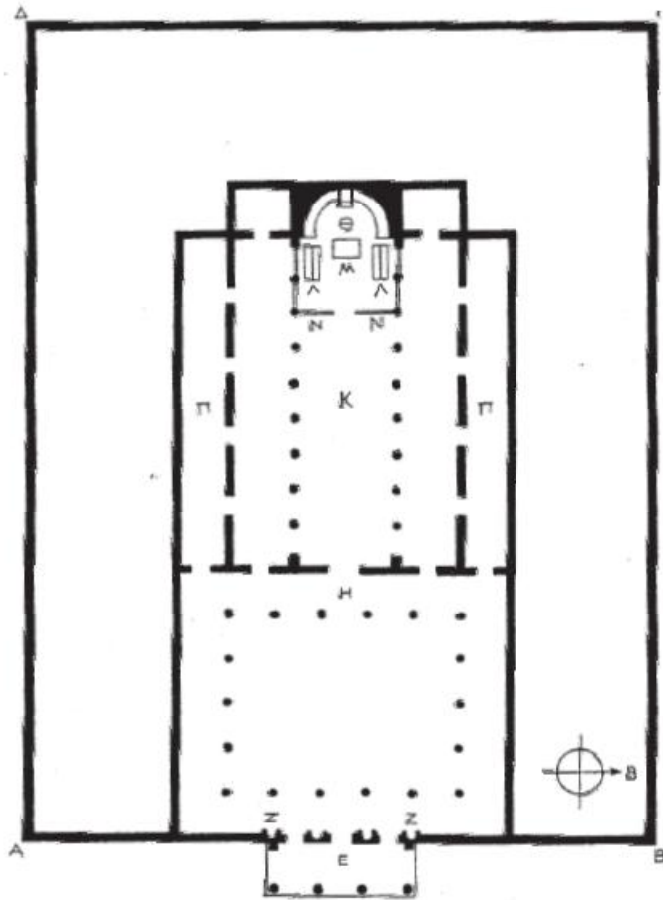
167 Ευσεβίου Καισαρείας (Εκκλ. Ιστ. Χ 4,37)

168 Α. Ορλάνδος, «Η Ευλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ31-32

από ξύλινες στέγες, κατασκευασμένες από κέδρο του Λιβάνου. Οι κατηγούμενοι στέκονταν σε εξέδρες (Π,Π) που έβλεπαν στον κυρίως ναό. Στο βάθος των στοών βρίσκονταν οι θρόνοι των προέδρων (Θ) δηλ. των επισκόπων, καθώς και τα βάθρα για τους υπόλοιπους κληρικούς, ενώ στο μέσο τους βρισκόταν η Αγία Τράπεζα (Μ), και ο χώρος αυτός χωριζόταν από το εκκλησίασμα με ξύλινα δίκτυα (Ν,Ν), «εις άκρον εντέχνου λεπτουργίας». Η αγία Τράπεζα σε πολλές περιπτώσεις ήταν ο ίδιος ο τάφος του μάρτυρα. Τουλάχιστον από το τέλος του 3ου αιώνα, φαίνεται ότι είχε καθιερωθεί και ο εγκαινιασμός των ναών δια ειδικής ακολουθίας από τον επίσκοπο (Ευσ. Εκκλ. Ιστ. Χ,3).

Ο Μεγάλος Κωνσταντίνος, γίνεται το 306 Αύγουστος, και με το Έδικτο του Μεδιολάνου (Μιλάνο) το 312/313, αναγνωρίζει τον χριστιανισμό ως μία από τις θρησκείες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας¹⁶⁹. Τα εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης έγιναν τις 11 Μαΐου 330 μ.Χ. από τον ίδιο και επίσημα πια, ξεκίνησε η ανέγερση μεγαλόπρεπων χριστιανικών ναών.

Εικ. 18. Η Βασιλική της Τύρου, αναπαράσταση βασισμένη στο κείμενο του Ευσέβιου. (αναδημοσίευση από Α. Ορλάνδος, «Η Ευλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ31, εικ. 11

169 Α. Ορλάνδος, «Η Ευλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ26

2.4.3. Παλαιοχριστιανική αρχιτεκτονική 313-630

Οι παλαιοχριστιανικές ξυλόστεγες βασιλικές, οι οποίες ήταν τεράστια επιμήκη οικοδομήματα, διαιρούμενα εσωτερικά, δια κιονοστοιχιών, σε κλίτη, κατέληγαν στην ανατολική μικρή πλευρά σε αψίδα (κόγχη), κυριάρχησαν τον 4ο και 5ο αιώνα, αλλά οι χριστιανοί τις χρησιμοποιούσαν¹⁷⁰ ήδη από το β' μισό του 3ου αι. Ο τύπος και η ονομασία της βασιλικής, παραλήφθηκε από τους Ρωμαίους (Basilica), και συγκεκριμένα από τον διαδεδομένο τύπο των μεγάλων δημόσιων πολύστηλων οικοδομημάτων των ρωμαϊκών αγορών, η αγοραία βασιλική (basilicas forences), τα οποία χρησίμευαν για εμπορικές συναλλαγές¹⁷¹, ή η πολιτική βασιλική (civilis), που χρησίμευε ως δικαστήρια, δημόσιους χώρους συγκεντρώσεων για τις διάφορες θρησκευτικές αδελφότητες και για τις αυτοκρατορικές ακροάσεις. Άλλες εκδοχές περί της καταγωγής του τύπου, παραθέτει ο Α. Ορλάνδος στο έργο του «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική»¹⁷² και αυτές είναι:

α. από τα νεκρικά παρεκκλήσια των κατακομβών ή τα κοιμητηριακά μνημόρια ή μαρτύρια,

β. από τον «Αιγύπτιο οίκο» των ρωμαϊκών μεγάρων που παρομοιάζεται από τον Βιτρούβιο με βασιλική,

γ. από το στεγασμένο atrium της παλιάς ρωμαϊκής οικίας,

δ. από την μεταγενέστερη ρωμαϊκή οικία με περιστύλιο,

ε. από τις ρητορικές σχολές (στην αψίδα του ιερού)

στ. από την αίθουσα εκκλησίας (οίκος)

ζ. από την επίδραση των Ιουδαϊκών συναγωγών,

η. από τις εντός των ιδιωτικών μεγάρων βασιλικές,

θ. από τις υπαίθριες αυλές των ρωμαϊκών παλατιών,

ι. από την ταυτόχρονη επίδραση των πιο πάνω τύπων (εκλεκτική θεωρία).

Ο Α. Ορλάνδος¹⁷³ βέβαια, παραθέτει και την θεωρία του Leroux σύμφωνα με την οποία οι Ρωμαίοι είχαν παραλάβει αυτόν τον κτιριακό τύπο από τους Έλληνες. (Εικ. 19) Αυτό συνέβη γιατί οι αγοραίες και οι ιδιωτικές

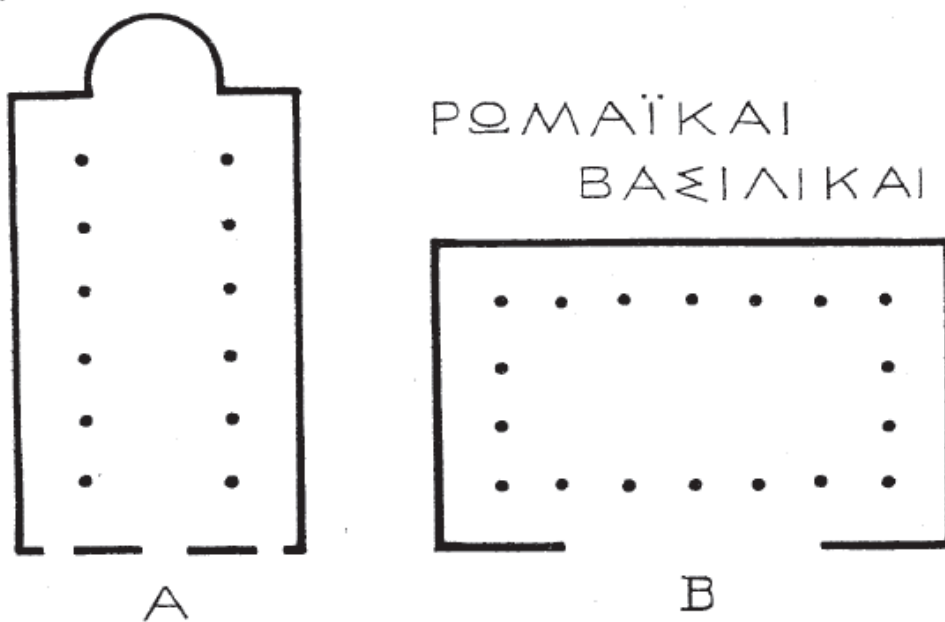
170 C. Delvoye, Βυζαντινή Τέχνη, σ42

171 C. Delvoye, ό. π. σ42

172 Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ61-62

173 Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ63-64

ρωμαϊκές βασιλικές χωρίζονται σε δύο θεμελιώδεις τύπους: τον «ελληνικό» και τον «ανατολικό», και οι δύο παρουσιάζουν το ίδιο επίμηκες ορθογώνιο σχήμα με εσωτερικά στηρίγματα. Διαφέρουν α. ως προς την πλευρά του ορθογωνίου που ανοίγεται η είσοδος, β. ως προς την διάταξη των εσωτερικών στηριγμάτων, και γ. ως προς την ύπαρξη ή την απουσία εξέχουσας ημικυκλικής κόγχης. Ο «ελληνικός» τύπος έχει την είσοδο επί των στενών πλευρών του ορθογωνίου (στενομέτωπο), τις κιονοστοιχίες ευθείες, παράλληλες προς τις δύο μακρές πλευρές του ορθογωνίου (σπάνια στις τρεις) και συχνά μια ημικυκλική κόγχη κατά την απέναντι της εισόδου πλευρά του ορθογωνίου, και ίσως προ της εισόδου στενομήκη κλειστό ή κιονοστήρικτο προθάλαμο (Βιτρούβιος - χαλκιδικόν). Ο «ανατολικός» τύπος έχει την είσοδο στην μία εκ των μακριών πλευρών του ορθογωνίου (ευρυμέτωπος ή πλατυμέτωπος), τις εσωτερικές κιονοστοιχίες διατεταγμένες παράλληλα με όλες τις πλευρές του ορθογωνίου σαν είδος περιστυλίου, δεν έχει κόγχη και χαλκιδικό. Ο ελληνικός τύπος έχει κύριο άξονα κατευθύνσεως τον κατά μήκος άξονα του ορθογωνίου (ορίζεται από την θύρα και την κόγχη), ενώ ο ανατολικός τύπος έχει ως κύριο άξονα τον κατά πλάτος, που ορίζεται από την θύρα της μακράς πλευράς ή προστώου.

Εικ. 19. Οι δύο θεμελιώδεις τύποι Ρωμαϊκών βασιλικών κατά Legoux (αναδημοσίευση από Α. Ορλάνδος, «Η Ευλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ63, εικ. 35)

Ο Delvoye¹⁷⁴ θεωρεί, ότι επί Μ. Κωνσταντίνου οι περισσότερες «είχαν την αψίδα στη δυτική πλευρά», επιβίωση της συνήθειας, να τοποθετείται η είσοδος των ειδωλολατρικών ναών στην ανατολική τους πλευρά. Μετά τα τέλη του 4ου αι. στις χώρες της ανατολικής Μεσογείου και στη Ρώμη, η αψίδα διαμορφωνόταν στην Ανατολή, με παρεκκλίσεις προς τον Βορρά ή τον Νότο,

174 C. Delvoye, Βυζαντινή Τέχνη, σ42

με επικράτηση αυτού του προσανατολισμού. Κάποιοι υποστήριξαν ότι ήθελαν να στρέψουν τις ασίδες προς την κατεύθυνση των Αγίων Τόπων, η εξήγηση αυτή, θα ίσχυε βέβαια για την Ελλάδα, όχι για τη Συρία ή την Παλαιστίνη. Κατά πρώτον η συνήθεια αυτή είχε τον σκοπό να επιτρέψει στους πιστούς να προσεύχονται, βλέποντας προς το σημείο του ορίζοντα απ' όπου ανατέλλει ο ήλιος, σύμφωνα μ' ένα παλιό ειδωλολατρικό έθιμο και κατά δεύτερον, η Διδασκαλία των Αποστόλων δίδασκε ότι ο Υιός του Ανθρώπου θα εμφανιστεί στην Ανατολή κατά την Δευτέρα Παρουσία. Οι καμπύλες γραμμές στην ασίδα, τόσο στο ημικυκλικό της σχήμα όσο και στο τεταρτοσφαίριο που την επιστέφει, προσέλκυαν το βλέμμα των πιστών ήδη από την είσοδό τους στο ναό και ετόνιζαν την πρωτεύουσα θέση της μέσα στο οικοδόμημα. Το τεταρτοσφαίριο θεωρήθηκε σύμβολο του ουράνιου θόλου.

Άλλοι τύποι ναών ήταν τα περίκεντρα κτίρια, στις εξής μορφές και σχήματα: α. κυκλικά, β. οκταγωνικά, γ. τρίκογχα και τετράκογχα, δ. σταυροειδή, με χρήση ως ναοί, βαπτιστήρια, ταφικά μνημεία (μαρτύρια και μασωλεία). Τα πολύλοβα σχήματα χρησιμοποίησαν οι Βυζαντινοί επίσης για τα μαρτύρια και για τις εκκλησίες, τις αφιερωμένες σε αγίους, όπως και οι αρχαίοι τα χρησιμοποίησαν για τα μασωλεία, τα νυμφαία τους, και για τα περίπτερα αναψυχής, που κοσμούσαν τους τόπους διαμονής των¹⁷⁵. Από τα σχήματα αυτά προτιμήθηκε κυρίως το τετράλοβο (ή τετράκογχο), προφανώς γιατί σχηματίζουν σταυρό και γιατί ήταν το πιο κατάλληλο για να δέχεται τις ωθήσεις του κεντρικού τρούλλου

Κατά την Παλαιοχριστιανική περίοδο υπάρχουν οι εξής τύποι βασιλικής¹⁷⁶:

A. Απλή Δρομική Βασιλική, ορθογώνιο σχήμα, συνήθως τρίκλιτη, με κόγχη στην ανατολική πλευρά.

B. Βασιλική με εγκάρσιο κλίτος

1. Α' κατηγορία: Μεγάλες πεντάκλιτες. Το εγκάρσιο κλίτος είναι στενότερο από το μεσαίο, ενιαίο και επεκτείνεται πέρα από το πλάτος του ναού. Η στέγη του εγκαρσίου είναι υψηλότερη από την στέγη του μεσαίου και στη διασταύρωση των κλιτών σχηματίζεται θριαμβευτική ασίδα.

2. Β' κατηγορία: Με μονόκλιτο ή τρίκλιτο εγκάρσιο κλίτος. Το μεσαίο κλίτος και η στέγη του προεκτείνονται μέσα από το εγκάρσιο κλίτος ως τον τοίχο του ιερού. Το ίδιο και η στέγη του μεσαίου κλίτους

3. Γ' κατηγορία: Μέσα στο εγκάρσιο κλίτος εισχωρούν οι κιονοστοιχίες της βασιλικής καμπτόμενες κατά ορθή γωνία.

175 C. Delvoye, Βυζαντινή Τέχνη, σ67 ~ Α.Α. Νοβέλλο, Αρχιτεκτονικές τυπολογίες, (Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ18

176 Σημειώσεις μαθήματος - Ασκήσεις πράξεις, «Ιστορία Αρχιτεκτονικού μνημειακού έργου II», καθ. Αν. Γεωργιάδη, Τμ. ΑΑΚ Πάτρα

4. Δ' κατηγορία: Χαρακτηρίζεται από τέσσερα ισχυρά στηρίγματα που σχηματίζουν τετράγωνο μπροστά από την κόγχη του ιερού, στα οποία στηρίζεται υπερύψωση με μορφή πύργου ξυλόστεγη ή θολοσκεπής.

Γ. Σταυρικές βασιλικές, όπου δύο καθέτως διασταυρούμενες τρίκλιτες βασιλικές.

2.4.5.Ιουστινιάνεια περίοδος 6^{ος} αι.

Σπουδαιότερη καινοτομία είναι ο περιορισμός του μήκους του κτιρίου και κυρίως η προσθήκη τρούλου στη στέγη του μεγάλου κλίτους, στον τύπο της βασιλικής. Για να διοχετεύσουν τις ωθήσεις του τρούλλου αυτού, που βρισκόταν μπροστά από την αψίδα, πάνω από την Αγία Τράπεζα σαν ένα μεγάλο κιβώριο, εισήγαγαν στο σχήμα της βασιλικής τέσσερις πεσσούς που στήριζαν μεγάλα τόξα, τα οποία προς τα δυτικά διέκοπταν την κιονοστοιχία, και αντικατέστησαν επίσης την ξύλινη οροφή με θόλους. Ο τρούλος πάνω σε τετράπλευρη αίθουσα¹⁷⁷ κατάγεται πιθανότατα από την μεσογειακή Ανατολή και γενικότερα τη Ασία και κατ' άλλους από την Αρμενία. Γνωστοί είναι Αιγυπτιακοί τάφοι, και βασιλικοί τάφοι στη Ουρ, Χαλδαία, Συρία, Παλαιστίνη, σε τάφους και λουτρά τετράπλευρου σχήματος.

Αντιπροσωπευτικό δείγμα αυτού του ρυθμού είναι ο ναός της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος κτίστηκε από το Ιουστινιανό τα έτη 531-537. (Εικ. 20) Η Αγία Σοφία αποτελεί το κατεξοχήν έργο τέχνης όπου συμπυκνώνονται όλες οι αλλαγές και οι καινοτομίες¹⁷⁸. Ο τεράστιος όγκος του ναού, το μεγάλο ύψος, ο τεράστιος θόλος¹⁷⁹, το άπλετο φως των παραθύρων, δίνουν μια ξεχωριστή αίσθηση στον πιστό. Η δομική ανάλυση της Αγίας Σοφίας, δείχνει τον κεντρικό κύβο που στέκονται οι πιστοί, ως σύμβολο της γης. Πάνω στον κύβο τοποθετείται ο θόλος, σύμβολο του ουρανού όπου εικονίζονται οι ουράνιες δυνάμεις. (Εικ. 20) Το κτίριο συλλαμβάνεται ως εσωτερικός χώρος, σε αντιδιαστολή με ότι συμβαίνει με κλασικούς ναούς όπως ο Παρθενών, ή με παλαιότερες βασιλικές. Η «μετάβαση» από την τετράγωνη βάση στον σφαιρικό τρούλο θα γίνεται στο εξής είτε με τη βοήθεια λοφίων (σφαιρικών τριγώνων όπως εκείνα της Αγίας Σοφίας).

177 C. Delvoye, Βυζαντινή Τέχνη, σ73-74

178 R. Krautheimer, σ406-487

179 Θ. Καρζή, Οι πατρίδες των Ελλήνων, Τ. Β', Κωνσταντινούπολη, σ149-150, « Έχει διάμετρο 33 μέτρα και ύψος 55,60 μέτρα. Η βάση του διατρύπεται από μια κυκλική ζώνη με 42 παράθυρα, που επιτρέπουν στο φως του ήλιου να διαχέεται, δημιουργώντας την εντύπωση ότι ο τρούλος αιωρείται στον αέρα».

Συνοπτικά οι τύποι ναών που κυριάρχησαν επί Ιουστινιανού:

Βασιλική μετά τρούλου (αγ. Σοφία)

Σχήματος ελεύθερου σταυρού (αγ. Απόστολοι, αγ. Ιωάννης Εφέσου)

Οκταγωνικός τύπος (αγ. Βιτάλιος Ραβέννας, αγ. Σέργιος και Βάκχος)

Απλή ξυλόστεγη βασιλική (αγ. Απολλινάριος Ραβέννας)

Εικ. 20. Η αγία Σοφία Κωνσταντινούπολης, βασιλική με τρούλο, (Αναδημοσίευση από Α. Ορλάνδος, Βυζαντινή Αρχιτεκτονική, 1998, σ14, εικ.8)

2.4.5.Πρώιμη βυζαντινή περίοδος 630-843

2.4.5.α.Εικονομαχία 726 - 843

Η εποχή πριν την Εικονομαχία χαρακτηρίζεται από πολλούς ερευνητές ως το τέλος της ρωμαϊκής παράδοσης αρχιτεκτονικής. Η περίοδο της Εικονομαχίας διήρκεσε 100 περίπου χρόνια, από το 786 έως το 813 περίπου. Ο μικρός αριθμός των μνημείων και η αδυναμία ακριβούς χρονολόγησης τους, καθιστούν δύσκολη την παρακολούθηση των σταδίων της διαμόρφωσης των διαφόρων αρχιτεκτονικών τύπων.

2.4.6.Μεσοβυζαντινή αρχιτεκτονική 843-1024

Ο πυρήνας της μεσοβυζαντινής αρχιτεκτονικής, η «ελλαδική σχολή»¹⁸⁰ που περιλαμβάνει τη Στερεά Ελλάδα, την Πελοπόννησο, εν μέρει τη Θεσσαλία και ορισμένα νησιά, την Εύβοια, την Άνδρο και την Σαλαμίνα. Η επιρροή της διακρίνεται σε ναούς της Ηπείρου και νήσων του Ιονίου. (X 2)

Το σχήμα του εγγεγραμμένου σταυρού με τρούλο¹⁸¹ ή βυζαντινός ρυθμός¹⁸², εμφανίζεται στη βυζαντινή αρχιτεκτονική από την εποχή των Μακεδόνων αυτοκρατόρων και θα επικρατήσει στη βυζαντινή ναοδομία από τον 10^ο αι. (με 11^ο αι.¹⁸³) μέχρι και μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολη, στην Κωνσταντινούπολη και την κυρίως Ελλάδα¹⁸⁴. Πιστεύεται από πολλούς ότι προέρχεται από το σχήμα του ελεύθερου σταυρού, με την προσθήκη γωνιαίων διαμερισμάτων ανάμεσα στις κεραίες του σταυρού αλλά εκτός από την ικανοποίηση των λειτουργικών αναγκών εκφράζει συμβολικά νοήματα, και δημιουργεί ελεύθερους χώρους για την παράθεση εικονογραφίας¹⁸⁵. Τα συναντάμε ήδη σε πολλές παραλλαγές, τουλάχιστον από τον 2ο αι. μ.Χ. σε παγανιστικά μασωλεία και σε οικοδομήματα.

180 X. Μπούρας, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, σ88, Η λέξη «σχολή» έχει επικρατήσει, παρά το ότι δεν υπήρχε τότε κάποια εκπαίδευση των αρχιτεκτόνων, παρά μόνον ένα σύνολο γνώσεων, το οποίο περνούσε από τον μάστορα στον μαθητευόμενο με τον παραδοσιακό εμπειρικό τρόπο.

181 C. Delvoye σ72 ~ N. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204 σ77, Ο τύπος που πρωτοεμφανίζεται στα παλαιοχριστιανικά χρόνια γνώρισε διάφορες φάσεις μέχρι να ωριμάσει στην περίοδο της Μακεδονικής Δυναστείας και εμφανιστεί ο πλήρως απαρτισμένος σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλλο που στηρίζεται σε τέσσερα ελεύθερα λεπτά στηρίγματα ναός, με παραλλαγές όπως μεταβατικός, οκτάστυλος, συνεπτυγμένος, οκταγωνικός κλπ

182 Γ. Αντουράκη, Χριστιανική Αρχαιολογία, τομ. Α΄ Αθήνα 1984, σελ.107, Παρουσιάστηκε για πρώτη φορά το 880, στο περίφημο αυτοκρατορικό κτίσμα της Νέας Εκκλησίας του Παλατίου και εγκαινιάστηκε από τον Μ. Φώτιο στα χρόνια του Βασιλείου Α΄ (867-886). Ονομάστηκε Νέα Εκκλησία, διότι παρουσίαζε ένα καινούριο αρχιτεκτονικό τύπο.

183 Α.Α. Νοβέλλο, Αρχιτεκτονικές τυπολογίες, (Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ20

184 Α. Ορλάνδος, Βυζαντινή Αρχιτεκτονική, 1998, σ6-32

185 X. Μπούρας, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, σ89

Η λειτουργική αλλαγή που επέδρασε στη νέα διαμόρφωση του χώρου του ναού, είναι η αλλαγή της πορείας των δύο εισόδων της Θείας Λειτουργίας. Η Μικρή Είσοδος¹⁸⁶ είναι η μεταφορά με πομπή στο ιερό Βήμα του Αγίου Ευαγγελίου και η Μεγάλη Είσοδος, η μεταφορά των Τιμίων Δώρων για να τελεστεί το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, από την Προσκομιδή στην Αγία Τράπεζα, κατά τη διάρκεια του Χερουβικού Ύμνου. Αρχικά η πορεία των δύο εισόδων γινόταν κατά μήκος του μακρού άξονα του ναού, τώρα ακολουθεί κυκλική κίνηση, όπου από τα παραβήματα οι ιερείς προχωρούν μέχρι τη μέση των πλάγιων κλιτών στρέφονται προς το μεσαίο και δια μέσου αυτού έρχονται στην Αγία Τράπεζα. Αυτή η λειτουργική διαδικασία επέβαλε την περίκεντρη οργάνωση του χώρου για να μπορούν όλοι οι πιστοί να παρακολουθούν την τελετουργία. Περιορισμός στο μήκος και αύξηση του πλάτους του κυρίως ναού με τάση για τετραγωνισμό, με αποτέλεσμα την αλλαγή της διάταξης των καμαρών της οροφής και των στηριγμάτων του τρούλλου της τρουλλαίας βασιλικής.

Άλλοι τύποι¹⁸⁷ είναι ο συνεπτυγμένος σταυροειδής ναός και οι παραλλαγές του, οι οκταγωνικές εκκλησίες με τρούλο και οι παραπλήσιοι ηπειρωτικοί οκταγωνικοί ναοί της κυρίως Ελλάδας, οι εκκλησίες με τα περίστωα. Οι τύποι των υστερορωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών μαυσωλείων και μαρτυρίων, επέζησαν ή αναβίωσαν, στις μικρές τρίκογχες και τετράκογχες εκκλησίες της μεσοβυζαντινής περιόδου¹⁸⁸. Όλον τον 12ο αι. επιβιώνει ο σύνθετος τετρακίονιος¹⁸⁹ τρουλλαίος ναός με αυτοδύναμο τριμερές το ιερό¹⁹⁰ και ακολουθεί η παραλλαγή των δικιονίων¹⁹¹ σταυροειδών εγγεγραμμένων, στους οποίους ο τρούλος μέσω τόξων στηρίζεται στους τοιχοπεσσούς που σχηματίζουν το τριμερές ιερό και επίσης σε δύο μόνον κίονες.

Τα κουφικά θέματα¹⁹² και τα ισλαμικά δαντελωτά¹⁹³ διάχωρα, που ξεχώριζαν πολύ στα τέλη 10ου αι. – αρχές 11ου αι., γύρω στο 1070,

186 Π. Γεωργίου Κουγιουμτζόγλου, Λατρευτικό Εγχειρίδιο (Στοιχεία αγωγής για την τάξη και τη λατρεία της Εκκλησίας), εκδ. Συναξάρι, Θεσσαλονίκη 1998.

Πηγή: http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/kougioumzoglou_glossarion.html

187 Α. Ορλάνδος, Βυζαντινή Αρχιτεκτονική, 1998

188 Βλ. και Ενότητα για τους τρίκογχους ναούς

189 Α.Α. Νοβέλλο, Αρχιτεκτονικές τυπολογίες, (Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ21, Επεξήγηση: όταν ο τρούλος ακουμπά σε λεπτούς κίονες λέγεται τετρακίονιος, όταν ακουμπά σε τέσσερις ελεύθερους πεσσούς τότε ονομάζεται τετράστυλος.

190 Χ. Μπούρας, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, σ90, Ανήκε στην Κωνσταντινουπολίτικη παράδοση. Ήταν και θα παραμείνει η επικρατούσα παραλλαγή στο χώρο της Μακεδονίας και της Θράκης ~ Α.Α. Νοβέλλο, Αρχιτεκτονικές τυπολογίες, (Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ24

191 Α.Α. Νοβέλλο, Αρχιτεκτονικές τυπολογίες, (Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ21, Επεξήγηση: όταν ο τρούλος στηρίζεται σε κίονες (κυκλικό σχήμα) ο ναός ονομάζεται δικίονιος, όταν στηρίζεται από ζεύγος πεσσών τότε ονομάζεται δίστυλος.

192 Ν. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, σ123

193 Εκκλησία της Ελλάδας, Η Συνοδική Επιτροπή επί της Εκκλησιαστικής Τέχνης και Μουσικής, «Ισλαμικά στοιχεία στη βυζαντινή αρχιτεκτονική», «τα ισλαμικά στοιχεία εισάγονται τον 9ο αι., όταν ήρθαν αιχμάλωτοι Άραβες μετά τους νικηφόρους πολέμους μεταξύ

παρουσιάζονται πιο διακριτικά μέσα στη γενική εικόνα του κτιρίου. Παράδειγμα πρώτης εμφάνισης κουφικού διάκοσμου στη Θεοτόκο του Οσίου Λουκά. Οι κουφικές διακοσμήσεις χρησιμοποιούνται ως εξής¹⁹⁴:

-ζωφόροι από συμμετρικά μέσα στο κονίαμα μπηγμένα (εγχόρηγα) συμπλέγματα,

-μεμονωμένοι κουφικοί χαρακτήρες που παρεμβάλλονται στους κατακόρυφους αρμούς της πλινθοπερίκλειστης τοιχοποιίας, ζωφόρος από πήλινα πλακίδια στα οποία λαξεύονται τα κουφικά θέματα.

Προέκυψε η τεχνική της κρυμμένης πλίνθου ή πλινθοπερίκλειστο σύστημα (και πλινθοπερίβλητο). Η χρήση κομματιών πλίνθων (βήσσαλα) στους αρμούς για συμπλήρωση των κενών και καλύτερη στερέωση των αδρά λαξευμένων λίθων στην τοιχοποιία είναι παλιά συνήθεια. Μικρές τετράπλευρες πέτρες συνήθως από πωρόλιθο και κογχυλιάτη (οικοδομικό υλικό που κατεργάζεται εύκολα), περιβάλλονταν από λεπτά κόκκινα τούβλα (πλίνθους) τοποθετημένα οριζόντια ή κάθετα¹⁹⁵, όπου τα οριζόντια τοποθετούνταν σε μία ή δύο σειρές (σπανίως περισσότερες), ενώ τα κάθετα σχημάτιζαν είτε μονές, είτε διπλές σειρές, ή γεωμετρικά, χριστολογικά ή κουφικά σχέδια ή κάποιο ρομβοειδές θέμα¹⁹⁶. Σύμφωνα με τον Βοκοτόπουλο¹⁹⁷, η επιμελημένη πλινθοπερίκλειστη τοιχοδομία της ελλαδικής σχολής, του 11ου αι. και 12ου αι. περιορίζεται στην Ανατολική Στερεά, την Πελοπόννησο και τα νησιά – Εύβοια, Σαλαμίνα, Άνδρος, Ζάκυνθος, Κέρκυρα- απαντά σποραδικά σε μνημεία της Ηπείρου –Αιτωλίας, Ακαρνανίας, Θεσσαλίας και ένα παράδειγμα στη Θεσσαλονίκη.

Στα ανοίγματα¹⁹⁸, πόρτες και παράθυρα, κυριαρχεί το καμπύλο ανακουφιστικό τόξο, σε αρκετά μνημεία πεταλόμορφο, που θεωρείται αραβική επίδραση εμφανιζόμενο ταυτόχρονα με τη κουφική γραφή. Τα παράθυρα των μεσοβυζαντινών ελλαδικών ναών είναι μονόλοβα, δίλοβα και τρίλοβα. Οι λοβοί των δύο τελευταίων κατηγοριών είναι ελεύθεροι ή περιβάλλονται από ευρύτερο

Βυζαντινών και Αράβων αλλά και από την επαφή που είχαν οι δύο πολιτισμοί μεταξύ τους, κατά την διάρκεια των εκστρατειών. Χρονικά τα στοιχεία αυτά επικρατούν από τον 9ο αι. έως τα μέσα του 13ου αι».

194 Ν. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, σ124, Στην Ελλαδική σχολή τα κουφικά είναι ανάγλυφα σε πλακίδια, ενώ της Κωνσταντινουπόλεως είναι γραπτά σε εφυαλωμένα πλακίδια.

195 Ν. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, Με τον τρόπο αυτό κτίζονται συνήθως τα ανώτερα τμήματα του ναού, ενώ χαμηλά, κάτω συνήθως από την ποδιά της πρώτης σειράς των παραθύρων η τοιχοποιία είναι λιγότερη φροντισμένη. Συνήθως αποτελείται από αργολιθοδομή με άτακτα τοποθετημένα τούβλα στους αρμούς, άλλοτε πάλι στα κατώτερα μέρη των τοίχων χρησιμοποιούνται μεγάλες πέτρες, όχι πάντα κομμένες σε κανονικά σχήματα.

196 Ν. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, σ122, Τα κεραμοπλαστικά κοσμήματα μπορεί να είναι γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου, οδοντωτές ταινίες, μαιάνδροι, ζατριοειδή, ψαροκόκαλο, κουφικά γράμματα κ.α. σ127, Ζώνες από δισέγγιλον πλαγιαστά ή οριζόντια τοποθετημένα, είναι πολύ συχνές από το 12ο αι.

197 Βοκοτόπουλος, Π., Η Αρχιτεκτονική της Δυτικής Ελλάδος «Η Βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα», σ81-91

198 Ν. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, σ128-129

τόξο και έχουμε δύο τύπους. Ο τύπος 1, περιλαμβάνει τα παράθυρα ελεύθερης τοξοστοιχίας ενώ στο τύπο 2, οι λοβοί περιβάλλονται από ένα ευρύτερο τόξο. Το ανακουφιστικό τόξο εδώ, επέβαλαν οικοδομικοί λόγοι, η ανάγκη δηλ. της μεταφοράς του βάρους της υπερκείμενης στέγης, από τους μαρμάρινους διαχωριστικούς κιονίσκους των διλόβων παραθύρων στους τοίχους που πλαισιώνουν τα παράθυρα. Τα παράθυρα αυτά του είδους στη μεσοβυζαντινή αρχιτεκτονική πήραν διακοσμητική μορφή που εξελίχτηκε σταδιακά. Στη παραλλαγή του 2ου τύπου, ο μεσαίος λοβός ενός τριλόβου παραθύρου υψώνεται πάνω από τους άλλους και φτάνει μέχρι το κλειδί του τόξου που περιβάλλει το τρίλοβο. Αυτή τη παραλλαγή ακολουθούν τα τρίλοβα του 12ου αι. Το γέμισμα του τυμπάνου καλύπτεται από το τέλος του 11ου αι. με καμπύλες διατεταγμένες σειρές πλίνθων, μέχρι ολόκληρο το τύμπανο μαζί με το πλαίσιο του παραθύρου γίνει λίθινο.

Ως προς την τεχνολογία των θόλων¹⁹⁹ στην Κάτω Ελλάδα προτιμούν τις λίθινες κατασκευές με τη χρήση προσωρινού ξυλοτύπου και με λαξευτούς πωρόλιθους, κυρίως στα μέτωπα των κυρίως καμαρών και τα τόξα, εκεί δηλαδή που χρειαζόταν μεγαλύτερη αντοχή. Οι τρούλοι²⁰⁰ είναι συνήθως οκτάπλευροι διακοσμημένοι στις γωνίες με μαρμάρινους κιονίσκους, ενώ στη σχολή της Κωνσταντινούπολης υπάρχουν μόνο κτιστοί «κιονίσκοι». Οι πλευρές του τυμπάνου απολήγουν σε ημικύκλια, που τονίζονται με απλά μαρμάρινα ή πόρινα λοξότμητα συνήθως γείσα. Στα σημεία της γένεσης των μαρμάρινων γείσων υπάρχει λίθινη υδρορροή που στηρίζεται στο κιονόκρανο που επιστέφει τον γωνιακό κιονίσκο. Σε κάθε πλευρά του τρούλλου ανοίγεται μονόλοβο κατά κανόνα παράθυρο. Ο τύπος αυτού του τρούλλου ονομάζεται «αθηναϊκός» (τρούλος των Αγ. Αποστόλων Σολάκη - Αθήνα π. 1000).

2.4.6.α. Η Ελλαδική ναοδομία του 12^{ου} αι.

Στη περίοδο αυτή ανήκει το μνημείο μας, και αξίζει να την αναλύσουμε λίγο περισσότερο, βασισμένοι στο μνημειώδες έργο των Χ. Μπούρα - Λ. Μπούρα, «Η Ελλαδική Ναοδομία του 12ου αι.²⁰¹». Στην ευρύτερη βυζαντινή ναοδομία του 12ου αι., τα νέα τυπολογικά στοιχεία είναι οι ενοποιήσεις των χώρων του κυρίως ναού και του νάρθηκα, ο περιορισμός της σημασίας ή και η κατάργηση του διακονικού, οι ευρείς νάρθηκες (ή λιτές) ιδιαίτερα οι τετρακιόνιοι, τα προσαρτημένα παρεκκλήσια, ταφικά ή όχι, και στην «ελλαδική

199 Χ. Μπούρας, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, σ102

200 Ν. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, σ131

201 Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ350-615, μνημειώδες σε όγκο έργο, συμπεριλαμβάνει τον άγιο Νικόλαο στο Πλατάνι ως τρίκογχο ναό του Ελλαδικού χώρου του 12ου αι. και αναλυτικά χαρακτηριστικά για την Ελλαδική ναοδομία χρήσιμα για την ενότητά μας.

σχολή» οι στοές στη δυτική όψη των εκκλησιών, τα δικιόνια πρόπυλα και ίσως τα πυργοειδή κωδωνοστάσια στις προσόψεις.

Μορφολογικά ανάμεσα στα άλλα, αναφέρει ότι η αντιστοιχία του δομικού οργανισμού της εκκλησίας, με τη διαμόρφωση των όψεων χαρακτηρίζει όλη τη μεσοβυζαντινή ελλαδική ναοδομία. Η δημιουργία θυρών κατά τους άξονες, για λόγους λειτουργικούς, και παραθύρων στα αφόρτιστα μέρη των τοίχων, οδηγούσε αβίαστα σε συμμετρική διάταξη των όψεων. Τόσο οι θύρες όσο και τα παράθυρα αναδεικνύονται σε ουσιαστικά μορφολογικά στοιχεία, κυρίως με τα τόξα και τα μαρμάρινα μέλη τους όπως και η χρήση των τυφλών αψιδωμάτων. Επίσης η τριαδική καθ' ύψος διάρθρωση (κρηπίδα, κορμός και επίστεψη) και ο τονισμός της οριζόντιας διατάξεως με γραμμικά στοιχεία ή ζώνες (κοσμήτες, συνεχείς ζωφόρους, γείσα,) σε όλο το πλάτος της όψεως. Νέο στοιχείο είναι ο διαχωρισμός των τοίχων σε δύο καθ' ύψος ζώνες, με διαφορετική τοιχοποιία στην καθεμιά. Η διάταξη των ζωνών μπορεί να οφείλεται σε λόγους οικονομίας²⁰², διαθέσιμα υλικά κ.α. και η σαφήνεια του διαχωρισμού γίνεται με την παρεμβολή ενός γραμμικού στοιχείου, οδοντωτής ταινίας ή λίθινου κοσμήτη, ενώ για παράδειγμα ο διαχωρισμός στον Άγιο Νικόλαο στο Πλατάνι δεν είναι σαφής²⁰³, κυρίως γιατί χρησιμοποιούνται ογκώδεις λίθοι στην κάτω ζώνη.

Τα γείσα συνθέτουν μαζί με τα ακραία κεραμίδια, την επίστεψη του ναού και ορίζουν το περίγραμμα μεγάλων τμημάτων της, χρησιμεύοντας για την απομάκρυνση των όμβριων υδάτων. Υπήρχαν δύο τύποι, τα οδοντωτά από λεπτά τούβλα και πώρινα λοξότμητα (παραλλαγή τους τα κοίλης διατομής) και διέφεραν σαφώς από τις οδοντωτές ταινίες. Τα οδοντωτά γείσα²⁰⁴ σε αντίθεση με τις οδοντωτές ταινίες προεξέχουν από την επιφάνεια του τοίχου και βρίσκονται ακριβώς κάτω από τις στέγες, υποστηρίζοντας την προεξοχή τους. Η κατασκευή τους ήταν απλή, τρεις παράλληλες σειρές τούβλων - στη μεσαία σειρά τα τούβλα ήταν στρωμένα με κλίση 45 μοιρών ως προς την όψη του τοίχου - με ισοπαχείς με τα τούβλα τους μεταξύ τους αρμούς. Στα οριζόντια τμήματα μπορεί να απέκρυπταν ξυλοδεσιές. Όταν η σειρά αυτή, μαζί με την υπερκείμενη σειρά τούβλων πρόβαλε από τον τοίχο στο άνω όριό του, η ταινία χαρακτηριζόταν ως γείσο²⁰⁵. Το κυκλικό εξωτερικώς σχήμα των τρούλων, που το συναντάμε σε εκκλησίες πριν το 1000, δεν έπαψε τον 12 αι. και πρόκειται για περιπτώσεις λαϊκών κατασκευών σε συντηρητικές περιοχές (Αττική). Εξαίρεση, με περίτεχνο χαρακτήρα αποτελούσε ο πρώτος τρούλος του Αγίου Νικολάου στο Πλατάνι, που διασώζονται ελάχιστα ίχνη²⁰⁶, καθώς λόγω της κατάρρευσης

202 X. Μπούρας- Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ454, Μονή Βλαχέρνας Ηλείας - η διπλή σειρά τούβλων, δείχνει κατασκευή με έλλειψη πορόλιθου και περίσσεια τούβλων.

203 X. Μπούρας- Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ393, 454

204 N. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, σ127

205 X. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ455

206 N. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, σ403

του, κατασκευάστηκε κυκλικός. Τέλος τα πρόπυλα, ευρισκόμενα στις εισόδους των εκκλησιών, από τα οποία διασώζονται ελάχιστα στην Ελλάδα εμφανίζονται δικίονια με μονά ή διπλά τοξύλια στις τρεις πλευρές τους. Συνήθως τον 12^ο αι. έχουν ημισφαιρική κάλυψη (τύπου κιβωρίου), ιδιόμορφη διάπλαση της στέγης, και κατασκευή ανάλογη του κυρίως ναού. Τα διαφράγματα²⁰⁷ μπορεί να ήταν από διάφορα υλικά και τεχνοτροπία, όπως α) τις διαφώτιστες μαρμάρινες πλάκες με ανάγλυφες διακοσμήσεις και ίσως κυκλικές οπές κυρίως στην Μάνη, β) τις πόρινες απλές πλάκες με κυκλικές οπές για την υποδοχή μικρών δίσκων από γυαλί και γ) τις πλάκες από γυψοκονίαμα με περίτεχνες ανάγλυφες διακοσμήσεις και μικρούς γυάλινους δίσκους.

2.4.6.β. Κατάλογος τύπων ναών Μεσοβυζαντινής περιόδου σύμφωνα με τον Νικόλαο Γκιολέ²⁰⁸

Η Βυζαντινή αρχιτεκτονική μετά τον Ιουστινιανό π. 600 - μέσα 9^ο αι.

1. Δρομικοί ναοί

1.Α. Βασιλικές: Οσίου Νίκωνος στη Σπάρτη, 7^ο αι. - Τηγάνι της Μάνης, τέλος 7^ο αι. - Abova-Pliska στη Βουλγαρία, β' μισό 9^ο αι. - Μάστρου Αιτωλίας, τέλη 7^ο αι. ή 8^ο αι. - Βυζαρίου Κρήτης, 674/825

2. Τρουλλαίοι ναοί

2.Α. Τρουλλαίες βασιλικές: Η Κοίμηση της Θεοτόκου στη Βιθυνία, τέλη 6^ο αι. ή τέλη 7^ο αι. αρχές 8^ο αι. - Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης, πρώιμος 7ος αι. - Άγ. Τίτος στη Γόρτυνα της Κρήτης, 7^ο αι. - Αγία Ειρήνη Κωνσταντινουπόλεως, 564/740 - Άγ. Νικόλαος στα Μύρα της Λυκίας, 9^ο αι. - Άγ. Κλήμης στην Άγκυρα, 6^ο - 7^ο αι. - Άγ. Σοφία στη Βιζύη της Θράκης, τέλη 8^ο ή 9^ο αι.

2.Β. Μονόχωροι ναοί με τρούλλο: Ναός των Αρχαγγέλων στη Συκή, Μουδανιά, Μαρμαράς, 780 - Άγ. Αρτέμιος Χαλκή Νάξου, Εικονομαχία - Άγ. Κυριακή Απείρανθος Νάξου, αρχές 9^ο αι. - Άγ. Ιωάννης ο Θεολόγος Αδησαρού Νάξου, Εικονομαχία - Άγ. Νικόλαος Κρήτης

2.Γ. Σύνθετος τετρακίονιος σταυροειδής εγγεγραμμένος: Άγ. Ιωάννης της Πελεκητής, Τρίγλεια Βιθυνίας, 8^ο αι. - Μονή Μεγάλου Αγρού, Τρίγλεια Βιθυνίας, 785 - Fatih Camii, Τρίγλεια Βιθυνίας, αρχές 9^ο αι.

2.Δ. Οι πρώτες παραλλαγές του ελλαδικού σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού

2.Δ.1. Οκτάστυλοι: Άγ. Δημητρίου του Κατσούρη, Πλησιοί Άρτας, 800/10^ο αι.

207 Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ427

208 Ν. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204,

2.Δ.2. Μεταβατικοί: Ναός Επισκοπής Ευρυτανίας, Κρεμαστά, π. 800 ή α' μισό του 9^{ου} αι.

Η Μεσοβυζαντινή Αρχιτεκτονική μέσα 9ου – 1204

1. Δρομικοί ναοί

1.Α. Μεσοβυζαντινές βασιλικές: Παναγία της Μέντζενας Αχαΐας, μέσα 10^{ου} αι. - Άγ. Αχίλλειος Πρέσπας, τέλη 10^{ου} αι. - Μητρόπολη Σερρών, 11^{ος} αι. - Βασιλική Σερβίων, π.1000 - Βασιλική Βέροιας, παλαιοχριστιανικός με επισκευές - Βασιλική Καλαμπάκας, π.1000 - Βασιλική Ζούρτσας Τριφυλλίας, τέλος 10^{ου} αι. - Πρωτάτο Αγίου Όρους, α' μισό του 10^{ου} αι. - Βασιλικές Καστοριάς, (Αγίου Στεφάνου, Αγίων Αναργύρων, Ταξιάρχη Μητροπόλεως) 10^{ος} αι. - Αγία Σοφία στην Αχρίδα, από τέλη 9^{ου} αι. μέχρι μέσα 11^{ου} αι. - Βασιλική Ζαραφώνας Λακωνίας, 10^{ος} αι. - Βασιλική Απιδιάς Λακωνίας, 10^{ος} αι.

1.Β. Μονόχωροι δρομικοί ναοί: Άγ. Παντελεήμονας, Πάνω Μπουλαριούς, Μέσα Μάνη, 991-992

2. Τρουλλαίοι ναοί

2.Α. Ναοί σχήματος ελευθέρου σταυρού: Άγ. Βασίλειος, Άρτα, β' μισό 9^{ου} αι.

2.Β. Μονόχωροι τρίκογχι ναοί: Άγ. Νικόλαος Πλατάνη Αχαΐας, τέλη 11^{ου} αι. - Άγ. Δημήτριος, Βαράσοβα Αιτωλίας, αρχές 11^{ου} αι. - Άγ. Νικόλαος Σερρών - Παναγία Κουμπελίδικη, Καστοριά, 10^{ος} αι. - Άγ. Νικόλαος Αυλίδας, π.1000

2.Γ. Τετράκογχι ναοί: Άγ. Ανδρέας, Περιστερές, Θεσ/νίκη, 870-871 - Καθολικό μονής Veljusa, Strumica (Στρώμνιτσα) 1080

2.Δ. Σταυροειδής ημιεγγεγραμμένοι ναοί: Καθολικό Μονής Κορακονησίας νησίδα Αμβρακικού κόλπου, τέλος 10^{ου} αι. - Παλαιοπαναγιά²⁰⁹ Μανωλάδα Ηλείας, 12^{ος} αι.

2.Ε. Στρογγυλοί ναοί: Ροτόντα Πρεσλάβας, Βουλγαρία, π.900 - Ροτόντα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στην επισκοπή Κισσάμου

2.ΣΤ. Ναοί με τρούλλο και περίστω²¹⁰: Η Κοίμηση της Θεοτόκου στο Λάμποβο, Βόρειος Ήπειρος, β' μισό του 10^{ου} αι.

2.Ζ. Σταυροειδείς εγγεγραμμένοι ναοί

209 Το μνημείο δεν περιλαμβάνεται μεταξύ των σταυροειδών ημιεγγεγραμμένων γιατί εδώ πρόκειται μάλλον για ελεύθερο σταυρό, το δυτικό σκέλος του οποίου περιβάλλεται από νάρθηκα σε σχήμα Π.

210 Αρχαιότερο παράδειγμα ο ναός στο Qars-ibn-Wardan της Συρίας, επίσης η Κοίμηση της Νίκαιας, η Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης, δύο μνημεία της Νότιας Γιουγκοσλαβίας, στη Κωνσταντινούπολη η Παμμακάριστος και η Kalenderhane Camii, η νότια εκκλησία της μονής Λιβός και ο Άγιος Ανδρέας ο εν Κρίσει στην Πόλη, και το καθολικό της Μονής Ολυμπιώτισσας στην Ελασσόνα, και κάποια αδημοσίευστα.

2.Z.1. Ναοί Κωνσταντινουπόλεως: Νέα Εκκλησία, περιοχή Μεγάλου Παλατίου, Κων/λη, 880 - Παναγία του Φάρου, Μεγάλο Παλάτι, Κων/λη, 864 - Αγία Σοφία Κίεβο, 1037-1046

Κωνσταντινούπολη: Άγ. Ανάργυροι(;) (Atik Mustafa Pasa Camii), β' μισό 9^{ου} αι. - Βόρεια εκκλησία της Μονής Λιβός (Fenari Isa Cammi) 907 - Μονή του Μυρελαίου (Bodrum Cammi) π.920 - Ναός Μονής Χριστού Παντεπόπη (Eski Imaret Cammi) - τέλος 11^{ου} αι. - Ναός Αγ. Θεοδώρου; (Befa kilise Cammi, τέλος 11^{ου} αι. - Καθολικό Μονής του Χριστού του Ευεργέτου(;) (Gul Cammi), π.1100 - Μονή Χριστού της Χώρας (Kariye Camii), αρχές 12^{ου} αι. - Μονή Παμμακαρίστου (Fethiye Camii), αρχές 12^{ου} αι. - Μονή Παντοκράτορος, (Zeyrek Camii) - α' μισό 12^{ου} αι. - Kalenderhane Camii, τέλος 12^{ου} αι.

2.Z.2. Ναοί Μακεδονίας, Θράκης, Μ. Ασίας: Παναγία των Χαλκέων, Θεσσ/νίκη, 1028 - Αγιορείτικο Τρίκογχο, Καθολικό Μεγίστης Λαύρας, Άγιο Όρος, 963 - Κοσμοσώτεια, Φερών Έβρου, 1152 - Άγ. Παντελεήμονας στο Νέρεζι, Σκόπια, 1164 - Dere Agzi, Λυκία, π.900

2.Z.3. Ελλαδικοί ναοί

2.Z.3.A. Μεταβατικοί σταυροειδείς εγγεγραμμένοι ναοί: Κοίμηση της Παναγίας της Σκριπούς, Ορχομενός Βοιωτίας, 873/4 - Παναγία Παναξιώτισσα, Γαβρολίμνη Αιτωλοακαρνανίας, τέλος 10^{ου} αι.

2.Z.3.B. Οι πλήρως απαρτισμένοι σταυροειδείς εγγεγραμμένοι ναοί της ελλαδικής σχολής

1. Ο σύνθετος τετρακίονιος σταυροειδής εγγεγραμμένος: Η Θεοτόκος του Οσίου Λουκά, β' μισό 10^{ου} αι. αρχές 11^{ου} αι. Βοιωτία - Καθολικό μονής Πετράκη Αθήνα, τέλος 10^{ου} αι. - Καπνικαρέα, Αθήνα, μέσα 11^{ου} αι. - Καθολικό της Μονής του οσίου Μελετίου στον Κιθαιρώνα, τέλος 11^{ου} αι. - Κοίμηση της Θεοτόκου, χωριό Χώνικα της Αργολίδας, τέλος 11^{ου} αι. αρχές 12^{ου} αι. - Καθολικό της Νέας ή Αγ. Μονής Αρείας, κοντά στο Ναύπλιο, 1149 - Ναός της Θεοτόκου στο Μπέρμπακα, Αργολίδας, 12^{ου} αι.

2. Ο ημισύνθετος σταυροειδής εγγεγραμμένος: Ο Ταξιάρχης στη Χαρούδα της Μάνης, β' μισό 11^{ου} αι. - Καθολικό μονής Καισαριανής, Αττική, τέλος 11^{ου} αι. - Παναγία η Γοργοεπήκοος, (μικρή Μητρόπολη ή Άγιος Ελευθέριος), Αθήνα, 12^{ος} αι.

3. Ο απλός τετρακίονιος σταυροειδής εγγεγραμμένος: Ασώματοι Θησειού, Αθήνα, β' μισό 11^{ου} αι. - Η Μεταμόρφωση στη βόρεια κλιτύ της Ακροπόλεως, π. 1065 - Άγ. Νικόλαος του Ραγκαβά στη Πλάκα, μεταξύ π.1031-1050 - Άγ. Σέργιος και Βάκχος στην Κίττα της Μάνης, β' μισό του 12^{ου} αι.

4. Ο απλός δικιόνιος σταυροειδής εγγεγραμμένος: Αγ. Ιάσωνας και Σωσίπατρος, Κέρκυρα, π.1000 - Άι-Στρατηγός Μπουλαριού, Μάνη, πρώιμος 11^{ος} αι. - Σωτήρας Γαρδενίτσας, Μάνη, α΄ μισό 11^{ου} αι. - Αγ. Θεόδωρος, Μπάμπακας, Μάνη, 1075 - Ταξιάρχης Μεσαριάς Άνδρου, 1158 - Αγ. Ιωάννης Λιγουριό, αρχές 12^{ου} αι. - Ναός του Σωτήρα, Άμφισσα, πρώιμος 12^{ος} αι.

5. Ο απλός δίστυλος σταυροειδής εγγεγραμμένος: Αγ. Θεόδωροι Κλαυθμώνος, Αθήνα, 1065 - Όμορφη Εκκλησιά, Γαλάτσι, γ΄ τέταρτο 12^{ου} αι.

6. Ένας ιδιόρρυθμος σταυροειδής εγγεγραμμένος (Συνδυασμός στοιχείων ενός τετράκογχου και ενός σταυροειδούς εγγεγραμμένου): Αγ. Απόστολοι Σολάκη, Αρχαία Αγορά των Αθηνών, π.1000

7. Ο συνεπτυγμένος σταυροειδής εγγεγραμμένος: Αργολικός ναός στο Πλατανίτι, 12^{ος} αι. - Αγ. Στέφανος Ριβίου Ακαρνανίας - Ευαγγελίστρια στο Γεράκι

Η. Μεσοβυζαντινοί οκταγωνικοί

Η.1. Ο σύνθετος οκταγωνικός: Καθολικό Μονής Οσίου Λουκά (ναός Αγ. Βαρβάρας), Βοιωτία, αρχές 11^{ου} αι. - Σώτεια Λυκοδήμου (τόρα ενοριακή της εν Ελλάδι Ρώσικης παροικίας), Αθήνα, πριν το 1031 - Καθολικό Μονής Δαφνίου, Αθήνα, π.1080 - Μεταμόρφωση Χριστιάνου στην Τριφυλλία, π.1070 - Αγ. Σοφία Μονεμβασίας, 1150

Η.2. Ο απλός οκταγωνικός: Νέα Μονή Χίου, 1045

Παραλλαγές: Παναγία η Κρίνα, Χίος - Αγ. Γεώργιος του Συκούση, Χίος - Αγ. Απόστολοι, Πυργί, Χίος - Παναγία Καμαριώτισσα, νησί Χάλκης, Βόσπορος, τέλος 11^{ου} αι. - (ψευδοοκταγωνικός): Μεταμόρφωση, Χορτιάτης Θεσσαλονίκη, 12^{ος} αι.

Η.3. Απλός οκταγωνικός ή νησιώτικος οκταγωνικός κατά Σωτηρίου Γ.

Μνημεία στη Κύπρο: Καθολικό Μονής αγ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου του Κουτσοβέντη, π.1090 - Ναός στο κάστρο του αγ. Ιλαρίωνα - Ναός του Αντιφωνητή, κοντά στη Κυρήνεια - Εκκλησία στο Μάργη

Συνοπτικά οι τύποι της Μέσης Βυζαντινής περιόδου:²¹¹

A. Πρωτεύουσα και Ελλάδα

1. Σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο: συμμετρική κάτοψη κυρίως ναού ως προς τους δύο άξονες, αυτοτέλεια τριμερούς ιερού, κάλυψη γωνιακών διαμερισμάτων με σταυροθόλια, ημισφαιρικούς θόλους, τρουλίσκους.
2. Οκταγωνικός: γιατί η στήριξη του τρούλου οκταγωνική, υπερκείμενος χώρος τετράγωνος. Στήριξη μεγάλου τρούλου σε οκτώ τόξα μέσω οκτώ σφαιρικών τριγώνων (περιορισμένος τύπος).
3. Νησιώτικος οκταγωνικός (πρωτεύουσα): μονόχωρος τρουλαίος ναός με τετράγωνη κάτοψη. Δυσανάλογα μεγάλος τρούλος που στηρίζεται σε τέσσερα τόξα (αβαθείς κόγχες) στις πλευρές του τετραγώνου και σε τέσσερις τεταρτοσφαιρικές κόγχες στις γωνίες του. Παχείς εξωτερικοί τοίχοι, χωρίς υπερώα.
4. Ψευδοοκταγωνικός (Πρωτεύουσα και Ελλάδα): νησιώτικος οκταγωνικός με πολύ μικρού ανοίγματος γωνιακές κόγχες στήριξης.
5. Αγιορείτικος: σταυροειδής εγγεγραμμένος με πλευρικές κόγχες στα δύο άκρα των εγκάρσιων κεραιών του σταυρού, ευρύχωροι νάρθηκες (λιτές).

B. Σχολή της Ελλάδος

1. Σταυροειδής εγγεγραμμένος:

α. Σύνθετοι τετρακίονιοι, β. ημισύνθετοι τετρακίονιοι, γ. απλοί τετρακίονιοι, δ. απλοί δικίονιοι

2. Ηπειρώτικος οκταγωνικός: σταυροειδής με διευρυμένο το τετράγωνο κάτω από τον τρούλο. Κάλυψή του από τέσσερα κωνικά ημιχώνια στις γωνίες του και από τέσσερα τόξα μετώπου (ίσου ανοίγματος) στις κεραιές του σταυρού.

211 (Σημειώσεις μαθήματος - Ασκήσεις πράξεις, Ιστορία αρχ. Μνημειακού έργου II, καθ. Αν. Γεωργιάδη, Τμ. ΑΑΚ Πάτρα)

2.4.7.Υστεροβυζαντινή αρχιτεκτονική 1204-1453

Περίοδος Φραγκοκρατίας 1204-1261

Παλαιολόγεια εποχή 1261-1453

Κατά την Δ΄ Σταυροφορία, οι Φράγκοι καταλαμβάνουν την Κωνσταντινούπολη (1204) με αποτέλεσμα η βυζαντινή αυτοκρατορία να διαιρεθεί σε πολλά κρατίδια, τα οποία διοικούνται από βυζαντινό ή Λατίνο άρχοντα, έτσι διαπιστώνεται ότι η αρχιτεκτονική επηρεάστηκε από την γοθική αρχιτεκτονική, με την εμφάνιση οξυκόρυφων αψίδων σε κάποια μνημεία. Την περίοδο των Παλαιολόγων²¹² η τέχνη θα γνωρίσει άνθηση, με πάμπολλα μνημεία στην Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Άγιο Όρος και Μυστρά, με κύριο χαρακτηριστικό την επιστροφή στις κλασικές αξίες²¹³. Οι αρχιτεκτονικοί τύποι της μεσοβυζαντινής περιόδου επιζούν, διαφοροποιούνται ή συνδυάζονται, όπως η βασιλική, ο σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο, ο οκταγωνικός, ο μικτός τύπος και ο σταυρεπίστεγος, με την προσθήκη παρεκκλησίων, περιστώων, στοών και προκτισμάτων.

Ο σταυρεπίστεγος ναός²¹⁴, είναι βασιλική, μονόκλιτη ή τρίκλιτη ή ελεύθερου σταυρού, καλυπτόμενη από μια αξονική κατά μήκος καμάρα που διακόπτεται πριν το ιερό από μια άλλη στενότερη και ψηλότερα τοποθετημένη και εγκάρσια προς την πρώτη, ώστε οι στέγες να σχηματίζουν σταυρό, του οποίου τα σκέλη βρίσκονται σε διαφορετικά ύψη. Τον σταυρεπίστεγο τύπο τον συναντάμε σχεδόν αποκλειστικά στην Ελλάδα²¹⁵ από τον 13^ο αι., σε επαρχίες ή τα νησιά, σε εκκλησίες μικρών ή πολύ μικρών διαστάσεων²¹⁶, με μεγαλύτερη χρήση επί Τουρκοκρατίας. Ο Νοβέλλο αναδιατυπώνει την άποψη του Millet, για πιθανή καταγωγή από την Μεσοποταμία²¹⁷, αλλά και την άποψη του Α. Ορλάνδου, ότι η λύση αυτή βρέθηκε με σκοπό την απλοποίηση των μοντέλων, συνδυάζοντας οικοδομική ευκολία και μεγαλύτερη οικονομία με την απουσία τρούλου και την άποψη του Δημητροκάλλη για τύπο με αυτόχθονη έκφραση. Παραδείγματα: αγ. Τριάδα Κρανιδίου Αργολίδας (1244), Κάτω Παναγιά

212 Η περίοδος των Παλαιολόγων χωρίζεται σε τρεις φάσεις, την Α΄ παλαιολόγεια φάση (1261 – π 1300), την Β΄ παλαιολόγεια φάση (περ. 1300-1330) και την Γ΄ παλαιολόγεια φάση (περ. 1330-1453)

213 Χ. Μπούρας, Ιστορία της αρχιτεκτονικής, 2001, τ. 2, σ396-438

214 Α. Ορλάνδος, Βυζαντινή Αρχιτεκτονική, 1998

215 Α.Α. Νοβέλλο, Αρχιτεκτονικές τυπολογίες, (Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ28, Είναι άγνωστες στη Μ. Ασία, Θράκη, Μακεδονία, Θεσσαλία (υπάρχουν μόνο σε περιοχές που συνορεύουν με την Ήπειρο), σε όλα τα νησιά του Αιγαίου (εκτός εκείνων κοντά στην Εύβοια), σε τμήμα της Κρήτης, στην Αχαΐα και Ηλεία.

216 Α.Α. Νοβέλλο, Αρχιτεκτονικές τυπολογίες, (Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ28

217 Α.Α. Νοβέλλο, Αρχιτεκτονικές τυπολογίες, (Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ28, Στα μνημεία της Μεσοποταμίας παρατηρείται επίμονα το παιχνίδισμα των κάθετων αλληλοτεμνομένων ημικυλινδρικών θόλων, σε περικλειστούς χώρους του Ε΄ και ΣΤ΄ αι. (Μαρ Γιακούμπ στο Σαλάχ, Μαρ Ιμπραήμ στο Μιντιάτ).

Άρτας, Πόρτα Παναγιά Πύλη Τρικάλων. Ο μικτός τύπος ή τύπος του Μυστρά, έχει διάταξη βασιλικής στο ισόγειο και εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλο στον όροφο. Πρώιμες μορφές του τύπου απαντούν στην Κωνσταντινούπολη και στη σφαίρα επιρροής της από τον 8^ο αι. (Οδηγήτρια ή Αφεντικό στο Μυστρά, π1310-20, Παντάνασσα στο Μυστρά - 1428).

Συνοπτικά οι τύποι της υστεροβυζαντινής περιόδου:

Βασιλική: Μητρόπολη αγ. Δημητρίου, Μυστρά (1261)

Μονόχωρος τετράγωνος τρουλαίος με περιμετρικό διάδρομο: αγ Ιωάννης Πρόδρομος, μονής Λιβός στην Κωνσταντινούπολη (π1300)

Εγγεγραμμένος σταυροειδής, σύνθετος οκταγωνικός: αγ. Θεόδωροι Μυστρά (π1290), Παρηγορήτισσα Άρτας (ιδιόμορφος οκταγωνικός 1294-96)

Εγγεγραμμένος σταυροειδής, τρίκογχος αγιορείτικος: Προφήτης Ηλίας Θεσσαλονίκης, Μονή Χελανδαρίου στο Άγιο Όρος (π1300)

Εγγεγραμμένος σταυροειδής, σύνθετος, με περίστωο: Θεσσαλονίκη: αγ. Απόστολοι (1310/14), αγ. Αικατερίνη (1320/30)

2.4.8.Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική

Με το όρο μεταβυζαντινή τέχνη εννοούμε την τέχνη των Ελλήνων κάτω από ξένη κυριαρχία, στη διάρκεια των τεσσάρων αιώνων που ακολούθησαν την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Οθωμανούς (1453) έως την ίδρυση του Ελληνικού κράτους (1830)²¹⁸. Συνοπτικά οι τύποι της Μεταβυζαντινής περιόδου:²¹⁹

1^η περίοδος: Σταυροειδείς εγγεγραμμένους τρουλαίους όλων των παραλλαγών

Αγιορείτικος εγγεγραμμένους τρουλαίους με πλάγιους χορούς

Νησιώτικος οκταγωνικός

Σπανιότερα, απλές βασιλικές με τρούλο

Μικροί μονόχωροι τρίκογχοι

Ελεύθεροι σταυροί

218 ΕΑΠ, Σπουδές στον Ελληνικό πολιτισμό, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή τέχνη, τ. Β', Πάτρα 1999

219 Χ. Μπούρας, Ιστορία της αρχιτεκτονικής, 2001, τ. 2, σ462-479

Ο απλούστερος τύπος του μονόχωρου ναού (βασιλική), μονόκλιτη ή τρίκλιτη. Παραλλαγές:

- α) στέγαση με απλή καμάρα, μονόκλιτη
- β) στέγαση με καμάρα ενισχυμένη με εγκάρσια τόξα
- γ) στέγαση με καμάρα και με τυφλά αψιδώματα
- δ) βασιλικές δίκλιτες θολοσκεπείς
- ε) βασιλικές δίκλιτες ξυλόστεγες
- η) βασιλικές τρίκλιτες θολοσκεπείς

παραλλαγή στην Αθήνα - Αττική: Βασιλική μονόκλιτη ή τρίκλιτη, στεγαζόμενες με καμάρες, με άκρα διαμορφωμένα με τεταρτοσφαίρια

στα Βενετοκρατούμενα μέρη: απλή αίθουσα με ενιαίο χώρο και ξύλινη δίκλινη στέγη (μορφές της Αναγεννήσεως, χωρίς τοιχογραφίες)

2^η περίοδος

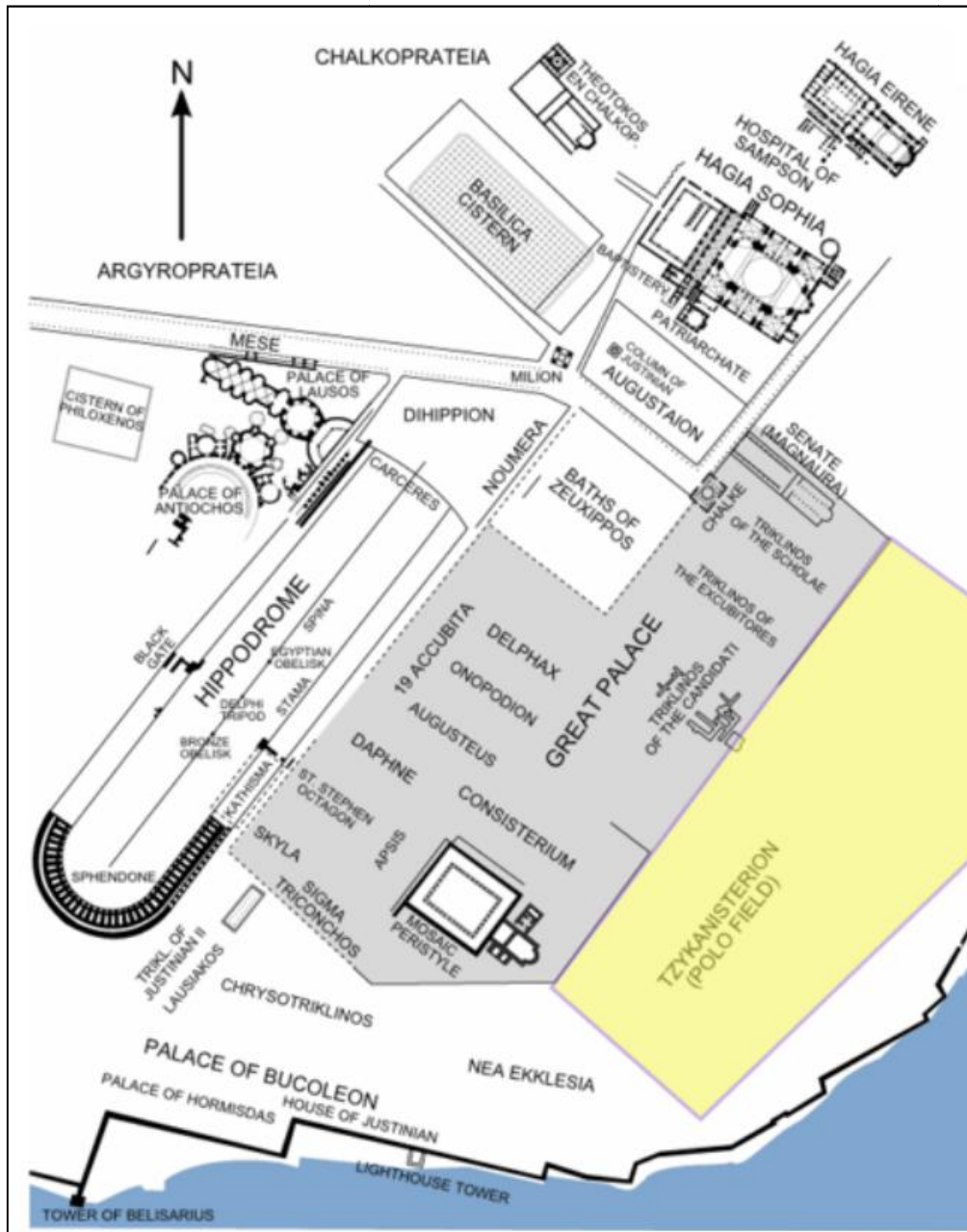
Επιπεδόστεγες εκκλησίες Κυκλάδων

Μονόχωροι ναοί με ξύλινες στέγες στηριζόμενες σε εγκάρσια ελεύθερα τόξα.

«Από την βαριά κυβική και μεγάλης κλίμακας μορφή της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, όπου με το λιτό και απέριττο εξωτερικό της τονίζει την σημασία του πλούσιου εσωτερικού περιεχομένου της, εκφράζοντας την έντονη ψυχική διάθεση της «προς τα έσω στροφής» των χριστιανών των πρώτων αιώνων, φτάσαμε δια ομαλής εξελίξεως, στην με ανθρώπινη κλίμακα, εξωτερικότερη, πλήρης κινήσεως και γραφικότητας βυζαντινή εκκλησία, η οποία διακοσμείται στις εξωτερικές επιφάνειές της με πλίνθινα κοσμήματα και ανάγλυφα, με μέτρο και φειδώ, ώστε να εκφράζει άριστα την πολύμορφο και ανήσυχη ψυχοσύνθεση της κοινωνίας των τελευταίων βυζαντινών αιώνων»²²⁰

220 Α. Ορλάνδος, Βυζαντινή Αρχιτεκτονική, 1998

2.5. Τρίκογχοι ναοί ή τριφυλλοειδείς

X 3. Χάρτης που δείχνει την τοπογραφία του Μεγάλου Παλατιού στην Κωνσταντινούπολη, (Πηγή: http://www.stougiannidis.gr/byz_lexicon.htm)

Την Βυζαντινή εποχή, το τρίκογχο σχήμα χρησιμοποιήθηκε από τον αυτοκράτορα Θεόφιλο²²¹, για την περίφημη αίθουσα υποδοχής, στο Μέγα Παλάτιον ή Παλάτι του Βουκολέοντος, στην Κωνσταντινούπολη Κατά τον Ράνσιμαν²²², ακόμη και σήμερα στα παλιά σπίτια του Φαναρίου, πολλά δωμάτια έχουν αψίδες²²³ και συχνά τρίκογχα.

Ο Πασπάτης²²⁴ περιγράφει στο Μεγάλο Παλάτι, το παλάτι του Τρικόγχου, βόρεια του περάσματος του Λαυσιακού, με το οποίο συνδέονταν πολλά άλλα κτίσματα. (Χ 3) Το τρίκογχο ονομάστηκε έτσι από τις τρεις κόγχες²²⁵ που είχε, ενώ οι δύο άκρες του ονομάζονταν βαθμίδα²²⁶. Πέρα από τις συναντήσεις εργασίας και τις διελεύσεις του αυτοκράτορα με τη συνοδεία του, τα Χριστούγεννα οι πατρίκιοι και άλλοι αξιωματούχοι συναντούσαν τον αυτοκράτορα στο ημικύκλιο της αψίδας²²⁷ του Τρικόγχου, αλλά και όταν υπήρχε κακοκαιρία, ορισμένες γιορτές, πραγματοποιούνταν σε αυτό. Η ανατολική κόγχη, ήταν η μεσαία και στηριζόταν σε τέσσερις κίονες ρωμαϊκού μαρμάρου και έβλεπε προς τη θάλασσα, με τις άλλες δύο κόγχες εγκάρσια κτισμένες, προς βορρά και νότο αντίστοιχα. Η δυτική πλευρά του τρικόγχου, στηριζόταν από δύο κίονες και είχε τρεις θύρες.

Σύμφωνα με τον Γκιολέ²²⁸, οι τρίκογχοι μονόχωροι ναοί είναι παραλλαγή των μονόκλιτων ελεύθερων στοιχείων, με την απλή προσθήκη κογχών στα τρία σκέλη του σταυρού, με καταγωγή από τα πρώτα μαρτύρια, με διάδοση στην Βόρεια Αφρική, Συρία²²⁹ και Αρμενία. Ο Γ. Δημητροκάλλης²³⁰, θεωρεί

221 Σ. Ράνσιμαν, Βυζαντινός Πολιτισμός, 'Η ζωή στην πόλη και στην ύπαιθρο', σ213, Ο Θεόφιλος που υπήρξε φανατικός εικονομάχος, έμεινε στο θρόνο από το 829 έως 842.

222 Σ. Ράνσιμαν, Βυζαντινός Πολιτισμός, σ295

223 Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ206, σημ3, Η λέξη αψίδα στην αρχαιότητα σήμαινε τόξο ή και θόλος, όπως και σήμερα. Κάποιες φορές υποδήλωνε και την εξέδρα ή την κόγχη

224 A.G. Paspates & William Metcalfe, The great Palace of Constantinople, London, 1893, σ204-215-- Κατά κοινή παραδοχή οι περιγραφές βασίζονται αποκλειστικά στη μαρτυρία των γραπτών πηγών, άρα και υποθετική, καθώς δεν έχουν γίνει ανασκαφές στην περιοχή του Μ. Παλατιού, που τώρα υπάρχουν άλλα κτίρια επί αυτών

225 Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ206, σημ2, Κατά τον Ορλάνδο η ονομασία κόγχη (λατ. Concha) προήλθε από την αρχαία συνήθεια να διακοσμούνται τα τεταρτοσφαίρια από μικρές κόγχες, τα κογχύλια, τα βλέπουμε σε τάφους της Πομπηίας και σε σηκούς τοίχων της Ηλιουπόλεως. Η λέξη απαντάται πρώτα στο ΠΑΥΛΙΝΩ ΤΩ ΝΟΛΗΣ, Επιστ. 32, ad Severum: «*totum extra concham basilicae spatium*»

226 Α. Γ. Πασπάτης Τα βυζαντινά ανάκτορα και τα πέριξ αυτών ιδρύματα, 1885, σ190 «*οι κουβικουλάριοι ίστανται ...οι μιν εν τη κόγχη άνωθεν εις το βαθμίδιον, οι δε εξ ευωνύμων και αυτοί ομοίως εις το βαθμίδιον*».

227 A.G. Paspates & William Metcalfe, The great Palace of Constantinople, London, 1893, σ204-215, "receive the Emperor in the semicircle of the apse, that is the Triconchon"

228 Ν. Γκιολές, Βυζαντινή Ναοδομία 600-1204, σ66 – 67

229 Βλ. και Γ. Δημητροκάλλης «Παλαιοχριστιανική Αρχιτεκτονική στη Μ. Ασία», 2003, ΕΜΕ, Μ. Ασία,

Πηγή: <http://www.ehw.gr/asiainor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=5682>, URL: <<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=5682>>, Τα τρίκογχα και τετράκογχα κτίσματα στην ευρύτερη περιοχή της Συρίας αφθονούν κατά τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους εν αντιθέσει με την Μ. Ασία. Το μωσαϊκό στην περιοχή του Μπιν Μπιρ Κιλισσέ (Καπαδοκία) που ανήκει στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, προσηρτημένο στην βόρεια πλευρά μιας τρίκλιτης βασιλικής, είναι ένας τυπικός τρίκογχος επιτύμβιος ναΐσκος γνωστός ήδη από την εποχή του J. STRZYGOWSKI (1903). Το μέγεθος του είναι εξαιρετικά μικρό, με μέγιστες εξωτερικές διαστάσεις CA. 3,50 X 9,50 μ., και οι πλάγιες

δεδομένη την ύπαρξη τρίκογχων αιθουσών ακροάσεων (;) σε επισκοπικά μέγαλα του Ε' (;) και του ΣΤ' αιώνα, όπως π.χ. στην Αφροδισιάδα της Κιλικίας (την μεταγενέστερη Σταυρόπολη), και την Σίδη της Παμφυλίας, που πιθανότατα μιμούνται το τρίκογχο επισκοπικό Μέγαρο της συριακής Βόσρας, το οποίο, λόγω ύπαρξης επιγραφής χρονολογείται το 512. Ας μη ξεχνάμε την αναφορά του Α. Ορλάνδου²³¹ ότι η κόγχη του ιερού μπορεί να προήλθε από τις ρητορικές σχολές των Ρωμαίων.

Ο Βοκοτόπουλος²³² τους κατατάσσει μεταξύ των περίκεντρων σχημάτων, τύπος που συναντάται συχνά στα νησιά (Στέρνες, Σφακιά, Μυλοπόταμος Κρήτης) και ηπειρωτική Ελλάδα, - στη Σερβία, Στάρτσεβα Γκόρικα (ΙΔ' αι.), Μπρεζάβικα Μπέσκα (ΙΕ' αι.) και τη Ρουμανία, - επαναλαμβανόμενος και την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Θεωρεί ότι οι μικρές τρίκογχες εκκλησίες είναι ένας αρχιτεκτονικός τύπος αρκετά γνωστός και χρησιμοποιημένος στη δύση των πρώτων χρόνων (Άγιος Βενέδικτος στην Τσιβάτε), αλλά είναι λογικό να ενταχτούν τα βυζαντινά παραδείγματα στις ανατολικές και κυρίως αρμένικες εμπειρίες, που είναι οι πιο σημαντικές (Αλαμάν, Ταλίν, Λμπαταβάνκ, Μαχμουντίγκ – ναοί του Ζ' αι.).

Η Ε. Μακρή²³³, σημειώνει το τρίκογχο μαρτύριο στην Ακρινή Κοζάνης (για το οποίο θεωρεί ότι δεν υπάρχει τάφος μάρτυρα κάτωθεν αυτού), το τρίκογχο της βασιλικής του Κρανείου (ανήκει στα προσκολλημένα μαρτύρια), και η κοιμητηριακή βασιλική της Κνωσού, που παρουσιάζει ενδιαφέρουσα τρίκογχη διαμόρφωση του Ιερού Βήματος (μαρτύριο), και χρονολογείται στον 5^ο -6^ο αι. (Εικ. 25)

Κατά τον Millet²³⁴, η ελλαδική σχολή εμφανίζεται με τις παλιές παραδόσεις της χριστιανικής Ανατολής, χρησιμοποιώντας το τρίκογχο, (προσαρμόζοντας το σχήμα της σταυροειδούς κατόψεως σε αυτό), το οποίο εξαπλώθηκε ταυτόχρονα με τη θολωτή βασιλική. Παραδείγματα έχουμε, στη Θεσσαλονίκη την εκκλησία της Σωτήρας, σε μικρές πόλεις της Μακεδονίας και της Ηπείρου ο άγιος Νικόλαος της Βίνενης (Πύλης) στη λίμνη Μικρή Πρέσπα,, η Καστρίτσα στα Γιάννενα (Εικ. 22), ο άγιος Νικόλαος της Αυλίδας, και αναπαράγονται στην Πελοπόννησο (Πλατάνι - άγιος Νικόλαος, Σοφικό, Γεράκι) και στην Κρήτη.

κόγχες του έχουν διάμετρο μικρότερη από εκείνη της κόγχης του Ιερού, ο δε τρούλλος του είναι ημισφαιρικός, επί λοφίων (σφαιρικών τριγώνων). Τα παλαιοχριστιανικά τρίκογχα και τετράκογχα βαπτιστήρια της Μικράς Ασίας είναι λίγα : Βασιλική Ξάνθου, βασιλική Λητούου Ξάνθου, βασιλική MAHRAS DAGI Ισχυρίας (βαπτιστήριο ή μαρτύριο;).

230 Γ. Δημητροκάλλης, ό. π.

231 Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ61-62

232 Π. Βοκοτόπουλος, Η αρχιτεκτονική της Δυτικής Ελλάδος, (Νοβέλλο, Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ24-28

233 Ε. Μακρή, Τα χριστιανικά κοιμητήρια στην Ελλάδα, ΔΧΑΕ, Τόμος ΚΓ', σ170-172

234 Millet Gabriel, l' Ecole Grecque dans L' Architecture Byzantine, 1916, σ93-94

Συνηθισμένοι στο Βυζάντιο ήταν οι μονόχωροι τρουλαίοι ναοί²³⁵, α) οι απλοί, β) με παραστάδες και γ) με καμαρόσκεπες επιμηκύνσεις του χώρου του τρούλου προς τα ανατολικά ή τα δυτικά. Ο τύπος αυτός ταίριαζε σε μικρά κτήρια και προτιμήθηκε για παρεκκλήσια κοντά σε μεγαλύτερους ναούς.

Οι τύποι των τρίκογχων²³⁶ σύμφωνα με τον Ορλάνδο και Σωτηρίου είναι: τρίκογχοι μονόκλιτοι ναοί και μονόκλιτοι ελεύθεροι σταυροί, εκ των οποίων οι τρίκογχοι αποτελούσαν απλή παραλλαγή, με την προσθήκη κογχών στα τρία σκέλη του σταυρού, κατασκευάζονται στην Ελλάδα ως επί το πλείστον μικρών διαστάσεων, κατά την βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή.

Κατά τον Ορλάνδο οι μονόκλιτοι τρίκογχοι ναοί στην Ελλάδα²³⁷, είναι πολύ μικρών διαστάσεων, που αποτελούνται από τον βασικό τετράγωνο χώρο, με πλευρά που δεν υπερβαίνει τα 3.00μ και καλύπτεται με τρούλο, ο οποίος βαστάζεται συνήθως από τέσσερες καμάρες, από τις οποίες, οι μεν βόρεια και νότια είναι πάντα πιο αβαθείς από την ανατολική, ενώ η δυτική επιμηκύνεται αρκετά και το κτήριο παίρνει την μορφή επιμήκους σταυρού. Στις τρεις καμάρες, Α, Β και Ν, προσκολλώνται ημικυκλικές κόγχες, με διάμετρο πάντοτε λίγο στενότερη των καμαρών, οι οποίες καλύπτονται από τεταρτοσφαίρια. Υπάρχουν και περιπτώσεις που μεταξύ των κογχών και του κεντρικού τετραγώνου χώρου δεν μεσολαβούν καμάρες. Εξωτερικά οι κόγχες μπορεί να είναι ημικυκλικές (Κουμπελίδικη Καστοριάς, άγ. Νικόλαος Μεθάνων, Προφήτης Ηλίας Γερακίου, ναοί Κρήτης), τρίπλευρες (άγ. Νικόλαος Πλατάνι Αχαΐας) και σπάνια ορθογώνιες (Κυργιανά Κρήτης), ημιεξάγωνες (άγ. Ιωάννης Σαλαμίνας, άγ. Δημήτριος Σαρωνικού, άγ. Σώζων Σκριπού, ναός Καστρίτσας Ηλείου), εξάγωνο με ημικυκλικό σχήμα μαζί (άγ. Ιωάννης Ελαιώνος) ή πεντάπλευρες. οι τελευταίες συναντώνται μόνο στην Μ. Ασία, Αρμενία, Σερβία, Ρουμανία και καθόλου στους μονόκλιτους τρίκογχους στην Ελλάδα. Στους μικρούς ναούς δεν προστίθεται συνήθως νάρθηκας ή αν κατασκευαζόταν είχε σχήμα ορθογώνιου, προσκολλημένου κατά προέκταση στο δυτικό σκέλος του σταυρού και αυτό θεωρείται ότι στην Ελλάδα είναι μεταγενέστερη προσθήκη, ενώ στα μεγάλα τρίκογχα είναι στενόμακρος χώρος που τοποθετείται εγκάρσια στο δυτικό σκέλος του σταυρού. Συνήθως ο νάρθηκας των τρίκογχων ναών έχει το ίδιο πλάτος με το δυτικό τμήμα του κυρίως ναού²³⁸. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά ισχύουν και για τους μεγάλους τρίκογχους με πλευρά βασικού τετραγώνου μεγαλύτερη των 3.00μ., όπου όμως ο νάρθηκας εξέχει προς τα πλάγια.

235 Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ351

236 Α. Ορλάνδος, ΑΒΜΕ, Τ. Α', 1935, σ111-116 ~ Γ. Σωτηρίου, Χριστιανική και βυζαντινή αρχαιολογία, Χριστιανικά Κοιμητήρια, Τ. Α', 1962, σ 433

237 Α. Ορλάνδος, ΑΒΜΕ, Τ. Α', 1935, σ111-116

238 Π. Βοκοτόπουλος, ΑΡΜΟΣ, Πλατάνι, σ383-405

Παραδείγματα, ο άγ. Γεώργιος ο Κρυονερίτης στις Σέρρες, ο άγ. Νικόλαος στο Πλατάνι Αχαΐας, ο άγ. Δημήτριος Βαράσοβας (Εικ. 50) και η Πανάχραντος στα χωριά Zlesti βορείως της Αχρίδος²³⁹. (Εικ. 21)

Στον πρώτο ναό, ο νάρθηκας καλύπτεται από τρία ισομεγέθη φουρνικά και περιορίζεται μόνο στο πλάτος του δυτικού σκέλους του σταυρού. Στους άλλους δύο ναούς, ο νάρθηκας εξέχει προς τα πλάγια όπως οι νάρθηκες των παλαιοχριστιανικών βασιλικών. Η εξοχή όμως αυτή γέννησε ένα αρχιτεκτονικό πρόβλημα, αυτό της αρμονικής συνενώσεως του κυρίως ναού εγκάρσια με τον νάρθηκα. Οι βυζαντινοί έλυσαν με δύο τρόπους το πρόβλημα. Ο απλούστερος εφαρμόστηκε στο Πλατάνι, με την απλή προσκόλληση του νάρθηκα στο δυτικό σκέλος του τρίκογχου. Η διάταξη αυτή δεν είναι οργανική, παρουσιάζοντας το μειονέκτημα των νεκρών εισεχόντων γωνιωδών χώρων μεταξύ του τρικόγχου και του εξέχοντος νάρθηκα²⁴⁰. Είναι αξιοπαρατήρητο ότι ο μαίστωρ του μεταγενέστερου, όπως θα δούμε, άγ. Νικολάου, δεν υιοθέτησε την λύση αυτή, που είχε ήδη εφαρμοσθεί στον γειτονικό άγ. Δημήτριο. Στη Βαράσοβα και στην Πανάχραντο²⁴¹ αντιμετώπιστηκε με την εγγραφή των νεκρών χώρων σε ορθογώνιο, που σχηματίστηκε με την προέκταση προς Ανατολάς των στενών πλευρών του νάρθηκα, μέχρι το σημείο απολήξεως των πλαγίων κογχών του ναού. Έτσι προέκυψαν εκατέρωθεν του δυτικού σκέλους του σταυρού δύο παράπλευροι χώροι, ένα είδος πλάγιων κλιτών, τα οποία δεν συγκοινωνούν καθόλου με τον κυρίως ναό. Ο ναός της Βαράσοβας αποτελεί ένα μεταβατικό τύπο μεταξύ ελευθέρου και εγγεγραμμένου κόγχου, ο λεγόμενος «σταυροειδής ημιεγγεγραμμένος». Συγγενής με αυτόν τον τύπο, είναι ο απλός εγγεγραμμένος τρίκογχος ναός (άγ. Απόστολοι Αρμενία, άγ. Νικόλαος Αυλίδας (Εικ.52,53), ναός άγ. Νικολάου Βίνενης - Μ. Πρέσπα²⁴²). Παρεμφερής διάταξη εφαρμόστηκε κατά την προσθήκη νάρθηκα στον τετράκογχο ναό της Παναγίας Καμαριώτισσας στην Χάλκη. Ειδικά την μεσοβυζαντινή περίοδο, οι Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα στο έργο τους «Η Ελλαδική ναοδομία του 12^{ου} αι.», δίνουν πέντε γνωστά παραδείγματα τρίκογχων ναών²⁴³ στον ελλαδικό χώρο, το καθολικό της μονής Λευκών στην Εύβοια, ο ναός στο Κόκκινο Νερό Κισσάβου, ο άγ. Σώζων στη Σκριπού (Εικ.54,55,56), ο άγ. Νικόλαος στο Πλατάνι και η Παλαιοπαναγιά στην Κάντζα, με παράγωγα αυτού του τύπου τον άγ. Νικόλαο Λάρυμνας (Εικ.

239 Α. Ορλάνδος, ΑΒΜΕ, Τ. Α', 1935, σ111-116 ~ Π. Βοκοτόπουλος, ΑΡΜΟΣ, Πλατάνι, σ383-405

240 Α. Ορλάνδος, ΑΒΜΕ, Τ. Α', 1935, σ111-116 ~ Π. Βοκοτόπουλος, ΑΡΜΟΣ, Πλατάνι, σ383-405 ~ Ν. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, σ67

241 Π. Βοκοτόπουλος, ΑΡΜΟΣ, Πλατάνι, σ392, σημ18, Ο Ορλάνδος χρονολογεί τον ναό της Βαράσοβας στην 2η πενηνταετία του 10ου αι. ή στις αρχές του 11ου αι., και αβέβαιη η χρονολόγηση της Παναχράντου.

242 Χ. Μπούρας, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, σ94, όπως και ο άγιος Νικόλαος Λάρυμνας έχει πρόθεση και διακονικό

243 Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ350

57,58) ως μονόχωρου τρίκογχου τρουλαίου ναού²⁴⁴ και επίσης στα γενικά χρονολογικά πλαίσια²⁴⁵, τρεις ναΐσκοι Σαλαμίνας, παρεκκλήσια καθολικών Αγίου Όρους, Παλαιοπαναγιά Κάντζας Αττικής. Η μονόχωρη τρουλαία αίθουσα, η μονόκλιτη τρουλαία βασιλική και ο συνεπτυγμένος σταυροειδής εγγεγραμμένος τρουλαίος ναός, αποτελούν τρεις συγγενείς τύπους, με ασαφή τα μεταξύ τους όρια. Κατά περίπτωση, τα αντίστοιχα μνημεία μπορούν να ενταχθούν σε μία από τις παραπάνω κατηγορίες με κριτήριο τις αναλογικές σχέσεις των μερών τους, δηλαδή της διαμέτρου του τρούλου τους σε σχέση με το εσωτερικό πλάτος και το συνολικό μήκος τους.

Ο Π. Βοκοτόπουλος²⁴⁶ θεωρεί ότι ο τύπος του μονόχωρου (μονόκλιτου) τρικόγχου τρουλαίου ναού, γνωστός από την παλαιοχριστιανική περίοδο, είχε περιορισμένη διάδοση κατά την μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο, με ναούς μικρών διαστάσεων, κτισμένοι μακριά από τις πόλεις, γι' αυτό και άγνωστοι οι περισσότεροι. Ο Π. Βοκοτόπουλος καθορίζει τέσσερις κυρίως κατηγορίες μονόχωρων τρικόγχων ναών:

Στην 1^η κατηγορία ο τρούλος στηρίζεται σε καμάρες στ' ανατολικά και τα δυτικά και στο μέτωπο των πλαγίων κογχών στα βόρεια και τα νότια. Πρόκειται για μονοκάμαρους ναούς με τρούλλο, όπου ο χώρος κάτω από τον τρούλλο διευρύνεται με κόγχες, χορδής ίσης προς την διάμετρό του. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν ο άγ. Νικόλαος στο Πλατάνι, ο άγ. Σώζων της Σκριπούς και ο άγ. Νικόλαος Μεθάνων (Εικ.24).

Στην 2^η κατηγορία η ανατολική καμάρα καταργείται και ο τρούλλος στηρίζεται στην δυτική καμάρα και στα μέτωπα των τριών κογχών. Η παραλλαγή αυτή επιχωριάζει στην Κρήτη.

Στην 3^η κατηγορία ανήκουν οι τρίκογχοι ναοί, όπου ο τρούλλος στηρίζεται προς ανατολάς και δυσμάς σε καμάρες, και προς βορρά και νότο σε αβαθή τόξα που μεσολαμβάνουν ανάμεσα στον κεντρικό χώρο και τις κόγχες, των οποίων η χορδή είναι μικρότερη από την διάμετρο του τρούλλου. Παραδείγματα ο άγ. Δημήτριος της Λομπάρδας και ο άγ. Ιωάννης Ελαιώνος (Εικ.24).

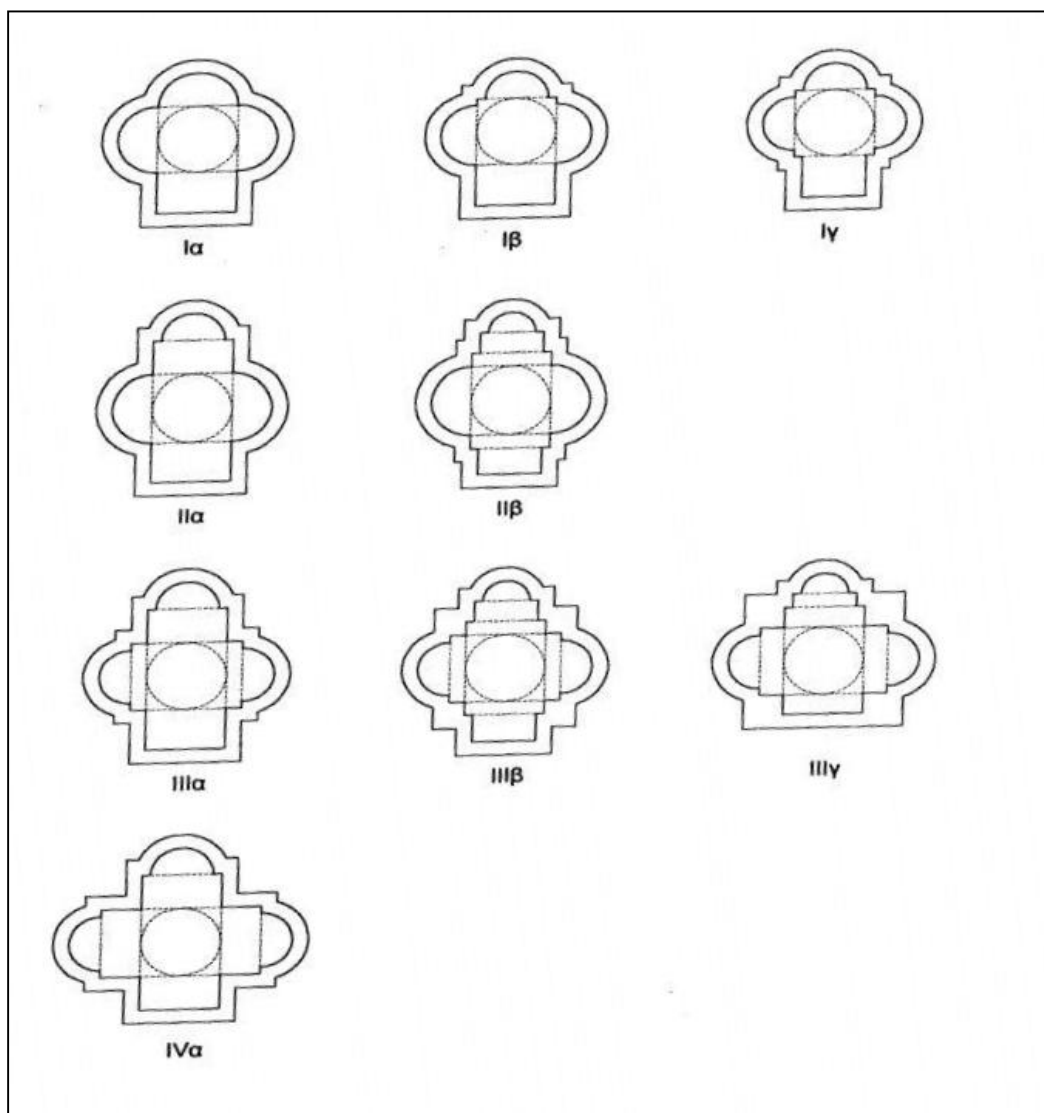
Στην 4^η κατηγορία ο τρούλλος στηρίζεται σε τέσσερις καμάρες, στις τρεις από τις οποίες προσκολλώνται κόγχες με χορδή μικρότερη από το πλάτος των καμαρών. Πρόκειται για σταυρόσχημα κτίσματα, όπου το ανατολικό, το βόρειο και το νότιο σκέλος απολήγουν σε κόγχες. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν π.χ. ο άγ. Νικόλαος κοντά στο Κορωπί (Εικ.24) και η Κουμπελίδικη της Καστοριάς (Εικ.36-39).

244 Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ356, Η παραλλαγή συνίσταται στη δημιουργία παραβημάτων και αιθιδωμάτων με αρκετό βάθος, εκατέρωθεν της δυτικής κεραίας του ναού ~ Χ. Μπούρας, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, σ94, πρόκειται για ναό με πρόθεση και διακονικό.

245 Χ. Μπούρας, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, σ90

246 Π. Βοκοτόπουλος, ΑΡΜΟΣ, Πλατάνι, σ383-405

Π 2. Πίνακας μονόκλιτων τρίκογχων ναών κατά Σ. Μαμαλούκο (Πηγή: Σ. Μαμαλούκος, Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου, Μέρος 1ο, σ122)

Κατηγορίες κατά τον Σ. Μαμαλούκο²⁴⁷

Κατηγορία Ια: 2^η Βοκοτόπουλος. Απλοί τρίκογχοι, όπου ο τρούλος φέρεται από την δυτική καμάρα και από τα μέτωπα της νότιας και ανατολικής κόγχης, (ναός 28 Πλίσκα Βουλγαρίας, ναοί της Κρήτης 17^{ος} αι. με πρότυπα ίσως από αναγεννησιακή αρχιτεκτονική). (Π 2)

²⁴⁷ Σ. Μαμαλούκος, Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου, Μέρος 1ο, σ163-165

Παραλλαγή: Κατηγορία Ιβ, Ιγ - Ναοί με το άνοιγμα των κογχών ή της καμάρας μικρότερο από τη διάμετρο του τρούλου, (ναός αγίου Λαυρεντίου Μεζάνιε Απουλίας, ναός αγίου Παγκρατίου ανατολική Σικελία).

Κατηγορία ΙΙ: ναοί 1^{ης} Βοκοτόπουλος. Ο τρούλος φέρεται από τη δυτική και την ανατολική καμάρα και από τα μέτωπα της βόρειας και νότιας κόγχης, (άγ. Νικόλαος Πλατάνι Αχαΐας, άγ. Σώζων Σκριπού, άγ. Νικολάου Παλαιόκαστρο Μεθάνων, άγ. Γρηγορίου Βασιλικών Σαλαμίνας, άγ. Ιωάννης Καλυβίτου μονής Λεμονίων).

Παραλλαγή: Κατηγορία ΙΙ β. Μεταξύ του χώρου του τρούλου και των καμαρών μεσολαβούν αβαθή τόξα, (Ναός άγ. Αρχαγγέλων μονής οσίου Ναούμ Αχρίδα).

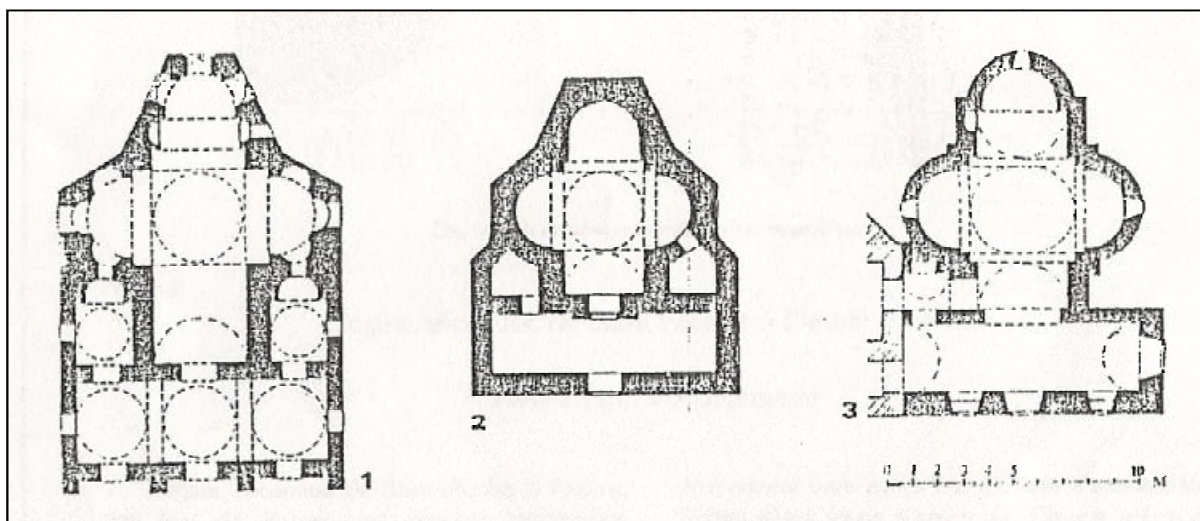
Κατηγορία ΙΙΙ: Ναοί όπου ο τρούλος φέρεται από τα δυτικά και ανατολικά από καμάρες και από τα βόρεια και νότια από τόξα μικρού ή μεγαλύτερου βάθους, που μεσολαβούν μεταξύ του χώρου του τρούλου και των πλάγιων κογχών.

1^η Παραλλαγή: κατηγορία ΙΙΙ α. Τα τόξα μεταξύ του χώρου του τρούλου και των κογχών έχουν μικρό βάθος, κάποτε και εν υποχωρήσει διαμορφωμένα μέτωπα των κογχών, (Ναός άγ. Ιωάννη Ρέστη Σαλαμίνας, άγ. Ιωάννου Ελαιώνος Αθηνών, άγ. Δημήτριος Λουμπάρδας (Εικ.24)).

2^η Παραλλαγή: κατηγορία ΙΙΙ β. Αβαθή τόξα μεσολαβούν μεταξύ του χώρου του τρούλου και των κογχών, αλλά και μεταξύ του χώρου του τρούλου και των καμαρών, (άγ. Γεώργιος Κρυονερίτης Σέρρες)

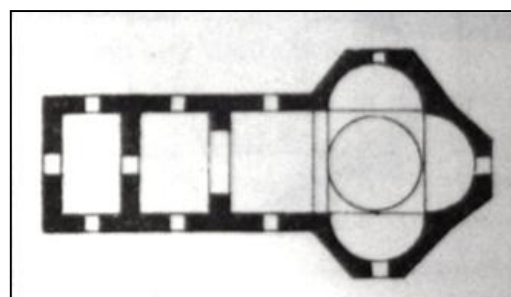
3^η Παραλλαγή: Κατηγορία ΙΙΙ γ, χαρακτηρίζεται και «συνεπτυγμένος αθωνικός τύπος». Ο τρούλος φέρεται από τέσσερα τόξα μικρού ή μεγαλύτερου βάθους. Στα άκρα του βόρειου και νότιου τόξου είναι προσαρτημένες κόγχες με χορδή μικρότερη από το πλάτος τους, ενώ στο άκρο του ανατολικού, απλή μικρότερου πλάτους καμάρα ή συνδυασμός θολωτών χώρων όπου εντάσσεται το ιερό, (άγ. Νικόλαος στο κάστρο Σερρών (Εικ. 43,44), Παρεκκλήσι άγ. Νικολάου καθολικού μονής Βατοπεδίου (Εικ. 31) και ναός μονής Μελισσουργείου Άγιο Όρος (Εικ. 32,33)).

Κατηγορία ΙV: Ναοί με τρούλο που φέρεται από καμάρες, όπου στις τρεις είναι προσαρτημένες κόγχες με χορδή μικρότερη από το πλάτος των καμαρών. Πρόκειται για στραυρόσχημους ναούς όπου η ανατολική, βόρεια και νότια καμάρα απολήγουν σε κόγχες, (άγ. Νικόλαος Κόντρα Κορωπίου) (Εικ.23).

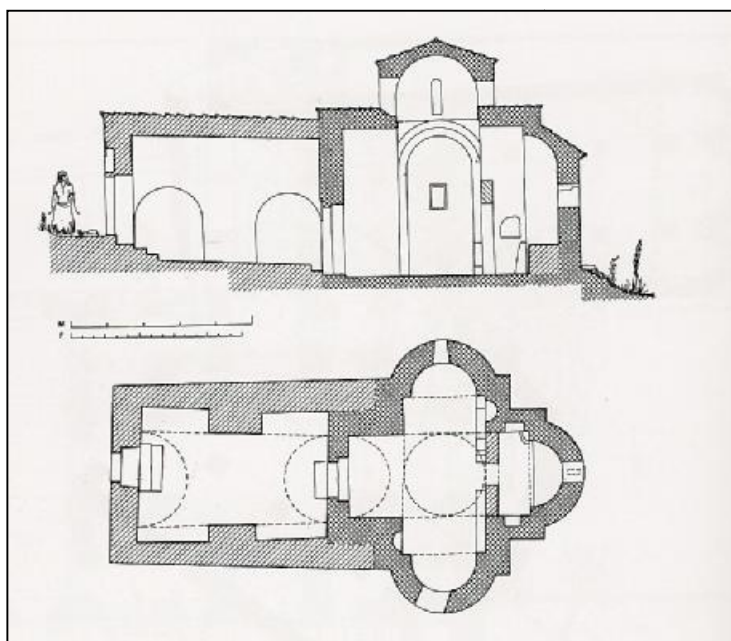

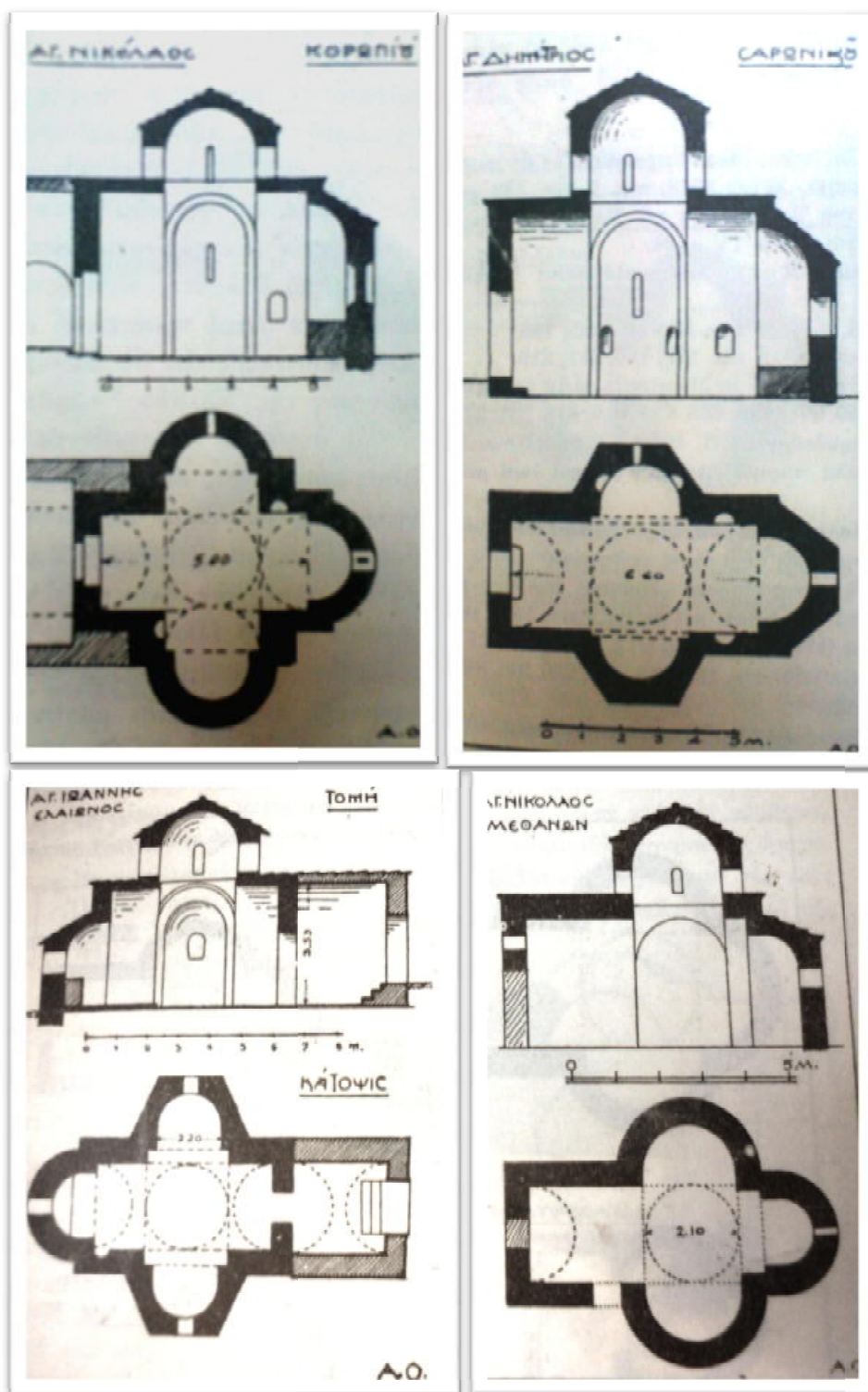
Εικ. 21. Τρίκογχοι ναοί με πλατύτερο νάρθηκα από το δυτικό σκέλος, 1. Αγ. Δημήτριος Βαράσοβας, 2. η Πανάχραντος στο Zlesti Αχρίδος (Βόρεια Μακεδονία), 3. Αγ. Γεώργιος ο Κρυονερίτης, Σέρρες. (Πηγή: Π. Βοκοτόπουλος, ΑΡΜΟΣ, Πλατάνι, σ383-405, σχ6)

Εικ. 22. Κάτοψη τρίκογχου Καστρίτσας Ηπείρου (Πηγή: αναδημοσίευση από Α. Ορλάνδος, ΑΒΜΕ, Τ. Α', 1935, σ111-116, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας)

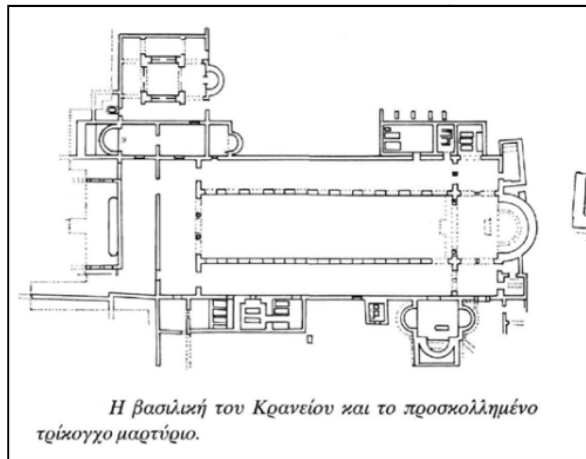

Εικ. 23. Κάτοψη και τομή κατά μήκος αγ. Νικολάου, Κόντρα Αττικής, τρίκογχο τρουλαίος (Πηγή: Χ. Μπούρας, Ιστορία αρχιτεκτονικού μνημειακού έργου, Τ. Β', 2001, σ218)

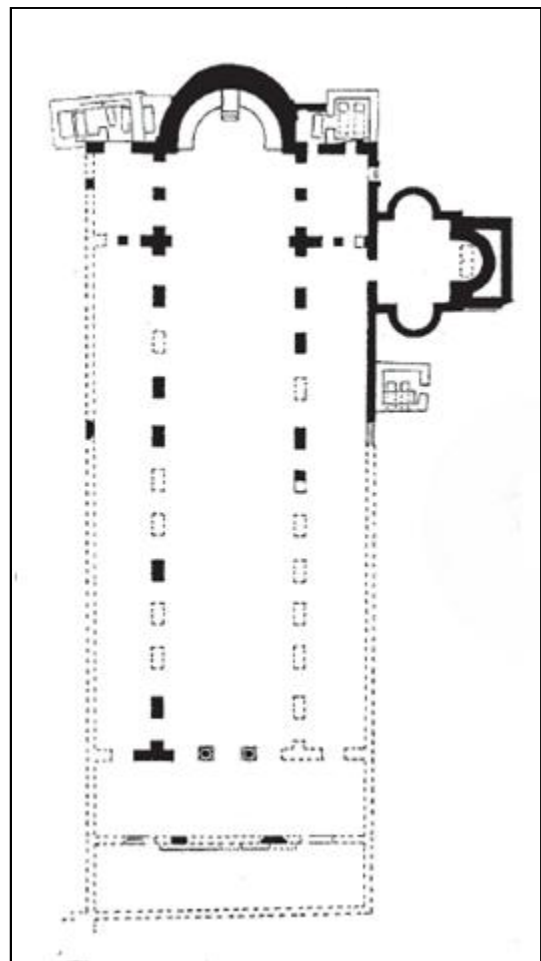
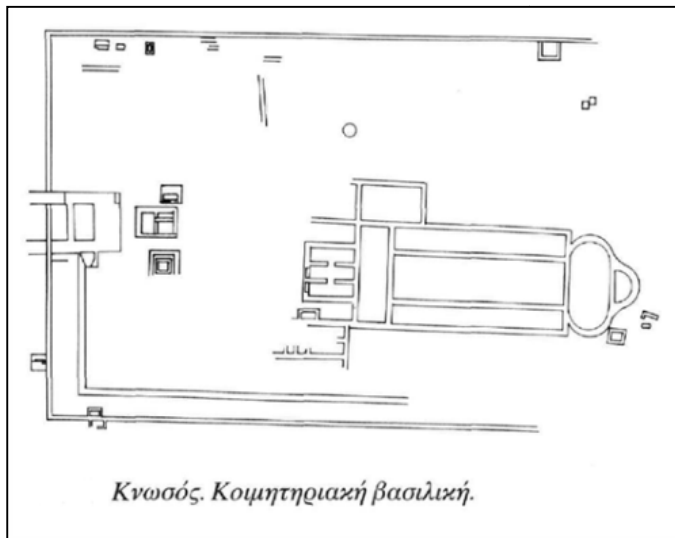

Εικ. 24. Κατόψεις τρίκογχων ναών (Πηγή: αναδημοσίευση, Α. Ορλάνδος, ΑΒΜΕ, Τ. Α', 1935, σ111-116, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας)

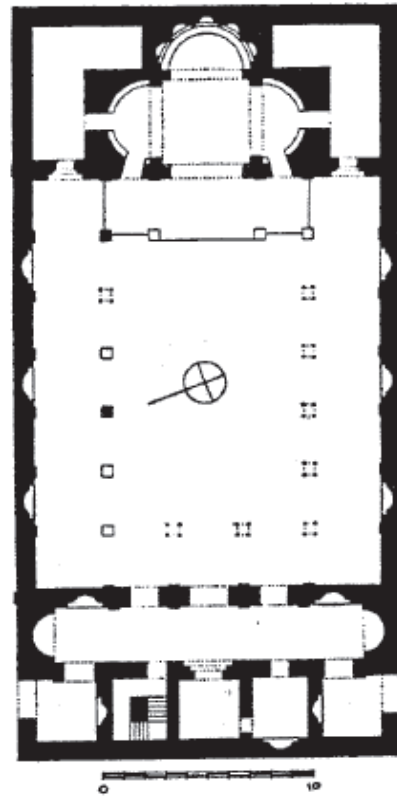

Εικ. 25. Κατόψεις επάνω: α. Τρίκογγο μαρτύριο, β. Βασιλική με προσκολλημένο τρίκογγο, γ. Κοιμητηριακή βασιλική (Πηγή: Ε. Μαρκή, Τα χριστιανικά κοιμητήρια στην Ελλάδα, ΔΧΑΕ, Τόμος ΚΓ', σ170-172)

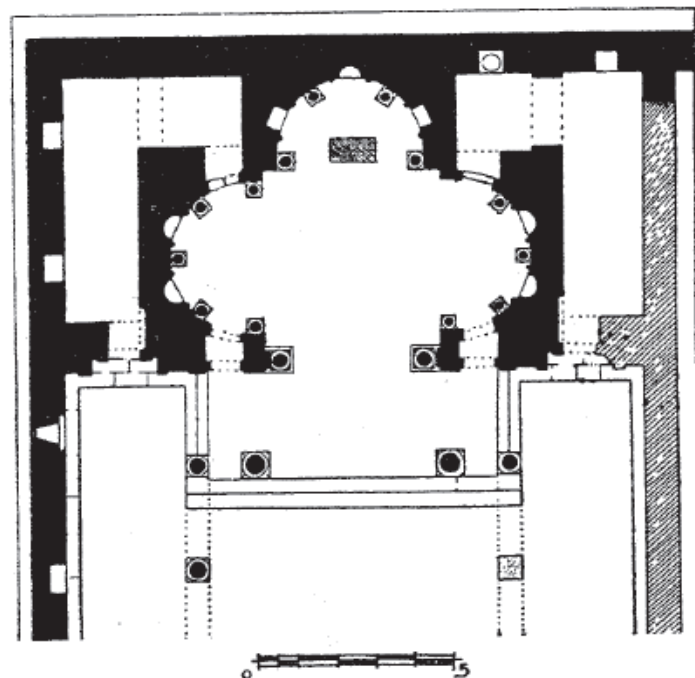

Εικ. 26. δεξιά: Κάτοψη της βασιλικής της Κορίνθου, (Αναδημοσίευση, Α. Ορλάνδος, «Η Ευλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ176, εκ185)

Εικ.27. Εγγεγραμμένο τρίκογχο, Ιερό Αιγύπτου, παλαιοχριστιανική βασιλική (Αναδημοσίευση Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ213 εικ.168)

Εικ. 28. Το εγγεγραμμένο τρίκογχο ιερό της Ερυθράς μονής, Αθριβιν (Σοχάγκ), (Παλαιοχριστιανική βασιλική) (Αναδημοσίευση από Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ213, εικ.168)

2.5.1.Αγιορείτικος τρίκογχος τύπος

2.5.1.α.Καθολικό Μεγίστης Λαύρας, αφιερωμένο στην Παναγία²⁴⁸ (965-1002)

Η Ιερά Μονή Μεγίστης Λαύρας είναι κτισμένη στη νοτιοανατολική πλευρά της χερσονήσου στην τοποθεσία Μελανά. Η μονή διαθέτει 17 παρεκκλήσια και 19 εξωκκλήσια. Το καθολικό της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας, το παλαιότερο κατά τεκμήριο καθολικό του Αγίου Όρους βρίσκεται, στο μέσον της ευρείας αυλής που σχηματίζουν τα κτήρια της μονής. Έχει γενικές διαστάσεις 31,86X26,35μ μαζί με τις ασίδες. Αποτελείται από τον κυρίως ναό, ευρύχωρη λιτή και εξωνάρθηκα, ενώ στην βόρεια και νότια πλευρά είναι προσκολλημένα τα παρεκκλήσια του Αγίου Νικολάου και των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων. Κατασκευάστηκε σε διαδοχικές οικοδομικές φάσεις, η παλαιότερη των οποίων ανάγεται στην ίδρυση της μονής το 963. Στον κυρίως ναό δεσπόζει ο εντυπωσιακός τρούλλος η κλείδα του οποίου βρίσκεται σε απόσταση 15,43μ από το δάπεδο και διατρυπάται από δεκαέξι τοξωτά παράθυρα που φωτίζουν άπλετα τον κεντρικό χώρο.

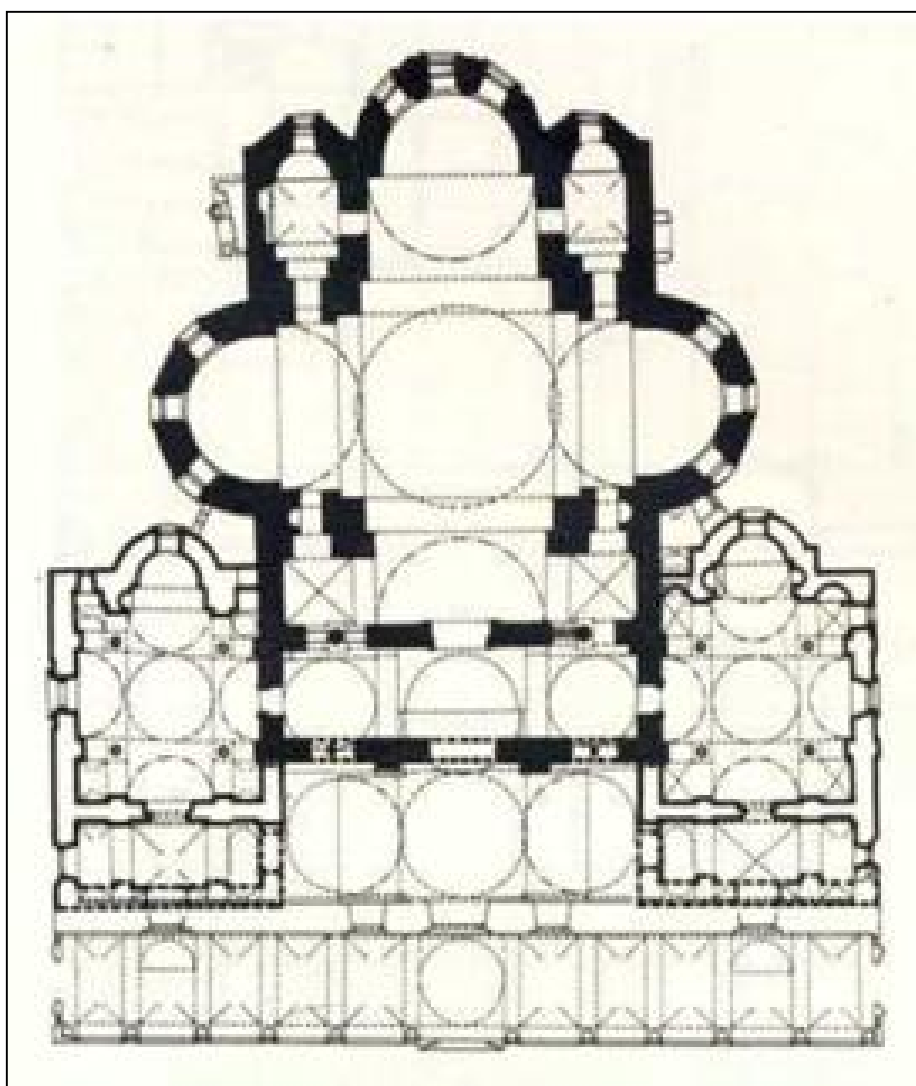
Χαμηλότερα αναπτύσσονται οι τέσσερις κεραίες της σταυροειδούς κάλυψης, των οποίων το πλάτος είναι μειωμένο ως προς αυτό των τόξων με αποτέλεσμα να σχηματίζουν διαδοχικά τόξα μετώπου. Το Ιερό βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με υπερβολικά ψηλό μαρμάρινο τέμπλο κατασκευασμένο σε νεο-αναγεννησιακό στυλ από τον Γιαννούλη Χαλεπά το 1887, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή. Η Αγία Τράπεζα με πλούσια διακοσμημένο κιβώριο βρίσκεται στο κέντρο του Ιερού βήματος, επίσης έργο του Χαλεπά. Τον κεντρικό χώρο του ναού πλαισιώνουν ημικυκλικοί, εσωτερικά και εξωτερικά, χοροί. Τα γωνιακά διαμερίσματα είναι εξαιρετικά μειωμένα δεδομένου του μεγάλου, αναλογικά με το μέγεθος του ναού, τρούλου. Στεγάζονται με σταυροθόλια όπως και τα παραβήματα. Από τα δυτικά γωνιακά διαμερίσματα επικοινωνεί ο κυρίως ναός με τα παραβήματα των πλαγίων παρεκκλησίων με χαμηλά τοξωτά ανοίγματα. Πλούσια διακοσμημένο μαρμάρινο δάπεδο καλύπτει τον ναό. Ανάμεσα στη ζώνη των αγιογραφιών και της ορθομαρμάρωσης μεσολαβεί μια τρίτη ζώνη πλάτους 1,20μ που καλύπτεται με διακοσμητικά πλακίδια τύπου «Ιζνίκ» (Νίκαιας). Η μεγάλη λιτή που πλαισιώνει τον ναό από τα δυτικά αποτελείται από δυο μέρη, ένα στενότερο στα ανατολικά και ένα ευρύτερο στα δυτικά. Ο κεντρικός χώρος της λιτής καλύπτεται με στενό ψηλοτύμπανο τρούλλο, η κλείδα του οποίου βρίσκεται σε ύψος 13,68μ.

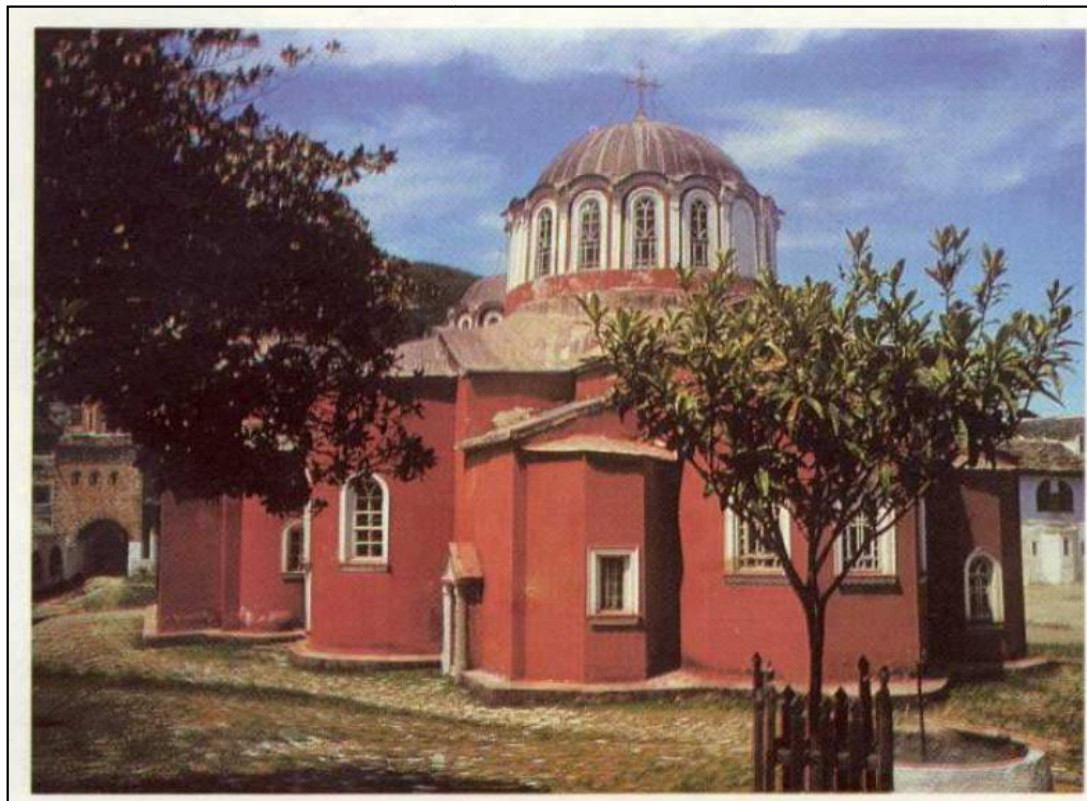
248 Παύλος Μυλωνάς, περιοδικό Αρχαιολογία, τεύχος 1, 1981, σ52-63, άρθρο, «Η αρχική μορφή του καθολικού της Μεγίστης Λαύρας, αναθεώρηση ορισμένων θεωριών για την προέλευση του τύπου» ~ΔΧΑΕ, Στοιχεία για την οικοδομική ιστορία της Ι. Μονής Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους. Το σύμπλεγμα της εισόδου, Σωτήρης Βογιατζής, Περίοδος Δ', Τόμος ΚΑ' (2000), Σελ. 55-68 ~ βλ. και <http://clubs.pathfinder.gr/kellion/980246>. ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ

Φωτίζεται από δώδεκα τοξωτά παράθυρα και στηρίζεται σε τρεις ευρείες καμάρες και στον δυτικό τοίχο της λιτής. Η είσοδος προς τη λιτή από την κυρίως ναό γίνεται από την κεντρική μνημειώδη πύλη στα ανατολικά της. Ένα μεσοβυζαντινό μαρμάρινο θύρωμα κλείνει με ορειχάλκινες θύρες. Προς τα δυτική η επικοινωνία γίνεται από την κεντρική αξονική πύλη. Ο τελευταίος χώρος του ναού εκτείνεται σε όλο το πλάτος του δυτικού τοίχου της λιτής. Είναι ένα στενό κιονοστήρικτο προστώο, κατασκευασμένο συγχρόνως με την β' φάση της λιτής το 1814, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή. Αργότερα, 1879, τα τόξα κλείστηκαν με περίπλοκα ξύλινα κουφώματα.

Εικ. 29. Κάτοψη της μονής Μεγίστης Λαύρας, με μαύρο επισημαίνεται το καθολικό του 11^{ου} αι., με περίγραμμα μαύρο τα παρεκκλήσια. (αναδημοσίευση από Παύλος Μυλωνάς, «Η αρχική μορφή του καθολικού της Μεγίστης Λαύρας», περιοδικό Αρχαιολογία, τεύχος 1, 1981, σ58, εικ12)

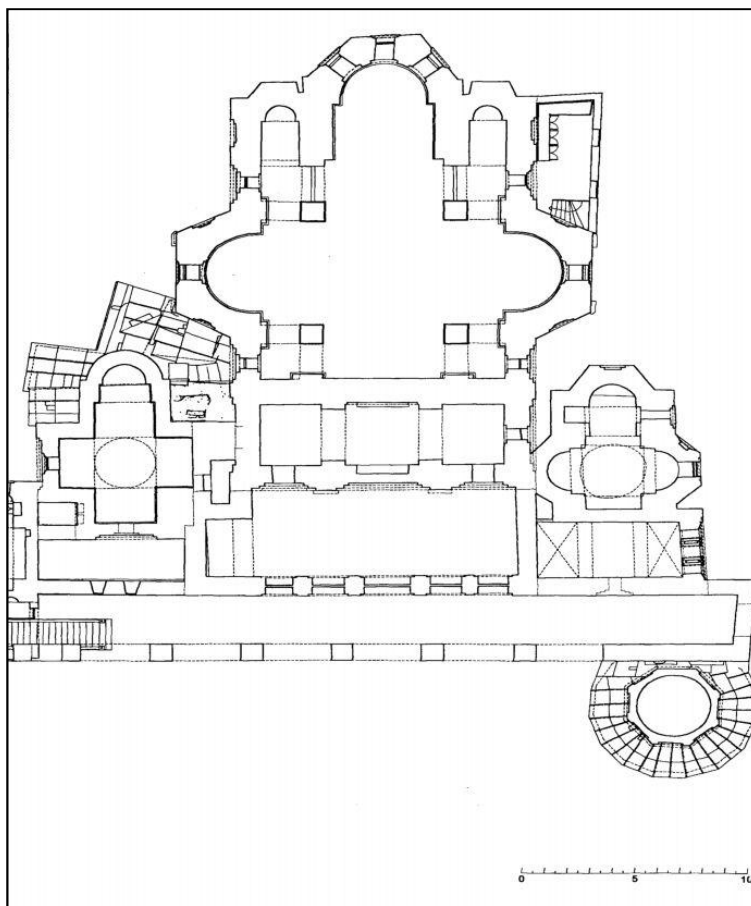

Εικ. 30. Άποψη του καθολικού της μονής Μεγίστης Λάρας (αναδημοσίευση από Παύλος Μυλωνάς , «Η αρχική μορφή του καθολικού της Μεγίστης Λάρας», περιοδικό Αρχαιολογία, τεύχος 1, 1981, σ54, εικ2)

2.5.1.β.Παρεκκλήσι αγίου Νικολάου καθολικού μονής Βατοπεδίου²⁴⁹

Το παρεκκλήσι του αγίου Νικολάου είναι μονόχωρος τρίκογχος με νάρθηκα ναός. Ο Σ. Μαμαλούκος τον κατατάσσει στην κατηγορία (III γ) μαζί με το ναό αγίου Νικολάου μονής Μελισσουργείου, του «συνεπτυγμένου αθωνικού τύπου».

Ο νάρθηκας μεγαλύτερος από το δυτικό τμήμα του ναού, εξέχει προς τα βόρεια και τα νότια, όπως και ο άγιος Νικόλαος Πλατανίου. Χτίστηκε ως προσθήκη του καθολικού και της λιτής της μονής Βατοπεδίου, και ίσως γι' αυτό παρουσιάζεται κατά το ήμισυ ελεύθερου και κατά το ήμισυ εγγεγραμμένου τρικόγχου. Αν ο ανατολικός τοίχος προεκτεινόταν προς βορρά θα δημιουργούσε σοβαρό πρόβλημα στη νότια θύρα της λιτής. Το αρχικό σχέδιο άλλαξε στην πορεία και ο χώρος μεταξύ νάρθηκα και βόρειας κόγχης έμεινε κενός.

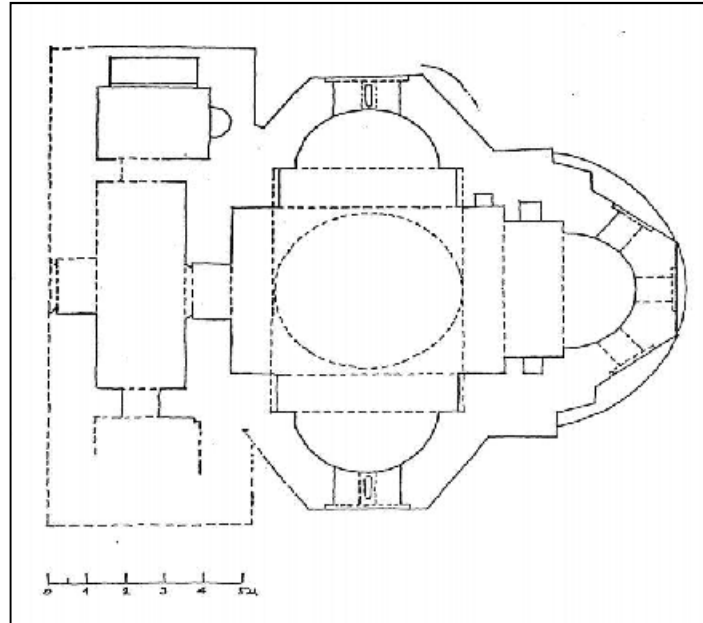

Εικ. 31. Κάτοψη μονής Βατοπεδίου, με προσκολλημένο δεξιά το τρίκογχο παρεκκλήσι του αγίου Νικολάου (Πηγή: ΕΑΔΔ, Σ. Μαμαλούκος, Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου, Μέρος 2^ο, σ3, σχ. 2)

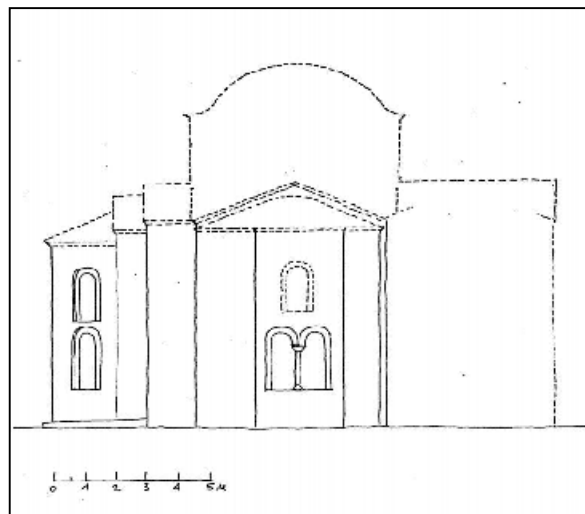
249 Σ. Μαμαλούκος, Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου, Μέρος 1ο, σ162-168

2.5.1.γ.Καθολικό μονής αγίου Νικολάου Μελισσουργείου Ουρανουπόλεως

Εικ. 32. Καθολικό μονής Αγ. Νικολάου Μελισσουργείου Ουρανουπόλεως, σήμερα ερειπωμένο. Αναπαράσταση κατόψεως, (Σκαριφήματα κατά Παπάγγελο - Μαμαλούκο), (Πηγή: ΕΑΔΔ, Σ. Μαμαλούκος, Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου, Μέρος 2^ο, σ150, σχ. 109Α)

Εικ. 33. Καθολικό μονής Αγ. Νικολάου Μελισσουργείου Ουρανουπόλεως, Αναπαράσταση βόρειας όψης, (Σκαριφήματα κατά Παπάγγελο - Μαμαλούκο), (Πηγή: ΕΑΔΔ, Σ. Μαμαλούκος, Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου, Μέρος 2^ο, σ152, σχ. 109Γ)

2.5.2.Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Παναγίας Μολυβδοσκεπάστου Κονίτσης²⁵⁰

Η Μολυβδοσκεπάστη βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά της Ηπείρου, και στα ελληνοαλβανικά σύνορα σε απόσταση 70 χλμ από τα Ιωάννινα και 20 χλμ από την Κόνιτσα.. Σήμερα η Ιερά Μονή Μολυβδοσκεπάστου (ανδρική) ανήκει στην Ιερά Μητρόπολη Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης. Το όνομα της μονής οφείλεται στη στέγη, σκεπασμένη κάποτε ολόκληρη, από μολύβι.

Η μονή περιβάλλεται από ψηλό περίβολο και έχει φρουριακό χαρακτήρα. Το καθολικό είναι κτισμένο σε έναν αρκετά σύνθετο τύπο. Αποτελείται από έναν τρίκογχο κυρίως ναό, στη δυτική πλευρά του οποίου προσκολλήθηκαν σταδιακά ένα μονόχωρο σταυρεπίστεγο τμήμα, που αποτελεί σήμερα μέρος του κυρίως ναού και ένας ξυλόστεγος νάρθηκας. Στη βόρεια και νότια πλευρά ήταν προσκολλημένα δύο κατεστραμμένα σήμερα παρεκκλήσια. Το τρίκογχο καθολικό²⁵¹ έχει ανατολικά την μεγάλη πεντάπλευρη αψίδα του Ιερού και πλευρικές μικρότερες ημικυλινδρικές. Ο τρούλος είναι οκτάπλευρος με ιδιαίτερα υψηλές αναλογίες και εδράζεται σε κυβική βάση. Η τοιχοποιία του τρικόγχου αποτελείται από σχιστόλιθους και παρεμβαλλόμενες πλίνθους, σε οριζόντιες συνεχείς σειρές. Η ανατολική αψίδα διαρθρώνεται στο πάνω μέρος με μία κόγχη και τρία τυφλά βαθμιδωτά τόξα, με πλίνθινα πλαίσια. Στον τρούλο το κάτω τμήμα αποτελείται από ψευδοπερίκλειστο, ενώ το πάνω από αμιγή πλινθοδομή. Στις πλευρές του τυμπάνου του διαμορφώνονται βαθμιδωτά τόξα, στα οποία διανοίγονται στενά παράθυρα σαν θυρίδες, Οδοντωτά γείσα περιτρέχουν τους τοίχους κάτω από τη στέγη, ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος (δηλαδή η διακόσμηση της τοιχοποιίας από πλίνθους κομμένες και συνδυασμένες σε διάφορα σχήματα) περιορίζεται σε λίγα πλίνθινα στοιχεία, ο, σχήματα Κ και Χ με κατακόρυφη διχοτόμο, καθώς και ομοιόθετες γωνίες στο πάνω τμήμα των τυφλών αψιδωμάτων της ανατολικής αψίδας. Τα περισσότερα μορφολογικά στοιχεία που παρατηρούνται στις εξωτερικές όψεις του καθολικού της μονής Μολυβδοσκεπάστου (τεχνική κρυμμένης πλίνθου, πολύπλευρη αψίδα, δαντελωτά γείσα του τρούλου, τυφλά αψιδώματα) ανήκουν στην παράδοση της ναοδομίας της Μακεδονίας και γενικότερα της Κωνσταντινούπολης, και πιθανόν μαρτυρούν την καταγωγή των συνεργείων που εργάστηκαν στο μνημείο. Το σταυρεπίστεγο τμήμα του ναού (δηλαδή στεγάζεται με δύο καμάρες, οι οποίες επικαλύπτει η μια την άλλη) οικοδομήθηκε μετά το τρίκογχο, όπως φαίνεται από την ασυμμετρία των

250 Πηγές: http://www.molyvdoskepasto.gr/theotokos_arxitektoniki.html,

http://magazino.com/moni/g_index.html

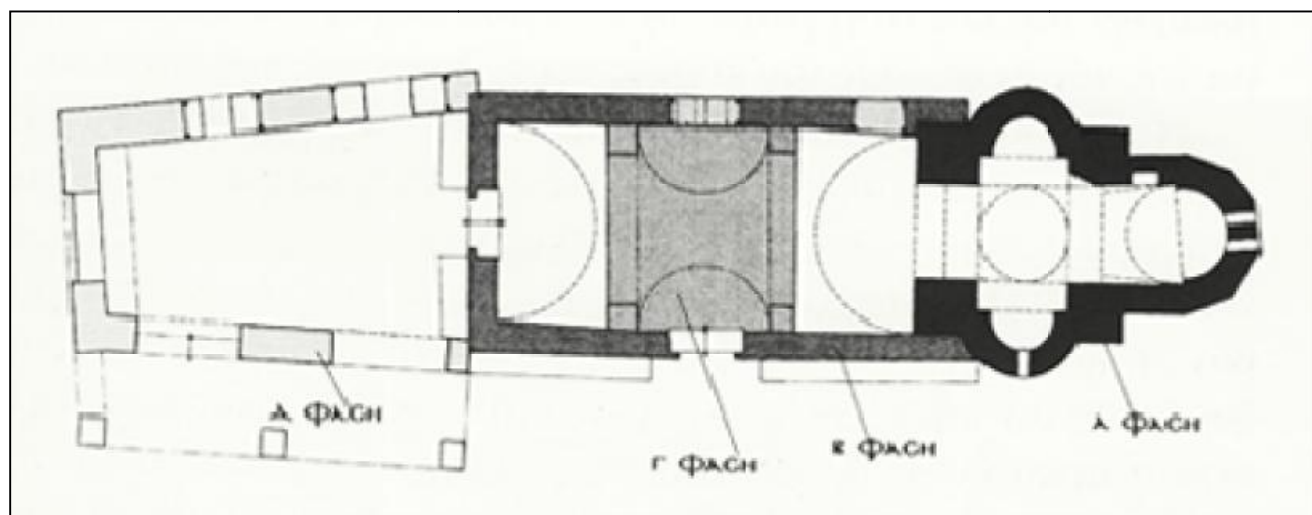
251 Π. Βοκοτόπουλος, Η αρχιτεκτονική της Δυτικής Ελλάδος, (Νοβέλλο, Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ88

μακρών πλευρών του και το γεγονός ότι ο νότιος τοίχος του καλύπτει τμήμα της νότιας αψίδας του κυρίως ναού. Διαφορές εντοπίζονται και στην τοιχοποιία, αφού τα οδοντωτά γείσα και τα κεραμοπλαστικά κοσμήματα του τρικόγχου δεν συνεχίζονται στο σταυρεπίστεγο τμήμα. Το τμήμα αυτό πιθανότατα είναι κατασκευασμένο σε δύο φάσεις, αφού οι παραστάδες, που στηρίζουν την εγκάρσια καμάρα του, ακουμπούν στις παλαιότερες τοιχογραφίες, μαρτυρώντας ότι πιθανόν αρχικά ήταν καμαροσκέπαστος και στη συνέχεια προστέθηκε η εγκάρσια καμάρα. Δεν αποκλείεται βέβαια το τμήμα αυτό του ναού να ήταν εξ αρχής σταυρεπίστεγο και απλώς η εγκάρσια καμάρα του να δέχθηκε κάποια ενίσχυση. Η τοιχοποιία του αποτελείται από σχιστόλιθους με πλίνθους που παρεμβάλλονται μεταξύ των λίθων. Στα αετωματικά τύμπανα ανοίγεται από ένα δίλοβο παράθυρο με πλίνθινο πλαίσιο. Πάνω από τα παράθυρα υπάρχουν εντοιχισμένα έξι αγγεία, τα οποία αποτελούσαν μέρος της διακόσμησης του ναού. Στο νότιο τύμπανο υπάρχει μικρού μήκους οδοντωτή ταινία πάνω από το δίλοβο παράθυρο. Το 16ο αιώνα στη δυτική πλευρά του καθολικού προστέθηκε ανοικτός νάρθηκας, που δέχθηκε πολλές επισκευές και προσθήκες. Αρχικά έφερε από δύο τοξωτά ανοίγματα στη βόρεια και νότια πλευρά, από τα οποία ανοιχτά είναι σήμερα μόνον αυτά της νότιας πλευράς, όπου υπάρχει χαγιάτι που στηρίζεται σε τρεις πεσσούς. Στη νότια και τη βόρεια πλευρά του καθολικού υπήρχαν προσκολλημένα παρεκκλήσια, τα οποία σήμερα δε σώζονται. Το αρχικό τρίκογχο τμήμα του καθολικού έχει χρονολογηθεί από μερικούς ερευνητές στον 11ο αιώνα, συγκρινόμενο με άλλα μεσοβυζαντινά μνημεία της ευρύτερης περιοχής, όπως π.χ. ο ναός της Παναγίας Κουμπελίδικης στην Καστοριά, ο οποίος επίσης επιστέφεται από ψηλό τρούλο. Το σταυρεπίστεγο τμήμα έχει χρονολογηθεί με βάση τα εντοιχισμένα αγγεία και το λιτό κεραμοπλαστικό διάκοσμο στα τέλη του 13ου αιώνα ή στην πρώτη εικοσαετία του 14ου αιώνα.

Εικ. 34. Μονή Μολυβδοσκεπάστου, εξωτερική όψη

(Πηγή: <http://vatoraidi.wordpress.com/2012> - Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Παναγίας Μολυβδοσκεπάστου Κονίτσης)

Εικ. 35. Κάτοψη μονής Μολυβδοσκεπάστου

(Πηγές: http://www.molyvdoskepasto.gr/theotokos_arxitektoniki.html)

2.5.3. Παναγία Κουμπελίδικη ή Καστριώτισσα Καστοριάς²⁵²

Στην ακρόπολη του βυζαντινού κάστρου της Καστοριάς, πολύ κοντά στο τείχος και τους δύο πύργους του, υψώνεται η Παναγία Κουμπελίδικη. Το όνομά της οφείλεται στη λέξη «κουμπές», που σημαίνει τρούλος, και δημιουργήθηκε στην εποχή της τουρκοκρατίας, για να δηλώσει το κύριο χαρακτηριστικό του ναού, που είναι ο μοναδικός με τρούλο στην Καστοριά. Η βυζαντινή του ονομασία ήταν πιθανώς, Παναγία Σκουταριώτισσα και Ακαταμάχητος, προσωνύμια που αρμόζουν στην ιδιότητα της Θεοτόκου ως προστάτιδας των τειχών και απαντούν σε επιγραφή της στεφάνης του τρούλου. Ο Στ. Πελεκανίδης τη χρονολογεί στα μέσα του 9ου αι., ο Ν. Μουτσόπουλος στα μέσα του 10ου αι. μετά την επιδιόρθωση των τειχών της πόλης, και η Τρίτη άποψη που στηρίζεται στη μορφολογία της τοιχοποιίας του, στις αρχές του 11ου αι. (1020 - βυζαντινή κυριαρχία στην περιοχή από το Βασίλειο Β').

Ο ναός κτίστηκε στον τύπο του τρίκογχου σταυροειδούς με τρούλο και νάρθηκα. Η ισόδομη τοιχοποιία του, διακοσμείται με οδοντωτές ταινίες και κεραμοπλαστικά γράμματα στους κάθετους αρμούς ή σε ζωφόρο, στοιχείο χαρακτηριστικό για τα μνημεία της Καστοριάς. Ο τρούλος έχει ψηλό και κυλινδρικό τύμπανο, διακοσμημένο με εφυαλωμένα αβάκια, που αναπτύσσονται σε τρεις ζώνες, και με κεραμοπλαστικά γράμματα. Το 15ο αιώνα ο ναός ανακαινίσθηκε με την προσθήκη εξωνάρθηκα και μέρος του ανατολικού τμήματος του ναού μαζί με την κόγχη του ιερού βήματος. Ο ναός βομβαρδίστηκε το 1940 στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, και τότε έχασε το μεγαλύτερο μέρος του τρούλου του, ο οποίος αναστηλώθηκε το 1949. Το 1994, η 11η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων διενήργησε ανασκαφική έρευνα κοντά στο μνημείο, με αφορμή τις εργασίες αποκατάστασης των βυζαντινών πύργων της πλατείας. Ο Γκιολές περιγράφοντας το ναό²⁵³, γράφει ότι αποτελείται από το κεντρικό τετράγωνο που οι τρεις πλευρές του απολήγουν με τη μεσολάβηση τόξου, σε τρεις προεξέχουσες κόγχες. Ο τετράγωνος πυρήνας καλύπτεται με ψηλό κυλινδρικό τρούλο που πατά σε κυβική βάση. Στη δυτική πλευρά ο στενός νάρθηκας καλύπτεται με εγκάρσια καμάρα που εκτείνεται σε όλο το πλάτος του τετραγώνου.

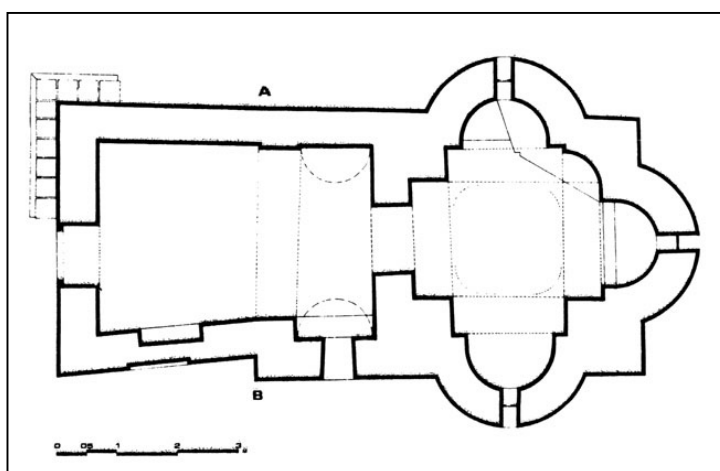
252 Πηγή: http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1715, Συντάκτης: Μελίνα Παϊσίδου, αρχαιολόγος

253 Ν. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, σ68-69)

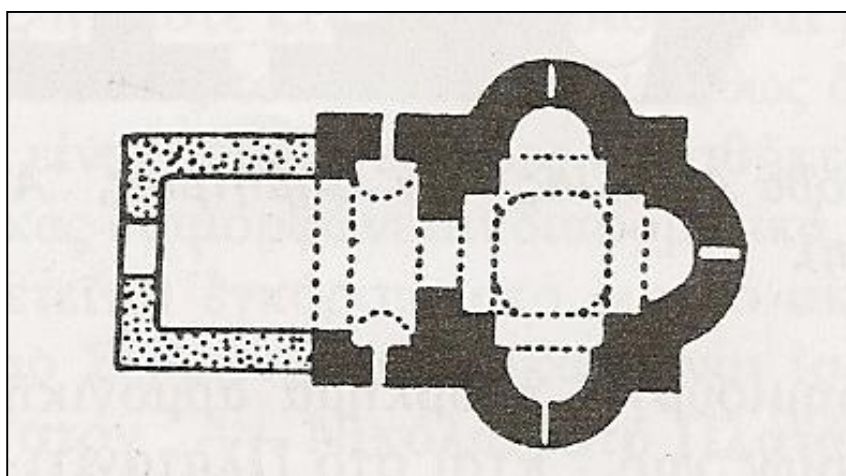
Εικ. 36. Αποψη Κουμπελίδικη, (Πηγή:
http://gokastoria.gr/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=107&Itemid=2250)

Εικ. 37. Νεώτερη Κάτοψη Κουμπελίδικη, (Πηγή:
http://odysseus.culture.gr/h/2/gh2560.jsp?obj_id=1715)

Εικ. 38. Άποψη της Κουμπελίδικης, από παλιά φωτογραφία, (Πηγή: “arxitectonas”, <http://wikimarria.org>)

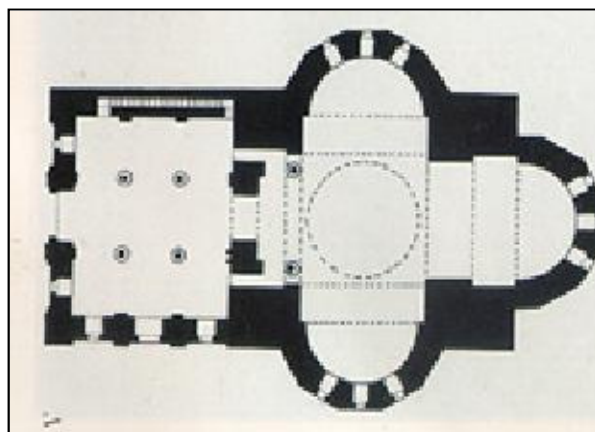

Εικ. 39. Παλαιότερη Κάτοψη Κουμπελίδικη, (αναδημοσίευση από Α. Ορλάνδος, ΑΒΜΕ, Τ. Α΄, 1935, σ111-116, εικ.8, σχέδιο κατά Millet)

2.5.4. Προφήτης Ηλίας Θεσσαλονίκης²⁵⁴

Ο ναός του Προφήτη Ηλία βρίσκεται στη βορειοδυτική περιοχή της Άνω Πόλης Θεσσαλονίκης, μεταξύ των οδών Αγίου Δημητρίου και Αθηνάς (Ολυμπιάδας), πίσω από το Διοικητήριο. Είναι τρίκογχος ναός, με σχήμα σταυροειδούς τρουλωτού ναού "μετά λιτής" γιατί ο κεντρικός τρούλος στηρίζεται σε τέσσερις καμάρες που σχηματίζουν σταυρό. Πέρα από την αψίδα του ιερού, ανάλογες αψίδες δημιουργούνται και στη βόρεια και νότια πλευρά - οι λεγόμενοι "χοροί". Στο δυτικό μέρος, προ του κυρίου ναού, υπάρχει τετράγωνος "τετρακιόνιος" νάρθηκας, ο οποίος επικοινωνεί με τρία ανοίγματα με το ναό και συνδέεται με κτιστή κλίμακα με υπερώο, που καλύπτει το νάρθηκα και πιθανότατα χρησιμοποιούνταν ως σκευοφυλάκιο ή και βιβλιοθήκη. Με τα μοναστηριακά χαρακτηριστικά του ναού του Προφήτη Ηλία (ύπαρξη λιτής, χορών για τους ψάλτες και υπερώο), δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ήταν καθολικό Μονής που κτίστηκε μετά το 1293, οπότε για πρώτη φορά στο Μακεδονικό χώρο εφαρμόστηκε η λιτή στη Μονή Χελανδαρίου του Αγίου Όρους. Θεωρείται, ότι ο ναός του Προφήτη Ηλία υπήρξε καθολικό της ονομαζόμενης "Νέας Μονής", που έκτισε ο Μακάριος Χούμνος κατά το 1360 πάνω σε ερείπια των παλιών βυζαντινών ανακτόρων. Από ανασκαφικές έρευνες μικρής κλίμακας γύρω από το ναό, διαπιστώθηκε πως είναι θεμελιωμένος κατά ένα μεγάλο μέρος σε βράχο και κατά το άλλο σε ερείπια παλιών κτισμάτων, πολλά μαρμάρινα στοιχεία των οποίων υπάρχουν και ακόμα σήμερα στη γύρω περιοχή. Η θεμελίωση αυτή του ναού πάνω σε ανομοιογενή βάση ήταν η αιτία των πολλών ζημιών και ρηγματώσεων που έπαθε με την πάροδο των χρόνων, γεγονός που ανάγκασε να ληφθούν μέτρα για την προστασία του κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, με την κατασκευή τεράστιων λίθινων αντηρίδων, που κατεδαφίσθηκαν μετά τη ριζική αναστήλωση του μνημείου από τον Ξυγγόπουλο.

Εικ. 40. Αρχική κάτοψη του ναού του Προφήτη Ηλία Θεσσαλονίκης. (Πηγή: <http://www.it.uom.gr/project/monuments/ilias.htm>)

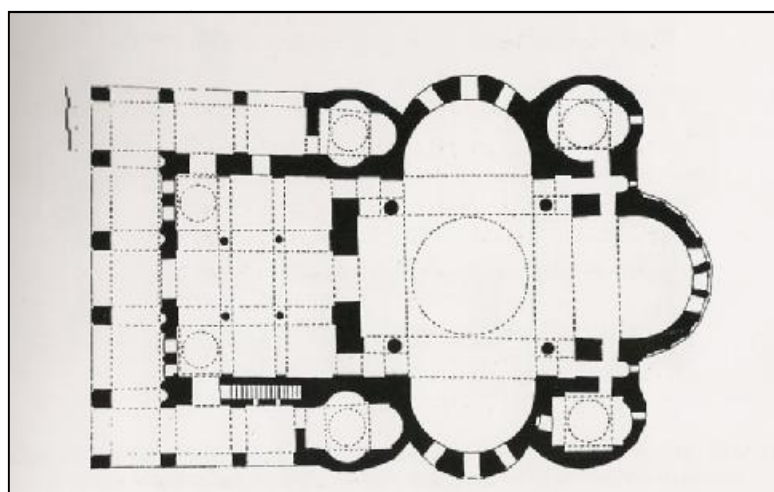

254 Οργανισμός πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης Θεσσαλονίκη 1997

Πηγή: <http://www.it.uom.gr/project/monuments/ilias.htm>

Εικ. 41. Προφήτης Ηλίας Θεσσαλονίκης, Πίσω όψη, (Α.Α. Νοβέλλο, Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα)

Εικ. 42. Νεώτερη κάτοψη του Προφήτη Ηλία Θεσσαλονίκης, όπου διακρίνονται οι προσθήκες [αναδημοσίευση από Χ. Μπούρα, Βυζαντινοί αρχιτέκτονες και αρχιμάστορες, 2010, σ25, εικ. 7- (Th. Papazotos, The identification of the Church of Profitis Elias in Thessaloniki, DOP 45, 1991, εικ. 15)]

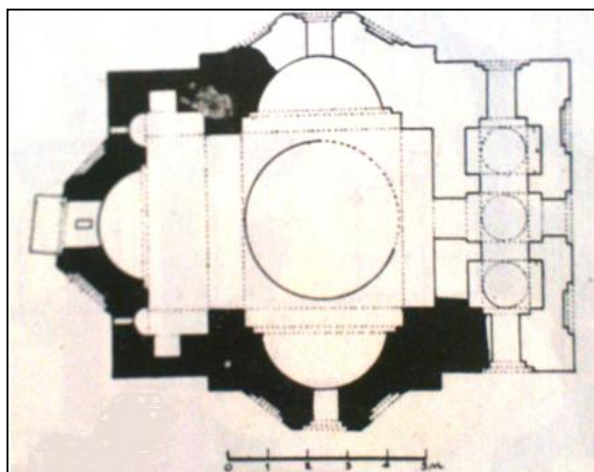
2.5.5. Άγιος Νικόλαος Σερρών²⁵⁵

Ο άγ. Νικόλαος Ακροπόλεως, είναι παρεκκλήσι του ενοριακού Ι. Ν. των αγίων Αντωνίου και Μαρίνης. Μνημονεύεται για πρώτη φορά το 1339 αλλά συμπεραίνεται ότι είναι κτίσμα παλαιότερο. Είναι τρίκογχος μονόκλιτος ναός με τρούλο, 12^{ος} αι. Κατατάσσεται στην κατηγορία (III γ) του «συνεπτυγμένου αθωνικού τύπου»²⁵⁶. Είναι διώροφος, με το υπόγειο να χρησιμοποιείται ως κοιμητήριο για την ταφή των στρατιωτών της φρουράς και το ισόγειο για τον εκκλησιασμό τους. Αναστηλώθηκε εκ βάθρων, στο χρονικό διάστημα από το 1935-1948 πάνω στα ερείπια του παλαιού ναού που είχε καταστραφεί από τον 17^ο αι., χωρίς να ζητηθεί η γνώμη της αρχαιολογικής υπηρεσίας, αλλάζοντας το αρχικό αρχιτεκτονικό σχέδιο.

Εικ. 43. Άποψη του αγ. Νικολάου
(Προσκυνητάριον της Εκκλησίας των
Σερρών, Ιεροί ναοί, Πηγή:
<http://www.imsn.gr/ekdoseis>)

Εικ. 44. Κάτοψη αγ. Νικολάου Σερρών,
(Αναδημοσίευση από Α. Ορλάνδος, ΑΒΜΕ,
Τ. Α', 1935, σ111-116, εικ.11, Πηγή:
Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής
Εταιρείας)

255 Κυρ. Παπακυριάκου, BYZANTINEΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ, Πηγή: <http://www.serrelib.gr/byzantinesarxeotites.html>

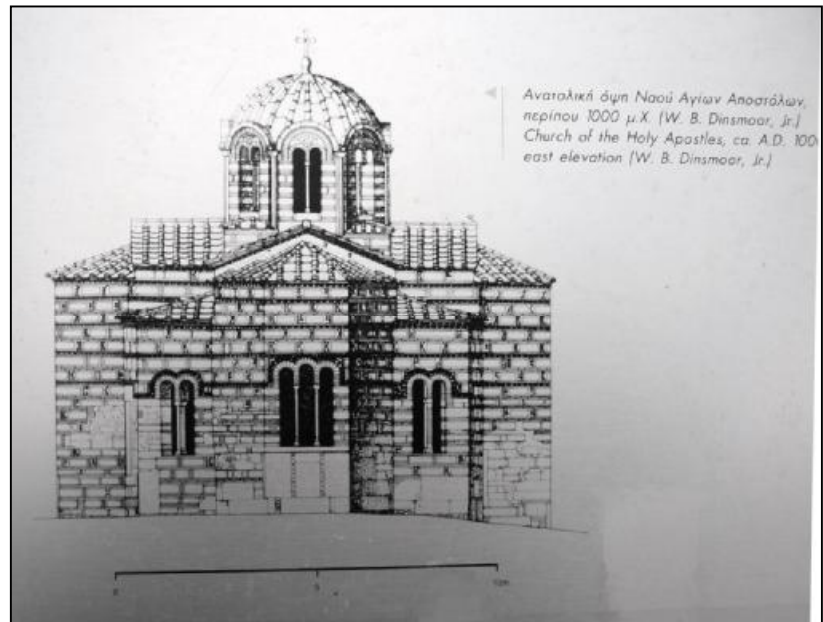
~ Προσκυνητάριον της Εκκλησίας των Σερρών, Ιεροί ναοί, Πηγή: <http://www.imsn.gr/ekdoseis>

256 Σ. Μαμαλούκος, Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου, Μέρος 1ο, σ163-165

2.5.6. Άγιοι Απόστολοι, (Σολάκη), Αρχαία Αγορά-Αθήνα²⁵⁷

Ο ναός βρίσκεται στον χώρο της Αρχαίας Αγοράς της Αθήνας και έχει πρωτότυπο συγκεκρισμένο σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλλο και τετρακόγχου ναού με κυκλική στήριξη²⁵⁸. Οι τέσσερις κεραίες του σταυρού απολήγουν σε ημικυκλικές κόγχες, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται τέσσερις μικρότερες που αποτελούν τα γωνιακά διαμερίσματα του τετραγώνου που εγγράφει τον σταυρό. Ο άγνωστος αρχιτέκτονας του ναού συνδύασε δηλαδή στοιχεία ενός περίκεντρου κτηρίου, ενός τετρακόγχου κι ενός σταυροειδούς εγγεγραμμένου. Στην ουσία εφαρμόστηκε ένας πρωτότυπος συνδυασμός κτηρίου με κυκλική χάραξη με σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό. Ο ναός μπορεί να θεωρηθεί επιβίωση παλαιοχριστιανικού οκτακόγχου προσαρμοσμένου στην αρχιτεκτονική γλώσσα της μεσοβυζαντινής εποχής. Με την περίκεντρη αυτή μορφή, το κτήριο πετυχαίνει μεγαλύτερη ενότητα χώρου στο εσωτερικό. Αυτό δεν παρατηρείται στους συνηθισμένους σταυροειδείς, όπου, υπάρχει ενότητα χώρου στο κάτω μέρος, αλλά η χαμηλή στέγαση των γωνιακών διαμερισμάτων και ο μικρός τρούλος διασπών το χώρο στα ανώτερα τμήματα και μειώνουν το συναίσθημα ανάτασης του επισκέπτη. Η τοιχοποιία του ναού ακολουθεί το πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Το μνημείο στολίζεται με πλούσια κουφικά κοσμήματα και οδοντωτές ταινίες. Χρονολογείται στο τέλος του 10ου αιώνα. Δε μαρτυρείται στις ιστορικές μεσαιωνικές πηγές.

Εικ. 45. Ανατολική όψη, άγιοι Απόστολοι Σολάκη, Αρχαία Αγορά, Αθήνα, (σχέδιο W. B. Dinsmoor Jr, βρίσκεται αναρτημένο στην είσοδο του μνημείου, - φωτο. Βαγ. Τσακανίκας)

Ανατολική όψη Ναού Αγίων Αποστόλων, περίπου 1000 μ.Χ. [W. B. Dinsmoor, Jr.]
Church of the Holy Apostles, ca. A.D. 1000
east elevation [W. B. Dinsmoor, Jr.]

257 Πηγή: <http://www.eie.gr/byzantineattica/view.asp?cgpk=490&lg=el&obpk=351&xsl=detail#>

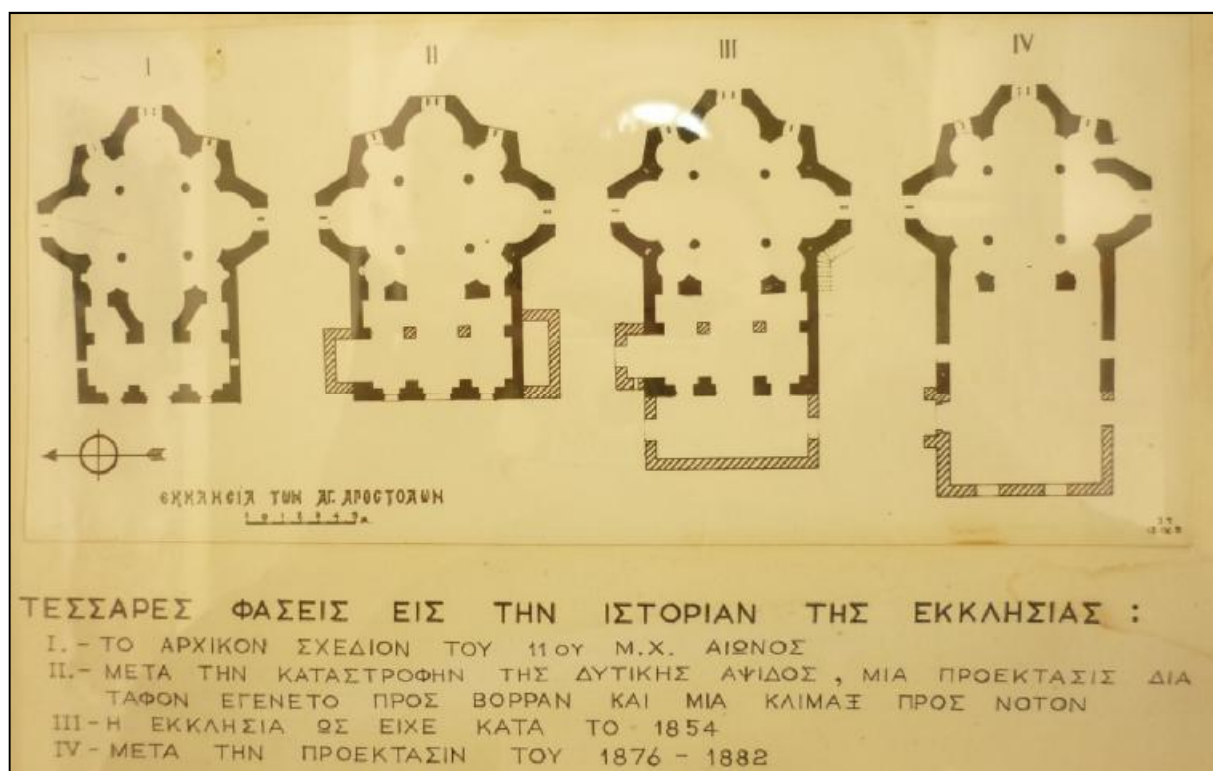
258 X. Μπούρας, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, σ94.

Εικ. 46. Νοτιοδυτική άποψη, άγιοι Απόστολοι Σολάκη, Αρχαία Αγορά, Αθήνα, (φωτο. Βαγ. Τσακανίκας)

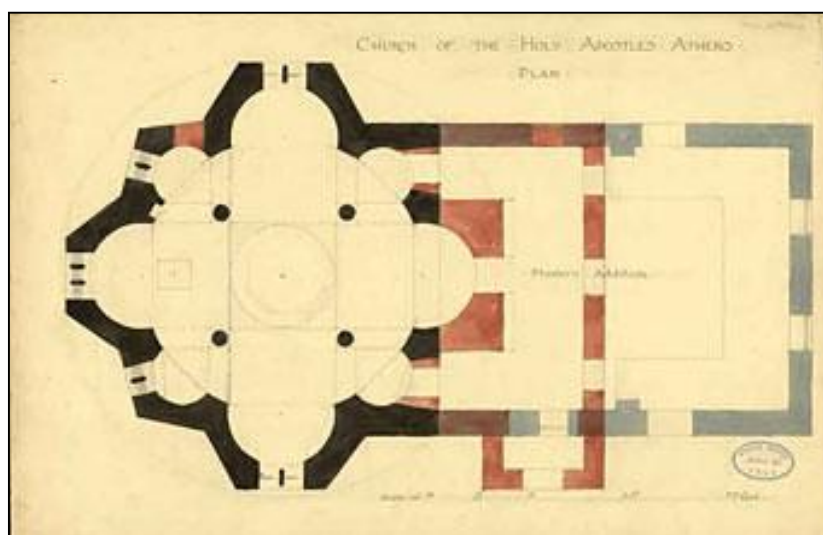
Εικ. 47. Εσωτερικό του τρούλου, άγιοι Απόστολοι Σολάκη, Αρχαία Αγορά, Αθήνα, (φωτο. Βαγ. Τσακανίκας)

Εικ. 48. Κατόψεις αγίων Αποστόλων Σολάκη, που αναπαριστούν τις φάσεις επεμβάσεων της εκκλησίας, (βρίσκεται αναρτημένο στο εσωτερικό του μνημείου, - φωτο. Βαγ. Τσακανίκας)

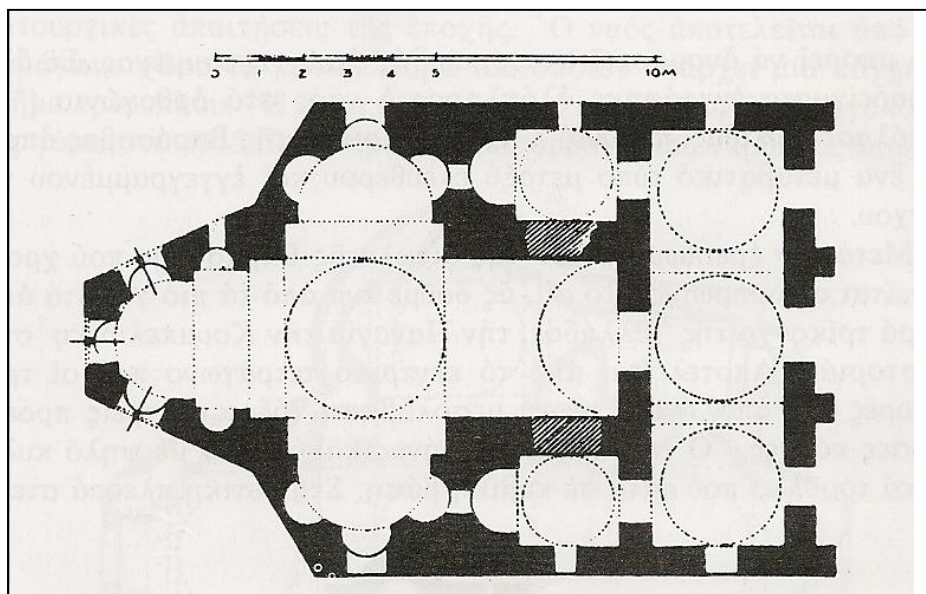
Εικ. 49. Κάτοψη πριν την αποκατάσταση αγίου Απόστολοι Σολάκη,, Σχέδιο. Μολύβι, Μελάνη, και Υδατογραφία σε χαρτί. Διαστάσεις: 51X33 εκ. Δημιουργοί: R. Weir-Schultz, S. Barnsley. Αρχείο Byzantine Research Fund, Βρετανική Σχολή Αθηνών. Αδημοσίευτο (Πηγή: <http://www.eie.gr>)

2.5.7. Άγιος Δημήτριος Βαράσοβα Αιτωλίας

Κοντά στο χωριό της Αιτωλοακαρνανίας Κάτω Βασιλική, σε χαμηλό λοφίσκο, νοτιοανατολικά της Βαράσοβας, υψώνονται τα ερείπια Βυζαντινού ναού του 10^{ου} με 11^{ου} αι., που κατά την παράδοση ήταν αφιερωμένος στον άγιο Δημήτριο. Σχεδιασμένος από αρχιτέκτονα που είχε έντονη την αίσθηση της ισορροπίας και κατασκευασμένος από μαστόρους με επιμέλεια και καλαισθησία, διατηρεί μέχρι σήμερα, μέσα από τα ερείπια του, την αρμονική σύνδεση γραμμών, γωνιών και τόξων. Σώζονται μόνο οι τοίχοι μισοκατεστραμμένοι²⁵⁹. Στους τοίχους του Ιερού, βόρεια και νότια, διατηρούνται μέχρι σήμερα ηχεία, για την ακουστική του χώρου. Έχει κτιστεί, στο τύπο του τρίκογχου του αγ. Νικολάου, με το δυτικό σκέλος να περιβάλλεται από περίστωο. Στην επιμελημένη πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία, παρεντίθενται λίθινοι σταυροί, στοιχείο της ελλαδικής σχολής²⁶⁰.

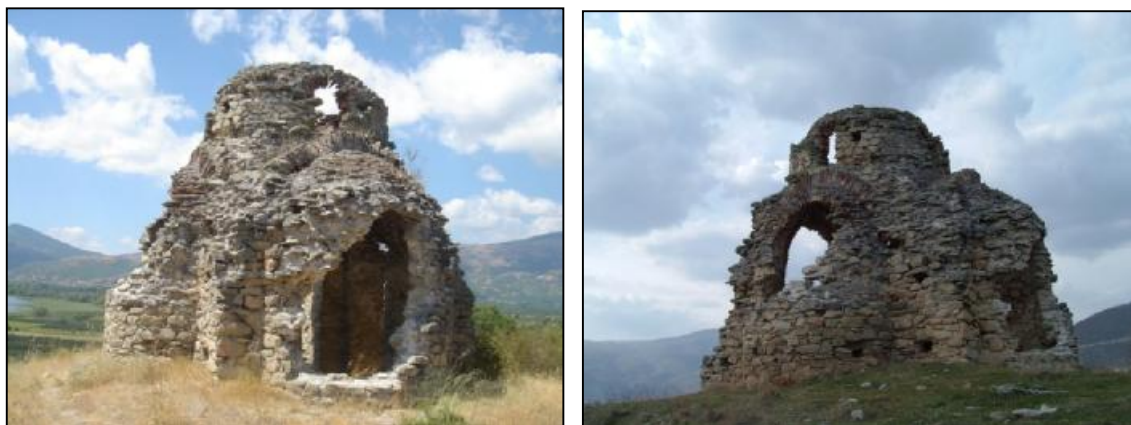
Εικ. 50. Κάτοψη αγίου Δημητρίου Βαράσοβας Αιτωλοακαρνανίας (Αναδημοσίευση από Ν. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, σ67, εικ. 39)

259 Τριάντης, Βυζαντινά Εκκλησιαία των Πατρών, σ68

260 Π. Βοκοτόπουλος, Η αρχιτεκτονική της Δυτικής Ελλάδος, (Νοβέλλο, Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ82

2.5.8. Μεταμόρφωση του Σωτήρος στην Καστοριά²⁶¹

Κοντά στο χωριό Μεταμόρφωση Καστοριάς και σε απόσταση 10 χιλ. περίπου από την πόλη, σώζεται ο ερειπωμένος βυζαντινός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Πρόκειται για τρίκογχο, μονόχωρο δρομικό ναό με τρούλο, της Μεσοβυζαντινής περιόδου (9^{ου} αιώνα περίπου), που είναι κτισμένος στην κορυφή ενός μικρού λόφου, στη βόρεια παραλίμνια ζώνη της Καστοριάς. Το μνημείο αυτό είναι από τα παλαιότερα Βυζαντινά της Καστοριάς και παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για τα αρχαϊκά στοιχεία που εμφανίζει. Μαζί με την Παναγία την Κουμπελίδικη, είναι οι μοναδικοί σταυροειδείς ναοί της περιοχής, που ακολουθούν τον αρχαιότατο τύπο του τρίκογχου. Στον τύπο αυτό, ο εγγεγραμμένος σταυρός σχηματίζεται με κόγχες, που ανοίγονται στους 3 τοίχους του ναού. Μεταγενέστερα γύρω από τον ναό εντοπίστηκαν ίχνη θεμελίων από κελιά και άλλες κατασκευές, που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στη θέση αυτή λειτουργούσε μοναστήρι, χωρίς όμως να έχει ταυτοποιηθεί επιστημονικά μέχρι σήμερα. Προσπάθεια αναπαράστασης του μνημείου επιχειρήθηκε από τον καθηγητή Νικόλαο Μουτσόπουλο²⁶². Τα υλικά και ο τρόπος κατασκευής του μνημείου, η παντελής έλλειψη κεραμοπλαστικού διακόσμου και η αμιγώς λιθοδομημένη τοιχοποιία του, τοποθετούν χρονολογικά, το ναΐδριο στο β' μισό του 8^{ου} ή στο πρώτο μισό του 9^{ου} αιώνα. Έχει ανακηρυχθεί από το 1961, ιστορικό διατηρητέο μνημείο²⁶³.

Εικ. 51. Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, Καστοριά, Μπροστινή και πίσω όψη. (Πηγή: <http://fos-kastoria.blogspot.gr/2011/08/9-6.html>)

261 <http://fos-kastoria.blogspot.gr/2011/08/9-6.html>

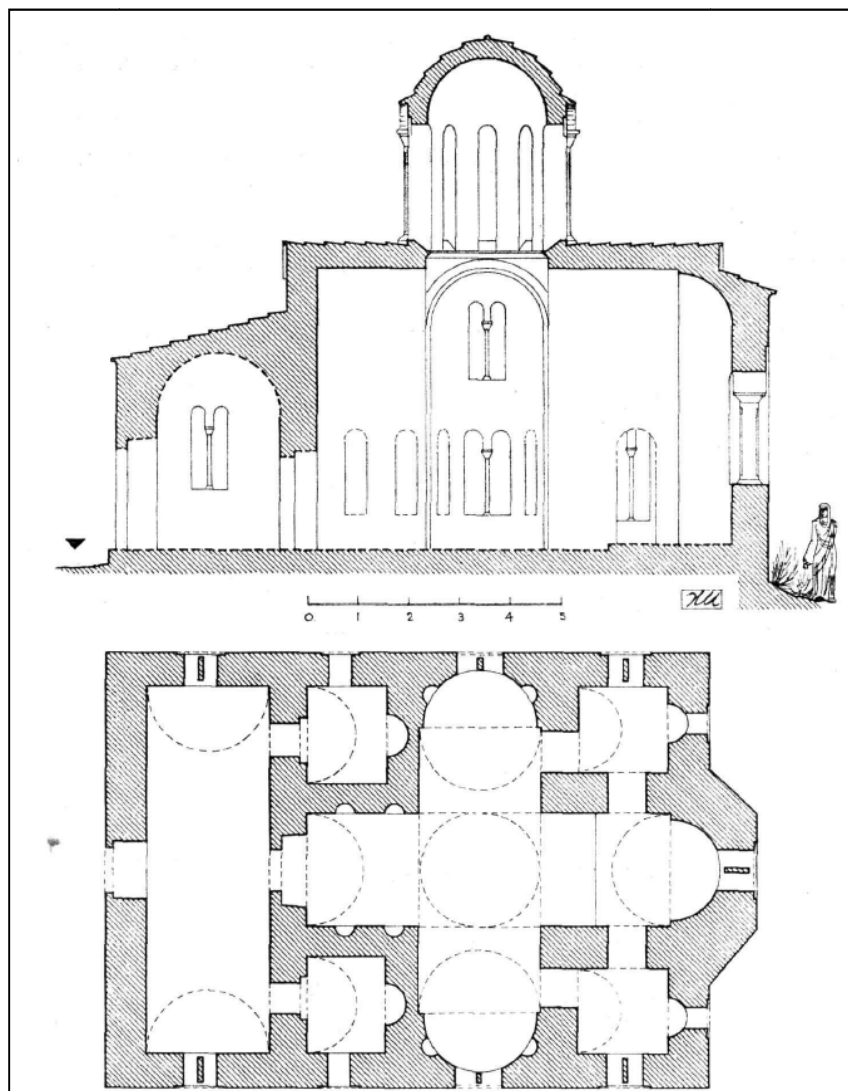
262 Ν. Μουτσόπουλος, Καστοριά Ιστορία - Μνημεία, 1974

263 ΦΕΚ 36/Β/3-2-1962.

2.5.9. Άγιος Νικόλαος Αυλίδας²⁶⁴

Ο άγιος Νικόλαος της Αυλίδας, στο Βαθύ κοντά στη Χαλκίδα, κατεδαφίστηκε στις αρχές του 1900 και τα μόνα στοιχεία που υπάρχουν είναι η περιγραφή του Λαμπάκη από το 1894 που τον επισκέφτηκε, μια ατελής κάτοψη και δύο φωτογραφίες. Ο ναός (π. 1000), ανήκει στον τύπο του εγγεγραμμένου τρικόγχου, καθώς ολόκληρος ο ναός εγγράφεται σε ορθογώνιο²⁶⁵.

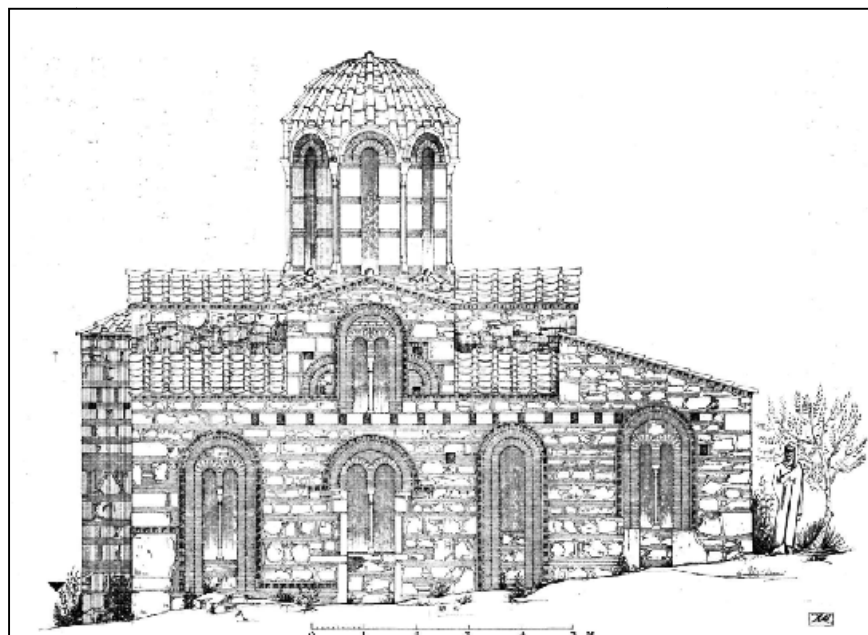
Εικ. 52. Κάτοψη και κατά μήκος τομή, αναπαράσταση, του αγίου Νικολάου Αυλίδας, (Αναδημοσίευση από Χ. Μπούρας, Συμπληρωματικά στοιχεία για ένα κατεστραμμένο ναό της Βοιωτίας, ΔΧΑΕ 4, 1966, σ231, εικ.3)

264 ΜΠΟΥΡΑΣ Χ., Συμπληρωματικά στοιχεία για ένα κατεστραμμένο ναό της Βοιωτίας (πίν. 43-45), ΔΧΑΕ 4 (1964-1965), Περίοδος Δ', Στη μνήμη του Γεωργίου Α. Σωτηρίου (1881-1965), ΑΘΗΝΑ 1966, Σελ. 227-244

265 Ν. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, σ68

Εικ. 53. Βόρεια όψη αγ. Νικολάου Αυλίδος, αναπαράσταση, (Αναδημοσίευση από Χ. Μπούρας, Συμπληρωματικά στοιχεία για ένα κατεστραμμένο ναό της Βοιωτίας, ΔΧΑΕ 4, 1966, σ235, εικ.5)

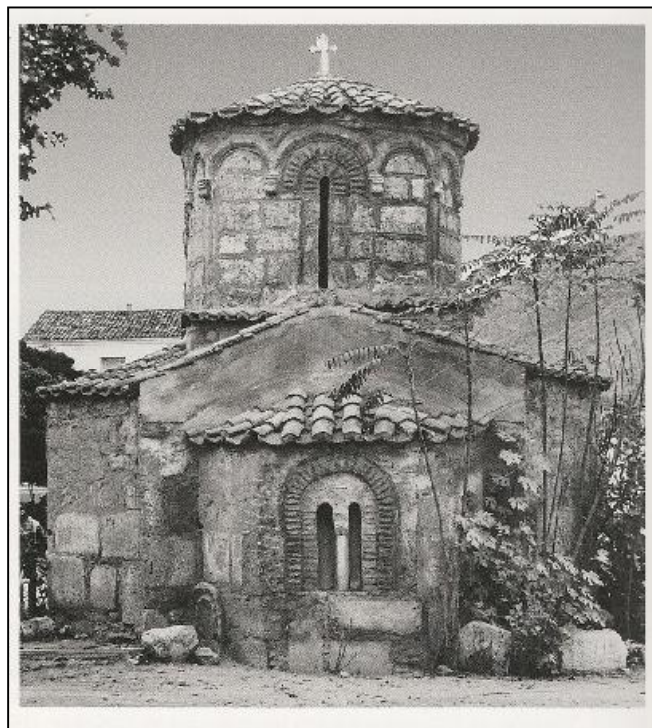
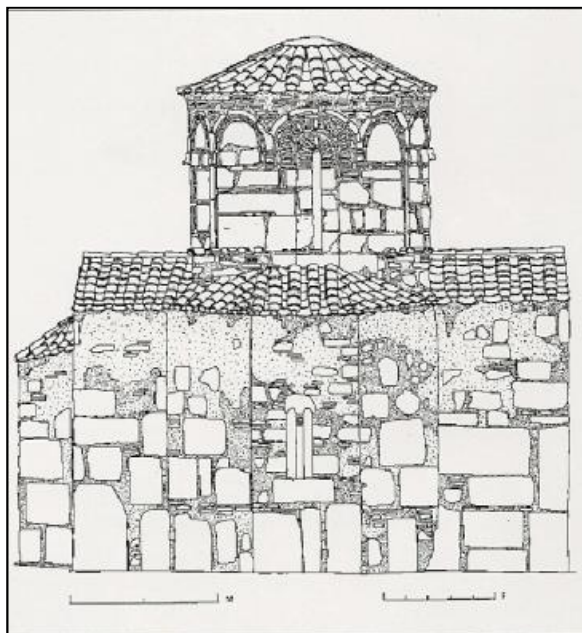

2.5.10. Άγιος Σώζων, Σκριπού, Ορχομενός Βοιωτίας²⁶⁶

Ο άγιος Σώζων είναι μονόχωρος τρίκογχος τρουλαίος ναός του 12^{ου} αι., χωρίς νάρθηκα. Ανήκει στην απλούστερη παραλλαγή των τρίκογχων ναών, όπου η διάμετρος του τρούλου είναι ίση με των πλάγιων κογχών. Οι κόγχες είναι τρίπλευρες. Μεγάλο τμήμα στο κάτω μέρος των τοίχων είναι κτισμένο με ογκώδεις λαξευτούς ορθογωνισμένους λίθους κατά το ισόδομο τρόπο, χωρίς ενδιάμεσες πλίνθους, με εμφανείς και όχι επιμελημένους αρμούς και ψηλότερα με απλούστερη τοιχοποιία. Δεν φαίνεται κρηπίδα, ίσως λόγω της ύψωσης του εδάφους. Τα γείσα έχουν καταπέσει και στις κόγχες υπάρχουν δίλοβα παράθυρα με πώρινο κιονίσκο και στοιχειώδες τύμπανο, που τα περιέβαλε οδοντωτή ταινία, η οποία διασώζεται μόνο στη νότια κόγχη. Ο τρούλος έχει εξωτερικά δωδεκάπλευρη χάραξη, χωρίς γεωμετρική κανονικότητα, υπάρχουν τοξύλια στην άνω απόληξη των πλευρών του, με τέσσερις κιονίσκους στις γωνίες και τέσσερα παράθυρα, ανά δύο αντιδιαμετρικά. Οκτώ μικροί πώρινοι πρόβολοι στηρίζουν τα τοξύλια στα μεταξύ των κιονίσκων κενά, ώστε σχηματίζονται τέσσερις τριάδες τοξυλίων. Η οριζόντια προς τα πάνω απόληξη του τρούλου πιθανόν είναι νεώτερη. Εσωτερικά ο τρούλος, στο τύμπανο και στο ημισφαίριο, διαμορφώνονται οκτώ κοίλοι τομείς, δηλ. κωνσταντινουπολίτικη δομή, με δομικό υλικό το τούβλο. Υπάρχει αναντιστοιχία εσωτερικής και εξωτερικής

²⁶⁶ Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ298,299

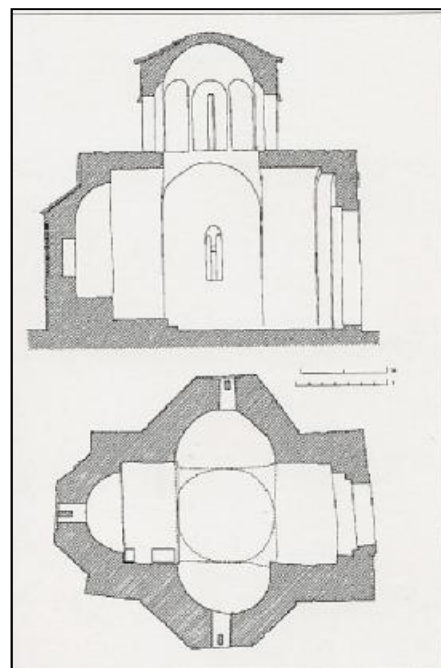
μορφής μαρτυρώντας το αυτοσχέδιο της μορφής του τρούλου. Οι τοιχογραφίες του έχουν καταστραφεί, ενώ η πόρτα της εισόδου είναι νεώτερη επέμβαση.

Εικ. 54. Επάνω αριστερά: Η βόρεια πλευρά του ναού του αγίου Σώζοντος (Μ. Γρηγοράκης, Ι. Κοντός, Κ. Λιακοπούλου, Π. Μουντζούρης), (Αναδημοσίευση από Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ299, εικ.353)

Εικ. 55. Επάνω δεξιά: Η ανατολική πλευρά του ναού του αγίου Σώζοντος, Σκριπού, Αναδημοσίευση από Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ298, εικ.351

Εικ. 56. Δεξιά: Κάτοψη και κατά μήκος τομή του αγίου Σώζοντος (Μ. Γρηγοράκης, Ι. Κοντός, Κ. Λιακοπούλου, Π. Μουντζούρης) (Αναδημοσίευση από Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ299, εικ.352)

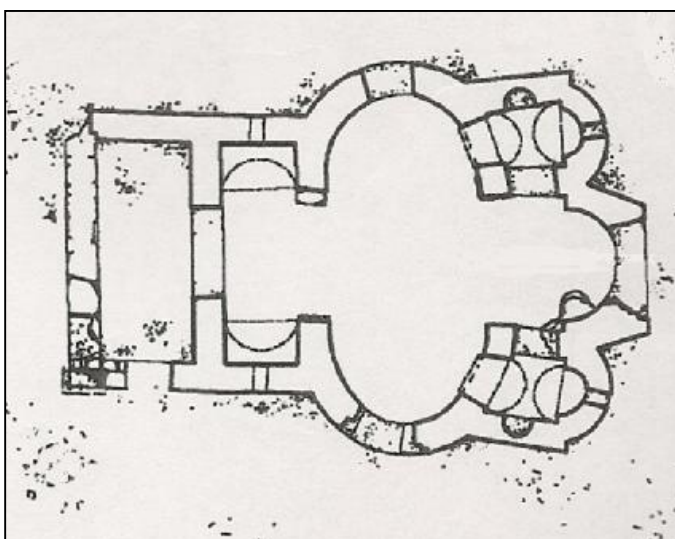
2.5.11. Άγιος Νικόλαος Λάρυμνας²⁶⁷

Ο ναός αγίου Νικολάου βρίσκεται 5χλμ νότια της Λάρυμνας Λοκρίδας στη Φθιώτιδα. Ερειπωμένος σήμερα, έχει μικρές διαστάσεις, με συνολικό μήκος 12,20μ και πλάτος 8,20μ. Είναι τρίκογχος ναός με παραβήματα εκατέρωθεν του αγίου Βήματος και διευρυμένη τη δυτική κεραία του και στενό νάρθηκα.

Εικ. 57. Φωτ. Επάνω: Άποψη του αγ. Νικολάου Λάρυμνας,

Εικ. 58. κάτω: κάτοψη (Αναδημοσίευση από Ερευνητικό πρόγραμμα, ΕΜΠ, Τμ. Αρχιτεκτόνων, Αποκατάσταση και στερέωση βυζαντινού ναού αγίου Νικολάου Λάρυμνας, Επιστ. Υπ.: Χ. Μπούρας, Κύριος ερευνητής: Στ. Μαμαλούκος, Μάρτιος 2000, το υλικό παραχωρήθηκε από την καθηγήτρια κ. Αναστασία Γεωργιάδη)

²⁶⁷ ΕΜΠ, Τμ. Αρχιτεκτόνων, ΕΡ. ΠΡ. Αποκατάσταση και στερέωση βυζαντινού ναού αγίου Νικολάου Λάρυμνας, Επιστ. Υπ.: Χ. Μπούρας, Κύριος ερευνητής: Στ. Μαμαλούκος, Μάρτιος 2000

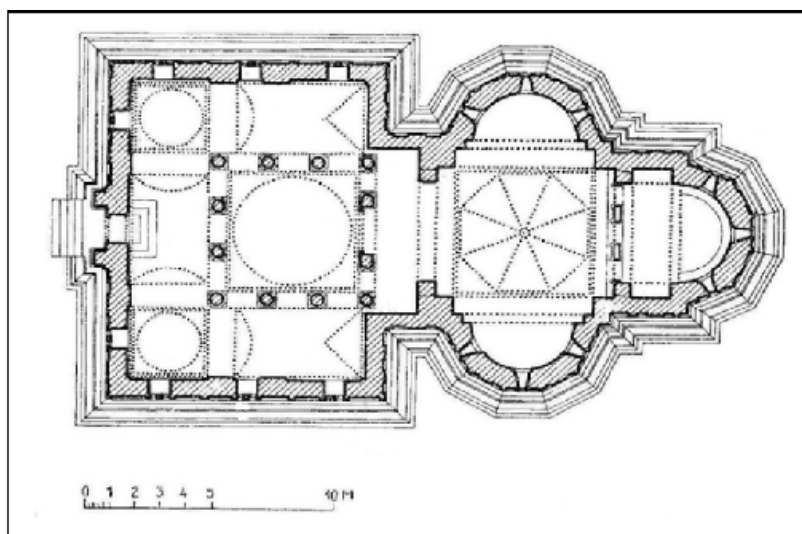
2.5.12. Μονή της Curtea de Argeș (Βλαχία, Ρουμανία)²⁶⁸

Η Μονή της Curtea de Argeș (αρχή 16ου αι.) τυπολογικά ανήκει στο καθαρά τρίκογχο σχήμα, με απλή προσκόλληση του νάρθηκα με τον κυρίως ναό, ο οποίος προεξέχει στα πλαϊνά δημιουργώντας τα γνωστά νεκρά σημεία, μεταξύ κογχών και νάρθηκα. Στην κάτοψη, διακρίνεται ο νάρθηκας με τους δώδεκα μαρμάρινους κίονες, οι οποίοι θεωρείται ότι συμβολίζουν τους 12 Αποστόλους.

Εικ. 59. Δεξιά: Άποψη της Curtea de Argeș (Πηγή: <http://www.tkinter.smig.net/romania/Manole/29.htm>)

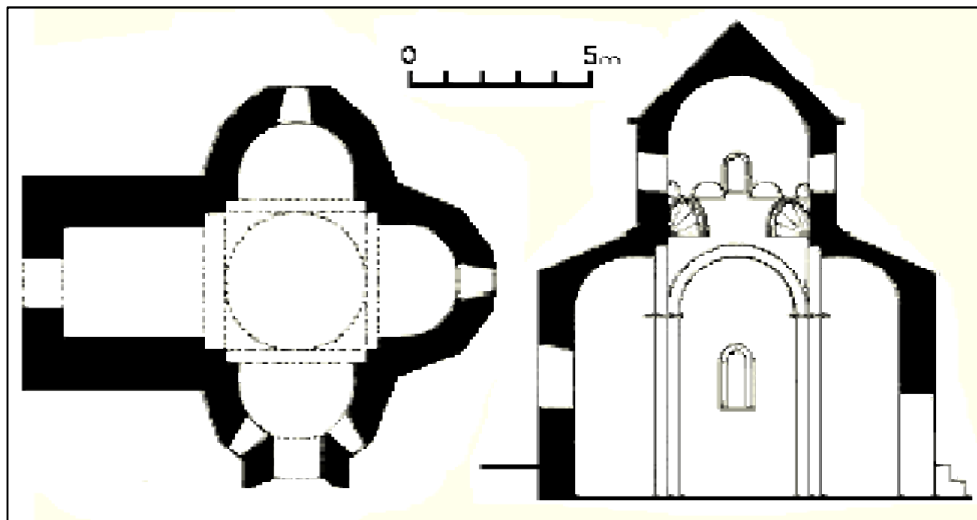
Εικ. 60. Κάτω: Κάτοψη της μονής της Curtea de Argeș, Ρουμανία, (Πηγή εικ.: THE STRUCTURE OF THE MONASTERY CHURCH FROM CURTEA DE ARGEȘ, A THEOLOGICAL INTERPRETATION, Elisabeta Negrău, European Journal of Science and Theology, March 2010, Vol.6, No.1, 59-66)

²⁶⁸ THE STRUCTURE OF THE MONASTERY CHURCH FROM CURTEA DE ARGEȘ, A THEOLOGICAL INTERPRETATION, Elisabeta Negrău, European Journal of Science and Theology, March 2010, Vol.6, No.1, 59-66)

2.5.13. Άγιος Ανανίας Alaman (Alem) (Αρμενία)

Βρίσκεται 10 χλμ. νότια του Magazberd στην Αρμενία. Αφιερωμένη κάποτε στον άγ. Ανανία τώρα δεν απομένει τίποτα. Η εκκλησία ήταν μικρή, θολωτής οικοδομής, τρίκογχης (triconch) κάτοψης, με ορθογώνια είσοδος στη Δύση.

Εικ. 61. Φωτογραφία επάνω: Άποψη ναού του αγίου Ανανία, κάτω: κάτοψη και τομή, (Υλικό από εργασία στο μάθημα Ιστορία αρχιτεκτονικού μνημειακού έργου II, Χριστιανικά μνημεία στην Αρμενία - Ιω. Χαντζή, Πηγή εικ. <http://www.virtualani.org>)

2.6.Ο φυσικός φωτισμός των Βυζαντινών ναών

Ο Γιάννης Τριανταφυλλίδης στο σύγγραμμά του «Στοιχεία φυσικού φωτισμού των Βυζαντινών εκκλησιών»²⁶⁹, παραθέτει φωτομετρήσεις προσπαθώντας να καθορίσει μερικές σχέσεις που ρυθμίζουν τον φυσικό φωτισμό των βυζαντινών εκκλησιών και διατυπώνει κάποια συμπεράσματα επ' αυτού. Οι μετρήσεις έγιναν σε διάφορες θέσεις κάθε εκκλησίας, την ίδια ώρα, και με σταθερό εξωτερικό φωτισμό ώστε να υπάρχει η δυνατότητα συγκρίσεων και τα συμπεράσματα να έχουν γενική εφαρμογή. Οι φωτομετρήσεις έγιναν το χρονικό διάστημα από το 1954 έως το 1958 και σε διάφορες εποχές του χρόνου, ξεχωρίζοντας τις πιο αντιπροσωπευτικές μετρήσεις. Τον Τριανταφυλλίδη τον ενδιαφέρει η αισθητική του φωτισμού, κυρίως κατά το ποσοστό της εφαρμογής της στις βυζαντινές εκκλησίες. Σημαντικό φαινόμενο στους ναούς της βυζαντινής εποχής, αποτελεί όχι μόνο η καθαρότητα των μορφών τους, αλλά και η επίδραση που ασκεί ο φωτισμός στην παρουσίαση των διαφόρων αρχιτεκτονικών μελών. Το φως αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την παρουσίαση των πλαστικών μορφών, με πρώτη πηγή και αιτία για την ανάδειξή τους τον ήλιο.

Η αδιάσπαστη έννοια του θεού-φωτός κυριαρχεί στους περισσότερους βυζαντινούς ψαλμούς και ύμνους, επικυρώνοντας την αντίληψη της ενότητας του χώρου της εκκλησίας με την ουσία της θρησκείας. Η έννοια του φωτός αντιπροσωπεύει αισθητικώς τη θεϊκή δύναμη, και οι πιστοί μπαίνοντας στην χριστιανική εκκλησία προς το φως θα ενατενίσουν και προς την κατεύθυνση που θα αισθανθούν την παρουσία του θεού, «το φως το αληθινό».

Δεν είναι τυχαίο, ότι οι κυριότερες ώρες ιεροτελεστίας, συμπίπτουν με την ανατολή και την δύση του ήλιου, όταν δηλ. βρίσκεται χαμηλά στον ορίζοντα, οπότε οι μεταβολές του φωτισμού πραγματοποιούνται ταχύτερα, εξ αιτίας της διαφορετικής γωνίας πτώσεως των ακτινών. Τότε το φως του ήλιου τονίζει διαρκώς άλλες επιφάνειες και ζωντανεύει τον χώρο. Λόγω του σταθερού προσανατολισμού των εκκλησιών, οι παραπάνω επιδράσεις του ήλιου πρέπει να θεωρηθούν σημαντικές και με καθολική εφαρμογή.

Για το λόγο αυτό οι φωτομετρήσεις του Γ. Τριανταφυλλίδη, που εκτελέστηκαν στις βυζαντινές εκκλησίες, υποβοηθούν κυρίως στην εξαγωγή συμπερασμάτων από συγκρίσεις μεταξύ διαφόρων τύπων εκκλησιών και διαφορετικών θέσεων στο χώρο της εκκλησίας. Η διαφορά των εντάσεων του φωτισμού μεταξύ διαδοχικών χώρων, δεν πρέπει να είναι μεγάλη για να μπορεί

269 Γ. Τριανταφυλλίδη, Στοιχεία φυσικού φωτισμού των Βυζαντινών εκκλησιών, 1964

ο οφθαλμός να προσαρμόζεται στις αλλαγές της λαμπρότητας. Η διαφορά μεταξύ μέγιστης και ελάχιστης έντασης φωτισμού, πρέπει να κυμαίνεται μεταξύ ορισμένων ορίων, προσδιορίζοντας την ομοιομορφία του φωτισμού, ανάλογα τη χρήση του χώρου. Η ευαισθησία του οφθαλμού στην ακτινοβολία των διαφόρων χρωμάτων δεν είναι η ίδια, η δε κόπωσή του είναι ελάχιστη στο κιτρινοπράσινο χρώμα και μέγιστη στο κόκκινο με χαρακτηριστική ευπάθεια στο κυανό χρώμα.

Γενικές έννοιες για το φως

Οι εντάσεις του ηλιακού φωτισμού μετριούνται σε Lux. Ο μέσος όρος ελάχιστου εξωτερικού φωτισμού με ικανοποιητικό φως στην Ελλάδα είναι η τιμή των 5.000 Lux.

Εσωτερικός φυσικός φωτισμός

Ο εσωτερικός φυσικός φωτισμός, εξαρτάται από τη σχέση πλάτους, ύψους, απόσταση από το έδαφος, πάχος τοίχων και τα παράθυρα ή φράγματα των ανοιγμάτων. Οι κοινοί υαλοπίνακες των παραθύρων ανάλογα με την ποιότητά τους, αφήνουν να περνά ποσότητα φωτός 85-95%. Οι χρωματιστοί υαλοπίνακες δίνουν μεγαλύτερη μείωση. Στις βυζαντινές εκκλησίες τα παράθυρα και τα φράγματα των ανοιγμάτων καθορίζουν την ποσότητα του φωτός αλλά και την ποιότητα του φωτός. Η κάλυψη των ανοιγμάτων με υαλοφράγματα ήταν γνωστή από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους. Τα παράθυρα φράζονταν με ξύλινα πλαίσια ή με διάτρητες μαρμάρινες πλάκες ή με φράγματα με σκελετό από στόκο. Υπάρχουν λείψανα παραθύρων από σκληρό γύψο με στρογγυλές απλές τρύπες, όπου έμπαιναν κομμάτια γυαλιού, επίσης ξύλινα φράγματα. Στα μαρμάρινα φράγματα έχουμε διακόσμηση από στρογγυλές τρύπες ή άλλα σχέδια. Τα κενά των πλαισίων αυτών γέμιζαν πάλι με κομμάτια γυαλιού, χρώματος ανοικτού λαδοπράσινου ή ιώδους, ενώ στην Ιταλία διαπιστώνεται η χρήση σεληνίτη και αλάβαστρου στα διαφράγματα.

Ο Τριανταφυλλίδης στην μελέτη του συμπεραίνει τα εξής:

Οι παλαιοχριστιανικές βασιλικές έχουν περισσότερο εσωτερικό φωτισμό από τις βυζαντινές εκκλησίες με τρούλο, στις οποίες παρατηρείται μείωση φωτεινότητας χρονικά από τις παλαιότερες εκκλησίες στις νεώτερες. Τυπολογικά, την πιο έντονη ποσότητα φωτός παρουσιάζουν οι σταυροειδείς με τρούλο της σχολής Θεσσαλονίκης και Κωνσταντινούπολης, ύστερα οι τρίκογχες εκκλησίες και μετά οι οκταγωνικές βυζαντινές εκκλησίες. Οι σταυροειδείς με τρούλο της Ελλαδικής σχολής και οι βυζαντινές βασιλικές υπολείπονται αισθητικά. Οι εκκλησίες με τρούλο παρουσιάζουν στις φωτομετρήσεις ιδιαίτερη ποικιλία δίνοντας σχετικά λίγο φως. Ενώ οι βασιλικές έχουν περισσότερο φως, στις τρουλαίες εκκλησίες όπως η Αγία Σοφία Κωνσταντινούπολης έχουμε την εντύπωση ότι βρισκόμαστε σε χώρο φωτεινότητα.

Τα δεδομένα των φωτομετρήσεων διαφέρουν από τα δεδομένα της πραγματικότητας. Όταν βρισκόμαστε κάτω από τον τρούλο έχουμε την εντύπωση ότι είμαστε σε μια περιοχή με διαφορά φωτισμού από τις άλλες θέσεις της εκκλησίας, διαφορά που δεν τονίζεται στις φωτομετρήσεις. Αυτό εξηγείται επειδή όντως υπάρχει περισσότερο φως στην επάνω περιοχή του τρούλου, προς τα εκεί όπου ο πιστός ατενίζει από κάτω, περιοχή όπου υπάρχει κλιμάκωση των φωτισμού των διαφόρων χώρων που την περιβάλλουν.

Στις παλαιοχριστιανικές βασιλικές, παρ' όλο ότι το κεντρικό κλίτος είναι ένας ομοιόμορφος και συμμετρικός, ορθογώνιος χώρος, παρατηρείται πάντα αυξομείωση φωτισμού, η οποία παρουσιάζει μια θέση μέγιστης έντασης, πάνω στον κύριο άξονα της εκκλησίας προερχόμενη από το δυτικό πάνω παράθυρο. Μετά από τη θέση αυτή του μέγιστου φωτισμού, υπάρχει μια συνεχής μείωση φωτισμού προς το Ιερό Βήμα, όπου στη θέση της κόγχης του ιερού ο φωτισμός αυξάνει τοπικά.

Στις βασιλικές το κεντρικό κλίτος είναι φωτεινότερο από τα πλάγια κλίτη, με μείωση του φωτισμού και κατά την εγκάρσια κατεύθυνση. Στις περιπτώσεις που τα κεντρικά κλίτη είναι φωτεινότερα από το κεντρικό, συμπεραίνεται ότι αυτό προέρχεται από νεώτερες μετατροπές και αλλαγές του τρόπου κάλυψης των σημερινών ανοιγμάτων.

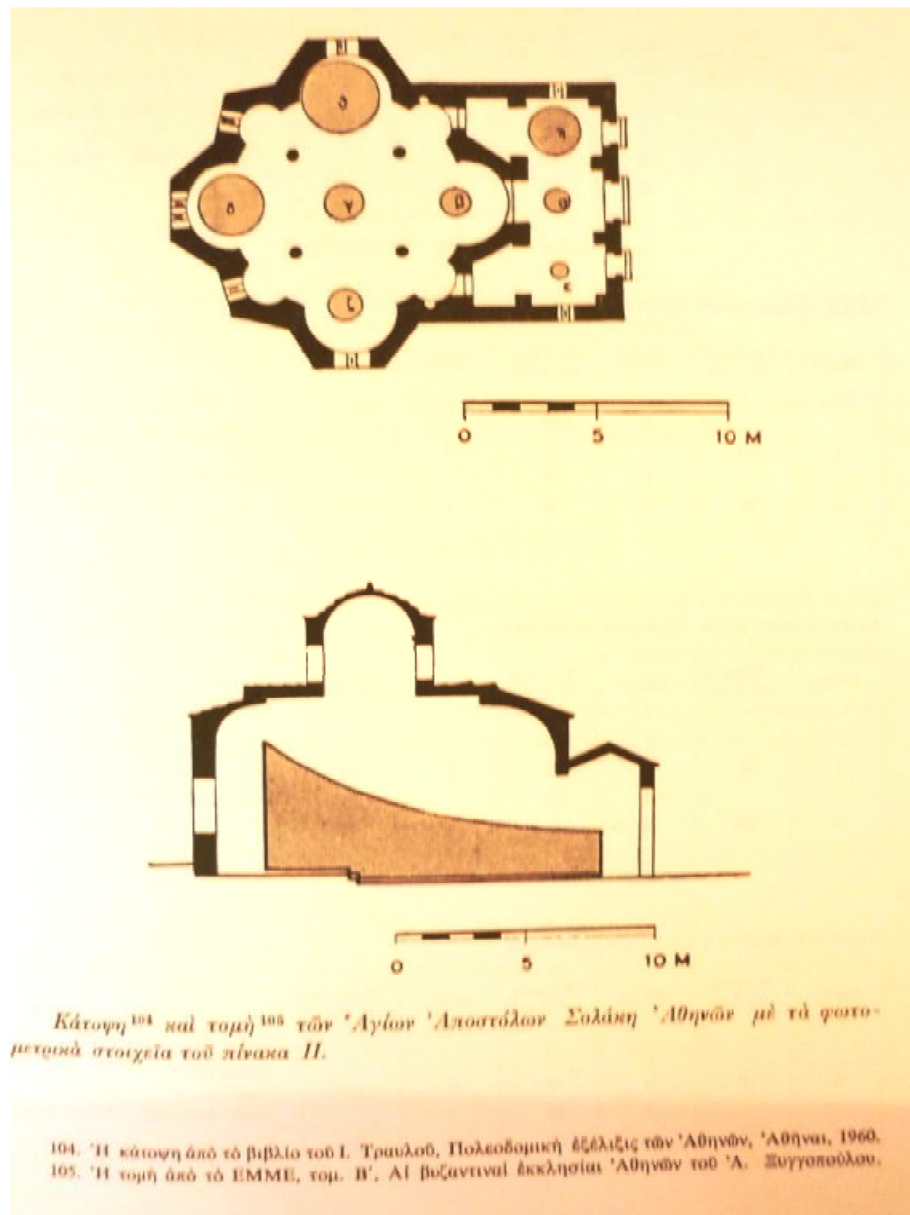
Οι τρίκογχες εκκλησίες που έγιναν μετρήσεις είναι ο Προφήτης Ηλίας Θεσσαλονίκης (14ος αι.) και οι Άγιοι Απόστολοι Σολάκη Αθηνών (11ος αι.).

Ως παράδειγμα θα αναφέρουμε την φωτομέτρηση των αγίων Αποστόλων Σολάκη όπως την παρουσιάζει ο Γ. Τριανταφυλλίδης²⁷⁰. Στην εικόνα βλέπουμε την κάτοψη και την τομή που χρησιμοποίησε ο μελετητής, με καταχωρημένα τα στοιχεία φωτομέτρησης του πίνακα II που αναφέρεται παρακάτω. Ως παρατηρήσεις και συμπεράσματα αναφέρει ότι στην συγκεκριμένη εκκλησία έχουμε αυξημένες ποσότητες εσωτερικού φυσικού φωτισμού, ιδιαίτερα στην ανατολική και στη νότια κόγχη. Έχουμε συνεχή αύξηση του φωτισμού από το νάρθηκα ως το ιερό.

---

270 Γ. Τριανταφυλλίδης, Στοιχεία φυσικού φωτισμού των Βυζαντινών εκκλησιών, 1964, σ87,88,89

Εικ. 62. Κάτοψη και τομή, άγ. Απόστολοι Σολάκη, και οι πίνακες καταχώρησης φωτομετρικών στοιχείων, (Αναδημοσίευση από Γ. Τριανταφυλλίδης, Στοιχεία φυσικού φωτισμού των Βυζαντινών εκκλησιών, 1964, σ87,88,89, εικ. 104,105, πίνακες II,II',III,III', IV)

Καταχώριση των φωτομετρικών στοιχείων

ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ ΣΟΛΑΚΗ ΑΘΗΝΩΝ

Θέση	Ένταση σέ Lux	Θέση	Ένταση σέ Lux	Θέση	Ένταση σέ Lux
ζ	50	δ	100	θ	120
		γ	60		
		β	50		
ε	25	α	40	η	80

Πίνακας II

Είδος μέτρησης : οριζόντια
ώρα » : 12
έξωτ. φωτισμός : 30.000 Lux

ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ ΣΟΛΑΚΗ ΑΘΗΝΩΝ

Θέση	Ένταση σέ Lux	Θέση	Ένταση σέ Lux	Θέση	Ένταση σέ Lux
ζ	40	δ	160	θ	50
		γ	50		
		β	40		
ε	20	α	30	η	20

Πίνακας II'

Είδος μέτρησης : κατακόρυφη
ώρα » : 12
έξωτ. φωτισμός : 30.000 Lux

ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ ΣΟΛΑΚΗ ΑΘΗΝΩΝ

Θέση	Ένταση σέ Lux	Θέση	Ένταση σέ Lux	Θέση	Ένταση σέ Lux
ζ	40	δ	60	θ	80
		γ	45		
		β	30		
ε	100	α	120	η	100

Πίνακας III

Είδος μέτρησης : οριζόντια
ώρα » : 4 μ.μ.
έξωτ. φωτισμός : 22.000 Lux

ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ ΣΟΛΑΚΗ ΑΘΗΝΩΝ

Θέση	Ένταση σέ Lux	Θέση	Ένταση σέ Lux	Θέση	Ένταση σέ Lux
ζ	30	δ	80	θ	80
		γ	35		
		β	40		
ε	130	α	150	η	50

Πίνακας III'

Είδος μέτρησης : κατακόρυφη
ώρα » : 4 μ.μ.
έξωτ. φωτισμός : 22.000 Lux

ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ ΣΟΛΑΚΗ ΑΘΗΝΩΝ

Θέση	Ένταση σέ Lux	Θέση	Ένταση σέ Lux	Θέση	Ένταση σέ Lux
ζ	30	δ	110	θ	60
		γ	40		
		β	25		
ε	15	α	20	η	50

Πίνακας IV

Είδος μέτρησης : οριζόντια
ώρα » : 9 π.μ.
έξωτ. φωτισμός : 14.000 Lux

2.7. Τα μέρη του χριστιανικού ναού

Ο χριστιανικός ναός²⁷¹ θεωρείται σύμβολο του ουράνιου χώρου, όπου μπροστά στο θρόνο του Θεού, τελείται η Θεία Λειτουργία από τους αγγέλους. Αποτελώντας έναν μικρόκοσμο που ταιριάζει στα μέτρα του ανθρώπου. Κέντρο του είναι το Ιερό Βήμα με την Αγία Τράπεζα. Η διαίρεση του ναού σε νάρθηκα, κυρίως ναό και Ιερό Βήμα, που εκφράζει τις ηθικές βαθμίδες ανόδου του πιστού θα παραμείνει πάντοτε ως βασικό στοιχείο ολόκληρης της Ορθόδοξης Ναοδομίας. Ιερά κείμενα που παρέχουν παραγγέλματα για τον τρόπο λειτουργίας και πληροφορίες για το σχήμα του ναού, τον προσανατολισμό, τη θέση των διαφόρων μερών του, των προσαρτημάτων, των ιερών επίπλων, του τύπου στάσεως των κατηγοριών πιστών κλπ. είναι, οι Αποστολικές Διαταγές (Constitutiones Apostolorum - β' ήμισυ Δ' αι.), και η Διαθήκη του Κυρίου (Testamentum Domini)²⁷².

Ο Μάξιμος ο Ομολογητής στη Μυσταγωγία του²⁷³, γράφει ότι, ο ναός συμβολίζει τον Κύριο, εκείνος είναι η κεφαλή της Εκκλησίας, ενώ το σώμα της είναι οι πιστοί. Καθετί εντός του ναού μαρτυρεί του θείου μυστηρίου της εν Χριστώ αποκάλυψης και της μέλλουσας σωτηρίας. Ο ναός εικονίζει, διδάσκει και νουθετεί. Ο ναός είναι τύπος του νοητού και του αισθητού κόσμου²⁷⁴ – περικλείει το παγκόσμιο. Ως σύμβολο του νοητού κόσμου δηλ. του ουρανού έχει το ιερό βήμα και ως σύμβολο του αισθητού κόσμου δηλ. της γης, έχει τον κυρίως ναό.

Κατά τον Σωφρόνιο Πατρ. Ιεροσολύμων «*Εκκλησία λέγεται ως εν ταύτη συναγειρομένων και καλουμένων των ορθοδόξων*»²⁷⁵. Ο Απόστολος Παύλος²⁷⁶ διδάσκει, ότι η εκκλησία είναι το σώμα του Κυρίου και οι πιστοί τα μέλη της. Ο Άγιος Διονύσιος ο Αεροπαγίτης²⁷⁷ γράφει η επί της γης συγκρότηση της Εκκλησίας είναι «*τύπος και εικόν της ουρανίου Εκκλησίας*». Είναι εικόνα των ουρανίων αγγελικών τάξεων που ιερουργούν τη δόξα του μεγαλοδύναμου. Κατά τον Γερμανό Κων/λεως²⁷⁸ «*η Εκκλησία εστί ναός Θεού, τέμενος άγιον, οίκος προσευχής, συνάθροισης λαού, σώμα Χριστού, νύμφη Χριστού*». Έχει καθαριστεί με το ύδωρ του αγίου Βαπτίσματος του και έχει ραντιστεί με το τίμιο αίμα του και έχει σφραγιστεί με το μύρο του αγίου Πνεύματος. «*Εκκλησία εστίν επίγειος*

271 Βλ. χαρακτηριστικά.. Βυζαντ. Αρχιτ. & Λατρ. Πράξη, Πρακτικά, σ20-35, Κανόνες και διατάξεις περί του ναού, Θεόδ. Γιάγκου

272 Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ28

273 Μάξιμου Ομολογητού, Μυσταγωγία, κεφ. Α' «Πως τε και ποίω τρόπο εικόν εστί και τύπος Θεού η αγία Εκκλησία» PG 91, 664D, Πηγή: http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/maximos_mystagogia.htm

274 Μάξιμου Ομολογητού, Μυσταγωγία, κεφ. Β' «Περί του, πως, και τίνα τρόπον εικόν εστί του εξ ορατών και αοράτων ουσιών υφεστότος κόσμου η αγία του Θεού Εκκλησία» PG91, 668D

275 Σωφρονίου πατριάρχου Ιεροσολύμων, «Λόγος περιέχων την εκκλησιαστικήν άπασαν ιστορίαν και λεπτομερή αφήγησιν πάντων των εν τη θεία ιερουργία τελούντων», Romae, Typis collegii Urbani, Tomus IV, M. DCCC.XL, PG87, σ32

276 Απόστολος Παύλος, Προς Ρωμ. 12,5—Προς Ρωμ. 12,4. «οι πολλοί εν σώμα έσμεν εν Χριστώ, ο δε καθ' εις αλλήλων μέλη»

277 Άγιος Διονύσιος ο Αεροπαγίτης PG3, 369

278 Γερμανός Κων/λεως PG98, 381, 385

ουρανός εν η ο επουράνιος Θεός ανοικεί και εμπειπατεί» και είναι αντίτυπο της Σταυρώσεως και της Ταφής και της Αναστάσεως του Κυρίου.

Ανάμεσα στην Εκκλησία και τον κόσμο που είναι ενωμένος με το Θεό, δεν υπάρχει μόνο ομοιότητα, αλλά από την άλλη πλευρά η Εκκλησία είναι ένα μέρος του κόσμου, που μέσα σ' αυτό ασκείται η ενοποιός ενέργεια του Θεού. Ταυτόχρονα, η Εκκλησία είναι το πιο υψηλό και πραγματικό μέρος του κόσμου σε ό,τι αφορά στην κίνησή της προς το Θεό και την αποτελεσματική παρουσία του Θεού σ' αυτήν. Μ' αυτή την ιδιότητα η Εκκλησία δέχτηκε την κλήση να διεισδύσει σ' όλο τον κόσμο, για να τον οδηγήσει σε μία πιο στενή ένωση με το Θεό, που είναι μια αποκατάσταση της αρχικής ένωσης που εξασθένησε από την αμαρτία. Έτσι, η Εκκλησία είναι μέσα στους κόλπους του κόσμου, αλλά κι ο κόσμος είναι μέσα στην Εκκλησία, από τη μια πλευρά «πράγματι» κι από την άλλη πλευρά «δυνάμει».

Ο νάρθηκας ή πρόναος

Βρίσκεται στα δυτικά του ναού, και από κει παρακολουθούσαν το πρώτο μέρος της θείας λειτουργίας (τη λεγόμενη λειτουργία των κατηχομένων)²⁷⁹, οι αβάπτιστοι, οι μετανοούντες και οι προσκλαίοντες πιστοί. Ο νάρθηκας επικοινωνεί μετά του κυρίως ναού δια τριών θυρών, το τρίβηλο, εκ των οποίων η μεσαία και σπουδαιότερη, καλείται «βασιλική». Εδώ η παράσταση του Ιησού ως διδασκάλου, έχει σημασία αλληγορική. Ο Χριστός, είναι η θύρα εισόδου στην Βασιλεία των Ουρανών. Και ο Σωφρόνιος Ιεροσολύμων²⁸⁰, «*Νάρθηξ εστί το εστάναι τον λαόν έξω εν τη του θυμιάματος ώρα. Τα κατηχούμενα εις τύπον των μη κατερχομένων αγγέλων επί της γης, αλλ' εκ των ουρανών σκοπούντων τας εν τη γη ιεροτελεστίας` η δια το λέγειν την γραφήν 'άρατε πύλας'*». Η είσοδος στο νάρθηκα γινόταν από πλάγιες πόρτες, επειδή οι πιστοί δεν έπρεπε να βλέπουν απ' ευθείας τα τελούμενα στο Ιερό Βήμα που βρισκόταν απέναντι. Στους μεγάλους ναούς ο νάρθηκας είχε συνήθως δύο ορόφους, όπου στον δεύτερο όροφο βρισκόταν ο γυναικωνίτης.

Η πρωτοτυπία του νάρθηκα ξεκίνησε από το χώρο των Ελληνικών Βασιλικών του 5^{ου} κυρίως αιώνα και γενικεύθηκε στον μεσογειακό χώρο τον 6^ο αιώνα. Η ονομασία ίσως να προέρχεται από την ομοιότητα του σχήματος του χώρου με το φυτό Νάρθηκα²⁸¹. Ο άγιος Συμεών ετυμολογεί την λέξη νάρθηκας,

279 Βυζαντ. Αρχιτ. & Λατρ. Πράξη, Πρακτικά, σ16, αρχ. Νικ. Σκρέττας, Λατρευτικές διατάξεις στο έργο του Κυρ. Ιεροσολύμων, «Οι κατηχούμενοι διακρίνονταν σε δύο τάξεις: α) την κατώτερη προπαιδευτική τάξη των ακροωμένων και β) την ανώτερη προχωρημένη τάξη των φωτισμένων. Κατά την ώρα της λατρείας και των συνάξεων στέκονταν στον οικείο τόπο των προτύλων του ναού, του προνάου, του νάρθηκα ή των κατηχομενείων».

280 Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, «Λόγος περιέχων την εκκλησιαστικήν άπασαν ιστορίαν», PG87 σ34

281 Κ. Καλλίνικος, «Ο Χριστιανικός ναός και τα τελούμενα εν αυτό», σ72, ~ Γ. Μπαμπινιώτης, Ετυμολογικό Λεξικό της Ν. Ελληνικής Γλώσσας, 2010, σ909, Λήμμα νάρθηκας: ετυμ. < αρχ. νάρθηξ/ νάρθηξ, ο, που ίσως συνδ. με σανσκρ. pada =καλάμι, λιθουανικά pendre.

από τη σύνθετη λέξη <ναός> και <αρχή>, «*Νάρθηκες δε λέγονται, ήτοι των ναών αρχαί*».²⁸² Δεν αποκλείεται επίσης να έχει σχέση προς τους νάρθηκες, στενόμακρα δηλαδή κιβωτίδια, που κατασκευάζονταν από τον κορμό του φυτού Νάρθηκα και χρησίμευαν για τη φύλαξη φαρμάκων ή μύρων, εξήγηση μη αποδεκτή από πολλούς μελετητές. Ο αρχιμ. Νικ. Σκρέττας, θεωρεί ότι μάλλον προέρχεται από τα ορφικά μυστήρια, όπου οι «*ναρθηκοφόροι*» δηλ. οι κατηχούμενοι, ξεχώριζαν των «*βάκχων*» δηλ. των κεκαθαυμένων. Με τον όρο «*Νάρθηξ*» παρουσιάζεται ο τόπος όπου στέκονταν «*οι ναρθηκοφόροι*», όπως οι κατηχούμενοι στον χριστιανικό νάρθηκα.

Συμβολίζει την μήτρα της Εκκλησίας²⁸³, από όπου γεννιούνται, ανοίγουν τα μάτια, στην εν χριστώ ζωή, οι κατηχούμενοι. Συμβολίζει και την έκπτωση από τον παράδεισο²⁸⁴, «*το έξωθεν ημάς του ναού γίνεσθαι την έκπτωσιν του Παραδείσου δηλοί και το κλεισθήναι αυτόν ημίν*». Σήμερα που δεν υπάρχουν ενήλικοι κατηχούμενοι, ο χώρος αυτός χρησιμεύει για να στήνονται τα παγκάρια του ναού, στα οποία πωλούνται λαμπάδες, βιβλία, αφιερώματα κλπ. ή παραλείπεται. Εκεί στέκονται οι επίτροποι, ο νεωκόρος και οι άλλοι εργαζόμενοι στο ναό. Η έξοδος προς τον αύλειο χώρο γίνεται με μεγάλη κεντρική θύρα.

Αίθριο ή εξωνάρθηκας

Στις αρχαίες βασιλικές υπήρχε προ του νάρθηκα, το αίθριο ή εξωνάρθηκας, με επικλινείς στέγες και κίονες περιμετρικά του σχήματός του. Το αίθριο εξυπηρετούσε και λειτουργικές ανάγκες, αφού εκεί συνήθιζαν να τελούν την ακολουθία του όρθρου.

Στο αίθριο υπήρχε κρήνη ή φιάλη, που εφοδιαζόταν με νερό από υδραγωγείο ή πηγάδι, μια μαρμαρίνη λεκάνη, στηριζόμενη επί ενός κιονίσκου, όπου νίβονταν οι πιστοί πριν εισέλθουν στον ιερό ναό. Η πράξη αυτή ήταν συμβολική και φανέρωνε την ανάγκη των πιστών για σωματική και ψυχική κάθαρση, από το ρύπο της αμαρτίας. Γνωστή η καρκινική επιγραφή στην Αγία Σοφία «*ΝΙΨΘΑΝΟΜΗΜΑΤΑΜΗΜΟΝΑΝΟΨΙΝ*». Αργότερα στον πρόναο ή εξωνάρθηκα, αντί της κρήνης, εισήχθησαν στην Ανατολή από τον 6^ο αι., τα βαπτιστήρια ή κολυμβήθρες. Το βαπτιστήριο, σχήματος πολυγωνικού ή κυκλικού, ετοποθετείτο στον περίβολο του ναού, ως ανεξάρτητο ναΐδριο, αφού η τέλεση του βαπτίσματος γινόταν μόνον δύο φορές το χρόνο.

Σημασία: «καλαμώδες φυτό με κοιλότητα, που χρησίμευε ως βέργα, θύρσος, ραβδί κ. ά., αρχ. σημ. «συσσκευή για περίδεση καταγμάτων», ελνστ. «πρόναος» επειδή έχει σχήμα επιμήκους στοάς. (3ος αι. Γρηγ. Θαυμ. Επιστ. 11. «*η ακρόασις ένδοθι της πύλης εν τω νάρθηκι, ένθα έσάναι χρη τον ημαρτηκότα έως των κατηχουμένων και έντεύθεν εξέρχεσθαι*»).

282 Συμεών Θεσσ/νίκης PG155, 357

283 Διονύσιος Αεροπαγίτης, Περί Εκκλησιαστική ιεραρχία, Γ' PG3, 432-433

284 Συμεών Θεσσ/νίκης PG 155, 613B

Ο αύλειος χώρος του ναού

Ο περίβολος τονίζει τη στροφή του ανθρώπου προς τον εαυτό του. Σήμερα υπάρχουν οι μεγάλες πλατείες ή προαύλια, μπροστά από τους ναούς. Στο χώρο του αιθρίου υπήρχε παλιότερα και κοιμητήριο, καθώς η χριστιανική πίστη, πρέσβευε ότι οι νεκροί δεν χωρίζονταν από τους ζωντανούς. Γι' αυτό άλλωστε λέγεται κοιμητήριο και όχι νεκροταφείο, επειδή αυτοί που έφυγαν δεν έχουν πεθάνει, αλλά κοιμούνται βαθιά. Η συνήθεια αυτή, έπαυσε να ισχύει με τον καιρό, και πλέον υπάρχει ρητή απαγόρευση ταφής στον περιβάλλοντα χώρο των ναών²⁸⁵.

Ο αύλειος χώρος μπροστά και γύρω από το ναό έχει μεγάλη χρησιμότητα. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που πολλές ιερές τελετές γίνονται στο χώρο αυτό, όπως η τελετή της Αναστάσεως, η τελετή του Μεγάλου Αγιασμού των Θεοφανίων, η τελετή των ιερών εικόνων την Κυριακή της Ορθοδοξίας κ.α. Για τις τελετές αυτές υπάρχουν σε πολλούς ναούς μόνιμες σκεπασμένες εξέδρες καθώς και φιάλη για την τελετή του Μεγάλου Αγιασμού. Στον αύλειο χώρο βρίσκεται και το κωδωνοστάσιο, που φέρουν τις καμπάνες για να καλούν τους πιστούς να προσέλθουν στην Εκκλησία. Οι ευρύχωροι και περιποιημένοι περίβολοι των ιερών ναών είναι επίσης τόποι συνάντησης και αναψυχής των ενοριτών. Αυτό είναι δείγμα ότι ο ναός παίζει ευρύτερο ρόλο στη ζωή των πιστών της ενορίας. Παλιότερα στα χωριά μας στον προαύλιο χώρο του ναού γινόταν τα ονομαστά πανηγύρια προς τιμήν του εορταζόμενου αγίου του ναού.

Οι κώδωνες ή καμπάνες

Μεταλλικό όργανο με σχήμα κόλουρου κώνου, το οποίο παράγει με κρούση, ιδιάζοντα ήχο. Χρησιμεύει για να προσκαλούνται οι πιστοί στην Εκκλησία και για να απαγγέλλονται χαρμόсуνα ή πένθιμα γεγονότα της Εκκλησίας. Η χρήση των καμπάνων είναι μεταγενέστερη, καθώς πρώτα χρησιμοποιήθηκαν τα σήμαντρα. Οι καμπάνες εμφανίστηκαν στη Δύση τον Σ' αι. Ονομάστηκαν έτσι από το μέταλλο που προέρχεται από την Καμπανία για την κατασκευή τους. Στην Ανατολή εισήχθησαν κατά τον Θ' αι. όταν ο δούκας της Βενετίας, Ούρσος έστειλε στον τότε αυτοκράτορα του Βυζαντίου Μιχαήλ, δώδεκα τεράστιους κώδωνες, οι οποίοι κρεμάστηκαν σε ιδιαίτερο πύργο στην αυλή της Αγίας Σοφίας. Μετά η χρήση τους γενικεύτηκε σε όλους τους ναούς.

Ο Γερμανός Κων/λεως²⁸⁶ γράφει ότι «το σήμαντρον αινίττεται τας των αγγέλων σάλπιγγας και διεγείρει τους αγωνιστάς προς πόλεμον των αοράτων

285 Ευρετήριο Νομοκανονικών Αποφάσεων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Απόφαση υπ' αρ. 41/145/17-1-2007 Ιεράς Συνόδου. «Ταφή: Απαγορεύεται εντός των Ναών □ των περιβόλων. Μνεία του □πό 28/3/1834 και Β.Δ.,(7791/30-10-1857 Ι. Συνόδου). Δέον εις τον ωρισμένον τόπον. Όχι εντός των Ι. Ναών ή και πέριξ αυτών», σ87

286 Γερμανός Κων/λεως, PG98, 385B

εχθρών». Ο Θεόδωρος Βαλσαμών²⁸⁷ θεωρεί ότι το μικρό σημαντήριο, που χρησιμοποιείται στον Όρθρο, συμβολίζει την Παλαιά Διαθήκη, ενώ το μέγα σημαντήριο συμβολίζει τη χάρη της ανακηρύξεως του Ευαγγελίου, το χάλκινο τη σάλπιγγα των αγγέλων που συναγείρουν τους νεκρούς κατά την Δευτέρα Παρουσία²⁸⁸.

Μέρη κυρίως ναού

Ο κυρίως ναός

Ο κυρίως ναός καταλαμβάνει τη μεγαλύτερη επιφάνεια του ναού. Είναι το μέρος που ίσταται ο πιστός λαός για να συμμετάσχει στη λατρεία της Εκκλησίας. Οι κιονοστοιχίες δίνουν μια ρυθμική διάταξη και τονίζουν το βάθος. Συμβολίζουν τους Αποστόλους, τους Προφήτες, του Αγίου ως στηρίγματα της Εκκλησίας. Τα κλίτη είναι πάντοτε σε μονό αριθμό, από 1 έως 9. Το μεσαίο κλίτος έχει μεγαλύτερο πλάτος και ύψος και φωτίζεται περισσότερο. Ο κύριος ναός είναι σύμβολο του ορατού ουρανού και του Παραδείσου. Η οροφή συμβολίζει τον ουρανό και το δάπεδο τη γη. Τα κανδήλια και οι πολυέλαιοι συμβολίζουν τους αστέρες.

Στο δυτικό μέρος του κυρίως ναού βρίσκονται τα προσκυνητάρια, δηλαδή ξυλόγλυπτοι ή μαρμάρινοι θρόνοι στους οποίους είναι τοποθετημένες ιερές εικόνες, κυρίως του τιμωμένου αγίου του ναού, τις οποίες προσκυνούν οι πιστοί μπαίνοντας στο ναό.

Στο ίδιο μέρος υπάρχουν τα ειδικά μανουάλια κηροπήγια στα οποία ανάβουν τα κεριά τους οι πιστοί. Τα κεριά συμβολίζουν την ψυχή μας, η οποία θα πρέπει να είναι καθαρή όπως το φως και να καίει σαν τη φωτιά από λαχτάρα για την ένωσή της με το Χριστό. Επίσης όπως το κεριά ακτινοβολεί και διαλύει τα σκοτάδια, το ίδιο και η ψυχή μας πρέπει να ακτινοβολεί από πνευματική ιλαρότητα, ώστε, σύμφωνα με το λόγο του Κυρίου «*ούτω λαμψάτω το φως υμών έμπροσθεν των ανθρώπων, όπως ιδωσι υμών τα καλά έργα και δοξάσωσι τον πάτερα υμών τον εν τοις ουρανοίς*» (Ματθ.5:16)²⁸⁹.

Ο σολέας ή σολείο

Πριν από την Ωραία Πύλη υπάρχει ο σολέας, ένα είδος υπερυψωμένου διαδρόμου πάνω στον οποίο γίνεται η μετάληψη των πιστών και χαμηλότερα κατά δύο ή τρία σκαλοπάτια, από το ιερό Βήμα, όπου μπορεί να διαχωρίζεται με

287 Θεόδωρος Βαλσαμών, PG138, 1073-1076

288 Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, «Λόγος περιέχων την εκκλησιαστικήν άπασαν ιστορίαν», PG87 σ34 «Το σημαντήριο ανιττεται τας των αγγέλων σάλπιγγας, εν αις οι άγγελιοι μέλλουσιν σαλπίσειν εν τη εσχάτη ημέρα και εξυπνήσαι πάντα τα έθνη».

289 Βλ. Κείμενο Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, «Η Παρουσία του Χρ. Ναού» Πηγή: <http://www.apostoliki-diakonia.gr>

κιγκλιδώματα. Στον ίδιο χώρο τοποθετούνται οι δύο χοροί των ψαλτών και ο δεσποτικός θρόνος. Είναι ο χώρος εκείνος στον οποίο τελούνται τα μυστήρια και οι διάφορες τελετές. Για λόγους ευταξίας εμποδίζονται οι πιστοί να στέκονται στο χώρο αυτό²⁹⁰. Επί των Βυζαντινών, ονομαζόταν «Βήμα των Αναγνώστων», διότι από εκεί διαβάζονταν τα αναγνώσματα των ιερών ακολουθιών από τον αναγνώστη. Ο σολέας κατά τον Σωφρόνιο, συμβολίζει τον ποταμό του πυρός, ο οποίος διαχωρίζει τους δίκαιους από τους αμαρτωλούς²⁹¹,

«Η σωλεία εις τύπον του ποταμού του πυρός του χωρίζοντος τους αρματωλούς εκ των δικαίων, κατά τον Παύλον λέγοντα, εκάστου το έργον το πυρ δοκιμάσει».

Ο αρχιερατικός θρόνος ή το δεσποτικό

Στα δεξιά της σολέας υπήρχε η έδρα του αυτοκράτορα και οι έδρες των αρχόντων, ενώ αριστερά του Αρχιερέα. Μετά την άλωση του Βυζαντίου εξέλιπε ο θρόνος του βασιλέα εις τον ναό, ο δε θρόνος του επισκόπου ή δεσποτικός θρόνος, κατέλαβε τη δεξιά πλευρά στο σολείο. Στην τιμητική αυτή θέση στέκεται ο χοροστατούντας επίσκοπος, εις τύπον και τόπον Χριστού, σύμφωνα με τον άγιο Ιγνάτιο το θεοφόρο (+107 μ.Χ.)²⁹². Άλλωστε πίσω του εικονίζεται ο Δεσπότης Χριστός για να θυμίζει την αδιάκοπη παρουσία Του στην Εκκλησία. Είναι κατασκευασμένος από ξύλο ή μάρμαρο και φέρει γλυπτική διακόσμηση.

Τα αναλόγια ή αναλογεία

Εκατέρωθεν του σολέα βρίσκονται τα αναλόγια, βήματα όπου στέκονται οι χοροί των ιεροψαλτών και ψάλλουν. Τα ίδια τα αναλόγια είναι επικλινή έπιπλα στα οποία τοποθετούνται τα ιερά βιβλία που περιέχουν τις διάφορες ακολουθίες, τα οποία χρησιμοποιούνται για το υμνολογικό μέρος της λατρείας. Πολύ συχνά τα αναλόγια τα συναντάμε και έξω του σολέα, μπροστά στη βόρεια και νότια πύλη του ιερού Βήματος.

Η χρήση τους επεβλήθη από τους πρώτους χριστιανικούς ναούς, αρχικά κοντά στον άμβωνα στο κέντρο του ναού. Αργότερα, λόγω της καθιέρωσης της αντιφωνικής ψαλμωδίας, δηλαδή τον χωρισμό των ψαλτών σε δύο χορούς, τοποθετήθηκαν νέα αναλόγια, ένα για κάθε χορό. Στο μπροστινό μέρος του σολέα βρίσκονται τα μεγάλα μανουάλια, τα οποία μαζί με τα κανδύλια του τέμπλου, εκτός από το φως που εκπέμπουν, συμβολίζουν το νοητό φως του Χριστού, το οποίο «φαίνει πάσι». Το ίδιο και οι πολυέλαιοι ή ο συνδυασμός οι οποίοι κρέμονται από την οροφή και συμβολίζουν το φως του Χριστού και τον φωτισμό του Αγίου Πνεύματος, που κατέρχεται από τον ουρανό.

290 Σωφρόνιος, PG87, σ34

291 Σωφρόνιος, PG87, σ34

292 Κείμενο Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, «Η Παρουσία του Χρ. Ναού» Πηγή: <http://www.apostoliki-diakonia.gr>

Ο άμβωνας

Στο αριστερό μέρος του σολέα ή έξω από αυτόν, βρίσκεται ο άμβωνας, που σημαίνει ύψωμα, εκ του αναβαίνω. Τοποθετείται σχεδόν απέναντι από τον δεσποτικό θρόνο, στηριζόμενος σε έναν εκ των αριστερών κίωνων. Ο άμβωνας, ο οποίος βρίσκεται στη μέση σε μια πλευρά του μεσαίου κλίτους, είναι ένα έμψυχο βήμα που χρησιμοποιείται για την ανάγνωση των γραφών (Ιερό Ευαγγέλιο) και για το κήρυγμα. Ο άμβωνας συμβολίζει τον τάφο του Χριστού και ο διάκονος τον άγγελο της Αναστάσεως²⁹³ (Μάρκ.16:6). Ο Σωφρόνιος²⁹⁴ δίνει την δική του εκδοχή, *«ο άμβων εκφραίνει το σχήμα του λίθου, ον κυλίσας ο άγγελος εκάθητο επάνω αυτού, πλησίον της θύρας του μνήματος, αναβοών τοις μυροφόροις την ανάβασιν` αι βαθμίδες του άμβωνος δηλούσι την του Ιακώβ κλίμακα»*.

Ο σημερινός άμβωνας δεν είναι όμοιος προς τον αρχαίο άμβωνα, ο οποίος διέφερε από αυτόν καθώς ήταν σχήματος τετραγώνου ή οκταγώνου με δύο κλίμακες εκατέρωθεν (την μεν εξ ανατολών, την δε εκ δυσμάς), στη μέση του κυρίως ναού. Επί αυτού αναγιγνώσκονταν περικοπές από την Αγία Γραφή, έψαλλαν οι ψάλτες και γινόταν το θείο κήρυγμα. Από τον άμβωνα απαγγέλλονταν από τον διάκονο το «ειρηνικά» και διατάσσονταν οι κατηχούμενοι να φύγουν. Επ' αυτού ετελείτο η αυτοκρατορική στέψη, όπου ο αυτοκράτορας σφραγιζόταν σταυροειδώς με Άγιο Μύρο από τον Πατριάρχη. Αργότερα από αυτόν τον άμβωνα άρχισε να κηρύσσεται και ο θεϊός λόγος. Φέρει παραστάσεις των ιερών Ευαγγελιστών και υπάρχει ανάγλυφο περιστέρι, πάνω στο οποίο τοποθετείται το ιερό Ευαγγέλιο και συμβολίζει το Άγιο Πνεύμα.

Ο γυναικωνίτης

Στην εκκλησιαστική γλώσσα δηλώνεται το μέρος όπου παραμένουν οι γυναίκες κατά την θεία λατρεία. Η συνήθεια της παραμονής των γυναικών σε ιδιαίτερο χώρο ανάγεται στους αποστολικούς χρόνους. Ο γυναικωνίτης στην αρχή βρισκόταν προς το αριστερό κλίτος, διαχωρισμένο από τον υπόλοιπο ναό με ξύλινο διάφραγμα ή στον δεύτερο όροφο του νάρθηκα. Αργότερα η θέση του γυναικωνίτη μεταφέρθηκε στο υπερώο, στην δυτική πλευρά ή μόνο στην βόρεια και νότια ή και στις τρεις πλευρές, τάση που επικρατεί ακόμη και σήμερα. Βέβαια οι γυναίκες παρίστανται και σε άλλα μέρη του ναού μαζί με τους άνδρες. Ο γυναικωνίτης, που υπήρχε στους ναούς των Ιουδαίων, κατά τον Σωφρόνιο Ιεροσολύμων, συμβολίζει τις μυροφόρες, *«γυναικωνίτις γέγονεν ίνα*

293 Συμεών Θεοσ/ κης, «Ερμηνεία», PG155, 717B~ Βλ. και Κείμενο Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, «Η Παρουσία του Χρ. Ναού» Πηγή: <http://www.apostoliki-diakonia.gr>

294 Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, PG87 σ34

διαίρωνται αι γυναίκες από των ανδρών` καθώς αι μυροφόροι ουκ εισήλθον εις τον τάφον μετά Ιωσήφ και Νικοδήμου, αλλ' ιστάμεναι έξω αθρήνουν».²⁹⁵

Τα στασίδια

Είναι τα ξύλινα καθίσματα, τα προσαρμοσμένα κατά μήκος των τοίχων των ναών, στα οποία καταλαμβάνουν θέση οι εισερχόμενοι στο ναό πιστοί, στηρίζοντας τους αγκώνες επί των εκατέρωθεν ερεισμάτων ή καθήμενοι ορισμένες στιγμές της θείας λειτουργίας, χρησιμοποιώντας το κινητό φύλλο, το οποίο βρίσκεται στο μέσο του στασιδίου.

Στη νότια πλευρά του ναού βρίσκονται τα καθίσματα των ανδρών πιστών και στη βόρεια πλευρά τα καθίσματα των γυναικών πιστών²⁹⁶. Τα καθίσματα και κυρίως τα στασίδια, που είναι ενωμένα με τους πλαϊνούς τοίχους συμβολίζουν τον τάφο του κάθε πιστού, μέσα από τον οποίο θα αναστηθεί εν Χριστώ κατά τη Δευτέρα Παρουσία.

Το εικονοστάσιο ή τέμπλο

Ονομασία του διαφράγματος το οποίο χωρίζει το ιερό βήμα από τον κυρίως ναό. Σκοπό έχει να αποκρύπτει τα συντελούμενα ιερά εντός του Ιερού Βήματος, ενώ στρέφει προς το μέρος των προσευχομένων πιστών τις εικόνες του, τα ορατά και αισθητά σημεία των αοράτων πραγματικοτήτων του ουρανού κόσμου. Το εικονοστάσιο διέφερε από το σημερινό κατά τους παλαιούς χρόνους, καθώς αυτό ξεκίνησε από τους εικονομαχικούς χρόνους και βαθμιαία γενικεύτηκε. Το παλαιότερο εικονοστάσιο, ήταν χαμηλό, αποτελούμενο από σειρά κιγκλιδωμάτων²⁹⁷ (μικρούς κιονίσκους) ή μαρμάρινων ή ξύλινων πλακών (θωρακίων). Είχε κιονίσκους και στήλες, από τα οποία ή επάνω τους, αναρτούσαν μικρές εικόνες με κενά τα διαστήματα μεταξύ των κιονίσκων.

Το σημερινό εικονοστάσιο υψώνεται μέχρι της οροφής αποκρύπτοντας παντελώς τα συντελούμενα εις το Ιερό, είναι στολισμένο με εικόνες μεγάλων διαστάσεων, οι οποίες τοποθετήθηκαν μεταξύ των κιόνων μετά την περίοδο της Εικονομαχίας. Στο αρχαίο εικονοστάσιο, κρεμούσαν πολυτελή υφάσματα, τα παραπετάσματα ή βήλα, τα οποία κατέβαζαν στα κρισιμότερα σημεία της θείας λειτουργίας. Στο εικονοστάσι υπάρχουν τρεις θύρες, η μεσαία ή Ωραιά Πύλη και δύο παραπόρτια, μία αριστερά, μία δεξιά. Εκατέρωθεν της Ωραιάς Πύλης είναι οι εικόνες του Χριστού και της Θεομήτορος, και άλλες εικόνες μετά από αυτές. Στα παραπόρτια εικονίζονται ξιφήρεις οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ, ως άλλοι φρουροί ακοίμητοι, εμποδίζοντας την είσοδο στο Ιερό Βήμα στους αμύητους. Επιστεγάζεται τέλος το εικονοστάσιο με σειρά μικρών εικόνων, αναφερόμενες στο Δωδεκάορτο.

295 Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, PG87, σ34

296 Αποστολικές διαταγές, κεφ. ΝΖ', Β' Βιβλίο, «αι γυναίκες κεχωρισμένως».

297 Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, PG87 σ33 «τα κάγκελλα αντίτυπα των του τάφου καγκέλλων»

Το Εικονοστάσιο ή Τέμπλο, είναι ο συνδυετικός κρίκος μεταξύ των δύο κόσμων, του αισθητού και του νοητού²⁹⁸. Παρομοιάζεται με σύνορα που διαχωρίζουν τον πρόσκαιρο από τον ουράνιο κόσμο και αποκαλείται «έρκος»²⁹⁹. Η κεντρική του θύρα ονομάζεται Ωραία Πύλη, ενώ οι πλαϊνές παραπόρτια, (βόρεια και νότια πύλη).

Το Άγιο Βήμα

«Το δε βήμα εστί κατά μίμησιν του επουρανίου θυσιαστηρίου` και ώσπερ λειτουργούσιν άγγελοι του θεού, ούτως εν τω αγίω βήματι ίντανται και οι ένυλοι ιερείς παρεστώτες και λατρεύοντες τω κυρίω διαπαντός` και δια τούτο αρμόζει τον ιερέα, ως πυρ φλέγον είναι, καθάπερ τε και άμεμπτον από παντός ρύπου και μόμου` οι ιερείς ομοιούνται αρχαγγέλους» και «Άλλως. Το βήμα εστί τόπος υπόβαθρος` υποδεικνύει δε την δευτέραν παρουσίαν, δια το καθέντα εν τη μέλλειν κρίναι ζώντας και νεκρούς».³⁰⁰

Το Άγιο Βήμα είναι το ιερότερο μέρος του χριστιανικού ναού, συμβολίζει τον Παράδεισο, την άνω Ιερουσαλήμ³⁰¹ μέσα στον οποίο τελείται ακατάπαυτα η ουράνια Θεία Λειτουργία, με λειτουργούς τους αγγέλους. Καλείται και «πρεσβυτέριο» ή «ιερατείο» επειδή προορίζεται για τον κλήρο, «άδυτο» και «άβατο», επειδή δεν επιτρέπεται να εισέλθει σε αυτό, άλλος πλην των ιερωμένων, «θυσιαστήριο» και «ιλαστήριο»³⁰², επειδή τελείται σε αυτό η αναίμακτος θυσία, «Άγια των Αγίων», επειδή αγιάζονται σε αυτό τα τίμια δώρα και γι' αυτό μόνο οι αγιασμένοι επιτρέπεται να εισέρχονται. Εντός αυτού, ως άλλος Μουσής επί του Θεοδόχου Σινά, δικαιούται να εισέρχεται μόνο ο ιερέας³⁰³ και να τελεί την αναίμακτο θυσία.

Ονομάζεται έτσι, διότι βρίσκεται υψηλότερα από τον υπόλοιπο ναό³⁰⁴, κατ' επίδραση των ρωμαϊκών βασιλικών, οι οποίες ήταν υπερυψωμένες στο σημείο αυτό, από όπου ομιλούσαν οι ρήτορες των δικαστηρίων και χωρίζεται από τον κυρίως ναό δια του εικονοστασίου. Θεωρείται χώρος ιερός, επειδή εκεί τελούνται τα ιερά μυστήρια, με κορυφαίο το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Στους βυζαντινούς χρόνους, στον μόνο λαϊκό, στον οποίο επιτρέπονταν ή

298 Συμεών Θεσσ/νίκης «τα διάστυλα δε την διαφοράν δεικνύει των αισθητών προς τα νοητά, και ως στερέωμα έστι διαφράττον από των υλικών τα νοούμενα και ότι του θυσιαστηρίου έμπροσθεν ...» PG 155, 345Γ, κεφ. ΡΑΣΤ'

299 Γρηγόριος Θεολόγος, «Εις Επισκόπους» PG 37, 1232

300 Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, PG87 σ33

301 Αποκ.21:2

302 Κ. Καλλίνικος, «Ο Χριστιανικός ναός και τα τελούμενα εν αυτό», σ114

303 ΣΤ' Οικουμενική Σύνοδος 69ος κανόνας, «τοις εν λαϊκοίς τελούσιν ουκ ένδον εισίναί θυσιαστηρίου»

304 Βυζαντ. Αρχιτ. & Λατρ. Πράξη, Πρακτικά, σ11, Εις. Ομιλία Ι. Φουντούλης, [ο Ι. Φουντούλης αντιτίθεται σε αυτή την υπερύψωση, θεωρώντας τη, αλλοίωση του ήθους της λατρείας «...Πήγα σ' ένα μοναστήρι... Τρία σκαλοπάτια για να ανέβει κανείς από τον κυρίως ναό στο επάνω επίπεδο, στο ιερό. Οι παλιοί ναοί δεν έχουν τόση απόσταση λαού και κλήρου. Με τον τρόπο αυτό αλλοιώνεται και το ήθος της λατρείας. Ένα θέαμα τύπου «ιερού» θεάτρου. Θέλουμε να κάνουμε πολλά σκαλοπάτια, να έχουμε ένα υπερκείμενο πεδίο. Πρακτικός όμως πως ο ιερέας, ο οποίο θα κρατάει τα άγια και τυχόν δεν είναι νέος θα μπορέσει να κατέβει τα σκαλοπάτια και πως θα τα ανέβει.».]

είσοδος ήταν ο αυτοκράτορας, διότι θεωρούνταν ιερό πρόσωπο (Σωζομένου Εκκλ. Ιστ. Ζ'25)³⁰⁵. Το Ιερό Βήμα έχει σχήμα ημικυκλικό³⁰⁶ και καλύπτει το ανατολικό τμήμα του ναού, καθώς οι χριστιανοί προσεύχονται προς την ανατολή. Συμβολίζει τα υπερουράνια. Η παράσταση της Θεοτόκου με τον μικρό Ιησού στην αγκαλιά της, γνωστή ως «Πλατυτέρα», που βρίσκεται στο θόλο του Ιερού βήματος (κόγχη) συμβολίζει την γέφυρα μεταξύ ουρανού και γης. Η κόγχη αυτή (μύαξ) κατά τον Σωφρόνιο, «μύαξ ο επάνω του βήματος, τύπος του πρώτου ουρανού` το δε λοιπόν στέγος της εκκλησίας εις τύπον του φαινομένου ουρανού, τας κανδήλας υφαπτούσας κάτωθεν έχον αντί των αστέρων».

Εσωτερικά του Αγίου Βήματος βρίσκονται η Αγία Τράπεζα, η πρόθεση, το σκευοφυλάκιο και το σύνθρονο.

Η Αγία Τράπεζα

Βρίσκεται στο κέντρο του Αγίου Βήματος και συμβολίζει τον θρόνο ((Mensa Sacra) και τον ζωοδόχο Τάφο του Κυρίου³⁰⁷, χρησιμεύοντας για την τέλεση της θείας λειτουργίας. Οι πατέρες της Εκκλησίας την ονομάζουν³⁰⁸ «θυσιαστήριο»³⁰⁹, «Τράπεζα πνευματική», «φοβερά», «βασιλική», «φρικτή», «αθάνατο», «αγία» και «θεία». Η πιο συνήθης είναι «Τράπεζα», γιατί υποδηλώνει ότι εδώ θυσιάζεται ο Ιησούς και προσφέρεται προς βρώση στους ανθρώπους, είναι ο θρόνος του εσφαγμένου Αρνίου, «και παν κατανάθεμα ουκ έσται έτι και ο θρόνος του θεού και του αρνίου εν αυτή έσται και οι δούλοι αυτού λατρεύσουσιν αυτώ»³¹⁰. Στην αρχή ήταν ξύλινη, αλλά πολύ σύντομα το ξύλο αντικαταστάθηκε από λίθο ή μάρμαρο, και μάλιστα από όταν η θεία λειτουργία άρχισε να τελείται επί των τάφων των μαρτύρων κατά τα χρόνια των διωγμών. Αυτή η συνήθεια προήλθε προφανώς από επίδραση του χωρίου της Αποκαλύψεως 6,9 «και ότε ήνοιξεν την πέμπτην σφραγίδα και είδον υποκάτω του θυσιαστηρίου τας ψυχάς των εσφαγμένων δια τον λόγον του Θεού και την μαρτυρίαν του αρνίου ήν είχαν»³¹¹. Από την συνήθεια αυτή, δηλαδή της τελέσεως της Θείας Ευχαριστίας επί του τάφου του μάρτυρα, προήλθε ο καθαγιασμός της αγίας Τράπεζας, με την απόθεση στο μέσο της, εντός

305 Βλ. Κείμενο Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, «Η Παρουσία του Χρ. Ναού» Πηγή: <http://www.apostoliki-diakonia.gr>

306 Σωφρόνιος ό. π. PG87, σ33, «ονομάζεται δε περιοχή, όσπερ έχουσα τα του θεού τεράστεια` κόγχη δε κατά το εν Βηθλεέμ σπήλαιον, και κατά το σπήλαιον ένθα ετάφη»

307 Γερμανός Α' Κων/λεως PG 98, 388-389, 385-και Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, «Λόγος περιέχων την εκκλησιαστικήν άπασαν ιστορίαν», PG87, σ32 «Αγία τράπεζα δηλοί το άγιον μνημειον, εν ώ ετάφη»

308 Συμεών Θεσσαλονίκης, PG 155, Διάλογος, κεφ. ΡΑΒ'

309 Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, PG87, σ33, «Θυσιαστήριον λέγεται κατά το επουράνιον και νοερόν θυσιαστήριον εν ω αντιτυπούσι τας νοεράς και αύλους ιεραρχίας οι ένυλοι ιερείς` τούτους δε είναι ως πυρ φλέγον` ή κατά το άγιον μνήμα Χριστού, εν ω θυσίαν εαυτόν προσήγαγεν τω Θεώ και πατρί ο Χριστός».

310 Αποκ. 22,3' μετ. «Ο θρόνος του θεού και του Αρνίου θα βρίσκονται σ' αυτήν, κι οι δούλοι του θα τον λατρεύουν»

311 Αποκ. 6,9' μετ. «Όταν το Αρνίο άνοιξε την Πέμπτη σφραγίδα, είδα κάτω από το θυσιαστήριο τις ψυχές εκείνων που σφραγίστηκαν για το λόγο του Θεού και για τη μαρτυρία που έδωσαν για το Αρνίο»

ορύγματος, λειψάνων μαρτυρικών. Αυτό είναι το λεγόμενο « εγκαίνιον » ή «κατάθεσις». Εάν δεν έχει εγκαινιασθεί ο ναός, χρησιμοποιείται το ιερό αντιμήνσιο, ειδικό ύφασμα, το οποίο φέρει την παράσταση της ταφής του Κυρίου και έχει ραμμένα επάνω άγια λείψανα. Στηρίζεται δε η Αγία Τράπεζα ή επί ενός κίονος, συμβολίζοντας τον ιδρυτή της Εκκλησίας Ιησού Χριστό³¹², ή επί τεσσάρων κίωνων όσοι είναι οι Ευαγγελιστές. Τα δε πολυτελή καλύμματα, της αγίας Τραπέζης συμβολίζουν τα ιερά σάβανα και τη σινδόνα, με την οποία τυλίχθηκε το άχραντο Σώμα του Χριστού κατά την θεία ταφή Του.

Το κιβώριο

Ονομάζεται και κουβούκλιο και βρίσκεται άνωθεν της Αγίας Τράπεζας, που αποτελείτο από τέσσερεις κίονες, οι οποίοι βάσταζαν τον ουρανό από πολύτιμο ύφασμα και συμβολίζουν τη γη. Κατά τον Σωφρόνιο³¹³, «ο κυβώριος εστίν εις τύπον της κιβωτού του Νώε` το μεν γαρ κιβωτός, το ώριον τουτέστι διάταξις αυτού` τα δε παρακίονια κατά μίμησιν των τεσσάρων ζώων των οφθέντων τω προφήτη». Η ονομασία της μικρής πυραμιδοειδούς ή θολωτής καλύπτρας ήταν «ουρανός» ή «τύμπανον»³¹⁴. Στην κορυφή τοποθετούνταν μια σφαίρα (πόλος) που στερέωναν ένα σταυρό επάνω. Στην περίπτωση που ο ουρανός ήταν κυλινδρικός, ο κατά μήκος άξονάς του ήταν προσανατολισμένος στην Ανατολή.

Στα πλαϊνά του Ιερού Βήματος δημιουργούνται δύο διαμερίσματα, τα Παστοφόρια.

Η προσκομιδή ή πρόθεση (βόρειο Παστοφόριο³¹⁵)

Μικρό κοίλωμα διανοιγμένο στη βορειοανατολική πλευρά του ιερού βήματος στον τοίχο ή μικρή μαρμάρινη τράπεζα, στα αριστερά της Αγίας Τράπεζας. Σε αυτή προτίθενται και προετοιμάζονται, πριν μεταφερθούν κατά τη Μεγάλη Είσοδο στην αγία Τράπεζα για να καθαγιασθούν, τα προς θυσία προσφερόμενα από τους χριστιανούς δώρα, άρτος και οίνος που προορίζονται να χρησιμοποιηθούν στο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, ο χώρος ονομάσθηκε Πρόθεσις και τα τραπέζια, Τράπεζαι προθέσεων ή προσφόρων. Η κόγχη αυτή φέρει την εικονογραφική παράσταση της άκρας Ταπεινώσεως και σπάνια την εικόνα της Γεννήσεως.

312 Συμεών Θεσσαλονίκης, PG 155, «παραδηλοί Δεσπότην», PG 155, Ερμηνεία, 704Γ

313 Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, PG87, σ32

314 Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης» σ475, 479

315 Α.Α. Νοβέλλο, Αρχιτεκτονικές τυπολογίες, (Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ17, Ο συγγραφέας θεωρεί ότι τα διαμερίσματα (παστοφόρια) που πλαισιώνουν την αψίδα, ανάγονται σε συριακές μορφές.

Η Θεία Λειτουργία αναπαριστά το βίο του Σωτήρα Ιησού Χριστού και την θυσία στο Γολγοθά, ενώ η πρόθεση, ως είσοδος στη θεία Λειτουργία, συμβολίζει το σπήλαιο και την φάτνη της Βηθλεέμ κατά τους ερμηνευτές.

Ο Σωφρόνιος Ιεροσολύμων γράφει «το σκευοφυλάκιον εν ώ γίνεται η προσκομιδή, εμφανίζει τον του κρανίου τόπον, καθώς προετυπώθη τω Αβραάμ ότε εστύβαζε τα ξύλα, και έθηκε τον υιόν, και ανήνεγκε τον κριόν»³¹⁶. Καθώς και «Η δε αγία πρόθεσις ο του κρανίου τόπος εν ώ εσταυρώθη και δια τούτο θύεται εν αυτό»³¹⁷.

Το σκευοφυλάκιο ή Διακονικό (νότιο Παστοφόριο)

Στους αρχαίους ναούς ήταν ένα διαμέρισμα στο κάτω μέρος του ναού. Σε αυτό φυλάσσονται τα ιερά σκεύη του ναού, τα απαιτούμενα για την θεία λατρεία, το Ευαγγέλιο και τα ιερά άμφια. Επειδή η φύλαξη και η φροντίδα αυτού του χώρου είχε ανατεθεί στους διακόνους, λεγόταν και διακονικό. Τη σημερινή εποχή ως σκευοφυλάκιο χρησιμοποιείται ένα ερμάριο ή κιβώτιο, διαιρεμένου σε διαμερίσματα και τοποθετημένου στα δεξιά της Αγίας Τράπεζας.

Το σύνθρονο

Πρόκειται για σειρά στασιδίων ή θρόνων³¹⁸, οι οποίοι βρίσκονται πίσω από την Αγία Τράπεζα και επί της κεντρικής κόγχης του Αγίου Βήματος και χρησίμευε για να κάθεται και να στέκεται, ο επίσκοπος και οι μετ' αυτού συλλειτουργοί, σημαντικές στιγμές της θείας λειτουργίας. Το σύνθρονο άρχισε να εκλείπει όταν το άγιο Βήμα χωρίστηκε από τον κυρίως ναό με το εικονοστάσιο και ο επισκοπικός θρόνος μεταφέρθηκε από το Ιερό Βήμα στον κυρίως ναό. Στον μητροπολιτικό ναό των Αθηνών υπάρχει πίσω από την Αγία Τράπεζα σύνθρονο, το οποίο αποτελείται από πέντε μαρμαρίνους θρόνους, οι οποίοι προορίζονταν για τους πέντε συνοδικούς, που αποτελούσαν σε παλαιότερη εποχή την Ιερά σύνοδο της Ελλάδας. Ο Νοβέλλο³¹⁹ διατυπώνει την άποψη ότι στις μεγάλες τρίκλιτες βασιλικές, η πολυγωνική εξωτερικά απίδα έχει επίδραση από την Ανατολή (εσωτερικά πάντα κυκλική).

316 Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, PG87, σ48

317 Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, PG87, σ32

318 Σημ. ομάδα, το σύνθρονο εμφανιζόταν και ως κτιστές βαθμίδες

319 Α.Α. Νοβέλλο, Αρχιτεκτονικές τυπολογίες, (Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα), σ17

Το σύνθρονο συμβόλιζε το θρόνο του Χριστού στην δευτέρα Παρουσία, «την εις ουρανούς καθέδραν Χριστού, εκ δεξιών του Πατρός»³²⁰. Τα σκαλοπάτια του σύνθρονου εικονίζουν τις αναβάσεις των αγγελικών ταγμάτων³²¹. Η κάθοδος του αρχιερέα από τα σκαλοπάτια συμβολίζει «την εκ του ουρανού περί ημάς του Σωτήρος πρόνοιαν και κηδεμονίαν»³²², αν και ανέβηκε στον ουρανό, δεν χωρίστηκε από εμάς.

Κατά τον Σωφρόνιο³²³, «το σύνθρονον εστί τύπος του δεσποτικού θρόνου, εν ώ νικήσας τον κόσμον μετά σαρκός ανελήφθη, και εν αυτώ εκάθισε` σύνθρονον δε λέγεται και ου θρόνος, δια το συγκαθέζεσθαι τον υιόν μετά του πατρός` τα λοιπά σύνθρονα δηλούσι την τιμήν, ην μετά την ανάστασιν οφείλευσιν απολαβείν οι δίκαιοι` κατά το `εγώ είπα θεοί ες ε` συγκαθέζονται φε οι ιερείς, ως τω Χριστώ συνσταυρωθέντες συν τοις παθήμασι και ταις επιθυμίαις, των διακόνων ισταμένων εις τύπων των αγγέλων».

2.8.Βυζαντινή αγιογραφία και εικονογραφικό πρόγραμμα

Οι Βυζαντινοί ονόμαζαν εικόνα, κάθε θρησκευτική απεικόνιση με οποιαδήποτε τεχνική κι αν είχε γίνει, είτε ήταν φορητή είτε όχι. Η τεχνική της ζωγραφικής πάνω σε ξύλο, από την αρχαιότητα χρησιμοποιήθηκε σε πολλά μεγάλα έργα του Πολυγνώτου του Θάσιου και πίνακες που φυλάσσονταν στην Πινακοθήκη των Προπυλαίων, στην Ακρόπολη των Αθηνών³²⁴. Τα πρώτα χριστιανικά δείγματα τα συναντάμε σε μεμονωμένους τάφους χριστιανών, σε σαρκοφάγους, στις κατακόμβες της αρχαίας Ρώμης και στα κοιμητήρια των χριστιανών, επάνω στα αρκοσόλια, ενώ στην Ελλάδα εμφανίζονται από τον 3ο αι. μ.Χ.³²⁵.

Στην διακόσμηση των εκκλησιών, επικρατούσε το υπερβατικό ύφος, το συμβολικό στοιχείο, στο βαθμό που οι εκκλησίες θεωρούνταν αφενός ένα είδος μικρογραφίας του σύμπαντος³²⁶ και αφετέρου τόποι αναβίωσης της ζωής και των παθών του Χριστού, με το κάθε επεισόδιο της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, να έχει καθορισμένη θέση στο εσωτερικό τους. Από τον Θ΄ αι. και ιδίως από τον ΙΒ΄ αι.³²⁷, η βυζαντινή αγιογραφία δημιουργεί ιδιαίτερο

320 Συμεών Διάλογος κεφ. ζΗ΄, PG155, 293A

321 Συμεών, ό. π., PG155, 293B

322 Συμεών Ερμηγεία, κεφ. σα΄, PG 155, 725A

323 Σωφρόνιος Ιεροσολύμων, PG87, σ32

324 R. Krautheimer, σ137

325 E. Μαρκή, Τα χριστιανικά κοιμητήρια στην Ελλάδα, ΔΧΑΕ, Τόμος ΚΓ΄, σ163,166-167

326 I. Δημακόπουλος, SCRIPTA MINORA, Ο κύκλος και το τετράγωνο στη γεωμετρία, την πρόσοψη και την έδραση των μακεδονικών τάφων, σ71-96, Κατά τον Πλάτωνα το τέλειο σχήμα του κύκλου παριστάνει την σφαίρα, και μια σφαίρα είναι το σύμπαν.

327 ΕΑΠ, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Τέχνη, Τ. Β΄, σ122, «

εικονογραφικό κύκλο³²⁸, ο οποίος αντιστοιχεί στο δογματικό σύστημα της Εκκλησίας. Η κύρια τάση στη ζωγραφική της μεσοβυζαντινής εποχής³²⁹ είναι η αφαίρεση, με βασικό χαρακτηριστικό τον περιορισμό των αφηγηματικών στοιχείων. Τα στοιχεία του τοπίου και της αρχιτεκτονικής είναι ελάχιστα, αποδίδονται σχηματικά και αποτελούν απλές ενδείξεις για τον χώρο όπου διαδραματίζονται τα επεισόδια, όπως γίνεται σήμερα με τα σκηνικά του σύγχρονου θεάτρου. Η ανθρώπινη μορφή εικονίζεται επίπεδη, στατική και άκαμπτη. Οι πτυχές των ενδυμάτων ελάχιστα αποκαλύπτουν την ανθρώπινη ανατομία. Στο πρόσωπο, όπου κυριαρχούν τα μεγάλα μάτια, η έκφραση είναι σοβαρή και αυστηρή χωρίς να εξωτερικεύονται τα συναισθήματα. Σημείο στροφής προς μια ρεαλιστική απεικόνιση της μορφής και των συναισθημάτων αποτελούν τα μέσα του 12^{ου} αι. Στον κεντρικό τρούλο του ναού, εικονίζεται επιβλητική και καταπλήσσοσα, η μορφή του Χριστού ως Παντοκράτορας, εντός φωτεινού κύκλου με το Ευαγγέλιο στα χέρια, να περιστοιχίζεται από αγγελικά τάγματα. Η απεικόνιση του Χριστού – Παντοκράτορα που βρίσκεται στο Δαφνί (1100) μακράν από τον τρυφερό Χριστό της Δυτικής παράδοσης, είναι μια απόκοσμη, αυστηρή μορφή, που θυμίζει τον Ιεχωβά της Παλαιάς Διαθήκης που αποπνέει πνευματικότητα και εκφραστικότητα και θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι προαναγγέλλει την εξπρεσιονιστική τέχνη (Εικ.63). Αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα αναπαράστασης του Χριστού ως αυστηρού κριτή³³⁰ και όχι ως πάσχοντος ανθρώπου. Μετά τον Παντοκράτορα και τους αγγέλους εικονίζονται γύρω και κάτω, πρώτα οι προφήτες, ακολουθούν οι Ευαγγελιστές³³¹ με τα δικά τους συγγράμματα στα χέρια, με τα οποία εξιστόρησαν την εμφάνιση του θείου στον κόσμο. Στο Ιερό Βήμα, στο πάνω μέρος της κόγχης της μεγάλης αψίδας, εικονίζεται η Θεοτόκος καθισμένη σε θρόνο να βαστάει τον Ενανθρωπήσαντα Λόγο του Θεού, και αποκαλείται Πλατυτέρα. Κάτω από την εικόνα της Θεοτόκου, στην κόγχη του ιερού, το χώρο κατείχαν οι Πατέρες της Εκκλησίας, ολόσωμες τοιχογραφίες των Ιεραρχών, Βασιλείου του Μεγάλου, Γρηγορίου του Θεολόγου, Ιωάννου του Χρυσοστόμου και οποιουδήποτε, συνέβαλε στην διαμόρφωση και τέλεση της θείας Λειτουργίας. Στο νάρθηκα γράφονται η εξορία του Αδάμ, ο άδης, η Δευτέρα Παρουσία και ότι άλλο σχετικό με τη μέλλουσα κρίση και ανταπόδοση. Άνωθεν δε της εισόδου στο νάρθηκα, εικονίζεται ο Χριστός επί θρόνου, δεξιά του την Παναγία Μητέρα του και αριστερά του τον Πρόδρομο, και τους δύο να υποκλίνονται και να κάμουν δέηση υπέρ των εισερχομένων εις το ναό. Την μεσοβυζαντινή περίοδο, εποχή ευμάρειας οι ναοί διακοσμήθηκαν με εντοίχια και επιδαπέδια ψηφιδωτά, τα δεύτερα κοσμούσαν τα δάπεδα των

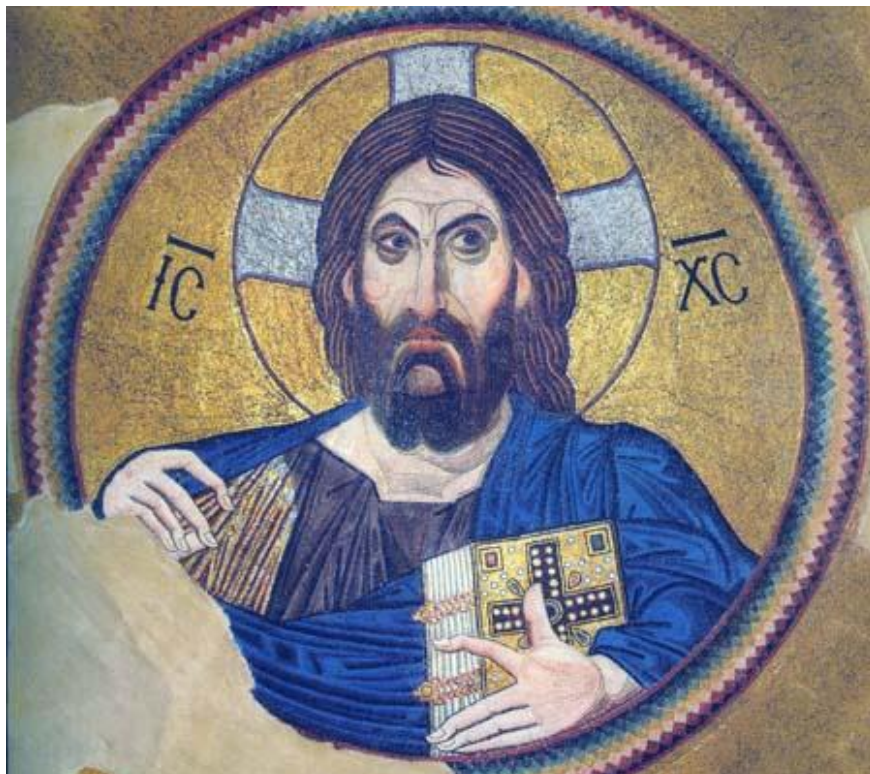
328 ΕΑΠ, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Τέχνη, Τ. Β', σ87

329 ΕΑΠ, ό. π., Τ. Β', σ100

330 Ν. Τάμπλοτ - Ράις, Η Βυζαντινή Τέχνη, σ86 - 89

331 π. Γ. Κουγιουμτζόγλου, Λατρευτικό Εγχειρίδιο. Οι τέσσερις Ευαγγελιστές συμβολίζονται με τέσσερα ζώα, διότι θεωρήθηκε ότι σ' αυτούς αναφέρεται η προφητεία του προφήτου Ιεζεκιήλ (α', 5-14). Σύμφωνα μ' αυτή ο Προφήτης είδε τον Θεό να κάθεται στο χερουβικό θρόνο και τις Αγγελικές δυνάμεις με μορφή τεσσάρων μορφών, ανθρώπου, λέοντος, μόσχου και αετού

ναών στην πρωτοβυζαντινή περίοδο και αντικαταστάθηκαν στη μεσοβυζαντινή με μαρμάρινες πλάκες, με τις οποίες σχηματίζονταν γεωμετρικά διακοσμητικά θέματα³³². Τη σημερινή εποχή σύμφωνα με τις νομοκανονικές αποφάσεις της Ι. Σ. της Εκκλησίας της Ελλάδος³³³ επιτρέπονται μόνο οι εικόνες βυζαντινού τύπου. Εικονογραφικοί κύκλοι συνολικά είναι: α) Δογματικός κύκλος, β) Λειτουργικός κύκλος,(Εικ.64,65) γ) Ιστορικός κύκλος, σε αυτόν τον εικονογραφικό κύκλο ανήκουν και οι εικόνες του τέμπλου(Εικ.66).

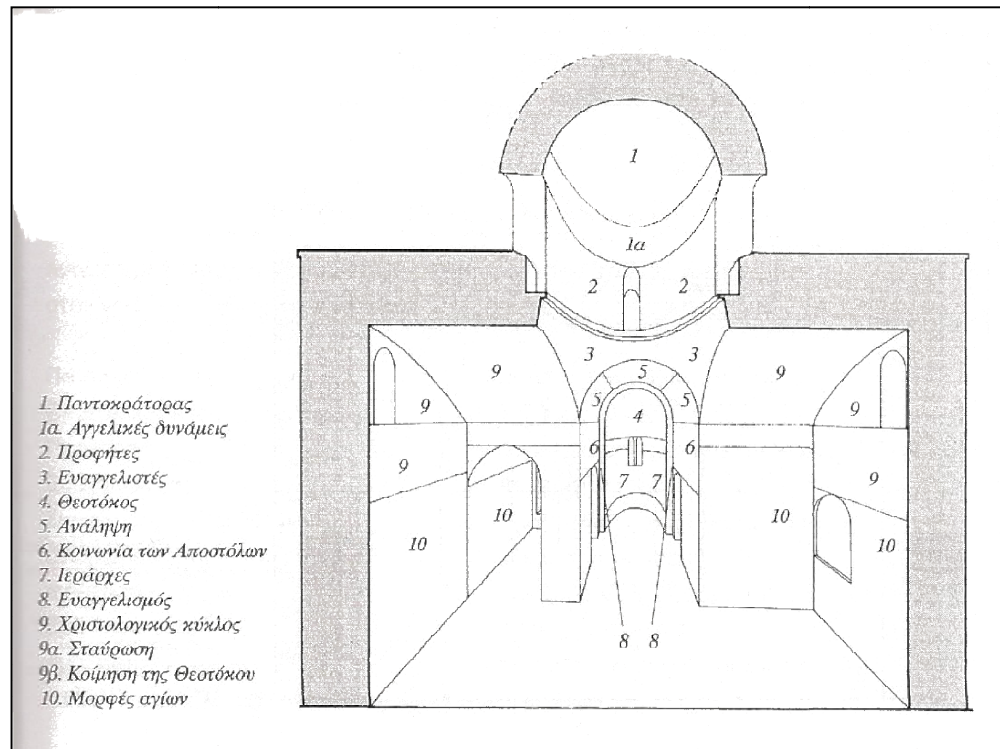

Εικ. 63. Ο Παντοκράτορας ως «Δίκαιος Κριτής» στο μετάλλιο του τρούλου του καθολικού της μονής Δαφνίου. Η αυστηρότητα και η ένταση του βλέμματος οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στα ισχυρά τοξωτά φρύδια και τις σκούρες σκιές γύρω από τα μάτια. Η σχετικά σχηματική και επίπεδη απόδοση των πλαστικών αξιών του προσώπου, απομακρύνει τη μορφή του Παντοκράτορα από την κλασικιστική τεχνοτροπία με την οποία έχουν εκτελεστεί όλες οι άλλες μορφές. Η σκουρόχρωμη, πυκνή γενειάδα επιτείνει την εντύπωση της αυστηρότητας. Η μεγάλη απόσταση που χωρίζει τον δείκτη από το μεσαίο δάκτυλο πάνω στο ευαγγέλιο προσδίδει ένταση στη χειρονομία, που βρίσκεται σε απόλυτη συμφωνία με τον όλο δυναμισμό της μορφής³³⁴.

332 ΕΑΠ, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Τέχνη, Τ. Β', σ100

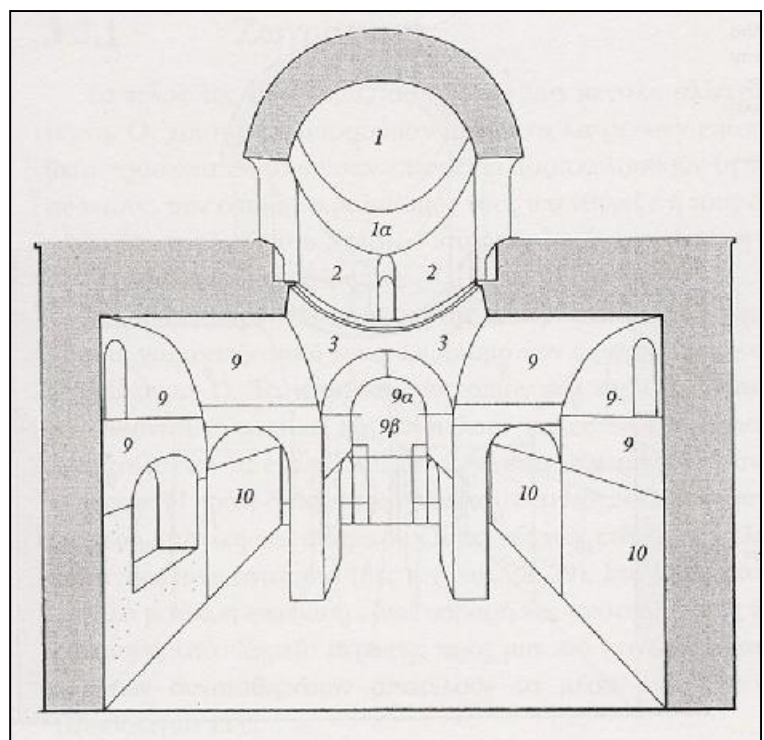
333 Ευρετήριο Νομοκανονικών Αποφάσεων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Απόφαση υπ αρ. 41/145/17-1-2007 Ιεράς Συνόδου, σ52, Εικόνες: Απαγόρευση χρήσεως εικόνων μη βυζαντινού τύπου, (132/746/1876/30-7-1908 □. Συνόδου)

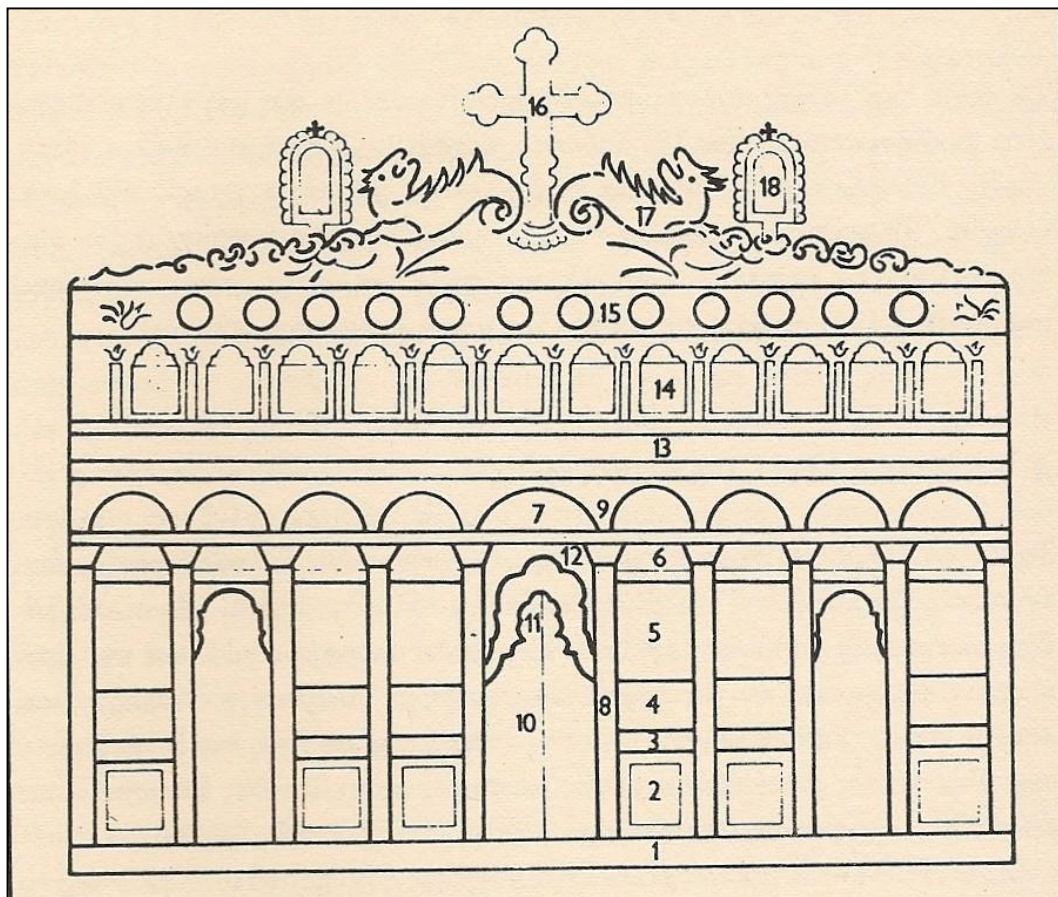
334 Πηγή: <http://www.haidari.gr/Default.aspx?tabid=169&language=el-GR>

Εικ. 64. Προοπτικό σχέδιο του εσωτερικού βυζαντινού ναού (προς Ανατολή) με το τυπικό μεταεικονομαχικό πρόγραμμα, (σχέδιο Τζ. Αλμπάνη, αναδημοσίευση από ΕΑΠ, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Τέχνη, τ. Β', σ101, σχ1)

Εικ. 65. Προοπτικό σχέδιο του εσωτερικού βυζαντινού ναού (προς Δύση) με το τυπικό μεταεικονομαχικό πρόγραμμα, (σχέδιο Τζ. Αλμπάνη, αναδημοσίευση από ΕΑΠ, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Τέχνη, τ. Β', σ102, σχ2)

Εικ. 66. Η διάταξη των διαφόρων μερών του τέμπλου (Ξυλόγλυπτο):

1. Βάση,
2. Ποδιές: τετράγωνα σκαλιστά ή ζωγραφισμένα θωράκια,
3. Σταφυλή: στενή ζώνη με κλάδους αμπέλου,
4. Κάτω κεταμπέδες: παραλληλόγραμμοι ταμπλάδες,
5. Δεσποτικές εικόνες: δεξιά εικονίζεται πάντα ο Χριστός και αριστερά η Παναγία,
6. Πάνω κεταμπέδες: αποτελούν την επάνω πλαισίωση των δεσποτικών εικόνων,
7. Κεμέρια: ημικυκλικές σκαλιστές αψίδες,
8. Στύλοι: αποτελούν τον φέροντα οργανισμό του τέμπλου,
9. Περιστερές: είναι σχεδόν ολόγλυφες, και με τα ανοιχτά φτερά τους κατέχουν το χώρο ανάμεσα στα κεμέρια,
10. Η Ωραία Πύλη: κλείνεται από χαμηλό βημόθυρο στολισμένο με σκαλίσματα και μικρογραφίες,
11. Το Άγιον Ποτήριο: επιστέφει το βημόθυρο,
12. Υπέρθυρο: έχει συχνά σκαλισμένες αποτροπαϊκές παραστάσεις, γοργόνες δρακοκτονία,
13. Ρίζα του Ιεσσαί: στενόμακρη λωρίδα που στο κέντρο της έχει τη μορφή του κοιμισμένου γέροντα, από τον οποίο ξεφυτρώνει το γενεαλογικό δέντρο του Χριστού,

14. Εικόνες Επιστυλίου, Δωδεκάορτο: συνήθως εικονίζει τις δώδεκα γιορτές από το βίο του Χριστού,
15. Σειρά μικρογραφιών: παριστάνονται οι Προφήτες και οι Απόστολοι,
16. Σταυρός: υψώνεται ελεύθερος στην κορυφή του τέμπλου με ζωγραφιστή παράσταση του εσταυρωμένου,
17. Φτερωτοί δράκοντες: πλαισιώνουν το σταυρό από τα δύο μέρη,
18. Εξαπτέρυγα: το δεξιό πλαισιώνει μικρογραφία του Ιωάννη και το αριστερό της Παναγίας. (Πηγή: Ελληνικός λαϊκός Πολιτισμός, τ. Β΄, Λαϊκές τέχνες-Μουσική-χορός-θέατρο σκιών, 1986, σ126,127 - σκίτσο Κίτσου Μακρή)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3.Α. Αρχιτεκτονική Τεκμηρίωση

3.Α.1.Γενική περιγραφή, τυπολογία, μορφολογία

Ο άγιος Νικόλαος στο Πλατάνι Αχαΐας, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, έγινε αντικείμενο έρευνας από μελετητές βυζαντινών μνημείων³³⁵ και άλλους ερευνητές. Όπως επισημαίνει ο Χ. Μπούρας ιστορικές μαρτυρίες ή επιγραφές δεν έχουν διασωθεί³³⁶.

Το Πλατάνι βρίσκεται σε υψόμετρο 200μ. από την επιφάνεια της θάλασσας, επάνω στους λόφους στους πρόποδες του Παναχαϊκού, έτσι το έδαφος παρουσιάζει ανωφέρεια προς την Ανατολή και Βορρά και κατωφέρεια προς την Δύση, ενώ προς το Νότο το έδαφος είναι διαμορφωμένο βαθμιδωτά ως εξωτερικός περιβάλλοντας χώρος της γειτονικής εκκλησίας της αγίας Παρασκευής. Η υψομετρική διαφορά στο περιβάλλον που έχει αναφερθεί ο ναός, μεταξύ ιερού και νάρθηκα, είναι περίπου 1μ..

Ο προσανατολισμός του ναού παρουσιάζει απόκλιση από την Ανατολή³³⁷ 45° μοίρες, με κλίση προς τα νότια. Θα λέγαμε λοιπόν ότι έχει Νοτιοανατολικό προσανατολισμό. Δεν ξέρουμε γιατί επιλέχθηκε αυτή η λύση όταν κατασκευαζόταν, καθώς τίποτε δεν εμπόδιζε την τοποθέτησή του με τον

335 Σημαντικότερες δημοσιεύσεις του μνημείου από τους: Λαμπάκης Νικόλαος, ΔΕΛΤΙΟΝ Βον ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ, Περιέχον τας εργασίας της Εταιρείας από 1η Ιανουαρίου 1892 μέχρι της 31 Αυγούστου 1894, ΕΚ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΠΓΛΕΣΗ, ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1894, «Π'. Ο παρά το Ρίον Ναός του Αγίου Νικολάου», σ15-16 ~ Βοκοτόπουλος Παναγιώτης, «Ο τρίκογχος ναός του Αγίου Νικολάου στο Πλατάνι Αχαΐας» ΑΡΜΟΣ, τμητικός τόμος στον καθηγητή Μουτσόπουλο, Πολυτεχνική σχολή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1990, σ383-405 ~ Μπούρας Χαράλαμπος, Μπούρα Λασκαρίνα, Η Ελλαδική Ναοδομία κατά τον 12ο αι., Εκδ. Εμπορικής Τράπεζας, Αθήνα 2002, σ264-266 ~ Μαμαλούκος Σταύρος, «Ναός Αγίου Νικολάου στο Πλατάνι Αχαΐας, Συμπληρωματικά στοιχεία», ΔΧΑΕ, περίοδος Δ', Τ. ΛΑ', Αθήνα 2010, σ33-44, στις οποίες έχει βασιστεί μεγάλο μέρος του κειμένου και αναλυτικά βλ και ΑΡΜΟΣ, Π. Βοκοτόπουλος, σελ. 383, σημ1,2

336 Χ Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική Ναοδομία, σ264

337 Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ84-85, Σύμφωνα με τα ιερά κείμενα, οι ναοί επιβάλλονταν να στρέφονται προς την Ανατολή, η πλευρά δηλ. που έφερε την κόγχη του ιερού έβλεπε προς αυτή την κατεύθυνση. Άλλη εκδοχή είναι ότι τα Άγια των Αγίων στο ναό του Σολομώντα έβλεπαν προς την Ανατολή. Επίσης στην χριστιανική διδασκαλία, ο φυσικός ήλιος, από τον οποίο λαμβάνει η κτίση το φως, την κίνηση και τη ζωή, είναι σύμβολο του Χριστού, του νοητού ηλίου της δικαιοσύνης. Κατά τον Μ. Βασίλειο επειδή ο Παράδεισος βρισκόταν στην Εδέμ προς την Ανατολή. Αντίθετο προσανατολισμό τύχαινε να έχουν πολλά παλαιοχριστιανικά μνημεία (βασιλική της Τύρου, Βασιλική της Αναστάσεως - Ιεροσόλυμα). Στην Ρώμη επικρατούσε αναρχία προσανατολισμού, αλλά και σε άλλα μέρη (Ελλάδα, Κωνσταντινούπολη, Μ. Ασία, Παλαιστίνη κλπ). Ερμηνεία των αποκλίσεων έχουν αναπτύξει πολλοί μελετητές, όπως ότι για τον προσανατολισμό των αρχαίων και χριστιανικών ναών, λαμβανόταν υπόψη το σημείο εκείνο του ορίζοντα, από το οποίο ανέτειλε ο ήλιος κατά την ημέρα της εορτής του θεού/αγίου, ή κατά την ημέρα της θεμελιώσεως του ναού, ερμηνεία που εκκρεμεί για τους χριστιανικούς ναούς. Σημαντική επίδραση είχε η διάπλαση του εδάφους στο οποίο κτιζόταν ο ναός, αν υπήρχε κατωφέρεια ή ορεινοί όγκοι πλησίον κλπ. όπως επίσης και οι κοντινοί διερχόμενοι παλαιοί οδοί.

κλασικό προσανατολισμό του ιερού προς την Ανατολή. Ίσως οι ορεινοί όγκοι και οι λόφοι που περικλείουν την περιοχή να επηρέασαν τους τεχνίτες ως προς την επιλογή προσανατολισμού, που θα ευνοούσε τον καλύτερο φωτισμό τις περισσότερες ώρες της ημέρας και ιδιαίτερα αυτές κατά την διάρκεια των οποίων τελούνται η Θεία Λειτουργία, ο Όρθρος και ο Εσπερινός. Στην μελέτη μας προς διευκόλυνση όλων για την ανάγνωση των σχεδίων, ορίσαμε τους άξονες Ανατολή - Δύση, Βορράς - Νότος σύμφωνα με την κοινώς αποδεκτή πρακτική, δηλαδή ότι το ιερό βρίσκεται στην Ανατολή. Όπου κρίνεται απαραίτητο, όπως στην μελέτη φωτισμού, σημειώνεται ο πραγματικός προσανατολισμός.

Πρόκειται για τρουλαίο ναό απλού τρίκογχου σχήματος³³⁸, που αποτελείται από μονόχωρο³³⁹ κυρίως ναό σε σχήμα σταυρού³⁴⁰ και ορθογώνιο τριμερή νάρθηκα, που προεξέχει στις δύο ελεύθερες πλευρές του. Συγκεκριμένα ανήκει στην 1^η κατηγορία κατάταξης τρίκογχων ναών σύμφωνα με τον Βοκοτόπουλο, όπου ο τρούλος στηρίζεται σε ημικυλινδρικές καμάρες στ' ανατολικά και τα δυτικά και στο μέτωπο των πλαγίων κογχών (τεταρτοσφαιρίων) στα βόρεια και τα νότια και ο χώρος κάτω από τον τρούλλο διευρύνεται με κόγχες, χορδής ίσης προς την διάμετρό του. Το συνολικό μήκος του ναού είναι 11,60μ. και πλάτος 8,50μ. με λόγο μήκους προς πλάτος, 1: 1,35. Αναλυτικά ο κυρίως ναός έχει μήκος 7,50μ. και πλάτος 7,65μ. εδώ βλέπουμε ότι ο λόγος μήκους προς πλάτος είναι 1:1 περίπου.

Στο εσωτερικό, ο κυρίως ναός αποτελείται από ένα βασικό ορθογώνιο σχήμα, από το ιερό προς τον νάρθηκα, διαστάσεων 5,30X3μ. και κάθετα σε αυτό, ένα οβάλ σχήμα μήκους 3,20μ και πλάτους 6,25μ.. Στις άκρες του οβάλ διαμορφώνονται η βόρεια και η νότια κόγχη (χοροί), χορδής 3μ., ενώ μια τρίτη κόγχη, η ανατολική, χορδής 2,30μ., βρίσκεται μέσα στο ιερό. Οι κόγχες είναι ημικυκλικές εσωτερικά και τρίπλευρες εξωτερικά³⁴¹. Ο Λαμπάκης κάνει αναφορά στον μυστικισμό της εποχής, ερμηνεύοντας τις εννέα εξωτερικές πλευρές ως τα 9 Αγγελικά τάγματα³⁴². Δύο μικρότερες κόγχες (εσοχές στην

338 X. Μπούρας, Λ. Μπούρα, Η Ελλαδική Ναοδομία, σ264-266 ~ Σ. Μαμαλούκος, ΔΧΑΕ, σ33-44, ο μελετητής κατατάσσει τον ναό στην κατηγορία II, του τύπου των μονόχωρων τρίκογχων στην απλούστερη και συνηθέστερη παραλλαγή του βλ. και Μαμαλούκος, Σταύρος, Β., Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου, Ιστορία και Αρχιτεκτονική, Διδακτορική διατριβή, ΕΜΠ, Αθήνα 2001, σ163-165 ~ Π. Βοκοτόπουλος, ΑΡΜΟΣ, σ389-391.

339 X. Μπούρας, Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, τ. Β', 2001, σ217

340 Ν. Λαμπάκης, ΔΧΑΕ, σ15-16, «Εν ταύτη ο κυρίως ναός αποτελεί το κύριον σχήμα του σταυρού, όστις εσωτερικώς αποτελεί σχήμα κυκλικό, εξωτερικώς δε σχήμα πολυγωνικόν, στηριζόμενος επί αναλόγου βάσεως, ήτις αποτελεί τον νάρθηκα της εκκλησίας. Ο νάρθηξ δε του ναού αποτελεί την βάση, ως είπομεν, του Σταυρικού αρχιτεκτονικού τούτου οικοδομήματος».

341 Στοιχείο της Ελλαδικής σχολής

342 Ν. Λαμπάκης, ΔΧΑΕ, σ15-16, « Έκαστος δε μύαξ* εξωτερικώς φέρει τρεις πλευράς, επομένως τρεις μύακες ανά τρεις πλευράς αποτελούσιν εν όλω εννέα πλευράς, εάν δε αποβλέψωμεν εις τον μυστικισμόν της εποχής εκείνης, καθ' ην ουδέν ιδρύετο ή ετίθετο άνευ μυστικού συμβολικού τινος λόγου, ο αριθμός ούτος 9, νομίζομεν, ότι ανταποκρίνεται προς τον μυστικόν αριθμόν των 9 ταγμάτων της Ουρανίου Ιεραρχίας, προς ην δια του επί γης ναού αναγόμεθα». *Σημ. ομάδας: (μύαξ= κόγχη) ~

Ο κόσμος των αγγέλων, Αρχιμανδρίτου Ιωάννου Καραμούζη,

τοιχοποιία), εν είδη τυφλών παραθύρων αφού δεν κατεβαίνουν μέχρι το δάπεδο, βρίσκονται στους πλαϊνούς τοίχους του ιερού, που εκτελούν χρέη της πρόθεσης και του διακονικού αντίστοιχα. Γενικά, κυριαρχούν τα καθαρά σχήματα στην κάτοψη, με καλή χάραξη των τριών κογχών στην εξωτερική όψη, κατά 45ο ως προς τους κύριους άξονες της κατόψεως³⁴³. Ο κυρίως ναός στεγάζεται στο κεντρικό τμήμα του, από χαμηλό εξωτερικά, κυλινδρικό τρούλο, εσωτερικά σφαιρικός, διαμέτρου 4,10μ., κωνικής κεραμοσκεπής που εδράζεται σε κυβικό βάθρο, ενώ ανατολικά και δυτικά, καλύπτεται από δικλινείς στέγες (αετώματα). Οι τρεις εξωτερικές κόγχες καλύπτονται από κωνικές στέγες, ημιεξάγωνες. Ο νάρθηκας έχει συνολικό μήκος 4,10μ. και πλάτος 8,50μ. Σύμφωνα με τον Βοκοτόπουλο είναι ταυτόχρονης κατασκευής ο κυρίως ναός με τον νάρθηκα, αν και εξωτερικά το δέσιμό τους φαίνεται ανόμοιο στα σημεία που εφάπτονται μεταξύ τους, παρουσιάζοντας κάποιες αποκλίσεις. Οι εσωτερικές διαστάσεις είναι 7,25X2,85μ., καλύπτεται με σταυροθόλια και έχει μονοκλινή στέγη. Το συνολικό ύψος του ναού, τρούλος - έδαφος είναι 9,20μ. και εσωτερικό ύψος, τρούλος - δάπεδο είναι 8,00μ.

Το μνημείο είναι κτισμένο κατά το πλινθοπερίβλητο σύστημα στις εξωτερικές επιφάνειες. Υπάρχει μια μοναδική εξωτερική θύρα, ανοιγμένη στο κέντρο συμμετρίας του πλατυμέτωπου νάρθηκα, δύο άλλες δεν είναι διανοιγμένες, - μια τειχισμένη στη νότια πλευρά του νάρθηκα και μία που τη θέση της, την υποδεικνύουν ο αρμοί στη βόρεια πλευρά του νάρθηκα. Εσωτερικά υπάρχει μια τοξωτή διόδος με την οποία επικοινωνεί ο νάρθηκας με τον κυρίως ναό. Ο φωτισμός γίνεται από μονόλοβα και δίλοβα παράθυρα.

Γενικά την κάτοψη και την μορφή του ναού του αγίου Νικολάου την διέπει η συμμετρία, η αρμονία στις αναλογίες, με τονισμό και των δύο αξόνων κατακόρυφο και κατά πλάτος και με πλούσια διάρθρωση των όγκων.

Πηγή:[http://www.apostoliki-](http://www.apostoliki-diakonia.gr/GR_MAIN/catechism/theologia_zoi/themata.asp?contents=selides_katixisis/contents_Aggeloi.asp&main=kat015&file=7.1.htm)

[diakonia.gr/GR_MAIN/catechism/theologia_zoi/themata.asp?contents=selides_katixisis/contents_Aggeloi.asp&main=kat015&file=7.1.htm](http://www.apostoliki-diakonia.gr/GR_MAIN/catechism/theologia_zoi/themata.asp?contents=selides_katixisis/contents_Aggeloi.asp&main=kat015&file=7.1.htm), Σύμφωνα με τις αναφορές, του Προφήτη Ησαΐα, του προφήτη Ιεζεκιήλ, του Αποστόλου Παύλου, του Αγίου Διονυσίου του Αρεοπαγίτη και του Οσίου Νικήτα Στηθάτου, θεωρούμε τα εξής: Οι αναρίθμητοι άγγελοι είναι οργανωμένοι σε τάγματα ή αλλιώς σε τάξεις. Τα τάγματα των αγγέλων είναι εννέα, τα οποία ταξινομούνται σε τρεις τρίχορες ιεραρχίες ή ταξιαρχίες, κατά τον ακόλουθο τρόπο: Σεραφείμ, Χερουβείμ, Θρόνοι - Κυριότητες, Δυνάμεις, Εξουσίες - Αρχές, Αρχάγγελοι, Άγγελοι

343 X. Μπούρας, Λ. Μπούρα, Η Ελλαδική Ναοδομία, σ264-266

3.A.1.α.Χρονολόγηση

Ο Π. Βοκοτόπουλος³⁴⁴ με μια σειρά επιχειρημάτων αιτιολογεί την χρονολόγηση του ναού στις αρχές του 12^{ου} αι.. Όπως τονίζει ο τύπος του ναού δεν βοηθά στην χρονολόγησή του. Μονόχωροι ναοί απαντούν, αν και όχι συχνά, σε όλη την διάρκεια της μεσοβυζαντινής περιόδου, τόσο στην Νότιο Ελλάδα όσο και σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας.

Η κάλυψη του νάρθηκα με σταυροθόλια, είναι χαρακτηριστικά της κωνσταντινουπολίτικης αρχιτεκτονικής αλλά και της ελλαδικής σχολής, κυρίως στους σύνθετους οκταγωνικούς ναούς και στους σύνθετους σταυροειδείς εγγεγραμμένους ναούς, που κατάγονται από την Βασιλεύουσα. Στους νάρθηκες όπως στον εξωνάρθηκα της Παναγίας του Οσίου Λουκά και στο μεσαίο τμήμα του εξωνάρθηκα της Καπνικαρέας και του νάρθηκα του αγ. Νικολάου Κορθίου, και στα πρότυλα. Οι πλίνθοι είναι τοποθετημένοι στο Πλατάνι στο μεν κεντρικό σταυροθόλιο καθέτως προς τα μέτωπα, στα δε πλάγια παραλλήλως. Ο πρώτος τρόπος είναι ο συνηθέστερος στην Νότιο Ελλάδα, ενώ ο δεύτερος επιχωριάζει στην Πρωτεύουσα.

Το ίδιο ισχύει και για την έλλειψη κοσμήτη στις ποδιές των παραθύρων. Οι πολλές οδοντωτές ταινίες που ζώνουν τον κυρίως ναό και τον νάρθηκα προσιδιάζουν, όπως είδαμε, κυρίως σε πρώιμα μνημεία, χωρίς όμως και ν' αποτελούν καθοριστικό στοιχείο για την χρονολόγηση.

Η πλινθοπερίβλητη τοιχοποιία με ένα συνήθως τούβλο στους οριζόντιους και στους κάθετους αρμούς είναι η επικρατέστερη στην ελλαδική σχολή. Κοινή είναι η αργολιθοδομή με πλινθία στους αρμούς, που χρησιμοποιήθηκε στην βάση των τοίχων και σε τμήμα του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα. Στην Παναγία του Οσίου Λουκά παρεμβάλλονται σε κάθε δόμο πάνω από το επίπεδο της γενέσεως των τόξων των παραθύρων, στους αγ. Αποστόλους Σολάκη σε κάθε δεύτερο δόμο. Αργότερα περιορίζονται σε μία συνήθως ταινία, ενώ κατά ορισμένες περιόδους – τα τέλη του 11ου και τα μέσα του 12ου αι. απαντούν πολύ σπάνια. Εξαίρεση αποτελούν ναοί όπως ο αγ. Νικόλαος Ραγκαβάς, όπου υπάρχουν δύο ταινίες στη βόρεια πλευρά – την μόνη ορατή-, το καθολικό της αγ. Μονής Ναυπλίου, όπου δύο οδοντωτές ταινίες διαρθρώνουν την βόρεια, δυτική και νότια πλευρά, ο αγ. Δημήτριος Δραγάνου και ο αγ. Γεώργιος στην Ανδρούσα με τρεις οριζόντιες ταινίες. Η πλήρωση των φαρδύτερων αρμών με κάθετα, διαγώνια και οριζόντια κομμάτια τούβλων που σχηματίζουν διάφορα σχέδια απαντά στην ελλαδική σχολή κυρίως σε κτίρια που τοποθετούνται στα τέλη του 10ου, τον 11ο και τις αρχές του 12ου αι., όπως ο αγ. Ιάσων και Σωσίπατρος στην Κέρκυρα, ο αγ. Νικόλαος Αυλίδος, ο Προφήτης Ηλίας στην Κονιδίτσα και ο αγ. Θεόδωρος κοντά στον Πύργο του Διρού.

344 ΑΡΜΟΣ, Π. Βοκοτόπουλος, σελ. 383-405

Χαρακτηριστική είναι η διαμόρφωση των παραθύρων του αγ. Νικολάου με διπλά πλίνθινα πλαίσια που κατεβαίνουν μέχρι την ποδιά και με τους λοβούς των διλόβων παραθύρων των κογχών εγγεγραμμένους σε τόξο, του οποίου το τύμπανο εισέχει από την εξωτερική μόνο πλευρά. Το αψίδωμα δεν εισχωρεί σε όλο το πάχος του τοίχου και συνεπώς δεν λειτουργεί σαν ανακουφιστικό τόξο. Τα παράθυρα με πλίνθινους σταθμούς επικρατούν από τα τέλη του 11ου αι., π.χ. στο Δαφνί. Οι αντίωτες³⁴⁵ επάλληλες ορθές γωνίες, συνηθισμένο θέμα διακοσμήσεως των αετωμάτων, κοσμούν τα τύμπανα των παραθύρων ελλαδικών ναών της δεύτερης πενηνταετίας του 11ου αι. Αργότερα απαντούν, κατά ελλαδική επίδραση, και στην Ήπειρο και την Θεσσαλία. Μικροί πλίνθινοι σταυροί, όπως αυτοί που κοσμούν τα τύμπανα των παραθύρων της ανατολικής και της νότιας κόγχης, απαντούν ήδη την δεύτερη πενηνταετία του 10ου αι. στην Παναγία του Οσίου Λουκά και τους αγ. Αποστόλους Αθηνών, συναντώνται όμως κυρίως σε μνημεία που χρονολογούνται μεταξύ του τρίτου τετάρτου του 11ου και των μέσων του 12ου αι., όπως είναι η Καπνικαρέα, η Μεταμόρφωση Χριστιάνου, ο αγ. Ιωάννης Λιγουριού, ο αγ. Νικόλαος Κορθίου, οι αγ. Απόστολοι της Καλαμάτας, ο Σωτήρ Αμφίσσης, η Κοίμηση του Χώνικα, ο αγ. Νικόλαος στα Καμπιά³⁴⁶ και ο αγ. Ιωάννης ο Κυνηγός. Στην Καπνικαρέα, το Κόρθιο και τον αγ. Ιωάννη τον Κυνηγό, οι σταυροί κοσμούν το τύμπανο ενός δίλοβου παραθύρου, όπως και στο Πλατάνι. Μεγαλύτερη ομοιότητα με τον σταυρό του ναού παρουσιάζει ο σταυρός της Καπνικαρέας. Στα περισσότερα από τα παραπάνω παραδείγματα, ο σταυρός πλαισιώνεται από τέσσερα πλίνθινα στοιχεία που σχηματίζουν ρόμβο. Το θέμα αυτό απαντά στα τύμπανα του βορείου διλόβου παραθύρου, όπου όμως αντί για σταυρό πλαισιώνει ένα ελλειψοειδές στοιχείο. Τα δύο από τα επιμήκη στοιχεία που σχηματίζουν τον ρόμβο φαρδαίνουν στην άνω απόληξή τους, όπως συμβαίνει κατά κανόνα σε ψευδοκουφικά γράμματα, αλλά και στα ραβδόσχημα πλαίσια των πλίνθινων σταυρών του Λιγουριού, της Καλαμάτας, του Κορθίου, της Άμφισσας. Ο διάκοσμος των τυμπάνων των διλόβων παραθύρων με ομάδες ακτινωτών ορθών γωνιών και με μικρούς πλίνθινους σταυρούς συναντάται στην Ελλαδική σχολή την δεύτερη πενηνταετία του 11^{ου} και την πρώτη του 12^{ου} αι. Μεγαλύτερη ομοιότητα διαπιστώσαμε ανάμεσα στους σταυρούς του αχαϊκού μνημείου και σ' αυτόν που κοσμεί το τύμπανο του διλόβου παραθύρου του δυτικού αετώματος της Καπνικαρέας, που τοποθετείται στο τρίτο τέταρτο του 11^{ου} αι. Η μορφή, ωστόσο, που έχουν όλα τα παράθυρα του αγ. Νικολάου, με πλίνθινα πλαίσια που κατεβαίνουν μέχρι την ποδιά, αντίκειται σε μια τέτοια χρονολόγηση. Όμοια παράθυρα απαντούν βέβαια ήδη από την πρώτη πενηνταετία του 11^{ου} αι., π.χ. στο καθολικό του Οσίου Λουκά και στην Σωτήρα Λυκοδήμου, σε συνδυασμό όμως με παράθυρα όπου πλίνθινα είναι μόνο τα τόξα. Η συνύπαρξη αυτή των δύο τύπων παραθύρων συνεχίζεται σε ελλαδικούς ναούς του τρίτου τετάρτου

345 Πλάτη με πλάτη, ο απέναντι με γυρισμένη την πλάτη

346 Χ. Μπούρας, Λ. Μπούρα, Η Ελλαδική Ναοδομία, σ264-266, κοινό σημείο αυτού του ναού με τον άγιο Νικόλαο είναι και η ύπαρξη ενός μόνο τούβλου στην κατά διαγώνιο νεύρωση στο σταυροθόλιο.

του 11^{ου} αι., όπως η Καπνικαρέα, οι άγ. Θεόδωροι και η Μεταμόρφωση Χριστιάνου. Οι πλίνθινοι σταθμοί κυριαρχούν για πρώτη φορά το τελευταίο τέταρτο του 11^{ου} αι. στο Δαφνί, όπου λείπουν μόνο από τα μονόλοβα παράθυρα του τρούλλου.

Ο ναός του Πλατανίου δεν μπορεί λοιπόν να χρονολογηθεί πριν από τα τέλη του 11ου αι., γιατί την τελευταία 20ετία του αιώνα, στην Αττική και την Βοιωτία τουλάχιστον, ο πλίνθινος διάκοσμος είναι πάρα πολύ περιορισμένος (π.χ. Καισαριανή, Όσιος Μελέτιος), πράγμα που δεν συμβαίνει στο μνημείο μας. Άλλα χαρακτηριστικά είναι η πλήρωση αρμών της τοιχοποιίας με αλάξευτα τούβλα που σχηματίζουν απλά σχέδια, στοιχείο που δεν φαίνεται να εφαρμόστηκε στην ελλαδική σχολή μετά τις αρχές του 12^{ου} αι. Λείπουν όμως διάφορα στοιχεία που απαντούν πολύ συχνά στην ελλαδική ναοδομία³⁴⁷ του 12^{ου} αι. όπως οι μαϊανδροί και τα κοσμήματα από λαξευτές πλίνθους – έψιλον, κλειδόσχημα, αστράγαλοι κλπ. – η κρηπίδα, τα πόρινα υπέρθυρα και πλαίσια παραθύρων, τα λοξότμητα γείσα, και η ιδιαίτερη επιμέλεια στην λάξευση των λίθων και την κατασκευή των πλίνθων. Ο Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα³⁴⁸ δέχονται την άποψη του Βοκοτόπουλου, ότι ο τύπος δηλ. του ναού δεν βοηθά την χρονολόγησή του, γιατί ήδη η αξιοποίηση των νεκρών σημείων μεταξύ νάρθηκα και κυρίως ναού, είχε οδηγήσει από παλιότερα σε παραλλαγές όπως ο άγιος Δημήτριος της Βαράσοβας.

Η συνεκτίμηση όλων αυτών των στοιχείων οδηγεί σε χρονολόγηση του αγ. Νικολάου στο Πλατάνι στις αρχές του 12^{ου} αι.

347 ΑΡΜΟΣ, Π. Βοκοτόπουλος, σελ. 383-405 - Βλ. και Χ. Μπούρας, Λ. Μπούρα, Η Ελλαδική Ναοδομία, σ264-266

348 Χ. Μπούρας, Λ. Μπούρα, Η Ελλαδική Ναοδομία, σ264-266

3.A.2.Αναλυτική περιγραφή

3.A.2.1.Θεμέλια

Η θεμελίωση του ναού δεν γνωρίζουμε πως έχει κατασκευαστεί, γιατί δεν έγιναν ερευνητικές εργασίες, αλλά υποθέτουμε ότι ακολουθήθηκε η διαδικασία που υπήρχε από παλιά για τα πετρόκτιστα κτίρια. Προφανώς χρησιμοποιήθηκαν μεγάλες και μικρές πέτρες ασβεστόλιθου από τον κοντινό χείμαρρο και άμμος.

Θεωρητικά μπορούμε ν' αναφέρουμε ότι τα θεμέλια των κτιρίων³⁴⁹ είχαν σε όλες τις εποχές την εξής τεχνική κατασκευής: Για τα θεμέλια μεμονωμένων κτιρίων προτιμούνταν ο φυσικός βράχος, που ετοιμαζόταν ανάλογα για την τοποθέτηση των λιθόπλινθων. Αν δεν ήταν διαθέσιμη μια τέτοια φυσική πλατφόρμα, τότε κατέφευγαν σε ένα από τα τρία είδη θεμελίωσης, συμπαγείς πλάκες θεμελίων, θεμελίωση σε λωρίδες ή σε επιμέρους σημεία, και θεμέλια σε μορφή εσχάρας. Στους ανοιγμένους λάκκους και στις τάφρους τοποθετούσαν στη συνέχεια τους λιθόπλινθους των θεμελίων. Γενικά, τηρείτο ο κανόνας της καθαρής τοιχοποιίας, με κάπως ακατέργαστους και κατώτερης ποιότητας λίθους, από ότι στην ανωδομή. Οι αρμοί επαφής δεν ήταν πάντα εφαρμοστοί, αλλά συχνά υπήρχε λιθόδεμα, μόνον αργιλόχωμα σε μορφή λάσπης. Οι αρμοί εδράσεως ήταν προσεκτικά εξισωμένοι και οριζοντιωμένοι. Σύνδεσμοι σπάνια χρησιμοποιούνταν και εμφανίζονται κυρίως στην ευθυντηρία ή στις υπερκείμενες στρώσεις της κρηπίδας, όπου έχουν κατασκευαστικό νόημα. Τον χώρο μεταξύ του τοιχώματος της τάφρου και των θεμελίων που έμενε ελεύθερος μετά την τοποθέτηση των λιθόπλινθων, τον γέμιζαν με λατύπες από τα υπολείμματα της ισοπέδωσης της στρώσης γωνιόλιθων και με αργιλώδες χώμα.

3.A.2.2.Τοιχοποιία

Η τοιχοποιία εκτελεί χρέη φέροντα οργανισμού στο ναό. Χωρίζεται σε δύο μέρη, τον κυρίως ναό και τον νάρθηκα, τα οποία μέρη, θεωρούνται ότι είναι ταυτόχρονης κατασκευής. Τα κατώτερα τμήματα του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα, δεν συνδέονται δομικά με το δυτικό τοίχο του κυρίως ναού³⁵⁰. Η σύνδεση των δύο τοίχων γίνεται ψηλότερα, σε ύψος 3,40 στο βόρειο τμήμα του τοίχου και 1,50μ. στο νότιο τμήμα, περίπου από το σημερινό δάπεδο. Στο εσωτερικό του νάρθηκα οι αρμοί δεν διακρίνονται, γιατί ο ανατολικός τοίχος είναι επιχρισμένος. Οι μικρορηγματώσεις που παρατηρούνται στα επιχρίσματα

349 W. Müller - Wiener, Η Αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα, σ66

350 Μαμαλούκος Σταύρος, «Ναός Αγίου Νικολάου στο Πλατάκι Αχαΐας, Συμπληρωματικά στοιχεία», ΔΧΑΕ, 2010, σ33-44

του τοίχου, στις θέσεις όπου αναμένονται οι αρμοί, αποτελούν ένδειξη ότι αυτοί είναι διαμπερείς.

Εξωτερικά, το «νεκρό σημείο» μεταξύ νάρθηκα και κυρίως ναού, κλείνει με ένα πολύ χαμηλό τοίχιο από παρόμοια τοιχοποιία με των χαμηλών σημείων, σχηματίζοντας ένα χώρο τραπεζοειδή σε κάτοψη, ο οποίος χρησιμοποιείται ως «χωνευτήρι».

Συμπληρώματα νεώτερης τοιχοποιίας υπάρχει στο πάνω μέρος των πλάγιων κογχών, στην εξωτερική τοιχοποιία του ανατολικού και δυτικού αετώματος, και στις οδοντωτές ταινίες περιμετρικά της τοιχοποιίας. Στο νάρθηκα παρατηρούνται συμπληρώματα στην ΒΔ και ΝΑ γωνία του, στο νότιο τμήμα του ανατολικού τοίχου του και στο πάνω μέρος του δυτικού τοίχου.

Οι εσωτερικές παρειές των τοίχων είναι κατασκευασμένες από αργούς λίθους (κροκάλες) και πλίνθους. Στα αποφραγμένα ανοίγματα έχουν χρησιμοποιηθεί μικρότερες πέτρες και περισσότερο κονίαμα πάλι ως αργολιθοδομή.

Εξωτερικά, τα κατώτερα μέρη των τοίχων έχουν κατασκευαστεί από επιμελημένη αργολιθοδομή από κροκάλες τοπικού ασβεστόλιθου και φλύσχη, με ανάμεσά τους κομμάτια πλίνθων, τοποθετημένα οριζόντια. Τα ανώτερα τμήματα των τοίχων, η νοτιοανατολική γωνία του νάρθηκα μέχρι χαμηλά, το κεντρικό μέρος και οι γωνίες του ανώτερου τμήματος του δυτικού τοίχου του κυρίως ναού και το μεγαλύτερο μέρος του τυμπάνου του τρούλου, παρουσιάζει αμελέστερη κατασκευή³⁵¹. Χρησιμοποιήθηκαν μικρού μεγέθους αλάξευτοι λίθοι, λαξευτοί πωρόλιθοι ειδικά στις γωνίες και πλίνθοι.

Το μνημείο είναι κτισμένο κατά το πλινθοπερίβλητο σύστημα, (εκτός από τα χαμηλότερα τμήματά του και τον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα στο βόρειο τμήμα του), με ορθογωνισμένους φαιούς πωρόλιθους και πλίνθους πάχους περίπου 3-5 εκ. Το ύψος των δόμων ποικίλει μεταξύ 20 και 30 εκ. Στους οριζόντιους αρμούς παρεμβάλλεται μονή σειρά τούβλων, την οποία αντικαθιστά κάθε τρεις δόμους οδοντωτή ταινία³⁵², ενώ στους κάθετους αρμούς υπάρχουν ένα ή σπανιότερα, δύο κάθετα τούβλα, που σχηματίζουν διάφορα σχέδια ή κανένα τούβλο. Το κατώτερο τμήμα των τοίχων και το βόρειο τμήμα του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα είναι κτισμένο με αλάξευτες πέτρες τοποθετημένες οριζόντια. Στον κυρίως ναό υπάρχει και μια διπλή σειρά πλίνθων στο ύψος της γενέσεως των τόξων των παραθύρων των πλάγιων κογχών. Στο ανατολικό και το βόρειο τμήμα του κυρίως ναού η κατώτερη οδοντωτή ταινία βρίσκεται έναν δόμο ψηλότερα και περιβάλλεται από μονή σειρά τούβλων

351 Χ Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική Ναοδομία, σ455 Παρεκκλήσεις που οδηγούν σε μετρίοτερη ποιότητα παρατηρούνται στη τοιχοποιία του αγίου Νικολάου, καθώς δεν πλησιάζει την «ιδανική μορφή», που χαρακτηρίζαν οι ισούψεις δόμοι.

352 Χ Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική Ναοδομία, σ170, Οι οδοντωτές ταινίες στις πλευρές, μιμούνται τη μονή οσίου Λουκά.

επάνω και από διπλή κάτω. Με παρόμοια τοιχοποιία (αλλά μη καλά ορατή σήμερα) είναι κτισμένα και τμήματα του τυμπάνου του τρούλου στα κατώτερα σημεία της ανατολικής πλευράς. Με πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία διαφορετικής μορφής, είναι το ανώτερο τμήμα του βόρειου τοίχου του νάρθηκα και το τύμπανο που αποφράσσει την αρχική νότια θύρα του, κατασκευασμένα από αμελώς λαξευμένους τοπικούς ασβεστόλιθους, φλύσχες και κομμάτια πλίνθων σε δεύτερη χρήση

Τέλος αξίζει ν' αναφερθεί η άποψη του Σ. Μαμαλούκου ότι ο νάρθηκας ήταν διώροφος³⁵³ όταν κατασκευάστηκε, και επικοινωνούσε με τον κυρίως ναό, μέσω του τριλόβου παραθύρου που ανοιγόταν στον ανατολικό τοίχο του. Η στέγη πιθανότατα ήταν ξύλινη δίριχτη, ή διαφορετικά είχε θολοδομία. Η πρόσβαση στον όροφο μπορεί να γινόταν από κτιστή εξωτερική κλίμακα, με είσοδο μέσω κάποιας θύρας που ανοιγόταν στη βόρεια πλευρά. Η χρήση του ως «Κατηχουμενείον», δικαιολογείται από το γεγονός ότι ο μικρός ναός ήταν καθολικό μοναστηριού.

3.A.2.3. Τόξα

Τα τόξα (μέτωπα) των ημικυλινδρικών καμαρών, είναι κατασκευασμένα από πλίνθους, ακανόνιστων διαστάσεων, 14/20 X 25/33/40 X 3/5 εκ. Ανάμεσα στις πλίνθους υπάρχει ισχυρό κονίαμα με χονδρόκοκκα αδρανή (κεραμίδι, χαλίκι), σε ίσο πάχος ή και μεγαλύτερο από την πλίνθο. Η θύρα του δυτικού τοίχου έχει τοξοειδές υπέρθυρο από λαξευμένους πωρόλιθους.

3.A.2.4. Θόλοι - Σταυροθόλια

Ο αρχικός τρούλος θεωρείται από τον Π. Βοκοτόπουλο, ότι ήταν οκτάπλευρος³⁵⁴, με περίτεχνο χαρακτήρα³⁵⁵, όπως μαρτυρούν ορθογωνισμένοι πωρόλιθοι, ενσωματωμένοι στη μεταγενέστερη τοιχοδομία, αλλά κατόπιν καταρρέυσεως, στη θέση του κατασκευάστηκε ο σημερινός χαμηλός σε ύψος, κυλινδρικός, μαζί με τη βάση³⁵⁶. Άλλη άποψη είναι, ότι ο αρχικός τρούλος του μνημείου, είναι μεν αλλοιωμένος αλλά διατηρείται σε μεγάλο ποσοστό, γιατί εξετάζοντας την εσωτερική παρειά του τυμπάνου και τον θόλο, διαπιστώνεται

353 Μαμαλούκος Σταύρος, «Ναός Αγίου Νικολάου στο Πλατάκι Αχαΐας, Συμπληρωματικά στοιχεία», ΔΧΑΕ, 2010, σ33-44

354 ΑΡΜΟΣ, Π. Βοκοτόπουλος, σελ. 384, σημ6, Όπως διευκρινίζει ο μελετητής, οι ορθογωνισμένοι λίθοι με τούβλα στους αρμούς που σχηματίζουν χαμηλά έναν δόμο, στο ανατολικό τμήμα του τυμπάνου του τρούλου δεν πρόκειται για λείψανα του παλαιού τρούλου, και αυτό μόνο ένας γνωστός ελλαδικός κυλινδρικός τρούλος είναι κτισμένος κατά το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, ο άγιος Γεώργιος στη Σκάλα Λακωνίας, παλαιότερος του αγίου Νικολάου. Έτσι θεωρεί ότι όταν ξανακτίστηκε ο τρούλος, ξαναχρησιμοποίησαν ορισμένους ορθογωνισμένους λίθους και τούβλα που προέρχονταν από το μνημείο.

355 Ν. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, σ403

356 ΑΡΜΟΣ, Π. Βοκοτόπουλος, σελ. 383-405 ~ Χ. Μπούρας, Λ. Μπούρας, Η Ελλαδική Ναοδομία κατά τον 12ο αι. σ264-266

ότι δεν έχει ξαναχτιστεί³⁵⁷. Σε κάθε λοφίο του τρούλου είναι πακτωμένο ένα ηχητικό αγγείο, για την ενίσχυση του ήχου στο χώρο. Ο κυλινδρικός τρούλος, σφαιρικός εσωτερικά, είναι κατασκευασμένος από μετρίου μεγέθους πέτρες και πλίνθους διαφόρων διαστάσεων, με ισχυρό κονίαμα ανάμεσα, ίσου ή μεγαλύτερου πάχους από τις πλίνθους. Ανατολικά και δυτικά του τρούλου υψώνονται δύο ισομεγέθεις ημικυλινδρικοί θόλοι. Στα βόρεια και νότια του τρούλου υπάρχουν δύο ημικυκλικές σε κάτοψη τεταρτοσφαιρικές κόγχες με πλάτος και ύψος ίσο με εκείνο των ημικυλινδρικών θόλων. Η τρίτη κόγχη, λίγο μικρότερη από τις άλλες δύο, ανοίγεται προς την ανατολή και χρησιμεύει για ιερό. Δύο μικρές κόγχες, που δεν φτάνουν ως το δάπεδο, βρίσκονται αριστερά και δεξιά στους πλάγιους τοίχους του ιερού, και χρησιμεύουν ως πρόθεση και διακονικό αντίστοιχα. Ψηλά στα τεταρτοσφαίρια των πλαγίων κογχών και στη βάση των καμαρών του κυρίως ναού ανοίγονται μεγάλες σκαλότρυπες (δοκοθήκες) στερεώσεως του ξυλότυπου κατασκευής του ναού.

Τα σταυροθόλια του νάρθηκα είναι υπερυψωμένα, και έτσι ακμές σχηματίζονται μόνο στις γωνίες του μεσαίου διαχώρου. Στο μεσαίο σταυροθόλιο, τα τούβλα είναι τοποθετημένα κάθετα προς τα τόξα μετώπου, ενώ στα ακρινά διάχωρα, παράλληλα. Οι διαγώνιες του κεντρικού σταυροθολίου τονίζονται με νευρώσεις από κονίαμα. Τα σταυροθόλια φέρονται από το βόρειο και το νότιο τοίχο, από έξη τόξα προσκολλημένα ανά τρία στον ανατολικό και στο δυτικό τοίχο και από δύο σφενδόνια. Τα τόξα και τα σφενδόνια βαίνουν σε ισχυρά προέχουσες από το πρόσωπο του δυτικού τοίχου παραστάδες και σε μαρμάρινα υφαψίδια πακτωμένα στον ανατολικό τοίχο. Προκύπτει έτσι μια ιδιότυπη μορφή στην περιοχή της συμβολής των προσκολλημένων, στον ανατολικό τοίχο τόξων και των σφενδονίων. Αυτό γιατί έγινε προσπάθεια κατασκευαστικά, να δοθούν στα τόξα το μεγαλύτερο δυνατό βάθος, αποκαθιστώντας έτσι ψηλά στο χώρο τη συμμετρία που χαμηλότερα δεν ήταν δυνατόν να υπάρξει εξαιτίας του διαφορετικού τρόπου στηρίξεως της θολοδομίας, από τη μία σε παραστάδες και από την άλλη σε υφαψίδια. Οι ημικυλινδρικοί θόλοι, τα μέτωπα, οι κόγχες, τα λοφία και τα σταυροθόλια, είναι κατασκευασμένα με σειρές πλίνθων διαστάσεων περίπου 14/20 X 25/33/40 X 3/5 εκ. και μεγάλου πάχους κονίαμα περίπου 3-4 εκ.

3.A.2.5.Στέγες

Οι στέγες του ναού είναι καλυμμένες από κεραμίδια βυζαντινού τύπου παλαιάς κατασκευής, με διαστάσεις 13/14X37/39X19εκ. και πάχος 1-2εκ. Δεν είναι τυποποιημένα στην μορφή και το χρώμα τους ποικίλει από ανοιχτό κίτρινο μέχρι κόκκινο. Η διαμόρφωση των στεγών έγινε απευθείας επάνω στα εξωράχια

357 Μαμαλούκος Σταύρος, «Ναός Αγίου Νικολάου στο Πλατάκι Αχαΐας, Συμπληρωματικά στοιχεία», ΔΧΑΕ, 2010, σ33-44

της θολοδομίας με γεμίσματα από μικρές πέτρες και κονίαμα. Τα κεραμίδια σε νεώτερη επέμβαση τοποθετήθηκαν «κολυμβητά» με ασβεστοτσιμεντοκονίαμα.

Η στέγη του τρούλου είναι χαμηλή κωνική, του νάρθηκα χαμηλή μονόρριχτη προς τη δύση, των πλάγιων κογχών ημιεξάεδρης πυραμίδας και των καμαρών, ανατολικά και δυτικά είναι δικλινείς, όλες με μέτριες κλίσεις. Το βάθρο του τρούλου έχει μικρές τριγωνικές κεραμοσκεπείς απολήξεις.

3.A.2.6.Στοιχεία όψεων

3.A.2.6.α.Γείσα

Γείσα δεν έχουν διασωθεί κάτω από τις στέγες. Σύμφωνα με τον Σ. Μαμαλούκο μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτά ήταν πλίνθινα οδοντωτά, εξαιτίας της ύπαρξης των πολυάριθμων οδοντωτών ταινιών που διατρέχουν τους τοίχους³⁵⁸ από πλίνθους και κονίαμα.

3.A.2.6.β.Κεραμικός διάκοσμος

Πλίνθινος διάκοσμος διατρέχει τις εξωτερικές επιφάνειες. Τις όψεις διαρθρώνουν οριζόντιες οδοντωτές ταινίες, τρεις στον κυρίως ναό και δύο στον νάρθηκα, τοποθετημένες κάθε τρεις δόμους. Τα δόντια σχηματίζονται από τούβλα τοποθετημένα διαγωνίως, των οποίων το μη ορατό μέρος έχει απαλαξευθεί, ώστε να έχουν περίπου σχήμα ρόμβου. Στον κυρίως ναό η χαμηλότερη ταινία βρίσκεται στο ύψος της ποδιάς του παραθύρου της νότιας κόγχης. Στο ιερό η αντίστροφη ταινία βρίσκεται έναν δόμο ψηλότερα εξαιτίας της ανωφέρειας του εδάφους, καθώς και η ποδιά του ανατολικού παραθύρου βρίσκεται έναν δόμο ψηλότερα. Η ταινία αυτή συνεχίζεται χωρίς διακοπή και στην βόρεια κόγχη, αν και εκεί η ποδιά του παραθύρου είναι χαμηλότερα, στο ίδιο επίπεδο με του παραθύρου της νότιας κόγχης. Στον νάρθηκα η ψηλότερη ταινία βρίσκεται στο ύψος της ποδιάς των παραθύρων και της γενέσεως των τόξων των μη ανοιγμένων θυρών. Οι πλίνθοι στις ταινίες είναι πάχους 2,5εκ. και περιβάλλονται από ίδιου πάχους κονίαμα.

Τα τούβλα που σχηματίζουν διάφορα απλά σχήματα σε ορισμένους από τους κάθετους αρμούς ιδίως στις κόγχες, είναι αλάξευτα. Συχνότερα είναι το ανάποδο Π, που απαντά 20 φορές, ενώ τα άλλα σχήματα απαντούν από μια ή δύο φορές. Τα πλίνθινα πλαίσια των αρχικών παραθύρων περιβάλλονται από οδοντωτές ταινίες που συνεχίζονται οριζοντίως, το ίδιο και τα τόξα των θυρών, τώρα παραθύρων της βόρειας και νότιας πλευράς του νάρθηκα.

Οι διαστάσεις των πλίνθων ανάμεσα στους αρμούς ποικίλουν από αλλά 20X(;)X3/4 εκ ή (;)X33 X3/3,5εκ. και γωνιασμένους 25X45X5,5εκ.

358 Μαμαλούκος Σταύρος, «Ναός Αγίου Νικολάου στο Πλατάκι Αχαΐας, Συμπληρωματικά στοιχεία», ΔΧΑΕ, 2010, σ33-44

3.A.2.7.Επιχρίσματα

Επιχρίσματα υπήρχαν μόνο εσωτερικά, από τα οποία έχουν απομείνει σε διάσπαρτα σημεία, όπως στον θόλο του τρούλου με περίπου 1-2εκ πάχος και πολύ πιθανόν να έφεραν τοιχογραφίες. Αυτό το υποθέτουμε από το υπόλειμμα τοιχογραφίας στον κύριο τοίχο του δυτικού σκέλους του κυρίως ναού, κοντά στην ΝΑ γωνία, που εικονίζει κατά μέτωπο ένα γυναικείο κεφάλι με καλύπτρα. Πρόκειται για την αγία Παρασκευή, όπως δείχνουν τα λείψανα της επιγραφής ΚΕ Ι ΒΙ. Η μορφή είναι δυσδιάκριτη, και προτού καθαριστεί είναι δύσκολο να αποφανθεί κανείς αν χρονολογείται στην βυζαντινή ή την μεταβυζαντινή περίοδο. Νεώτερα επιχρίσματα καλύπτουν το ιερό, τα τόξα των παραθύρων εσωτερικά και το πλαίσιο της διόδου του νάρθηκα.

3.A.2.8.Αρμολογήματα

Υπάρχουν αρμολογήματα σε όλες τις επιφάνειες των τοίχων. Εξωτερικά έχει μια απόχρωση ώχρας, δείγμα ότι περιέχει και κεραμίδι τριμμένο, ενώ εσωτερικά εξαιτίας της πυρκαγιάς φαίνεται γκρι και πιο λεπτόκοκκο. Το αρμολόγημα εισέχει λίγο, των εξωτερικών πλίνθων και λίθων, ίσως λόγω φθοράς, αλλά στον τρούλο τους επικαλύπτει αρκετά, ενώ στις οδοντωτές ταινίες ακολουθεί την παρειά της πλίνθου όπου δεν έχει τριφτεί. Πάντως εσωτερικά, ίσως επειδή ο ναός είχε επιχρίσματα σε όλες τις επιφάνειες, φαίνεται καλύτερα δουλεμένο και στρωμένο.

3.A.2.9.Ανοίγματα

3.A.2.9.α.Θύρες

Υπάρχει μια μοναδική εξωτερική θύρα, πλάτους 1,15μ. στην δυτική πλευρά του νάρθηκα. Αρχικά είχε ορθογώνιο σχήμα με μονολιθικό ανώφλι χωρίς παραστάδες, αλλά πλαίσιο από μεγάλους λαξευμένους πωρόλιθους και τυφλό αψίδωμα επάνω (βλ. φωτογραφίες Λαμπάκη). Τώρα μάλλον έχει διαπλατυνθεί κάπως και το τυφλό αψίδωμα έχει ανοιχτεί, με αποτέλεσμα να παρουσιάζει τοξοειδές ανώφλι. Όλο το πλαίσιο της είναι από λαξευμένους πωρόλιθους, αλλά όχι ισομεγέθεις.

Αρχικά είχε προβλεφθεί θύρα και στην βόρεια πλευρά του νάρθηκα, όπως δείχνουν οι αρμοί που σώζονται χαμηλά, μέχρι το ύψος της πρώτης οδοντωτής ταινίας, ενώ στην νότια πλευρά η θύρα είναι τειχισμένη. Ο νάρθηκας επικοινωνεί με τον κυρίως ναό με στενή τοξωτή διόδο από πόρινο πλαίσιο.

3.Α.2.9.β.Παράθυρα

Δίλοβο παράθυρο ανοίγεται σε κάθε μια από τις τρεις κόγχες του κυρίως ναού και οι λοβοί εγγράφονται σε αψίδωμα. Ο νάρθηκας φωτιζόταν αρχικά με τρία μονόλοβα παράθυρα, ένα στην βόρεια πλευρά και δύο στη δυτική. Άλλο ένα μονόλοβο παράθυρο ανοίχθηκε μεταγενέστερα, στον άξονα της τειχισμένης νότιας θύρας. Εδώ το άνοιγμα δεν έχει διπλό πλίνθινο πλαίσιο, καθώς το εσωτερικό πλαίσιο έχει κατασκευαστεί από πέτρες και πλίνθους. Το καμπύλο τμήμα του, έχει διαμορφωθεί με πλίνθους και για κλειδί έχει χρησιμοποιηθεί μια τριγωνική πέτρα. Το υπόλοιπο τμήμα είναι ίδιο με των άλλων μονόλοβων παραθύρων. Το μονόλοβο παράθυρο του δυτικού αετώματος αντικατέστησε άλλο, τρίλοβο, που βρισκόταν λίγο νοτιότερα, του οποίου διακρίνεται ο νότιος σταθμός, οι παραστάδες, η ποδιά, και τα τόξα των πλάγιων λοβών.

Όλα τα αρχικά παράθυρα έχουν διπλά πλίνθινα πλαίσια, που κατεβαίνουν μέχρι την ποδιά. Οι πλίνθοι των πλαισίων έχουν πλάτος 16εκ. στα παράθυρα των πλάγιων κογχών και 14εκ. στα παράθυρα της ανατολικής κόγχης και του νάρθηκα, με γενικές διαστάσεις 14/16X25X3εκ. Στα μονόλοβα παράθυρα του νάρθηκα το πλαίσιο είναι διπλό, με το εσωτερικό να εισέχει ελαφρά. Στα δίλοβα παράθυρα των κογχών, οι λοβοί χωρίζονται με μαρμάρινους αμφικιονίσκους. Οι δύο λοβοί εγγράφονται σε αψίδωμα, όπου οι λοβοί και τα τύμπανά τους εισέχουν από την εξωτερική πλευρά. Κάθε λοβός περιβάλλεται από πλίνθινο πλαίσιο, του οποίου το τόξο οριοθετείται με μονή σειρά καμπύλων πλίνθων.

Πιο πάνω υπάρχει μία σειρά πλίνθων που διακόπτεται από τα τόξα και γωνιάζει προς τα κάτω μεταξύ των δύο λοβών, μια δεύτερη οριζόντια σειρά αδιάσπαστη, και τρεις αντωπές ομόρροπες γωνίες. Στο ανατολικό και το νότιο παράθυρο, διαμορφώνεται ανάμεσα στις γωνίες αυτές ένας πλίνθινος σταυρός³⁵⁹ με καμπύλη βάση, η οποία πλαταίνει κάπως στα άκρα. Στα κενά πάνω από την οριζόντια κεραία είναι πακτωμένα διαγωνίως δύο αμυγδαλόσχημα πλινθία. Στο τύμπανο του βορείου παραθύρου ο ίδιος χώρος κοσμείται με έξι στοιχεία που σχηματίζουν ρόμβο με οριζόντια βάση, μαζί με τα διπλανά κάθετα στοιχεία σχηματίζονται έτσι ένα αριστερόστροφο και ένα δεξιόστροφο κάππα³⁶⁰, που περιβάλλουν ένα ελλειψοειδές στοιχείο.

Μικρή ορθογώνια φωτιστική σχισμή ανοίγεται στο νότιο τμήμα του μεταγενέστερου τρούλου, η οποία δεν έχει κούφωμα ή τζαμιλίκι. Στον αρχικό τρούλο πρέπει να υπήρχαν μονόλοβα παράθυρα, μικρού ύψους, και ανοίγονταν προς ανατολή, προς δύση και προς βορρά, αλλά τώρα μόλις που διακρίνονται αποφραγμένα.

359 Βλ και Χ. Μπούρας, Λ. Μπούρα, Η Ελλαδική Ναοδομία, σ469

360 Θεωρείται στοιχείο κουφικής διακόσμησης, βλ και ενότητα Μεσοβυζαντινής αρχιτεκτονικής

Μαρμάρινοι είναι οι αμφικιονίσκοι παραθύρων με επιθήματα και βάσεις στην ανατολική και νότια κόγχη, με τρίπλευρο κορμό. Στο ανώτερο τμήμα τους διαμορφώνεται στις τρεις εξωτερικές πλευρές, πεντάφυλλο ανθέμιο με λυροειδές πλαίσιο. Τα επιθήματα κοσμούνται στην εξωτερική πλευρά με φυλλοφόρο σταυρό και στην εσωτερική με δύο ζεύγη ημιανθεμίων, που εκφύονται από κάθετο διπλό στέλεχος. Ο αμφικιονίσκος του παραθύρου της νότιας κόγχης πατά σε κολουροπυραμιδοειδή βάση, στην εξωτερική πλευρά της οποίας είναι σκαλισμένος σταυρός και φύλλα γεμίζουν τις γωνίες. Η βάση του αμφικιονίσκου της ανατολικής κόγχης είναι αδιακόσμητη. Ο αμφικιονίσκος της βόρειας κόγχης, είναι από ασβεστόλιθο, χωρίς βάση και έχει τις στενές πλευρές ημικυκλικές, χωρίς διάκοσμο.

Εσωτερικά δεν φαίνεται η κατασκευή των τόξων, γιατί έχουν κορνίζα με προεξέχον επίχρισμα όλα, αλλά όπως σημειώνει ο Βοκοτόπουλος το αψίδωμα δεν εισχωρεί σε όλο το πάχος του τοίχου και συνεπώς δεν λειτουργεί σαν ανακουφιστικό τόξο. Το παράθυρο του δυτικού αετώματος από την εσωτερική πλευρά έχει την ίδια κορνίζα, η οποία πιστεύουμε ότι είναι η αρχική γιατί είναι μαυρισμένη από την πυρκαγιά και δεν προεξέχει από τον τοίχο, όπως οι άλλες.

Προφανώς χρησιμοποιήθηκαν ξυλότυποι για την κατασκευή τους γιατί παρουσιάζουν καλή γεωμετρία.

3.A.2.9.γ.Κουφώματα

Η πόρτα της εισόδου είναι μεταλλική, νεώτερης κατασκευής, που χωρίζεται σε τρία τμήματα, δύο φύλλα ισομεγέθη που ανοίγουν στη μέση, και στο επάνω μέρος, ένα φεγγίτη με τόξο. Στο κάτω μέρος της είναι συμπαγής, αντίθετα με επάνω που έχει διακοσμητικά σχέδια με θέμα το Σταυρό και εσωτερικά φέρει τζαμιλίκι. Η πόρτα που απεικονίζεται στη φωτογραφία του Λαμπάκη του 1892 και στη φωτογραφία του 1928 (Παπανδρέας) είναι ξύλινη, βαριάς κατασκευής από την οποία δεν έχει απομείνει τίποτε.

Τα δίλοβα παράθυρα έχουν ξύλινα διαφράγματα, με πέντε μικρές κυκλικές οπές κατακόρυφα τοποθετημένες σε κάθε φύλλο, που κλείνουν με έγχρωμους ύαλους. Τα μονόλοβα έχουν ίδιες πέντε οπές στο μονόφυλό τους, παραταγμένες 2Χ2 συν μία στο πάνω μέρος. Είναι περασμένα με καφέ χρώμα.

3.A.2.10.Πάτωμα - Δάπεδο

Δεν γνωρίζουμε τίποτα για την μορφή του πατώματος που μπορεί να είχε ο ναός. Το δάπεδο είναι νεώτερο, από τσιμεντοπλακίδια σε γκρι φόντο κα με

κόκκινα και μαύρα γεωμετρικά σχήματα³⁶¹ και καλύπτουν τον νάρθηκα και τον κυρίως ναό, με διαστάσεις 20X20εκ. Στην είσοδο είναι τοποθετημένα ίδιου τύπου τσιμεντοπλακίδια σε γκρι χρώμα. Στις πλάγιες κόγχες υπάρχει υπερύψωση από σκυρόδεμα με τοποθετημένα τα στασίδια επάνω. Το κέντρο του ναού διακοσμεί ομφάλιο σε αντιστοιχία με τον τρούλο³⁶² με ιδιαίτερα ξεχωριστό θέμα. Το αρχικό δάπεδο έχει καλυφθεί, από τη νέα επίστρωση και δεν είναι ορατό. Το ιερό είναι υπερυψωμένο περίπου 17εκ. και μπροστά στο Άγιο Βήμα υπάρχει ημικυκλικό μαρμάρινο κατώφλι.

3.A.2.11.Στοιχεία εσωτερικού χώρου

3.A.2.11.α.Αγία Τράπεζα

Η Αγία Τράπεζα είναι χτιστή, χωρισμένη σε δύο ύψη, το μεγαλύτερο ελλειψοειδούς σχήματος, ακουμπά επάνω στη μέση της ανατολικής κόγχης, το άλλο, σχήματος μισής έλλειψης, χαμηλότερο, ακουμπά στη μία πλευρά του μεγαλύτερου τμήματος και στον τοίχο της βόρειας πλευράς.

3.A.2.11.β.Τέμπλο

Το τέμπλο είναι νεώτερης κατασκευής, κτιστό και φέρει «ελληνοβυζαντινής»³⁶³ μορφολογίας διάκοσμο από γύψο ή από τραβηχτά κονιάματα. Παρουσιάζει καμπυλότητα στα πλαϊνά, δεξιά και αριστερά, εκεί που στερεώνεται στις πλαϊνές ημικυκλικές κόγχες. (βλ. παρακάτω Εικονογραφικό πρόγραμμα).

3.A.2.11.γ.Κοσμήτες

Δεν υπάρχει κοσμήτης στις ποδιές των παραθύρων. Ο κοσμήτης της στεφάνης του τρούλου είναι κατασκευασμένος από δύο πλίνθους εν επεξοχή.

3.A.2.12.Πρόσθετα στοιχεία

Μπροστά από το ναό, είναι κατασκευασμένη μια πεζούλα που ακουμπά στον δυτικό τοίχο, η οποία δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα αν προϋπήρχε ή κατασκευάστηκε μετέπειτα. Το πιο πιθανόν είναι να την έχτισαν οι κάτοικοι

361 Παρόμοιο σχέδιο δαπέδου συναντάμε στην είσοδο του κτιρίου του Παλαιού Χρηματιστηρίου Αθηνών, στην οδό Πεσμαζόγλου 1. Η εσωτερική διακόσμηση του κτιρίου έγινε το 1882. Βλ. Αποκατάσταση Μνημείων - Αναβίωση Ιστορικών Κτιρίων στην Αττική, Τ. Β', ΕΡΓΟΝ ΙV, Επιμ. Εκδ. Γιάννης Κίζης, Αθήνα 2004, (Αποκατάσταση κτιρίου του Παλαιού Χρηματιστηρίου Αθηνών, Πεσμαζόγλου 1, σ48-71)

362 Α. Κωνσταντινίδης, Ελληνική Λαϊκή Τέχνη, Αθήνα 1971

363 Μαμαλούκος Σταύρος, «Ναός Αγίου Νικολάου στο Πλατάκι Αχαΐας, Συμπληρωματικά στοιχεία», ΔΧΑΕ, 2010, σ33-44

το 1910, όταν επισκεύασαν τον ναό (υπάρχει στη φωτογραφία του 1928). Είναι από απλή λιθοδομή, όπου αργότερα την επικάλυψαν με τσιμεντοκονίαμα.

Στην κεντρική είσοδο, μετά την μεταλλική εξωτερική πόρτα υπάρχει μια κατασκευή ανεμοφράκτη, με ξύλινο κάσωμα που στην αρχική του μορφή είχε δύο πορτόφυλλα, τα οποία έχουν αφαιρεθεί τώρα. Έχει αστική τεχνοτροπία³⁶⁴, παρά εκκλησιαστική, και το συναντάμε σε αστικά σπίτια των αρχών του περασμένου αιώνα, στις πόρτες εισόδου από το κλιμακοστάσιο προς το χωλ. Είναι χρωματισμένο με λευκή λαδομπογιά.

Την εξωτερική θύρα πλαισιώνει άνωθεν, νεώτερο μεταλλικό στέγαστρο με διακοσμητικά στοιχεία. Στο μαρμάρινο αριστερό υφαψίδιο του νάρθηκα φέρει χάραγμα του έτους «1910». Τέλος, επάνω στον τρούλο υπάρχει ένας απλός μεταλλικός σταυρός.

3.A.2.13. Ηλεκτρικές εγκαταστάσεις

Υπάρχει ηλεκτρική εγκατάσταση στο ναό, για φωτισμό και ηχητική κάλυψη. Η όλη εγκατάσταση έγινε με κακοτεχνία και είναι επιτοίχια στην εξωτερική και εσωτερική τοιχοποιία. Υπάρχουν τρεις μικροί πολυέλαιοι στο νάρθηκα, κρεμασμένοι, ένας σε κάθε σταυροθόλιο. Στον κυρίως ναό κρέμεται ένας πολυέλαιος από τα λοφία του τρούλου και μια απλή λάμπα στο αναλόγιο. Μέσα στο ιερό υπάρχει απλός φωτισμός με λάμπα πυρακτώσεως.

3.A.2.14. Περιβάλλοντας Χώρος

Από τις φωτογραφίες του Λαμπάκη παρατηρούμε πολλά στοιχεία για τον περιβάλλοντα χώρο κατά το έτος 1892. Η βόρεια και η ανατολική κόγχη του ναού, ήταν τότε καταχωμένες μέχρι το ύψος της ποδιάς του ανατολικού παραθύρου και υπήρχαν πολλά δέντρα και θάμνοι τριγύρω και πολύ κοντά στην τοιχοποιία.

Ο περιβάλλον χώρος του ναού είναι μεγάλης επιφάνειας και ενιαίος με αυτόν της εκκλησίας της αγίας Παρασκευής, αλλά αισθητικά παρουσιάζει ανομοιομορφία. Γύρωθεν του ναού είναι αδιαμόρφωτος, πολλά σημεία είναι καλυμμένα με τσιμέντο, ενώ νότια, έχουν απομείνει κομμάτια ασφάλτου από τον παλιό δρόμο που περνούσε δίπλα στο ναό, πιο πέρα στέκεται μια μεγάλη

---

364 Παρόμοιο κάσωμα συναντάμε στην οικία του Όθωνα Σταθάτου που είναι έργο (σχεδίαση και κατασκευή-1895) του Ernst Ziller, δείγμα κλασικιστικής αρχιτεκτονικής. Εκτεταμένη επισκευή έγινε το 1930, με αλλαγή της εσωτερικής μορφής σύμφωνα με τη μόδα της εποχής. Βλ. Αποκατάσταση Μνημείων - Αναβίωση Ιστορικών Κτιρίων στην Αττική, Τ. Β', ΕΡΓΟΝ IV, Επιμ. Εκδ. Γιάννης Κίσης, Αθήνα 2004, (Επισκευή και μεταρρύθμιση της οικίας Όθωνα Σταθάτου σε ξενώνα προσωπικοτήτων, Βασιλίσσης Σοφίας 31, σ72-85)

μουριά και παραδίπλα βρίσκεται η καμπάνα κρεμασμένη σε μεταλλικό πλαίσιο. Από την ίδια πλευρά αρχίζει η διαμόρφωση της νέας εκκλησίας, με πλακόστρωτα, κλίμακες, φύτευση και πεζοδρόμιο.

Ο μπροστινός χώρος χρησιμοποιείται ως χώρος στάθμευσης από τους κατοίκους, καθώς υπάρχει άμεση πρόσβαση από την οδό λοχαγού Δροσοπούλου. Πίσω από τον ναό, σε ψηλότερο επίπεδο υπάρχουν εξωτερικές τουαλέτες και γήπεδο μπάσκετ. Από την βόρεια πλευρά υπάρχει το παλιό σχολείο, νυν χώρος του εκπολιτιστικού συλλόγου, η είσοδος προς αυτό γίνεται με χτιστή τσιμεντένια κλίμακα με πέντε σκαλοπάτια και το πλαισιώνουν παρτέρια με φυτά. Στην ίδια πλευρά, λόγω της κατωφέρειας του εδάφους υπάρχουν τρεις βαθμίδες από σκυρόδεμα.

3.A.2.15.Εικονογραφικό πρόγραμμα

Οι τοιχογραφίες του ναού έχουν καταστραφεί παντελώς, καθώς όλα τα επιχρίσματα έχουν καταπέσει εξαιτίας των πυρκαγιών που έχει υποστεί και της υγρασίας. Παραμένει μια μικρή επιφάνεια τοιχογραφίας στο νότιο τοίχο του κυρίως ναού, με ένα γυναικείο πρόσωπο με καλύπτρα που πιθανολογείται όπως προαναφέρθηκε ότι εικονίζει την αγία Παρασκευή. Όλες οι υπόλοιπες εικόνες είναι φορητές, τοποθετημένες όπως περιγράφεται παρακάτω.

Οι εικόνες του νάρθηκα

Στον νάρθηκα, υπάρχουν φορητές εικόνες μικρού και μεγάλου μεγέθους, οι μεν μικρές, τοποθετήθηκαν επάνω σε άλλες χωρίς άλλη στερέωση, οι δε μεγάλες, ορισμένες είναι τοποθετημένες σε εικονοστάσια ξυλόγλυπτα.

Δεξιά πλευρά νάρθηκα:

Σε εικονοστάσιο: *Ο Άγιος Ανδρέας*

Υπογραφή στην κάτω αριστερή πλευρά της εικόνας,

Γ. Μ. Πριονάς³⁶⁵ έγραψεν 15/12ου /1920

Δαπάνη Δημητρίου Ιωαν. Παπαδημητρόπουλου

Η βάπτισις του Χριστού

Έγραψεν Δημ. Γιαννακόπουλος Άρις 1967

Δωρεά Οικογενείας Ιωάννου Π. Στυλιανοπούλου

Ο Άγιος Νικόλαος

---

365 Ιερά Μητρόπολη Πατρών, Ημερόλογιον 2011, σ13, Αφιερωμένο εις τον Μητροπολιτικό Ιερό Ναόν της Ευαγγελιστρίας, Ο ναός έχει διακοσμηθεί με δυτικότερες αγιογραφίες γνωστών καλλιτεχνών της εποχής από το 1853 -1907, ανάμεσά τους και οι Τάκης και Ανδρέας Πριονάς (1843-1912), πιθανόν ο Γ. Μ. Πριονάς είναι συγγενής τους που αγιογράφησε μετά την 1η δεκαετία του 1900.

χωρίς υπογραφή και ημερομηνία, Δαπάνη Κων Ιω. Παπαδημητρόπουλου

Η Αγία Βαρβάρα, επάργυρη, χωρίς υπογραφή

Αριστερή πλευρά νάρθηκα:

Ο Άγιος Απόστολος Ανδρέας, χαραγμένη επάνω σε ξύλο και επιχρωματισμένη μόνο η μορφή του αγίου. Έγραψεν Ν. Αθανασόπουλος
Αφιέρωμα Νικολάου εις μνήμην του πατρός του Ανδρέου Νενέκου

Εικόνες κυρίως ναού στερεωμένες στην τοιχοποιία.

Δεξιά από το ιερό: Η Γέννησις της Θεοτόκου, μουσαμάς.

Υπογραφή Γ. Μ. Πριονάς Έγραψον 18/8^{ov}/1919

Δαπάνη Πανωρίας Σ. Σαραντοπούλου (το γένος Κ. Αθανασοπούλου)

Αριστερά από το ιερό: Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, επάργυρη.

Δαπάνη Παναγούλας Δροσοπούλου, 1931

Ο Άγιος Νικόλαος, σε ξύλο

Υπογραφή Χρ. Λιμάρ, 1991, Δέησις Νικολάου Θεοδ. Ανδρίκου

Η Βρεφοκρατούσα

Αφιέρωση Ελένης Γεωργάκη, 1987

Ο Άγιος Νικόλαος

Δια χειρός Σπύρου Ι. Ψαρρού, Δωρεά Παρασκευής Σπηλιωτοπούλου

Το Τέμπλο είναι χτιστό μέχρι επάνω, έχει διακοσμητικά γύψινα και εσοχές για να τοποθετηθούν οι εικόνες.

Κορυφή τέμπλου: Σταυρός επιστέφει το τέμπλο με την εικόνα του Εσταυρωμένου.

Κέντρο: Η Ωραία Πύλη με σκαλιστό ξύλινο Βημόθυρο, Ο Χριστός ευλογών

Δεσποτικές εικόνες δεξιά:

Ο Χριστός ολόσωμος

Γ. Μ. Πριονάς Έγραψεν 2/10^{ov}/1918, Δαπάνη Πάνου Χ. Κωρτογιαννοπούλου

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Γ. Μ. Πριονάς Έγραψεν Δαπάνη Ιωάννου Δήμου. Καρτσάνη

Δεσποτικές εικόνες αριστερά:

Η Παναγία ολόσωμη με τον Ιησού στην αγκαλιά της.

Γ. Μ. Πριονάς Έγραψεν 9/11^{ov}/1918, Δαπάνη Βασιλείου. Α. Αθανασοπούλου

Ο Άγιος Νικόλαος

Γ. Μ. Πριονάς Έγραψεν 10/12^{ov}/1920 Δαπάνη Κωνσταντίνου. Σταυρ.

Δροσοπούλου

Επάνω από τις Δεσποτικές εικόνες, ζώνη σταφυλής: με κλάδους αμπέλου σε κόκκινο φόντο, και σχήματα ανάγλυφα πράσινα και χρυσά.

Εικόνες επιστυλίου, Δωδεκάορτο: πρόκειται για εικόνες ζωγραφισμένες σε μουσαμά κολλημένο σε ξύλινη επιφάνεια. Βρίσκονται σε καλή κατάσταση αλλά χρειάζονται συντήρηση.

Στο κέντρο: *Ο Μυστικός δείπνος*

Επάνω: *Η Αγία Τριάδα*

Δεξιά πλευρά κατά σειρά.

Ο Νυμφίος, Ο Ευαγγελισμός, Η Σταύρωση, Η Ανάληψη, Η Ανάσταση του Λαζάρου, Η Κοίμηση της Θεοτόκου

Αριστερά κατά σειρά.

Η Γέννηση, Η Κυριακή των Βαΐων, Η Ανάσταση, Η Βάφτιση του Χριστού, Η Υπαπαντή, Η Πεντηκοστή

Εικόνες φορητές μέσα στο Ιερό.

Μέσα στο ιερό υπάρχουν τα ιερά σκεύη για την τέλεση της θείας Λειτουργίας, όπως το Άγιο Δισκοπότηρο, ο Χριστός στο Σταυρό, τα οποία δεν εξετάσαμε.

3.Α.3.Κατασκευαστικές φάσεις του μνημείου και επεμβάσεις

Αρχικές επεμβάσεις

Εγκατάλειψη κατά την διάρκεια των εργασιών του αρχικού σχεδίου κατασκευής θύρας στη βόρεια πλευρά του νάρθηκα

Δύο φάσεις οικοδόμησης του νάρθηκα στο δυτικό τμήμα του ναού: Ο ναός φαίνεται ότι άρχισε να χτίζεται χωρίς νάρθηκα, αλλά στη πορεία όταν ο δυτικός τοίχος είχε ήδη ανυψωθεί αρκετά, αποφασίστηκε η οικοδόμηση του νάρθηκα ή τότε άρχισε η εφαρμογή προηγούμενης απόφασης. Στα πλαίσια της οικοδομήσεως του νάρθηκα φαίνεται ότι πακτώθηκαν στο δυτικό τοίχο του κυρίως ναού τα μαρμάρινα υφαιρίδια για την στήριξη από ανατολικά των σφενδονίων. Από τα σημεία αυτά και πάνω τα δύο τμήματα συνδέονται κανονικά.

Η κατασκευή του ναού χρονολογείται στις αρχές του 12 αι.

Ενδιάμεσες επεμβάσεις

Ανοικοδόμηση των ανώτερων τμημάτων των τοίχων

Ανοικοδόμηση εν μέρει του τρούλου του ναού, πιθανόν μόνο εξωτερικά

Μικροεπισκευές, μικροσυμπληρώσεις και τοπικές ανοικοδομήσεις των τοίχων του νάρθηκα

Την απόφραξη των περισσοτέρων των παλαιών ανοιγμάτων του ναού και τη διαμόρφωση της δυτικής θύρας του νάρθηκα

Οι επεμβάσεις μπορούν να χρονολογηθούν στην περίοδο της Β' Ενετοκρατίας ή στην περίοδο της Β' Τουρκοκρατίας

Νεώτερες επεμβάσεις

Αποχωμάτωση και διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου, στρώσιμο του εδάφους

Καθαρισμός από φυτά και δέντρα πλησίον της τοιχοποιίας

Συμπλήρωση τοιχοποιίας του ανώτερου τμήματος του βόρειου τοίχου του νάρθηκα και του τυμπάνου που αποφράσσει τη νότια θύρα του

Διαμόρφωση μονόριχτης στέγης του νάρθηκα

Μερική ανακεράμωση όλων των στεγών του ναού

Η καθαίρεση των τυμπάνων αποφράξεως και η εκ νέου διάνοιξη όλων των αρχικών παραθύρων

Η διαμόρφωση της θύρας του ναού και της διόδου του κυρίως ναού

Αντικατάσταση ξύλινων διαφραγμάτων παραθύρων

Κάλυψη του δαπέδου με τσιμεντοπλακίδια

Κατασκευή κτιστού τέμπλου

Κατασκευή ξύλινου ανεμοφράκτη στην δυτική είσοδο

Κατασκευή πεζούλας στον δυτικό εξωτερικό τοίχο

Οι επεμβάσεις χρονολογούνται στις αρχές του 20^{ου} αι. (1910-1920), πιθανότατα πριν επαναλειτουργήσει ο ναός ως ενοριακός.

Τελευταίες επεμβάσεις μετά το 1955

Εξομάλυνση της κλίσεως του εδάφους με κτιστές βαθμίδες από σκυρόδεμα

Επισκευές στις στέγες με τελευταία αυτή στις 19-11-2010

Αντικατάσταση ξύλινης θύρα του ναού με μεταλλική και του παραθύρου του δυτικού αετώματος

Τοποθέτηση στασιδίων (1960) και κατακόρυφων γύψινων επί της τοιχοποιίας και άλλων εκκλησιαστικών επίπλων

Κάλυψη με επίχρισμα του ιερού και τμημάτων του νάρθηκα και χρωματισμός αυτών

Επιχρωμάτιση των διαφραγμάτων των παραθύρων ανά διαστήματα

Τοποθέτηση ηλεκτρικής εγκατάστασης

Κάλυψη με πλακόστρωση του εδάφους γύρω από το ναό σε ακτίνα περίπου 3μ. Οι εργασίες προς το παρόν, βρίσκονται σε εξέλιξη, (Οκτώβριος 2012) δηλ. στο σκάψιμο και καθαίρεση της επιφάνειας σε βάθος 10-15εκ. από παντός είδους υλικά, χώμα, σκυρόδεμα, παλαιά άσφαλτος, φυτά κλπ. Θα στρωθεί με ακανόνιστα πλακίδια, υφής πέτρας, σε κεραμιδί χρώμα.

3.Α.4.Κατασκευαστικά βυζαντινής ναοδομίας που αφορούν τον ναό

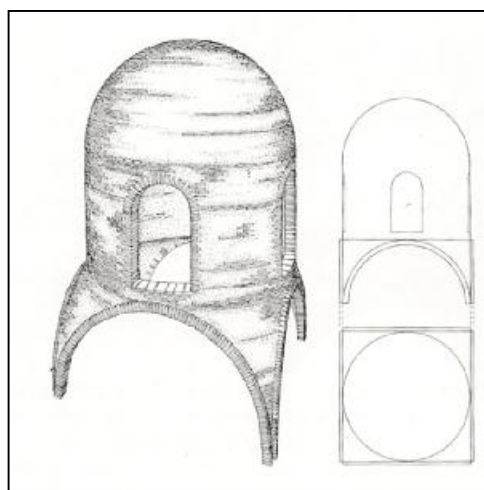
3.Α.4.α.Κατασκευή τρούλου

Ο κύκλος είναι το λιγότερο ευέλικτο απ' όσα σχήματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε κάτοψη, γιατί δεν μπορεί να εξελιχθεί ώστε να ανταποκριθεί σε λειτουργικές απαιτήσεις που θα προκύψουν, ίσως όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ρ. Φυρνώ - Τζόρνταν³⁶⁶, από ένα περίπλοκο τελετουργικό ή θα συμπληρώναμε, τη στέγαση μελλοντικά αυξημένου πλήθους πιστών. Οι πλευρές του τετραγώνου μπορούν να ανοιχτούν με τόξα που να οδηγούν σε άλλα τετράγωνα - χώρους. Το κάθε τετράγωνο μπορούσε να συνεχίζεται μ' ένα δεύτερο και να σκεπάζεται από το δικό του τρούλο, δηλ. πρόσφερε ευελιξία στον μηχανικό. Μικρού μεγέθους τρούλοι γεφυρώθηκαν ακόμη και με μια απλή πέτρινη πλάκα. Μεγαλύτερες κατασκευές όμως χρησιμοποίησαν την «μετάβαση από το τετράγωνο στον τρούλο. Αν εγγράψουμε έναν κύκλο σ' ένα τετράγωνο, μένουν στις γωνίες του τετραγώνου τέσσερα σχεδόν τριγωνικά σχήματα, τα λοφία, και οι τέσσερις γωνίες γεφυρώνονταν, είτε με λίθους, είτε με τούβλα ή χυτά υλικά. Στις Βυζαντινές κατόψεις οι στατικές επιφάνειες είναι λίγες και μεγάλες.

Τα βασικά στοιχεία της βυζαντινής κάτοψης είναι:

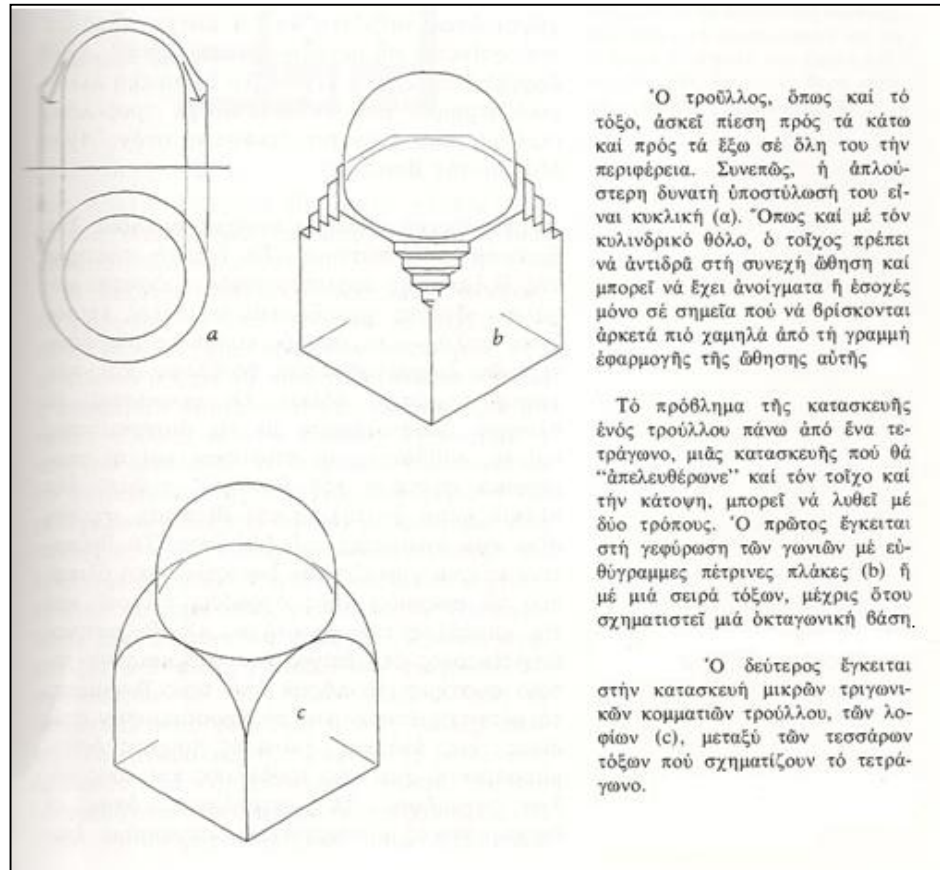
1. Τον μοναδικό κεντρικό τρούλο στον οποίο «υποτάσσονται» όλοι οι άλλοι χώροι όπως τα κλίτη και οι κόγχες
2. Τον σχεδόν ισοσκελή ελληνικό σταυρό που καλύπτεται με τρούλους.

Σχ. 2. Κάτοψη, τομή και προοπτική απεικόνιση τρούλου με κυλινδρικό τύμπανο (Μ. Κορρές) (Αναδημοσίευση από Χ. Μπούρας, Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, τ. Β', 2001, σ113)

366 Ρ. Φυρνώ - Τζόρνταν, Ρόμπερτ, Ιστορία της αρχιτεκτονικής, 1980, σ99 -101

Σχ. 3. Κατασκευή τρούλου, (Πηγή: Ρ. Φυρνώ - Τζόρνταν, Ρόμπερτ, Ιστορία της αρχιτεκτονικής, 1980, σ101, εικ. 65)

Εικ. 67. Μεταμόρφωση του Σωτήρος στην Καστοριά, Η φθορά στο μνημείο είναι εμφανής, μισοερειπωμένο, απομένει ο βασικός φέροντας οργανισμός και αυτό μας δίνει την ευκαιρία να εξετάσουμε την κατασκευή του. Στην εικόνα φαίνεται η δομή του τυμπάνου του τρούλου, τα ημιχώνια (λοφία), οι αψίδες και οι θόλοι, με κύριο υλικό δομής τους πλίνθους. Στα λοφία ξεχωρίζουν οι οπές που φέρουν ηχητικά αγγεία. Εξωτερικά η τοιχοποιία, έχει βασικό υλικό την πέτρα. (Πηγή:

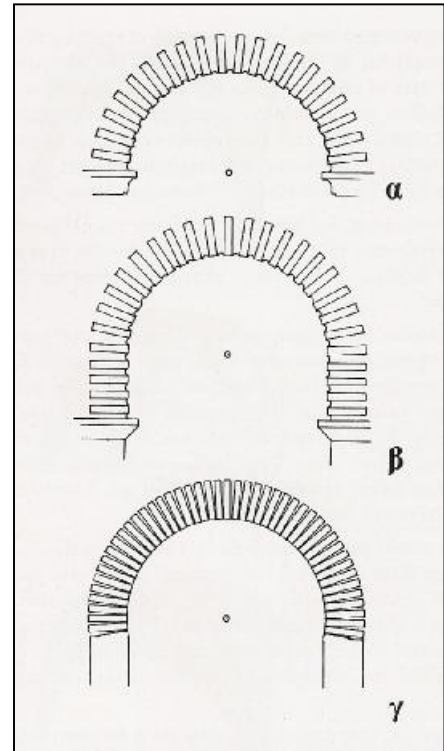
<http://www.cyberotsarka.gr/tsarkes/nomos-kastorias/59-naos-metamorfoseos.html>)

3.Α.4.β.Κατασκευή τόξου³⁶⁷

Το τόξο ή αψίδα είναι η γεφύρωση μεγάλων επιφανειών με τη χρήση μικρών κομματιών πέτρας. Ένα προσωρινό ξύλινο τόξο που λέγεται οδηγός τοποθετείται μεταξύ των τοίχων και πάνω του χτίζεται η αψίδα από πολλές σφηνοειδείς πέτρες, τους αψιδόλιθους και ολοκληρώνεται με τον τελευταίο αψιδόλιθο που αποκαλείται κλείδα. Μετά αφαιρείται ο ξύλινος οδηγός. Το άνοιγμα του τόξου περιορίζεται μόνο από την αντοχή του υλικού και την πιθανότητα θραύσης του από το ίδιο του το βάρος. (βλ. και Μεσοβυζαντινή αρχιτεκτονική)

Σχ. 4. Βυζαντινά τόξα, α. ημικυκλικό, β. υπερυψωμένο γ. πεταλόμορφο, (Αναδημοσίευση από Χ. Μπούρας, Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, τ. Β', 2001, σ116)

3.Α.4.γ.Κατασκευή σταυροθολίου³⁶⁸

Η κατασκευή του σταυροθολίου πραγματοποιείται με δύο κυλινδρικούς θόλους να τέμνονται πάνω από έναν τετράγωνο χώρο. Αυτή η κατασκευή επιτύγχανε να: 1) συγκέντρωνα την ώθηση στις τέσσερις γωνίες του σταυροθολίου β) θεωρητικά επέτρεπε την πλήρη κατάργηση του τοίχου, με εξαίρεση τα υποστυλώματα στις τέσσερις γωνίες 3) επέτρεπε την κατασκευή μεγάλων εκκλησιαστικών παραθύρων κάτω από τα τόξα των θόλων 4) έδινε στους κατασκευαστές τη δυνατότητα να αποσυναρμολογήσουν τον ξύλινο οδηγό που χρησιμοποίησαν για ένα άνοιγμα και να τον χρησιμοποιήσουν και πάλι για το επόμενο 5) επέτρεπε την κάλυψη πολλών συνεχόμενων τετραγωνικών ανοιγμάτων 6) δεν κινδύνευε εύκολα από φωτιά³⁶⁹.

Περιορισμός: τα τόξα έπρεπε να φτάνουν το ίδιο ύψος και στις τέσσερις πλευρές του σταυροθολίου, για να δίνουν μια επίπεδη στέγη και αυτό επέβαλε τετράγωνη κάτοψη.

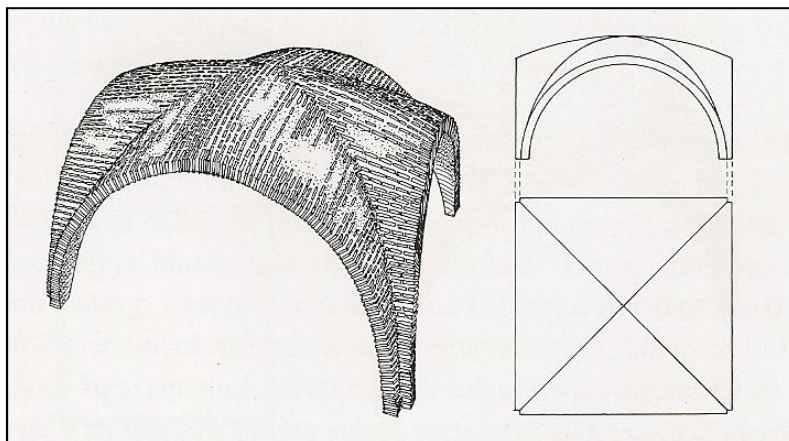
367 Ρ. Φυρνών - Τζόρνταν, Ρόμπερτ, Ιστορία της αρχιτεκτονικής, 1980, σ67

368 Ρ. Φυρνών - Τζόρνταν, Ρόμπερτ, Ιστορία της αρχιτεκτονικής, 1980, σ68-69

369 Ρ. Φυρνών - Τζόρνταν, Ρόμπερτ, Ιστορία της αρχιτεκτονικής, 1980, σ73

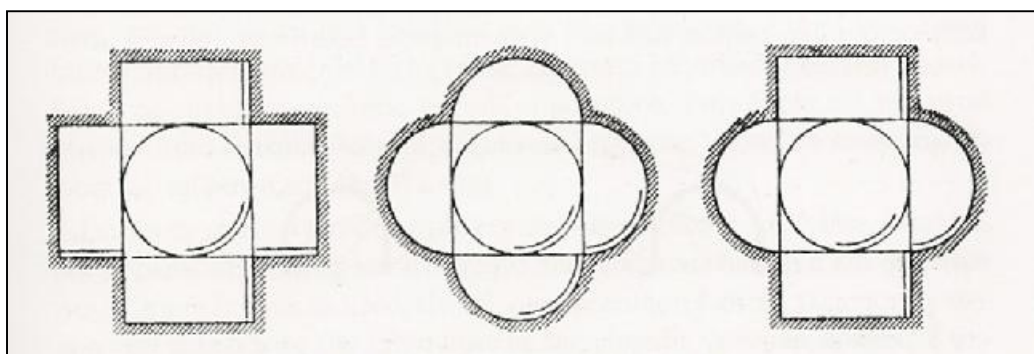
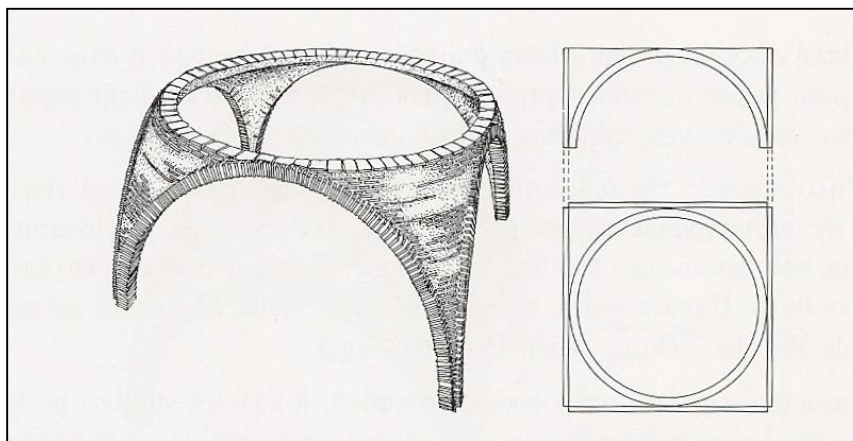

Σχ. 5. Κάτοψη, τομή και προοπτική απεικόνιση βυζαντινού τύπου σταυροθολίου (υπερυψωμένου) (Μ. Κορρές) (Αναδημοσίευση από Χ. Μπούρας, Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, τ. Β΄, 2001, σ114)

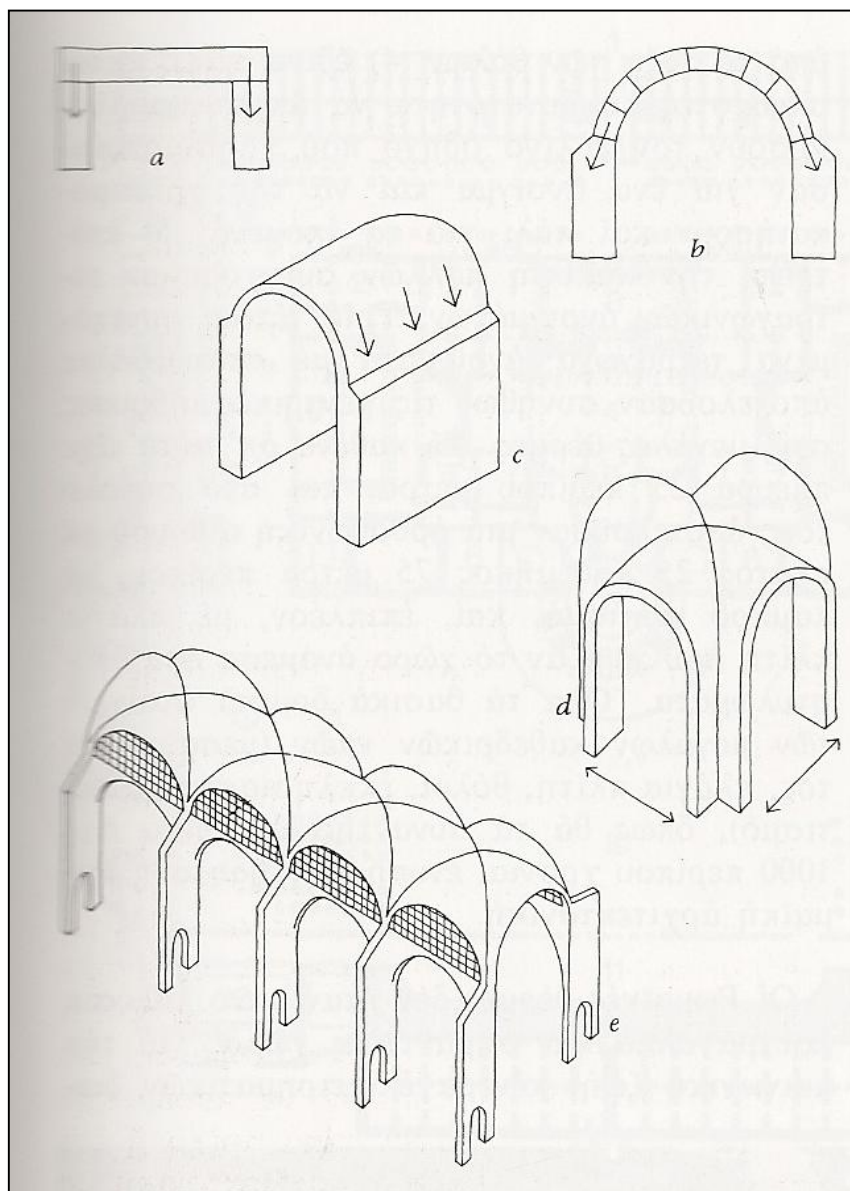

Σχ. 6. Κάτοψη, τομή και προοπτική απεικόνιση απλών σφαιρικών τριγώνων (λοφίων)

(Μ. Κορρές) (Αναδημοσίευση από Χ. Μπούρας, Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, τ. Β΄, 2001, σ111)

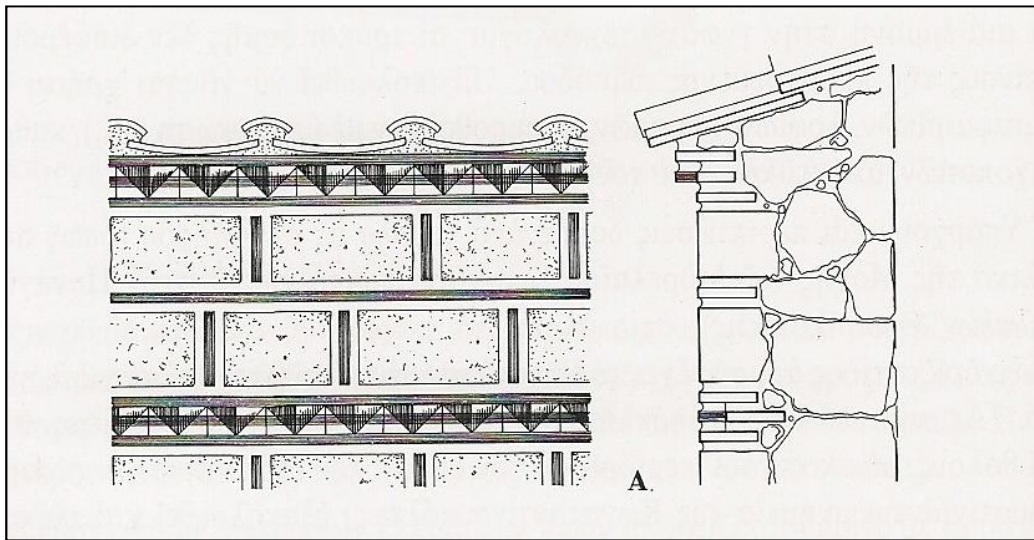
Σχ. 7. Σε κάτοψη τα τρία συστήματα αντιστηρίξεως σφαιρικών θόλων ή τρούλων, το τρίτο σύστημα είναι η περίπτωση του αγίου Νικολάου στο Πλατάνι, (Choisy) (Αναδημοσίευση από Χ. Μπούρας, Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, τ. Β΄, 2001, σ117)

Σχ. 8. Κατασκευή τόξου, ασπίδας, σταυροθολίου, (Πηγή: Ρ. Φυρνά - Τζόρνταν, Ρόμπερτ, Ιστορία της αρχιτεκτονικής, 1980, σ69, εικ. 41)

- a) Η ευθύγραμμη δοκός ασκεί κατακόρυφη δύναμη προς τα κάτω
- b) Το κυκλικό τόξο ασκεί ώθηση προς τα κάτω και προς τα έξω
- c) συνεπώς ο κυλινδρικός θόλος ασκεί συνεχή πίεση και προς τα έξω σε όλο του το μήκος
- d) αντίθετα στο σταυροθόλιο οι δύο κυλινδρικοί θόλοι τέμνονται και η ώθηση συγκεντρώνεται στις γωνίες, οι πλευρές μπορούν να είναι ανοιχτές, αλλά κανονικά θα πρέπει να έχουν όλες το ίδιο μήκος
- e) Η κατασκευή διαδοχικών σταυροθολίων είναι δυνατή, αρκεί να υποστυλώνονται οι γωνίες κάθε ανοίγματος.

3.Α.4.δ.Κατασκευή τοιχοποιίας

Σχ. 9.Πλινθοπερίκλειστο σύστημα τοιχοποιίας, οδοντωτή ταινία και οδοντωτό γείσο σε όψη και τομή, (Αναδημοσίευση από Χ. Μπούρας, Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, τ. Β΄, 2001, σ220)

Στο πλινθοπερίκλειστο σύστημα, οι λίθοι είναι λαξευμένοι, με ορθογώνιο σχήμα και κτίζονται κατά στρώσεις. Τόσο στους οριζόντιους όσο και στους κατακόρυφους αρμούς τους παρεμβάλλονται λεπτά τούβλα. (βλ. και Μεσοβυζαντινή αρχιτεκτονική)

3.Α.5.Υλικά κατασκευής και επεμβάσεων

Για την περιγραφή και αναγνώριση της ποιότητας των υλικών κατασκευής έγιναν επιτόπιοι μακροσκοπικοί έλεγχοι, αναγνώριση φθορών, φωτογραφική τεκμηρίωση και εργαστηριακός έλεγχος.

3.Α.5.α.Μακροσκοπική αναγνώριση των υλικών κατασκευής

Λίθοι

- Κοινή ονομασία: Πωρόλιθος

Επιστημονική ονομασία: Φαίος πορώδης ασβεστόλιθος, Porous stone

Χρήση: σε όλο τον φέροντα οργανισμό (τοιχοποιία)

- Κοινή ονομασία: Άσπρη πέτρα, κροκάλα

Επιστημονική ονομασία: Ασβεστόλιθος, Limestone

Καθαρός ασβεστόλιθος: λευκό χρώμα

με πρόσμιξη σιδήρου: ερυθρωπό

με πρόσμιξη σιδήρου: κιτρινωπός

με πρόσμιξη άνθρακα ή ασφάλτου: φαιός έως μέλανας

Ο ασβεστόλιθος δεν είναι ανθεκτικός στη φωτιά.

Χρήση: στη θεμελίωση και σε όλο τον φέροντα οργανισμό (τοιχοποιία)

Τα ιζηματογενή πετρώματα (sedimentary rocks) αφορούν διάφορα είδη ασβεστόλιθων³⁷⁰ - όπως πωρόλιθος³⁷¹, τόφος, απωλιθωματοφόρος ασβεστόλιθος, ψαμμιτικός ασβεστόλιθος, χοντρόκοκκοι και συμπαγείς ασβεστόλιθοι -, αμμολίθων κ.α. Ο όρος πωρόλιθος περιλαμβάνει κατά περιοχές πετρώματα διαφορετικής ποιότητας, μαλακά με ερυθροκίτρινο, υποκίτρινο ή υπότεφρον χρώμα που μπορούν να δουλευτούν με το σκαρπέλο, τόφους και απολιθωματοφόρους ασβεστόλιθους κυρίως γκριζου χρώματος, η σκληρότητα των οποίων αυξάνεται με την παραμονή τους στον αέρα. Τα πετρώματα αυτά συναντώνται σε μεγάλη ποικιλία στην Ελλάδα, στο Καπανδρίτι, Βάρη, Σούνιο, Κοκκιναρά, Πεντελικό, Καστρί, Εκάλη, Μέγαρο, Ισθμός Κορίνθου κ.ά., τη Σικελία, καθώς και τη Μικρά Ασία. Την πιο συχνή χρήση απ' όλα τα

370 W. Muller - Wiener, Η Αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα σ44

371 Γ. Γεωργιάδης, Α. Μάλλιαρη-Πατέρα, Στοιχεία Γεωλογίας και ορυκτολογίας, ΟΕΒΔ, 1966,σ35-37,84, (πωρόλιθος, πουρί, πάρος, ή λίθος πάρινος = tufo, ηφαιστειακός τόφος = tuff), ανήκει στα χημικά ιζήματα

πετρώματα είχε ο σκληρός γκριζός ασβεστόλιθος (φαιός λίθος πέτρινος) που τον χρησιμοποιούσαν παντού υπό διάφορες ονομασίες, για οικοδόμηση οχυρών, για θεμέλια κτιρίων και για οικοδομήματα με απλά μνημειακά χαρακτηριστικά.³⁷² ενώ στην οικοδομική χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα για τα αγκωνάρια. Με τη διάδοση της χρήσης του μαρμάρου, χρησιμοποιούνταν κυρίως για γεμίσματα ή δομές ή δευτερεύοντα αρχιτεκτονικά μέλη.

Όνομα	Μέγεθος κόκκου (mm)
Ογκόλιθος	< 200
Κροκάλες, λατύπες	60 - 200
Χαλίκια	2 - 60 / 10-80 ³⁷³
Άμμος	0.06 - 2 / <5 ³⁷⁴
Ψηφίδες	5-10 ³⁷⁵
Ιλύς	2.002 - 0.06
Άργιλος	< 0.002

Φλύσχης

Κοινή ονομασία: Φυσική πέτρα

Επιστημονική ονομασία: Ακολουθία πετρωμάτων (ψαμμίτης, αργιλικός σχιστόλιθος, μάργα, ιλυόλιθος, άργιλος, ασβεστόλιθος), Flysch.

Χρήση: στην κατασκευή της τοιχοποιίας στα χαμηλά

Ο φλύσχης δεν είναι πέτρωμα αλλά γεωλογικός σχηματισμός που αποτελείται από εναλλαγές διαφόρων τύπων κλαστικών ίζηματογενών πετρωμάτων, όπως ψαμμίτες, μάργες, κροκαλοπαγή, αργιλικοί σχιστόλιθοι, ασβεστόλιθοι κλπ.

Μάρμαρο

Κοινή ονομασία: Μάρμαρο

Επιστημονική ονομασία: Μάρμαρος λίθος, Ασβεστόλιθος, δολομίτης, σερπεντινίτης, ορισμένα κροκαλοπαγή, κλπ., marble

372 W. Muller - Wiener, Η Αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα σ44

373 Κ. Παπαθεοδώρου, Οικοδομική, 9η εκδ., Αθήνα 1973, σ14

374 Κ. Παπαθεοδώρου, ό. π., σ14

375 Κ. Παπαθεοδώρου, ό. π., σ14

Χρήση: στην κατασκευή των αμφικιονίσκων και των μαρμάρινων υφασιδίων του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα.

Το μάρμαρο είναι μεταμορφωσιγενές (κρυσταλλοσχιστώδες) πέτρωμα που προέρχεται από τη μεταμόρφωση ανθρακικών και δολομιτικών ιζημάτων και ασβεστόλιθων και ξεχωρίζει από αυτά λόγω του ολοκρυσταλλικού ιστού του, με ορυκτά συστατικά τον ασβεστίτη. Δεν παρουσιάζει αποσάθρωση και μόνο τα ανώτερα τμήματά του, κοντά στην επιφάνεια του εδάφους, παρουσιάζουν ρωγμές που όμως κλείνουν με το βάθος. Παρουσιάζει πολύ υψηλές αντοχές, αλλά όταν βρίσκεται σε περιβάλλον εξωτερικό (προσόψεις κλπ) που υπάρχουν οξειδία του θείου αλλοιώνεται προς γύψο και αποφλοιούται.

Η εργαστηριακή έρευνα των λίθων μπορεί να περιλαμβάνει:

- Χημική ανάλυση για να προσδιοριστούν τα συστατικά του, η ορυκτολογική του σύνθεση κ.ά.
- Στοιχειώδης χημική ανάλυση του πετρώματος γίνεται με διάλυμα υδροχλωρικού οξέος HCl 5%, και με διάλυμα οξικού οξέος (CH₃COOH) 5%, αναγκαία για τον χαρακτηρισμό του πετρώματος. Η ανάλυση δείχνει τι είδους πέτρωμα είναι δηλ. πχ. Ασβεστιτικό πέτρωμα³⁷⁶ κλπ.
- Μικροσκοπική έρευνα για να προσδιοριστεί η συνεκτικότητα του ιστού του λίθου και η στερεότητά του.
- Μηχανικό έλεγχο για να προσδιοριστούν το ειδικό βάρος και η πυκνότητα, η αντοχή σε θλίψη, η σκληρότητα και γενικά οι μηχανικές ιδιότητες.

Τούβλα και κεραμίδια (Πλίνθοι, κέραμοι)³⁷⁷

Κοινή ονομασία: Κεραμικά

Επιστημονική ονομασία: οπτή άργιλος (πηλός, αργιλική μάργα κλπ.)

Χρησιμοποιήθηκαν στην τοιχοποιία, στους θόλους, σταυροθόλια, τόξα, συμπαγείς χειροποίητοι πλίνθοι (τούβλα) και κοίλα κεραμίδια (βυζαντινά) παλαιού τύπου, στη στέγη.

Η πρώτη ύλη για την παρασκευή των κεραμικών ειδών είναι οι κοινοί άργιλοι, (οι αργιλικές μάργες, ο πηλός κλπ). Οι άργιλοι είναι προϊόντα αποσάθρωσης αρχαϊκών πυριγενών πετρωμάτων. Οι κοινοί άργιλοι περιέχουν τριοξείδιο του αργιλίου και πυριτικό οξύ, υδροξείδια και οξειδία του σιδήρου,

376 Άρθρο - π. Αρχαιολογία, Λαμπρόπουλος - Πάνου - Παναγιουλοπούλου, «Παναγία Μαρμαριώτισσα, Μελέτη διάβρωσης και προστασίας για το παρεκκλήσι του Κάτω Χαλανδρίου, πρώην ρωμαϊκό μασολείο»

377 Βιάζης σ311-324

οξειδία αλκαλίων και χαλαζία, ανθρακικό ασβέστιο και ανθρακικό μαγνήσιο, δίνοντας στα κεραμικά παραγόμενα, κίτρινο και κόκκινο χρώμα.

Τα τούβλα προέρχονται από την άργιλο, παραγόμενα με τη θέρμανση των πρώτων υλών μέχρι επιτήξεως, (η άργιλος περιέχει κυρίως πυριτικό αργίλιο Al_2O_3 και SiO_2 , και προσμίξεις, οξειδίων σιδήρου Fe_2O_3 , ασβετίτη $CaCO_3$, μαγνησίτη $MgCO_3$). Στη συνέχεια το μίγμα αναμιγνύεται με νερό και πήζει. Η περιεκτικότητα σε SiO_2 από 70% μέχρι 95% τα κάνει ανθεκτικά σε υψηλές θερμοκρασίες μέχρι 1800ο C.

Τα κεραμίδια συνήθως παράγονται από αργλικό μίγμα που περιλαμβάνει 40-80% αδρανή υλικά (πυριτικά αμμώδη), 10-14% Al_2O_3 ως 7% οξειδία του σιδήρου, ως 10% αλκάλια και ως 1% ανθρακικό μαγνήσιο. Απαιτείται καλό ψήσιμο, διαφορετικά τα κεραμίδια είναι πορώδη, υδατοπερατά και υπόκεινται σε ζημιές από τον παγετό.

Κονιάματα

Κοινή ονομασία: Μίγμα, πολτός

Επιστημονική ονομασία: Κονίαμα

Χρήση: Τα συνδετικά κονιάματα και τα κονιάματα επίχρισης είναι πολλών ειδών με χρήση ποικιλίας συστατικών, γι' αυτό απαιτείται περαιτέρω ανάλυση του υλικού.

Μακροσκοπικά διαπιστώσαμε ότι ως συνδετικό κονίαμα χρησιμοποιήθηκε ασβεστοκονίαμα με ποζολάνη (κεραμάλευρο) και χονδρόκοκκα αδρανή. Το ασβεστοκονίαμα παρασκευάζεται με συνδετική ύλη τον πολτό ασβέστου ή τη κονιοποιημένη υδράσβεστο και άμμο.

Χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή όλης της τοιχοποιίας, στους θόλους, σταυροθόλια, τόξα. Σε νεώτερη επέμβαση στη στέγη χρησιμοποιήθηκε τσιμεντοκονίαμα το οποίο δεν εξετάσαμε εργαστηριακά.

Κονίαμα είναι το μίγμα της κονιάς³⁷⁸ με το νερό ή και λεπτόκοκκων αδρανών υλικών. Οι βασικές πρώτες ύλες των κονιών, με εξαίρεση τη γύψο, είναι ασβεστολιθικά, αργιλικά και πυριτικά πετρώματα, οι ηφαίστειες γαίες, οι σκωρίες των υψικαμίνων και οι ιπτάμενες τέφρες των καμινάδων.

---

³⁷⁸ Κονία είναι το κονιοποιημένο υλικό, που όταν αναμιχθεί με νερό, σχηματίζει πολτό που παρουσιάζει συγκολλητικές ιδιότητες και μετά ορισμένο χρόνο πήγνυται και σκληρύνεται, λόγω φυσικών και χημικών φαινομένων. Οι κονίες χωρίζονται σε αερικές και υδραυλικές, ανάλογα με τον τρόπο πήξης και σκλήρυνσης.

Βασικές πρώτες ύλες κονιαμάτων³⁷⁹

Άμμος: η φυσική άμμος αποτελείται από γωνιώδεις και στρογγυλούς κόκκους, βρίσκεται σε αφθονία στις παραλίες θαλασσών (θαλάσσια), στις κοίτες των ποταμών (ποταμίσια), σε εναποθέσεις μέσα στη γη (ορυκτή) και στις ερήμους. Ανάλογα με τη σύστασή της διακρίνεται σε χαλαζιακή, όταν περιέχει σε μεγάλες ποσότητες χαλαζία, ασβεστολιθική, αργιλική κ.ά. Η χαλαζιακή άμμος, που προέρχεται από παραλίες είναι η πιο κατάλληλη για δομικά έργα. Είναι σκληρή γωνιώδης, ανθεκτική στους καιρικούς παράγοντες και καθαρή από ξένες προσμίξεις εκτός από αλάτι. Η ποταμίσια άμμος, περιέχει αρκετή ποσότητα αργιλικών υλικών και αν χρησιμοποιηθεί σε σκυροδέματα, πρέπει να πλυθεί, για να αποβάλλει ένα μέρος από τις αργιλικές ουσίες. Σε περίπτωση που χρησιμοποιηθεί για κοινά ασβεστοκονιάματα δεν χρειάζεται πλύσιμο. Στην Ελλάδα δεν υπάρχουν μεγάλα κοιτάσματα ορυκτής άμμου και καθόλου άμμος ερήμου.

Ασβέστης: είναι το οξείδιο του ασβεστίου, ή άνυδρη ασβεστος (CaO), που προκύπτει από τη θερμική διάσπαση σε θερμοκρασίες πάνω από τους 900 °C ανθρακικών πετρωμάτων, υψηλής περιεκτικότητας σε ανθρακικό ασβέστιο (συνήθως πάνω από 97%).

Κεραμάλευρο: (κουρασάνι) το κεραμάλευρο είναι κονιοποιημένο κεραμίδι σε μορφή πούδρας ή κόκκου. Στις αποκαταστάσεις κτιρίων και μνημείων χρησιμοποιείται στο κονίαμα τόσο των αρμών όσο και του χτισίματος, λόγω της αυξημένης ποζολανικότητας που έχει, και λόγω του φυσικού χρώματος που μπορεί να δώσει στο κονίαμα. Η ποζολανικότητα στο κεραμάλευρο είναι ελάχιστη όταν αυτό είναι χονδρόκοκκο (κόκκο μικρότερο των 75 μm). Χρησιμοποιείται στα χωμάτινα γήπεδα στίβου και tennis.

Ξυλεία

Η ξυλεία δεν έχει αναγνωριστεί ως είδος, γιατί είναι επιχρωματισμένη.

Χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των κουφωμάτων.

Μέταλλο

Απλό κράμα σιδήρου, λαμαρίνα και βέργα.

Χρησιμοποιήθηκαν για την δυτική θύρα, το παράθυρο του δυτικού αετώματος και το στέγαστρο πάνω από τη θύρα του ναού.

---

379 Βιάζης σ52

3.Α.5.β.Φασματοσκοπική μέθοδο FT - IR³⁸⁰

Η φασματοσκοπία με χρήση μετασχηματισμού Fourier (FT-IR) Fast Fourier Infrared Spectrophotometer, είναι πειραματική φασματοσκοπική μέθοδο για τη συλλογή των υπέρυθρων φασμάτων, στην οποία αντί να καταγράφεται το ποσό της ενέργειας που απορροφάται για διαφορετικές συχνότητες της ακτινοβολίας, το φως IR οδηγείται στο δείγμα αφού πρώτα διαμορφωθεί μέσω ενός συμβολόμετρου. Αφού περάσει μέσα από το δείγμα, το μετρούμενο σήμα είναι το συμβολογράφημα. Η εκτέλεση μετασχηματισμού Fourier για το συμβολογράφημα έχει ως αποτέλεσμα ένα φάσμα όμοιο με εκείνο που παίρνουμε από τη συμβατική φασματοσκοπία διασποράς.

Η ανάλυση των φασμάτων³⁸¹, από τα κονιάματα πραγματοποιείται με τη χρήση ειδικού λογισμικού. Από την ανάλυση των φασμάτων συμπεραίνουμε για την σύνθεση και την ποσοστιαία αναλογία των συστατικών που συνθέτουν τα κονιάματα για την αρμολόγηση και την επίχριση της τοιχοποιίας. Μετά την χημική ανάλυση των κονιαμάτων μπορούμε να παρασκευάσουμε εργαστηριακά κονιάματα με την προσδιοριζόμενη σύνθεση και ποσοστιαία αναλογία και να επανεξεταστούν από το φασματόμετρο για επαλήθευση. Θεωρείται ενόργανη μέθοδος, και χρησιμοποιείται για την ταυτοποίηση χημικών ενώσεων.

Συλλέξαμε ελάχιστη ποσότητα από κάθε ένα από τα υλικά δομής, από χαμηλά εσωτερικά σημεία (όχι επιφανειακά), μη εμφανώς ορατά, χωρίς να επηρεαστεί το μνημείο. Τα δείγματα υλικών είναι από πωρόλιθο, πέτρα (ασβεστόλιθος), πλίνθο, μάρμαρο, κονίαμα και ποταμίσια άμμο από τον χείμαρρο Ξυλοκέρα για να εξετάσουμε αν χρησιμοποιήθηκε ως υλικό κατασκευής στο ναό.

Στο εργαστήριο Τεχνολογίας Υλικών του τμήματος Ανακαίνισης και Αποκατάστασης Κτιρίων πραγματοποιήθηκε η ταυτοποίηση των δειγμάτων με τη βοήθεια του εισηγητή καθηγητή κ. Π. Κακαβά. Στον υπολογιστή γίνεται έναρξη του προγράμματος IRsolution και επιλέγουμε να μετρήσουμε αρχικά το background, δηλ. κάνουμε την συλλογή των στοιχείων αέρα δωματίου. Στη συνέχεια, κάθε δείγμα υλικού κονιορτοποιείται και ελάχιστη ποσότητα από το καθένα, τοποθετείται προς ανάλυση σε ειδική υποδοχή του συμβολόμετρου IRPrestige -21/FTIR -8400S της εταιρίας SHIMADZU. Ρυθμίσαμε εξ αρχής τις προτιμήσεις εμφάνισης του διαγράμματος (καμπύλη, κουκκίδες, κλπ. χρώμα, κ. ά) και τους άξονες X και Y, στον άξονα X ορίζουμε την απορροφητικότητα (Abs) και στον άξονα Y (T) την διαπερατότητα.

380 Instruction manual SHIMADZU corporation 2002-2005 IRPrestige -21/FTIR -8400S

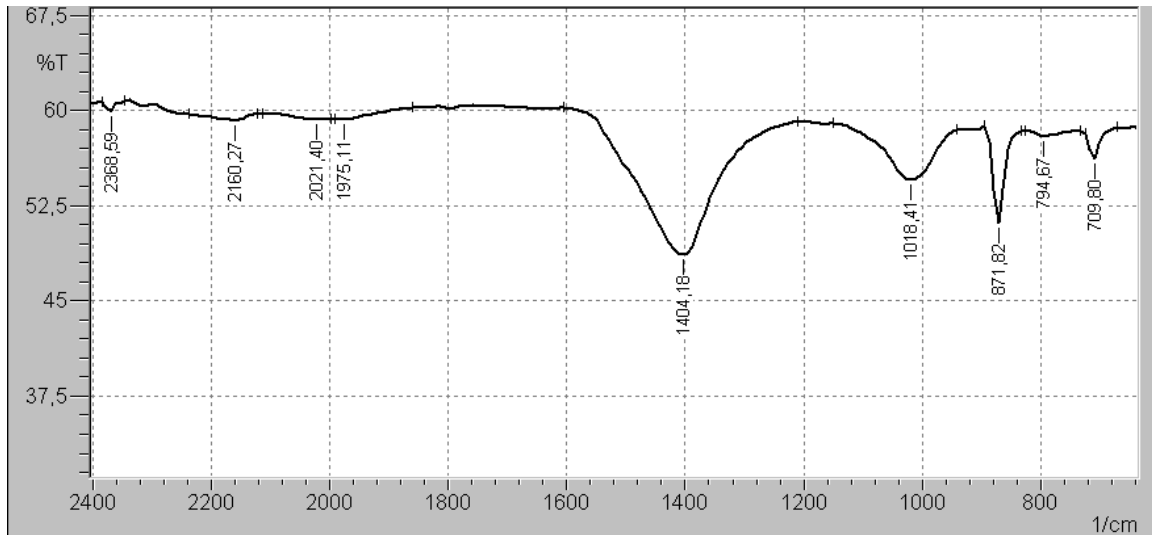
381 Χαρακτηρισμός κονιαμάτων με χρήση της φασματοσκοπικής μεθόδου FT-IR, Π. Κακαβάς, Α. Γεωργιάδη, Ν. Ανυφαντής, 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο Δομικών Υλικών και Στοιχείων, ΤΕΕ, Αθήνα, 21-23 Μαΐου 2008

Στην οθόνη του υπολογιστή εμφανίζεται το φάσμα του υλικού που μετρήθηκε, το οποίο επεξεργαστήκαμε με τις κατάλληλες εντολές ώστε να έχουμε τα σημεία που μας ενδιαφέρουν, συνήθως αφορούν τις περιοχές από 750 μέχρι 4500.

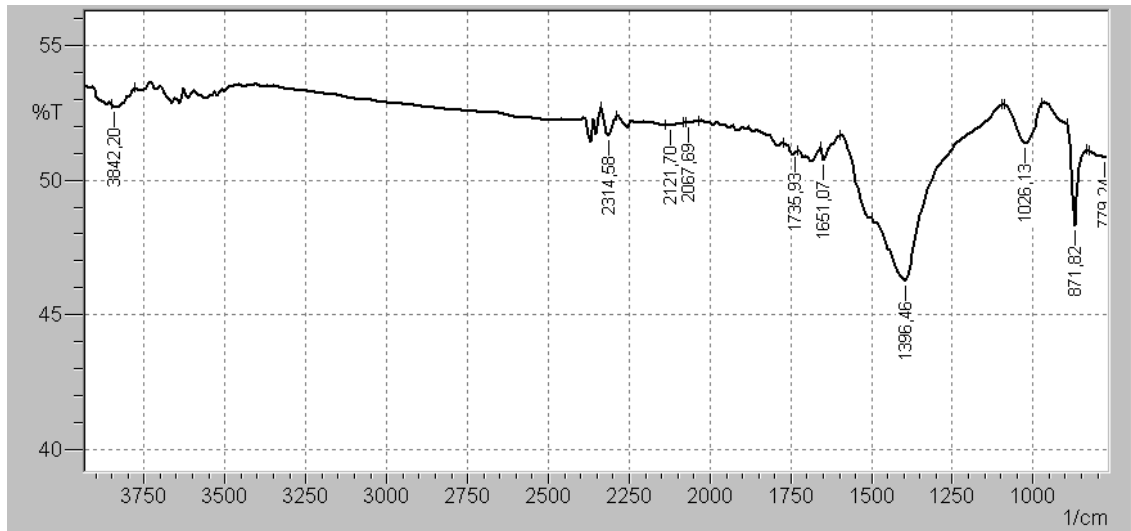

Σχ.10. Φάσμα Φόντου

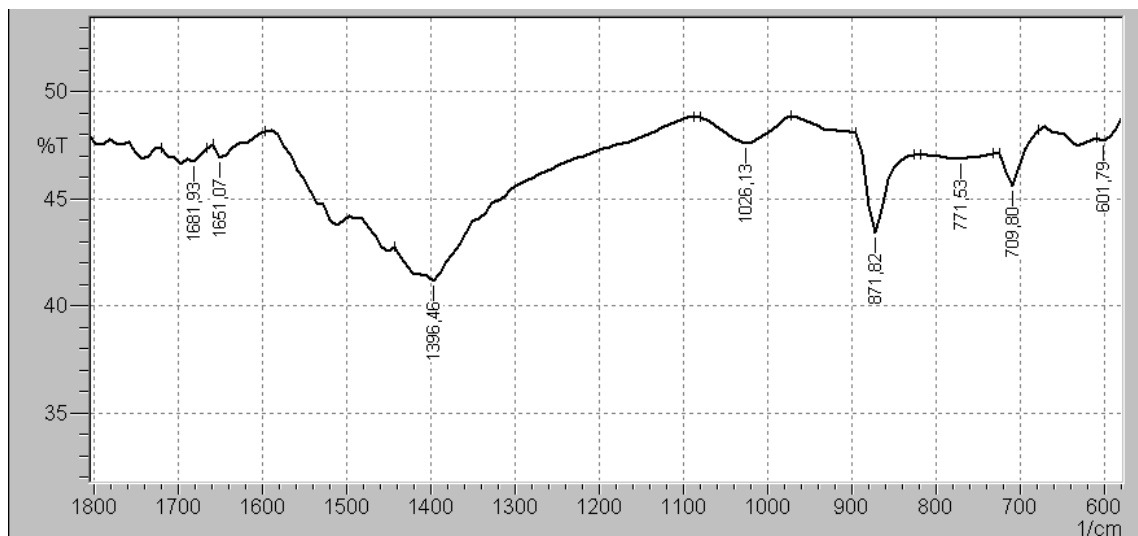
Στο φάσμα φόντου εμφανίζεται το διοξείδιο του άνθρακα και η υγρασία του αέρα. Η κόκκινη γραμμή δείχνει την τιμή $1589,34 \text{ cm}^{-1}$ (H_2O) και υποδεικνύει την υγρασία (ποσοστό νερού) στον αέρα.

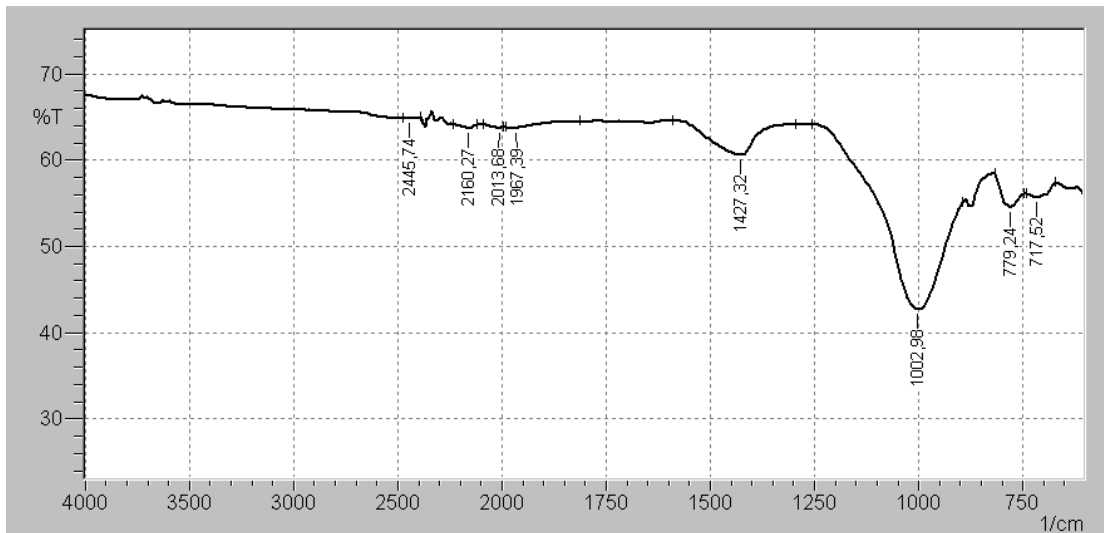
Σχ.11. Φάσμα Πωρόλιθου

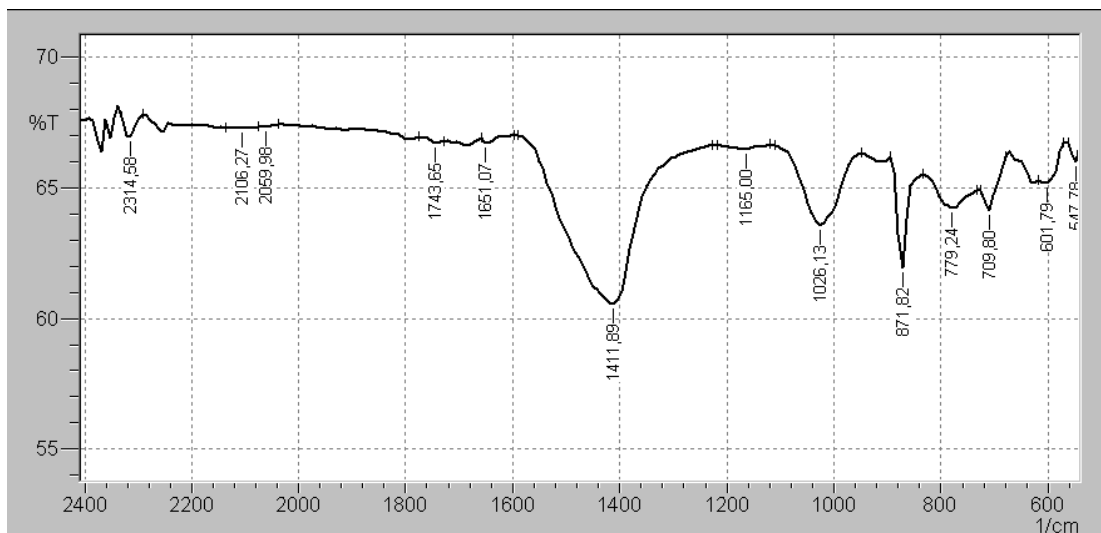
Σχ.12. Φάσμα Πέτρας

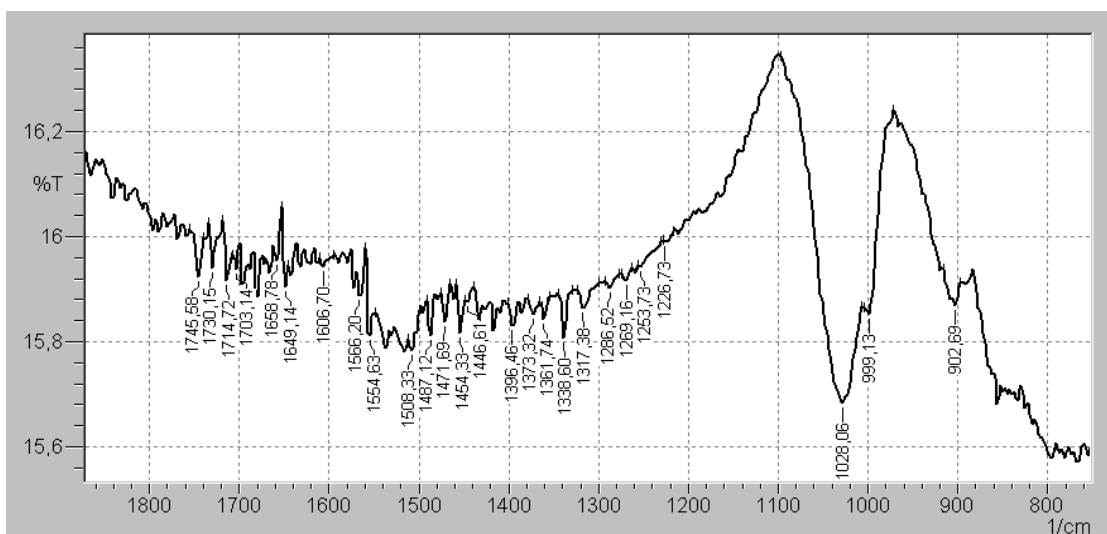
Σχ.13. Φάσμα Μαρμάρου

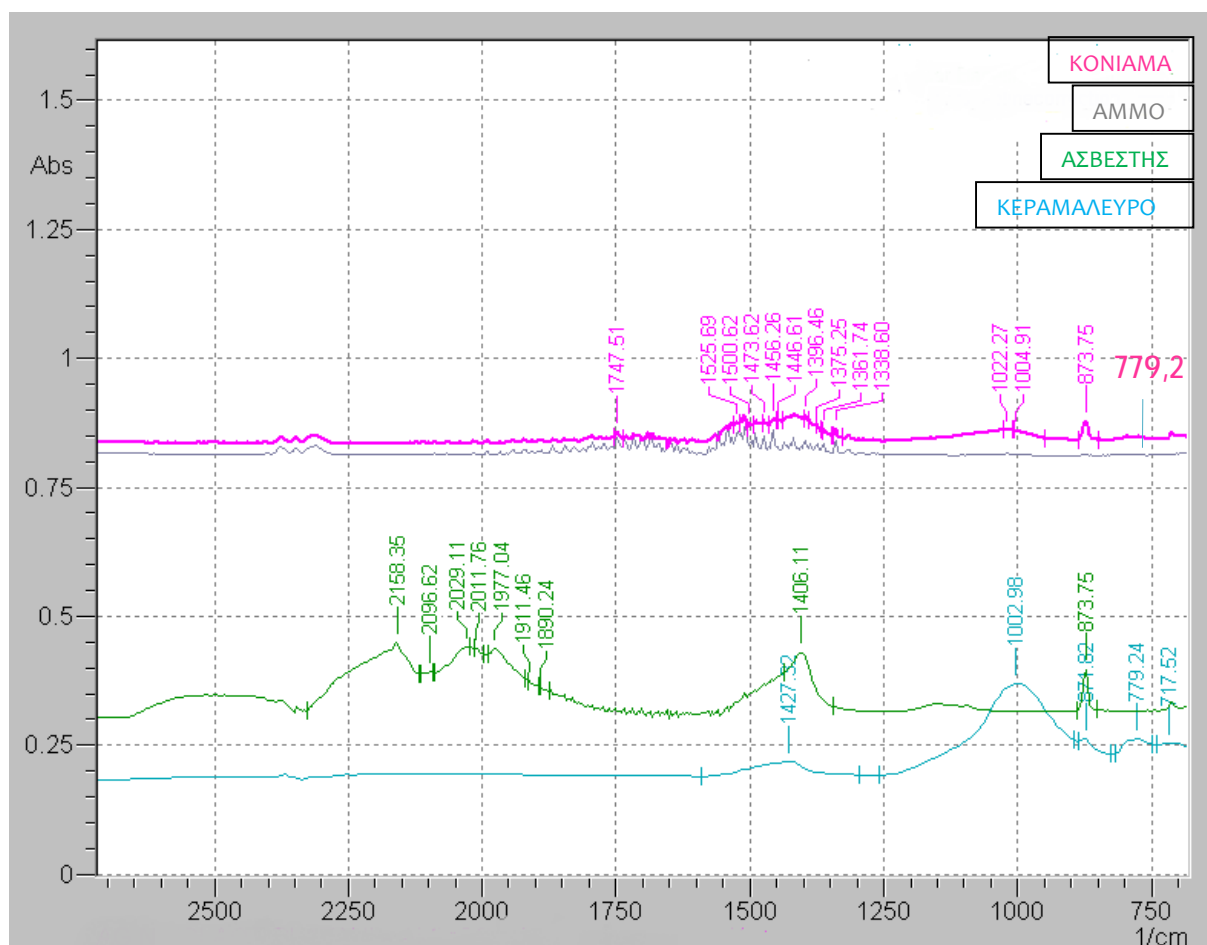
Σχ.14. Φάσμα Πλίνθου

Σχ.15. Φάσμα Κονιάματος

Σχ.16. Φάσμα Ποταμίσιας άμμου (Δείγμα από χείμαρρο Ξυλοκέρας)

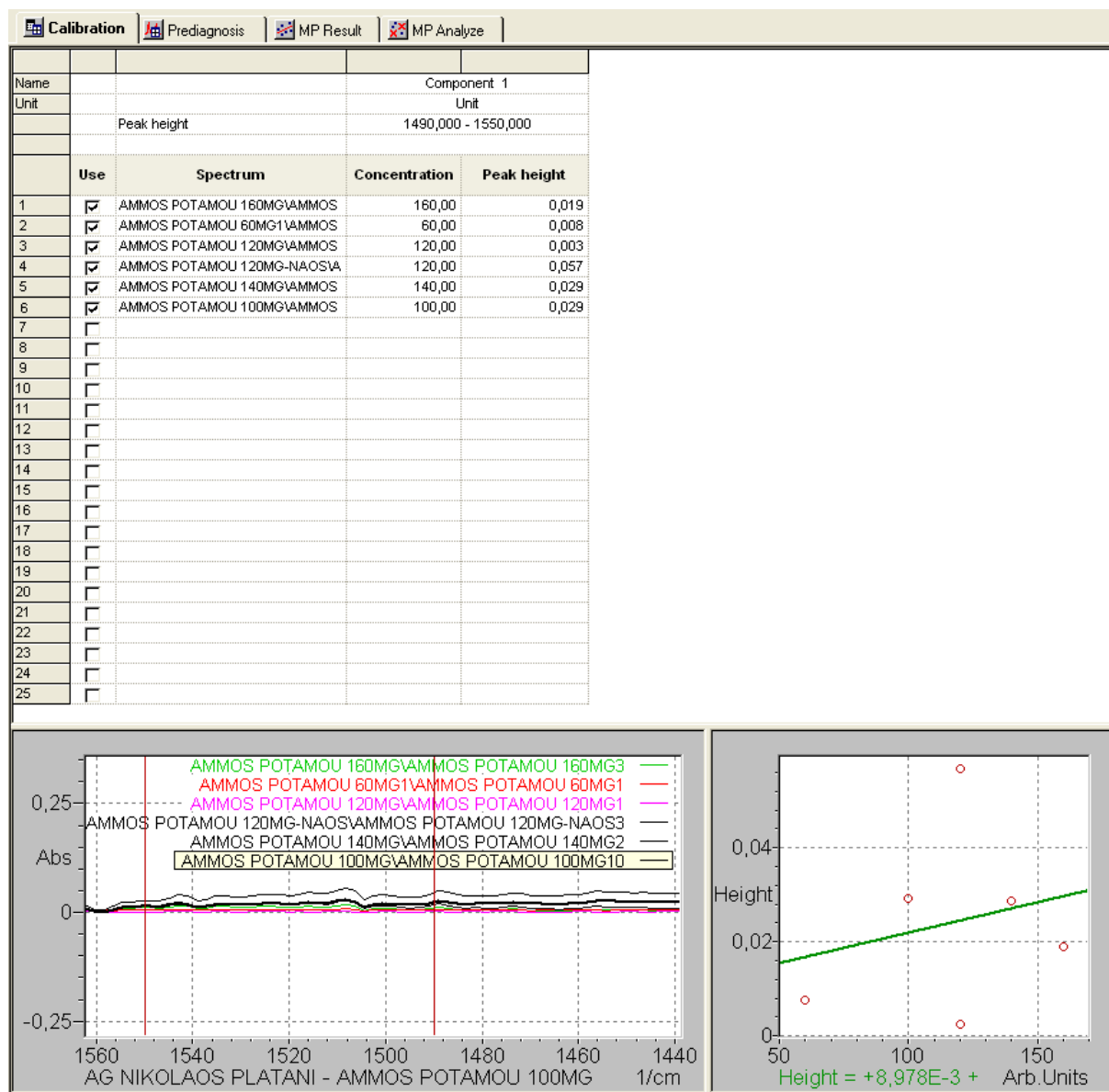

Σχ.17. Σύγκριση των φασμάτων, κονιάματος, άμμου, ασβέστη, πλίνθου.

Για την ταυτοποίηση του αυθεντικού κονιάματος του ναού, συγκρίναμε το φάσμα του, θεωρητικά άγνωστο, με γνωστά φάσματα άμμου, ασβέστη και πλίνθου. Διαπιστώθηκε ότι το κονίαμα του ναού περιέχει αυτά τα υλικά στη σύστασή του, δηλ. άμμο, ασβέστη, πλίνθο (κεραμάλευρο). Παρατηρούμε ότι στο κονίαμα έχουμε την τιμή 873,75, που την συναντάμε στον ασβέστη, αυτό υποδηλώνει την παρουσία του. Οι τιμές 1446,61` 1396,46` 1338,60` 1375,25, 1361,74` 1338,60` στο κονίαμα υποδηλώνουν την παρουσία άμμου. Η τιμή 779,24 της πλίνθου υπάρχει και στο φάσμα του κονιάματος. (βλ. προηγούμενη σ. φάσμα πλίνθου, κονιάματος)

Ποσοτικοποίηση (Quantitation)

Πραγματοποιήθηκε ανάλυση με βάση την μέθοδο FTIR, πέντε δειγμάτων πυριτικής άμμου. Με τη βοήθεια της εντολής Quantitation, του λογισμικού IRsolution, ποσοτικοποιήσαμε τα δείγματα και σχεδιάσαμε την καμπύλη mg σε συνάρτηση του ύψους κορυφής στο φάσμα. Περαιτέρω απαιτείται η γνώση φασμάτων ακτίνων X για την ποσοστιαία ανάλυση των συστατικών του κονιάματος.

Σχ. 18. Ποσοτικοποίηση των πέντε δειγμάτων πυριτικής άμμου.

B. Διαγνωστική μελέτη

1. Δομικά προβλήματα

Δεν παρατηρούνται παραμορφώσεις στον φέροντα οργανισμό του ναού. Παρόλα αυτά πρέπει να ληφθούν μέτρα, για την περίπτωση δυναμικής καταπονήσεως του κτηρίου από σεισμό. Τα οικοδομικά προβλήματα, όπως η απόπλυση του συνδετικού κονιάματος στην εξωτερική τοιχοποιία από τα κατερχόμενα ύδατα, μπορούν να εξελιχθούν μακροπρόθεσμα σε νέα δομικά προβλήματα.

2. Οικοδομικά προβλήματα

Τέτοια προβλήματα είναι η γήρανση των υλικών και η φυσική φθορά του ναού. Ρηγματώσεις παρουσιάζονται σε ελάχιστα σημεία, ενώ το σημαντικότερο πρόβλημα είναι αυτό της διάβρωσης, με τη διαβροχή των τοίχων από τα κατερχόμενα ύδατα από τις στέγες.

3. Αισθητικά προβλήματα

Παρατηρείται αισθητική υποβάθμιση του μνημείου από τις φθορές και τις ανοργάνωτες νεώτερες επεμβάσεις, ενώ ο περιβάλλοντας χώρος χρειάζεται κατάλληλη διαμόρφωση.

4. Προβλήματα αξιοποίησης του μνημείου

Το μνημείο αν και δεν παρουσιάζει εγκατάλειψη, δεν αναδεικνύεται ιστορικά και αρχαιολογικά όπως αρμόζει στο είδος του. Είναι επισκέψιμο, αλλά ουσιαστικά η χρήση του περιορίζεται σε μερικές ημέρες το χρόνο.

3.B.1. Διάγνωση προβλημάτων

3.B.1.1. Θεμέλια

Δεν παρατηρούνται αποκλίσεις στην τοιχοποιία και γενικά στα κάθετα στοιχεία και αυτό υποδεικνύει εν μέρει ότι δεν υπάρχουν μετακινήσεις στη θεμελίωση. Εμφανή τρωτά σημεία πιστεύουμε ότι είναι όλη η σειρά δόμησης στο ύψος του εδάφους λόγω της υγρασίας και της κατωφέρειας του εδάφους. Στα σημεία αυτά παρατηρείται έντονη διάβρωση του κονιάματος σύνδεσης με τοπική αποδιοργάνωση των λίθων.

3.B.1.2.Εξωτερικές τοιχοποιίες

3.B.1.2.α.Δυτική πλευρά

Η δυτική όψη είναι η πρόσοψη του νάρθηκα του ναού. Η κατάσταση της τοιχοποιίας είναι σε καλή κατάσταση χωρίς ρωγμές κατά μήκος των συνδετικών αρμών. Παρατηρούνται περιορισμένες θραύσεις λίθων και πλίνθων και κυψέλωση στους δόμους από πωρόλιθο. Διατηρούνται τα αρμολογήματα αλλά έχουν τοπικές απώλειες. Στους παραστάδες του ανοίγματος της θύρας, αριστερά, υπάρχουν κενά ανάμεσα στους λίθους. Οι γωνιόλιθοι στις άκρες της τοιχοποιίας, παρουσιάζουν αποστρογγύλευση και υπάρχει έντονη απόπλυση αρμών και συνδετικού κονιάματος.

Στην τελευταία σειρά των δόμων, χαμηλά, υπάρχει πεταχτό επίχρισμα από τσιμεντοκονίαμα, που επάνω του έχουν φυτρώσει φυτά, όπως και στην αριστερή τοιχοποιία διάσπαρτα. Φυτά υπάρχουν και στην ένωση του κατωφλιού της θύρας με το πρώτο σκαλοπάτι, το οποίο κατώφλι παρουσιάζει ελαφριά ανύψωση. Σπάσιμο των λίθων υπάρχει και στα σημεία στερέωσης των μεταλλικών φουρουσίων του στεγάστρου, δεξιά και αριστερά της θύρας. Το επάνω μέρος του τοίχου του νάρθηκα, επειδή είχε καταπέσει, ανακατασκευάστηκε πρόχειρα, χωρίς να τηρηθεί το παλιό υψόμετρο, με χρήση διαφόρων διαστάσεων και ειδών λίθων και σπασμένων πλίνθων. Παρόμοια τοιχοποιία υπάρχει και στο τμήμα που βρίσκεται πάνω και πίσω από το νάρθηκα με την αετωματική απόληξη. Το ύψος στην αριστερή πλευρά είναι χαμηλότερο, με αποτέλεσμα η δίριχτη στέγη να παρουσιάζει διαφορετική κλίση.

Αρμολόγημα και κομμάτια λίθων λείπουν, στην δεξιά πλευρά του νάρθηκα, στην τέταρτη σειρά δόμων (από κάτω), και δύο σειρές κάτω από το μονόλοβο παράθυρο, όπου έχει αφαιρεθεί, για να περάσει ο σωλήνας που οδεύει το καλώδιο της γείωσης, το οποίο περνάει από το μετρητή της ΔΕΗ και κατεβαίνει στο έδαφος. Η παροχή του ηλεκτρικού ρεύματος (μαύρο καλώδιο), κατεβαίνει στην μεταλλική κονσόλα από το στύλο της ΔΕΗ, κρέμεται πάνω από το τόξο του παραθύρου και μετά συνδέεται στον μετρητή της ΔΕΗ, πριν εισχωρήσει μέσα στο ναό και καταλήξει στον ηλεκτρικό πίνακα. Η κονσόλα έχει βιδωθεί σε τέσσερα σημεία στην άνω δεξιά πλευρά του τοίχου τα οποία έχουν κλειστεί με μπαλώματα λευκού τσιμέντου.

3.B.1.2.β.Βόρεια πλευρά

Η κατάσταση της τοιχοποιίας είναι σε καλή κατάσταση χωρίς ρωγμές κατά μήκος των συνδετικών αρμών, με σχετική διατήρηση του αρμολογήματος. Σποραδικά μερικοί πωρόλιθοι παρουσιάζουν κυψέλωση και σπασίματα.

Ο ανατολικός τοίχος του νάρθηκα παρουσιάζει γενικευμένη απώλεια αρμολογήματος και συνδετικού κονιάματος, ενώ στη σύνδεση με τον κυρίως ναό υπάρχει κενό. Η βόρεια πλευρά του νάρθηκα έχει σε διάφορα σημεία μικρά

μπαλώματα με τσιμεντοκονίαμα και ένα κενό σημείο ψηλά, κοντά στη στέγη, έχει γεμίσει με εξάοπα νεώτερα τούβλα. Στα ψηλότερα σημεία κάτω από τη στέγη, φαίνεται έντονα το νεώτερο τσιμεντοκονίαμα που πακτώνονται τα κεραμίδια.

Το πάνω μέρος της κόγχης (κάτω από τη στέγη) έχει συμπληρωθεί πρόχειρα με σπασμένους πλίνθους, μικρές πέτρες και αρκετό τσιμεντοκονίαμα, με αποτέλεσμα να είναι ανισοϋψής.

Στη γωνία ανάμεσα στην βόρεια κόγχη και την ανατολική, εμφανίζονται έντονες πρασινίλες, λόγω της κατερχόμενης υγρασίας από τη στέγη. Πρασινίλες εμφανίζονται διάσπαρτα και σε άλλα σημεία αλλά μεμονωμένα. Στο κάτω μέρος της κόγχης, στην τελευταία σειρά λίθων, υπάρχει πεταχτό επίχρισμα από τσιμεντοκονίαμα.

3.B.1.2.γ. Ανατολική πλευρά

Η τοιχοποιία της ανατολικής κόγχης διατηρείται σε καλή κατάσταση, με τοπικές απώλειες υλικού, κυρίως πλίνθων και αρμολογημάτων. Μεγαλύτερη αποσάθρωση αρμολογήματος σε βάθος παρατηρείται στα χαμηλά σημεία, ιδιαίτερα κοντά στο έδαφος. Στην αριστερή πλευρά της κόγχης, στη δεύτερη σειρά πλίνθων κάτω από τη στέγη, λείπει ολόκληρη η οριζόντια και η πάνω κάθετη πλίνθος ανάμεσα στους δόμους.

3.B.1.2.δ. Νότια πλευρά

Η τοιχοποιία της νότιας πλευράς διατηρείται σε καλή κατάσταση με τοπικές φθορές. Στο πάνω μέρος της κόγχης σε παλαιότερη επέμβαση, έγιναν συμπληρώματα με κομμάτια πλίνθων. Πάνω από το τόξο του παραθύρου της κόγχης, από τη σειρά των πλίνθων ανάμεσα στους δόμους, λείπει μία πλίνθος και κονίαμα, εμφανίζοντας κενό. Σε ανάλογη περίπτωση, στη δεξιά πλευρά της κόγχης, πλίνθος έχει αποκοπεί σε δύο σημεία, στις αποστάσεις μεταξύ των οδοντωτών ταινιών. Τα κενά έχουν συμπληρωθεί με κονίαμα και μια μικρή πέτρα. Αποσάθρωση αρμολογήματος σε βάθος, παρατηρείται στα χαμηλά σημεία και της κόγχης και του νάρθηκα, ιδιαίτερα κοντά στο έδαφος.

Η τοιχοποιία του νάρθηκα έχει ανακατασκευαστεί πρόχειρα σε παλιότερη επέμβαση, στο πάνω μέρος του νότιου και ανατολικού τοίχου του, παρουσιάζοντας ανομοιογένεια. Στο σημείο που τελειώνει η στέγη υπάρχει μεγάλη επικάλυψη από τσιμεντοκονίαμα. Οι πωρόλιθοι παρουσιάζουν έντονη αποσάθρωση, με επιφανειακή απώλεια υλικού, ιδιαίτερα οι κάτω σειρές και αριστερά από το παράθυρο. Σε τρία σημεία που έχουν αποκοπεί οι πλίνθοι, το κενό έχει γεμίσει με κονίαμα λευκού τσιμέντου, αλλά πολύ πρόχειρα.

3.B.1.2.ε.Βάθρο τρούλου

Η τοιχοποιία του βάθρου του τρούλου παρουσιάζει ανομοιογένεια στην εμφάνιση, αλλά διατηρεί την γεωμετρία της. Διατηρούνται οι λαξευμένοι γωνιόλιθοι αλλά τα εκατέρωθεν τρίγωνα γεμίζουν με πέτρες και πλίνθους, ακανόνιστα χωρίς σχέδιο. Σε μερικά σημεία δεν υπάρχει αρμολόγημα ή υπάρχουν μπαλώματα.

3.B.1.2.στ.Τοιχοποιία τρούλου

Η τοιχοποιία του τρούλου δεν παρουσιάζει φθορές και έχει πλατύ αρμολόγημα που καλύπτει αρκετά τα δομικά στοιχεία.

3.B.1.3.Στέγες

Παρουσιάζουν αποδιοργάνωση λόγω των πολλαπλών ατυχών επεμβάσεων. Τα κεραμίδια είναι διαφορετικού χρώματος και διαστάσεων, γιατί κάθε φορά γίνεται προσπάθεια να βρίσκονται από τους κατοίκους του χωριού παλιά, βυζαντινού τύπου. Παρουσιάζουν εξανθήματα, οπές, πρασινίλες, άλατα, αποστρογγύλευση. Η τελευταία ανακεράμωση έγινε κακότεχνα, όπου τα κεραμίδια τοποθετήθηκαν κολυμβητά με ασβεστοτσιμεντοκονίαμα, υλικό ασύμβατο για το μνημείο.

3.B.1.4.Στοιχεία όψεων

3.B.1.4.α.Γείσα

Γείσα δεν υπάρχουν, γιατί έχουν καταπέσει. Κάτω ακριβώς από τις άκρες των στεγών ξεκινά η τοιχοποιία, πράγμα που εννοεί τα νερά της βροχής να κατέρχονται επάνω στους τοίχους.

3.B.1.4.β.Κεραμικός διάκοσμος

Η οδοντωτή ταινία από πλίνθους παρουσιάζει περιορισμένες φθορές σε όλο το μήκος της, περιμετρικά των εξωτερικών τοίχων. Μικρά κομμάτια πλίνθων έχουν σπάσει και λείπει το αρμολόγημα, με αποτέλεσμα να υπάρχει ακαλαισθησία και αποδιοργάνωση της γεωμετρίας του σχεδίου.

Ολική απώλεια παρουσιάζεται στον νάρθηκα, στη δυτική και νότια πλευρά, στο πάνω μέρος των τόξων των παραθύρων, και στο αριστερό τμήμα του δυτικού τοίχου, η άκρη της χαμηλότερης οδοντωτής ταινίας, όπου αυτά τα σημεία έχουν γεμίσει με μπαλώματα από κονίαμα και πέτρες. Το ίδιο συμβαίνει

και στη δεξιά πλευρά του νότιου τοίχου του νάρθηκα και στις δύο οδοντωτές ταινίες που διατρέχουν τον τοίχο. Τα σημεία έχουν αποκατασταθεί με κομμάτια λαξευμένου πωρόλιθου. Στο βόρειο τοίχο του, η πάνω ταινία διατηρείται στο μεγαλύτερο μέρος της σε καλή κατάσταση, μόνο σε δύο σημεία υπάρχει επικάλυψη με τσιμεντοκονίαμα. Από την κάτω ταινία έχει απομείνει μόνο ένα μικρό τμήμα πάνω από την παλαιά μη διανοιγμένη θύρα, το υπόλοιπο τμήμα έχει αλλοιωθεί σε μεγάλο βαθμό με πρόχειρη επέμβαση αποκατάστασης με πέτρες και κονίαμα. Στο νότιο τμήμα του ανατολικού τοίχου, έχει απομείνει ένα μικρό τμήμα, κοντά στη τοιχοποιία με τον κυρίως ναό, ενώ στο βόρειο τμήμα δεν υπάρχει καθόλου οδοντωτή ταινία.

Εκτεταμένη φθορά υπάρχει στην οδοντωτή ταινία της νότιας κόγχης που περνάει από τη βάση του τυμπάνου του τόξου, του δίλοβου παραθύρου. Στη δεξιά πλευρά της κόγχης λείπουν κομμάτια πλίνθων, όπου μερικά κενά έχουν γεμίσει με κονίαμα.

Στην ανατολική κόγχη παρουσιάζουν φθορές και οι τρεις κατά σειρά οδοντωτές ταινίες, από τις οποίες λείπουν πλίνθοι, ενώ η χαμηλότερη, που έχει καταστραφεί σχεδόν ολοκληρωτικά στην αριστερή πλευρά της, έχει συμπληρωθεί με μικρές πέτρες και κονίαμα. Καλύτερη διατήρηση παρουσιάζει η κεραμοπλαστική της βόρειας πλευράς του κυρίως ναού.

3.B.1.5.Εσωτερικές τοιχοποιίες

Οι εσωτερικές τοιχοποιίες του ναού διατηρούνται σε καλή κατάσταση, χωρίς ρηγματώσεις και παραμορφώσεις. Τα κυριότερα προβλήματα, είναι η αποσάθρωση των επιφανειών από τις υψηλές θερμοκρασίες που αναπτύχθηκαν με την πυρκαγιά, γι' αυτό και ολόκληρο το εσωτερικό του ναού είναι μαυρισμένο, αλλά και της κατερχόμενης υγρασίας με την εμφάνιση αλάτων. Αρκετές φθορές έχει προκαλέσει η ηλεκτρική εγκατάσταση, γιατί διάφορα σημεία έχουν σκαφτεί ή τρυπηθεί για να στερεωθεί το δίκτυο επιτοίχια. Ο ανατολικός τοίχος του κυρίως ναού κάτω από το τόξο, έχει χάσει το αρμολόγημά του, σε αρκετό βάθος. Στον βόρειο και δυτικό τοίχο του νάρθηκα, κάτω από τα παράθυρα, υπάρχει επικάλυψη με τσιμεντοκονίαμα, δεν φαίνεται όμως σε όλο το ύψος εξαιτίας της τοποθέτησης στασιδίων μπροστά. Στο νότιο τοίχο είναι καρφωμένο φύλλο κόντρα πλακέ το οποίο καλύπτει όλη την επιφάνεια του τοίχου, από την ποδιά του παραθύρου και κάτω.

Σε αρκετές επιφάνειες της εσωτερικής τοιχοποιίας αλλά και σε όποια εσοχή ανάμεσα στους λίθους, υπάρχουν πάρα πολλές φωλιές εντόμων, ενός είδους του λεγόμενου «κυνηγού». Στον νάρθηκα, στο σφενδόνιο του βόρειου σταυροθολίου, είναι χτισμένη μια χελιδονοφωλιά.

3.B.1.6. Τόξα

Τα τόξα διατηρούνται σε καλή κατάσταση, με περιορισμένες φθορές στην επιφάνεια των πλίνθων και του αρμολογήματος, με μεγαλύτερο πρόβλημα αυτό της υγρασίας, με αποτέλεσμα την εμφάνιση αλάτων. Το δυτικό τόξο παρουσιάζει φθορά στο σημείο του κλειδιού με την απώλεια τεσσάρων πλίνθων και του ανάλογου κονιάματος σύνδεσης. Στο σημείο που το δυτικό τόξο συναντά τα γύψινα που έχουν τοποθετηθεί σε νεώτερη επέμβαση, και για ύψος ενός μέτρου περίπου, υπάρχει επικάλυψη με τσιμεντοκονίαμα στην τοιχοποιία. Μικρότερη απώλεια υλικού εμφανίζεται στο κλειδί του ανατολικού τόξου.

3.B.1.7. Θόλοι - Σταυροθόλια

Υπάρχει κατερχόμενη υγρασία από την στέγη ιδιαίτερα στα σταυροθόλια του νάρθηκα και στους θόλους των ημικυλινδρικών κογχών, που έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση αλάτων με περιοχές λευκασμένες. Οι δοκοθήκες είναι με αταξία μισογεμισμένες με πέτρες και κονίαμα.

Το βόρειο τεταρτοσφαίριο είναι σε καλή κατάσταση, με περιορισμένη σχεδόν επιφανειακή απώλεια υλικού. Κάτω από την τέταρτη δοκοθήκη από αριστερά, παρουσιάζεται μια διαγώνια ρωγμή μέχρι το ύψος του τόξου του παραθύρου, αγνώστου βάθους. Στο ίδιο σημείο υπάρχει μια πλίνθος εν προεξοχή. Στις παραστάδες, περίπου στο ύψος γενέσεως του θόλου εμφανίζεται απώλεια υλικού με βαθιές οπές.

Παρόμοια φθορά εμφανίζεται στο αντίστοιχο σημείο και στο νότιο τεταρτοσφαίριο. Σε αυτό το τεταρτοσφαίριο, παρατηρούμε πιο εκτεταμένες φθορές ιδιαίτερα στο σημείο του κλειδιού με απώλεια αρκετών πλίνθων. Σπασμένοι πλίνθοι παρουσιάζονται και στο τόξο του τεταρτοσφαιρίου και οπές σε διάφορα σημεία.

3.B.1.8. Επιχρίσματα

Τα εσωτερικά επιχρίσματα έχουν καταπέσει όλα, εκτός από μια περιοχή στο κέντρο του τρούλου, το τμήμα στο νότιο τοίχο που φέρει την τοιχογραφία και σποραδικά σε διάφορα σημεία, εξαιτίας των υψηλών θερμοκρασιών (πυρκαγιά) και της υγρασίας. Εξωτερικά δεν υπήρχαν επιχρίσματα.

3.B.1.9.Αρμολογήματα

Τα αρχικά αρμολογήματα του ναού διατηρούνται σε διαφορετική κατάσταση, στα κατά τόπους σημεία. Αναλυτικά περιγράφονται στη διάγνωση της τοιχοποιίας. Γενικά παρουσιάζεται αποσάθρωση και πτώση, περισσότερο στις εξωτερικές επιφάνειες. Εσωτερικά έχουν διατηρηθεί σε καλύτερη κατάσταση, με μικρές απώλειες.

3.B.1.10.Ανοίγματα

Το πλαίσιο της θύρας του ναού διατηρείται σε καλή κατάσταση, με μικρή φθορά στο αρμολόγημα. Τα ανοίγματα των παραθύρων διατηρούνται σε διαφορετική κατάσταση κάθε ένα. Το άνοιγμα του δυτικού αετώματος διατηρείται σε καλή κατάσταση.

Αναλυτικά, το μονόλοβο παράθυρο της αριστερής πλευράς του νάρθηκα, διατηρεί το εσωτερικό πλίνθινο πλαίσιο ολόκληρο με μικρή φθορά στο αρμολόγημα στη καμπύλη του τόξου. Το εξωτερικό πλίνθινο πλαίσιο έχει καταστραφεί τελείως στο επάνω μέρος. Επάνω στο τόξο του εσωτερικού πλαισίου, έχουν τοποθετηθεί οι καμπύλοι πλίνθοι της κατεστραμμένης οδοντωτής ταινίας, από αυτό το σημείο και επάνω ο τοίχος έχει συμπληρωθεί σε παλιότερη επέμβαση. Το μονόλοβο παράθυρο της δεξιάς πλευράς διατηρείται σε παρόμοια κατάσταση με το αριστερό, το οποίο παρουσιάζει πιο έντονη αποσάθρωση αρμολογήματος και θραύσεις πλίνθων. Το μονόλοβο παράθυρο του βόρειου τοίχου του νάρθηκα διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση με επιφανειακή φθορά του αρμολογήματος και των πλίνθων. Το παράθυρο του νότιου τοίχου του νάρθηκα, το οποίο θεωρείται ότι έχει ανοιχτεί μεταγενέστερα, δεν έχει διπλό πλίνθινο πλαίσιο. Το άνοιγμα έχει κατασκευαστεί στην εσωτερική πλευρά από πέτρες και πλίνθους, τμήμα που διατηρείται σε καλή κατάσταση. Το εξωτερικό πλίνθινο πλαίσιο έχει καταστραφεί στο πάνω μέρος του και έχει συμπληρωθεί με πέτρες και κονίαμα, ενώ γενικά παρουσιάζει επιφανειακή φθορά στους πλίνθους και εκτεταμένη φθορά στο αρμολόγημα, μέχρι αποπλύσεως του κονιάματος δομής.

Το πλαίσιο του δίλοβου παραθύρου της νότιας κόγχης παρουσιάζει εκτεταμένες φθορές στους πλίνθους και του κονιάματος δομής. Το εξωτερικό πλίνθινο πλαίσιο, διατηρείται στο τόξο του σε καλή κατάσταση με επιφανειακή φθορά των πλίνθων και του αρμολογήματος. Στα χαμηλότερα σημεία όμως, παρατηρείται σοβαρή φθορά, με θραύσεις των πλίνθων και βαθιά απόπλυση του κονιάματος δομής. Το δεξιό τμήμα έχει ολική απώλεια των πλίνθων και έχει συμπληρωθεί με πέτρες. Το πλίνθινο πλαίσιο που περιβάλλει τους λοβούς έχει υποστεί παρόμοιες φθορές με το αψίδωμα. Το αριστερό τμήμα έχει συμπληρωθεί με πλίνθους και κονίαμα σε παλιότερη επέμβαση και είναι το

καλύτερα διατηρούμενο. Στη δεξιά πλευρά, το κάτω μέρος έχει συμπληρωθεί με μια λαξευμένη πέτρα. Στην ποδιά του παραθύρου διατηρείται μόνο ένας σπασμένος πλίνθος επάνω στον οποίο πατά ο μαρμάρινος αμφικιονίσκος. Από το επίθημα και τη βάση του αμφικιονίσκου έχει αποκολληθεί υλικό, ενώ στη σύνδεση μεταξύ κορμού και επιθήματος εμφανίζεται κίτρινος λεκές στην μαρμάρινη επιφάνεια, από τον εσωτερικό οπλισμό.

Το πλαίσιο του δίλοβου παραθύρου της ανατολικής κόγχης διατηρεί το υλικό του σε μεγάλο ποσοστό, με λίγες θραύσεις πλίνθων σε διάφορα σημεία και επιφανειακές φθορές πλίνθων και αρμολογήματος. Το μεγαλύτερο πρόβλημα εμφανίζεται στο τύμπανο του τόξου, όπου εμφανίζεται μια βαθιά ρωγμή, με απώλεια κονιάματος δομής. Η ποδιά του παραθύρου διατηρεί τρεις πλίνθους, αλλά φαίνεται να έχει καλυφθεί με τσιμεντοκονίαμα. Ο κορμός του μαρμάρινου αμφικιονίσκου, το επίθημα και η βάση, παρουσιάζουν θραύση και αποκόλληση υλικού. Στη σύνδεση μεταξύ κορμού και επιθήματος εμφανίζεται κίτρινος λεκές.

Το πλαίσιο του δίλοβου παραθύρου της βόρειας κόγχης, διατηρείται σε πολύ κατάσταση, με επιφανειακές μόνο φθορές των πλίνθων και του αρμολογήματος. Μικρές φθορές από θραύσεις πλίνθων, παρατηρούνται χαμηλά στο εσωτερικό πλαίσιο και λείπει μεγάλο κομμάτι από την πλίνθο πάνω από το επίθημα. Ο αμφικιονίσκος από ασβεστόλιθο, παρουσιάζει γδαρσίματα και κίτρινους λεκέδες, η σύνδεση του με το επίθημα έχει συμπληρωθεί με κονίαμα και δεν υπάρχει βάση. Το επίθημα εμφανίζει απώλεια υλικού. Η ποδιά του παραθύρου έχει επικαλυφθεί με τσιμεντοκονίαμα, το οποίο παρουσιάζει πρασινίλες υποδηλώνοντας την ύπαρξη βιολογικών παραγόντων.

3.B.1.11.Κουφώματα

Τα κουφώματα των παραθύρων από ξύλο, παρουσιάζουν σάπισμα από αποσθρωτικούς μύκητες και σήραγγες με απώλεια υλικού από έντομα. Οι κορνίζες των οπών έχουν αποκολληθεί ή σπάσει σε πολλά κουφώματα, και λείπουν μερικοί έγχρωμοι ύαλοι, στη θέση τους έχει τοποθετηθεί απλό χαρτί.

Η θύρα του ναού και το παράθυρο του δυτικού αετώματος από μέταλλο παρουσιάζουν μερική οξείδωση.

3.B.1.12.Δάπεδο

Το δάπεδο έχει υποστεί μερική καταστροφή υλικού, με γδαρσίματα, απώλεια υλικού στους αρμούς και καταστροφή της πατίνας. Οφείλονται στην έλλειψη συντήρησης και στην παλαιότητα.

3.B.1.13.Στοιχεία εσωτερικού χώρου

3.B.1.13.α.Αγία Τράπεζα

Τα κτιστά στοιχεία της Αγίας Τράπεζας βρίσκονται σε καλή κατάσταση.

3.B.1.13.β.Τέμπλο

Το τέμπλο είναι φροντισμένο και πρόσφατα επιχρωματισμένο από την εξωτερική του πλευρά.

3.B.1.13.γ.Κοσμήτες

Οι κοσμήτες των παραθύρων έχουν καταστραφεί και οι ποδιές παρουσιάζουν βαθουλώματα και απώλεια υλικού. Το ίδιο συμβαίνει και στους κοσμήτες του τρούλου, όπου έχουν απομείνει δύο πλίνθοι.

3.B.1.14.Πρόσθετα στοιχεία

Το στέγαστρο επάνω από την δυτική θύρα έχει οξειδωθεί.

3.B.1.15.Ηλεκτρικές εγκαταστάσεις

Οι ηλεκτρικές εγκαταστάσεις έχουν τοποθετηθεί πρόχειρα και κακότεχνα, προκαλώντας καταστροφή στο υλικό της τοιχοποιίας όταν εγκαταστάθηκαν επιτοίχια και αφαιρούν από την αισθητική του ναού.

3.B.1.16.Περιβάλλοντας Χώρος

Υπάρχει ελλιπής διαμόρφωση που υποβαθμίζει την αισθητική, ιστορική και αρχαιολογική υπόσταση του μνημείου. Δεν υπάρχει επιβαρυνόμενο περιβάλλον, από κυκλοφορία βαρέων οχημάτων. Η κατωφέρεια όμως του εδάφους, επιτρέπει στα νερά της βροχής να κατέρχονται με δύναμη προς τους τοίχους του ναού, προκαλώντας διάβρωση των χαμηλών τμημάτων με απώλεια συνδετικού κονιάματος. Το δέντρο που έχει φυτευτεί στην δεξιά πλευρά κοντά στο ναό υπάρχει κίνδυνος μελλοντικά, να προκαλέσει βλάβες στα θεμέλια του ναού, με την ανάπτυξη του ριζικού του συστήματος.

3.B.2.Αιτίες φθορών

I. Διαχρονικές σεισμικές δονήσεις

Είναι γνωστή η έντονη σεισμικότητα της περιοχής η οποία κατά καιρούς έχει αποδώσει σημαντικούς σεισμούς. Αυτή η ενέργεια καταπονεί το ναό, θέτοντας ερωτήματα για την αντοχή και στατικότητα του στο μέλλον. Τα παλαιά κτήρια από τοιχοποιία είναι τυπικές εμπειρικές κατασκευές, η σεισμική τους τρωτότητα είναι υψηλή. Η συχνότητα των σεισμών μπορεί να δημιουργεί την ανάγκη για σημαντικές επισκευές.

II. Κατολισθήσεις

Στην περιοχή έχουν συμβεί αρκετές κατολισθήσεις, λόγω της ποιότητας του εδάφους, ας μη ξεχνάμε την μετακίνηση οικισμών από ψηλότερα σημεία προς τα πεδινά, (βλ. ενότητα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά κλπ).

III. Έλλειψη συντήρησης του μνημείου

Υπάρχει μακρόχρονη εγκατάλειψη του μνημείου από τους αρμόδιους και υπεύθυνους φορείς. Οι επεμβάσεις που έχουν γίνει μέχρι τώρα στο μνημείο είναι αποσπασματικές και χωρίς στρατηγικό σχεδιασμό, με άκριτη χρήση ασύμβατων υλικών.

IV. Κατασκευαστικές αστοχίες

Μεγάλες κατασκευαστικές αστοχίες δεν παρατηρούνται, γεγονός που εξηγεί την αντοχή του ναού στο χρόνο. Παρατηρούνται μικρές αστοχίες, που όμως στο σύνολό τους λειτουργούν επιβαρυντικά για τη δομή του κτιρίου. Έχουμε εφαρμογή τεχνικών που δε συνεργάζονται με τις υπάρχουσες και προχειρότητα στις επεμβάσεις, που περιλαμβάνει:

Ασύμβατα υλικά - τσιμεντιτικά κονιάματα αποκατάστασης

Η μικρή τιμή πορώδους και η σχετικά πυκνή δομή των τσιμεντιτικών κονιαμάτων δυσκολεύει την «αναπνοή» της τοιχοποιίας, δηλ. την μεταφορά της υγρασίας στους κύκλους ύγρανσης και ξήρανσης. Τα τσιμεντιτικά κονιάματα είναι φορέας διαλυτών αλάτων. Ο εκλεκτικός προσανατολισμός των διαλυτών αλάτων στα γειτονικά ιστορικά δομικά υλικά και η κρυστάλλωσή τους κατά τη φάση της εξάτμισης οδηγούν σε άσκηση πιέσεων κρυστάλλωσης.

Ασύμβατα υλικά - χρήση υλικών με ασύμβατη μικροδομή

Η αντικατάσταση και συμπλήρωση φθαρμένων λιθοσωμάτων από συμπαγέστερους και μικρότερου πορώδους υγιείς λίθους, οδηγεί σε ένταση των φαινομένων φθοράς στη διεπιφάνεια παλαιού - νέου υλικού.

V. Μηχανικές καταπονήσεις

Η τριβή, που προέρχεται από τη συνεχή σχεδόν προσβολή των εξωτερικών επιφανειών με πολύ λεπτά σωματίδια ύλης, που μεταφέρονται από τον άνεμο (αιολική ενέργεια) προκαλούν καταστροφή των δομικών υλικών και της κατασκευής. Στην περιοχή πνέουν δυνατοί άνεμοι σχεδόν όλο το χρόνο.

VI. Διάβρωση των υλικών

Σύμφωνα με τον Σκουλικίδη, με τον όρο Διάβρωση³⁸² εννοούμε κάθε αυθόρμητη, ακόμη και εκβιασμένη, χημικής, ηλεκτροχημικής, φυσικής, μηχανικής, βιολογικής φύσης διεργασία αλλοίωσης της επιφάνειας – εξωτερικής και εσωτερικής (πόροι) των υλικών, που οδηγεί σε απώλεια υλικού. Πρακτικά δεν υπάρχει υλικό που δεν διαβρώνεται. (2ος θερμοδυναμικός νόμος) Οι χαρακτηρισμοί που χρησιμοποιούνται στη συντήρηση, όπως ρηγματώση, θραύση, αποφλοιώση, απολέπιση, αποσάθρωση, διαφορική ή ζαχαροειδής φθορά, δεν είναι είδη διάβρωσης, αλλά συνέπειες αυτής³⁸³.

Η διάβρωση στο μνημείο προέρχεται:

- Από έντονες μη φυσιολογικές συνθήκες, λχ υψηλές θερμοκρασίες από φωτιά, εκρήξεις κλπ καταπονήσεις που έχει υποστεί ο ναός. Με την επίδραση υψηλών θερμοκρασιών στους φυσικούς λίθους, δηλ. πύρωση, συμβαίνουν διαστολές και χημικές αλλοιώσεις, με συνέπεια να μειώνεται η μηχανική αντοχή τους ή και να υφίστανται τέλεια αποσάθρωση. Η αντίσταση των διαφόρων λίθων στην πύρωση, εξαρτάται από τη χημική και ορυκτολογική τους σύσταση, καθώς και από την πυκνότητα και τη δομή του ιστού.
- Από βιολογικούς παράγοντες, τα πετρώματα ως δομικά υλικά διαβρώνονται βιολογικά από ‘αυτοτροφικά’ και ‘ετεροτροφικά’ βακτήρια, φυτικούς οργανισμούς, έντομα, και μύκητες. Κατά δεύτερον η παρουσία φυτών, τα οποία εισχωρούν στους αρμούς ή στις ρωγμές που προϋπάρχουν. Ασκούν μηχανικές πιέσεις και εγκρίνουν οξέα από τις ρίζες τους, τα οποία προκαλούν διάλυση του πέτρινου υλικού. Εκτός από την καταστρεπτική τους δράση από την ανταλλαγή της ύλης τους (έκκριση οργανικών οξέων), οι μικροοργανισμοί αυτοί χρωματίζουν τις επιφάνειες πράσινες (με υγρασία), ή μαύρες (ξηρές) ή καστανέρυθρες και με την ανάπτυξή τους σε ρωγμές, οδηγούν σε αποφλοιώσεις και φλύκταινες
- Στη διείδυση του νερού της βροχής, η οποία έχει σχέση με την κακή κατάσταση των στεγάσεων και απορροών με συνέπεια τη διαβροχή της υποκείμενης κατασκευής. Το νερό απορροφάται από τα υλικά είτε άμεσα

382 Ν. Σκουλικίδης, Διάβρωση και συντήρηση των δομικών υλικών των μνημείων, 2000, σ52,53

383 Ν. Σκουλικίδης, Διάβρωση και συντήρηση των δομικών υλικών των μνημείων, 2000, σ59-60

από την βροχή, είτε αναρριχάται από το έδαφος ή από ατμούς που έφτασαν στο σημείο δρόσου και υγροποιήθηκαν. Το νερό γίνεται πάγος, διογκώνεται και ασκεί πίεση στα τοιχώματα των πόρων, των προγενέστερων ρωγμών και των περατωτικών ορίων των κρυστάλλων, η οποία πίεση αυξάνεται όταν η θερμοκρασία χαμηλώνει. Μέγιστη πίεση ασκείται στους -22°C και είναι 212N mm^2 . Η διαδοχική πήξη-τήξη-πήξη, προκαλεί κόπωση στα υλικά, με αποτέλεσμα να ρηγματώνονται εύκολα. Ακόμη παρουσιάζεται απολέπιση της επιφάνειας όλων των υλικών, και των πολύ λίγων πορωδών, και αποκόλληση τεμαχίων.

- Εξωγενείς παράγοντες φθοράς, έχουμε από το περιβάλλον, για τους οποίους δεν έγιναν επίσημες μετρήσεις, και είναι:
Το κλίμα: θερμοκρασία, υγρασία, άνεμος (βλ. Κεφ. 1^ο και 3^ο)
Η ατμόσφαιρα: αγροτική (βλ. κεφ. 1^ο και 3^ο)
Το μικροκλίμα: προσανατολισμός, μορφολογία επιφάνειας, ιδιαίτερη θέση στο κτίριο (βλ. κεφ. 1^ο και 3^ο).

Περιγραφή φθορών

Επιφανειακές κρούστες

Η γυψοποίηση αναφέρεται στον σχηματισμό του γύψου, $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ (επιστημονική ονομασία - Calcium Sulphate) με προσβολή του $\text{Ca}(\text{OH})_2$ (επιστημονική ονομασία Calcium Hydroxide - Υδροξείδιο του ασβεστίου) ή του CaCO_3 (επιστημονική ονομασία Calcium Carbonate - ανθρακικό ασβέστιο) των λίθων από θειικό οξύ. Ο γύψος στην επιφάνεια της πέτρας είναι διαλυτός και με έκπλυση (π. χ. βροχή) αποκαλύπτει το υγιές, μη γυψοποιημένο στρώμα της πέτρας και έτσι επιτρέπει την εξέλιξη του φαινομένου σε βάθος. Η φαιόμαυρη κρούστα είναι συνδυασμός βιολογικής φθοράς (γκρίζο) προερχόμενης από ενδολιθικούς μικροοργανισμούς και λεπτής όξινης ανθρακικής κρούστας (κίτρινο χρώμα) που επικαλύπτει το γύψο.

Συνοψίζοντας την περιγραφή της φθοράς, το γεγονός ότι σε οριζόντιες επιφάνειες ή μη επίπεδες επιφάνειες κατακόρυφες, όπου το νερό της βροχής γλιστρά, λιμνάζει και εξατμίζεται, εμφανίζεται η «μαύρη κρούστα», που οφείλεται σε διαδοχικές ανακρυσταλλώσεις ανθρακικού ασβεστίου, οδηγεί σε μερική γυψοποίησή του και σε διαδοχικές κατακαθίσεις αιωρούμενων σωματιδίων διαφόρων ουσιών. Η μαύρη κρούστα ευνοεί τον εποικισμό μικροοργανισμών.

Επίσης η ρύπανση των όψεων από πέτρα, προέρχεται και από την εισχώρηση μέσα στους πόρους των λίθων των στερεών σωματιδίων που αιωρούνται στα κατώτερα στρώματα της ατμόσφαιρας. Επειδή τα σωματίδια αυτά είναι αδρανή, δεν προκαλούν υποβάθμιση των υλικών του τοίχου, αλλά επηρεάζουν πολύ αρνητικά την αισθητική του.

Κρυστάλλωση αλάτων

Η κρυστάλλωση αλάτων αναφέρεται στη μηχανική φθορά των πορωδών λίθων και δομικών υλικών, μέσω της ανάπτυξης μηχανικών τάσεων στο εσωτερικό των υλικών (πόρους) από κρυστάλλους αλάτων και διάρρηξη της συνέχειας του υλικού όταν οι τάσεις ξεπεράσουν την αντοχή του, δηλ. τότε έχουμε διάβρωση και βαθμιαία καταστροφή του υλικού. Οι κύριες πηγές αλάτων σε τοιχοποιία είναι η τριχοειδής αναρρίχηση από το έδαφος, η κατερχόμενη υγρασία, τα γειτονικά υλικά όπως το τσιμέντο, και ίσως το ίδιο το συνδετικό κονίαμα. Αν η εξάτμιση λάβει χώρα στο εσωτερικό της μάζας του υλικού, ο τύπος της φθοράς εμφανίζεται μακροσκοπικά με τη μορφή κυψέλωσης, δηλ. την αποκόλληση τμήματος του διερρηγμένου υλικού, επιφανειακή μικρορηγμάτωση ή απολέπιση των λίθων. Αν η κρυστάλλωση γίνει στην επιφάνεια, τότε έχουμε εξάνθημα, δηλ. ρύπανση και απλή καταστροφή της εμφάνισης.

3.B.3. Παθολογία υλικών κατασκευής

Λίθοι

Οι λίθοι που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του μνημείου παρουσιάζουν ευτέλεια στο υλικό καθώς και αλλοιώσεις της επιφάνειάς τους. Κάτι τέτοιο μπορεί να αποδοθεί σε :

- Στην παρουσία βιολογικών παραγόντων
- Στην επίδραση υψηλών θερμοκρασιών
- Στην επίδραση του νερού και του πάγου
- Στην επίδραση του ανέμου και γενικά του κλίματος

Πλίνθοι και κεραμίδια

Ρηγματώνονται από την εναλλαγή της θερμοκρασίας και την πήξη του νερού.

Η παθολογία των φθορών των πλίνθων οφείλεται στα παρακάτω αίτια³⁸⁴:

- Στην παρουσία βιολογικών παραγόντων
- Στην επίδραση του νερού και του πάγου
- Στην επίδραση του ανέμου και γενικά του κλίματος

384 Ν. Σκουλικίδης, Διάβρωση και συντήρηση των δομικών υλικών των μνημείων, 2000, σ19-20, 132

Αποσάθρωση κονιαμάτων

Παρουσιάζουν εκτεταμένη διάβρωση, αποκολλήσεις, αποσαθρώσεις κλπ. που οφείλονται στα παρακάτω αίτια σε συνδυασμό με τη σύστασή τους:

- Στην παρουσία βιολογικών παραγόντων
- Στην επίδραση του νερού και της κατερχόμενης υγρασίας από την στέγη στους εσωτερικούς χώρους
- Στην επίδραση υψηλών θερμοκρασιών
- Στην επίδραση του κλίματος

Ξυλεία

Η ξυλεία που έχει χρησιμοποιηθεί για τα κουφώματα, δεν έχει αναγνωριστεί ως είδος, γιατί είναι επιχρωματισμένη. Μακροσκοπικά παρουσιάζει αλλοιώσεις εξαιτίας:

- της παλαιότητας
- την παρουσία υγρασίας
- την παρουσία βιολογικών παραγόντων
- Την απουσία συντήρησης

Μέταλλο

Τα μεταλλικά στοιχεία παρουσιάζουν οξείδωση εξαιτίας:

- Της υγρασίας
- Την απουσία συντήρησης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

4. Πρόταση Αποκατάστασης

«Παλιότερα συνήθης πρακτική ήταν η επαναφορά του ιστορικού κτιρίου στην «αρχική» του φάση. Η επέμβαση αυτή είχε ως συνέπεια την καταστροφή όλων των ενδιάμεσων φάσεων του κτιρίου με αποτέλεσμα να χάνονται όλες οι ιστορικές μαρτυρίες που οι διαδοχικές κατασκευές διέθεταν. Ακόμα, αυθαίρετες ερμηνείες και κατασκευές της δήθεν αρχικής μορφής αλλοίωσαν σημαντικά ιστορικές κατασκευές των αποκατεστημένων κτιρίων. Νεώτερες θέσεις που επικράτησαν και ισχύουν μέχρι σήμερα θεωρούν ότι οι προτάσεις για την αποκατάσταση-τεκμηρίωση στοιχείων του ιστορικού κτιρίου τα οποία λείπουν ή είναι τόσο κατεστραμμένα που χρειάζεται να αντικατασταθούν θα πρέπει να γίνονται έτσι, ώστε οι νέες προσθήκες να διαφοροποιούνται από τις αρχικές ιστορικές κατασκευές και να δηλώνεται η σύγχρονη κατασκευή. Οι προτεινόμενες αρχιτεκτονικές επεμβάσεις για την ανάδειξη των ιστορικών φάσεων του κτιρίου είναι μία από τις πιο σύνθετες διαδικασίες και εξαρτώνται κυρίως από το χαρακτήρα, την κατάσταση του κτιρίου, τη θέση του στον αστικό ιστό και τον απαραίτητο εκσυγχρονισμό του, για να ανταποκριθεί στις σύγχρονες απαιτήσεις. Ωστόσο θα πρέπει να σημειωθεί ότι, ακόμα και εάν ορισμένες ιστορικές κατασκευές πρέπει να αφαιρεθούν, για να προβληθεί σαφέστερα ο χαρακτήρας του κτιρίου, αυτές θα πρέπει να καταγραφούν, να διατηρηθούν όσο αυτό είναι δυνατόν και να εκτίθενται σε κατάλληλο χώρο εντός του κτιρίου ή στο άμεσο περιβάλλον του».

«Οι προτάσεις αποκατάστασης θα πρέπει να συνδυαστούν με τις αντίστοιχες παρεμβάσεις στο άμεσο περιβάλλον του, ώστε να προβληθούν τα ιστορικά και αισθητικά χαρακτηριστικά του, η κλίμακά του και ο τρόπος που εντασσόταν ιστορικά στο άμεσο περιβάλλον του. Από την αξιολόγηση και τον βαθμό προστασίας των γύρω κατασκευών, τις ενδεχόμενες τροποποιήσεις του υφιστάμενου ρυμοτομικού σχεδίου, τον ειδικό πολεοδομικό κανονισμό που πιθανόν να υπάρχει για την περιοχή, προκύπτουν οι απαραίτητες αρχιτεκτονικές επεμβάσεις στο άμεσο περιβάλλον του ιστορικού κτιρίου. Αυτές μπορεί να περιλαμβάνουν κατεδαφίσεις ασύμβατων κατασκευών, οι οποίες αλλοιώνουν τα βασικά χαρακτηριστικά του ιστορικού κτηρίου και του περιβάλλοντός του, καθώς και κατάλληλες επεμβάσεις οι οποίες έχουν στόχο να φέρουν στο φως χαμένες διατάξεις, σημαντικές για την κατανόηση της σχέσης του μνημείου με το ευρύτερο περιβάλλον του. Οι επεμβάσεις αυτές μπορεί να είναι απλές χαράξεις στον

υπαίθριο χώρο έως και ενδεικτικές ανακατασκευές όπου κρίνεται απαραίτητο και τεκμηριώνεται σε συνδυασμό και με άλλες λειτουργικές απαιτήσεις του χώρου»³⁸⁵.

4.1. Στόχοι και αρχές της επέμβασης³⁸⁶

Στόχοι της επέμβασης είναι να γίνει η δομική και οικοδομική αποκατάσταση του ναού, με όλους τους όρους και προϋποθέσεις που ορίζει το θεσμικό πλαίσιο διεθνώς, για την αποκατάσταση των μνημείων.

Να αναδειχτεί η ιστορική και αρχαιολογική αξία του μνημείου και του περιβάλλοντος χώρου που ανήκει, ως μέγιστο στοιχείου πολιτισμού.

Όπως προαναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, στον οικισμό έχουν εξελιχθεί γεγονότα από την αρχαιότητα και την νεώτερη ιστορία της περιοχής.

Τέλος είναι απαραίτητο να τονιστεί η αισθητική του μνημείου με την διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου και εν γένει την αναμόρφωση του οικισμού.

Αρχές της επέμβασης είναι:

- § Η διατήρηση της αυθεντικότητας του μνημείου
- § Ο σεβασμός των ιστορικών φάσεων του μνημείου
- § Η χρήση όσο το δυνατόν παραδοσιακών υλικών και αφαίρεση παλαιότερων ασύμβατων επεμβάσεων
- § Η αναστρεψιμότητα σε κάθε επέμβαση προς αποκατάσταση του μνημείου

4.2. Προτεινόμενες επεμβάσεις

4.2.1. Προετοιμασία εργοταξίου

Ο περιβάλλοντας χώρος του ναού είναι αρκετά μεγάλος και μπορεί να δημιουργηθεί υποδομή εργοταξίου εκεί. Υπάρχει άμεση πρόσβαση σε οδό ώστε η μεταφορά ή η απομάκρυνση υλικών να γίνει με μηχανικά μέσα. Ο χώρος θα περιφρακτεί και θα καθοριστεί σε ποιο σημείο θα τοποθετηθούν τα νέα υλικά. Αυτά που θα καθαιρεθούν και είναι προς απομάκρυνση μπορούν να συγκεντρώνονται σε ειδικούς κάδους απορριμμάτων. Αυτά που θα επαναχρησιμοποιηθούν, θα τοποθετηθούν χωριστά με σκοπό να καθαριστούν και να αποκατασταθούν. Θα οριστούν τα σημεία που θα τοποθετηθούν ικριώματα (σκαλωσιές), εσωτερικά και εξωτερικά του ναού και ανάλογα με τις

385 Νομικός Μιχαήλ, Αποκατάσταση Επανάχρηση Ιστορικών κτιρίων και συνόλων, Μεθοδολογία – Εφαρμογές, Τμ. Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1997

386 Βλ. και Παραρτήματα - Θεσμικό πλαίσιο

εργασίες, ποιες θα είναι κινητές ή σταθερές. Επειδή το συγκεκριμένο έργο αποκατάστασης είναι ιδιαίτερης μορφής, απαιτούνται προεργασίες για την προμήθεια συμβατών ή αυθεντικών υλικών και εξειδικευμένων συνεργείων. Τέλος τα μέτρα ασφάλειας που θα ληφθούν, θα είναι κατάλληλα για την προστασία των εργαζομένων και των περιοίκων.

4.2.2.Ερευνητικές εργασίες

4.2.2.1.Τομές στο έδαφος

Το μνημείο με την ύπαρξή του αποδεικνύει την ικανοποιητική φέρουσα ικανότητα του εδάφους. Όμως υπάρχουν μεταγενέστερες επεμβάσεις στον περιβάλλοντα χώρο, επεμβάσεις όπως εκσκαφές ή επιχωματώσεις, νεότερα κτίσματα πολύ κοντά στο μνημείο ή ίσως αλλαγές στην υδρολογία της περιοχής οι οποίες μεταβάλλουν τη στάθμη των υπόγειων υδάτων. Χρειάζεται να γίνουν τοπικές εκσκαφές στο έδαφος για να διαπιστωθεί η κατάσταση και το βάθος έδρασης των θεμελίων. Ακόμα και στις περιπτώσεις στις οποίες δεν υπάρχουν βλάβες οφειλόμενες σε παραμορφώσεις του εδάφους, ο καθορισμός των απαιτούμενων στοιχείων, και επομένως το περιεχόμενο του προγράμματος εδαφοτεχνικής έρευνας, θα γίνει ανάλογα με τα προσομοιώματα στατικών φορέων που πρόκειται να χρησιμοποιηθούν για την μελέτη της στατικής λειτουργίας και επομένως ανάλογα με τις ανάγκες καθορισμού των παραδοχών για τις στηρίξεις των φορέων στο έδαφος.

Έρευνες στο υπέδαφος χωρίς μηχανικά μέσα

Μέθοδος Γεωηλεκτρικής Τομογραφίας

Με τη μέθοδο γεωηλεκτρικής τομογραφίας³⁸⁷ από το Εργαστήριο Γεωφυσικής του Πανεπιστημίου Πατρών, μπορούν να εντοπιστούν θαμμένα κτίσματα ακόμη και σε βάθος 2-2,5 μ.

Η αρχή λειτουργίας της μεθόδου στην μέτρηση της έντασης του ρεύματος, της διαφοράς δυναμικού και στον υπολογισμό της φαινόμενης ειδικής ηλεκτρικής αντίστασης των γεωλογικών στρωμάτων μεταξύ των δυο ηλεκτροδίων. Κατά μήκος μιας ευθείας γραμμής εφαρμόζεται μια γεωηλεκτρική διάταξη πόλου-διπόλου με τα ηλεκτρόδια δυναμικού τοποθετημένα σε ίσες αποστάσεις κατά μήκος μιας ευθείας γραμμής. Με διοχέτευση ηλεκτρικού ρεύματος καταγράφονται η κατακόρυφη και οριζόντια μεταβολή της ειδικής ηλεκτρικής αντίστασης στο υπέδαφος και προκύπτει το μοντέλο της γεωηλεκτρικής στρωματογραφίας της υπό εξέταση περιοχής.

387 Ιερές εικόνες και κειμήλια της Ιεράς Μητροπόλεως Πατρών, Πρωτοκλήτεια 2008, Ι. Μ. Πατρών – ΔΕΠΑΠ, σ36

Μέθοδος Γεωραντάρ ή Ραντάρ Υπεδάφους³⁸⁸

Με συσκευή Γεωραντάρ μπορεί να γίνει εντοπισμός διάκενων και ρωγμών αλλά και μεταβολών της ορυκτολογικής σύστασης όγκων διακοσμητικών πετρωμάτων. Αρχή λειτουργίας της μεθόδου είναι η εκπομπή από μια αντένα ηλεκτρομαγνητικών ραδιοκυμάτων και η λήψη από ένα δέκτη των ανακλώμενων σημάτων από το υπέδαφος. Το αποτέλεσμα, που προκύπτει από την μέτρηση, είναι μια τομή της επιφάνειας μελέτης που ονομάζεται ηχόγραμμα και φανερώνει την δομή των υποστρωμάτων. Με τη μέθοδο Γεωραντάρ είναι δυνατός ο προσδιορισμός της φύσης και δομής του υπεδάφους και η ανίχνευση ενταφιασμένων αντικειμένων.

4.2.2.2. Έλεγχος του φέροντος οργανισμού

Στις περιπτώσεις μνημείων που θέλουμε να προβλέψουμε την αντίδρασή του σε διάφορες δράσεις, δημιουργείται στο εργαστήριο, φυσικό ομοίωμα υπό κλίμακα, το οποίο υποβάλλεται σε στατική ή δυναμική φόρτιση για να μελετηθεί η συμπεριφορά του, εφαρμόζοντας ταυτόχρονα και τις μεθόδους επέμβασης. Εναλλακτικά υπάρχει κατάλληλο λογισμικό που δημιουργεί προσομοίωμα του κτιρίου όπου με την εισαγωγή όλων των στοιχείων της δόμησης, αναλύει την στατική αντοχή του και τις επεμβάσεις που κρίνονται απαραίτητες.

4.2.2.3. Λήψη μικρών δοκιμίων της τοιχοποιίας, των συνδετικών κονιαμάτων και των επιχρισμάτων.

Χρειάζεται μικροσκοπική έρευνα, και έλεγχος για να προσδιοριστούν το ειδικό βάρος και η πυκνότητα, η αντοχή σε θλίψη, η σκληρότητα και γενικά οι μηχανικές, φυσικές και οι τεχνικές ιδιότητες των υλικών.

4.2.2.4. Έλεγχος των τοιχοποιιών για την εξακρίβωση φθορών.

4.2.2.5. Έλεγχος της στέγης για την εξακρίβωση της φθοράς.

4.2.2.6. Απομάκρυνση κινητών στοιχείων

Απομάκρυνση όλων των εκκλησιαστικών επίπλων και φύλαξη σε αποθήκη μέχρι το πέρας της αποκατάστασης. Τα εκκλησιαστικά σκεύη και οι εικόνες, μπορούν να τοποθετηθούν στην εκκλησία της αγίας Παρασκευής.

---

388 Πηγή: <http://geo-analysis.com/gpr>

4.2.3.Καθαιρέσεις

4.2.3.1.Καθαίρεση στεγών

Θα καθαιρεθούν όλα τα στοιχεία από τις στέγες.

4.2.3.2.Καθαίρεση επιχρισμάτων

Καθαιρέσεις όλων των νεώτερων επιχρισμάτων, εσωτερικών και εξωτερικών, με χειρωνακτικό τρόπο και κατάλληλα εργαλεία, ώστε να διασφαλιστεί ότι δεν θα καταστραφεί η τοιχοποιία. Στα αρχικά επιχρίσματα όπου έχουν απομείνει, πρώτα θα γίνει προσεκτικός επιφανειακός καθαρισμός και διαγνωστικός έλεγχος για να διαπιστωθεί εάν υπάρχουν τοιχογραφίες κάτω από την κάπνα, εάν ο έλεγχος είναι αρνητικός, τότε θα καθαιρεθούν και αυτά.

4.2.3.3.Καθαίρεση κουφωμάτων

Τα ξύλινα διαφράγματα των παραθύρων είναι νεώτερης επέμβασης και θα καθαιρεθούν με προσοχή ώστε να μην καταστραφούν τα ανοίγματα. Θα καθαιρεθεί η θύρα εισόδου και το παράθυρο του δυτικού αετώματος και τα δύο νεώτερης κατασκευής.

4.2.3.4.Καθαίρεση σκυροδέματος

Θα καθαιρεθεί η υπερύψωση από σκυρόδεμα που υπάρχει στον κυρίως ναό στην βόρεια και νότια κόγχη και είναι τοποθετημένα τα στασίδια επάνω. Θα καθαιρεθεί, η πεζούλα μπροστά στον δυτικό τοίχο του ναού, που περιλαμβάνει παχύ τσιμεντοκονίαμα και λιθόκτιστη κατασκευή.

4.2.3.5.Καθαίρεση διακοσμητικών στοιχείων

Θα καθαιρεθούν προσεκτικά τα γύψινα στοιχεία που επικαλύπτουν την τοιχοποιία του κυρίως ναού, με χειρωνακτικό τρόπο, ώστε να μην υποστεί φθορά η τοιχοποιία. Θα καθαιρεθεί το φύλλο του κόντρα πλακέ που καλύπτει τον νότιο τοίχο του νάρθηκα.

4.2.3.6.Διανοίξη τειχισμένων ή νέων ανοιγμάτων

Θα διανοίχτεί το τειχισμένο άνοιγμα του δυτικού αετώματος όσο χρειάζεται για να διαμορφωθεί το τρίλοβο άνοιγμα. Στον τρούλο θα διανοιχτούν τα νέα ανοίγματα, με προσοχή ώστε να μην υποστεί βλάβες η τοιχοποιία.

4.3.Δομική αποκατάσταση

4.3.1.Θεμελίωση

Μετά τις ερευνητικές εργασίες στη θεμελίωση και το έδαφος γύρω από το ναό θα διατυπωθούν προτάσεις για την εξυγίανση των γεωλογικών – γεωτεχνικών συνιστωσών και την ενίσχυση της μηχανικής αντοχής του εδάφους εάν κριθεί απαραίτητο. Επειδή το έδαφος παρουσιάζει κατωφέρεια και τα νερά της βροχής τρέχουν γύρω από τους τοίχους του ναού, προτείνεται η κατασκευή αποστραγγιστικής τάφρου και τοποθέτηση φρεατίων περισυλλογής, για τον έλεγχο των επιφανειακών και των κοντά στην επιφάνεια του εδάφους υπογείων νερών.

Κατασκευή αποστραγγιστικού καναλιού

Για την γενική προστασία του οικοπέδου από τα νερά, η αποστραγγιστική τάφρος θα γίνει σε ένα υψηλό σημείο του οικοπέδου.

α) Εκσκαφή ορύγματος χειρονακτικά, τμηματικά στις τρεις πλευρές του κτιρίου, σε απόσταση περίπου 1,5 – 2μ και σε βάθος χαμηλότερο από την κατώτερη στάθμη της παραθεμελίωσης. Οι διαστάσεις της αποστραγγιστικής αύλακας μπορεί να είναι 1,5μ σε πλάτος ή μικρότερο και 50-60εκ. σε βάθος.

β) Επίστρωση του ορύγματος με άοπλο σκυρόδεμα πάχους 10εκ και κλίση ρύσεως έως 3% προς το χαμηλότερο σημείο του ορύγματος πέραν του οικοδομήματος όπου θα φτάνει ο αποστραγγιστικός διάτρητος σωλήνας.

γ) Επάλειψη της επιφάνειας της παραθεμελίωσης με ελαστικό στεγανωτικό υλικό. Πλήρωση στο 1/5 περίπου του βάθους του ορύγματος με γαρμπίλι.

δ) Τοποθέτηση γεωφύσσματος το οποίο θα περιβάλλει το γαρμπίλι, τον διάτρητο σωλήνα και την παράπλευρη επιφάνεια του ορύγματος.

ε) Πλήρωση του ορύγματος με κροκάλα. Η κροκάλα θα υπολείπεται κατά 10εκ περίπου, από την ανώτερη στάθμη της παραθεμελίωσης.

στ) Επάνω από το γέμισμα με την κροκάλα τοποθετείται το πλεονάζον γεώφασμα και στην συνέχεια θα καλυφθεί το κενό των 10εκ με άμμο, μέχρι την ανώτερη επιφάνεια, που θα κατασκευασθεί πλάκα οπλισμένου σκυροδέματος.

Οι στραγγιστήριοι σωλήνες τοποθετούνται σε στάθμη χαμηλότερη από την κατώτατη στάθμη θεμελίωσης του κτιρίου, με σύγκλιση των ρύσεων των στραγγιστηρίων και απορροή σε φρεάτια περισυλλογής. Η περιμετρική τάφρος μπορεί ακολουθήσει την τοπική φυσική μορφολογία του εδάφους.

Φρεάτια υποδοχής

Μπορούν να τοποθετηθούν προκατασκευασμένα φρεάτια επισκέψεως για την διαχείριση των όμβριων υδάτων ή να γίνει σύνδεση με το υπάρχον δίκτυο. Τα φρεάτια που υπάρχουν στην αγορά διατίθενται με εισόδους/εξόδους 110μμ/160μμ και είναι εύκολα στην εγκατάσταση. Όλα τα μέρη του φρεατίου είναι κατασκευασμένα από ανθεκτικό πολυπροπυλένιο που αντέχει στο χρόνο, χωρίς ραγίσματα, διαρροές και βουλώματα όπως τα συνήθη φρεάτια.

4.3.2.Φέροντας οργανισμός - Τοιχοποιία

4.3.2.α.Καθαρισμός τοιχοποιίας και συντήρηση

Η συντήρηση της επιφάνειας είναι αποκλειστικά έργο συνεργασίας Χημικών Μηχανικών, Συντηρητών και ειδικευμένων Μαρμαροτεχνιτών, ως προς τις μεθόδους, τα υλικά και την εκτέλεση, με τη σύμφωνη γνώμη αρχιτεκτόνων ή ειδικευμένων Αρχιτεκτόνων, μόνο ως προς την τελική υφή της επιφάνειας και την αισθητική και ιστορική συνέπεια. Για τον χαρακτηρισμό των πετρωμάτων χρειάζεται γεωλόγος, και για την καταπολέμηση των μικροοργανισμών Βιολόγος.

Μέθοδοι καθαρισμού³⁸⁹

- Δεν πρέπει να προξενούν άμεσες ή έμμεσες φθορές στις επιφάνειες (να μη σχηματίζουν βλαβερά υποπροϊόντα, να μη δημιουργούν ρωγμές, απώλεια υλικού ή διεύρυνση ρωγμών).
- Πρέπει να επιτρέπουν τη μεγαλύτερη δυνατή διατήρηση της φυσικής πατίνας.
- Η ταχύτητα καθαρισμού πρέπει να είναι μικρή, ώστε κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του να μπορεί να διακοπεί αμέσως αν παρατηρηθεί μία από τις παραπάνω περιπτώσεις.
- Να μην απομακρυνθεί ο γύψος από τον γλυπτό διάκοσμο (μαρμάρيني αμφικιονίσκοι), γιατί διατηρούνται επάνω λεπτομέρειες. Αυτό γιατί η γυσοποίηση ευνοείται στα περατωτικά όρια των κόκκων της πέτρας, ενώ η απομάκρυνση του γύψου συνεπάγεται αποκόλληση τεμαχίων (Σκουλικίδης, 2000, σ23).

Οι παρακάτω μέθοδοι καθαρισμού αφορούν σε όλα τα είδη των φυσικών υλικών - πετρωμάτων.

A. Φυσικές μέθοδοι καθαρισμού

389 Ν. Σκουλικίδης, Διάβρωση και συντήρηση των δομικών υλικών των μνημείων, 2000, σ233

A.1. Μηχανικός καθαρισμός με Μικροψηγματοβολή

Επειδή ο ναός είναι μνημείο μεγάλης αξίας, μπορεί να χρησιμοποιηθεί η μέθοδος της μικροψηγματοβολής, που είναι μηχανικός καθαρισμός και κατά τον Σκουλικίδη ενδείκνυται και σε ασβεστολιθικά υλικά και μάρμαρα, αλλά μόνο για την απομάκρυνση της μαύρης κρούστας, υπό την προϋπόθεση ότι αυτή δημιουργήθηκε αποκλειστικά από υλικά που δεν ανήκουν στην υποκείμενη επιφάνεια, αλλά προήλθαν από αλλού και ότι βρίσκεται πάνω σε επίπεδες επιφάνειες, χωρίς πολυχρωμίες. Στερεό υλικό βάλλεται με αέρα υπό πίεση πάνω στην πέτρα, υλικό που μπορεί να είναι σκόνη αλουμίνας, γυάλινα σφαιρίδια, σκόνη από κουκούτσια φρούτων, διαμέτρου 27-40 μm και αέρας ξηρός (περνάει από χλωριούχο ασβέστιο ή silica gel), ή ξηρό άζωτο, γιατί με την υγρασία φράσσεται το ακροφύσιο. Η πίεση του αέρα ή του αζώτου ρυθμίζεται εύκολα, όπως και η αναλογία αέρα ή αζώτου προς στερεό. Επομένως ρυθμίζεται εύκολα η αποξεστική ικανότητα του συστήματος, όπως και η εσωτερική διάμετρος του ρεύματος ξηρού αέρα ή αζώτου - σκόνης. Απαιτούνται πείρα και δεξιοτεχνία του χειριστή, και πρέπει να προηγείται σταθεροποίηση της επιφάνειας της πέτρας γιατί μπορεί να απομακρυνθούν και στρώματα γύψου. Η μέθοδος είναι αργή (10cm²/ώρα), επομένως ελέγξιμη, και η απώλεια αυθεντικού υλικού μικρή. Η μικροψηγματοβολή (βαλλόμενο υλικό παραπλήσιας σκληρότητας με το καθαριζόμενο) πρέπει να γίνεται κάτω από μικροσκόπιο και με προβολή της επιφάνειας σε οθόνη για τον έλεγχο του αποτελέσματος και από άλλους ειδικούς εκτός από τον χειριστή.

A.2. Φυσικός καθαρισμός

Σε αυτό υπάγονται μέθοδοι που δεν δρουν χημικά αλλά με διάλυση ή απομάκρυνση με φυσικό τρόπο του γύψου, με νερό ή μα εξάχνωση των ακαθαρσιών

A.2.α. Laser

Μικρής διατομής δέσμη θερμικών (υπέρυθρων) ακτίνων Laser εστιάζεται, σημείο προς σημείο, στην ακάθαρτη επιφάνεια και εξαχνώνει τις ακαθαρσίες. Η μέθοδος είναι πολύ ακριβής και η απώλεια αυθεντικού υλικού μικρή με μοναδικό μειονέκτημα, την βραδύτητα. Τα τελευταία χρόνια έχουν εξελιχθεί οι παλμικοί Laser που είναι ταχύτεροι και δεν γίνεται εξάχνωση του γύψου, και συνεχώς εξελίσσονται. Η ποιότητα της τελικής επιφάνειας εξαρτάται και από το είδος του μηχανήματος που θα χρησιμοποιηθεί. Για τους Laser πρέπει να εξασφαλιστεί ότι δεν καταστρέφουν τα στρώματα του γύψου, ειδικά για επιφάνειες που διατηρούν λεπτομέρειες. Η απομάκρυνση του γύψου από τα περατωτικά άκρα των κόκκων μπορεί να οδηγήσει σε αποκόλλησης κομματιών πέτρας.

A.2.β. Ροφητικές πάστες (μέσω ιαπωνικού χαρτιού), με νερό κορεσμένο $\text{Ca}^{2+} \text{CO}_3^{2-}$

Η μέθοδος συνίσταται στη χρήση ροφητικών ουσιών, με μεγάλη επιφάνεια όπως ατταπουλγίτης, σηπιόλιθος, μπεντονίτης, που με νερό δημιουργούν ροφητικές πάστες. Οι πάστες αυτές τοποθετούνται στις επιφάνειες προς καθαρισμό, ενδεχομένως με παρεμβολή γιαπωνέζικου χαρτιού, ανάλογα το μέγεθος των κόκκων των ακαθαρσιών και το πορώδες της πέτρας και ροφούν τις ακαθαρσίες (κατακαθισμένα αιωρούμενα σωματίδια). Η μέθοδος δεν έχει παρενέργειες, πλην της διάλυσης γύψου, -πδ- και μπορεί να χρησιμοποιηθεί με νερό κορεσμένο σε $\text{Ca}^{2+} \text{CO}_3^{2-}$. Η μέθοδος είναι αργή και πρέπει να εφαρμοστεί τουλάχιστον είκοσι φορές και ο καθαρισμός είναι πλημμελής. Μπορεί όμως να εφαρμοστεί σε επίπεδες και ανάγλυφες επιφάνειες. Για τη χρησιμοποίηση ροφητικών παστών χρειάζεται μεγάλος χρόνος και πρέπει να ελέγχεται μήπως η μέθοδος οδηγεί σε καταστροφή του γύψου.

B. Χημική μέθοδος - Καθαρισμός με αναστροφή του γύψου

Μέθοδος με διάλυμα $\text{K}_2^{2+} \text{CO}_3^{2-}$ κορεσμένου με $\text{Ca}^{2+} \text{CO}_3^{2-}$

Χρησιμοποιείται διάλυμα $\text{K}_2^{2+} \text{CO}_3^{2-}$ κορεσμένο με $\text{Ca}^{2+} \text{CO}_3^{2-}$ για να αρχίσει αμέσως η αποβολή κρυστάλλων Ca CO_3 , χωρίς να χρειαστεί να κορεστεί πρώτα το διάλυμα σε Ca CO_3 από την αναστροφή, οπότε η αναστροφή είναι γρήγορη, επομένως και οι κρύσταλλοι του Ca CO_3 είναι μικροί, άρα και μεγάλης αντοχής και σκληρότητας: 80 Kp/mm. Συγχρόνως δεν διαλύεται γύψος, λόγω ομοειδών ιόντων Ca^{2+} . Επίσης επειδή ο μοριακός όγκος του Ca CO_3 είναι μικρότερος από εκείνον του γύψου, τα αιωρούμενα σωματίδια που έχουν κατακαθίσει χαλαρώνουν και με φύσημα αέρα απομακρύνονται. Οι κρύσταλλοι του Ca CO_3 είναι προσανατολισμένοι. Μετά την πλήρη αναστροφή, που μπορεί να πιστοποιηθεί με τη μέθοδο υγρών κρυστάλλων, η επιφάνεια μπορεί να πλυθεί με απιονισμένο νερό σε χαρτόμαζα, για να απομακρυνθούν το $\text{K}_2^{2+} \text{SO}_4^{2-}$ και οι υπόλοιποι ρύποι. Κατά την αναστροφή του γύψου προς Ca CO_3 σχηματίζεται $\text{K}_2 \text{SO}_4$ που πρέπει να απομακρύνεται, ενώ πρέπει να ελέγχεται και ο τρόπος απομάκρυνσής του με ροφητικές πάστες.

4.3.2.β. Αντιμετώπιση βιολογικών παραγόντων

Για την απομάκρυνση των βιολογικών επικαθίσεων, προτείνεται η χρήση βιοκτόνων. Για την καταπολέμηση των φυτών στους δομικούς λίθους συνιστάται η χρήση ζιζανιοκτόνων. Από τη δράση των διατρητικών λειχήνων, παρατηρούνται τρύπες που περιέχουν υπολείμματα οξαλικού ασβεστίου. Για την αντιμετώπισή τους προτείνεται ο καθαρισμός της περιοχής με τη χρήσης βιοκτόνων, και σφράγιση των οπών με κονίαμα, το οποίο να περιέχει λευκό τσιμέντο, αδρανές υλικό όπως η μαρμαρόσκονη ή η χαλαζιακή άμμος, και

χρωστική, ώστε να επιτευχθεί η χρωματική συγγένεια του κονιάματος με το δομικό υλικό. Για την αντιμετώπιση των εντόμων προτείνεται η χρήση κατάλληλων εντομοκτόνων. Η χελιδονοφωλιά θα καθαιρεθεί και η περιοχή θα καθαριστεί με προσοχή.

4.3.2.γ.Αποκατάσταση συνδετικού κονιάματος

Οι περισσότερες επιφάνειες της τοιχοποιίας, εξωτερικά και εσωτερικά χρειάζονται βαθύ αρμολόγημα με κονίαμα ίδιας συστάσεως με το αυθεντικό. Πρώτα θα αφαιρεθούν όλα τα υπολείμματα επιχρισμάτων από την τοιχοποιία. Ακολουθεί βαθύ ξύσιμο των αρμών σε βάθος ίσο με το πάχος τους. Μετά γίνεται πλύση με νερό υπό πίεση και εισαγωγή ασβεστοκονιάματος με ψιλό μυστρί βαθιά στους αρμούς. Το ασβεστοκονίαμα, θα περιέχει μια μικρή ποσότητα λευκού τσιμέντου, με πρόσμικτο υδροξείδιο του βαρίου για την δέσμευση των θεικών αλάτων. Τοπικά μπορεί να χρειαστεί εφαρμογή ενεμάτων. Ακολουθεί το τελικό αρμολόγημα, με κονίαμα που δεν πρέπει να είναι δυνατότερο από το παλιό.

4.3.2.δ.Αποκατάσταση ρωγμών - κενών

Οι ρωγμές και τα κενά στα δομικά μέρη μπορούν να αντιμετωπισθούν, με τους εξής τρόπους:

Α. Να καθαριστούν με διάλυμα υπεροξειδίου του υδρογόνου 5-10% κλπ. χειρωνακτικά και με απιονισμένο νερό.

Β. Σε περίπτωση μεγάλων ρωγμών προτείνεται η χρήση ενεμάτων με υδαρή κονιάματα λευκού τσιμέντου.

Γ. Σε περίπτωση αποκόλλησης θραυσμάτων προτείνεται η επανασυγκόλλησή τους με κονίαμα λευκού τσιμέντου, αφού προηγηθεί καθαρισμός των επιφανειών θραύσης με διάλυμα υπεροξειδίου του υδρογόνου 5-10% κλπ. χειρωνακτικά και με απιονισμένο νερό.

Δ. Οι ρωγμές και οι αρμοί συγκόλλησης θα πρέπει να σφραγιστούν με κονίαμα.

Για τον πωρόλιθο, προτείνεται το κονίαμα σφράγισης να περιέχει λευκό τσιμέντο και σκόνη πωρόλιθου.

4.3.2.ε. Ανακατασκευή τμημάτων τοιχοποιίας

Στον νάρθηκα, όσα τμήματα έχουν συμπληρωθεί στο πάνω μέρος, από παλαιότερες επεμβάσεις, θα καθαιρεθούν προσεκτικά με χειρωνακτικό τρόπο.

Πρώτα θα γίνει η ανακατασκευή των πλίνθινων πλαισίων των παραθύρων και της οδοντωτής ταινίας. Ο δυτικός τοίχος του νάρθηκα θα υπερυψωθεί πάνω από το σημείο ολοκλήρωσης ανακατασκευής των πλαισίων των παραθύρων, ενώ από τον ανατολικό τοίχο θα αφαιρεθεί υλικό δομής, ώστε οι δύο τοίχοι να αποκτήσουν το ίδιο υψόμετρο.

Η ανακατασκευή των τμημάτων της τοιχοποιίας θα γίνει με ίδια υλικά δομής, επεξεργασμένους χειρωνακτικά λίθους και χειροποίητους πλίνθους. και θα ακολουθηθεί το βασικό σχέδιο της υπόλοιπης πλινθοπερίκλειστης τοιχοποιίας του νάρθηκα.

Η ίδια διαδικασία θα γίνει και στην ανακατασκευή τμήματος του δυτικού αετώματος. Το αριστερό τμήμα θα υπερυψωθεί για να έρθει στο ύψος του δεξιού τμήματος. Η τοιχοποιία θα συμπληρωθεί αφού γίνει η ανακατασκευή του τρίλοβου παραθύρου.

Σε όλες τις υπόλοιπες τοιχοποιίες, όπου υπάρχει απώλεια υλικού, ή χρειάζεται συμπλήρωση, θα γίνει με επικόλληση επάνω στα αρχικά υλικά, κομματιών λίθων και πλίνθων, επεξεργασμένων χειρωνακτικά, αφού προηγηθούν οι διαγνωστικές εργασίες για το βάθος της φθοράς κάθε τμήματος.

Στα μαρμάρινα υφασίδια του ανατολικού τοίχου του νάρθηκα θα γίνει καθαρισμός με ειδικό σαπούνι και τρίψιμο με πλαστικό πλέγμα. Οι συμπληρώσεις στις φθαρμένες περιοχές μπορεί να γίνει από μαρμαροκονίαμα, ειδικά παρασκευασμένο για κάθε σημείο.

4.3.3. Στέγες

Θα γίνει καθαίρεση επικεράμωσης, προσεκτικά και με χειρωνακτικό τρόπο. Στα εξωράχια θα γίνει προσεκτική καθαίρεση από τα σαθρά παλαιά και νεώτερα τσιμεντοκονιάματα για να μη καταστραφούν οι δομικοί πλίνθοι και σκούπισμα με σκληρή βούρτσα για να φύγουν όλα τα υπολείμματα. Όπου χρειαστεί να συμπληρωθεί με υλικό, θα γίνει με παρόμοιο με το αρχικό και θα στερεωθεί ίσως με ένεμα ή κονίαμα.

Τα εξωράχια θα διαμορφωθούν με ειδικής σύστασης ασβεστοτσιμεντοκονίαμα και επάνω θα τοποθετηθεί υγρομονωτική μεμβράνη (ασφαλτόπανο) κατάλληλη για στέγες. Κατάλληλα είναι τα πλαστομερή (τροποποιημένα με APP) ασφαλτόπανα γιατί έχουν καλές αντοχές σε υψηλές

θερμοκρασίες και UV και ταιριάζουν με το κλίμα της Ελλάδας. Οι οπλισμοί να είναι μακρύνιοι γιατί έχουν εφελκυστική αντοχή. Μπορούν να τοποθετηθούν σε διπλή στρώση για μεγαλύτερη προστασία. Οι εξαεριστήρες μονώσεων, θα πρέπει να συνδέονται με κάποιο στρώμα διάχυσης υδρατμών κατόπιν μελέτης. Η εφαρμογή θυρών εξαερισμού στη στέγη, βοηθά στην εξομοίωση της εξωτερικής με την εσωτερική θερμοκρασία και στην αποφυγή δημιουργίας υδρατμών στο εσωτερικό της.

Η σύνδεση (κόλληση) του ασφαλτόπανου πάνω στο υπόστρωμα μπορεί να γίνει με τρεις τρόπους: Πλήρης ανεξαρτησία, Μερική ανεξαρτησία, Πλήρης συγκόλληση. Οι μίνιμουμ απαιτήσεις πρέπει να είναι:

Βάρος: $\geq 4,5 \text{Kg}$

Ευκαμψία σε ψύχος $\leq -5^\circ\text{C}$

Εφελκυστικές αντοχές: minimum 500 N/5cm ως προς τις δύο κατευθύνσεις

Επάνω στη μεμβράνη θα στρωθεί πατητή, ειδικής συστάσεως τσιμεντοκονία και επάνω σε αυτή οι στρωτήρες. Η νέα επικεράμωση θα γίνει με χρήση νέων χειροποίητων κεραμιδιών βυζαντινού τύπου, για εξασφαλιστεί απόλυτη προστασία του μνημείου. Τα κεραμίδια, θα τοποθετηθούν με ειδικής σύνθεσης ασβεστοτσιμεντοκονίαμα (κολυμβητά). Η ακραία σειρά των κεραμιδιών θα τοποθετηθούν εν προεξοχή, ώστε τα νερά της βροχής να ρέουν μακριά από τους τοίχους.

Όλες οι στέγες θα διατηρήσουν το αρχικό τους υψόμετρο, αλλά θα γίνει προσπάθεια να διορθωθούν οι κλίσεις. Η νέα στέγη του τρούλου θα έχει μικρότερη κλίση. Η στέγη του νάρθηκα θα διαμορφωθεί ως δίριχτη. Στον τρούλο θα τοποθετηθεί νέος σταυρός.

4.4.Οικοδομική αποκατάσταση

4.4.1.Ανακατασκευή εξωτερικής τοιχοποιίας τρούλου

Η ανακατασκευή της εξωτερικής τοιχοποιίας του τρούλου απαιτεί στατική μελέτη και προσεκτική εξέταση όλων των παραγόντων που μπορεί να επηρεάσουν το μνημείο. Η πρόταση έχει ως εξής: Αφού καθαιρεθεί η στέγη, θα γίνουν ερευνητικές εργασίες στην τοιχοποιία για να διαπιστωθεί πως μπορούν να καθαιρεθούν τα υλικά δομής της, χωρίς να δημιουργηθούν βλάβες. Αυτό θα γίνει χειρωνακτικά και με τα κατάλληλα εργαλεία. Αφού καθαιρεθούν τα υλικά δομής, θα γίνει το νέο χτίσιμο με υλικά ίδια με της τοιχοποιίας του κυρίως ναού, πωρόλιθο λαξευμένο στο χέρι, χειροποίητους πλίνθους και κονίαμα παρόμοιας

συστάσεως με το αρχικό. Στο κτίσιμο της τοιχοποιίας θα περιληφθούν, η κατασκευή της οδοντωτής ταινίας, του οδοντωτού γείσου και η κατασκευή των τεσσάρων ανοιγμάτων.

Εάν η στατική μελέτη δεν επιτρέψει την επέμβαση ανακατασκευής, εναλλακτικά, μπορεί να γίνει διαμόρφωση της εξωτερικής τοιχοποιίας με το σχέδιο που προτείνεται, με επικόλληση πώρινων λεπτών πλακών και πλίνθων, επιφανειακά. Είτε εφαρμοστεί η πρώτη λύση είτε η δεύτερη, τα υλικά δομής θα έχουν ανοιχτότερο χρώμα από τα παλαιά, για να διαφοροποιηθεί η σύγχρονη επέμβαση.

4.4.2.Κατασκευή γείσων

Δημιουργία οδοντωτού γείσου σε όλες τις στέγες περιμετρικά, με συμπαγείς ρομβοειδείς πλίνθους και κονίαμα ίδιας σύστασης και αντοχής με το αυθεντικό. Θα δοθεί προσοχή στην προεξοχή τους, ώστε να μην συγκρατούν τα νερά της βροχής. Τα γείσα θα κατασκευαστούν αφού γίνει καθαίρεση των κεραμιδιών στις στέγες και πριν γίνει η νέα επικεράμωση.

4.4.3.Αποκατάσταση τόξων

Στα τόξα όπου υπάρχει επιφανειακή φθορά των πλίνθων, θα συμπληρωθούν με τσιμεντοκονίαμα, που θα αποτελείται από λευκό τσιμέντο, άμμο, τριμμένο κεραμίδι και πρόσμικτο υδροξειδίου του βαρίου για τη δέσμευση των θεικών αλάτων. Στις περιπτώσεις μεγαλύτερης φθοράς θα γίνουν συμπληρώσεις ή αντικαταστάσεις των κατεστραμμένων πλίνθων ή τμημάτων τους.

4.4.4.Αποκατάσταση θόλων - σταυροθολίων

Αφού γίνει συστηματικός έλεγχος σε όλες τις επιφάνειες των θόλων, με τη χρήση σκαλωσιών, θα γίνει επέμβαση συντήρησης. Όπου υπάρχει επιφανειακή φθορά των πλίνθων, θα συμπληρωθούν με τσιμεντοκονίαμα, που θα αποτελείται από λευκό τσιμέντο, άμμο, τριμμένο κεραμίδι και πρόσμικτο υδροξειδίου του βαρίου για τη δέσμευση των θεικών αλάτων. Στις περιπτώσεις μεγαλύτερης φθοράς θα γίνουν συμπληρώσεις ή αντικαταστάσεις των κατεστραμμένων πλίνθων ή τμημάτων τους.

Οι δοκοθήκες (σκαλότρυπες) θα αδειάσουν από τα υλικά που τις κλείνουν και θα καθαριστούν.

4.4.5.Ανακατασκευή επιχρισμάτων

Δεν προτείνεται η κατασκευή νέων οπλισμένων επιχρισμάτων. Προτείνεται ο αρχικός προσεκτικός καθαρισμός, σε όλη την επιφάνεια που έχει απομείνει επίχρισμα, με ειδικά καθαριστικά από εξειδικευμένο συντηρητή, καθώς μπορεί να αποκαλυφθούν νέα τμήματα τοιχογραφιών έστω και σχεδόν κατεστραμμένων. Εάν αποκαλυφθούν τοιχογραφίες, μαζί με αυτή της αγίας Παρασκευής, θα αφαιρεθούν από ειδικό συντηρητή έργων τέχνης για να συντηρηθούν σε εργαστήριο. Το υπόβαθρο θα καθαριστεί προσεκτικά από υπολείμματα επιχρίσματος, θα αποκατασταθεί η τοιχοποιία και θα γίνει αρμολόγημα. Αφού ολοκληρωθούν όλες οι εργασίες αποκατάστασης στο εσωτερικό, τότε θα επικολληθεί εκ νέου η τοιχογραφία στη πρότερη θέση της.

4.4.6.Ανακατασκευή κεραμικού διακόσμου

Ιδιαίτερη προσοχή θα δοθεί στην αποκατάσταση των οδοντωτών ταινιών. Όπου παρατηρούνται θραύσεις και μικρές απώλειες υλικού στους πλίνθους, θα γίνει συγκόλληση συμβατού υλικού με το αυθεντικό. Τα κατεστραμμένα σημεία θα αποκατασταθούν με χειροποίητους πλίνθους και κονίαμα παρόμοιας σύστασης με το αυθεντικό. (βλ. Ενότητα υλικών, σύσταση κονιάματος)

Στον τρούλο θα κατασκευαστεί νέα οδοντωτή ταινία στη μέση του τυμπάνου, με χειροποίητους ρομβοειδείς πλίνθους και ειδικής σύστασης κονίαμα, ακολουθώντας την γεωμετρία της αρχικής ταινίας που υπάρχει στην τοιχοποιία.

4.4.7.Ανακατασκευή ανοιγμάτων

Το άνοιγμα της θύρας θα ανακατασκευαστεί στους παραστάδες, ώστε η τοιχοποιία να παρουσιάζει ομοιογένεια και καλή γεωμετρία. Στο πάνω μέρος θα διαμορφωθεί με διπλό πλίνθινο πλαίσιο και οδοντωτή ταινία.

Τέσσερα νέα παράθυρα θα ανοιχτούν στο τύμπανο του τρούλου σύμφωνα με την μελέτη φωτισμού. Θα είναι μονόλοβα, με τοξωτό πλίνθινο πλαίσιο στο πάνω μέρος και οριοθέτηση του τόξου με καμπύλες πλίνθους.

Τα πλίνθινα πλαίσια των παραθύρων θα ανακατασκευαστούν και θα αποκατασταθεί η γεωμετρία τους. εάν χρειαστεί θα τοποθετηθούν ξυλότυποι για τις εργασίες. Όπου υπάρχει απώλεια υλικού στις πλίνθους θα γίνει συγκόλληση με τεμάχια από χειροποίητους πλίνθους παρόμοιου χρώματος. Θα γίνει βαθύ αρμολόγημα και στερέωση κονιάματος. Στις ποδιές των παραθύρων θα τοποθετηθούν πλίνθοι χειροποίητοι όπου λείπουν, αφού πρώτα εξυγιανθεί το

υπόβαθρο και καθαριστεί από τους βιολογικούς παράγοντες και από τυχόν παλαιά τσιμεντοκονιάματα.

Το πλαίσιο του νότιου παραθύρου του νάρθηκα, θα ανακατασκευαστεί εκ νέου καθώς είναι το πιο κατεστραμμένο. Πρώτα θα καθαιρεθεί το εσωτερικό πλαίσιο από πέτρες και πλίνθους, παλαιότερης επέμβασης. Θα διαμορφωθεί με την βοήθεια ξυλότυπου νέο πλαίσιο με χειροποίητους πλίνθους και κονίαμα παρόμοιας συστάσεως με το αρχικό. Θα ανακατασκευαστεί το εξωτερικό πλίνθινο πλαίσιο, όπου ανάμεσά σε αυτό και στο εσωτερικό πλαίσιο, επειδή θα δημιουργηθεί κενό θα διαμορφωθεί διάκοσμος με αντωπές ομόρροπες γωνίες από πλίνθους. Καθαρισμός των μαρμάρινων επιφανειών των αμφικιονίσκων με ειδικό σαπούνι και τρίψιμο με πλαστικό πλέγμα. Οι συμπληρώσεις στις φθαρμένες περιοχές των μαρμάρινων στοιχείων μπορεί να γίνει από μαρμαροκονιάματα ειδικά παρασκευασμένα για κάθε σημείο.

Στη δίοδο με την οποία επικοινωνεί ο νάρθηκας με τον κυρίως ναό, από την πλευρά του νάρθηκα, θα τοποθετηθεί ένα γύψινο διακοσμητικό τόξο με απλό σχέδιο, για λόγους καλαισθησίας και οριοθέτησης του ανοίγματος.

Βλ. σχέδια πρότασης παραθύρων - κουφωμάτων.

4.4.8. Ανακατασκευή κουφωμάτων

Θα τοποθετηθούν νέα διαφράγματα στα παράθυρα, από ανθεκτικό ξύλο, με έγχρωμους ύαλους στις κυκλικές οπές που θα έχουν επάνω, διατηρούμενο το αρχικό σχέδιο.

Η θύρα εισόδου θα αντικατασταθεί με νέα, από ξύλο δρυός, βαρέως τύπου. (βλ. σχέδιο Πρότασης). Θα είναι δίφυλλη με χάλκινα διακοσμητικά στοιχεία επάνω στην εξωτερική όψη (κορνίζες, Σταυρός, σύμπλεγμα ΧΡ). Ο φεγγίτης θα είναι τοξωτός με απλό σχέδιο.

Βλ. σχέδια πρότασης παραθύρων - κουφωμάτων.

4.4.9. Ανακατασκευή δαπέδου

Θα τοποθετηθεί νέο δάπεδο σε όλο το ναό. Το ομφάλιο θα είναι από έγχρωμο μαρμάρινο ψηφιδωτό, με θέμα τους «πέντε άρτους» (βλ. σχέδια λεπτομερειών). Στις υπόλοιπες επιφάνειες θα τοποθετηθούν μαρμαρόπλακες, που θα σχηματίζουν γεωμετρικά σχέδια.

Πρώτα θα καθαιρεθούν τα τσιμεντοπλακίδια από τον νάρθηκα, τον κυρίως ναό και το ιερό, όπως και οι τσιμεντένιες υπερυψώσεις των πλάγιων

κογχών, με μηχανικές μεθόδους. Θα πρέπει να αφαιρεθεί όσο το δυνατόν μεγαλύτερου πάχους υπόστρωμα, ώστε το νέο δάπεδο να μην υπερβαίνει σε ύψος το παλαιό, με μηχανικό τρόπο, τριβείο.

Οι μαρμάρινες πλάκες θα τοποθετηθούν σε υπόστρωμα από οπλισμένο ή άοπλο σκυρόδεμα (θα εξαρτηθεί από το υπόβαθρο που θα αποκαλυφθεί), με ασβεστοτσιμεντοκονίαμα. Αρμολόγημα θα γίνει με μαρμαροτσιμεντοκονίαμα. Μετά την τοποθέτηση το δάπεδο θα τριφτεί, θα καθαριστεί και θα στιλβωθεί. Εάν δεν έχουν ολοκληρωθεί οι εργασίες αποκατάστασης στο εσωτερικό, μετά το τρίψιμο καλό είναι να σκεπαστεί με χαρτόνι και πλαστικό για να μη καταστραφεί και εν συνεχεία αφού ολοκληρωθούν οι εργασίες, να καθαριστεί και να στιλβωθεί. Το μαρμάρινο σκαλοπάτι του Αγίου Βήματος θα καθαριστεί με ειδικό σαπούνι και τρίψιμο με πλαστικό πλέγμα και θα στιλβωθεί για προστασία, ταυτόχρονα με το νέο δάπεδο.

4.4.10.Αποκατάσταση στοιχείων εσωτερικού χώρου

4.4.10.α.Ανακατασκευή Αγίας Τράπεζας

Η Αγία Τράπεζα θα καλυφθεί με λευκές μαρμαρόπλακες επάνω και στις πλαϊνές επιφάνειες. Πρώτα θα γίνει προεργασία με την αποκόλληση του παλιού επιχρίσματος με χειρωνακτικό τρόπο, γιατί δεν γνωρίζουμε από τι υλικό είναι το υπόβαθρο.

4.4.10.β.Συντήρηση τέμπλου

Το τέμπλο προτείνεται να παραμείνει ως έχει αφού συντηρηθεί με κατάλληλες μεθόδους. Συντήρηση χρειάζονται σχεδόν όλες οι εικόνες του τέμπλου από εξειδικευμένο συντηρητή έργων τέχνης.

4.4.10.γ.Κοσμήτες

Οι κοσμήτες του τρούλου δεν προτείνεται να ανακατασκευαστούν.

4.4.11.Κατασκευή πρόπυλου

Στην είσοδο του ναού, θα κατασκευαστεί πρόπυλο από οπλισμένο σκυρόδεμα. Ανατολικά θα πακτωθεί στον δυτικό τοίχο του νάρθηκα, με αγκύρωση και όπως θα ορίζει η στατική μελέτη. Στα δυτικά θα στηρίζεται σε δύο μαρμάρινους ή πώρινοι κίονες με εσωτερικό οπλισμό. Το ύψος του θα είναι ίδιο με το τελικό ύψος του νάρθηκα και θα φέρει τετράριχτη στέγη από βυζαντινά κεραμίδια. Εσωτερικά θα σχηματίζει σταυροθόλιο. Στην πρόσοψη, κάτω από την αετωματική απόληξη της στέγης, θα διαμορφωθεί ασίδωμα, όπου

το τόξο θα πλαισιώνεται από συμπαγείς χειροποίητους πλίνθους, κόκκινου χρώματος, ίδια πλαίσια θα φέρουν και τα πλαϊνά τόξα. Οι τοίχοι θα επενδυθούν με λεπτές πόρινες πλάκες παρόμοιου χρώματος με αυτές του ναού και κομμάτια χειροποίητων πλίνθων. Οι βάσεις των κίωνων θα στερεωθούν επάνω στις νέες βαθμίδες της εισόδου.

4.4.12.Κατασκευή βαθμίδων

Στην πρόσοψη του ναού θα κατασκευαστούν τρεις βαθμίδες μέχρι το ύψος του κατωφλιού της θύρας. Η κατασκευή θα γίνει από οπλισμένο σκυρόδεμα και επικάλυψη από μαρμαρόπλακες. Μεταξύ του τοίχου του ναού και των βαθμίδων θα γίνει αρμός ώστε να μην έρχονται σε επαφή τα παλαιά με τα νέα υλικά.

4.4.13.Ανακατασκευή ηλεκτρικής εγκατάστασης

Η παλιά ηλεκτρική εγκατάσταση, θα αποξυλωθεί τελείως. Μπορεί να τοποθετηθεί ηλεκτρική εγκατάσταση με τρόπο ώστε να μην είναι ορατή, με το δίκτυο να εκτείνεται όπου είναι απολύτως απαραίτητο, κρυμμένο μέσα στους αρμούς της τοιχοποιίας. Η είσοδος του καλωδίου παροχής από έξω μπορεί να γίνει από κάποιο χαμηλό σημείο της τοιχοποιίας του νάρθηκα και ο πίνακας ελέγχου να καλυφθεί με φορητή εικόνα. Η τοποθέτηση των καλωδίων θα γίνει μετά το βαθύ αρμολόγημα και πριν το επιφανειακό.

4.4.14.Διαμόρφωση εξωτερικού περιβάλλοντος

Εξωτερικά, στην περιοχή γύρω από το μνημείο, πρέπει να καθαιρεθεί η επίστρωση του γκρο μετόν, η παλιά άσφαλτος και η διαμόρφωση με τα χτιστά σκαλοπάτια. Μπροστά στο ναό θα γίνει επίστρωση με παλαιωμένο λιθόστρωτο. Θα δοθούν κατάλληλες κλίσεις προς τα δυτικά και αντίθετα από τις τοιχοποιίες του μνημείου, ώστε τα βρόχινα νερά να απομακρύνονται άμεσα, και αυτά που κατέρχονται από τις στέγες και αυτά που κυλούν από τους ανατολικούς λόφους. Κρίνεται απαραίτητη η κατασκευή αποστραγγιστικού καναλιού και φρεατίων σε απόσταση από το μνημείο για την περισυλλογή των υδάτων. Ο επισκέπτης θα μπορεί να παρατηρεί σφαιρικά το μνημείο, κάνοντας τον περίπατό του στο λιθόστρωτο μονοπάτι, που θα κατασκευαστεί περιμετρικά του ναού, όπου στη βόρεια πλευρά θα έχει τρεις κλιμακωτές βαθμίδες για την εξομάλυνση της κατωφέρειας. Φύτευση θάμνων μικρού ύψους θα γίνουν στο μπροστινό τμήμα του χώρου και σε άλλα σημεία. Το δέντρο μουριάς που βρίσκεται στη δεξιά πλευρά, νεώτερη φύτευση, είναι καλύτερο να μεταφυτευθεί σε άλλο οικόπεδο

του οικισμού, γιατί όσο μεγαλώνει, οι ρίζες του μπορεί να προκαλέσουν αποσταθεροποίηση των θεμελίων του μνημείου. Η εξωτερική τουαλέτα μπορεί να καλυφθεί με πέργκολα και φυτά αναρριχόμενα.

Απαιτείται πεζοδρόμηση και στις δύο πλευρές της οδού Λοχ. Δροσοπούλου και απαγόρευση στάθμευσης μπροστά στο μνημείο. Στον οικισμό μπορεί να διατεθεί άλλη περιοχή για κοινόχρηστο χώρο στάθμευσης. Φωτιστικά στοιχεία εδάφους, εξωτερικού χώρου, μπορούν να τοποθετηθούν γύρω από το μνημείο για την ανάδειξή του κατά τις νυχτερινές ώρες.

Θα χρειαστεί να τοποθετηθεί κατάλληλη σήμανση στις οδούς που οδηγούν προς το ναό. Τοποθέτηση πινακίδας κοντά στο ναό, που θα το ορίζουν ως μνημείο Βυζαντινών χρόνων. Κρίνεται απαραίτητη η κατασκευή μικρού μουσείου αφιερωμένο στο μνημείο και στον οικισμό ή πίνακες μέσα ή έξω από το ναό, που να παρέχουν πληροφορίες και ιστορικά στοιχεία.

Η περιοχή έχει τις προδιαγραφές που απαιτούνται για πολιτιστική και τουριστική ανάπτυξη. Η ορεινή ζώνη προσφέρεται για τη δημιουργία πάρκου ορεινών δραστηριοτήτων όπως πεζοπορία, ορειβασία, πάρκα αναψυχής, ορεινή ποδηλασία, επίσης τουριστικές υποδομές στους ορεινούς οικισμούς κ.ά. Υπάρχει επιστημονικό και επιχειρηματικό δυναμικό και διαθέσιμη γη για οικιστική και επενδυτική ανάπτυξη.

4.5. Διάγραμμα εργασιών

Απομάκρυνση όλων των κινητών στοιχείων από το εσωτερικό του ναού

Προστασία τέμπλου

Προστασία του τοιχογραφημένου επιχρίσματος ή αφαίρεση από τον ναό

Εγκατάσταση ικριωμάτων στο εξωτερικό του ναού

Εγκατάσταση ικριωμάτων στο εσωτερικό του ναού

Προσεκτική αφαίρεση κεραμώσεως

Συντηρήσεις τοίχων

Ανακατασκευή κατεστραμμένων ή τμημάτων παλιότερων επεμβάσεων τοίχων

Κατασκευή πρόπυλου

Κατασκευή κωδωνοστασίου

Συντηρήσεις θόλων (σταυροθολίων, τεταρτοσφαιρίων, τρούλου)

Ανακατασκευή τυμπάνου τρούλου

Ανακατασκευή στεγών

Αποξήλωση νεώτερου δαπέδου

Κατασκευή νέου δαπέδου

Κατασκευή και τοποθέτηση θύρας - κουφωμάτων

Συντήρηση τέμπλου

Συντήρηση και επανατοποθέτηση τοιχογραφίας

Κατασκευή αποστραγγιστικού καναλιού

Τελική διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου

Φωτισμός

4.6. Μέθοδος φωτομέτρησης

Όπως ήδη προαναφέρθηκε στην ενότητα για τον φωτισμό των Βυζαντινών ναών, με τη μέθοδο της φωτομέτρησης που προτείνει ο Γ. Τριανταφυλλίδης³⁹⁰ διαπιστώνουμε πόσο φωτισμό έχει ένας ναός στο εσωτερικό του, από τα υπάρχοντα ανοίγματα και τα διαφράγματα των παραθύρων. Αναλύοντας τα αποτελέσματα, μπορούμε να μελετήσουμε την διάνοιξη περισσοτέρων ανοιγμάτων, ώστε να πετύχουμε τον φωτισμό που επιζητούμε.

Περιγραφή του τρόπου εκτέλεσης των φωτομετρήσεων:

Οι μετρήσεις γίνονται με φωτόμετρο όπου δίνει τις εντάσεις φωτισμού επιφανείας σε μονάδες.

Μετρίεται ο εξωτερικός ηλιακός φωτισμός έξω από την εκκλησία, και ο εσωτερικός φωτισμός σε διάφορες αλλά σταθερές πάντα θέσεις, και σε ορισμένες ώρες.

Με τις μετρήσεις αυτές θα έχουμε την ένταση του οριζόντιου φωτισμού τοποθετώντας το φωτοκύτταρο του φωτόμετρου οριζόντια και σε ύψος 1,00μ. από το δάπεδο.

Επίσης μετρήσεις γίνονται για την ένταση φωτισμού κατακόρυφης επιφάνειας με τοποθέτηση του φωτοκύτταρου στο ύψος του ματιού, κατακόρυφα και με κατεύθυνση προς το Ιερό Βήμα.

Καταχώρηση των μετρήσεων γίνεται στα σχέδια της κάτοψης και τομής της εκκλησίας, με ίδια κλίμακα.

Σημ.: Οι εντάσεις οριζόντιου φωτισμού, για την ίδια θέση και την ίδια χρονική στιγμή, είναι μεγαλύτερες των εντάσεων φωτισμού που προέρχονται από τις κατακόρυφες μετρήσεις, με την τοποθέτηση του φωτόμετρου στη θέση του ματιού κατακόρυφα και με κατεύθυνση προς το Ιερό Βήμα. Οι αυξομειώσεις όμως των κατακόρυφων μετρήσεων από μια θέση σε άλλη, ακολουθούν τις ίδιες κλιμακώσεις με τις αντίστοιχες των οριζόντιων μετρήσεων. Το συμπέρασμα είναι πως ο οφθαλμός στον κατακόρυφο φωτισμό, δέχεται εντάσεις φωτισμού με μεγαλύτερη ομοιομορφία από τις αντίστοιχες εντάσεις οριζόντιου φωτισμού.

390 Γ. Τριανταφυλλίδης, Στοιχεία φυσικού φωτισμού των Βυζαντινών εκκλησιών, 1964

Σύνταξη Ηλιακού χάρτη

Ο ηλιακός χάρτης μας δίνει την δυνατότητα να καθορίσουμε την θέση των ανοιγμάτων που χρειαζόμαστε, για να έχουμε ικανοποιητικό φωτισμό στο εσωτερικό του χώρου που μελετάμε, σύμφωνα με την περιοχή που βρισκόμαστε στην Ελλάδα³⁹¹.

Το Πλατάνι βρίσκεται στις 38° 11' 11.33'' Βόρεια και 21° 53' 43.00'' Ανατολικά και η Πάτρα περίπου το ίδιο. Οι διαθέσιμοι ηλιακοί χάρτες για την Ελλάδα, αντιστοιχούν σε 32°, 36° και 40° ΒΓΠ. Οι 36° αντιστοιχούν στην Αθήνα, οι 32° στην Κρήτη και οι 40° στην Αλεξανδρούπολη. Γι' αυτό είναι προτιμότερο να χρησιμοποιήσουμε τον ηλιακό χάρτη με τις 36°.

Εξετάσαμε τις ημερομηνίες, για τον χειμώνα, τις 21 Δεκεμβρίου και για το καλοκαίρι τις 21 Ιουνίου. Στον ηλιακό χάρτη, ο ήλιος βρίσκεται στην γραμμοσκιασμένη περιοχή, το πρωί στην αριστερή έγχρωμη περιοχή, το απόγευμα στην δεξιά έγχρωμη περιοχή.

Στις 36° ΒΓΠ, παρατηρούμε ότι τον χειμώνα (21 Δεκεμβρίου) από τις 7.00 μέχρι τις 10.00 το πρωί που γίνεται η Θεία Λειτουργία, το φως πέφτει στην νοτιοανατολική κόγχη δηλ. ακριβώς στην κόγχη του ιερού, όπως είναι προσανατολισμένος ο ναός μας (μπλε γραμμές στο σχέδιο) και το απόγευμα στην νοτιοδυτική κόγχη.

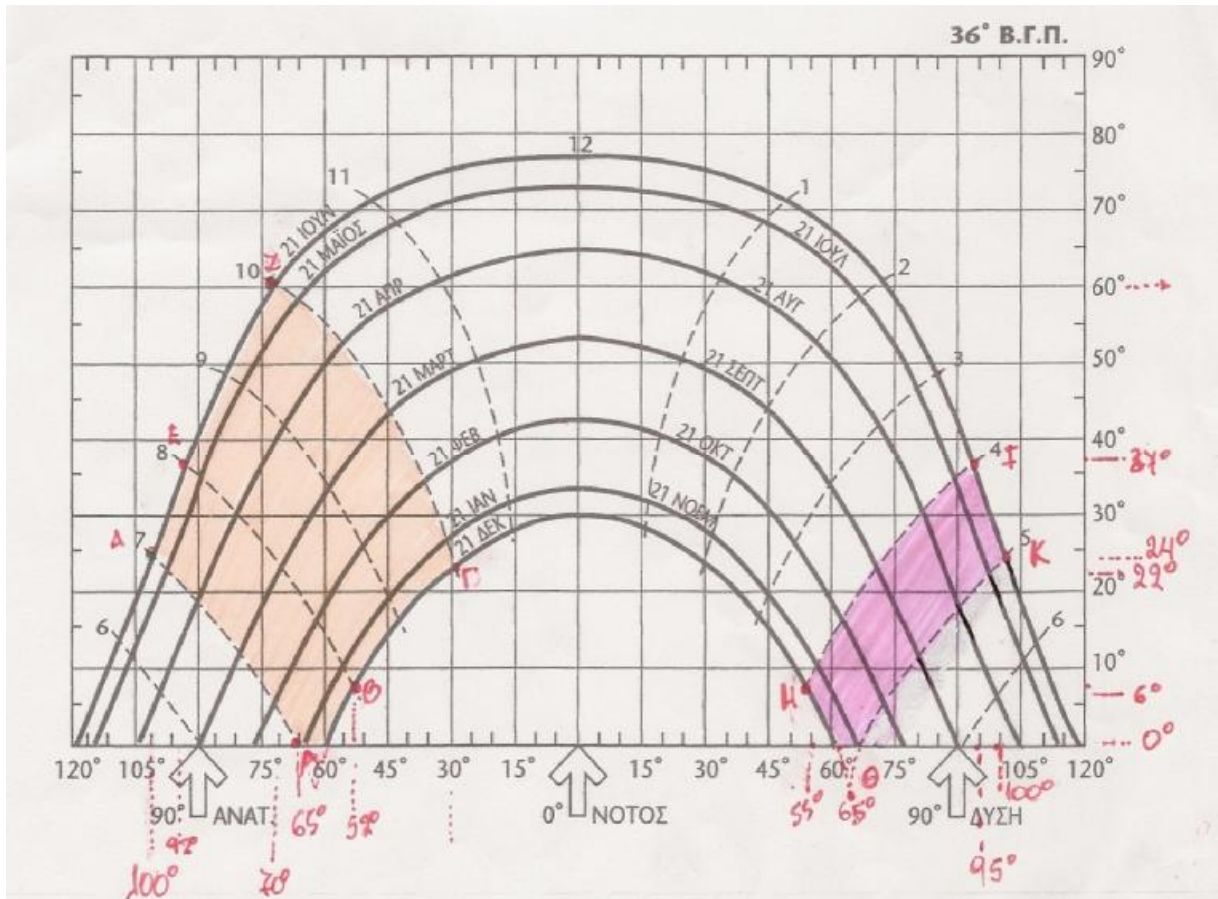
Το καλοκαίρι (21 Ιουνίου) από τις 7.00 μέχρι τις 10.00 το πρωί, το φως πέφτει στην ανατολική πλευρά στο ναό (πράσινες γραμμές στο σχέδιο) και το απόγευμα στην δυτική.

Αυτό που διαφοροποιεί³⁹² έντονα τον ηλιασμό, είναι το υψόμετρο από τον ορίζοντα, δηλ πόσο έχει υψωθεί ο ήλιος στον ουρανό τη ζητούμενη χρονική στιγμή. Το χειμώνα πιο χαμηλά, το καλοκαίρι πιο ψηλά.

Επιλέξαμε τα νέα παράθυρα του τρούλου να κατασκευαστούν με σταυροειδή διάταξη, ανατολή, δύση, βορράς νότος, γιατί πιστεύουμε ότι αυξάνεται ο φωτισμός του ναού, τις ώρες που χρησιμοποιείται ο ναός για τη Θεία Λειτουργία.

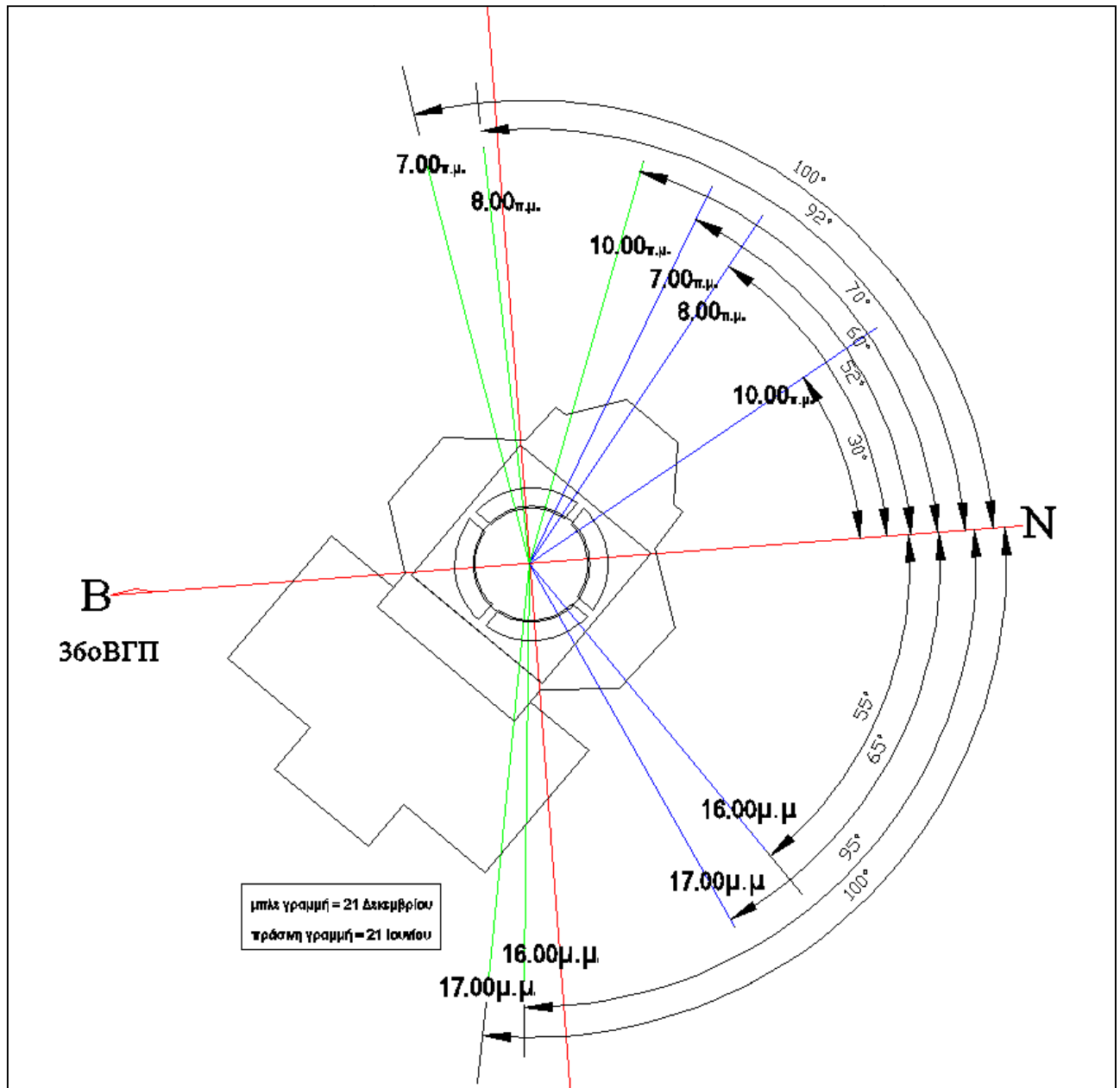
391 Ανδρεαδάκη, Ελένη, Βιοκλιματικός Σχεδιασμός - περιβάλλον και Βιωσιμότητα, UNIVERSITY STUDIO PRESS, Θεσσαλονίκη 2006, σ91 και, Παράρτημα Ηλιακοί χάρτες

Σχ. 19. Ηλιακός χάρτης στις 36° Β.Γ.Π.

Ημερομηνία	Σημείο	Ώρα	Αζιμούθιο από το Νότο (γ)	Υψόμετρο από τον ορίζοντα (χ)
21 Δεκεμβρίου	A	7.00 π.μ.	65°	< 0°
	B	8.00 π.μ.	52°	6°
''	Γ	10.00 π.μ.	30°	22°
	H	16.00 μ.μ.	55°	6°
	Θ	17.00 μ.μ.	65°	< 0°

Ημερομηνία	Σημείο	Ώρα	Αζιμούθιο από το Νότο (γ)	Υψόμετρο από τον ορίζοντα (χ)
21 Ιουνίου	Δ	7.00 π.μ.	100°	24°
	E	8.00 π.μ.	92°	37°
''	Z	10.00 π.μ.	70°	60°
	I	16.00 μ.μ.	95°	37°
	K	17.00 μ.μ.	100°	24°

Σχ.20. Σχέδιο, με αποτυπωμένα τα αποτελέσματα του ηλιακού χάρτη και οι προτεινόμενες θέσεις των νέων ανοιγμάτων του τρούλου.

4.7.Ακουστική

Η μελέτη αποσκοπεί στην αύξηση της έντασης του ήχου στο χώρο του νάρθηκα, όπου λόγω των ενδιάμεσων τοίχων εμποδίζεται. Ας σημειωθεί η ύπαρξη τεσσάρων ηχητικών αγγείων στα ημιχώνια του τρούλου, τοποθετημένα από κατασκευής του ναού. Αυτή η λύση δινόταν σε χώρους που χρησιμοποιούνταν για ομιλίες, συγκεντρώσεις, μουσική, θέατρο.

Για την αύξηση της έντασης του ήχου, μπορεί να γίνει τοποθέτηση μεγάλων ανακλαστήρων σε ορισμένα σημεία (βλ. σχέδιο Ακουστικής), με ελάχιστο σχεδόν κόστος. Το υλικό τους μπορεί να είναι από γυψοσανίδα ή κοντραπλακέ, προτιμότερο το δεύτερο υλικό, το οποίο μπορεί να έχει αγιογραφίες στην ελεύθερη επιφάνεια, με πάχος περίπου 1-2 εκ. (στην αγορά υπάρχουν φύλλα με πάχος από 6 - 30 mm).

Δύο ανακλαστήρες μπορούν να τοποθετηθούν στα πλαϊνά της διόδου, που θα είναι κεκλιμένοι και εύκολα μετακινούμενοι. Το ύψος τους θα είναι από το δάπεδο μέχρι το ανώφλι της διόδου και το πλάτος τους 84 εκ. Τέσσερις άλλοι θα τοποθετηθούν στον νάρθηκα, στη δυτική πλευρά του, δύο δεξιά και δύο αριστερά, θα είναι κάθετοι μεταξύ τους, σχηματίζοντας γωνία. Το πλάτος τους θα καταλαμβάνει όλο τον τοίχο και το ύψος τους θα είναι μέχρι την ποδιά των παραθύρων.

Εξωτερικά είναι απαραίτητα δύο μεγάφωνα, για την ευκολία της ακροάσεως της λειτουργίας, από το συγκεντρωμένο πλήθος των πιστών που δεν χωράνε ούτε ή άλλως στο μικρό ναό, που θα λειτουργούν με ηλεκτρικό ρεύμα.

Επιπρόσθετα μπορεί να χρησιμοποιηθεί και επαγγελματικό σύστημα ασύρματων μικροφώνων με μέτριο σχετικά κόστος. Το σύστημα συνήθως περιλαμβάνει έναν δέκτη, πομπό ζώνης, ασύρματο μικρόφωνο πέτου και ασύρματα μικρόφωνα χειρός. Οι προδιαγραφές που απαιτούνται για καλή απόδοση είναι:

Απόκριση συχνότητας: 40Hz ~ 15KHz

Ισχύς εκπομπής: 10mW

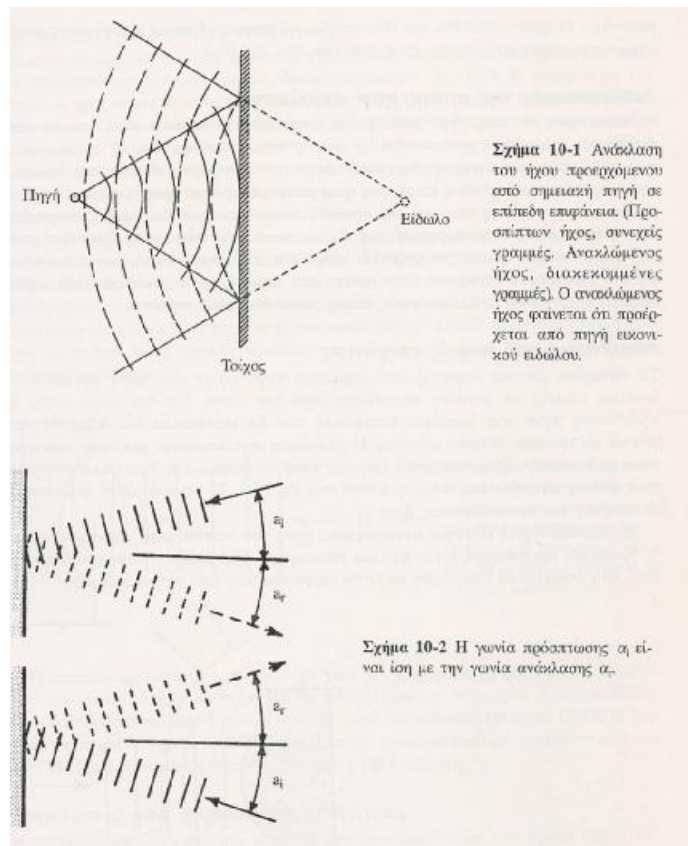
Δυναμικό εύρος: >90dB

Διαμόρφωση σε FM, UHF

Συνήθως τα μικρόφωνα έχουν μπαταρίες AA των 1,5V με διάρκεια ζωής μπαταρίας 6 ώρες συνεχόμενη χρήση.

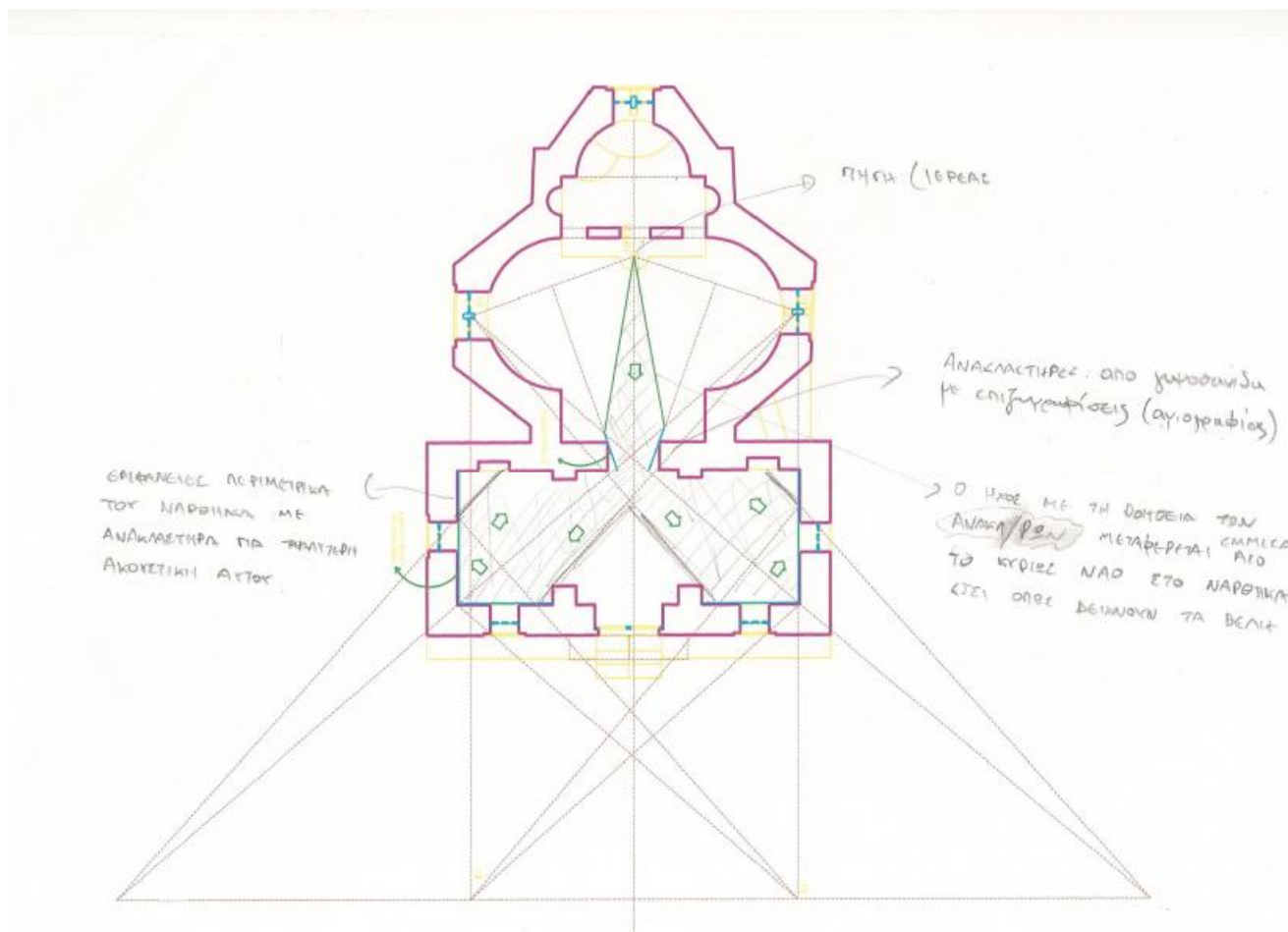
Η μέθοδος των ανακλαστών³⁹³ στηρίζεται στον κανόνα της φυσικής που διέπει τον ήχο και το φως. Η γωνία πρόσπτωσης είναι ίση με τη γωνία ανάκλασης. Αν ενεργοποιηθεί μια πηγή ήχου σ' ένα δωμάτιο, ο ήχος κινείται ακτινικά προς όλες τις κατευθύνσεις. Καθώς τα ηχητικά κύματα συναντούν εμπόδια ή επιφάνειες (τοιχούς κ.ά.) η κατεύθυνση κίνησή τους αλλάζει δηλ. ανακλάται. Σ' ένα ορθογώνιο δωμάτιο υπάρχουν έξι επιφάνειες και η πηγή έχει ένα είδωλο στην κάθε μία, που στέλνει ενέργεια πίσω στον δέκτη. Υπάρχουν και είδωλα των ειδώλων κλπ με αποτέλεσμα μια πολύπλοκη κατάσταση. Όταν υπολογίζουμε την συνολική ένταση του ήχου σε δεδομένο σημείο λήψης, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τη συνεισφορά όλων των ειδώλων. Ο ήχος ανακλάται από αντικείμενα που είναι μεγάλα σε μέγεθος, σε σχέση με το μήκος κύματος του προσπίπτοντος ήχου. Παράδειγμα: ένα βιβλίο μεγέθους 17X25εκ. είναι καλός ανακλαστήρας για ήχο 10 khz (μήκος κύματος περίπου 2,5εκ.). Στο κάτω άκρο του ακουστικού φάσματος, ήχος 20 Hz (μήκος κύματος περίπου 17μ.) θα προσπερνούσε το βιβλίο και τον άνθρωπο που το κρατά σαν να μην υπήρχαν και χωρίς υπολογίσιμες σκιές. Κάτω από τα 300 - 400 Hz ο ήχος θεωρείται κύματα. Πάνω από τα 300 - 400 Hz ο ήχος κινείται με ακτίνες. Οι μεσαίες/μεγάλες ακουστικές συχνότητες ονομάζονται κατοπτρικές συχνότητες επειδή ο ήχος στην περιοχή αυτή λειτουργεί σαν φωτεινές ακτίνες σε κάτοπτρο.

Σχ. 21. Ανάκλαση του ήχου (A. Everest, Εγχειρίδιο ακουστικής, 1998, σ223, σχ. 10-1 και σχ. 10-2)

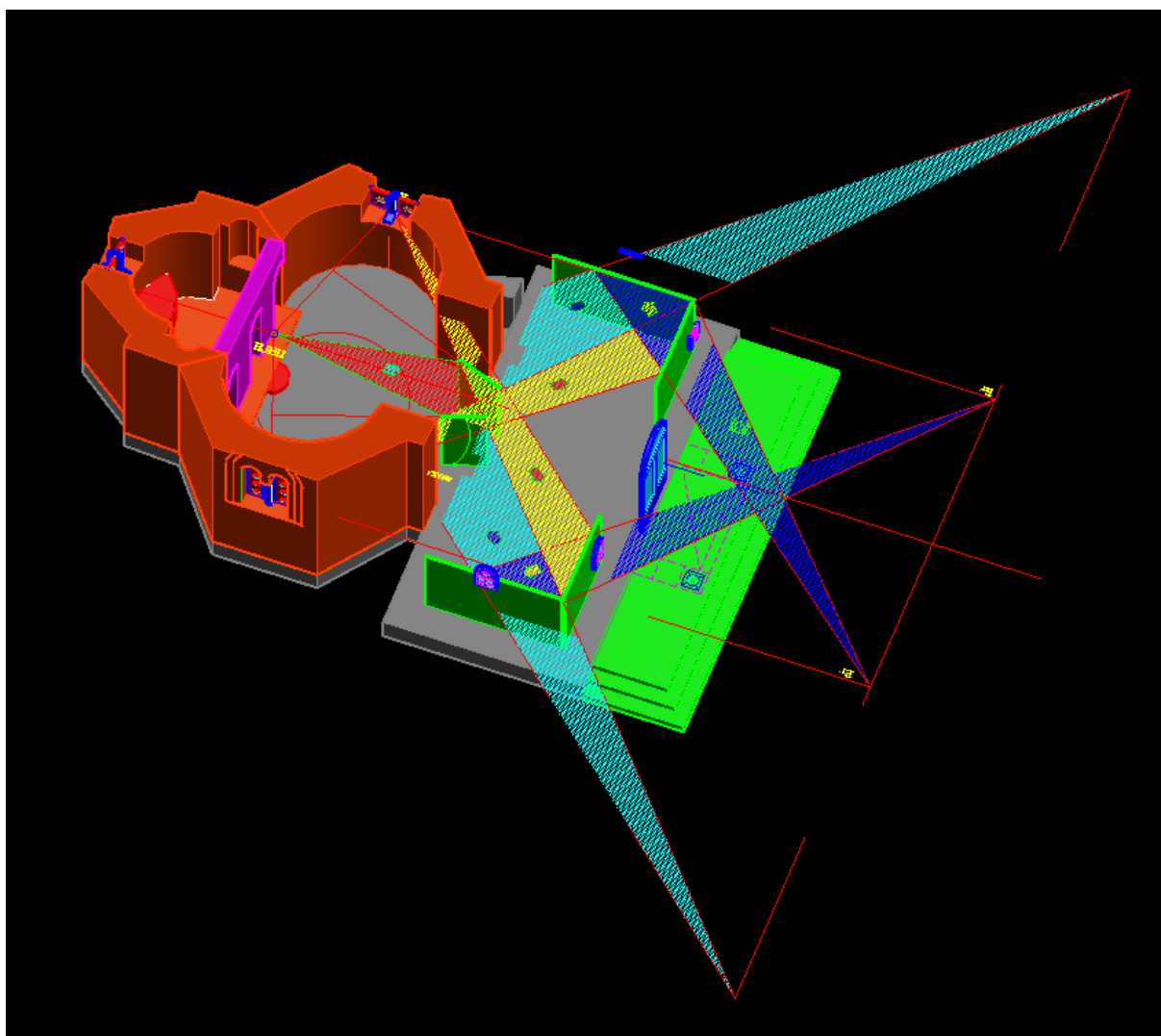

393 A. Everest, Εγχειρίδιο ακουστικής, 1998, σ222,223

Σχ. 22. Προσχέδιο που απεικονίζει την λύση των ανακλαστήρων για την βελτίωση της ακουστικής του νάρθηκα.

Σχ. 23. Τρισδιάστατη σχεδίαση της ακουστικής πρότασης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

5. Κατασκευή Κωδωνοστασίου

5.1. Θεωρητική ανάλυση

Διπλή η σημασία των κωδωνοστασίων αφενός μεν για την εκκλησία αφετέρου δε για την αρχιτεκτονική. Απαραίτητα για την συνάθροιση των πιστών στην εκκλησία για θρησκευτικούς σκοπούς, ως το μέσο προς συγκέντρωση αυτών. Στα Οδοιπορικά του Δ' αιώνα μ.Χ., αναφέρεται ότι κατά τους πρώτους αιώνες των διωγμών καθώς οι χριστιανοί δεν μπορούσαν να τελέσουν ελεύθερα την λατρεία τους, ο αρχιδιάκονος προ της απολύσεως των ακολουθιών ανήγγειλε τον τόπο και την ώρα των επόμενων ιεροτελεστιών ή οι υπηρέτες του ναού οι καλούμενοι κράκτες, λαοσυνάκτες ή θεοδρόμοι, πήγαιναν στις οικίες των μεμνημένων προσώπων και τους ειδοποιούσαν με μεγάλη μυστικότητα κτυπώντας (κρούοντας) με σφυρί, την θύρα κάθε πιστού³⁹⁴. Αργότερα χρησιμοποιούσαν «*σάλπιγγας προς συγκάλεσιν των αδελφών εις την προσευχήν*», καθώς και το σήμαντρο, το οποίο καλείται σημαντήριον, σημαντήρ, ξύλον και σύμβολον, σε μοναστήρια, εκκλησίες πόλεων και χωριών³⁹⁵. Αυτά είναι μεγάλα ξύλινα τεμάχια ή μεταλλικά, κρεμασμένα πιο ψηλά με σκοινί, που κρούονται με ξύλινη ή μεταλλική ράβδο³⁹⁶. Χρησιμοποιούνται ακόμη σε κάποια μοναστήρια ιδιαίτερα στο Άγιο Όρος³⁹⁷ και των Μετεώρων από παράδοση.

Το ουσιαστικό <κρούμα>³⁹⁸ ή <κρούσμα> στα αγιολογικά κείμενα παράγεται από το ρήμα <κρούω>, και σημαίνει τον ήχο από την κρούση του σημαντρου ή του ξύλου. Το σήμαντρο, είναι το «*συνθηματίζον ξύλον την ιεράν σύναξιν*» δηλ. το προσκλητήριο των μοναχών στην εκκλησία και χρησιμεύει στο να δηλώνει «*τας ώρας, τουτέστι καιρούς ευθέτους και κυρίους των ευχών*».

Τα σήμαντρα ήταν κυρίως τρία, τα ξύλινα, το μικρόν και το μέγα, συνήθως από ξύλο σφενδάμου και ένα μεταλλικό, από σίδηρο ή χαλκό. Το μικρό από ξύλο, το χειροσήμαντρον, ήταν φορητό και κρεμόταν στον αριστερό ώμο ενώ το έκρουαν με το δεξί χέρι. Το μέγα ξύλινο, το μεγασήμαντρον και το μεταλλικό, το αγιοσίδηρον, εξαρτιόνταν από σχοινί

394 Χαρ. Μπάρλα, Μορφή και Εξέλιξις των Βυζαντινών Κωδωνοστασίων, σ 1, ~-σημ. συγγρ. Η παρούσα ενότητα έχει βασιστεί στο σύνολό της, στο παραπάνω σύγγραμμα, καθώς είναι το μοναδικό που κυκλοφορεί αφιερωμένο αποκλειστικά στα κωδωνοστάσια, με αξιόλογη βιβλιογραφία.

395 Χαρ. Μπάρλα, ό. π. σ. 2 ~ Α. Ηλιάδη, Οι βίοι των αγίων της βυζαντινής περιόδου ως ιστορικές πηγές, σ191

396 Β. Ιωαννιδίου - Β. Σκουτέρη, Κατήχησις και Λειτουργική της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας

397 Πεντζίκης, Γαβριήλ, Ν., Άγιον Όρος, τ.1,σ212 Ποικίλα αρμονικά συστήματα κωδωνοκρουσιών χρησιμοποιούνται για τις πανηγυρικές ημέρες των εορτών και τις Κυριακές. Τις καθημερινές, η πρόσκληση για τις ακολουθίες γίνεται πάντα με το σήμαντρο και το τάλαντο.

398 Α. Ηλιάδη, Οι βίοι των αγίων της βυζαντινής περιόδου ως ιστορικές πηγές, σ191, σημ. 95

ή αλυσίδα από δέντρο ή στην θύρα εισόδου του ναού, κρουόμενα και τα δύο με ξύλινο σφυρί από τον λαοσυνάκτη, εκκλησιάρχη ή κανδηλάπτη, σε διάφορα σημεία του κέντρου παράγοντας αρμονικούς ήχους.

Μικρές μεταλλικές καμπάνες χρησιμοποιούνταν μερικές φορές στην Εγγύς Ανατολή και πιθανότατα στην Ινδία³⁹⁹, και μετά την προϊστορική εποχή, η συνήθεια αυτή συνεχίστηκε στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο. Επρόκειτο για μικρές καμπάνες από μεταλλικό έλασμα σφυρηλατημένες και στερεωμένες με αμφικέφαλα καρφιά. Τα σήμαντρα ήταν σε χρήση από τους Βυζαντινούς και την ανατολική εκκλησία μέχρι τον Θ΄ αι., οπότε και εισήχθησαν οι μεταλλικοί κώδωνες, με παράλληλη χρήση πλέον, ιδιαίτερα στις μονές, και των δύο ειδών. Οι πρώτες καμπάνες που κατασκευάστηκαν εξ' ολοκλήρου από χυτό ορείχαλκο και διατηρούνται ως τις μέρες μας, ανάγονται στον 10ο με 11ο αι.. Καθώς χρησιμοποιήθηκαν πρώτα από την δυτική εκκλησία για το κάλεσμα των πιστών, πιστεύεται ότι οι κώδωνες είναι λατινική επινόηση⁴⁰⁰ και κατέστησαν γνωστοί στην Ανατολή, από τους Σταυροφόρους τον ΙΓ΄ αι.

Η ανάρτησή τους γινόταν επί νεοϊδρυσόμενα κωδωνοστάσια ή σε προϋπάρχοντες πύργους, οι οποίοι κατασκευάζονταν έτσι, ήδη από τα προϊστορικά χρόνια, και δεν ήταν νεώτερη επίδραση από τους Σταυροφόρους⁴⁰¹, όπως αναφέρουν κάποιοι μελετητές. Τέτοιου είδους πύργοι, υπήρχαν στην Μεσοποταμία, στον Ελληνικό χώρο συνεχόμενα σε κοσμικά κτίρια (ανάκτορα, επαύλεις, μνημειακά οικοδομήματα), και αργότερα την ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή, στους περιβόλους ναών. Παραδείγματα έχουμε τον άγιο Απολλινάριο τον Νέο(856) και την αγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως. Το κωδωνοστάσιο της αγίας Σοφίας ιδρύθηκε μεταξύ των ετών 865-881, όταν ο Δόγης της Βενετίας Ursus Partecipazio έστειλε ως δώρα⁴⁰² στον αυτοκράτορα Μιχαήλ τον Γ΄ ή κατ' άλλους στον Βασίλειο Α΄ τον Μακεδόνα, μεταλλικούς κώδωνες. Τοποθετήθηκαν σε ιδιαίτερο πύργο προ του εξωνάρθηκα της Αγίας Σοφίας. Οι κώδωνες αυτοί σύμφωνα με τον Grelot, υπήρχαν μέχρι το 1453, οπότε με την κατάληψη της πόλεως από τους Τούρκους, τους έτηξαν για να φτιάξουν πυροβόλα. Δεδομένο θεωρείται λοιπόν, ότι κατά την παλαιοχριστιανική εποχή συνηθιζόταν η κατασκευή πύργων ως κλιμακοστάσια,

399 Λεξικό, «Συγκλονιστικές αποκαλύψεις και Αρχαίοι πολιτισμοί», 2002, λήμμα καμπάνα, σ53

400 Χαρ. Μπάρλα, Μορφή και Εξέλιξις των Βυζαντινών Κωδωνοστασίων, σημ. σ 3, «...σύμφωνα με αρχαίες πηγές έχει διαπιστωθεί ότι στην Ανατολή είχαν μαγική σημασία για την απομάκρυνση των δαιμόνων μια ευρύτατα διαδεδομένη δοξασία από τα αρχαία χρόνια σε διάφορες χώρες όπως η Κίνα, η Ινδία, η Φοινίκη η Αίγυπτος, η Ασσυροβαβυλωνία και Ιουδαία αλλά και στην Ελλάδα από τους προϊστορικούς χρόνους. Στο μουσείο της Σπάρτης υπάρχουν χάλκινοι και πήλινοι αναθηματικοί κώδωνες της αρχαϊκής εποχής προερχόμενοι από το ιερό της Χαλκιοίκου Αθηνάς και του Μενελαείου. Από χιλιετηρίδες γνωστοί και σε χρήση μέχρι τον 5΄ αι. μ.Χ. στα ιερά και στους ναούς, τα στρατόπεδα (έφοδοι, περιπολίες), σε εκδηλώσεις της ιδιωτικής ζωής, στην εκκλησία του δήμου, τον ιππόδρομο (ως σύνθημα ενάρξεως των αγώνων), ως αποτρόπαια (τα κρεμούσαν από τα φάλαρα των αλόγων προς εκφόβιση των εχθρών ή στολίδι).

401 Χαρ. Μπάρλα, ό. π., σ 5

402 Β. Ιωαννιδίου - Β. Σκουτέρη, Κατήχησις και Λειτουργική της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας~ Χ. Μπάρλα, σ40

που οδηγούσαν στο υπερώο των ναών αλλά και για την ασφάλεια αυτών, δηλ. για αμυντικούς σκοπούς. Θεωρείται ότι ο παλιότερος πύργος κωδωνοστασίου βρισκόταν στη Συρία στη βασιλική Kasr -il- Benat⁴⁰³, έργο του Ε΄ αι.. Γενικά οι πύργοι στις βασιλικές της Συρίας θεωρούνται οι παλαιότεροι πρόδρομοι των κωδωνοστασίων της Δύσεως, και από εκεί μεταφέρθηκε το σχέδιο της προσόψεως των βασιλικών στη Δύση και εφαρμόστηκε στους ρωμανικούς ναούς, όπου οι πύργοι μετασχηματίστηκαν σε κωδωνοστάσια. Ο Mango⁴⁰⁴ συγκαταλέγει τα κωδωνοστάσια στα γοθικά στοιχεία που μεταφυτεύθηκαν σε περιοχές του Βυζαντίου, υπάρχουν όμως ενδείξεις που υποδηλώνουν ότι ο τύπος αυτός πιθανόν να ξεκίνησε από το Βυζάντιο. Ο τύπος του αξονικού πύργου - κωδωνοστασίου απαντάται σε περιοχές πολύ κοντά στα βόρεια όρια της ελλαδικής περιοχής του 12^{ου} αι., Ομορφοεκκλησιάς Καστοριάς⁴⁰⁵.

Οι Βυζαντινοί, τοποθετούσαν τα κωδωνοστάσια, όπως όριζε ο αρχιτέκτονας. Η Χαρ. Μπάρλα, προτείνει τον αισθητικό κανόνα, όπου «τα υψηλότερα, δηλ. τα κωδωνοστάσια, πρέπει να τοποθετούνται πάντα πίσω από τα χαμηλότερα, δηλ. ο ναός. Αυτός ο κανόνας όμως ίσχυσε σε ελάχιστα μνημεία, το να έχουν το κωδωνοστάσιο πίσω από το ιερό. Ο αρχαιότερος πύργος κωδωνοστασίου στην Ελλάδα, που έχει διασωθεί, είναι του Οσίου Νίκωνος στη Σπάρτη (Ι΄ αι.). Τα κωδωνοστάσια των μονών του Οσίου Λουκά και Δαφνίου, της Μεγίστης Λαύρας του Άθω, ναός Κοίμησης της Θεοτόκου στη Νίκαια είναι του ΙΑ΄ αι., τον ΙΒ΄ αι. έχουμε της Σαμαρίνας Μεσσηνίας, Αγ. Γεώργιος (Ομορφη Εκκλησιά) Καστοριά, και του Παρθενώνα.

Γενικά, τα κωδωνοστάσια τα βρίσκουμε σε διάφορες θέσεις⁴⁰⁶ όπως:

α) ως αυτοτελή κατασκευές, σε μικρή απόσταση από το ναό, β) προσκολλημένα σε μία γωνιά του ναού, γ) μπροστά στη μέση της προσόψεως, δ) στη θέση του τρούλου της λιτής, ε) υπεράνω του προστώου ή του νάρθηκα.

Το σχήμα των περισσότερων κωδωνοστασίων σε κάτοψη, είναι τετράγωνο ή ορθογώνιο, και σε λίγες περιπτώσεις κυκλικό ή πολυγωνικό. Σε αυτή τη βάση, υψώνεται το σώμα του κωδωνοστασίου κυβόσχημο, αν είναι υπεράνω του νάρθηκα, και πυργοειδές, αν είναι προσκολλημένη στο ναό ή ανεξάρτητη από αυτόν⁴⁰⁷. Οι δε εξωτερικές επιφάνειες, κατακόρυφα είναι επίπεδες. Οι εσωτερικές επιφάνειες διαφέρουν, από το είδος της χρησιμοποιούμενης κλίμακας. Μπορεί να είναι κυλινδρικές, αν η κλίμακα είναι περιστροφική (κοχλίας), με διάμετρο περίπου 1,00μ. και αναβαθμούς, ύψους

403 Β. Ιωαννίδου - Β. Σκουτέρη, ό. π., σ 6, σημ. 11, σύμφωνα με τον Butler, «στους τοίχους του τελευταίου ορόφου του πύργου, τοξωτά ανοίγματα, χρησίμευαν πιθανότατα για την ανάρτηση σημάτων» και σ39

404 Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ368

405 Χ. Μπούρας, Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, σ95, και ίσως Νέας Μονής Χίου

406 Χαρ. Μπάρλα, Μορφή και Εξέλιξις των Βυζαντινών Κωδωνοστασίων, σ 14

407 Χαρ. Μπάρλα, ό. π., σ17

0,20μ.. Άλλη περίπτωση κλίμακας, είναι αυτή που ακολουθούσε τις πλευρές του τετραγώνου σχήματος με καμπές. Η κλίμακα ήταν συνήθως κτιστή, από πωρόλιθο ή πλίνθες⁴⁰⁸.

Η στέγη στα τετραγωνικής κάτοψης κωδωνοστάσια, ήταν είτε χαμηλή τετρακλινή, επικεραμωμένη με πήλινα κεραμίδια, είτε με τρούλο, ο οποίος διαφοροποιείται στο σχήμα (σφαιρικό, πεπονοειδές, κωνικό), ενώ ανάλογες στέγες είχαν τα κυκλικής και πολυγωνικής κάτοψης, ενώ έχουμε οξυκόρυφες και πυραμιδοειδείς στέγες, κυρίως στην Αρμενία, λόγω του κλίματος (συχνές χιονοπτώσεις).

Από την κλίμακα του κωδωνοστασίου, πολλές φορές είχε είσοδο, ο δεύτερος όροφος του ναού, όπου βρίσκονταν τα κατηχούμενα ή το υπερώο. Αντίστοιχα, είσοδος προς το κωδωνοστάσιο, λόγω έλλειψης χώρου, μπορεί να γινόταν από τον γυναικωνίτη, ή αν ο πύργος ήταν πολύ στενός, τοποθετούσαν λίθους που προεξείχαν στην εσωτερική κάθετη επιφάνεια, και η άνοδος γινόταν δια αναρριχήσεως (Καρύταινα). Εννοείται ότι στις προαναφερθείσες περιπτώσεις (δ) και (ε), η κωδωνοκρουσία γινόταν με σχοινί, δεμένο στο γλωσσίδι του κώδωνα⁴⁰⁹.

Η μορφολογία τους⁴¹⁰, μπορούσε να είναι, πυργοειδής (μεμονωμένα, στη μία πλευρά προσκολλημένα, τα επί προστώου), κυβόσχημη (επί του νάρθηκα), και κιονοστήρικτη (επί του προστώου, επί στέγης).

Στην πρώτη περίπτωση, είχαν βαριά, συμπαγή μορφή, που διακόπτεται από άνοιγμα, μόνο στον τελευταίο όροφο, όπου είναι τοποθετημένοι οι κώδωνες (Κοίμηση Νικαίας, Δαφνί), ή έχουν περισσότερα ανοίγματα, μοιρασμένα ανά όροφο (Αγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως, Βοστίτσα). Μετά τον 14^ο αι. αρχίζουν να γίνονται ελαφρότεροι με μονόλοβα ή τρίλοβα ανοίγματα, τυφλά τόξα και διάκοσμο (Μητρόπολη Μυστρά, Αγία Σοφία Τραπεζούντας, Βατοπέδι). Η διάσταση που τονίζεται περισσότερο είναι το ύψος, σε αρμονία με τον ναό πάντα, με κύριο χαρακτηριστικό την μείωση προς τα άνω.

Τα κυβόσχημα έχουν κυβική μορφή και χαμηλό ύψος, χωρίς πολλά ανοίγματα (Μονή Εσφιγμένου, Σαμαρίνα).

Τα κιονοστήρικτα εμφανίζονται μετά τον 13^ο αι., με κύριο παράδειγμα στην Ελλάδα, η Παρηγορήτισσα στην Άρτα και οι ναοί της Αρμενίας, και απολήγουν ή σε πυραμιδοειδή στέγη, ή κωνική, ή οξυκόρυφη. Τα κιονοστήρικτα, με πυραμιδοειδή ή κωνικά στέγαστρα, τα βρίσκουμε την παλαιοχριστιανική εποχή, α) υπέργειων τάφων ή μαρτυριών (Συρία, Αγ. Δημήτριος Θεσσ/νίκης), β) της Αγ. Τράπεζας (κιβώριο), γ) των φιαλών και δ)

408 Χαρ. Μπάρλα, ό. π., σ18-19

409 Χαρ. Μπάρλα, ό. π., σ20

410 Χαρ. Μπάρλα, ό. π., σ21-23

ως ηλιακούς⁴¹¹. Αυτοί που τα καθιέρωσαν όμως, είναι οι αρχιτέκτονες των ρωμανικών και γοθτικών ναών, τοποθετώντας τα σε πύργους ή στις στέγες των ναών.

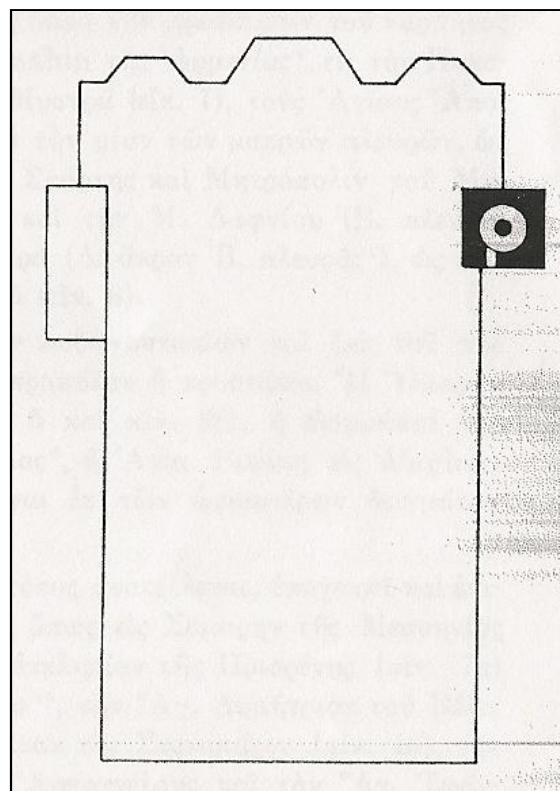
Η τοιχοποιία τους, διέφερε ανάλογα την χρονική περίοδο κατασκευής και είχε σχεδόν πάντα σχέση με το υπόλοιπο οικοδόμημα. Έχουμε παραδείγματα κωδωνοστασίων από οπτόπλινθους, με ισόδομο σύστημα και ανεπίχριστες επιφάνειες (Ραβέννα), ή από λαξευμένους πωρόλιθους. Οι βυζαντινοί της Κωνσταντινουπολίτικης σχολής, έχτιζαν με το σύστημα της εναλλαγής των οριζόντιων δόμων, από 3-4 σειρές πλίνθες και κοινή τοιχοποιία από παχύ κονίαμα. Η Ελλαδική σχολή, διατάσσει τους κανονικούς λαξευμένους πωρόλιθους κατά το ισόδομο σύστημα, που τους περιβάλλει από πλίνθους προσδίδοντας γραφικότητα και πολυχρωμία. Η εξωτερική διακόσμηση σπάνιζε, αλλά συναντάμε πώρινα διαζώματα, οδοντωτές ταινίες, κεραμικά κοσμήματα απλά ή σύνθετα, ζωφόρους, μικρογλυπτά.

Τα κωδωνοστάσια είχαν θύρες για την είσοδο σε αυτά, συνήθως με λίθινο ανώφλι και επάνω αβαθής κόγχη (ημικυκλικό υπέρθυρο), με σκοπό να ανακουφίσει το υπέρθυρο από το βάρος, να διακοσμήσει την εξωτερική επιφάνεια και να τεθεί η θύρα υπό την προστασία του αγίου, τον οποίο ζωγράφιζαν εντός της κόγχης. Τα τοξωτά ανοίγματα έμπαιναν στον όροφο που φιλοξενούσε τους κώδωνες συνήθως ήταν απλά και απέριττα, ή σπάνια με διακόσμηση πλίνθων και οδοντωτής ταινίας. Τα παράθυρα ήταν μονόλοβα, δίλοβα ή τρίλοβα, όπου τα χωρίσματα των δύο τελευταίων είχαν την μορφή αμφικιονίσκων, σπάνια πλήρη κιονίσκο (Βατοπέδι, Αγ. Απολλινάριος), λίθινων ή μαρμάρινων.

Τέλος θ' αναφερθούμε στα παρεκκλήσια που ίδρυσαν οι βυζαντινοί στα κωδωνοστάσια (ναός της Ζίκα, Όμορφη Εκκλησιά της Καστοριάς, αγία Σοφία Τραπεζούντας). Μπορεί να χρησίμευαν ως κατηχούμενα και είχαν αξιόλογες τοιχογραφίες.

411 Χαρ. Μπάρλα, ό. π., σ24. σημ. 6, Μικρογραφίες του Μηνολογίου του Βατικανού, ψηφιδωτό των Αγ. Αποστόλων Θεσσ/κης

Εικ. 68. Ο ναός του οσίου Νίκων της Σπάρτης με εμφανή τη θέση του κωδωνοστασίου. (Πηγή: Χαρ. Μπάρλα, Μορφή και Εξέλιξις των Βυζαντινών Κωδωνοστασίων, εικ.2)

5.2.Πρόταση Κατασκευής Κωδωνοστασίου

5.2.1.Περιγραφή κτίσματος

Κωδωνοστάσιο σταθερό δεν υπάρχει στο ναό. Μια μικρή, μεταλλική κατασκευή εκτελεί χρέη καμπαναριού, που επάνω της έχει στερεωθεί η καμπάνα. Η προτεινόμενη κατασκευή θα τοποθετηθεί σε απόσταση από το ναό προς τη νότια πλευρά, με ίδιο προσανατολισμό με το ναό και πρόσοψη επί της οδού Λοχαγού Δροσοπούλου. Η βασική ιδέα είναι να έχει διάθρωση όγκων όπως ο ναός. Η μορφή του είναι όμοια με του προτεινόμενου πρότυπου με σχετικές αναλογίες και διαστάσεις αλλά με υπερυψωμένο το σημείο που θα κρέμεται η καμπάνα. Θα είναι χωρισμένο σε δύο μέρη, το κάτω μέρος θα φιλοξενεί το παρεκκλήσι με την εικόνα του αγίου Νικολάου, ορθογώνιας κάτοψης, με μια μικρή κόγχη ανατολικά, και το επάνω μέρος θα είναι σε σχήμα αψίδας, με αετωματική απόληξη, όπου θα τοποθετηθεί η καμπάνα. Τα δύο μέρη θα είναι κεραμοσκεπή, το κάτω με τετράρριχτη στέγη και το επάνω με δίρριχτη.

5.2.2.Κατασκευή, υλικά και τρόπος δόμησης

Πρώτα θα γίνει εδαφολογική εξέταση για να διαπιστωθεί αν το έδαφος που επιλέξαμε είναι κατάλληλο για την οικοδόμηση του κωδωνοστασίου και για να καθοριστεί το είδος και το βάθος της θεμελίωσης. Θα ακολουθήσει στατική μελέτη που θα εξασφαλίσει τα προτεινόμενα μεγέθη υποστυλωμάτων και οπλισμού.

Η βάση της κατασκευής, οι βαθμίδες, τα εμφανή στρογγυλά υποστυλώματα (κίονες) και οι στέγες, θα είναι από οπλισμένο σκυρόδεμα και θα χρησιμοποιηθούν ξυλότυποι. Εναλλακτικά, εάν η στατική μελέτη το επιτρέπει, τα υποστυλώματα προτείνεται να γίνουν από πωρόλιθο με εσωτερική χαλύβδινη ενίσχυση. Εάν γίνουν από σκυρόδεμα, η τελική επιφάνεια θα επεξεργαστεί κατάλληλα ώστε να δεχτεί επικάλυψη με ασβεστοσιμεντοκονίαμα, ώστε να μοιάζει η επιφάνεια πόρινη. Τα υποστυλώματα του ανώτερου τμήματος θα κατεβαίνουν μέχρι τη θεμελίωση διαπερνώντας την κατώτερη στέγη.

Οι επιφάνειες του σκυροδέματος θα επιχριστούν με ασβεστοσιμεντοκονίαμα και θα βαφτούν. Εναλλακτικά μπορούν να επενδυθούν με λεπτές πέτρινες πλάκες, στο χρώμα της ώχρας. Το παρεκκλήσι θα είναι κατασκευασμένο από συμπαγή τούβλα, διαστάσεων 10/28/3 εκ., χρώματος κόκκινου, με αρμολόγημα ίδιου πάχους με το τούβλο από ασβεστοσιμεντοκονίαμα. Τοξωτό άνοιγμα θα κατασκευαστεί στην ανατολική κόγχη με μονόλοβο παράθυρο και ξύλινο διάφραγμα με έγχρωμους ύαλους. Στους πλαϊνούς τοίχους, θα κατασκευαστούν εσωτερικά υποδοχές που να επιτρέπουν την στερέωση των εικόνων του αγίου Νικολάου και αγίας Παρασκευής.

Στις στέγες θα καλυφθούν με κεραμίδια βυζαντινού τύπου, διαστάσεων 12/30/15εκ., ανοιχτού κόκκινου χρώματος. Οι βαθμίδες και το δάπεδο, θα επικαλυφθούν με μαρμάρινες πλάκες.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα εργασία αναδεικνύεται η ιστορική και αρχαιολογική αξία του μνημείου, διαχρονικά, η κατασκευαστική και μορφολογική του διάρθρωση και η παθολογία που το διέπει εξαιτίας διάφορων αιτιών. Η αρμόζουσα αποκατάσταση δεν μπορεί να δοθεί μέσα στα πλαίσια αυτής της εργασίας, καθώς απαιτούνται εξειδικευμένες γνώσεις. Πρόχειρες επεμβάσεις ή οι ίδιες οι κατασκευαστικές φάσεις του μνημείου, δίνουν την σημερινή μέτρια κατάσταση του ναού. Οι επεμβάσεις που έχουν γίνει μέχρι τώρα στο μνημείο είναι αποσπασματικές και χωρίς στρατηγικό σχεδιασμό, με άκριτη χρήση ασύμβατων υλικών. Όλα τα παραπάνω συνηγορούν στην άμεση αποκατάσταση του.

Η επιλογή των κατάλληλων μεθόδων, για την αποκατάσταση του μνημείου και ο τρόπος που θα εφαρμοστούν, θα καθορίσει την επιτυχία της επέμβασης. Όπως έχει προαναφερθεί μέσα στην εργασία, η αποκατάσταση πρέπει να αποτελέσει έργο υπεύθυνης και συντονισμένης μελέτης διεπιστημονικής ομάδας, Αρχιτεκτόνων, ειδικευμένων Πολιτικών Μηχανικών, Χημικών Μηχανικών, Συντηρητών, Γεωλόγων, Βιολόγων κ.ά. με βάση το θεσμικό και νομοθετικό πλαίσιο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο ναός έχει αρχιτεκτονική και πολιτιστική αξία, λόγω της μοναδικότητας στην περιοχή του συγκεκριμένου αρχιτεκτονικού τύπου και της καλής διατήρησής του εν γένει.

Ως μονή δεν έχει υπόσταση, όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα. Στερείται του συνόλου των στοιχείων, που θα πλαισίωναν μια τέτοια εικόνα, (περίβολος, κελιά, ιερά σκεύη, αρχαία, παλαιές εικόνες, βιβλιοθήκη, χειρόγραφα και βέβαια μοναχούς). Απομένει όμως το πιο ισχυρό στοιχείο, το καθολικό, ο ναός, εξαιτίας του οποίου, μπορεί κάποτε να υπήρξαν τα υπόλοιπα. Η σημερινή πλαισίωσή του, από τα σπίτια των κατοίκων του Πλατανίου, του δίνει μια άλλη υπόσταση, αυτή του ενοριακού ναού, της οικειότητας, της προσέγγισης, της καθημερινής, αδιάλειπτης επαφής με τους πιστούς. Οι κάτοικοι αισθάνονται το μνημείο, ως ένα ζωντανό κομμάτι της ιστορίας, που παραμένει ακλόνητο και συνεχίζει την πορεία του. Τους συντροφεύει, πολλούς από αυτούς, από το πρώτο δευτερόλεπτο της ζωής τους, ίσαμε το τελευταίο.

Αν κάθε πόλη, κάθε χωριό, κάθε περιοχή, προσπαθεί να καθορίσει εντός του ένα ορόσημο αναγνωρισιμότητας, ένα στίγμα με απόλυτες συντεταγμένες, τότε το Πλατάνι το έχει βρει, στο ναό του Αγίου Νικολάου.

Κατάλογος Φωτογραφιών

Εικ.1. Ψηφιακός χάρτης της ευρύτερης περιοχής Ρίου (Πηγή: Google earth).	σ9
Εικ.2. Πλατάνι. (Πηγή: Google earth)	σ9
Εικ.3. Η διαμόρφωση του εδάφους (Πηγή: Google earth)...	σ10
Εικ.4. Πανοραμική άποψη (φωτ. ομάδας).....	σ11
Εικ.5,6,7. Κατάσταση «της Επαρχίας Πατρών και Αιγιαλείας ευρισκομένων Εκκλησιών και των εν αυτής υπηρετούντων» (Πηγή: Γ.Α.Κ.).....	σ25
Εικ.8. Φωτογραφία δυτικής όψης αγ. Νικολάου, Λαμπάκης 1892 (Πηγή: Ιστ. Φωτ. Αρχείο του ΒΧΜ- Αρχείο ΧΑΕ, κωδ.1816).....	σ28
Εικ.9. Φωτογραφία νοτιοδυτικής όψης αγ. Νικολάου, Λαμπάκης 1892 (Πηγή: Ιστ. Φωτ. Αρχείο του ΒΧΜ - Αρχείο ΧΑΕ, κωδ. 1815).....	σ28
Εικ.10. Φωτογραφία βορειοανατολικής όψης αγ. Νικολάου, Λαμπάκης 1892, (Πηγή: Ιστ. Φωτ. Αρχείο του ΒΧΜ - Αρχείο ΧΑΕ, κωδ.1817).....	σ29
Εικ.11. Ο Παπανδρέας (Πηγή: Παπανδρέας ο Σεβάσμιος, Φυλλάδιο Εκκ. Συμβ. Ι.Ν. Εισοδίων της Θεοτόκου Φαρών, 2001).....	σ29
Εικ. 12. Πίσω όψη από τα νοτιοανατολικά Ν. Τριάντης, 1938 (Αναδ. από Αχαϊκά, Τεύχος 15, Δ' έτος, 1940, Πηγή: http://www.mouseiotiprou.gr).....	σ30
Εικ. 13. Δυτική όψη, Ν. Τριάντης, 1938, (Αναδ. από Αχαϊκά, Τεύχος 15, Δ' έτος, 1940, Πηγή: http://www.mouseiotiprou.gr).....	σ30
Εικ. 14. Γκραβούρα του Γεώργιου Τσονακίδη (1963) με την νοτιοανατολική όψη του ναού του αγ. Νικολάου. (Πηγή: Λεύκωμα πόλεως Πατρών, ΔΗΜΟΣ ΠΑΤΡΕΩΝ, εκδ. Αυγερινόπουλος, Πάτρα 1988).....	σ31
Εικ. 15. Πίσω όψη αγίου Νικολάου (Πηγή: Α. ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΙΣ and TH. ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΚΗΑΙΑ AND ILIA, 1973, σ21).....	σ32
Εικ. 16. Το πανηγύρι της αγίας Παρασκευής στο Πλατάνι. (Πηγή: Εκπολιτιστικός Σύλλογος Πλατανίου).....	σ36
Εικ. 17. Κάτοψη βασιλικής από την Αγ. Σοφία Αχρίδος, αναδ. από «Χ. Μπούρα, Βυζ. αρχιτέκτονες και αρχιμάστορες, 2010, σ33, εικ. 14, ...	σ56
Εικ. 18. Η Βασιλική της Τύρου, (αναδ. από Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ31, εικ. 11,.....	σ58
Εικ. 19. Οι δύο θεμελιώδεις τύποι Ρωμαϊκών βασιλικών κατά Legoux (αναδ. από Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ63, εικ. 35).....	σ60
Εικ. 20. Η αγία Σοφία Κωνσταντινούπολης, (Αναδ. από Α. Ορλάνδος, Βυζαντινή Αρχιτεκτονική, 1998, σ14, εικ.8)	σ63
Εικ. 21. Τρίκογχοι ναοί με πλατύτερο νάρθηκα από το δυτικό σκέλος, 1. άγιος Δημήτριος Βαράσοβας, 2. η Πανάχραντος στο Zlesti Αχρίδος(Βόρεια Μακεδονία), 3. άγιος Γεώργιος ο Κρυνονερίτης, Σέρρες. (Πηγή: Π. Βοκοτόπουλος, ΑΡΜΟΣ, Πλατάνι, σ383-405, σχ6).....	σ86
Εικ. 22. Κάτοψη τρίκογχου Καστρίτσας Ηπείρου (Πηγή: Αναδ. από Α. Ορλάνδος, ΑΒΜΕ, Τ. Α', 1935, σ111-116, Βιβλιοθήκη ΑΑΕ).....	σ86

- Εικ. 23. Κάτοψη και τομή κατά μήκος αγίου Νικολάου, Κόντρα Αττικής, Πηγή: Χ. Μπούρας, Ιστ. Αρχιτ. Μνημ. έργου, Τ. Β', 2001, σ218).....σ86
- Εικ. 24. Κατόψεις τρίκογχων ναών (Πηγή: Αναδ. Α. Ορλάνδος, ΑΒΜΕ, Τ. Α', 1935, σ111-116, Βιβλιοθήκη ΑΑΕ) σ87
- Εικ. 25. α. Τρίκογχο μαρτύριο, β. Βασιλική με προσκολλημένο τρίκογχο, γ. Κοιμητηριακή βασιλική (Πηγή: Ε. Μαρκή, Τα χριστιανικά κοιμητήρια στην Ελλάδα, ΔΧΑΕ, Τόμος ΚΓ', σ170-172) σ88
- Εικ. 26. Κάτοψη της βασιλικής της Κορίνθου, (Αναδ., Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ176, εικ185) σ88
- Εικ. 27. Εγγεγραμμένο τρίκογχο, Ιερό Αιγύπτου, (Αναδ. Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ213 εικ.168) σ89
- Εικ. 28. Το εγγεγραμμένο τρίκογχο ιερό της Ερυθράς μονής, (Αναδ. από Α. Ορλάνδος, «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική», 1952, σ213, εικ.168).....σ89
- Εικ. 29. Κάτοψη της μονής Μεγίστης Λαύρας (αναδ. από Παύλος Μυλωνάς, «Η αρχική μορφή του καθολικού της Μεγίστης Λαύρας», περιοδικό Αρχαιολογία, τεύχος 1, 1981, σ58, εικ12).....σ91
- Εικ. 30. Άποψη του καθολικού της μονής Μεγίστης Λαύρας (αναδ. από Παύλος Μυλωνάς, «Η αρχική μορφή του καθολικού της Μεγίστης Λαύρας», περιοδικό Αρχαιολογία, τεύχος 1, 1981, σ54, εικ2).....σ92
- Εικ. 31. Κάτοψη μονής Βατοπεδίου, με προσκολλημένο δεξιά το τρίκογχο παρεκκλήσι του αγίου Νικολάου (Πηγή: ΕΑΔΔ, Σ. Μαμαλούκος, Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου, Μέρος 2^ο, σ3, σχ. 2).....σ93
- Εικ. 32. Καθολικό μονής Αγ. Νικολάου Μελισσουργείου Ουρανούπολεως, Αναπαράσταση κατόψεως, (Πηγή: ΕΑΔΔ, Σ. Μαμαλούκος, Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου, Μέρος 2^ο, σ150, σχ. 109Α).....σ94
- Εικ. 33. Καθολικό μονής Αγ. Νικολάου Μελισσουργείου Ουρανούπολεως, Αναπαράσταση βόρειας όψης, (Πηγή: ΕΑΔΔ, Σ. Μαμαλούκος, Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου, Μέρος 2^ο, σ152, σχ. 109Γ).....σ94
- Εικ. 34. Μονή Μολυβδοσκεπάστου, εξωτερική όψη (Πηγή: <http://vatopaidi.wordpress.com/2012>).....σ 97
- Εικ. 35. Κάτοψη μονής Μολυβδοσκεπάστου (Πηγή: http://www.molyvdoskepasto.gr/theotokos_arxitektoniki.html).....σ 97
- Εικ. 36. Άποψη Κουμπελίδικη, (Πηγή: <http://gokastoria.gr>).....σ99
- Εικ. 37. Νεώτερη Κάτοψη Κουμπελίδικη, (Πηγή: http://odysseus.culture.gr/h/2/gh2560.jsp?obj_id=1715).....σ99
- Εικ. 38. Άποψη της Κουμπελίδικης, από παλιά φωτογραφία, (Πηγή: “arxitectonas”, <http://wikimapia.org>) σ100
- Εικ. 39. Παλαιότερη Κάτοψη Κουμπελίδικη, (αναδημοσίευση από Α. Ορλάνδος, ΑΒΜΕ, Τ. Α', 1935, σ111-116, εικ.8) σ100
- Εικ. 40. Αρχική κάτοψη του ναού του Προφήτη Ηλία Θεσσαλονίκης. (Πηγή: <http://www.it.uom.gr/project/monuments/ilias.htm>) σ101

- Εικ. 41. Προφήτης Ηλίας Θεσσαλονίκης, Πίσω όψη, (Α.Α. Νοβέλλο, Η βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα) σ102
- Εικ. 42. Νεώτερη κάτοψη του Προφήτη Ηλία Θεσσαλονίκης (αναδ. από Χ. Μπούρα, Βυζαντινοί αρχιτέκτονες και αρχιμάστορες, 2010, σ25, εικ. 7).....σ102
- Εικ. 43. Άποψη του αγ. Νικολάου (Πηγή: <http://www.imsn.gr/ekdoseis>) ..σ103
- Εικ. 44. Κάτοψη αγ. Νικολάου Σερρών, (Αναδ. από Α. Ορλάνδος, ΑΒΜΕ, Τ. Α΄, 1935, σ111-116, εικ.11, Πηγή: Βιβλιοθήκη ΑΑΕ) σ103
- Εικ. 45. Ανατολική όψη, άγιοι Απόστολοι Σολάκη, Αρχαία Αγορά, Αθήνα, (σχέδιο W. B. Dinsmoor Jr, - φωτο. Βαγ. Τσακανίκας) σ104
- Εικ. 46. Νοτιοδυτική άποψη, άγιοι Απόστολοι Σολάκη, Αρχαία Αγορά, Αθήνα, (φωτο. Βαγ. Τσακανίκας) σ105
- Εικ. 47. Εσωτερικό του τρούλου, άγιοι Απόστολοι Σολάκη, Αρχαία Αγορά, Αθήνα, (φωτο. Βαγ. Τσακανίκας) σ105
- Εικ. 48. Κατόψεις αγίων Αποστόλων Σολάκη, που αναπαριστούν τις φάσεις επεμβάσεων της εκκλησίας, (φωτο. Βαγ. Τσακανίκας) σ106
- Εικ. 49. Κάτοψη πριν την αποκατάσταση άγιοι Απόστολοι Σολάκη,, Σχέδιο. Δημιουργοί: R. Weir-Schultz, S. Barnsley. Αρχείο Byzantine Research Fund, Βρετανική Σχολή Αθηνών. Αδημοσίευτο (Πηγή: <http://www.eie.gr>) σ106
- Εικ. 50. Κάτοψη αγίου Δημητρίου Βαράσοβας Αιτωλοακαρνανίας (Αναδ. από Ν. Γκιολές, Βυζαντινή ναοδομία 600-1204, σ67, εικ. 39) σ107
- Εικ. 51. Ναός Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, Καστοριά, Μπροστινή και πίσω όψη. (Πηγή: <http://fos-kastoria.blogspot.gr/2011/08/9-6.html>) σ108
- Εικ. 52. Κάτοψη και κατά μήκος τομή, αναπαράσταση, του αγίου Νικολάου Αυλίδας, (Αναδ. από Χ. Μπούρας, Συμπληρωματικά στοιχεία για ένα κατεστραμμένο ναό της Βοιωτίας, ΔΧΑΕ 4, 1966, σ231, εικ.3) σ109
- Εικ. 53. Βόρεια όψη αγ. Νικολάου Αυλίδος, αναπαράσταση, (Αναδ. από Χ. Μπούρας, Συμπληρωματικά στοιχεία για ένα κατεστραμμένο ναό της Βοιωτίας, ΔΧΑΕ 4, 1966, σ235, εικ.5).....σ110
- Εικ. 54. Η βόρεια πλευρά του ναού του αγίου Σώζοντος (Μ. Γρηγοράκης, Ι. Κοντός, Κ. Λιακοπούλου, Π. Μουντζούρης), (Αναδ. από Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ299, εικ.353) σ111
- Εικ. 55. Η ανατολική πλευρά του ναού του αγίου Σώζοντος, Σκριπού, Αναδημοσίευση από Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ298, εικ.351 .....σ111
- Εικ. 56. Κάτοψη και κατά μήκος τομή του αγίου Σώζοντος (Μ. Γρηγοράκης, Ι. Κοντός, Κ. Λιακοπούλου, Π. Μουντζούρης) (Αναδ. από Χ. Μπούρας - Λ. Μπούρα, Ελλαδική ναοδομία 12ου αι., σ299, εικ.352).....σ111
- Εικ. 57. Άποψη του αγ. Νικολάου Λάρυμνας (Αναδ. από Ε. Π., ΕΜΠ, Τμ. Αρχιτεκτόνων, Αποκ. και στερέωση βυζαντινού ναού αγ. Νικολάου Λάρυμνας, Επιστ. Υπ.: Χ. Μπούρας, Κύριος ερ.: Στ. Μαμαλούκος, Μάρτιος 2000, το υλικό παραχωρήθηκε από την καθηγήτρια κ. Αναστασία Γεωργιάδη).....σ112
- Εικ. 58. Κάτοψη του αγίου Νικολάου Λάρυμνας (Αναδ. από Ε. Π., ΕΜΠ, Τμ. Αρχιτεκτόνων, Αποκ. και στερέωση βυζαντινού ναού αγ. Νικολάου Λάρυμνας,

- Επιστ. Υπ.: Χ. Μπούρας, Κύριος ερ.: Στ. Μαμαλούκος, Μάρτιος 2000, το υλικό παραχωρήθηκε από την καθηγήτρια κ. Αναστασία Γεωργιάδη).....σ112
- Εικ. 59. Άποψη της Curtea de Argeş (Πηγή: <http://www.tkinter.smig.net/romania/Manole/29.htm>).....σ113
- Εικ. 60. Κάτοψη της μονής της Curtea de Argeş, Ρουμανία, (Πηγή εικ.: THE STRUCTURE OF THE MONASTERY CHURCH FROM CURTEA DE ARGEŞ, A THEOLOGICAL INTERPRETATION, Elisabeta Negrău, European Journal of Science and Theology, March 2010, Vol.6, No.1, 59-66).....σ113
- Εικ. 61. Άποψη ναού του αγίου Ανανία, κάτοψη και τομή (Πηγή: <http://www.virtualani.org>) σ114
- Εικ. 62. Κάτοψη και τομή, άγιοι Απόστολοι Σολάκη, και οι πίνακες καταχώρησης φωτομετρικών στοιχείων, (Αναδ. από Γ. Τριανταφυλλίδης, Στοιχεία φυσικού φωτισμού των Βυζαντινών εκκλησιών, 1964, σ87,88,89, εικ. 104,105, πίνακες II,II',III,III', IV) σ118
- Εικ. 63. Ο Παντοκράτορας ως «Δίκαιος Κριτής» στο μετάλλιο του τρούλου του καθολικού της μονής Δαφνίου. (Πηγή: <http://www.haidari.gr/Default.aspx?tabid=169&language=el-GR>) σ134
- Εικ. 64. Προοπτικό σχέδιο του εσωτ. βυζαντινού ναού (προς Ανατολή) με το τυπικό μεταεικονομαχικό πρόγραμμα, (σχέδιο Τζ. Αλμπάνη, αναδ. ΕΑΠ, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Τέχνη, τ. Β', σ101, σχ1) σ135
- Εικ. 65. Προοπτικό σχέδιο του εσωτ. βυζαντινού ναού (προς Δύση) με το τυπικό μεταεικονομαχικό πρόγραμμα, (σχέδιο Τζ. Αλμπάνη, αναδ. ΕΑΠ, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Τέχνη, τ. Β', σ102, σχ2) σ135
- Εικ. 66. Η διάταξη των διαφόρων μερών του τέμπλου (Πηγή: Ελληνικός λαϊκός Πολιτισμός, τ. Β', 1986, σ126,127 - σκίτσο Κίτσου Μακρή) σ136
- Εικ. 67. Μεταμόρφωση του Σωτήρος στην Καστοριά, (Πηγή: <http://www.cyberotsarka.gr/tsarkes/nomos-kastorias/59-naos-metamorfoseos.html>).....σ162
- Εικ. 68. Ο ναός του οσίου Νίκων της Σπάρτης (Πηγή: Χαρ. Μπάρλα, Μορφή και Εξέλιξις των Βυζαντινών Κωδωνοστασίων, εικ.2) σ227
- Εικ. 69. Ανατολική κόγχη του ναού του αγ. Νικολάου στα Μύρα. Πηγή:<http://www.onassis.gr/public-benefit-sponsorships.php?id=7>.....σ251

Κατάλογος χαρτών

X 1 Χάρτης κατολισθήσεων, (Γεωργαλάς - Μάλλιαρη, Στοιχεία Γεωλογίας και Ορυκτολογίας, σ109).....	σ16
X 2. Νοβέλλο, Ανδριάνο Αλπάγκο, Δημητροκάλλης, Γεώργιος, Η Βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα, LIBRO ΕΠΕ	σ53
X 3. Χάρτης που δείχνει την τοπογραφία του Μ. Παλατιού στην Κων/πολη, (Πηγή: http://www.stougiannidis.gr/byz_lexicon.htm)	σ78

Κατάλογος Πινάκων

Π 1. Δημοτική κατάσταση και πληθυσμός	σ8
Π 2. Πίνακας μονόκλιτων τρίκογχων ναών κατά Σ. Μαμαλούκο (Πηγή: Σ. Μαμαλούκος, Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου, Μέρος 1ο, σ122)	

Κατάλογος σχημάτων

Σχ.1. Σκαρίφημα χρήσεων γης	σ41
Σχ. 2. Κάτοψη, τομή και προοπτική απεικόνιση τρούλου με κυλινδρικό τύμπανο (Αναδ. Χ. Μπούρας, Ιστ. της Αρχιτεκτονικής, τ. Β΄, 2001, σ113)	σ160
Σχ. 3. Κατασκευή τρούλου, (Πηγή: Ρ. Φυρνώ - Τζόρνταν, Ρόμπερτ, Ιστορία της αρχιτεκτονικής, 1980, σ101, εικ. 65)	σ162
Σχ. 4. Βυζαντινά τόξα, α. ημικυκλικό, β. υπερυψωμένο γ. πεταλόμορφο, (Αναδ. από Χ. Μπούρας, Ιστ. της Αρχιτεκτονικής, τ. Β΄, 2001, σ116).....	σ162
Σχ. 5. Κάτοψη, τομή και προοπτική απεικόνιση βυζαντινού τύπου σταυροθολίου (Αναδ. από Χ. Μπούρας, Ιστ. της Αρχιτεκτονικής, τ. Β΄, 2001, σ114).....	σ163
Σχ. 6. Κάτοψη, τομή και προοπτική απεικόνιση απλών σφαιρικών τριγώνων (Αναδ. Χ. Μπούρας, Ιστ. της Αρχιτεκτονικής, τ. Β΄, 2001, σ111)	σ163
Σχ. 7. Τα τρία συστήματα αντιστηρίξεως σφαιρικών θόλων ή τρούλων, (Choisy) (Αναδ. Χ. Μπούρας, Ιστ. της Αρχιτεκτονικής, τ. Β΄, 2001, σ117)	σ163
Σχ. 8. Κατασκευή τόξου, ασπίδας, σταυροθολίου, (Πηγή: Ρ. Φυρνώ - Τζόρνταν, Ρόμπερτ, Ιστορία της αρχιτεκτονικής, 1980, σ69, εικ. 41).....	σ164
Σχ. 9. Πλινθοπερίκλειστο σύστημα τοιχοποιίας, οδοντωτή ταινία και οδοντωτό γείσο σε όψη και τομή, (Αναδ. Χ. Μπούρας, Ιστ. της Αρχιτεκτονικής, τ. Β΄, 2001, σ220)	σ165
Σχ.10. Φάσμα Φόντου	σ174
Σχ.11. Φάσμα Πωρόλιθου.....	σ175
Σχ.12.Φάσμα Πέτρας	σ175
Σχ.13. Φάσμα Μαρμάρου	σ176
Σχ.14. Φάσμα Πλίνθου	σ176
Σχ.15. Φάσμα Κονιάματος	σ177
Σχ.16. Φάσμα Ποταμίσιας άμμου	σ177
Σχ.17. Σύγκριση των φασμάτων, κονιάματος, άμμου, ασβέστη, πλίνθου.....	σ177

Σχ. 18. Ποσοτικοποίηση των πέντε δειγμάτων πυριτικής άμμου.....	σ178
Σχ.19. Ηλιακός χάρτης στις 36ο Β.Γ.Π	σ215
Σχ. 20. Σχέδιο, με αποτυπωμένα τα αποτελέσματα του ηλιακού χάρτη και οι προτεινόμενες θέσεις των νέων ανοιγμάτων του τρούλου.....	σ217
Σχ. 21. Ανάκλαση του ήχου (A. Everest, Εγχειρίδιο ακουστικής, 1998, σ223, σχ. 10-1 & σχ. 10-2)	σ219
Σχ. 22. Προσχέδιο που απεικονίζει την λύση των ανακλαστήρων για την βελτίωση της ακουστικής του νάρθηκα.....	σ220
Σχ. 23. Τρισδιάστατη σχεδίαση της ακουστικής πρότασης.....	σ221

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Λεξικά – Εγκυκλοπαίδειες – Πρακτικά συνεδρίων

- BYZANTINO ΛΕΞΙΚΟ ΣΟΥΪΔΑ, Εισαγωγή: Βασίλης Κατσαρός, Θύραθεν εκδόσεις, Θεσσαλονίκη 2002.
- Διαμαντίδης, Αντώνης, Λεξικό των –ισμών, Εκδ. Γνώση, Αθήνα 2003.
- Λεξικό αρχαίας ελληνικής γλώσσας, Παν. Γιαννακόπουλος, Εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα.
- Μείζον Ελληνικό λεξικό, Τεγόπουλος-Φυτράκης, 2η έκδ., Αθήνα 1999.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος, Δ., Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Ιστορία των λέξεων, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε. Αθήνα 2010.
- Ευρετήριο Νομοκανονικών Αποφάσεων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Απόφαση υπ αρ. 41/145/17-1-2007 Ιεράς Συνόδου.
- Ιστορία των Ελλήνων, Βυζαντινός Ελληνισμός, Μεσοβυζαντινοί χρόνοι, 6ος τόμος, Εκδ. Ηλίας Μανιατέας – Ιωάννης Τεγόπουλος, «ΔΟΜΗ» Α.Ε.
- Βυζαντινή αρχιτεκτονική και λατρευτική πράξη, Επιμ. Χατζητρύφωνος Ευαγγελία, Καραγιάννη Φλώρα, ΑΙΜΟΣ, Πρακτικά 1ου σεμιναρίου: Μηχανιώνα Θεσσαλονίκης, 13 Ιουνίου 2005, University Studio Press, Θεσσ/νίκη 2006.
- Μεντζελόπουλος, Σωτ., Μεγάλη Πελοποννησιακή Εγκυκλοπαίδεια, Παπαθεοδωρόπουλος Ιωάννης, Α', Αθήνα 1960.
- «Η Αρχιτεκτονική ως Εικόνα. Πρόσληψη και αναπαράσταση της αρχιτεκτονικής στη βυζαντινή τέχνη», Επιμέλεια: Ε. Χατζητρύφωνος - S. Curčić, Κατάλογος έκθεσης, Έκδοση: ΕΚΒΜΜ, Θεσσαλονίκη 2009.

Περιοδικός Τύπος - Εφημερίδες - Λευκώματα - Φυλλάδια - Ταξιδιωτικοί Οδηγοί

- Αρχαιολογία, Παύλος Μυλωνάς, άρθρο, «Η αρχική μορφή του καθολικού της Μεγίστης Λαύρας, αναθεώρηση ορισμένων θεωριών για την προέλευση του τύπου», τεύχος 1, 1981, σ52-63.
- Βίος και θαύματα του Αγίου Νικολάου, Αρχιεπισκόπου Μύρων Λυκίας του θαυματουργού, εκδοτικός οίκος Χ. & Ιω. Καγιάφα, Αθήνα – Πάτρα.
- Παπανδρέας ο Σεβάσμιος, Συνοπτική βιογραφία του μακαριστού ιερέα Π. Ανδρέα - Παπανδρέα, Εκκλησιαστικό συμβούλιο Ι.Ν. Εισοδίων της Θεοτόκου Φαρών, 2001.
- Ιστορικά Θέματα, Τεύχος 27, Μάρτιος 2004, Φωτεινή Πέρρα, «Το Βασίλειο του Μορέα (1685-1715) Η τελευταία βενετική κτήση στην ηπειρωτική Ελλάδα».

- Κατακόμβη, Εξαμηνιαία έκδοση Μητροπολιτικού – Καθεδρικού Ι.Ν. Αγ. Νικολάου Βόλου, Αφιέρωμα στον Άγιο Νικόλαο, Ανάπλαση της μορφής του Αγ. Νικολάου από τον καθηγητή της ανατομίας στο πανεπιστήμιο του Bari, Luigi Martino, Φωτίου Νικητοπούλου, Θεολόγου, Δεκέμβριος 1998, σ38-52.
<http://imd.gr/site/mainpage>
- Λεύκωμα πόλεως Πατρών, Χαρακτικά σχέδια Τσονακίδης Γεώργιος, ΔΗΜΟΣ ΠΑΤΡΕΩΝ, εκδ. Αυγερινόπουλος, Πάτρα 1988.
- Τριάντης, Νικ., Γ, Βυζαντινά Εκκλησιαί των Πατρών, Άγιος Νικόλαος Πλατανίου (μελέτη), Περιοδικό Αχαϊκά, Κ. Τριανταφύλλου, Έτος Δ΄, αρ. 15, Πάτρα 1940.
- Πηγή:<http://www.mouseiotipou.gr/arxeion-xml/pages/esiepi/internet/intro>
- Φλωρεντία & Τοσκάνη, The National Geographic Traveler, Ελληνική έκδοση Δ.Ο. Λαμπράκη, 2002.

Γενική Βιβλιογραφία

- Αβραμίδης Δ. - Μάγνης Θ., Ιστορίες της πόλης, Εφημερίδα Πελοπόννησος, Εκδ. Περί τεχνών, Πάτρα 2004.
- Αναγνωστόπουλος, Σπυρίδωνας, Π., Το Ελληνικό Θαβώρ, Ιερά Μονή Αγ. Νικολάου Βλασίας, εκδ. επιμ. Ηγουμένου π. Θεοδωρήτου Ζουρνά Αρχιμανδρίτου, 1982.
- Αντουράκης, Γεώργιος, Χριστιανική Αρχαιολογία, τομ. Α΄, Αθήνα 1984.
- Ασλανίδης, Κλήμης,- Βογιατζής, Σωτήρης, -Πινάτση, Χριστίνα, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ, Τόμος 6, Αθήνα 2002.
- Βιάζης, Γεώργιος, Α., Τεχνολογία Δομικών Υλικών, αναθεωρημένη έκδοση, Αθήνα, Ιούλιος 2005.
- Βογιατζής, Σωτήρης, «Στοιχεία για την οικοδομική ιστορία της Ι. Μονής Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους. Το σύμπλεγμα της εισόδου», ΔΧΑΕ, Περίοδος Δ', Τ. ΚΑ' (2000), σ55-68.
- Βοκοτόπουλος, Παναγιώτης, «Ο τρίκογχος ναός του Αγίου Νικολάου στο Πλατάκι Αχαΐας» ΑΡΜΟΣ, τιμητικός τόμος στον καθηγητή Μουτσόπουλο, Πολυτεχνική σχολή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 383-405.
- Βοκοτόπουλος, Π., Η Αρχιτεκτονική της Δυτικής Ελλάδος, σ81- 91, άρθρο στο έργο «Η Βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα», Νοβέλλο, Ανδριάνο Αλπάγκο, Δημητροκάλλης, Γεώργιος, LIBRO ΕΠΕ, 1996.
- Γαλανόπουλος, Α. Γ., Ο σεισμικός κίνδυνος στην Αχαΐα και τα περίχωρα, σ44-55, Τ. Α΄, Άρθρο στο έργο «Τόμος τιμητικός Κ. Ν. Τριανταφύλλου», Πάτρα 1993.
- Γεωργαλάς, Γεώργιος, Κ., Μάλλιαρη-Πατέρα Ακριβή, Στοιχεία Γεωλογίας και ορυκτολογίας, βιβλίο Α΄ Λυκείου, ΟΕΒΔ, Αθήνα 1966.

- Γεωργόπουλου, - Βέρρα, Μυρτώ, Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μοναστήρια της Αχαΐας, συλλογικός τόμος, υπό την αιγίδα της πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης «Πάτρα 2006», Αθήνα 2006
- Γκιολές, Νικόλαος, Βυζαντινή Ναοδομία (600-1204), Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1992.
- Γκιολές, Ν., «Οι Δέκα Άγιοι Μάρτυρες των Μεγάρων, η εποχή επανεμφάνισής τους και τα κατάλοιπα των παλαιοχριστιανικών μαρτυριών τους», ΔΧΑΕ, Τ. ΚΓ' (2002), σ83-98.
- Δεληγιάννη - Δωρή, Ελένη, Επιβίωση της Βυζαντινής και νέες μορφές της Μεταβυζαντινής αρχιτεκτονικής, Διάλεξη στη σειρά: Όψεις της Βυζαντινής Κοινωνίας, 25-02-1992, Ίδρυμα Γουλανδρή - Χόρν, Αθήνα 1993, σ16-43.
- Δημακόπουλος, Ιορδάνης, Ε., SCRIPTA MINORA, Υπουργείο Πολιτισμού Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 88, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Διεύθυνση Δημοσιευμάτων, Αθήνα 2005.
- Everest, Alton, F., Εγχειρίδιο ακουστικής, 3η εκδ., εκδ. Α. Τζιόλα. Ε, Θεσσαλονίκη 1998.
- Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σπουδές στον Ελληνικό πολιτισμό, Τόμος Β, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Τέχνη, Πάτρα 1999.
- Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σπουδές στον Ελληνικό Πολιτισμό, Ιστορία της Ελληνικής Αρχιτεκτονικής και Πολεοδομίας, Τόμος Δ, Πάτρα 2001.
- Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός, από ομάδα εργασίας (Βογιατζόγλου, Δρακοπούλου, Καζολέα, κ. ά), τ. Β', Λαϊκές τέχνες-Μουσική-Χορός-Θέατρο σκιών, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1986.
- Delvoye, Charles, Βυζαντινή Τέχνη, Εκδ. Δ. Παπαδήμα, Αθήνα 1994.
- Θωμόπουλου, Στέφανου, Ν., Ιστορία της Πόλεως Πατρών από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1821, 4η έκδοση, επιμέλεια Βασίλη Κ. Λάζαρη, Τόμος Α' Πάτρα 1998, Τόμος Β' Πάτρα 1999, Αχαϊκές εκδόσεις.
- Ζήβας, Διονύσης, Α. Τα μνημεία και η πόλη, LIBRO/ Αρχιτεκτονική - Πόλεις, Αθήνα 1997.
- Ηλιάδη, Αμαλία, Οι βίοι των αγίων της βυζαντινής περιόδου ως ιστορικές πηγές, Τρίκαλα 2005.
- Ιωαννίδου, Βασ., Σκουτέρη, Βασ., Κατήχησις και Λειτουργική της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας, Γ' & Ε' Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1972.
- Καλλίνικου, Κων., Πρωτοπρεσβύτερου, Ο Χριστιανικός ναός και τα τελούμενα εν αυτώ, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1969.
- KARAKATSANIS A. and STATHAKOPOULOS TH. (Καρακατσάνη, Αγάπη και Σταθακόπουλος, Θ.), AKHAIA AND ILIA, NATIONAL BANK OF GREECE, ATHENS 1973.
- Καρζής, Θεόδωρος, Οι πατρίδες των Ελλήνων, Τ. Β', Κωνσταντινούπολη, Εκδ. Α. Α. Λιβάνη, Εφημ. Ελεύθερος τύπος, Αθήνα 2002.
- Κλάδου, Α. Ι., Εφετηρίς του Βασιλείου της Ελλάδος δια το έτος 1837, εκ της Βασιλικής Τυπογραφίας και λιθογραφίας, Αθήνα 1837, σ212.

- Krautheimer, Richard, Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Αρχιτεκτονική, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (ΜΙΕΤ), Αθήνα, Μάρτιος 1998.
- Κόντογλου, Φώτιου, Ο Καστρολόγος, Εκδ. Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου και ΣΙΑ Α.Ε., Αθήνα, 1987.
- π. Κουγιουμτζόγλου, Γεώργιος, Λατρευτικό Εγχειρίδιο. Στοιχεία αγωγής για την τάξη και τη λατρεία της Εκκλησίας, εκδ. Συναξάρι, Θεσσαλονίκη 1998.
- Κούκης, Γεώρ., Χρ., - Σαμπατακάκης, Νικ., Στ., Γεωλογία Τεχνικών Έργων, Εκδ. Παπασωτηρίου, Αθήνα 2007.
- Κώδικας Μέρτζιου: ήτοι έγγραφα εκ των κρατικών αρχείων της Βενετίας αναφερόμενα εις την ιστορίαν των Πατρών / Μετάφραση από τα ιταλικά Απόστολος Κουρουπάκης με τη συνεργασία του Αγαμέμνονα Τσελίκα, Δημοτική Βιβλιοθήκη Πατρών, Πάτρα 2010 (Κώδικας Μέρτζιου : L' attacco et il saccheggio di Patrasso dell' anno 1595: Archivi di stato di Venezia / Επιμέλεια Κωνσταντίνος Μέρτζιος, Ταξιθ. συμβ. 938.0845).
- Κωνσταντινίδης, Λ., Ελληνική Λαϊκή Τέχνη, Αθήνα 1971.
- Κωνσταντινόπουλος, Χρήστος, Γ., Οι παραδοσιακοί χτίστες της Πελοποννήσου, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1983.
- Κωστόπουλου Κύριλλου, Αρχιμανδρίτου, Ιερά Μονή Αγίου Νικολάου Μπάλα (Παλαιομονάστηρο), Πάτρα 1995.
- Λαμπάκης, Νικόλαος, ΔΕΛΤΙΟΝ Βον ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ, Περιέχον τας εργασίας της Εταιρείας από 1η Ιανουαρίου 1892 μέχρι της 31 Αυγούστου 1894, ΕΚ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΠΓΛΕΣΗ, ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1894, «ΙΓ'. Ο παρά το Ρίον Ναός του Αγίου Νικολάου», σ15-16.
- Λουλούδης, Θεόδωρος, Η., Αχαΐα-Οικισμοί-οικιστές-αυτοδιοίκηση, Νομαρχιακή ανάπτυξη πολιτιστικής ανάπτυξης Ν. Α. Αχαΐας, Πάτρα 2010.
- Μαμαλούκος, Σταύρος, «Ναός Αγίου Νικολάου στο Πλατάνι Αχαΐας, Συμπληρωματικά στοιχεία», ΔΧΑΕ, περίοδος Δ', Τ. ΛΑ', Αθήνα 2010, σ33-44.
- Μαρκή, Ευτέρπη, Τα χριστιανικά κοιμητήρια στην Ελλάδα. Οργάνωση, τυπολογία, ταφική ζωγραφική, μαρτύρια, κοιμητηριακές βασιλικές. ΔΧΑΕ, Τόμος ΚΓ', Σελ. 163-176, Αθήνα 2002.
- ΜΙΕΤ, Η Πελοπόννησος, Χαρτογραφία και Ιστορία, 16ος – 18ος αιώνας, Αρχείο χαρτογραφίας του Ελληνικού χώρου, Συλλογικό, Αθήνα 2006, σ58.
- Μολόττου, Ζώτου, Β. Δ., Λεξικόν των Αγίων Πάντων της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Βίοι και Μαρτύρια, Τόμος Γ' & Δ' από Μ-Ω, Τυπογραφείο Κ. Αντωνιάδου, Αθήνα 1904-1909, σ 767-771.
- Μουτσόπουλος, Ν., Καστοριά Ιστορία - Μνημεία- Λαογραφία από την ίδρυσή της μέχρι τον 10ο μ.Χ. αιώνα· προϊστορική, ιστορική και παλαιοχριστιανική εποχή, «ανάτυπον εκ του ΣΤ' τόμου της επιστημονικής επετηρίδος Πολυτεχνικής Σχολής τμήμα Αρχιτεκτόνων», Θεσσαλονίκη 1974.

- Μπάρλα, Χαρίκλεια, Μορφή και Εξέλιξις των Βυζαντινών Κωδωνοστασίων, Εν Αθήναις, 1959, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αριθμός 45.
- Μπούρας, Χαράλαμπος, Θ., Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, τ. Β΄, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2001.
- Μπούρας, Χαράλαμπος, Θ., Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Μέλισσα, Αθήνα 2001.
- Μπούρας, Χαράλαμπος, Θ., Τρόποι εργασίας των Βυζαντινών αρχιτεκτόνων και αρχιμαστόρων, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής τέχνης, Μνήμη Μανόλη Χατζηδάκη, Ακαδημία Αθηνών, 4 Μαρτίου 2008, Αθήνα 2010.
- Μπούρας, Χαράλαμπος, Θ., Συμπληρωματικά στοιχεία για ένα κατεστραμμένο ναό της Βοιωτίας (πίν. 43-45), ΔΧΑΕ 4 (1964-1965), Περίοδος Δ', Στη μνήμη του Γεωργίου Α. Σωτηρίου (1881-1965), ΑΘΗΝΑ 1966, Σελ. 227-244.
- Μπούρας, Χαράλαμπος, Θ., Μπούρα, Λασκαρίνα, Η Ελλαδική Ναοδομία κατά τον 12ο αι., Εκδ. ΕΜΠΟΡΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ, Αθήνα 2002.
- Μουντράκης, Δημοσθένης, Μ., Γεωλογία της Ελλάδας, Θεσσ/νίκη 1995.
- Muller - Wiener, Wolfgang, Η Αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα - (Griechisches Bauwesen in der antike), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995, σ44,49,66.
- Νοβέλλο, Ανδριάνο Αλπάγκο, - Δημητροκάλλης, Γεώργιος, Η Βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα, (Π. Βοκοτόπουλος, Η αρχιτεκτονική της Δυτικής Ελλάδος - Γ. Προκοπίου - Μορφή και σύμβολο στην αρχιτεκτονική του Βυζαντίου) (L'ARTE BIZANTINA IN GRECIA- FEDERICO MOTTA EDITORE), LIBRO ΕΠΕ, 1996.
- Nicolas, David, Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου, Κοινωνία, Διακυβέρνηση και Σκέψη στην Ευρώπη 312-1500, μετ. Μαριάννα Τζιαντζή, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1999.
- Νομικός, Μιχαήλ, Ε., Αποκατάσταση Επανάχρηση Ιστορικών κτιρίων και συνόλων, Μεθοδολογία – Εφαρμογές, Τμ. Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., Θεσσ/νίκη 1997.
- Ντόκος Κ., «Η εν Πελοποννήσω εκκλησιαστική περιουσία κατά την περίοδο της Β΄ Ενετοκρατίας. Ανέκδοτα έγγραφα εκ των Αρχείων της Βενετίας», Byz. Neugr. Jahrb., τ. 21 (1971-1974), σελ. 43-168 και τ. 22 (1977-1984), σελ. 287-374.
- Ορλάνδος, Αναστάσιος, Κ., Αρχείο των Βυζαντινών μνημείων της Ελλάδος, Εξαμηνιαίον περιοδικόν σύγγραμμα, τόμος Α΄, , τυπογραφείο Εστία, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα 1935.
- Ορλάνδος, Αναστάσιος Κ., Βυζαντινή Αρχιτεκτονική, Βιβλιοθήκη της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αριθ. 161, Αθήνα, 1998.
- Ορλάνδος, Αναστάσιος Κ., «Η Ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης», Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αριθ. 35, Αθήνα 1952.

- Ορλάνδος, Αναστάσιος Κ., Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων και οι τρόποι εφαρμογής αυτών, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήνα 1994.
- Παναγόπουλος, Αλέξιος Π., Ιστορικό λεξικό περιοχής Δήμου Ρίου Νομού Αχαΐας (από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα), Εκδόσεις Περί Τεχνών, Πάτρα 2003.
- Παπαδημητρίου, Απόστολος Ι., Σελίδες Ιστορίας των Γρεβενών, Προϊστορικοί χρόνοι – 1820μ. Χ., Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Γρεβενών, Αναπτυξιακή Νομού Γρεβενών, Θεσσαλονίκη 2002.
- Παπαθεοδώρου, Θ., Κ., Οικοδομική, 9η εκδ., Αθήνα 1973.
- Πασπάτης, Αλέξανδρος Γ., Τα Βυζαντινά ανάκτορα και τα περίξ αυτών ιδρύματα, 1885.
- Paspates, A.G., & William Metcalfe, The great Palace of Constantinople, London, 1893.
- Πεντζίκης, Γαβριήλ, Ν., Άγιον Όρος, Ταξιδιωτικός οδηγός, Τόμος 1, 2, EXPLORER, Αθήνα 2003.
- Παυλογεωργάτος, Γεράσιμος, Δ., Διατήρηση της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς, εκδ. Επίκεντρο, 2005.
- Runciman, Steven, Μυστράς (Mistra), Ινστιτούτο του Βιβλίου, Μ. Εκδ. Καρδαμίτσας, Αθήνα 1986.
- Runciman, Steven, Byzantine Civilization, (Ράνσιμαν, Στήβεν, Βυζαντινός Πολιτισμός), εκδ. Γαλαξίας - Ερμείας, Αθήνα 1983.
- Σαββίδης, Αλέξης, Γ. Κ., Δεριζιώτης, Λάζαρος, Α., Ιστορία του Βυζαντίου με αποσπάσματα από τις πηγές, Τ. Α', 284-717 μ.Χ., β' έκδοση, εκδ. Πατάκη 1996.
- Σπυρόπουλος, Παν., Ι., Αιτία και ευθύνη για την πτώση του τρούλου της Αγ. Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, Συνεδρία 2-3-1989, σ178-199.
- Σκουλικίδης, Θ., Ν., Διάβρωση και συντήρηση των δομικών υλικών των μνημείων, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000.
- Συλλ. Έργο, Αποκατάσταση Μνημείων - Αναβίωση Ιστορικών Κτιρίων στην Αττική, Τ. Β', ΕΡΓΟΝ ΙV, Επιμ. Εκδ. Γιάννης Κίζης, Αθήνα 2004.
- Σωτηρίου, Γεώργιος, Α., Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία, Τόμος Α', Χριστιανικά Κοιμητήρια Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική, Εν Αθήναις, 1962.
- Τάσιος, Θ., Π., Αξιολογικά προβλήματα κατά τη Δομητική Αποκατάσταση των Μνημείων, Εκδ. Λύχνος, Αθήνα 2006.
- Τάμπλοτ - Ράις, Ντέιβιντ, Η Βυζαντινή Τέχνη, (Talbot Rice, David, Art of the Byzantine Era), Εκδ. Υποδομή, 1994.
- Tomazević, Miha, - Καραντώνη, Φυλλίτσα, Β., Αντισεισμικός σχεδιασμός κτηρίων από τοιχοποιία, Μετάφραση Καραντώνη Φυλλίτσα Β., Εκδ. Κλειδάριθμος Αθήνα 2004.
- Τρεμπέλας, Παναγιώτης, Ν., Ο Απόστολος Ανδρέας, Βίος, δράσις και μαρτύριον αυτού εν Πάτραις, Έκδοσης Ι. Ν. Αποστόλου Ανδρέου, Πάτρα.

- Τριανταφυλλίδης Δ. Γιάννης, Στοιχεία φυσικού φωτισμού των Βυζαντινών εκκλησιών, Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως, Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου. Αριθμ. 3, Αθήνα 1964.
- Τριανταφύλλου, Κωνσταντίνος, Ν., Ιστορικό Λεξικό των Πατρών, Ιστορία της πόλεως και επαρχίας Πατρών από της αρχαιότητας έως σήμερα κατά αλφαβητικήν ειδολογικήν κατάταξιν, έκδοση γ', Τ. Α'(Α-Λ) - Β' (Μ-Ω), Τυπογραφείο Πέτρου Χρ. Κούλη, ΠΑΤΡΑ 1995.
- Φυρνώ - Τζόρνταν, Ρόμπερτ, Ιστορία της αρχιτεκτονικής, εκδ. Υποδομή, 1980, (R. Furneau - Jordan, A concise history of western architecture).

Ηλεκτρονικά Αρχεία – Πηγές στο Διαδίκτυο

1. Δήμος Ρίου Νομού Αχαΐας, Μελέτη Επιχειρησιακού Σχεδιασμού του Δήμου Ρίου στο πλαίσιο της τριετίας 2008-2010, Ανάλυση υφιστάμενης κατάστασης - Επιχειρησιακός σχεδιασμός, Ρίον, Ιούλιος 2008, www.psathopirgos.gr/sendfile.php?fileid=61
2. Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ε.Δ., ΦΕΚ 87α, Ν. 3852/7-7-2010, Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης
3. www.apd-depin.gov.gr/mediaupload/.../dimoi_depin.xls
4. <http://www.nea.gr/tour/pages/diadromes/diadromh1.htm>
5. Ελληνική Στατιστική Αρχή, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη ΕΛ.ΣΤΑΤ., http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/categoryyears?p_cat=10007862&p_topic=10007862
  - i. Στατιστική της Ελλάδος, Πληθυσμός 1879, Υπουργείον Εσωτερικών, Τυπογρ. Σ.Κ. Βλαστού, Εν Αθήναις 1881, σ45
  - ii. Στατιστική της Ελλάδος, Πληθυσμός, Απογραφή της 15-16 Απριλίου 1889, Μέρος Δεύτερον Πίνακες Α', Υπουργείον Εσωτερικών, Τμήμα Δημόσιας Οικονομίας και Στατιστικής, Εθνικό Τυπογραφείο και λιθογραφείο., Εν Αθήναις 1890, σ50
  - iii. Στατιστικά Αποτελέσματα της Απογραφής του Πληθυσμού κατά την 5-6 Οκτωβρίου 1896, Μέρος Δεύτερον-Πίνακες, Α'-Πληθυσμός κατά νομούς, επαρχίας, δήμους, πόλεις και χωριά, Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εσωτερικών, Τμήμα Δημόσιας Οικονομίας και Στατιστικής, Εθνικό Τυπογραφείο και λιθογραφείο, Εν Αθήναις 1897, σ73
  - iv. Στατιστικά Αποτελέσματα της Γενικής Απογραφής του Πληθυσμού, κατά την 27 Οκτωβρίου 1907, Τόμος Δεύτερος, Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εσωτερικών, Υπηρεσία Απογραφής, Τυπογραφείο Μιχαήλ Νικολαΐδου, Εν Αθήναις 1909, πίν. 32, σ376
  - v. Λεξικόν των Δήμων, Κοινοτήτων και συνοικισμών της Ελλάδος, επί τη βάσει της απογραφής του πληθυσμού του έτους 1920, Βασίλειον της

- Ελλάδος, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας – Διεύθυνση Στατιστικής, Εθνικό Τυπογραφείο, Εν Αθήναις 1923, σ93
- vi. Αποτελέσματα της απογραφής πληθυσμού – κατοικιών της 19 Μαρτίου 1961, Τόμος II, Τεύχος 3, Πελοπόννησος, Βασιλείον της Ελλάδος, Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Αθήνα 1963, Πίνακας 3.3.1-34
- 6.ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
<http://www.law-archaeology.gr/Index.asp?C=110>
7. Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου
<http://www.pemptousia.gr/2011/05/%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BB%CF%8C%CE%B3%CE%B9%CE%BF/>
8. ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΓΙΑ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ
<http://www.international.icomos.org/home.htm>
- 9.Ευρωπαϊκό Κέντρο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων
<http://www.ekbmm.gr>
- 10.ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ–ΓΑΚ <http://arxeiomnimon.gak.gr/index.html>
- 11.Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία (ΙΒα) - Αρχαία Αρχιτεκτονική Κυριακή, 19 Ιούνιος 2011 20:48 ΚΔΕΜΤ–ΝΟΗΣΙΣ
<http://www.tmth.gr/sciencerelated#catid64>
- 12.Αρχείο Βυζαντινών Μνημείων Ελλάδος ΑΒΜΕ
13. Οργανισμός Προβολής Ελληνικού Πολιτισμού Διεύθυνση Ψηφιακών Εφαρμογών, http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1675
14. 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων
http://www.yppo.gr/1/g1540.jsp?obj_id=74
- 15.ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
<http://www.archetai.gr/site/>
- 16.ΧΑΕ – BYZANTINO ΜΟΥΣΕΙΟ
<http://www.chae.gr/700.html>
17. Μουσείο Τύπου Ε.Σ.Η.Ε.Π.Η.Ν
<http://www.mouseiotipou.gr/arxeion-xml/pages/esiepi/internet/intro>
18. Χρυσοχοΐδης, Κρίτων, Τα οικονομικά των επισκοπών στις πρώτες δεκαετίες του 16ου αι. και η περίπτωση του Γενναδίου Σερρών, BYZANTINA ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ 12, σ.271-318,
www.byzsym.org/index.php/bz/article/viewFile/856/752
19. Εισήγηση Σεβ. Μητροπολίτου Ηλείας Γερμανού, στην Ιεραρχία, Οκτωβρίου 2001, με Θέμα: "Η Εκκλησιολογικο-ιστορική, Κανονική καὶ Νομική σχέσις Επισκόπου καὶ Μονῶν",
<http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/eisigiseis/germanos.htm>
20. Πάσχα στα Μύρα της Λυκίας: Βιώματα, Σεβ. Μητροπολίτης Μύρων Χρυσόστομος Καλαϊτζής, <http://www.aegean.gr/agios-therapontas/magazine/hospitality/periodical/og/Easter.html>
21. Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΕΝ ΜΥΡΟΙΣ

- <http://www.kalampaka.com/anapafsas/life.asp>
22. <http://www.onassis.gr/public-benefit-sponsorships.php?id=7>
23. ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
http://www.ecclesia.gr/greek/archbishop/default.asp?cat_id=&id=731&what_main=1&what_sub=23&lang=gr&archbishop_who=2&archbishop_heading=%C5%E9%F3%E7%E3%DE%F3%E5%E9%F2.
-Συνοδική Επιτροπή επί της Εκκλησιαστικής Τέχνης και Μουσικής, «Ισλαμικά στοιχεία στη βυζαντινή αρχιτεκτονική»,
http://www.ecclesia.gr/greek/holySynod/committees/art/art_islam_byzantium.htm
-Θ. Λειτουργία Ιωάννου του Χρυσοστόμου
http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/chrysostom_liturgy5.htm
-Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, <http://www.apostoliki-diakonia.gr>
-Μάξιμου Ομολογητού, Μυσταγωγία, PG 91
Πηγή: http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/maximos_mystagogia.htm
-Πρωτ. Δημήτριος Στανιλοάε, Εισαγωγή στη «Μυσταγωγία» του Αγ. Μαξίμου του Ομολογητού, Μετ. από τα γαλλικά Ιγνάτιος Σακαλής, Αποστολική Διακονία, Αθήναι, 1997, Γ' έκδ.
Πηγή: http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/stanilo_mystagogia_9.html
-Π. Γεωργίου Κουγιουμτζόγλου, Λατρευτικό Εγχειρίδιο (Στοιχεία αγωγής για την τάξη και τη λατρεία της Εκκλησίας), εκδ. Συναξάρι, Θεσσαλονίκη 1998.
Πηγή:
http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/kougioumzoglou_glossarion.html
25. Millet, Gabriel, I' Ecole Grecque dans L' Architecture Byzantine, Paris 1916, σ93-94, Πηγή: <http://archive.org/details/lcolegrecqueda00mill>
26. <http://www.documentacatholicaomnia.eu/index.html>
http://www.documentacatholicaomnia.eu/25_20_25-_Rerum_Conspectus_Pro_Auctoribus_Ordinatus.html
-Σωφρονίου πατριάρχου Ιεροσολύμων, «Λόγος περιέχων την εκκλησιαστικήν άπασαν ιστορίαν και λεπτομερή αφήγησιν πάντων των εν τη θεία ιερουργία τελούντων», Romae, Typis collegii Urbani, Tomus IV, M. DCCC.XL, PG87
-Άγιος Διονύσιος ο Αεροπαγίτης PG3
-Γερμανός Κων/λεως PG98
29. Απόστολος Παύλος, Προς Ρωμ., Κεφ. 12, Πηγή:
http://users.sch.gr/aiasgr/Kainh_Diathikh/Pros_Romaiou/Pros_Romaiou_ke_f.12.html
- 30.ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΛΑΥΡΑΣ,
<http://clubs.pathfinder.gr/kellion/980246>
31. Μαμαλούκος, Σταύρος, Β., Το καθολικό της μονής Βατοπεδίου, Ιστορία και Αρχιτεκτονική, Διδακτορική διατριβή, ΕΜΠ, Αθήνα 2001,
Πηγή: ΕΑΔΔ Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών,
<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/12425#page/746/mode/2up>.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Ο Άγιος Νικόλαος, Αρχιεπίσκοπος Μύρων της Λυκίας

Βίος και Θαύματα

Ο άγιος Νικόλαος γεννήθηκε τον 3ο αιώνα, (π. 230 με 250μ.Χ.) στα Πάταρα της Λυκίας. Ήταν ένα μικρό χωριό, το οποίο δεν υφίσταται σήμερα, στη Νοτιοδυτική Τουρκία, απέναντι από την Ρόδο. Τα κοντινά Μύρα, 4χλμ απόσταση, σημερινή ονομασία «Καλέ» ή «Ντεμπρέ» (τουρκιστί DEMIRE), βρίσκονται ανάμεσα στον κόλπο της Μάκρης και στον κόλπο της Αττάλειας και ήταν από τις μεγαλύτερες πόλεις της Λυκίας και αργότερα πρωτεύουσά της. Σύμφωνα με τον Στέφανο Βυζάντιο, πήρε το όνομά της από το «μύρο», ένα άσπρο λουλούδι που φύεται στη περιοχή, γνωστή από την αρχαιότητα ως πόλη «λαμπροτάτη». Από τον 4^ο έως 7^ο αι. υπήρξε έδρα μητροπόλεως με 33 Επισκοπές. Οι γονείς του αγίου, ήταν ευσεβείς χριστιανοί, πολύ πλούσιοι και έτσι έτυχε εξαιρετικής μόρφωσης. Λέγεται ότι με τη χάρη του Θεού, βρέφος ακόμη, στάθηκε όρθιος την ώρα του λουτρού, χωρίς βοήθεια. Κάθε Τετάρτη και Παρασκευή θήλαζε μόνο μια φορά την ημέρα, μετά τη δύση του ηλίου. Ορφάνεψε από μικρός, κληρονομώντας την οικογενειακή περιουσία, την οποία μοίρασε στους φτωχούς, όταν αργότερα έγινε ιερέας. Αποφάσισε να ταξιδέψει στους Άγιους Τόπους και στον Πανάγιο Τάφο για να προσκυνήσει και ενόσω ήταν στο πλοίο, ξέσπασε σφοδρή τρικυμία με κίνδυνο να χαθούν και το πλοίο και οι ζωές που επέβαιναν σε αυτό. Ο άγιος Νικόλαος προσευχήθηκε γονατιστός με πίστη προς τον Κύριο να γαληνέψει η θάλασσα κάτι που έγινε. Ένας δε ναύτης που έπεσε από το κατάρτι νεκρός στο κατάστρωμα, κατόπιν προσευχής του αγίου αναστήθηκε. Επιστρέφοντας στα Πάταρα ζούσε ενάρετη και ευσεβή ζωή. Χειροτονήθηκε πρεσβύτερος και ασκήτεψε κοντά στον θείο του Νικόλαο, Επίσκοπο Πατάρων και ηγούμενο στη Μονή Σιών στα Μύρα της Λυκίας, την οποία έκτισε ο θείος του με ίδια δαπάνη. Μετά τον θάνατο του Αρχιεπισκόπου Μύρων της Λυκίας εκλέγεται Αρχιεπίσκοπος με θεϊκή αποκάλυψη. Όταν συγκεντρώθηκαν οι Επίσκοποι και οι κληρικοί της επαρχίας των Μύρων για να εκλέξουν Αρχιερέα, ένας επίσκοπος πρότεινε να παρακαλέσουν τον Θεό να τους φωτίσει, για να κάνουν καλή επιλογή. Τη νύκτα, όλοι οι επίσκοποι είδαν τον ύπνο τους ένα άγγελο, που τους είπε να πάνε το πρωί στην Εκκλησία και όποιος μπει πρώτος μέσα, να τον κάμουν επίσκοπο. Ο πρώτος που μπήκε στο ναό ήταν ο Νικόλαος ο οποίος χειροτονήθηκε Αρχιεπίσκοπος Μύρων. Ίδρυσε φτωχοκομείο, ξενώνα, νοσοκομείο και φιλανθρωπικά ιδρύματα για φτωχούς και απόρους και συνέβαλε στον ολοκληρωτικό εκχριστιανισμό των Μύρων.

Στα χρόνια του, αυτοκράτορας της Ρωμαϊκής επικράτειας στην Ανατολή ήταν ο Διοκλητιανός (230-313μ.Χ.) και στη Δύση ο Μαξιμιλιανός (245-310μ.Χ.). Ο άγιος Νικόλαος στους διωγμούς του Διοκλητιανού συλλαμβάνεται, φυλακίζεται και βασανίζεται για την χριστιανική του δράση. Από τη εξορία που του επιβλήθηκε, επανέρχεται ως αρχιεπίσκοπος στα Μύρα, καθώς οι διωγμοί παύουν το 300μ.Χ. όταν ο Μέγας Κωνσταντίνος⁴¹² διέταξε να ελευθερωθούν οι χριστιανοί, ασκώντας την θρησκεία τους ελεύθερα. Στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο, πήραν μέρος 318 Πατέρες και ο ίδιος ο Αυτοκράτορας Κωνσταντίνος. Μεταξύ αυτών ήταν και ο Άγιος Σπυρίδωνας, ο Μέγας Αθανάσιος και άλλοι. Όταν σε κάποια στιγμή ο Άρειος έφερε σε αδιέξοδο τους Αγίους Πατέρες, ο Άγιος Σπυρίδωνας έκανε το θαύμα με το κεραμίδι. Δηλαδή έβαλε ένα κομμάτι κεραμίδι στη χούφτα του, το έσφιξε και αυτό χωρίστηκε στα τρία: σε χώμα, νερό και φωτιά. Με αυτό τον θαύμα απέδειξε τον Τριαδικό Θεό (Πατέρας - Υιός - Άγιο Πνεύμα). Ο Άρειος όμως δεν πείστηκε και με την ρητορική του ικανότητα, είπε ότι το θαύμα αυτό είναι δαιμονικό. Τότε, ο άγιος Νικόλαος αγανακτισμένος, σηκώθηκε από τη θέση του και έδωσε ένα χαστούκι στον Άρειο. Γεγονός βέβαια που αμφισβητείται από πολλούς βασιζόμενοι στην πραότητα του χαρακτήρα του αγίου. Εν τέλει, λέγεται ότι φυλακίστηκε, γιατί δεν επιτρεπόταν κάποιος να βιαιοπραγήσει, παρουσία του Αυτοκράτορα, επί ποινή θανάτου. Την νύκτα παρουσιάστηκε μέσα σε άσπρο σύννεφο ο Χριστός και η Παναγία και τον ρώτησαν γιατί τον έβαλαν φυλακή. Για τη δικιά σας αγάπη και πίστη μου, απάντησε ο Νικόλαος. Τότε ο Χριστός τον ελευθέρωσε από τα δεσμά και του έδωσε ένα Ευαγγέλιο και η Παναγία το ωμοφόριο του Αρχιερέα. Από τότε καθιερώθηκε όλοι οι Αρχιερείς να φορούν ωμοφόριο. Την άλλη μέρα όταν του πήγαν φαγητό και νερό στη φυλακή, τον είδαν να διαβάζει το Ευαγγέλιο και τους είπε την οπτασία που είδε και τι του συνέβη. Η Σύνοδος καταδίκασε τον Άρειο ως αιρετικό, οι Πατέρες γύρισαν στις επαρχίες τους και ο Άγιος επέστρεψε στα Μύρα. Ο Άγιος Νικόλαος κοιμήθηκε το 330 ή 333 μ.Χ. σε ηλικία 100 περίπου ετών και τάφηκε στο χώρο της Επισκοπής των Μύρων. Από τον 6ο έως τον 11ο αιώνα μ.Χ. η μνήμη του Αγίου Νικολάου –προστάτη των απλών και αδύναμων ανθρώπων– τιμήθηκε εξαιρετικά από την Ορθόδοξη Εκκλησία⁴¹³. Αργότερα λατρεύτηκε και ως προστάτης άγιος της ρωσικής αυτοκρατορικής αυλής. Η Ορθόδοξη αλλά και η Ρωμαιοκαθολική εκκλησία, τιμά την μνήμη του στις 6 Δεκεμβρίου. Μετά την κοίμησή του ονομάστηκε «μυροβλύτης», καθώς τα λείψανά του άρχισαν να αναβλύζουν άγιο μύρο.

Ο Βίος του αγίου συντάχθηκε έναν αιώνα και πλέον μετά το θάνατό του, με αποτέλεσμα πολλά ανακριβή και μυθικά σχεδόν στοιχεία να έχουν παρεισφρήσει σε αυτόν. Πολλές ιστορίες αναφέρονται για το φιλανθρωπικό του έργο, αν και σε ορισμένες από αυτές, απηχούνται παλιότεροι παγανιστικοί μύθοι

412 Γιός του Κωνσταντίου Χλωρού και της Αγίας Ελένης

413 Κάθε Πέμπτη, ημέρα της εβδομάδας που είναι αφιερωμένη από την Εκκλησία μας στους αποστόλους, ψάλλονται στους ναούς ύμνοι, στον ισαπόστολο για το έργο του Άγιο Νικόλαο και στους δώδεκα Αποστόλους

που αφορούσαν τοπικούς ήρωες. Στο λεξικό του Μολόττου⁴¹⁴, αναφέρεται ότι μετά την άλωση, ο άγιος παρουσιάστηκε σε έναν ιερέα της ιταλικής πόλης Μπάρι και του ζήτησε να κάνει ανακομιδή του λειψάνου του, φέρνοντας το σώμα του στη πόλη. Ο ιερέας ναύλωσε πλοίο για τα Μύρα, όπου με τη σύμφωνη γνώμη των μοναχών της μονής αφού έκαναν την ανακομιδή στις 2 Μαΐου 1087, κατέπλευσαν στο Μπάρι τις 20 Μαΐου, καταθέτοντας το σώμα του αγίου στο ναό του αγίου Προδρόμου, όπου και κτίστηκε ναός αφιερωμένος στον άγιο. Ο Πάπας πούλησε το δεξιό χέρι στον ηγεμόνα της Βλαχίας το 1520, λείψανο που βρίσκεται σε ιδιώνυμο ναό στο Βουκουρέστι, αν και έχει διαμεριστεί σε εκατοντάδες κομμάτια. Θεωρείται ότι ο άγιος δεν ήθελε να λειτουργείται από Λατίνο ιερέα, αλλά από ορθόδοξο, (δύο Λατίνοι ιερείς έμειναν “άφωνοι”), γι’ αυτό ο πάπας μοίρασε το λείψανο του αγίου για να αποφύγει την κακοδοξία. Κατά άλλες πηγές, η μεταφορά έγινε βίαια κατά την πρώτη Σταυροφορία των Φράγκων το 1087, όταν αυτοκράτορας του Βυζαντίου ήταν ο Αλέξιος ο Α΄ ο Κομνηνός (1081-1118), κάποιοι ναύτες εμπορικού πλοίου, τα άρπαξαν και τα μετέφεραν στο Μπάρι, όπου τοποθετήθηκαν στη μονή των Δομινικανών, στο ναό του αγίου Στεφάνου. Λέγεται ότι κατά την τέλεση της θείας λειτουργίας άρχισε να αναβλύζει τόσο πολύ μύρο από τα ιερά λείψανα, που οι πιστοί το μάζευαν σε δοχεία για θεραπεία από διάφορες αρρώστιες, ενώ αρκετοί λιποθυμούσαν από την ευωδία του μύρου αυτού. Η μνήμη λοιπόν αυτή της μεταφοράς γιορτάζεται στις 20 Μαΐου. Θεωρείται ένας από τους μεγάλους προστάτες του Ελληνικού Έθνους, καθώς με τα άπειρα θαύματά του, αναδείχθηκε ο προστάτης άγιος των θαλασσινών και των ναυτιλλομένων. Προστάτης των ναυτικών, του Ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού και του Λιμενικού Σώματος, η εικόνα του βρίσκεται σε κάθε σημείο ενός πλοίου, πολεμικού ή εμπορικού. Η μέρα της μνήμης του θεωρείται επίσημη αργία σε όλα τα ελληνικά πλοία, λιμάνια, Υπηρεσίες λιμένων και ναυτιλιακές εταιρείες, το Πολεμικό Ναυτικό, το Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας και το Λιμενικό Σώμα. Αφιερωμένοι ναοί που βρίσκονται παντού στην Ελλάδα. Η επισκοπή Δημητριάδος ενήργησε και από τον Ιανουάριο του 2003 αποκτήθηκε τεμάχιο από τον αριστερό βραχίονα του Αγίου, που από το 1177 βρισκόταν στο Ρίμινι της Ιταλίας. Το λείψανο τοποθετήθηκε στον Μητροπολιτικό Ναό του πολιούχου Αγίου Νικολάου Βόλου. Όπως προαναφέρθηκε τεμάχια του λειψάνου του Αγίου, βρίσκονται στο Μπάρι της Ιταλίας, στην Αττάλεια της Τουρκίας, και στο Βουκουρέστι.

Ο ναός του Αγίου Νικολάου στην Επισκοπή των Μύρων

Στην αρχή ιδρύθηκε γύρω από την σαρκοφάγο του Αγίου ένα μαρτύριο, στα θεμέλια παλαιότερου πρωτοχριστιανικού ναού, στον οποίο λειτουργούσε ο Άγιος, όντας επίσκοπος, τον 4ο αιώνα μ.Χ. Η βασιλική μετά τρούλου⁴¹⁵, που

414 Ζ. Μολόττου, Λεξικόν των Αγίων Πάντων της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Τ. Γ΄ & Δ΄ από Μ-Ω, 1904-1909, σ 767-771

415 <http://www.onassis.gr/public-benefit-sponsorships.php?id=7>

κτίστηκε το 520 μ.Χ. καταστράφηκε⁴¹⁶ το 530 μ.Χ., αλλά σαράντα χρόνια αργότερα, ανεγέρθη νέα εκκλησία, βασιλική και αυτή. Η φήμη και τα θαύματα του Αγίου στάθηκαν η αφορμή να εξελιχθεί σε μεγάλο προσκύνημα, ενώ στα Πατριαρχικά αρχεία, αναφέρεται ως μονή του Αγίου Νικολάου. Το 1118 επί Αλεξίου Α΄ του Κομνηνού, οι Άραβες ερήμωσαν πολλές πόλεις της Μικράς Ασίας και τα Μύρα, ενώ η Επισκοπή έμεινε ερείπια έως το 1460. Το αρχιτεκτόνημα βρίσκεται σήμερα περίπου 10 μέτρα κάτω από τη στάθμη του εδάφους. Πλαισιώνεται βόρεια, δυτικά και νότια με στεγασμένο περιστύλιο σε σχήμα Π, που αποτελεί το νάρθηκα. Στο καθολικό προσκολλώνται 3 ακόμη παρεκκλήσια. Στο Ιερό Βήμα, υψώνεται μεγάλο σύνθρονο με 10 σκαλοπάτια. Σώζεται η μαρμάρινη βάση της Αγίας Τράπεζας περιστοιχιζόμενη από 4 κίονες. Στη θέση του τέμπλου από το οποίο απουσιάζουν τα θωράκια, σώζονται 2 μεγάλες μαρμάρινες κολώνες. Υπάρχουν τζάμια στο ιερό προς ανατολάς. Όλος ο ναός είναι χωρίς πύλες (πόρτες) και δεν υπάρχει εικονοστάσι. Εντυπωσιακό το θαυμάσιο δάπεδο με τα πολύχρωμα μαρμάρινα ψηφιδωτά σε γεωμετρικά σχήματα του 11ου αιώνα. Παραμένουν 19 τοιχογραφίες⁴¹⁷, παραστάσεις του αγίου σε διάφορα σημεία του ναού, οι περισσότερες κατεστραμμένες. Νοτίως του κυρίως ναού και μέσα στο περιστύλιο, βρίσκεται ο συλημένος τάφος του Αγίου. Ο τάφος καλύπτεται με μάρμαρο και το κατεστραμμένο μαρμάρινο άγαλμα του Αγίου, ρωσικής προελεύσεως, καθώς ο ναός αναστηλώθηκε το 1865 από τους ορθόδοξους Ρώσους⁴¹⁸. Το 1922 με τα γεγονότα στη Μ. Ασία, τελέστηκε και η τελευταία Θεία Λειτουργία στο Ναό του Αγίου Νικολάου, στο χώρο της Επισκοπής των Μύρων. Με μεγάλες προσπάθειες, αλλά και με τη συνεργασία των τοπικών αρχών, δόθηκε άδεια και από το 1983 γίνεται χρήση του Ναού για λατρευτικούς λόγους, ενώ κατά βάση ο ιερός χώρος λειτουργεί ως μουσείο. Πρώτοι προσκυνητές οι ομογενείς από την Κωνσταντινούπολη και οι κάτοικοι του Καστελόριζου και της Ρόδου και από το 1997 έρχονται από όλα τα μέρη της Ελλάδος. Από το ίδιο έτος, παράλληλα με την τέλεση της Θείας Λειτουργίας, οργανώνονται συμπόσια για τον άγιο με διεθνή συμμετοχή. Το 2002 τελέστηκαν, ύστερα από 80 χρόνια σιωπής, οι ακολουθίες των παθών του Χριστού⁴¹⁹. Το 1982, η εκκλησία του Αγίου Νικολάου και ο περιβάλλον χώρος της, χαρακτηρίστηκαν ως αρχαιολογικό μνημείο υψίστης σημασίας από το τουρκικό Υπουργείο Πολιτισμού και συμπεριλήφθηκαν στον κατάλογο των αρχαιολογικών χώρων της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς⁴²⁰.

416 Κ. Κωστόπουλου, *Ιερά Μονή Αγίου Νικολάου Μπάλα*, σ75

417 <http://www.onassis.gr/public-benefit-sponsorships.php?id=7>, Αξιόλογες τοιχογραφίες, που απεικονίζουν μεταξύ άλλων και τον κύκλο του θαυματουργού βίου του Αγίου Νικολάου. Είναι το πρώτο και μοναδικό δείγμα του είδους στην Τουρκία και κρίνεται σημαντικότερο για την εξέλιξη της βυζαντινής τοιχογραφίας.

418 Κ. Κωστόπουλου, *Ιερά Μονή Αγίου Νικολάου Μπάλα*, σ75

419 Μητροπολίτης Μύρων Χρυσόστομος Καλαϊτζής, Πάσχα στα Μύρα της Λυκίας

420 Πηγή:<http://www.onassis.gr/public-benefit-sponsorships.php?id=7>

Εικ. 69. Ανατολική κόγχη του ναού του αγ. Νικολάου στα Μύρα.
Πηγή:<http://www.onassis.gr/public-benefit-sponsorships.php?id=7>

Βιβλιογραφία

- `Κωστόπουλου Κύριλλου, Αρχιμανδρίτου, Ιερά Μονή Αγίου Νικολάου Μπάλα (Παλαιομονάστηρο), Πάτρα 1995, σ 73-82.
- `Βίος και θαύματα του Αγίου Νικολάου, Αρχιεπισκόπου Μύρων Λυκίας του θαυματουργού, εκδοτικός οίκος Χ. & Ιω. Καγιάφα, Αθήνα – Πάτρα.
- `Μολόττου, Ζώτου, Β. Δ., Λεξικόν των Αγίων Πάντων της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Βίοι και Μαρτύρια, Τόμος Γ' & Δ' από Μ-Ω, Τυπογραφείο Κ. Αντωνιάδου, Αθήνα 1904-1909, σ 767-771
- `<http://vatopaidi.wordpress.com/2009/12/06/hymns-to-st-nicholas/>
- `Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΕΝ ΜΥΡΟΙΣ
<http://www.kalampaka.com/anapafsas/life.asp>
- `<http://www.onassis.gr/public-benefit-sponsorships.php?id=7>

Γλωσσάρι

Αίθριο, το (Atrium – Άτριο): στην παλαιοχριστιανική, βυζαντινή και μεσαιωνική εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, η αυλή μπροστά από εκκλησία, που περιβάλλεται από τέσσερις κιονοστήρικτες στοές, (τετράστω). Από την λατινική λέξη Atrium, δηλώνει την αίθουσα εισόδου και υποδοχής ενός ρωμαϊκού σπιτιού. Συχνά στο εσωτερικό βρισκόταν ένας βωμός για τους εφέστιους θεούς, ενώ στη στέγη είχε άνοιγμα, που χρησίμευε για τη συλλογή του βρόχινου νερού, μέσα σε μια μικρή ανοιχτή δεξαμενή διαμορφωμένη στο δάπεδο, η οποία συνδεόταν με μια άλλη κλειστή δεξαμενή όπου συγκεντρωνόταν το νερό.

Άμβωνας, ο: το επίσημο βήμα μέσα σε μια εκκλησία για την ανάγνωση των γραφών, το κήρυγμα κ.α.

Αμφικιονίσκος, ο: πεσσός αποτελούμενος από δύο ημικίονες που προβάλλουν αντίστοιχα προς τα έξω και προς τα μέσα.

Αμφιπρόστυλος ναός, ο: κτίσμα με ανοιχτό πρόστω, με κιονοστοιχίες και στις δύο πλευρές.

Άνδηρο, το: επίπεδη επιφάνεια, πλάτωμα, που κατασκευάζεται από επιχώσεις σε επικλινές έδαφος (π.χ. πλαγιές βουνών ή λόφων) και συγκρατείται με τη βοήθεια αναλημματικών κατασκευών (π.χ. τοίχων και αντηρίδων), με σκοπό τη δημιουργία χώρου κατάλληλου για την ανέγερση οικοδομημάτων.

Ανεικονική διακόσμηση, η: ζωγραφική διακόσμηση χωρίς ανθρώπινες μορφές, συνήθως με γεωμετρικά και φυτικά θέματα.

Αντέρεισμα, το: υποστήριγμα, αντιστήριγμα. [*μτγν. αντέρεισμα <αρχ. αντερείδω <αντέρεις, η= το αντιστήριγμα. Βλ. αντηρίδα.*

Αντηρίδα, η: [Ετ.: <(αρχ)αντηρίς <αντί + ερείδω = στηρίζω, αντιστηλώνω, κάνω αντίσταση], 1.Αντέρεισμα, 2α.(αρχιτ.) στενός και επικλινής τοίχος που χτίζεται κάθετα σε άλλο μεγαλύτερο για να τον στηρίζει, β. πρόχειρος πέτρινος τοίχος (ξερολιθιά) που χρησιμοποιείται για τη συγκράτηση του χώματος σε κατηφορικό έδαφος από ενδεχόμενη κατάπτωση, γ. (τεχνολ.) οποιοδήποτε ξύλινο ή μεταλλικό δοκάρι που χρησιμοποιείται ως υποστήριγμα.

Αρκοσόλιο, το: η λέξη προέρχεται από τη λατινική *arcosolium* <*arcus*(αψίδα) + *solium*(θήκη), και αναφέρεται σε έναν τύπο τάφου που απαντά κυρίως στις χριστιανικές κατακόμβες του 3^{ου} αι. και 4^{ου} αι. Αποτελείται από μία κόγχη σκαμμένη στον τοίχο, της οποίας το ανώτερο τμήμα σχηματίζει τόξο, συχνά διακοσμημένο με ζωγραφικές παραστάσεις. Τα αρκοσόλια μπορούσαν να φιλοξενούσαν ένα μόνο νεκρό ή μια ολόκληρη οικογένεια.

Attico: το ανώτερο μέρος της αψίδας, πάνω από τα τοξωτά ανοίγματα, που φέρει συνήθως την αναθηματική επιγραφή και αρχιτεκτονικές διακοσμήσεις. Ονομάζεται και «αττική» βάση της αψίδας.

Ασπίδα, η, (ή φουρνικό): θόλος με σχήμα τμήματος σφαιρικής επιφανείας μικρότερου από ημισφαίριο. Αβαθής τρουλίσκος (τυφλός τρούλος), χωρίς

τύμπανο ως απλός ημισφαιρικός θόλος, που καλύπτει μικρούς χώρους. Συχνά επιλέγεται αυτός ο τρόπος στέγασης για τα γωνιακά διαμερίσματα στους βυζαντινούς ναούς.

Ασπίς επί λοφίων, η: η ασπίδα επί λοφίων είναι ένα τμήμα σφαιρικής επιφάνειας το οποίο χρησιμοποιήθηκε σε έργα Βυζαντινής Αρχιτεκτονικής για την κάλυψη χώρων τετραγωνικής κάτοψης.

Αψίδα, το: τοξωτό άνοιγμα θριαμβικής αψίδας, που συχνά αποτελούσε και δίοδο για άρματα και πεζούς αλλά και η ίδια η αψίδα.

Αψίδα, η: [*αρχ. αψίς <άπτω*], τοξοειδής κατασκευή σε οικοδομήματα που μεταφέρει το βάρος της υπερκείμενης κατασκευής στα υποστηρίγματά της και επιτρέπει τη δημιουργία ανοιγμάτων μεγάλων διαστάσεων. Αρχιτεκτονικά, καμπύλη ή τοξοειδής απόληξη ή διαμόρφωση τοίχου. Στη μεσοβυζαντινή και υστεροβυζαντινή ναοδομία τα αψιδώματα, συνήθως τυφλά (αβαθή και με επίπεδη πλάτη), κοσμούσαν συχνά την εξωτερική όψη των τοίχων και των αψίδων των ναών, δίνοντάς της ποικιλία και πλαστικότητα. Αψίδα ονομάζεται η κόγχη του Ιερού Βήματος, που προεξέχει στο ανατολικό άκρο του ναού, η κάτοψη της οποίας μπορεί να είναι ημικυκλική, πεταλόμορφη, ορθογώνια ή και πολυγωνική εξωτερικά. Στο εσωτερικό χωρίζεται από τον κυρίως ναό με το τέμπλο ή κιγκλιδώματα. Αψίδες που εξέχουν ανατολικά του ναού μπορούσαν να έχουν και τα διαμερίσματα εκατέρωθεν του Ιερού (παραβήματα), συνήθως μικρότερες από την κεντρική αψίδα.

Αψίδα θριάμβου, η: καμάρα, μνημείο σε σχήμα πύλης, κατασκευασμένο με αφορμή σημαντικά γεγονότα, όπως στρατιωτικές νίκες, την επίτευξη ειρήνης ή παρόμοια συμβάντα δημόσιας σημασίας. Το μνημείο μπορεί να έχει από μία έως τρεις αψίδες και να διαθέτει ανάγλυφη διακόσμηση και περίοπτα γλυπτά. Κατασκευαζόταν κατόπιν παραγγελίας του αυτοκράτορα ή του στρατηγού που πρωτοστάτησε στο γεγονός για το οποίο κατασκευάστηκε το μνημείο. Πρωτοεμφανίζονται τον 2^ο αι. π. Χ., στην Ελλάδα είναι γνωστά η αψίδα του Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη, και η αψίδα του Ανδριανού στην Αθήνα.

Aedicula: κατά λέξη «οικίσκος». Μικρή συμμετρική πρόσοψη που διαμορφώνεται, σαν ένα είδος προστώου, με δύο κίονες ή με παραστάδες και αέτωμα.

Βαπτιστήριο, το: ο χώρος ή το κτήριο όπου πραγματοποιείται το μυστήριο της βάπτισης. Σε κάθε βαπτιστήριο απαντάται μια δεξαμενή, η οποία πολλές φορές έχει το σχήμα του σταυρού. Τα βαπτιστήρια των εκκλησιών μετά τον 6ο αιώνα αποτελούν ξεχωριστά οικοδομήματα –οκταγωνικά, κυκλικά, σταυρόσχημα κτλ.– είτε προσαρτημένα στο ναό είτε στον περίβολό του.

Βασιλική, η: κτίσμα ορθογωνίου κτίσματος, με ή χωρίς αψίδα, σημαντικός τύπος δημόσιου κτηρίου της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής που χρησίμευε ως δικαστική αίθουσα και χώρος εμπορικών συναλλαγών και χρηματιστηριακών πράξεων ή απλώς ως τόπος δημόσιων συγκεντρώσεων και ακροάσεων. Στα χριστιανικά χρόνια χρησιμοποιήθηκε ως τόπος λατρείας και μετεξελίχθηκε σε

ναό, ο δε τύπος των ναών που ονομάζονται βασιλικές είναι λιτές δρομικές, δηλαδή επιμήκεις δομές.

Βασιλική με εγκάρσιο κλίτος, η: παραλλαγή του τύπου της βασιλικής, στην οποία ένα άλλο επίμηκες κλίτος παρεμβάλλεται εγκάρσια ανάμεσα στο μεσαίο κλίτος και την αψίδα του ιερού. Το εγκάρσιο αυτό κλίτος, μπορεί να είναι αδιαίρετο εσωτερικά (συνεχές εγκάρσιο κλίτος) ή να χωρίζεται σε μεσαίο και πλάγια κλίτη, ακολουθώντας έτσι τη διαίρεση του κύριου σώματος της βασιλικής, σταυρικό εγκάρσιο κλίτος. Το εγκάρσιο κλίτος, πάλι, μπορεί να αποτελείται από ένα κεντρικό διαμέρισμα, το οποίο συνεχίζει το μεσαίο κλίτος της εκκλησίας μαζί με πτέρυγες, που είτε έχουν το ίδιο ύψος με το μεσαίο κλίτος ή είναι χαμηλότερες αλλά πάντοτε χωρίζονται από το κεντρικό διαμέρισμα με κιονοστοιχίες (τριμερές εγκάρσιο κλίτος).

Βασιλική με τρούλο, η: τύπος εκκλησίας με τετράγωνη ή ορθογώνια – μικρού μήκους – κάτοψη και με θολοσκεπή τόσο το μεσαίο όσο και τα πλάγια κλίτη και τα υπερώα. Σε αυτόν ο τρούλος καλύπτει το κεντρικό διαμέρισμα του μεσαίου κλίτους.

Βασιλική σταυρική, η: κατηγορία βασιλικών, που σχηματίζεται με δύο καθέτως διασταυρούμενα τρίκλιτες βασιλικές.

Βασιλική σταυροειδής τρουλαία, η: τρίκλιτη βασιλική της οποίας το κεντρικό τμήμα σχηματίζει σταυρό, χάρη στο σύστημα στήριξης του τρούλου σε τέσσερις ογκώδεις πεσσούς, που φέρουν τέσσερα σταυρικά διατεταγμένα τόξα. Τα πλάγια κλίτη και ο νάρθηκας, σχηματίζουν μια ενιαία περιμετρική στοά με υπερώα, που αναφέρεται ενίοτε ως περίστωο και ο ναός, τρουλαίος ναός μετά περιστώου.

Βασιλική υπαίθρια, η: παραλλαγή του τύπου της βασιλικής, που εικάζεται ότι αποτελούνταν από ένα υπαίθριο μεσαίο μέρος και στεγασμένα κλίτη.

Βήλον, το: το βυσσινί ή κεραμιδί υφασμάτινο καταπέτασμα (ή αυλαία) που κρέμεται στην Ωραία Πύλη του Ιερού και χωρίζει μαζί με τα βημόθυρα το Άγιο Βήμα από τον κυρίως Ναό.

Βημόθυρο τέμπλου, το: τα δύο φύλλα της Ωραίας Πύλης.

Γείσο, το: Προεξέχον αρχιτεκτονικό μέλος στον ιωνικό και δωρικό ρυθμό, που τοποθετείται στο ανώτατο τμήμα του θριγκού, ανάμεσα στη ζωφόρο και το αέτωμα.

Γωνιακά διαμερίσματα, τα: στους σταυροειδείς εγγεγραμμένους ναούς, πρόκειται για τα μικρά διαμερίσματα που διαμορφώνονται στα κενά εκατέρωθεν των κεραιών του σταυρού, έτσι ώστε ο σταυρικός πυρήνας του ναού να εγγράφεται σε τετράγωνο. Καλύπτονταν με φουρνικά ή με σταυροθόλια.

Decumanus maximus: στις αρχαίες ρωμαϊκές πόλεις ο decumanus αποτελούσε το σημαντικότερο δρόμο με κατεύθυνση Ανατολή-Δύση, και τεμνόταν με τον cardo (ο κύριος δρόμος με κατεύθυνση Βορρά-Νότο) σχηματίζοντας ορθή γωνία. Πριν ακόμα κατασκευαστούν οι άξονες πάνω στους οποίους βασιζόταν το πολεοδομικό σχέδιο, ο decumanus και ο cardo

χρησιμοποιούνταν για να καθορίσουν τη θέση των ναών και άλλων οικοδομημάτων της πόλης.

Διακονικό, το: βοηθητικό δωμάτιο του ναού, ενίοτε αναφέρεται και ως σκευοφυλάκιο, στην παλαιοχριστιανική εποχή βρισκόταν στη μια πλευρά της εκκλησίας ή του αίθριου της, σε μεταγενέστερη εποχή διαμορφώθηκε στο διαμέρισμα του ιερού προς τα δεξιά (νότια) της αψίδας και αντιστοιχεί στην Πρόθεση. Χρησιμοποιείται για τη φύλαξη των ιερών σκευών, των προσφορών των πιστών, αλλά και ως αρχείο, βεστιάριο ή βιβλιοθήκη.

Εγγεγραμμένος σταυροειδής ναός, ο: βλ. Ναός εγγεγραμμένος σταυροειδής ή εννεαμερής ναός.

Εγκαίνιον, το: το κιβώτιο που περιέχει λείψανα αγίου και κτίζεται στην αγία τράπεζα από τη θεμελίωση.

Εξέδρα, η: μεγάλη ημικυκλική κόγχη, που αναπτύσσεται μέσα σ' έναν μεγαλύτερο, στεγασμένο ή υπαίθριο χώρο.

Εξωνάρθηκας, ο: στενόμακρος χώρος κλειστός ή ημιυπαίθριος (στοά) που βρίσκεται δυτικά του νάρθηκα. Πρόκειται δηλαδή για ένα δεύτερο προθάλαμο του ναού που βρίσκεται μπροστά από την πρόσοψη της εκκλησίας.

Εκκλησιαστικοί ρυθμοί: α. *Ο ρυθμός της Αναγεννήσεως*, ανεπτύχθη στη Μέση και Κάτω Ιταλία με χαρακτηριστικά αρχαιότερων ρυθμών και συνδυασμό του Βυζαντινού ρυθμού μετά της Βασιλικής (Άγιος Πέτρος). β. *ο Βυζαντινός ρυθμός*, κατά τον Θ' αι. αναδεικνύεται ο τύπος σταυροειδής με τρούλο ο οποίος θεωρείται κλασικός στην Βυζαντινή αρχιτεκτονική για την περίοδο του 11^{ου} και 12^{ου} αι. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του τύπου θεωρείται η διάπλαση των θόλων της οροφής σε σχήμα σταυρού, στη διασταύρωση των κεραιών του οποίου υψώνεται επί κυκλικού ή πολυγωνικού τυμπάνου ο τρούλος, στηριζόμενος επί τεσσάρων κίωνων. γ. *ο Γοτθικός ρυθμός*, εμφανίστηκε κατά τον 13^ο αι. στη Γαλλία και διαδόθηκε στη Γερμανία. Τα κύρια χαρακτηριστικά είναι οι ψηλοί τοίχοι, το ογκώδες σχήμα, τα μεγάλα χρωματιστά παράθυρα και οι θόλοι, οι οποίοι απολήγουν σε οξεία γωνία, με το οικοδόμημα να γίνεται μεγάλο και φωτεινό. δ. *ο Ρωμανικός ή Λομβαρδικός*, ανεπτύχθηκε στη Δύση κατά τον ένατο αιώνα. Το διευρυμένο μέρος της κόγχης δίνει στο ναό το σχήμα T, ο κυρίως ναός χωρίζεται σε τρία κλίτη, όπου το μεσαίο είναι πλατύτερο. Οι εκκλησίες είναι μακριές και χαμηλές. Το εσωτερικό τους είναι αρκετά σκοτεινό, λόγω του πάχους των τοίχων και των στενών παραθύρων.

Επίθημα, το: ανεστραμμένη κόλουμερη πυραμίδα, η οποία ετοποθετείτο πάνω από τα παλαιοχριστιανικά κιονόκρανα για να διευκολύνει τη μετάβαση από το στενό κιονόκρανο του κίονα προς το παχύ υπερθέμενο τόξο, συνδέει μεταξύ τους κίονες και πεσσούς.

Επίκρανο, το: αρχιτεκτονικό μέλος που επιστέφει την παραστάδα ή τον πεσσό.

Επιστύλιο, το: δοκάρι που πατά πάνω σε κίονες ή πεσσούς, το κάτω μέρος του θριγκού που βρίσκεται αμέσως πάνω από τους κίονες ή τους πεσσούς.

Fastigium: η κορυφή μιας στέγης ή ενός αετώματος. Αρχιτεκτονικά, μια κατασκευή που συναντιέται στις βασιλικές της εποχής του Μεγάλου Κωνσταντίνου και αποτελείται από ένα κιονοστήριχο διάφραγμα τοποθετημένο κατά μήκος στη χορδή της αψίδας, το οποίο στο κέντρο του έχει ένα κιβώριο ή ένα τμήμα με αετωματική κατάληξη.

Flos ή fleuron: ανθεμωτό διακοσμητικό θέμα στο κέντρο των όψεων στον άβακα ενός κορινθιακού κιονόκρανου.

Ζεύξεις, οι: λεπτές μαρμάρινες ταινίες, που χωρίζουν και πλαισιώνουν τις εσωτερικές ορθομαρμαρώσεις των εκκλησιών.

Ζωφόρος, η: Τμήμα του θριγκού τοποθετημένο πάνω από το επιστύλιο. Στο δωρικό ρυθμό αποτελείται από μετόπες που εναλλάσσονται με τρίγλυφα, και στον ιωνικό ρυθμό από μια ζώνη με γλυπτό διάκοσμο.

Ηλιακός, ο: υπαίθριος εξώστης.

Ημιχώνιο, το: τριγωνική σε κάτοψη κόγχη, στη βάση του τρούλου ενός οκταγωνικού ναού, ή αλλιώς ο θόλος σε σχήμα μισού κώνου ή τεταρτοσφαιρίου, που σχηματίζεται ψηλά σε κάθε γωνία ενός τετραγώνου χτίσματος, έτσι ώστε να διαγράφεται ένα οκτάγωνο, πάνω στο οποίο ακουμπά η περιφέρεια της βάσεως του τρούλου.

Θέρμες, οι: δημόσια ή ιδιωτικά λουτρά στη ρωμαϊκά αυτοκρατορία.

Θριαμβευτικό τόξο, το: το τόξο της αψίδας του ιερού.

Θολίτες, οι: τούβλα ή λαξευμένες σφηνοειδείς πέτρες, που σχηματίζουν το τόξο.

Θόλος, ο: Στέγαση οικοδομήματος με κοίλη εσωτερική επιφάνεια. Στην αρχαία Ελλάδα, θόλοι ονομάζονταν και κυκλικά οικοδομήματα με εξωτερική κιονοστοιχία που βρίσκονταν σε πολλά ιερά και η χρήση τους δεν είναι ακόμη εξακριβωμένη. Η πιο γνωστή θόλος βρίσκεται στους Δελφούς του 4^{ου} αι. π. Χ.

Θόλος μοναστηριακός: θόλος που προκύπτει από την αλληλοτομία κυλινδρικών ή προσεγγιζουσών προς τον κύλινδρο επιφανειών.

Θόλος πτυχωτός: θόλος αποτελούμενος από κοίλους τομείς ημισφαιρικής ή ημιελλειπτικής γενικής χάραξης.

Θριγκός: η ανωδομή σειράς κιόνων. Ο θριγκός χωρίζεται συνήθως από το επιστύλιο, τη ζωφόρο και το γείσο.

Θύρωμα, το: πλαίσιο πόρτας ή παραθύρου.

Θωράκιο, το: πλάκα στηθαίου-παραπέτου. Αρχαιότητα: Άνοιγμα στον τοίχο της πρόσοψης του σκηνικού οικοδομήματος. Τα μεταξύ των θυρωμάτων διαστήματα διακοσμούνται με ζωγραφικούς πίνακες. Βυζάντιο: Στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική τα θυρώματα αποτελούνται από κατακόρυφες πλάκες, συχνά μαρμάρινες, που τοποθετούνται σε σειρά και σχηματίζουν ένα είδος διαχωριστικού ή προστατευτικού κιγκλιδώματος. Στις παλαιοχριστιανικές βασιλικές τα θωράκια συναπαρτίζουν το φράγμα του πρεσβυτερίου ή το στηθαίο του υπερώου.

Ιερό ή Άγιο Βήμα, το: το αρχιτεκτονικό μέρος στα ανατολικά του ναού όπου τελείται η Θεία Ευχαριστία. Προορίζεται αποκλειστικά για τον κλήρο και

συνήθως χωρίζεται από τον κυρίως ναό με υψηλό τέμπλο. Στην πλήρη μορφή του είναι τριμερές, αποτελούμενο από το Ιερό Βήμα στο κέντρο, όπου βρίσκεται η Αγία Τράπεζα, από την πρόθεση ή προσκομιδή (βόρεια του Ιερού Βήματος), όπου κατατίθενται οι προσφορές των πιστών, και από το διακονικό ή σκευοφυλάκιο (νότια του Ιερού Βήματος), όπου φυλάσσονται τα ιερά σκεύη και αντικείμενα του ναού. Τα δύο τελευταία μέρη αποκαλούνται και παστοφόρια ή παραβήματα. Στην Αρχαία Ελλάδα και στη Ρώμη, ήταν αρχικά ένα απλό χωμάτινο ύψωμα, αργότερα κτιστή κατασκευή, που βρισκόταν στην αγορά της πόλης και χρησιμοποιούνταν για να μιλούν οι ρήτορες και οι αξιωματούχοι.

Βωμός, ο: κατασκευή πάνω στην οποία οι ειδωλολάτρες τελούσαν τις θυσίες προς τους θεούς τους. Συνήθως ήταν λίθινος και τετράπλευρος. Βρισκόταν πάντοτε στο ιερό, ανεξάρτητα από το αν υπήρχε ναός αφιερωμένος στη θεότητα.

Ινδάλματα, τα: προπλάσματα, μακέτες κτιρίων.

Ισόδομο σύστημα, το: Σύστημα δόμησης τοίχων και τειχών σε συνεχείς ισοΰψεις στρώσεις ισομεγέθων ορθογώνιων πλίνθων ή λίθων. Αυτοί τοποθετούνται σε σειρές, έτσι ώστε το σημείο εφαρμογής των δύο υποκείμενων λίθων να βρίσκεται στο μέσο εκείνου της υπερκείμενης σειράς. Διακρίνεται σε ορθογώνιο και τραπεζιόσχημο, αναλόγως αν οι στενές πλευρές των λίθων είναι κατακόρυφες ή κεκλιμένες.

Καθέδρα, η: ο θρόνος του επισκόπου.

Καθολικό, το: ο κύριος ναός ενός μοναστηρίου, στον οποίο τελούνται οι βασικές τελετουργίες· επίσης εκεί καθορίζεται ποιο θα είναι το κατά κύριο λόγο τιμώμενο ιερό πρόσωπο και, άρα, ο προστάτης της μονής. Στις περισσότερες περιπτώσεις όλα τα υπόλοιπα κτήρια της μονής αναπτύσσονται γύρω από το καθολικό και το οικοδομικό συγκρότημα απομονώνεται με περίβολο. Εντός του περιβόλου συχνά υπάρχουν και άλλοι μικρότεροι ναοί ή παρεκκλήσια.

Καμάρα, η: κυλινδρικός θόλος, θολωτή κατασκευή ημικυκλικής διατομής. Χρησιμοποιείται συχνά ως είδος απλής στέγης με ημικυλινδρικό θόλο.

Καμπάνα, η: Ηχητικό όργανο, συνήθως από ορείχαλκο, σε σχήμα αναποδογυρισμένου αγγείου, που κρούεται από ένα κρεμασμένο εσωτερικό γλωσσίδι ή ρόπτρο ή από ένα εξωτερικό σφυρί, και χρησιμοποιείται κυρίως για τελετουργικού σκοπούς. Η τεχνική κατασκευής καμπάνας από χυτό ορείχαλκο, είναι όμοια με την τεχνική χύτευσης ενός μεγάλου μεταλλικού αγγείου με τη μέθοδο του χαμένου κεριού.

Κιβώριο, το: «ουρανός», μεγαλοπρεπές κάλυμμα της Αγίας Τράπεζας. Ημισφαιρικός θολίσκος ή πυραμοειδής στέγη, που φερόταν πάνω σε τέσσερις κιονίσκους ή σπάνια σε έξη, ενωμένους μεταξύ τους με τόξα, σχηματίζοντας ένα κουβούκλιο από πέτρα, ξύλο ή μέταλλο. Συνήθως τα ανοίγματα ανάμεσα στους κιονίσκους κλείνονταν με παραπετάσματα, τα βήλα.

Κίονας, ο: κατακόρυφο στήριγμα κυκλικής διατομής, λίθινο ή ξύλινο, που αποτελείται κατά κανόνα από τρία μέρη: βάση, κορμό και κιονόκρανο.

Υποβαστάζει το θριγικό ενός οικοδομήματος. Ο δωρικός κίονας δεν έχει βάση, σε αντίθεση με τον ιωνικό και τον κορινθιακό.

Κιονόκρανο, το: Το ανώτατο τμήμα ενός κίονα.

Κιονόκρανο δίζωνο, το: κιονόκρανο που το επάνω μέρος του, ιδιαίτερα οι γωνίες του, καταλαμβάνεται από ζώα ή πτηνά. Τα ζώα αυτά στηρίζονται συνήθως στις άκανθες του κάτω μέρους του. Παραλλαγή του το κανιστροειδές κιονόκρανο, όπου η κάτω ζώνη του προσλαμβάνει ημισφαιρικό ή σχεδόν ημισφαιρικό σχήμα και διακοσμείται με περιπλεγμένο σχέδιο που μιμείται κάνιστρο.

Κιονόκρανο θεοδοσιανό, το: κιονόκρανο που προέκυψε εξελικτικά από το σύνθετο κορινθιακό. Χαρακτηρίζεται από τα πριονωτά φύλλα του που χωρίζονται σε πολλούς λοβούς και από την έντονη χρήση του τρυπανιού καθώς και από την σπείρα που υπάρχει διακοσμημένη στη βάση του.

Κιονόκρανο κορινθιακό, το: βλ. κορινθιακός ρυθμός.

Κιονόκρανο με ανεμιζόμενα φύλλα, το: τύπος κιονόκρανου της παλαιοχριστιανικής περιόδου, που προέκυψε από το σύνθετο κορινθιακό.

Κιονόκρανο τεκτονικό, το: κιονόκρανο, που προέκυψε από την υπέρθεση ενός κύβου πάνω σε μια ημισφαιρική μορφή. Η επιφάνειά του διακοσμείται με ανάγλυφα, συνήθως φυτικά θέματα. Τα τεκτονικά κιονόκρανα διακρίνονται σε κολουροπυραμιδοειδή, λεβητοειδή και πτυχωτά.

Κλειδί, το: κορυφαίο σημείο ενός τόξου ή ενός θόλου (καμάρας, τρούλου κλπ)

Κλίμακα, η: μέγεθος.

Κλίτος, το: επιμήκης χώρος στο εσωτερικό κτηρίου ή ναού που δημιουργείται από την ύπαρξη κιονοστοιχίας.

Κόγχη, η: ημικυκλικής κάτοψης εσοχή (κοιλότητα) στην επιφάνεια του τοίχου για την τοποθέτηση αγαλμάτων ή γενικά διακοσμητικών στοιχείων. Στους χριστιανικούς ναούς ονομάζεται επίσης η αψιδωτή απόληξη μιας πλευράς ορθογώνιου χώρου, στο ανατολικό τμήμα του ναού.

Κοινόβιο, το: μοναστήρι διαμορφωμένο ώστε να εξυπηρετεί την κοινή ζωή μιας αδελφότητας μοναχών.

Κορινθιακός ρυθμός, ο: αρχιτεκτονικός ρυθμός, ο πιο διακοσμητικός από τους αρχαίους ρυθμούς. Αναπτύχθηκε τον 4ο αι. π. Χ. στην κυρίως Ελλάδα και αποτέλεσε τον πιο διαδεδομένο ρυθμό κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο. Διαφέρει ελάχιστα από τον ιωνικό, διατηρώντας παραπλήσιες αναλογίες με αυτόν. Ο κίονάς του εμφανίζει τις ίδιες ραβδώσεις, στέφεται όμως από εντελώς διαφορετικό κιονόκρανο, το οποίο αποτελείται από κάλαθο επενδεδυμένη εξωτερικά με τρεις σειρές πλαστικού φυτικού διάκοσμου. Οι δύο κατώτερες επάλληλες σειρές αναπαριστούν φύλλα ακάνθου, ενώ η ανώτερη σειρά περιλαμβάνει τέσσερις έλικες, τοποθετημένες συμμετρικά ανά δύο. Από αυτές, οι δύο ακραίες έχουν μεγαλύτερο ύψος, προεξέχουν κατά τη διαγώνιο και υποστηρίζουν την προέχουσα γωνία του άβακα, ενώ οι μεσαίες κάμπτονται προς τον κεντρικό άξονα του κίονα. Ο θριγικός στον κορινθιακό ρυθμό είναι όμοιος με τον ιωνικό.

Κοσμήτης, ο: (συχνά και γείσο), αρχιτεκτονικό διακοσμητικό μέλος, που προεξέχει από τον τοίχο, χωρίζοντας οργανικά τις επιφάνειες του εσωτερικού των εκκλησιών. Γενικά χρησιμοποιείται σε εσωτερικούς και εξωτερικούς τοίχους εκκλησιών, για να τονίσει το σημείο μετάβασης από τους κάθετους τοίχους στις θολωτές κατασκευές. Συχνά είναι μαρμάρινος και φέρει γραπτό ή γλυπτό διάκοσμο, με κυμάτια, φυτικά ή γεωμετρικά θέματα.

Κουφική γραφή, η: αρχαία αραβική γραφή με άκαμπτους χαρακτήρες που διαμορφώθηκε στην Κούφα, μεγάλη πόλη πάνω στον Ευφράτη, η γραφή αυτή χρησιμοποιήθηκε σε επιγραφές πάνω σε λίθο ή σε ξύλο σε μνημεία και σε νομίσματα. Τα κουφικά γράμματα περισσότερο ή λιγότερο παραμορφωμένα, τα χρησιμοποίησαν οι Βυζαντινοί για τον διάκοσμο των ναών τους (ψευδοκουφικά).

Κρύπτη, η: ένας θάλαμος ή θολοσκεπείς χώροι – υπόγειοι ή ημιυπόγειοι -, κάτω από το δάπεδο της εκκλησίας, κατά κανόνα κοντά στην Αγία Τράπεζα, που συνήθως φιλοξενούσε καθαγιασμένους τάφους ή ιερά λείψανα.

Κτήτορας, ο: κληρικός ή λαϊκός ο οποίος συμβάλλει οικονομικά προκειμένου να χρηματοδοτηθεί ένα συγκεκριμένο οικοδόμημα (ή οικοδομικό πρόγραμμα), έργο τέχνης κ.λπ. Στην περίπτωση του οικοδομήματος ο κτήτορας συνδέεται συνήθως με το έργο μέσω κάποιας ειδικής νομικής σχέσης (κατοχή, νομή, επικαρπία ή άλλο).

Κυπτικόν, το: το εδώλιο του αυτοκράτορα, συνήθως στο υπερώο των εκκλησιών.

Λαύρα, η: συγκρότημα κελιών ή σπηλαίων για ερημίτες μοναχούς, με κοινή εκκλησία, και ίσως κοινή τράπεζα, αποκλειστικά ησυχαστικές.

Λοβός, ο: χαρακτηριστικός τύπος τοξωτών ανοιγμάτων στους βυζαντινούς ναούς (σε θύρες και παράθυρα). Ανάλογα με τον αριθμό των λοβών, τα παράθυρα διακρίνονται σε μονόλοβα, δίλοβα, τρίλοβα.

Λοφίο, το: σφαιρικό τρίγωνο που διαμορφώνεται ψηλά σε κάθε γωνία ενός τετράγωνου χτίσματος, ώστε να διευκολύνει τη μετάβαση στο κυκλικό σχήμα της βάσεως του τρούλλου. Αυτά τα κυκλικά σχήματα, τα τόξα, με τη σειρά τους έχουν προκύψει από την αλληλοτομία ενός ορθού πρίσματος με τετράγωνη βάση και ενός ημισφαιρίου. Το ημισφαίριο αυτό κατασκευάζεται με βάση τον κύκλο τον περιγεγραμμένο σε μια οριζόντια τομή του ορθού πρίσματος. Αν το ανώτερο τμήμα του ημισφαιρίου κοπεί με μια οριζόντια τομή που να περνά από τα κλειδιά των τόξων, απομένουν σφαιρικά τρίγωνα ή λοφία, μεταξύ των πλευρικών τόξων. Τα λοφία καταλήγουν στον εγγεγραμμένο κύκλο του ορθού πρίσματος. Έτσι διαμορφώνουν μια βάση, πάνω στην οποία μπορεί να τοποθετηθεί ένας θόλος ή κατευθείαν ή υπερυψωμένος πάνω σε τύμπανο (ασπής). Από την άλλη μεριά, αν το ημισφαίριο που κατασκευάζεται πάνω από τον περιγεγραμμένο κύκλο συνεχίζεται από τα λοφία ως το ανώτατο σημείο του, τότε προκύπτει μια ασπής επί λοφίων.

Μαρμαροθέτημα, το, (opus sectile): τεχνική εντοίχιας ή επιδαπέδιας διακόσμησης. Προκύπτει από έγκοπτη εργασία ή συναρμογή μαρμάρινων ή

λίθινων πλακών μικρού πάχους, έτσι ώστε να αποδίδεται κάποιο διακοσμητικό μοτίβο. Όταν χρησιμοποιείται γυαλί, ονομάζεται υαλοθέτημα.

Μαρτύριο, το: κτίριο που έχει ανεγερθεί πάνω από τον τάφο μάρτυρα, ή όπου φυλάσσονται ιερά λείψανα μάρτυρα της εκκλησίας. Μαρτύριο θεωρείται και η τοποθεσία που φέρει μαρτυρία της χριστιανικής πίστης, που σχετίζεται με κάποιο επεισόδιο της ζωής ή των Παθών του Χριστού.

Μαυσωλείο, το: μεγαλόπρεπο και πολυτελές ταφικό μνημείο, που έχει μορφή ναΐσκου ή σύνθετου οικοδομήματος. που πήρε την ονομασία του από τον τάφο του σατράπη της Καρίας Μαυσώλου.

Μεικτή τοιχοποιία, η: τοιχοποιία από μικρούς λίθους και άφθονο κονίαμα, στην οποία κατά αποστάσεις παρεμβάλλονται διπλές οριζόντιες σειρές τούβλων.

Μετάλλιο, το: επίπεδη κυκλική επιφάνεια.

Μιτατώριο ή βεστιάριο, το: ο χώρος όπου αλλάζει ενδυμασία ο αυτοκράτορας, σ' ένα ανάκτορο ή σε μια εκκλησία.

Νάρθηκας, ο: στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική νάρθηκας ονομάζεται ο εγκάρσιος προθάλαμος στη δυτική πλευρά ενός ναού. Σε αυτόν παρέμεναν οι κατηχούμενοι και εκεί εκτελούνταν ορισμένες πράξεις της λειτουργίας. Ο προθάλαμος τοποθετείται μπροστά από το μεσαίο και τα πλάγια κλίτη ως εξωνάρθηκας ή μπροστά από την πρόσοψη της εκκλησίας ως εξωνάρθηκας. Ο εξωνάρθηκας μπορεί να έχει τη μορφή ανοιχτής κιονοστήρικτης στοάς στο αίθριο.

Ναός, ο: ο κυρίως ναός, αρχιτεκτονικά και λειτουργικά, ο πυρήνας και το ιερό μιας βυζαντινής εκκλησίας, τμήματα τα οποία προορίζονταν αποκλειστικά για την τέλεση της λειτουργίας.

Ναός δίδυμος ο: δίκλιτος συνήθως ναός με δύο αψίδες· στο κάθε κλίτος λατρεύεται ξεχωριστός άγιος.

Ναός ελεύθερου σταυρού, ο: αρχιτεκτονικός τύπος ναού που έχει σε κάτοψη το σχήμα του σταυρού, συχνά με τρούλλο στη διασταύρωση των κεραιών του.

Ναός σταυροειδής, ο: τύπος εκκλησίας που χαρακτηρίζεται από μια σταυρική ενότητα, εγγεγραμμένη με τετράγωνο. Παραλλαγή του, ο συνεπτυγμένος σταυροειδής ναός, με πολύ αβαθείς σταυρικές κεραιές και πλήρη τα τέσσερα γωνιακά διαμερίσματα.

Ναός σταυροειδής εγγεγραμμένος, ο: τύπος ναού στον οποίο το εσωτερικό διατάσσεται σε τέσσερις καμάρες που σχηματίζουν σταυρό· το κεντρικό σημείο όπου συγκλίνουν οι καμάρες (κεραίες του σταυρού) στεγάζεται με τρούλο. Ο σταυρός εγγράφεται στην τετράγωνη κάτοψη του οικοδομήματος με τη βοήθεια 4 γωνιακών διαμερισμάτων. Ανάλογα με τον αριθμό των στηριγμάτων του τρούλου (κίωνων και πεσσών) χαρακτηρίζεται δικιόνιος (ή δίστυλος), τετρακιόνιος (τετράστυλος) ή οκτάστυλος. *ή εννεαμερής ναός* κατά τον Krautheimer, τύπος εκκλησίας που υποδιαιρείται, με τη διασταύρωση δύο καμαροσκεπών κεραιών, σε εννέα διαμερίσματα, ένα μεγάλο κεντρικό τετράγωνο, στο σημείο της διασταύρωσης των κεραιών, που καλύπτεται με τρούλο, τέσσερα μικρά γωνιακά τετράγωνα, που στεγάζονται, σε χαμηλότερο

ύψος, με τρουλίσκους, σταυροθόλια ή καμάρες, και τέσσερα ορθογώνια, κατά κανόνα καμαροσκεπή.

Ναός σταυροειδής εγγεγραμμένος απλός, ο: κατηγορία του τύπου του σταυροειδούς εγγεγραμμένου, όπου δεν υπάρχουν τα ανατολικά γωνιακά διαμερίσματα.

Ναός σταυροειδής εγγεγραμμένος απλός δικιόνιος, ο: κατηγορία του τύπου του σταυροειδούς εγγεγραμμένου, όπου ο τρούλος στηρίζεται δυτικά σε δύο κίονες και ανατολικά στους τοίχους του Ιερού Βήματος.

Ναός σταυροειδής εγγεγραμμένος τετρακιόνιος, ο: κατηγορία του τύπου του σταυροειδούς εγγεγραμμένου, όπου ο τρούλλος στηρίζεται σε τέσσερις κίονες.

Ναός οκταγωνικός, απλός, ο: μονόχωρος τύπος εκκλησίας με τετράγωνη κάτοψη, που καλύπτεται με τρούλο. Ο τρούλος έχει οκταγωνική στήριξη που σχηματίζεται με τέσσερα τόξα, διαμορφωμένα στις πλευρές του τετραγώνου, και με τέσσερα ημιχώνια, με τόξα μετώπου μικρότερα από τα τόξα των πλευρών του τετραγώνου που γεφυρώνουν τις γωνίες του. Παραλλαγή του αποτελεί ο ηπειρωτικός οκταγωνικός ναός, στην κυρίως Ελλάδα. Έχει τετράγωνη ή ορθογώνια κάτοψη και συγχωνεύει το τρουλωτό διαμέρισμα του οκταγωνικού ναού, με τις καμαροσκεπείς κεραίες μιας σταυροειδούς εκκλησίας. Τη θέση των γωνιακών διαμερισμάτων των σταυροειδών ναών καταλαμβάνουν πλευρικά παρεκκλήσια. Στην παλιότερη βιβλιογραφία, αυτός ο τύπος αναφέρεται και ως εκκλησία με γωνιακά ημιχώνια.

Ναός οκταγωνικός, σύνθετος, ο: τύπος ναού ο οποίος συνδυάζει έναν οκταγωνικό τρουλαίο χώρο με τους βραχίονες εγγεγραμμένου σταυρού. Οι τελευταίοι καλύπτονται με καμάρες ή σταυροθόλια. Τα επιμήκη γωνιακά διαμερίσματα που προκύπτουν από την εγγραφή χρησιμεύουν ως παρεκκλήσια.

Ναός ψευδοοκταγωνικός, ο: τύπος τρουλαίου ναού με οκταγωνική στήριξη, ο οποίος παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα ότι τα οκτώ τόξα του τρούλου διαμορφώνονται άνισα. Οι ψευδοοκταγωνικοί ναοί αποτελούν παραλλαγές του απλού οκταγωνικού τύπου και διακρίνονται σε τέσσερις κύριες ομάδες, ανάλογα με τις διαφοροποιήσεις τους από το πρότυπο.

Νυμφαίο, το: ο περίβολος μιας κρήνης, που διαμορφώνεται με μια σειρά από κόγχες που ανοίγονταν μέσα στο πάχος του τοίχου ή τον επέστεφαν.

Οικουμενική Σύνοδος, η: η Οικουμενική Σύνοδος ήταν η συνέλευση με πρόεδρο τον αυτοκράτορα, όπου αντιπροσωπεύονταν όλες οι εκκλησίες που είχαν επικοινωνία μεταξύ τους, ήταν το θεόπνευστο σώμα που οι αποφάσεις του, μαζί με την Αγία Γραφή, ήταν υποχρεωτικές για όλους τους χριστιανούς.

Οίκος εκκλησίας: οι πρώτοι χριστιανικοί χώροι λατρείας. Κατοικία που εξυπηρετούσε τις θρησκευτικές και διοικητικές ανάγκες καθώς και το κοινωνικό –φιλανθρωπικό έργο των πρώτων χριστιανικών αδελφοτήτων. Στα λατινικά, *domus ecclesiae*.

Οκταγωνικός ναός απλός, ο: βλ. Ναός οκταγωνικός απλός.

Οκταγωνικός ναός σύνθετος, ο: βλ. Ναός οκταγωνικός σύνθετος.

Οπαίο, το: Στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική το κυκλικό άνοιγμα στην κορυφή του τρούλου.

Ορθομαρμάρωση, η: επένδυση τοίχων κτιρίου με μαρμάρινες πλάκες. Η επένδυση ξεκινούσε από το δάπεδο και έφτανε έως το ύψος της γένεσης των τόξων.

Παρεκκλήσι, το: μικρή εκκλησία που ανήκει σε κάποιο ίδρυμα ή που εξαρτάται από άλλη μεγαλύτερη· συχνά έχει ταφική χρήση.

Παστοφόριο (παράβημα), το: Παστοφόρια ή παραβήματα ονομάζονται οι δύο χώροι που πλαισιώνουν ως βοηθητικά δωμάτια την αψίδα με το Ιερό Βήμα των παλαιοχριστιανικών ή βυζαντινών εκκλησιών. Το βόρειο ή το αριστερό παστοφόριο λέγεται πρόθεση, ενώ το νότιο ή δεξί, διακονικό (και αργότερα σκευοφυλάκιο).

Περίστωο, το, (πρόστωο): ο ενιαίος χώρος που περιβάλλει περιμετρικά τον κυρίως ναό ή τον περίκεντρο πυρήνα ενός κτίσματος, ή αλλιώς προστέγασμα στηριζόμενο συνήθως σε κίονες ή τοίχους και οικοδομείται μπροστά από την είσοδο του ναού. Στις τρουλαίες βασιλικές, στις οποίες ο κεντρικός τρούλος στηρίζεται σε τέσσερις κτιστούς πεσσούς και ανάμεσα σε κάθε ζεύγος πεσσών παρεμβάλλονται από δύο κίονες, το περίστωο σχηματίζεται από τα πλάγια κλίτη και το δυτικό τμήμα του ναού. Αργότερα περίστωα περιέκλειαν και σταυροειδείς εγγεγραμμένους πυρήνες. Στην Παλαιολόγεια περίοδο πολλοί μεσοβυζαντινοί ναοί της Κωνσταντινούπολης αποκτούν περίστωα, τα οποία συχνά φιλοξενούν ταφικά παρεκκλήσια.

Πεσσός, ο: στύλος τετράγωνης ή ορθογώνιας διατομής που λειτουργεί ως στήριγμα. Ο πεσσός είναι ελεύθερο αρχιτεκτονικό στοιχείο (μη εφαπτόμενο σε τοίχο) και συνήθως χτιστό.

Πλινθοπερίκλειστο σύστημα τοιχοποιίας, το: Τρόπος δομής, κατά τον οποίο μικρές πέτρες, λαξευμένες ορθογώνιες και κτισμένες κατά στρώσεις, πλαισιώνονται, στους οριζόντιους και κατακόρυφους αρμούς τους με λεπτά τούβλα σε μονές ή διπλές σειρές.

Πρόθεση, η: χώρος όπου αρχικά έφερναν οι πιστοί το αλεύρι, τον άρτο και τον οίνο που με τον Καθαγιασμό, μεταβάλλονται σε Τίμια Δώρα. Αργότερα, διαμέρισμα στα αριστερά (βόρεια) της αψίδας, όπου ετοιμάζονται τα Τίμια Δώρα.

Πουζολάνα, η, (ποζολάνη): Από το λατινικό *pulvis puteolana*, δηλ. σκόνη από το Ποτσούολι. Πρόκειται για ηφαιστειογενές πέτρωμα γκριζου, ερυθρωπού, ή καφέ χρώματος. Το Ποτσούολι (Ποτίολοι) της Καμπανίας ήταν ο τόπος από όπου προερχόταν η καλύτερη ποιότητα πουζολάνας. Σε συνδυασμό με τον ασβέστη και το νερό, η πουζολάνα σχηματίζει υδραυλική συγκολλητική ουσία. Οι Ρωμαίοι χρησιμοποίησαν την πουζολάνα στις κατασκευές τους από τον 2ο αι. π. Χ. Η πουζολάνα εντοπίζεται και σε μερικές ηφαιστειακές ζώνες της νότιας και κεντρικής Ιταλίας και στη νότια Γαλλία. Στην Ελλάδα, πουζολάνα είναι ο ηφαιστειακός τόφος, που είναι γνωστός ως θηραϊκή γη, και βρίσκεται στη Θήρα, τη Θηρασία, το Ασπρονήσι και τη Νίσυρο.

Πρόπυλο, το: μνημειακή αρχιτεκτονική διαμόρφωση στην είσοδο ενός ιερού ή ενός οικοδομικού συγκροτήματος ή ανακτόρου.

Σηρικού τροχοί, οι: Σειρά διαπλεκόμενων ροδάκων και κύκλων.

Σίγμα, το: στη ρωμαϊκή και βυζαντινή ορολογία, τραπέζι ημικυκλικού σχήματος.

Σολέα, η: στις παλαιοχριστιανικές και βυζαντινές εκκλησίες, ο υπερυψωμένος, πάνω από τη στάθμη του δαπέδου, διάδρομος, που οδηγεί από το βήμα στον άμβωνα.

Spolia: οικοδομικοί λίθοι που χρησιμοποιήθηκαν ήδη, και επαναχρησιμοποιούνταν με την κατάλληλη επεξεργασία, μέλη πολλές φορές άλλων κτισμάτων. Τοποθετούνταν στα θεμέλια και σε μη ορατά γεμίσματα, με σκοπό την εξοικονόμηση υλικών, αλλά και ορατά, ως πράξη υπόμνησης ίσως.

Σταυροειδής ναός, ο: βλ. ναός σταυροειδής.

Σταυροειδής τρουλαία βασιλική, η: βλ. βασιλική σταυροειδής τρουλαία.

Σταυροθόλιο, το: θόλος, που σχηματίζεται από την τομή δύο ημικυλινδρικών θόλων, ο οποίος στη ρωμαϊκή περίοδο στέγαζε ένα τετράγωνο διαμέρισμα και προέκυπτε από την αλληλοτομία δύο ημικυκλικών καμαρών ίσης διαμέτρου και ύψους. Οι ακμές της αλληλοτομίας σχηματίζουν έναν διαγώνιο σταυρό. Στη βυζαντινή περίοδο τα σταυροθόλια αποκτούν τόξα μετώπου διαφορετικής διαμέτρου και υπερυψώνονται, έτσι ώστε να καλύψουν και ορθογώνιους χώρους.

Στοά, η: επίμηκες επιστεγασμένο δημόσιο κτήριο υποβασταζόμενο στη μία εξωτερική του πλευρά, από κιονοστοιχίες. Κατ' επέκταση, είναι και ο επιστεγασμένος διάδρομος που υποβαστάζεται από κιονοστοιχίες.

Στυλοβάτης, ο: μια συνεχής λίθινη βάση, υπερυψωμένη σε σχέση με τη στάθμη του δαπέδου, πάνω στην οποία πατούν τα φέροντα στοιχεία του κτιρίου, κίονες ή πεσσοί.

Σύνθρονο, το: διάταξη από μια σειρά υπερκείμενων εδράνων, ημικυκλικά τοποθετημένων κατά την εσωτερική περίμετρο της αψίδας του ναού (θυμίζουν μικρό κοίλο θέατρο), εκκλησίας ή σε στενές σειρές στις δύο πλευρές του βήματος, στα οποία κάθονταν οι ιερείς κατά τη διάρκεια των ιεροπραξιών, όταν δε συμμετείχαν στα δρώμενα. Στο κέντρο του ανώτερου εδράνου υπήρχε συνήθως μαρμάρινος θρόνος, όπου καθόταν ο επίσκοπος (όταν ήταν παρών) ή, ενδεχομένως, ο ηγούμενος (όταν επρόκειτο για μοναστηριακό ναό). Στις παλαιοχριστιανικές ή βυζαντινές εκκλησίες προορίζονταν αποκλειστικά για τον κλήρο.

Σφαιρικά τρίγωνα ή λοφία, τα: αρχιτεκτονικά τμήματα με μορφή κοίλων τριγώνων, τέσσερα στον αριθμό, τα οποία επιτρέπουν να στεγαστεί με άνεση ένας κυβικός χώρος από έναν ημισφαιρικό θόλο (τρούλο). Στην πράξη, τα σφαιρικά τρίγωνα αποτέλεσαν το καίριο βήμα για τη λύση του προβλήματος αυτού του τύπου στέγασης. Βοηθούν το θόλο (ο οποίος στη διατομή του είναι κυκλικός) να «καθίσει» επάνω στον κύβο (ο οποίος στη διατομή του είναι

τετράγωνος). Μετατρέπουν, θα λέγαμε, το τετράγωνο σε κύκλο με ομαλό και ασφαλή τρόπο για τη στατικότητα του κτηρίου.

Σφενδόνιον, το: σήμερα σπεντόνι, τόξο λίθινο επί του οποίου στηρίζονται οι δοκοί, τόξο καμάρας.

Τεκές, ο: χώρος που χρησιμοποιείται για τις συναντήσεις των μελών θρησκευτικών αδελφοτήτων (δερβίσηδες).

Τέμενος, το: ιερός περίβολος.

Τέμπλο, το, (εικονοστάσιο): η διαχωριστική κατασκευή μεταξύ Ιερού Βήματος και κυρίως ναού. Αρχικά είχε την απλούστερη μορφή του χαμηλού φράγματος πρεσβυτερίου με σειρά μαρμάρινων θωρακίων ή κιγκλίδωμα, στη συνέχεια όμως απέκτησε ύψος με την προσθήκη κιονίσκων και επιστύλιου. Από τον 11ο αιώνα και εξής, στα διαστήματα μεταξύ των κιονίσκων τοποθετήθηκαν εικόνες, ενώ αργότερα προστέθηκαν εικόνες και πάνω από το επιστύλιο, διαμορφώνοντας έτσι την έννοια εικονοστασίου. Τα τέμπλα αρχικά ήταν μαρμάρινα, τα ξύλινα τέμπλα έκαναν την εμφάνισή τους από το 13ο αιώνα και εξής και μπορεί να είναι γλυπτά ή επίχρυσα.

Τετράπυλο, το: τετράπλευρο μνημείο, του οποίου κάθε πλευρά αποτελείται από μια μεγάλη πύλη.

Τεχνική της κρυμμένης πλίνθου, η: τεχνική τοιχοδομίας που χαρακτηρίζεται από την εναλλαγή σειρών παχύτερων και λεπτότερων τούβλων. Οι σειρές λεπτότερων πλίνθων εισέχουν ελαφρά και καλύπτονται με κονίαμα, δημιουργώντας εναλλαγές κόκκινων (πλίνθοι) και ανοιχτόχρωμων (κονίαμα) επιφανειών.

Τόξο, το: βλ. και Αψίδα. Το τόξο είναι καμπύλο επιστύλιο. Πριν την ανακάλυψή του ήταν αδύνατη η γεφύρωση μεγάλων ανοιγμάτων, λόγω του ότι τα μονολιθικά επιστύλια ήταν κοντά και βαριά. Με τη χρήση του τόξου λύθηκε η κάλυψη των μεγάλων ανοιγμάτων με μικρούς λίθους ή οπτόπλινθους, που η μεταφορά τους ήταν εύκολη. Λόγω του σχήματός του, το τόξο μπορούσε να αντέχει και να μεταφέρει στα υποστηρίγματά του τα φορτία που είχαν τα φορτία που είχαν την τάση να λυγίζουν τα επιστύλια. Οι πιο συνηθισμένες μορφές τόξων είναι η ημικυκλική, τμήματος τόξου και η οξυκόρυφη. Στην αρχαία Ελλάδα παρόλο που τα τόξα δεν ήταν άγνωστα, δεν χρησιμοποιούνταν πολύ, λόγω της μορφολογίας τους. Κατά την κλασική περίοδο, το τόξο χρησιμοποιήθηκε σε αφανή μέρη ή σε αρχιτεκτονικά στοιχεία με μειωμένο μορφολογικό ενδιαφέρον, όπως για παράδειγμα στις πυλίδες τειχών. Στην Ελληνιστική περίοδο, το τόξο εφαρμόστηκε και στην μνημειακή αρχιτεκτονική, όπως στην Μικρά Ασία στην αγορά της Πριήνης και τη Στοά του Αττάλου. Οι Ρωμαίοι χρησιμοποίησαν τα τόξα στα υδραγωγεία, στις γέφυρες και τις μνημειώδεις κατασκευές.

Τοξοστοιχία, η: στην αρχιτεκτονική τόξο ονομάζεται το άνοιγμα που δημιουργείται μεταξύ δύο κίωνων ή πεσσών οι οποίοι γεφυρώνονται με μία ημικυκλική δομή. Οι σειρές από δύο ή περισσότερα τέτοια ανοίγματα ονομάζονται τοξοστοιχίες.

Τρίβηλο, το: στις παλαιοχριστιανικές εκκλησίες κυρίως και σε μεταγενέστερες, το κατά κανόνα τοξωτό τριπλό άνοιγμα ανάμεσα στον εξωνάρθηκα και το μεσαίο κλίτος. Ο όρος προέρχεται από τα τρία παραπετάσματα (βήλα), που κρέμονταν ανάμεσα στους κίονες.

Τρίκλιнос, ο: ο τρίκλιнос ήταν μία ορθογώνια αίθουσα, που συχνά κατέληγε σε μία ασπίδα, μέσα στην οποία ήταν τοποθετημένο ένα ημικυκλικό θρανίο γύρω από ένα ημικυκλικό τραπέζι (το σίγμα). Ο αριθμός των ασπίδων αυξανόταν ανάλογα με τις ανάγκες του οικοδοεσπότη: τρίκογχοι τρίκλινοι ήταν αρκετά συνηθισμένοι.

Τρούλος, ο: χαρακτηριστικό στοιχείο στη βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική. Πρόκειται για ημισφαιρικό θόλο στη στέγη των ναών, δηλαδή για μια κυλινδρική κατασκευή με ανοίγματα (παράθυρα) στο τύμπανο και με θολωτή στέγαση. Ο τρούλος εμφανίζεται ήδη στα Πρώιμα Βυζαντινά χρόνια, επικρατεί κατά τους Μέσους χρόνους και διαδίδεται ευρύτερα στα Βαλκάνια και τη Ρωσία.

Τύμπανο, το: 1. η τριγωνική επιφάνεια που «κλείνει» το βάθος του αετώματος και συνήθως φέρει ανάγλυφη ή ολόγλυφη διακόσμηση (Αρχαιότητα). 2. *Τύμπανο τόξου* (Ρωμαϊκή - Βυζαντινή περίοδος): Επίπεδη επιφάνεια που βρίσκεται μέσα σε τόξο ή αρκόςολιο, π.χ. πάνω από τη Βασιλείο Πύλη ανάμεσα στο νάρθηκα και τον κυρίως ναό. 3. *Τύμπανο τρούλου* (Βυζάντιο): Στη βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική αποτελεί ένα κυκλικό ή πολυγωνικό τμήμα πάνω στο οποίο στηρίζεται ο ημισφαιρικός θόλος.

Υπέρθυρο, το: το ανώφλι, το ανώτερο τμήμα του πλαισίου της πόρτας ή του παραθύρου.

Υπερώο, το: Το υπερώο (ή γυναικωνίτης) είναι το ανώτερο διαμέρισμα του ναού πάνω από τα πλάγια κλίτη και το νάρθηκα, από όπου παρακολουθούσαν τη λειτουργία τα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας τη Βυζαντινή περίοδο – οπότε το «αυτοκρατορικό θεωρείο» είχε ειδική είσοδο– και τη Νεότερη περίοδο οι γυναίκες.

Υπόγειο, το: υπόγειος ταφικός θάλαμος ή ομάδα ταφικών θαλάμων για ιδιωτική χρήση.

Φουρνικό, το: βλ. ασπίδα.

Ωμόπλινθος, ο: πλίνθος που δεν ψήνεται σε καμίνι, αλλά έχει αποξηραθεί στον ήλιο. Χρησιμοποιήθηκαν κυρίως στην κατασκευή τοίχων ή δαπέδων σπιτιών, καλυβιών και περιβόλων.

Πηγές για το γλωσσάρι

1. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Σπουδές στον Ελληνικό πολιτισμό, Τ. Β΄, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Τέχνη, Πάτρα 1999, Γλωσσάρι
2. Charles Delvoye, Βυζαντινή Τέχνη, Εκδ. Δ. Παπαδήμα, ΑΘΗΝΑ 1994, σ559-601.

3. Krautheimer, Richard, Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Αρχιτεκτονική, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (ΜΙΕΤ), Αθήνα, Μάρτιος 1998, Γλωσσάρι.
4. Muller - Wiener, Wolfgang, Η Αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα - (Griechisches Bauwesen in der antike), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1995, σ49.
5. Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Γλωσσάρι
Πηγή: <http://constantinople.ehw.gr/Forms/fmain.aspx>,
6. http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides
7. Λεξικό αρχαίας ελληνικής γλώσσας, Παν. Γιαννακόπουλος, Εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα.
8. Μείζον Ελληνικό λεξικό, Τεγόπουλος - Φυτράκης, 2η έκδ., Αθήνα 1999.
9. Λεξικό, «Συγκλονιστικές αποκαλύψεις και Αρχαίοι πολιτισμοί», DeAgostini Hellas Ltd, 2002

Έγγραφα χαρακτηρισμού του μνημείου

247

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Έν Αθήναις τῆ 26 Ἀπριλίου 1921
ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ
Ἀριθμὸς φύλλου 68

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Νόμοι	
<p>Νόμος 2567 ἐπερὶ ἐπαναδόσεως ἀπολυθέντων ὑπαλλήλων καὶ τροποποιήσεως τοῦ ἀρθροῦ 1 τοῦ νόμου 1081.</p> <p>Νόμος 2568 ἐπερὶ ἐγκρίσεως πιστώσεως τοῦ ἑκατομμυρίου πρὸς περιθάλψην τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προσφύγων.</p> <p>Νόμος 2569 ἐπερὶ κυρώσεως τῆς ἐν Παρίσιτις ὑπογραφείσης τῆς 3ῆς Σεπτεμβρίου/13 Ὀκτωβρίου 1919 Διατάξεως Συμβάσεως περὶ Ἀεροπορίας.</p> <p>Νόμος 2570 ἐπερὶ κυρώσεως τῆς ἐν Οὐάσιγκτον ὑπογραφείσης τῆς 3/18 Ὀκτωβρίου 1920 Συμβάσεως τροποποιήσεως τοῦ ἀρθροῦ XVII τῆς μεταξὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς Συνθήκης Τητορίας καὶ Ναυτιλίας.</p> <p>Νόμος 2571 ἐπερὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ νόμου ΒΤΜ' τοῦ ἔτους 1895 περὶ διοικήσεως τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐπαγγέλου Ζήτητα καταλειφθείσης εἰς τὸ ἔθνος περιουσίας.</p> <p>Νόμος 2572 ἐπερὶ συστάσεως Τμήματος Προσωπικοῦ παρὰ τῆ Ἰπουργείου τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας.</p>	<p>Νόμος 2573 ἐπερὶ ὀργανισμοῦ τοῦ Ὀδοντιατρικοῦ σχολείου. 7</p> <p>Νόμος 2574 ἐπερὶ ἀναδόσεως καθηκόντων Γενικοῦ Διοικητοῦ εἰς μέλος τῆς Κυβερνήσεως. 8</p> <p style="text-align: center;">Βασιλικά διατάγματα</p> <p>Περὶ μεσαιωνικῶν Ναῶν κηρυσσόμενων ὡς Βυζαντινῶν μνημείων. 9</p> <p>Περὶ τοῦ τρόπου τελώσεως διαγωνισμοῦ πρὸς πλήρωσιν θέσεων ἐπιμελητῶν τῶν χειρογράφων, ταξινομήτου, γραμματικῆς τοῦ Ἐφορικοῦ Συμβουλίου, βοηθοῦ καὶ δακτυλογράφου ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ. 10</p> <p>Περὶ ἀποδεικτικῶν ταυτότητος τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Ἀμερικανοῦ Στάματος. 11</p> <p>Περὶ ἐγκρίσεως μεταβιβάσεως μεταλλείου πρὸς τὴν Ἑταιρείαν ἐπιμεταλλείσεως Ἑλληνικῶν ἑνδοκαιορυχείων. 12</p> <p>Περὶ ἀποδοχῆς παραίτησός ἀπὸ μεταλλείου σιδήρου ἐκ μέρους τῶν 1) Ἀργυρίου Ν. Ἰεροποιίδου, 2) Χ. Ν. Ἰεροποιίδου καὶ 3) Π. Ν. Ἰεροποιίδου. 13</p> <p>Περὶ ἀθέσεως διὰ τὴν κοινότητα Βεροσβάς τῆς κατὰ τὸ ἄρθρον 23 τοῦ ΓΣΠΗ νόμου κτηματικῆς ἐκτάσεως. 14</p>

ΝΟΜΟΙ

Περὶ ἐπαναδόσεως ἀπολυθέντων ὑπαλλήλων καὶ τροποποιήσεως τοῦ ἀρθροῦ 1 τοῦ νόμου 1081.

Νόμος 2567

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ψηφισάμενοι ἡμετέροις μετὰ τῆς Γ' ἐν Αθήναις Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἀπερυσάμενοι καὶ διατάσσεται:

Ἄρθρον 1ον

Οἱ ὑπάλληλοι οἱ ὑπερτέθησαντες παρὰ τῇ Κεντρικῇ Ἰπουργείῳ τῆς Ἐπιτροπῆς Προσφύγων Μακεδονίας τῆς συσταθείσης δυνάμει τοῦ νόμου 350 τῆς 7ης Νοεμβρίου 1914, οἱ ἀπολυθέντες μέχρι τέλους Ἰουνίου 1917, παρὰ τῆς διατάξεως τοῦ νόμου τούτου, ἐπαναδορίζονται, τῇ προτάσει τοῦ Ἰπουργοῦ τῆς Περιθάλψεως, εἰς ἰσοβάτους ἐργασίας θέσεις τοῦ Ἰπουργείου, καθοριζόμενου τοῦ βαθμοῦ τῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μισθοδοσίας ἣν ἀπελάμβανον κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπολύσεώς των, ἢ εἰς ἀνωτέρας θέσεις μέχρι τοῦ βαθμοῦ Ταγματάρχου Ἀπὸ Τάξεως συμπεριλαμβανομένου, ἐὰν ὑπερέτησαν παρὰ τῇ Ἐπιτροπῇ Προσφύγων

(1)

ὡς προτάσμενοι τμήματος καὶ ἐν ἀπὸ τοῦ διορισμοῦ των παρὰ τῆς ἢ ἀπὸ Ἐπιτροπῆς μέχρι τοῦ κατὰ τὸ παρὸν ἄρθρον ἐπαναδιορισμοῦ των ἐγγὺς συμπληρωθῆ ἔξαισι, μὴ ἐφαρμολογούμενων τῶν ἀρθρῶν 1, 2, 3, 4, 5, 6 ἢ καὶ τοῦ ἐδ. α' τοῦ ἀρθροῦ 15 τοῦ νόμου 1081 τοῦ ἔτους 1917, ἐπερὶ προσωπικοῦ τοῦ Ἰπουργείου Περιθάλψεως καὶ λογιζόμενου τοῦ χρόνου τῆς ἀπνευστίας των παρὰ τῇ Ἐπιτροπῇ Προσφύγων, ὡς καὶ τοῦ ἀπὸ τῆς ἀπολύσεώς των μέχρι τοῦ ἐπαναδιορισμοῦ των, ὡς χρόνου ὑπηρεσίας.

Οἱ βουλομένοι νὰ ἐπαναδιορισθῶσι δεόν νὰ ὑποβάλλωσι τῆς πρὸς τούτο αἰτήσεις των ἐντὸς δεκά ἡμερῶν ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ παρίντος νόμου.

Ἄρθρον 2ον

Ὁ ὑπὸ τοῦ ἀρθροῦ 1 τοῦ νόμου ἐπερὶ προσωπικοῦ τοῦ Ἰπουργείου τῆς Περιθάλψεως προβλεπόμενος χρόνος τῆς εἰδικοῦ ὑπηρεσίας διὰ τὴν ἀπὸ βαθμοῦ εἰς βαθμὸν προαγωγῆν τῶν κεντημένων ἅπαντα τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς τὸ ὑπάλληλων συντέμνεται εἰς τὸ ἥμισυ.

Ὁ παρὸν νόμος, ψηφισθεὶς ἐπὶ τῆς Γ' ἐν Αθήναις Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καὶ παρ' ἡμῶν σήμερον κυρωθεὶς, δημοσιεύεται.

μένου του άρθρου 20 του νόμου ΓΟΚΓ, πλην της παραγράφου 4, του νόμου 2506 και πάσης άλλης διατάξεως αντικείμενης εις τον παρόντα νόμον

Μεταβατική Διάταξις

Πρακτικοί Ιατροί, εξασκούντες το επάγγελμα του ίδιου είδους άνευ άδειας, δύνανται εντός 25 μηνών από της ισχύος του παρόντος νόμου να προσέλθουν και υποστήσιν πρακτικώς εξετάσεις κανονισθησόμενας διά Βασιλικού διατάγματος

Ο παρών νόμος, ψηφισθείς υπό της Γ' εν Αθήναις Εθνικής Συνελεύσεως και παρ' Ημών σήμερον κηρυχθείς, δημοσιευθήτω διά της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως και εκτελεσθήτω ως νόμος του Κράτους.

Εν Αθήναις η' 23 Απριλίου 1921.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β.

Ο επί των Εκκλησιαστικών κλπ. Υπουργός
Θ. Ζαΐμης

Εθεωρήθη και έτέθη ή μεγάλη του Κράτους σφραγίς.

Εν Αθήναις η' 26 Απριλίου 1921.

Ο επί της Δικαιοσύνης Υπουργός
Α. Γούναρης

(8)

Περί αναθέσεως καθηκόντων Γεν. Διοικητού εις μέλος της Κυβερνήσεως.

Νόμος 2574

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ψηφισμένοι διαφώνως μετά της Γ' εν Αθήναις Εθνικής Συνελεύσεως, άπρασθησόμεν και διατάσσόμεν

Άρθρον μόνον.

Τά καθηκόντα Γενικού Διοικητού επιτρέπεται να ανατεθώσιν και εις μέλος της Κυβερνήσεως, Υπουργόν εκ των διευθυνόντων εν τών Υπουργείων.

Επίσης δύνανται να διορισθώ Υπουργίς, άποτολών μέλος του Υπουργικού Συμβουλίου, έχων ως μόνην δικαιοδοσίαν την Γενικήν Διοίκησιν εις ήν διορισθήσεται.

Τά έξωδα παραστάσεως τούτου δρίζονται συμφώνως προς τάς διατάξεις του άρθρου 9 του νόμου ΔΡΑΔ' (υπ' αριθ. 4134) του 1913.

Ο παρών νόμος, ψηφισθείς υπό της Γ' εν Αθήναις Εθνικής Συνελεύσεως και παρ' Ημών σήμερον κηρυχθείς, δημοσιευθήτω διά της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως και εκτελεσθήτω ως νόμος του Κράτους.

Εν Αθήναις η' 26 Απριλίου 1921.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β.

Τό Υπουργικόν Συμβούλιον

Ο Πρόεδρος

Α. Γούναρης

Τά Μέλη

Γ. Μπαλατζής, Σ. Στάης, Θ. Ζαΐμης, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Ι. Ράλλης, Π. Τσαλδάρης, Κ. Τερτίπης, Α. Καραλής, Ν. Θεοτόκης, Π. Μαυρομιχάλης.

Εθεωρήθη και έτέθη ή μεγάλη του Κράτους σφραγίς.

Εν Αθήναις η' 26 Απριλίου 1921.

Ο επί της Δικαιοσύνης Υπουργός
Α. Γούναρης

ΒΑΣΙΛΙΚΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

(9)

Περί μεσαιωνικών ναών κηρυσσόμενων ως Βυζαντινών Μνημείων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Έχοντας υπ' όψει τον νόμον 2447 και την εν τή 5 και 6 συνεδρία γνώμη του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου, προτάσει του Ημετέρου επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Έκπαίδευσως Υπουργού, διατάσσόμεν

Κηρύσσονται επί του παρόντος ως προέκοντα Βυζαντινά μνημεία, ύπαγόμενα εις τάς διατάξεις του νόμου 2447, οι κάτωθι μεσημενικοί ναοί :

Α') Έκ των εντός των Αθηνών

- 1) Άγιοι Απόστολοι, 2) Άγ. Θεόδωροι, 3) Κοσμηκία, 4) Μεταμόρφωσις, 5) Παντάσσα (Μοναστηράκι), 6) Παναγία Γοργωπέσσος (Άγ. Ελευθέριος), 7) Σωτήρα Λακοδήμου (Ρωσική Έκκλησία), 8) Ύψαπανθή, 9) Ναΐριον Παναγίας (Γουδί κτήμα Δρασιπούλου), 10) Άγιοι Πάντες (Ομοιογενεαί Αμπελόκηποι κτήμα Πολιτεπούλου) και 11) Ναός του Θεολόγου (κάτωθεν Άκροπόλεως).

Β') Έκ των εκτός των Αθηνών

- 1) Μονή Ταξιάρχων (Άστέρι), 2) Μονή Καισαριανής, 3) Μονή Καρέα, 4) Ωμόρη Έκκλησία, 5) Μονή Κωνητός, 6) Άγ. Δημήτριος Καβαλλάρης (Έλαιών), 7) Μονή Δαφνίου (μετά παρεκκλησίου του Κοιμητηρίου), 8) Άγ. Γεώργιος ή Χωστός (Γέρακας), 9) Μονή Πεντέλης (μετά του Κοιμητηρίου Σπηλαίου και Άγ. Νικολάου Καλησιών), 10) Μονή Ντασό, 11) Μονή Θεολόγου, 12) Άγ. Γεώργιος (Βράβνας), και 13) Μονή Όσιου Μελετίου.

Γ') Βοιωτίας

- α') Θήβαι : 1) Κοιμητήριον (επί του λόφου Καστέλλου), 2) Άγ. Περργόριος ή Θεολόγος (ήρειπωμένος).
- β') Λαδώνεια : 1) Νεκροταφείον.
- γ') Σκριπτό : 1) Κοιμηρία της Θεοτόκου, 2) Άγ. Γεώργιος, και 3) Άγ. Σάβων.
- δ') Μονή Όσιου Λουκά : 1) Μονή Όσιου Λουκά (μετά Μετοχίου Άγ. Νικολάου εις θέσιν Καμιά).

Δ') Φωκίδος

- α') Άμφισσα : 1) Ναός του Σωτήρος.
- β') Δεσφίνα : 1) Ναός Ταξιάρχων, και 2) Μονή Προδρόμου (Παλαιά Μονή παρά Δεσφίναν).

Ε') Φθιώτιδος

- α') Αλφειοκήτα : 1) Μεταμόρφωσις.
- β') Ύψαπη : 1) Άγ. Σοφία, 2) Μονή Αγάθωνος.
- γ') Παληκραναγιά : 1) Ναός Παναγίας.
- δ') Κρημνή Κοπταίς : 1) Άγ. Γεώργιος.

Σ') Νομός Λαρίσης

- α') Άνω Βέλος : 1) Κοιμηρία της Θεοτόκου (Παλαιά Ήρικασπή).

- β') Δημητριάς : 1) Χριστιανικά Έρείπια.

- γ') Θεοτόκου : 1) Χριστιανική Βασιλική.

- δ') Αλάϊ : 1) Παναγιά.

- ε') Νέα Άργιολός : 1) Χριστιανικά Έρείπια.

- ς') Τσάτζι : 1) Μονή Άγ. Δημητρίου (Κοιμητήριον).

- ζ') Νομός Τρικάλων

- α') Κάλκαπτάκα : 1) Κοιμηρία της Θεοτόκου (Μητρόπολις).

- β') Χωρίον Πόρτα-Παναγιά : 1) Μονή Μεγάλων Πολών.

- γ') Μετάωρα Μοναί : 1) Άγ. Στεφάνου, 2) Βαρλαάμ, 3) Μεταμόρφωσις, και 4) Άγ. Τριάδος.

Η') Νομός Άρτης

- α') Άρτα : 1) Παρηγορήσσια, 2) Άγ. Θεοδόρα, 3) Άγ.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ (ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ)

253

Βασιλείας, 4) Κάτω Παναγιά, και 5) Μονή Βλαχέρνας.

- Θ') Εθόσιας :
  - α') Χαλκίδας : 1) 'Αγ. Παρασκευή,
  - β') Γυθείο : 1) 'Αγιος Γεώργιος,
  - γ') Βάθεια : 1) Παναγία,
  - δ') Ξέρητρα : 1) Μονή 'Αρμά,
  - ε') Οξύθυος : 1) 'Αγ. Νικόλαος, 2) 'Αγ. Άνω, 3) Κοίμησις της Θεοτόκου, και 4) 'Αγιος Δημήτριος του Καταρράκτου.

Εκ τών μνημείων της Πελοποννήσου.

Α') Νομός Αργολικοπορθίας (Ναοί 4) :

- 1) 'Αγία Μονή (παρά τὸ Ναύπλιον), 2) Ναός Θεοτόκου (Μίρβακα), 3) Ναός Θεοτόκου (Χόνικα) και 4) Ναός τοῦ Σωτήρος (Πλατανίτι).

Β') Νομός 'Αγαιοπόλεως (Ναοί 10) :

- 1) Μονή 'Αγ. Λαύρας (τὰ δύο παλαιότερα τὸ ἐν χρήσει σήμερον καθολικὸν), 2) Μονή Μεγάλου Σπηλαίου, 3) Βασιλικὴ 'Ολομπίας, 4) Μονή Βλαχέρνας (Κυλλήνη), 5) 'Αγ. Βασίλειος (Πλατανί), 6) Παλαιοπαναγιά (Μαυρολάδος), 7) οἱ 25 παλαιότεροι καὶ Σπυρίδωας, 8) Ναός 'Αγ. Σοφίας (Αὐδροσίδα), 9) Ναός Φραγκοπέλλας (παρὰ τὴν Ἀμαλιάδα), και 10) Καθολικὴ Γατούδας.

Γ') Νομός Μετσανίας (Ναοί 2) :

- 1) 'Αγ. Απόστολοι (Καλέμει), και 2) Ναός Μεταμορφώσεως (Χριστιάνου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Τριφυλίας).

Δ') Νομός Ἀρχαδίας (Ναοί 2) :

- 1) Παλιὰ Ἐπισκοπὴ (Τεγίας), και 2) Μονή Φιλοσόφων (Δημητσόνα).

Ε') Δακωνίας :

- α') Τρεῖς Βυζαντινὰ Νεκροπόλεις : 1) 'Ο Μυστράς μετὰ 8 Ναῶν και 9 παρεκκλησίων, 2) τὸ Γεράκι (περιοχὴ Κίστηρου μετὰ τῶν ναῶν και τῶν ἐν τῇ κοινότητι και τῇ περιουσίᾳ αὐτῆς Βυζαντινῶν μνημείων) και 3) ἡ Μονοεβασία (περιοχὴ Κάστρου μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ μεσαιωνικῶν κτιρμάτων).

- β') : 1) 'Η παλαιὰ και ἡ νέα Μονὴ τῶν 'Αγ. Τεσσαράκοντα παρὰ τὴν Σπάρτην (Θεράπνιας), 2) 'Αγ. Νικόλαος (Χρῶσαρα), 3) 'Αγ. Δημήτριος (Χρῶσαρα), 4) Κοίμησις Θεοτόκου (Χρῶσαρα), 5) Χρυσασπίτισσα (Χρῶσαρα), 6) Πρώδρομος (Χρῶσαρα), 7) Κοίμησις Θεοτόκου (Ζαπαρῶνα) και 8) 'Αγ. Ἰωάννης (Ζαπαρῶνα), ἧτοι 3 Νεκροπόλεις και 8 ναοί.

Εἰς τὸν αὐτὸν Ἡμέτερον ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν και τῆς Δημόσιας Ἐκπαίδευσως Ὑπουργῶν ἀντιθέμενον τὴν δημοσίευσιν και ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος διατάγματος.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 19 Ἀπριλίου 1921.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β.

Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κλπ. Ὑπουργός
Θ. Ζαίμης

(40)

Περὶ τοῦ τρόπου τελείσεως διαγωνισμοῦ πρὸς πλήρωσιν θέσεων ἐπιμελητοῦ τῶν χειρογράφων, ταξινομήσει, γραμματικῶς τοῦ Ἑσφ. Συμβουλίου, βοηθοῦ και δακτυλογράφου ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ.

**ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ**

Ἐχόντες ἐπ' ὄψει τὰ ἐδάξια 8-10 τοῦ 2 ἄρθρου, 2-3 τοῦ 3 ἄρθρου, ὡς και τὸ ἄρθρον 13 τοῦ 2386 νόμου τῆς 3 Ἰουλίου 1920 περὶ ὀργανώσεως τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, προτάπει τοῦ Ἡμετέρου ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν και τῆς Δημόσιας Ἐκπαίδευσως Ὑπουργοῦ, μετὰ γνωμοδότησιν τοῦ Ἑσφ. Συμβουλίου τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης, διατάσσομεν τάδε :

Ὁ διαγωνισμὸς πρὸς πλήρωσιν μὲν θέσεως ἐπιμελητοῦ τῶν χειρογράφων και ταξινομήσει θέλει τελειῆσαι ἐνάκτιον τριμηνίως ἐπιτροπείας, ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης, ὡς προέδρου, και δύο καθηγητῶν τῆς Φιλολογικῆς

Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, προσδιοριζόμενον ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ δύο ἡμέρας πρὸ τοῦ διαγωνισμοῦ, πρὸς πλήρωσιν δὲ θέσεως γραμματικῆς τοῦ Ἑσφ. Συμβουλίου, βοηθοῦ και δακτυλογράφου ἐνάκτιον τριμηνίως ὡσαύτως ἐπιτροπείας, ἀποτελουμένης ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης, ὡς προέδρου, τοῦ πρώτου βιβλιοφύλακος και ἑνὸς βιβλιοφύλακος, προσδιοριζόμενον ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ δύο ἡμέρας πρὸ τοῦ διαγωνισμοῦ.

Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ διαγωνισθῶσι πρὸς κατάληξιν μίας τῶν ἀνωτέρω θέσεων ἴσων, σὺν τῇ αἰτήσιν αὐτῶν, νὰ ὑποβάλωσι : 1) τὸ διὰ ταύτην ἀπαιτούμενον δίπλωμα Πανεπιστημίου ἢ ἀπολυτήριον γυμνασίου ἐν πρωτοτάτῳ ἢ κατωρμένῳ ἀντιγράφῳ, 2) πιστοποιητικὸν τῆς ἑλληνικῆς ἰθαγενείας αὐτῶν, 3) πιστοποιητικὸν τοῦ ἀρμοδίου Ἐπισταγελείως ἐπὶ τὴν καταδικασθῆσαν διὰ κακούργημα ἢ πλημμέλημα ἐκ τῶν ἀναφερόμενων εἰς τὰ ἄρθρα 21, 22, 24 και 449-483 τοῦ Ποινικοῦ νόμου, και 4) πιστοποιητικὸν τῆς ἐπιπλήρωσεως τῆς στρατιωτικῆς ὑπαγωγῆσεως ἢ τῆς νομίμου ἀπαλλαγῆς αὐτῶν τοῦ τελευταίου τούτου πιστοποιητικοῦ ἀπαλλάσσονται οἱ διὰ τὴν θέσιν βοηθοῦ ὑποψήφιοι.

Οἱ διαγωνιζόμενοι, μετὰ τὴν ἐξέλεξιν τῶν ἀνωτέρω πιστοποιητικῶν παρὰ τῆς ἀρμοδίας ἑξουσιαστικῆς ἐπιτροπείας, ὑποβάλλονται εἰς ἱστορικὴν ἐξέτασιν, μεθ' ἣν οἱ κριθέντες ὕμεις ἐξετάζονται παρὰ ταύτης : 1) οἱ διὰ τὴν θέσιν τοῦ ἐπιμελητοῦ τῶν χειρογράφων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλην. φιλολογίας, ἰδίᾳ τοῦ μεσαιῶνος, και τὴν τῆς τυπογραφίας, εἰς τὴν ἀρχαιονομίαν, εἰς τὴν παλαιογραφίαν, εἰς δύο τοὺλάχιστον ἐκ τῶν γλωσσῶν ἀγγλικῆς, γαλλικῆς, γερμανικῆς ἢ ἰταλικῆς και εἰς τὴν καλλιγραφίαν, 2) οἱ διὰ τὴν θέσιν ταξινομήσει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλην. φιλολογίας, τῆς νεωτέρας παγκοσμίου ποιότησεως και τῆς τυπογραφίας, εἰς τὴν ἐγκυκλοπαιδεύσει τῶν ἐπιστημῶν, εἰς τὴν βιβλιοθηκονομίαν, εἰς μίαν τοὺλάχιστον τῶν ἀνωτέρω κατονομαζόμενων ξένων γλωσσῶν και τὴν καλλιγραφίαν 3) οἱ διὰ τὴν θέσιν βοηθοῦ εἰς στοιχειώδεις γνώσεις βιβλιοθηκονομίας, εἰς μίαν τοὺλάχιστον τῶν ἀνωτέρω κατονομαζόμενων ξένων γλωσσῶν και τὴν καλλιγραφίαν 4) οἱ διὰ τὴν θέσιν γραμματικῆς τοῦ Ἑσφ. Συμβουλίου εἰς ἔγγραφο ἀπὸδοσιν προσωρικῆς συζητήσεως, εἰς στοιχειώδεις γνώσεις λογιστικῆς, εἰς μίαν τοὺλάχιστον τῶν ἀνωτέρω ξένων γλωσσῶν και τὴν καλλιγραφίαν 5) οἱ διὰ τὴν θέσιν δακτυλογράφου εἰς τὴν τογυρῶσιν και ἀκριβεστέρων διὰ γραφομηχανῆς ἀντιγραφοῦ χειρογράφου κειμένου ἑλληνικοῦ και ἑτέρου γεγραμμένου εἰς μίαν τῶν ἀνωτέρω ξένων γλωσσῶν.

Δι' ἀπάσας τὰς ἀνωτέρω θέσεις γίνονται δεκτοὶ εἰς τὸν διαγωνισμὸν και γυναῖκες.

Ἡ δοκιμασία γίνεται ἐπὶ θεμάτων ὀριζομένων διὰ κλήρου εἰς μὲν τὴν παλαιογραφίαν και τὰς ξένας γλώσσας προσωρικὴ και γραπτῆ, εἰς τὴν βιβλιοθηκονομίαν και τὴν λογιστικὴν προσωρικὴ και παραδειγματικὴ, εἰς πάντα δὲ τὰ λοιπὰ μαθήματα μόνον προσωρικὴ.

Δι' ἑκάστον μᾶθημα ἀπορρίπτονται και φηρέσονται και οἱ πρὸς ἐξέτασται.

Ἐὰν εἰς μόνον προσέλθῃ εἰς τὸν διαγωνισμὸν, ὁρίσεται και ὅπως τὴν δοκιμασίαν. Ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως προτιμᾶται ὁ πολυγλωσσώτερος.

Ὁ χρόνος τοῦ διαγωνισμοῦ και πᾶσα ἄλλη λεπτομέρεια ὀρίζεται ἐπὶ εἰδικῆς προκηρξείσεως τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν και τῆς Δημόσιας Ἐκπαίδευσως Ὑπουργοῦ, δημοσιευομένης ἐν τῇ Ἐφημερίδῃ τῆς Κυβερνήσεως τριάκοντα τοὺλάχιστον ἡμέρας πρὸ τῆς διὰ τὸν διαγωνισμὸν τασομένης.

Εἰς τὸν αὐτὸν Ἡμέτερον ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν και τῆς Δημόσιας Ἐκπαίδευσως Ὑπουργῶν ἀντιθέμενον τὴν δημοσίευσιν και ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος διατάγματος.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 14 Ἀπριλίου 1921.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β.

Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κλπ. Ὑπουργός
Θ. Ζαίμης

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 31 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1987	ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΦΥΛΛΟΥ 763
-----------------------------	----------------	-----------------------

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΥΠΟΥΡΓΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ

Σύσταση Κοινοτικής Επιχείρησης Κρητίδων Καβάλας.	1
Τροποποίηση της 3958/7.3.86 απόφασης του Υπουργού Εσωτερικών για τη σύσταση Κοινοτικής Επιχείρησης Αδριακών Γαλιών Μαιουχωρίου Καστοριάς.	2
Καθορισμός ωρών υπερωριακής απασχόλησης υπαλλήλων των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης που εκτελούν πρόσθετα καθήκοντα.	3
Ένταξη Νήσων στις ειδικές ζώνες του άρθρου 3, παρ. 3 του Ν. 1262/82.	4
Σύσταση ειδικής προσωρινής θέσης στο Δήμο Ρόδου για τη μετατάξη του βοηθού Μιχαήλ Καϊρή.	5
Ανάκληση της Υπουργικής Απόφασης αριθμ. Ε5/1996/30.3.87 «Ρύθμιση θεμάτων κατάταξης πτυχιούχων του τμήματος κοινωνικής θεραπευτικής Παιδαγωγικής του Ψυχολογικού Κέντρου Βόρειας Ελλάδας (ΦΕΚ 231 τ.Β)».	6
Χαρακτηρισμός ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου της οικίας ιδιοκτησίας Νικολάου Μαστοράκη, στην Κοινότητα Ξηροστερνίου Αποκορώνου Χανίων.	7
Χαρακτηρισμός Λουτρώ εποχής Τουρκοκρατίας στη συνοικία Παλιά Βόλου ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου.	8
• Ανακοίνωση Αρχαίου Μνημείου (Βυζαντινός ναός Αγ. Νικολάου στο Πατάτι Πιπρών).	9
Χαρακτηρισμός οικίας Χατζημηχάλη, ιδιοκτησίας Δημητρίου Γεωργιάδη στο Μεταβοχώρι Αγιάς ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου.	10
Χαρακτηρισμός ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου της οικίας ιδ. Μου. Βαρουχάκη, στο Νιο Χωριό Γραμβούσας Κισάμου.	11
Τροποποίηση της 835/3.3.87 απόφασης του Υ.Β.Ε.	12
Έγκριση διατάξεων για τον Οικονομικό Κανονισμό του Οργανισμού Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας (ΟΒΙ).	13
Κατάρτιση της μεταλλευτικής επί της υπ' αρ. 119 παραγράφου της μεταλλείας του Νομού Αργολιδοκορινθίας μεταλλευμάτων λευκούχου.	14
Ψήφισμα του ΟΕΥ του Δήμου Ακράτας.	15
Τροποποίηση συστατικής πράξης Νομικού Προσώπου.	16
Τροποποίηση και προσαρμογή του Οργανισμού Εσωτερικής Υπηρεσίας της Κοινότητας Αρχαγγέλου Ρόδου, στις διατάξεις του Ν. 1586/86.	17
Μερική έγκριση της αριθμ. 150/1986 απόφασης Κ.Σ. Παλαιολόγου σχετικά με προσαρμογή Ο.Ε.Υ. της Κοινότητας στις διατάξεις του Ν. 1586/86.	18

Συμπλήρωση και τροποποίηση του ΒΔ 54/1963 «περί συστάσεως ίδιου Νομικού Προσώπου στο δήμο Κεραταινίου με το όνομα Δημοτική Βιβλιοθήκη Κεραταινίου.	19
Καθορισμός αρμοδιοτήτων Πολυεποχικών Γραφείων Σιδηροκάστρου, Νεγρίτας Ν. Σερρών.	20

ΥΠΟΥΡΓΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ & ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ

Αριθ. 69923 (1)

Σύσταση Κοινοτικής Επιχείρησης Κρητίδων Καβάλας.

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Έχοντας υπόψη:

1. Τις διατάξεις της παρ. 3 του άρθρου 246 του Π.Δ/τος 76/85 (Δημοτικός και Κοινοτικός Κώδικας).
  2. Την απόφαση του Υπουργού Εσωτερικών με αριθμό 25027/9.4.1984 που δημοσιεύτηκε στο 244/19.4.84 ΦΕΚ τ.Β'.
  3. Την απόφαση του Κοινοτικού συμβουλίου Κρητίδων του Νομού Καβάλας με αριθμό 58/87, αποφασίζουμε:
    1. Συνιστάται στην Κοινότητα Κρητίδων του Νομού Καβάλας «Επιχείρηση με την επωνυμία «ΛΑΣΠΟΛΟΥΤΡΑ ΚΡΗΤΙΔΩΝ» ως ίδιο νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου το οποίο διέπεται από τις διατάξεις των άρθρων 246 έως 253, 256, 260 και 272 του Π.Δ/τος 76/85 (Δημοτικός και Κοινοτικός Κώδικας).
    2. Σκοπός της Επιχείρησης είναι: ο εκσυγχρονισμός των ήδη υφιστάμενων εγκαταστάσεων στο χώρο των λασπόλουτρων και η δημιουργία κάμπινγκ για την παροχή υπηρεσιών στους λουόμενους.
    3. Η Επιχείρηση διοικείται από πενταμελές (5) διοικητικό συμβούλιο, που τα μέλη του ορίζονται μαζί με αναπληρωτές από το κοινοτικό συμβούλιο.
- Από τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου, τρεις (3) είναι αιρετοί εκπρόσωποι της Κοινότητας Κρητίδων ένας είναι εκπρόσωπος του Γ.Π. Συνεταιρισμού Κρητίδων και το ένα (1) μέλος είναι δημότης ή κάτοικος της Κοινότητας που έχουν πείρα ή γνώσεις σχετικές με το αντικείμενο της Επιχείρησης.
- Στα μέλη του διοικητικού Συμβουλίου προστίθεται και εκπρόσωπος των εργαζομένων (χωρίς αλλαγή της συστατικής πράξης) όταν η επιχείρηση απασχολεί περισσότερους από είκοσι εργαζόμενους.
4. Η διάρκεια της Επιχείρησης είναι αόριστη και αρχίζει χρονα από τη δημοσίευση της απόφασης αυτής στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.
  5. Έδρα της Επιχείρησης είναι η Κοινότητα Κρητίδων του Νομού Καβάλας.
  6. Τα περιουσιακά στοιχεία που διαθέτει η Κοινότητα στην Επιχείρηση όπως απομνημόνευαν σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 9 του Ν. 2190/20 είναι:
    - (α) Η κυριότητα οικοπέδου ιδιοκτησίας της Κοινότητας Κρητίδων εμβαδού 18.500 τ.μ. σύμφωνα με το τοπογραφικό διάγραμμα του μηνός Σεπτεμβρίου του έτους 1984 που συντάχθηκε από τη Δ/ση Γεωργίας αξίας 18.500.000 δραχμ.

1812

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ (ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ)

τριβείο των αρχών του 19ου αι. & όροφος κτισμένος ως καφενείο του τέλους του ίδιου αιώνα).

Η απόφαση αυτή να δημοσιευθεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Αθήνα, 1 Δεκεμβρίου 1987
Με εντολή Υπουργού
Ο Ειδικός Γραμματέας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΘΩΜΑΣ

Αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ32/43675/1043 (8)
Χαρακτηρισμός Λουτρού εποχής Τουρκοκρατίας στη συνοικία Παλιά Βόλου ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου.

**Η ΥΠΟΥΡΓΟΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ**

Έχοντας υπόψη:

1. Την Υ.Α. με αριθμ. Ο-Ε/Φ09/32530/8.8.86 (ΦΕΚ 548/Β/12.8.86) για «Μεταβίβαση αρμοδιοτήτων Υπουργού & δικαιώματος υπογραφής «Με εντολή Υπουργού» στο Γενικό Γραμματέα, στον Ειδικό Γραμματέα Διοικητικού Τομέα Πολιτιστικής Κληρονομιάς & στους Προϊσταμένους Διευθύνσεων, Τμημάτων και Γραφείων της Κεντρικής Υπηρεσίας του ΥΠΠΟ.

2. Τις διατάξεις του άρθρου 52 του Κ.Ν. 5351/1932 «Περί Αρχαιοτήτων» &

3. Τη Γνωμοδότηση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Θεσσαλίας, όπως διατυπώθηκε στην αριθμ. 23/23.9.87 συνεδρία του, αποφασίζουμε:

1) Χαρακτηρίζουμε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο το Λουτρό (Χαμάμ) εποχής Τουρκοκρατίας, το οποίο βρίσκεται σε οικοπέδο ιδιοκτησίας Αφροδίτης Πάσχου στη συνοικία Παλιά Βόλου, διαστάσεων 6.50x6.50 μ. & ανάγεται στον 16ο αιώνα, από τα μορφολογικά & διακοσμητικά στοιχεία, επειδή πρόκειται για σημαντικό κτίσμα, το μοναδικό μέχρι στιγμής λουτρό που έχει επιστημονική στη Μακρόνησο & ένα από τα ελάχιστα που σώζονται στη Θεσσαλία με ιδιαίτερα ενδιαφέροντα αρχιτεκτονικά στοιχεία.

Χαρακτηρίζουμε επίσης, για την καλύτερη προστασία του μνημείου & την παρακαείμενη οικία εποχής Τουρκοκρατίας & ορίζουμε ζώνη προστασίας που θα αποτελείται από τον ελεύθερο χώρο του οικοπέδου Αφροδίτης Πάσχου καθώς και από το τμήμα του Δημοτικού οικοπέδου, που ορίζεται δυτικά από την ιδιοκτησία Πάσχου.

Η απόφαση αυτή να δημοσιευθεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Αθήνα, 3 Δεκεμβρίου 1987
Με εντολή Υπουργού
Ο Ειδικός Γραμματέας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΘΩΜΑΣ

Αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ31/36871/864 (9)
Ανακοίνωση Αρχαίου Μνημείου (Βυζαντινός ναός Αγ. Νικολάου στο Πλατάνι Πατρών).

**Η ΥΠΟΥΡΓΟΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ**

Έχοντας υπόψη:

1. Την Υ.Α. 32530/8.8.86 (ΦΕΚ 548/Β/12.8.86) για μεταβίβαση αρμοδιοτήτων & δικαιώματος υπογραφής «Με εντολή Υπουργού» στους Γ. Γραμματέα, Ειδ. Γραμματέα, Προϊσταμένους Δ/σεων & Τμημάτων του ΥΠΠΟ.

2. Τις διατάξεις του άρθρου 2 του Κ.Ν. 5351/32 «Περί Αρχ/των».

3. Γνωμοδότηση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Ν.Δ. Ελλάδας, όπως αυτή διατυπώθηκε στην αριθμ. 3/10.9.87 συνεδρία του, ανακοινώσαμε:

Ότι είναι αρχαίο μνημείο ο βυζαντινός ναός του Αγ. Νικολάου, που βρίσκεται στην Κοινότητα Πλατανίου Πατρών. Πρόκειται για ένα από τα ελάχιστα σωζόμενα δείγματα βυζαντινής αρχιτεκτονικής της επαρχίας Πατρών.

Η απόφαση αυτή να δημοσιευθεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Αθήνα, 1 Δεκεμβρίου 1987
Με εντολή Υπουργού
Ο Ειδικός Γραμματέας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΘΩΜΑΣ

Αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ32/43676/1044 (10)

Χαρακτηρισμός οικίας Χατζημηχάλη, ιδιοκτησίας Δημητρίου Γεωργοβίτου στο Μεταξοχώρι Αγιάς ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου.

**Η ΥΠΟΥΡΓΟΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ**

Έχοντας υπόψη:

1) Την Υ.Α. με αριθμ. Ο-Ε/Φ09/32530/8.8.86 (ΦΕΚ 548/Β/12.8.86) για μεταβίβαση αρμοδιοτήτων Υπουργού & δικαιώματος υπογραφής «Με εντολή Υπουργού» στο Γενικό Γραμματέα, στον Ειδικό Γραμματέα Διοικητικού Τομέα Πολιτιστικής Κληρονομιάς & στους Προϊσταμένους Διευθύνσεων, Τμημάτων & Γραφείων της Κεντρικής Υπηρεσίας του ΥΠΠΟ.

2) Τις διατάξεις του άρθρου 52 του Κ.Ν. 5351/1932 «Περί Αρχ/των» &

3) Την γνωμοδότηση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Θεσσαλίας, όπως διατυπώθηκε στην αριθμ. 23/23.9.87 συνεδρία του, αποφασίζουμε:

Χαρακτηρίζουμε την οικία Χατζημηχάλη, ιδιοκτησίας Δημητρίου Γεωργοβίτου στο Μεταξοχώρι Αγιάς λόγω του αρχιτεκτονικού & ιστορικού ενδιαφέροντος που παρουσιάζει & της συμβολής της οικογενειακής Χατζημηχάλη στην ιστορία της παλιάς Ρετσανής (Μεταξοχώρι).

Πρόκειται για διόροση οικία σε σχήμα Γ, η οποία χρονολογείται στην πρώτη εικοσαετία του 19ου αιώνα. Ήταν κατοικία του Θεόδωρου Χατζημηχάλη, προστάτου & λογίου του Μεταξοχωρίου με κύρια απασχόληση την κτηροπλαστική, το δε εργαστήριό τους με τις κλίσεις εγκαταστάσεις του σώζεται μέχρι σήμερα σε υπόγειο χώρο στη δυτική πλευρά της οικίας.

Η απόφαση αυτή να δημοσιευθεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Αθήνα, 3 Δεκεμβρίου 1987
Με εντολή Υπουργού
Ο Ειδικός Γραμματέας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΘΩΜΑΣ

Αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ38/42286/1000 (11)

Χαρακτηρισμός ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου της οικίας ιδ. Μαν. Βαρουχάκη, στο Νιο Χωριό Γραμβούσας Κισιάμου.

**Η ΥΠΟΥΡΓΟΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ**

Έχοντας υπόψη:

1. Την Υ.Α. 32530/8.8.86 (ΦΕΚ 548/Β/12.8.86) για μεταβίβαση αρμοδιοτήτων & δικαιώματος υπογραφής «Με εντολή Υπουργού» στους Γ. Γραμματέα, Ειδ. Γραμματέα, Προϊσταμένους Δ/σεων & Τμημάτων του ΥΠΠΟ.

2. Τις διατάξεις του άρθρου 52 του Κ.Ν. 5351/32 «Περί Αρχ/των».

3. Γνωμοδότηση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Δυτ. Κρήτης όπως αυτή διατυπώθηκε στην αριθμ. 5/5.10.87 συνεδρία του, αποφασίζουμε:

Χαρακτηρίζουμε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο, την οικία ιδ. Μανώλη Βαρουχάκη, που βρίσκεται στον οικισμό Νιο Χωριό της Κοινότητας Γραμβούσας Κισιάμου Χανίων, διότι αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα τοπικής αρχιτεκτονικής της πρώιμης & όψιμης Τουρκοκρατίας με καταβολές από την παράδοση της Ενετοκρατίας.

Η απόφαση αυτή να δημοσιευθεί στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Αθήνα, 1 Δεκεμβρίου 1987
Με εντολή Υπουργού
Ο Ειδικός Γραμματέας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΘΩΜΑΣ

Αριθ. 2441 (12)

Τροποποίηση της 835/3.3.87 απόφασης του Υ.Β.Ε.

**Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ
ΒΟΡ. ΕΛΛΑΔΑΣ**

Έχοντας υπόψη:

1. Την 835/3.3.87 απόφασή μας με την οποία καθορίστηκαν οι ημέρες εκτός έδρας μετακίνησης των υπαλλήλων του Κτ.Δ.Α.Κ.

2. Την 194/17.8.87 απόφαση του Δ.Σ. του Κτ.Δ.Α.Κ. που ζητά την τροποποίηση της υπόψη απόφασης προκειμένου να αυξηθεί το όριο των

Πάτρα 28-9-88

Αρ. Απόφ. Χ 8548

Φ.Ε.Κ. 756Δ'/21-10-88

Α Π Ο Φ Α Σ Η

ΘΕΜΑ: "Κατηγοριοποίηση και καθορισμός ορίων οικισμών Πλατανίου, Καρτσαναίικων, Τσελαίικων Κοινότητας Πλατανίου, επαρχίας Πατρών Ν. Αχαΐας".

Ο Νομάρχης Αχαΐας

Εχοντας υπ' όψη

1. Το από 24-4-85 (ΦΕΚ 181Δ/3-5-85) "περί τρόπου καθορισμού ορίων οικισμών της χώρας μέχρι 2.000 κατοίκους, κατηγορίας αυτών και καθορισμός όρων και περιορισμών δόμησής τους".
2. Το από 14-2-87 Π.Δ. (ΦΕΚ 133Δ/23-2-87) που αφορά τροποποίηση, των από 24-4-85 "Τρόπος καθορισμού ορίων οικισμών της χώρας μέχρι 2.000 κατοίκους κατηγορίες αυτών και καθορισμός όρων και περιορισμών δόμησής τους" (ΦΕΚ 181Δ) και από 20-8-85 "πολεοδόμηση και επέκταση οικισμών της χώρας μέχρι 2.000 κατοίκους και τροποποίησή του από 24-4-85 Π.Δ. (ΦΕΚ 414Δ)".
3. Τα πληθυσμακά στοιχεία της τελευταίας απογραφής του Κράτους της ΕΣΥΕ.
4. Τη μελέτη σχεδιασμού ανοικτών πόλεων που εκπονήθηκε από ομάδα μελετητών που έκανε προτάσεις για την οριοθέτηση, κατηγοριοποίηση κ.λ.π. των οικισμών του Ν. Αχαΐας σύμφωνα με τις προδιαγραφές του ΥΠΕΧΩΔΕ.
5. Τις υπ' αρ. 39/87 και 5/88 αποφάσεις του Κοινοτ. Συμβουλίου Πλατανίου.
6. Την υπ' αρ. 15/3/26-8-88 γνωμοδότηση του ΣΧΟΠ Ν. Αχαΐας.

Α Π Ο Φ Α Σ Ι Ζ Ο Υ Μ Ε

1. Την κατηγοριοποίηση των οικισμών Πλατανίου, Καρτσαναίικων, Τσελαίικων επαρχίας Πατρών, όπως παρακάτω:
  - Θέση στο χώρο: (Α3) Μη Περιαστικοί, μη Παραλιακοί, μη Τουριστικοί
  - Βαθμός προστασίας: (Β3) Αδιάφοροι
  - Δυναμικότητα: (Γ1) Δυναμικοί
  - Βαθμός διασποράς: (Δ1) Συνεκτικοί
  - Μέγεθος: (Ε2) Μεσαίοι
2. Καθορίζουμε τα όρια των οικισμών Πλατανίου, Καρτσαναίικων, Τσελαίικων, όπως

αυτά φαίνονται στο διάγραμμα του οικισμού σε κλ. 1:5000 που συνοδεύει την απόφαση που φέρει την σφραγίδα του ΣΧΟΠ.

3. Εντός των ορίων των οικισμών ισχύουν οι γενικοί όροι δόμησης που προβλέπονται από το Π.Δ. (ΦΕΚ 181Δ/3-5-85) όπως τροποποιήθηκε με το από 14-2-87 Π.Δ. (ΦΕΚ 133Δ/23-2-87). Και για τους οικισμούς Πλατανίου, Καρτσαναϊκών, Τσελαϊκών **αρτιότητα γηπέδου 800μ2.**
  4. Κατά παρέκκλιση εντός των ορίων του οικισμού θεωρούνται άρτια τα οικοπέδα με όποιο εμβαδόν είχαν στις 3-5-85 ημέρα δημοσίευσης του από 24-4-85 Π.Δ.
  5. *α)* Πριν από οποιαδήποτε κατάτμηση οικοπέδων εντός των ορίων του οικισμού θα πρέπει να θεωρείται το σχετικό τοπογραφικό διάγραμμα από το Τ.Π. και Π.Ε. της Νομαρχίας, ώστε να εξασφαλίζεται η συνέχεια των υπαρχόντων κοινοχρήστων χώρων και η δημιουργία νέων κοινοχρήστων χώρων σύμφωνα με τα οριζόμενα στις διατάξεις της παρ. 1 του άρθρου 6 του από 24-4-85 Δ/τος, όπως αυτό τροποποιήθηκε με το από 14-2-87 Π.Δ. (ΦΕΚ 133Δ/23-2-87).
  - β)* Να εξασφαλίζεται οπωσδήποτε η συνέχεια των υφιστάμενων ή εγκεκριμένων δρόμων του οικισμού.
6. Να εξασφαλίζεται οπωσδήποτε η μη ένταξη σε αρχαιολογικές περιοχές με την χορήγηση βεβαίωσης από την αντίστοιχη υπηρεσία ιδιοκτησιών στις οποίες πρόκειται να γίνουν οικοδομικές εργασίες.

Κατά τα λοιπά ισχύουν τα οριζόμενα στο Δ/γμα της 24-4-85 (ΦΕΚ 181Δ/3-5-85) όπως τροποποιήθηκε με το από 14-2-87 Π.Δ. (ΦΕΚ 133Δ/23-2-87).

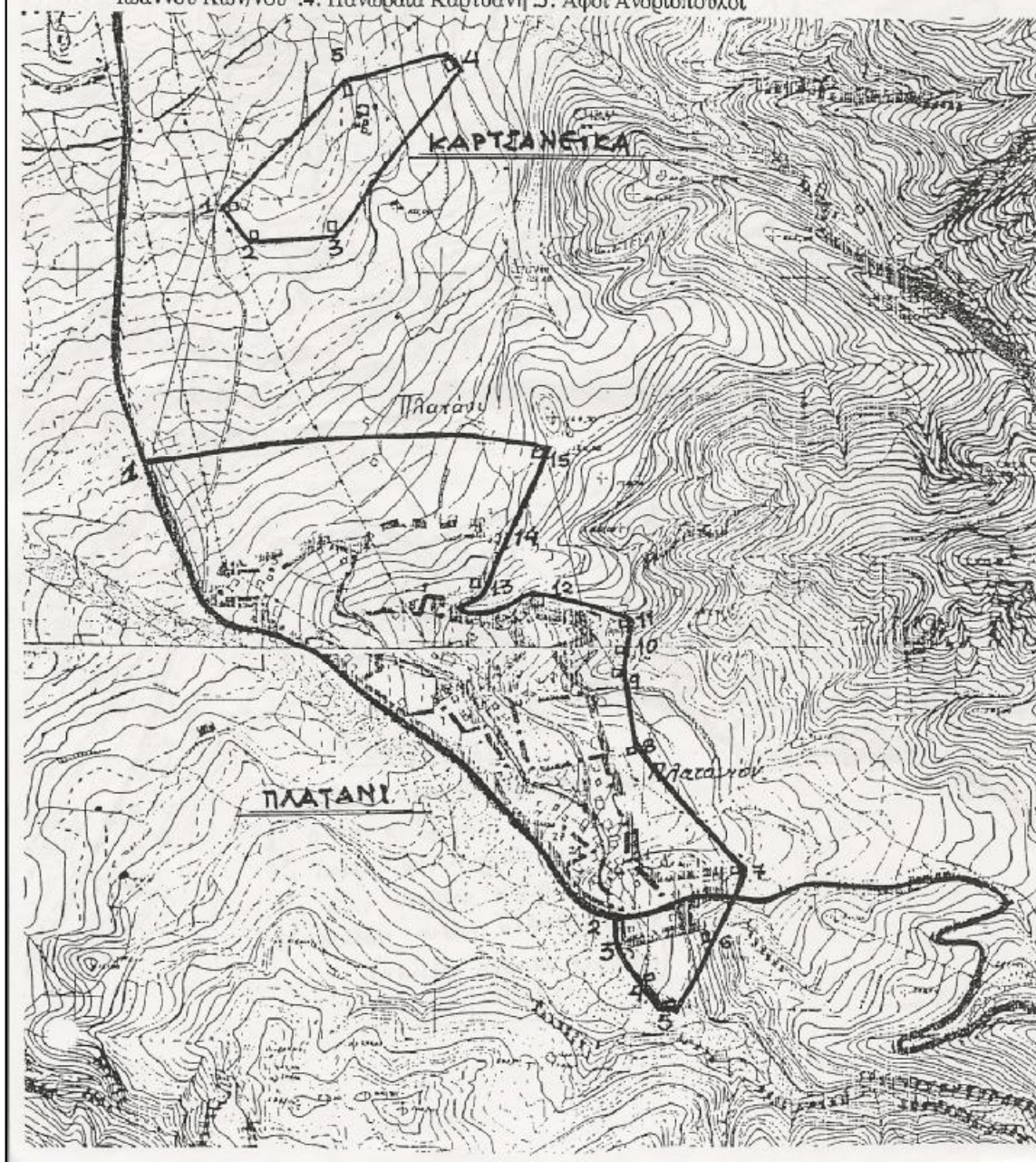
Η απόφαση αυτή και το διάγραμμα που τη συνοδεύει να δημοσιευθεί στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης.

Η Νομάρχης Αχαΐας

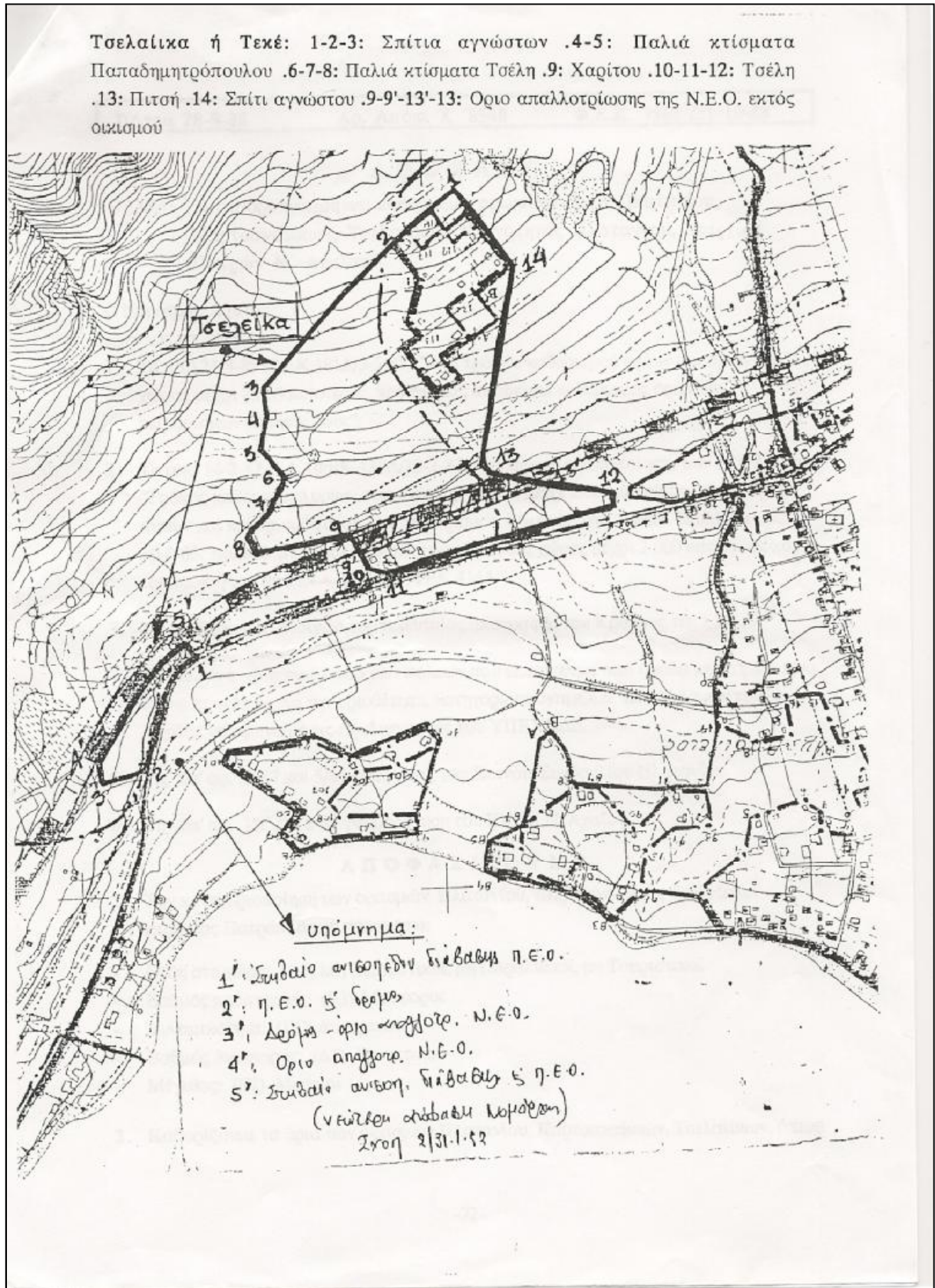
Αναστ. Κανελλοπούλου

Πλατάνι: 1-2: Επαρχιακή οδός .3: Παπαδημητρόπουλος .4: Παπαδημητρόπουλος Γεώργιος του Δημ. .5: Μύλος Κ. Παπαδημητρόπουλου .6: Δεξαμενή .7: Κατσαρός .8: Κατσαρός .9: Ψίνας .10: Μανέτα .11: Μανέτα .12: Χάλασμα Μ. Γκοτσιίνου δίπλα στο νεκροταφείο .12-13: Κοινοτικός δρόμος που περνάει μπροστά από την εκκλησία .13: Γκοτσιίνος Παναγιώτης .14: Φερτάκης Ηλίας .13-14: Κοινοτικός δρόμος .14-15: Κοινοτικός δρόμος .15: Σπηλιωτοπούλου Παρασκευή .15-1: Νοητή ευθεία από Ε.Γ.Κ. Σπηλιωτοπούλου Παρασκευής στο εργοστάσιο πρώην Λέοντος

Καρτσαναίικα: 1: Ιωάννου Κων/νος .2: Αποθήκη Περγλέγα Γεώργιου .3: Αποθήκη Ιωάννου Κων/νου .4: Παναραία Καρτσανή .5: Αφοί Ανδριόπουλοι

Θεσμικό Πλαίσιο

Νομοθεσία περί προστασίας μνημείων

Ελληνική Νομοθεσία⁴²¹

Τα άρθρα 50 και 52 του Κ.Π. 5351/32 «Περί Αρχαιοτήτων»

Το άρθρο 24 του Συντάγματος του 1975

Το άρθρο 32 του νέου οικοστικού νόμου 1337/83

Το άρθρο 4 του νέου ΓΟΚ (Ν.1577/85) με τροποποίηση από τον νόμο 1772/88)

Τα άρθρα του 18-23 του νόμου 1650/86 «Για την προστασία του περιβάλλοντος»

Το Π.Δ. της 15/28/4/1988 για τη «Διατήρηση, επισκευή, ανακατασκευή, αρχιτεκτονικών καλλιτεχνικών και στατικών στοιχείων διατηρητέων κτιρίων»

Ο Νόμος Υπ' Αριθ. 2039/1992 (ΦΕΚ Α 61/13.4.1992)

Το ΦΕΚ 3028/Α/153/28-6-2002, «Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς»

Ιστορική Αναδρομή και Διεθνή κείμενα⁴²²

Το Ψήφισμα της Αθήνας (1931)

Ο Χάρτης της Αθήνας (1933)

Το Σύμφωνο της Ουάσινγκτον (1935)

Η Σύμβαση της Χάγης (1954)

Οι Συστάσεις του Νέου Δελχί (1956)

Το Συνέδριο του Παρισιού (1957)

Ο Χάρτης της Βενετίας (1964)

---

421 Μ. Νομικός, «Αποκατάσταση Επανάχρηση Ιστορικών κτιρίων και συνόλων», Παράρτημα ~ Γ. Παυλογεωργάτος, Διατήρηση της υλ. πολιτιστ. κληρονομιάς», Παράρτημα, σελ. 199 ~ Σκουλικίδης, Θ., Ν., Διάβρωση και συντήρηση των δομικών υλικών των μνημείων, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000, σ203-206

422 ό. π. ~ Θ. Τάσιος, Αξιολογικά προβλήματα κατά τη Δομητική Αποκατάσταση των Μνημείων, σ74-92

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Λονδίνου (1969)

Η Σύμβαση του Παρισιού (1972)

Η Διακήρυξη του Άμστερνταμ (1975)

Η Σύμβαση της Γρανάδας (1985)

Το Συμπόσιο της Κρακοβίας (1991)

Η Διάσκεψη της Μάλτας (1992)

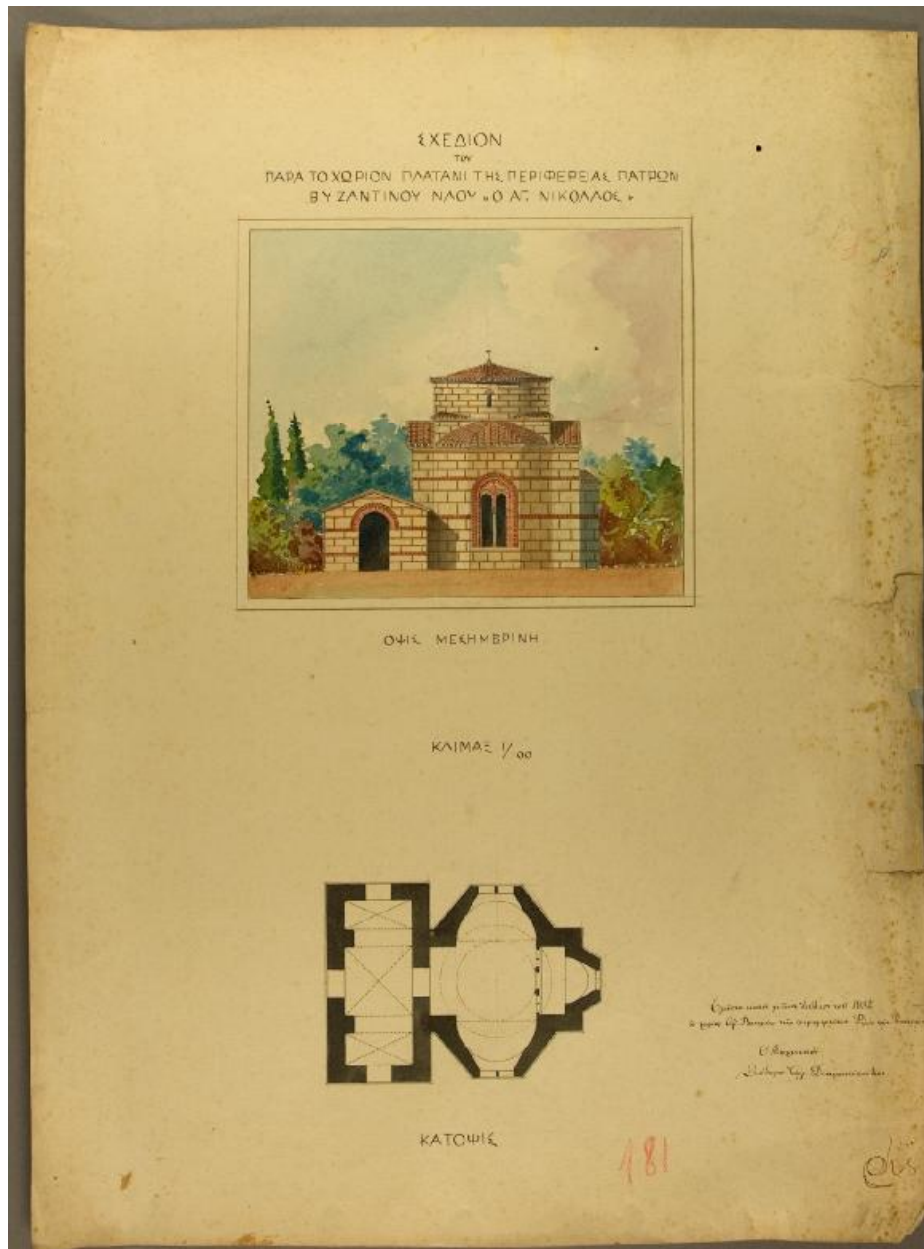
Η Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992)

Η εξέλιξη της πολιτιστικής νομοθεσία στην Ευρωπαϊκή Ένωση (1998)

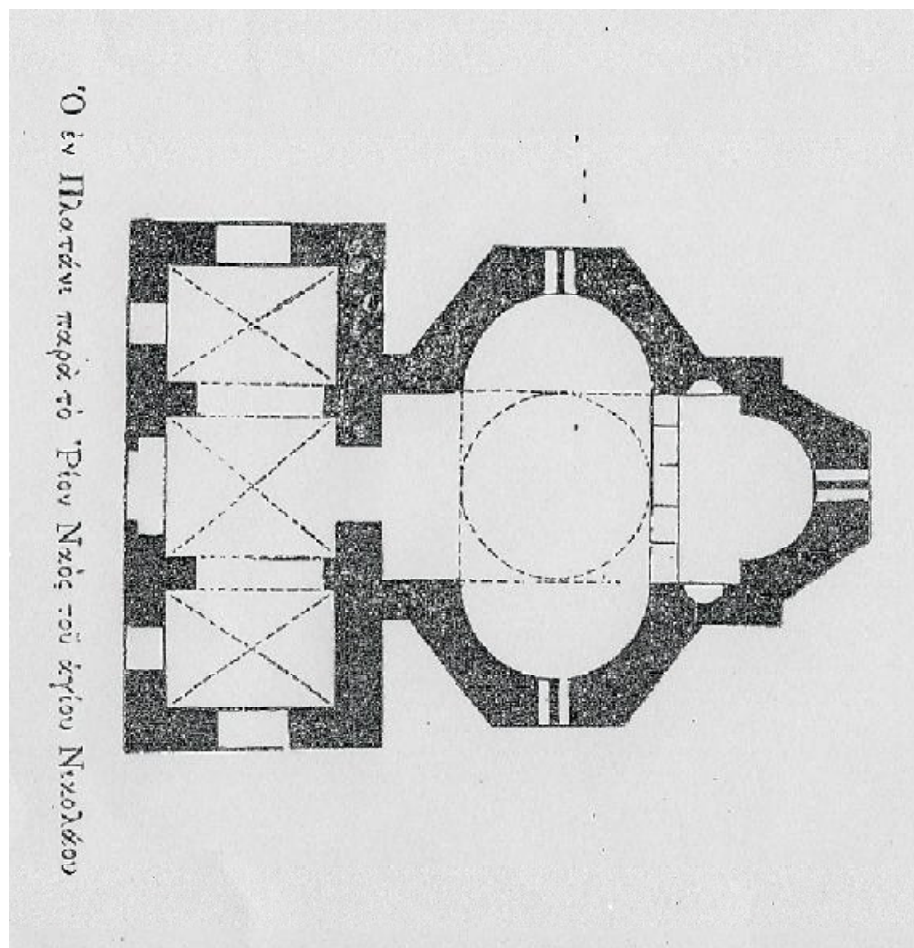
Σχέδια αρχείου

(για βιβλιογραφία βλ. κεφ. Πρώτο)

Σχέδια δημοσίευσης Λαμπάκη

Σχέδιο μηχανικού Θ. Διαμαντόπουλου (Ιούλιος 1892) με την αναπαράσταση της δυτικής όψης και την κάτοψη, σε κλίμακα 1/100 κατόπιν παραγγελίας του Λαμπάκη (Πηγή: Ιστορικό Φωτογραφικό Αρχείο του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου - Αρχείο ΧΑΕ, Κεραμοπλαστική διακόσμηση - όψη κωδ. 1449, κάτοψη κωδ. 1430)

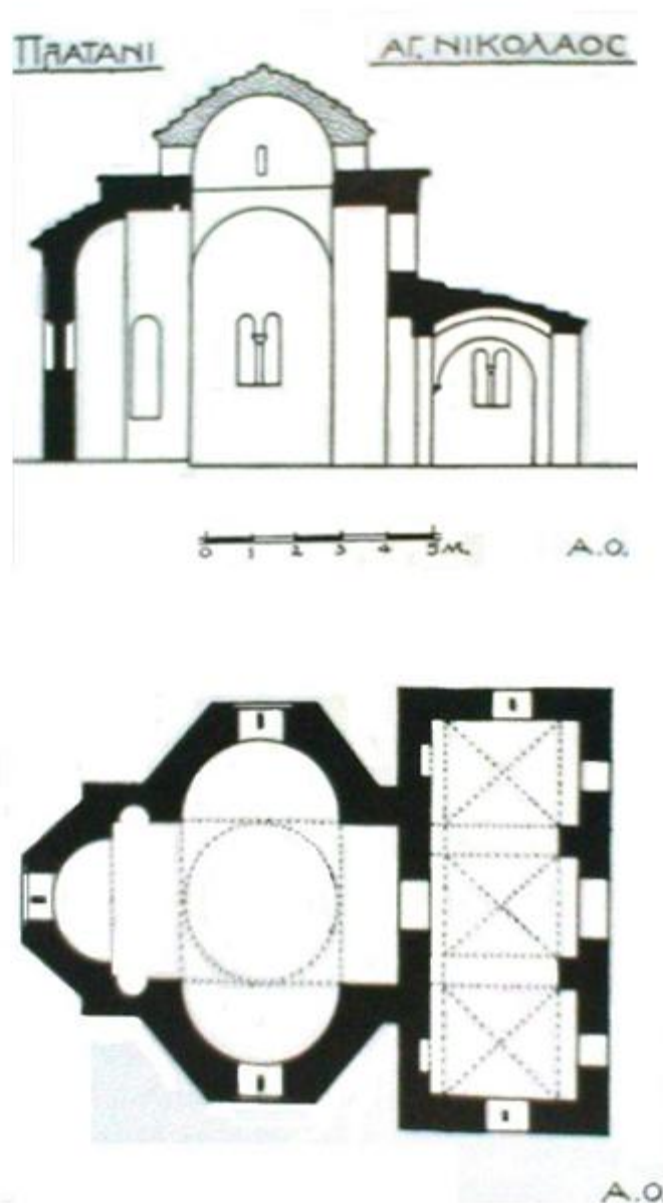

Κάτοψη αἰγίου Νικολάου που περιλαμβάνει ο Λαμπάκης στην δημοσίευσή του στο «ΔΕΛΤΙΟΝ Βον ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ, Περιέχον τας εργασίας της Εταιρείας ἀπὸ 1η Ιανουαρίου 1892 μέχρι της 31 Αυγούστου 1894, ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1894, «ΙΓ΄. Ο παρὰ το Ρίον Ναός του Αγίου Νικολάου», σ15-16» (Πηγή: Ιστορικό Φωτογραφικό Αρχείο του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου - Αρχείο ΧΑΕ)

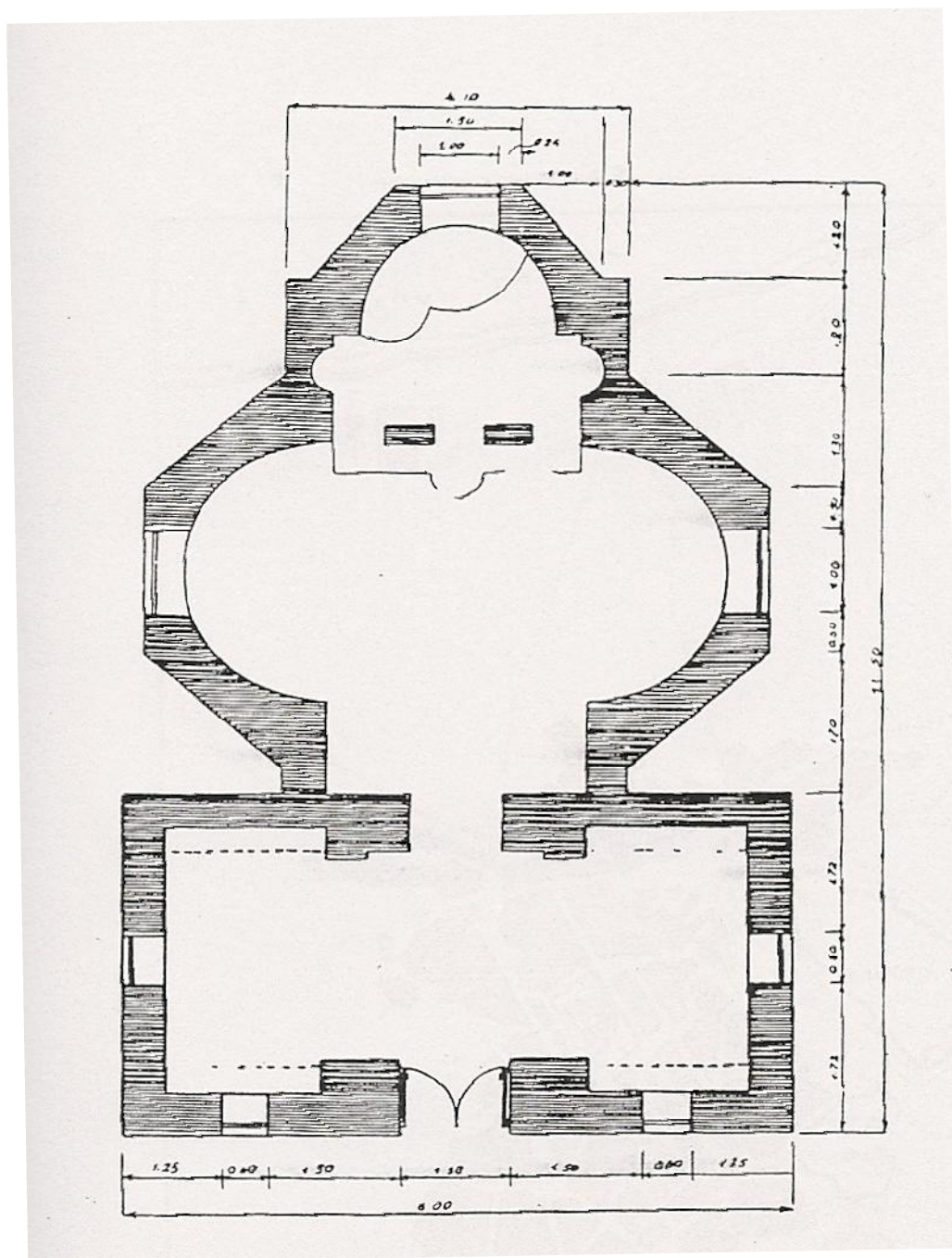
Αναπαράσταση δυτικής όψης του αγίου Νικολάου, κεραμοπλαστική διακόσμηση του μηχανικού Θ. Διαμαντόπουλου (Ιούλιος 1892) (Πηγή: Ιστορικό Φωτογραφικό Αρχείο του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου - Αρχείο ΧΑΕ, κωδ. 1449)

Δημοσίευση Αναστάσιου Ορλάνδου

Κάτοψη και τομή αγ. Νικολάου στο Πλατάνι από τον Αναστάσιο Ορλάνδο.

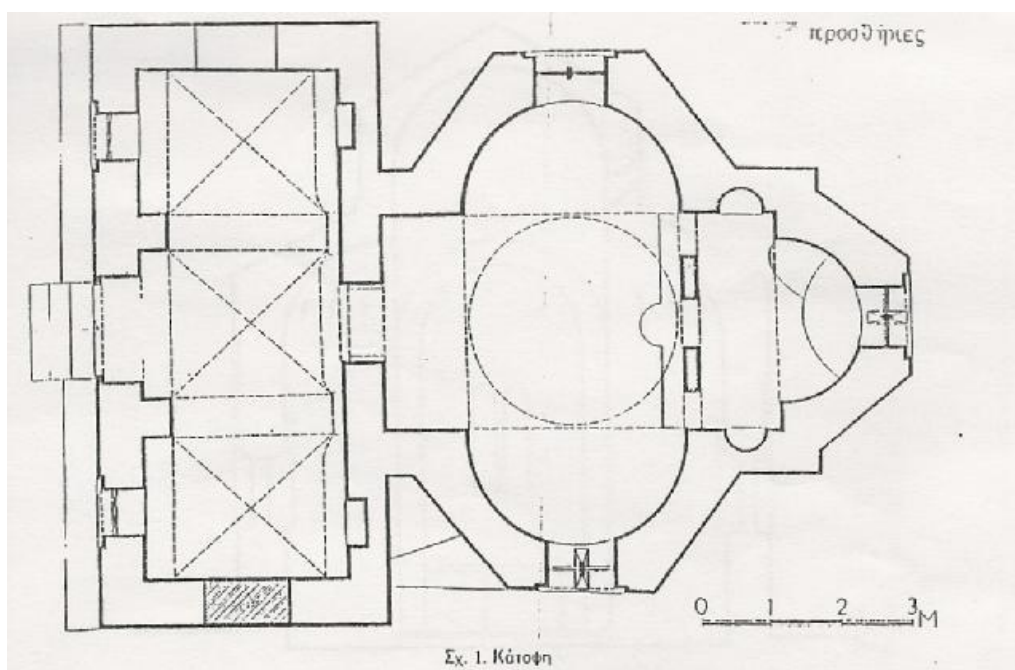
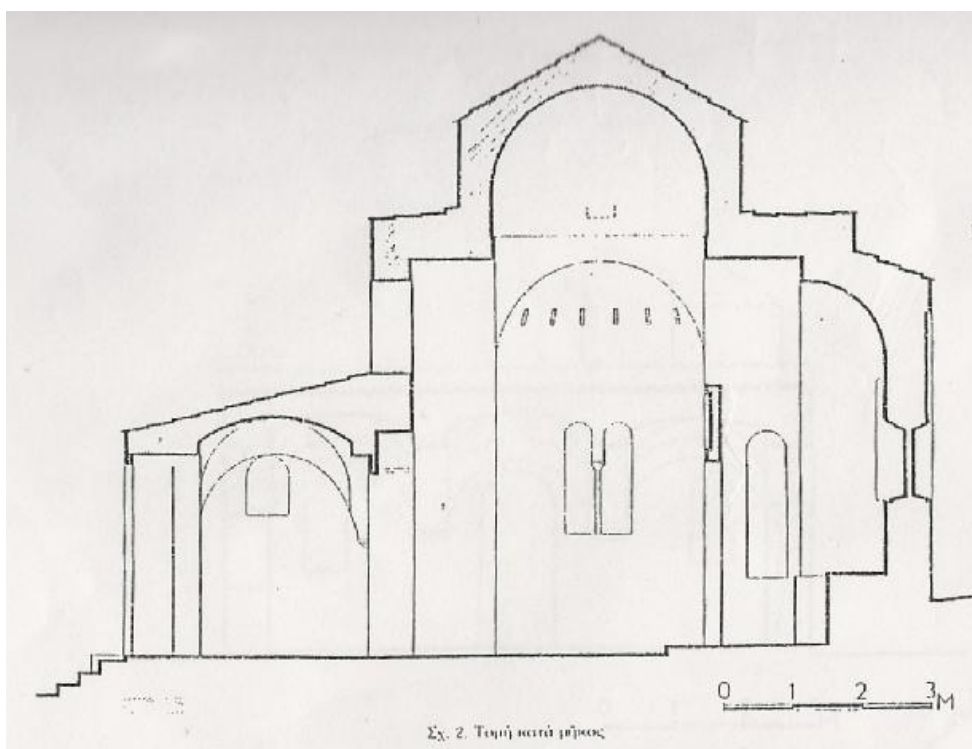
Σχέδιο Τσονακίδη

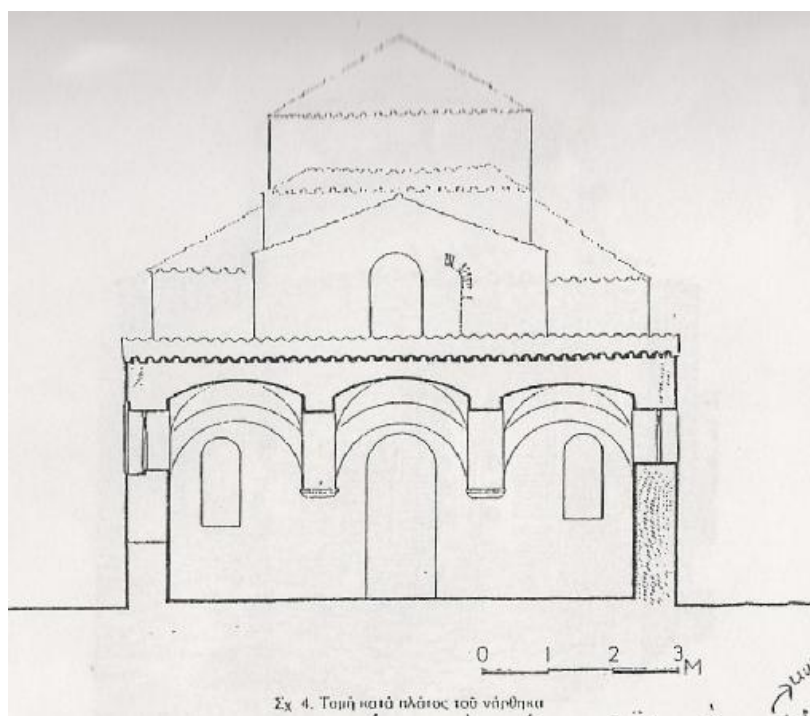
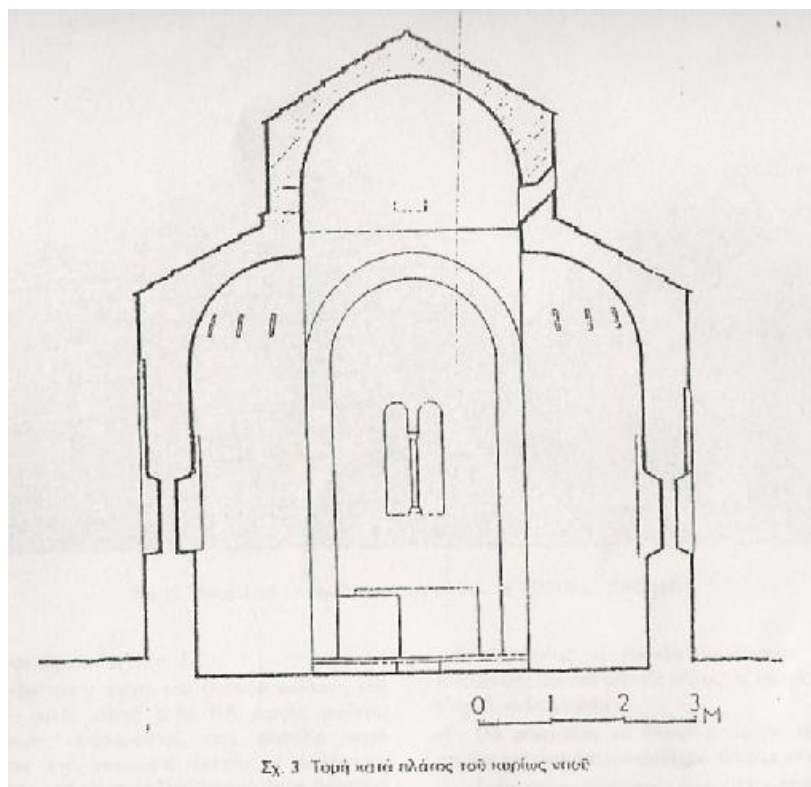

Κάτοψη αγ. Νικολάου στο Πλατάνι, σχέδιο Γεώργιου Τσονακίδη, 20-10-1963

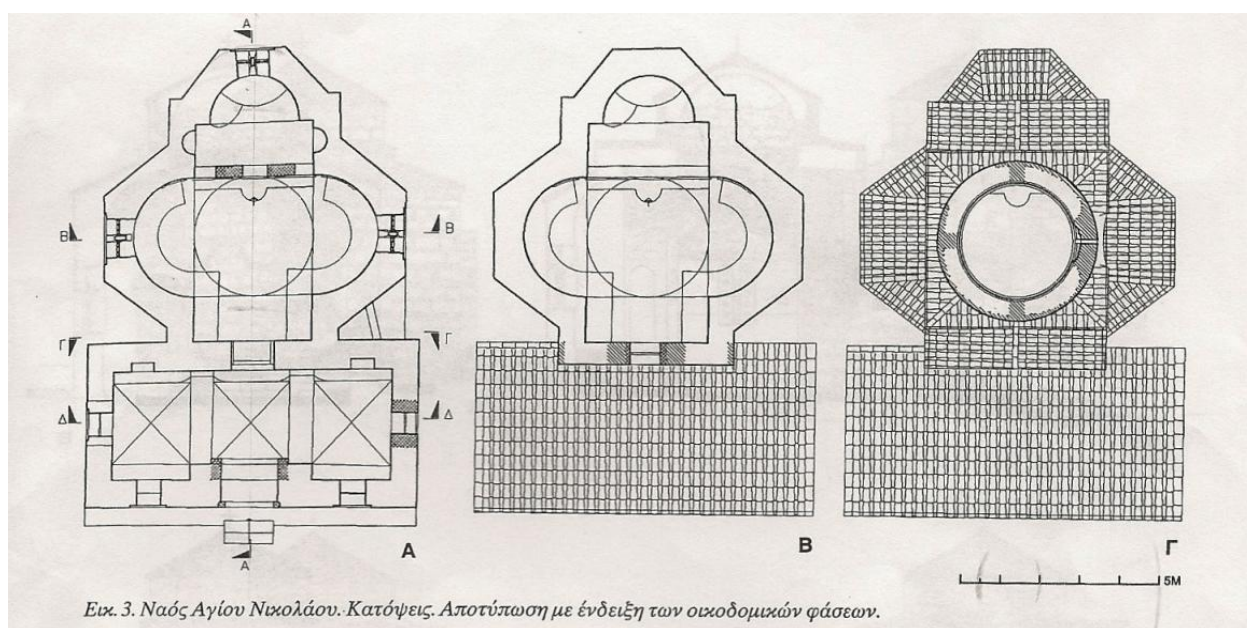

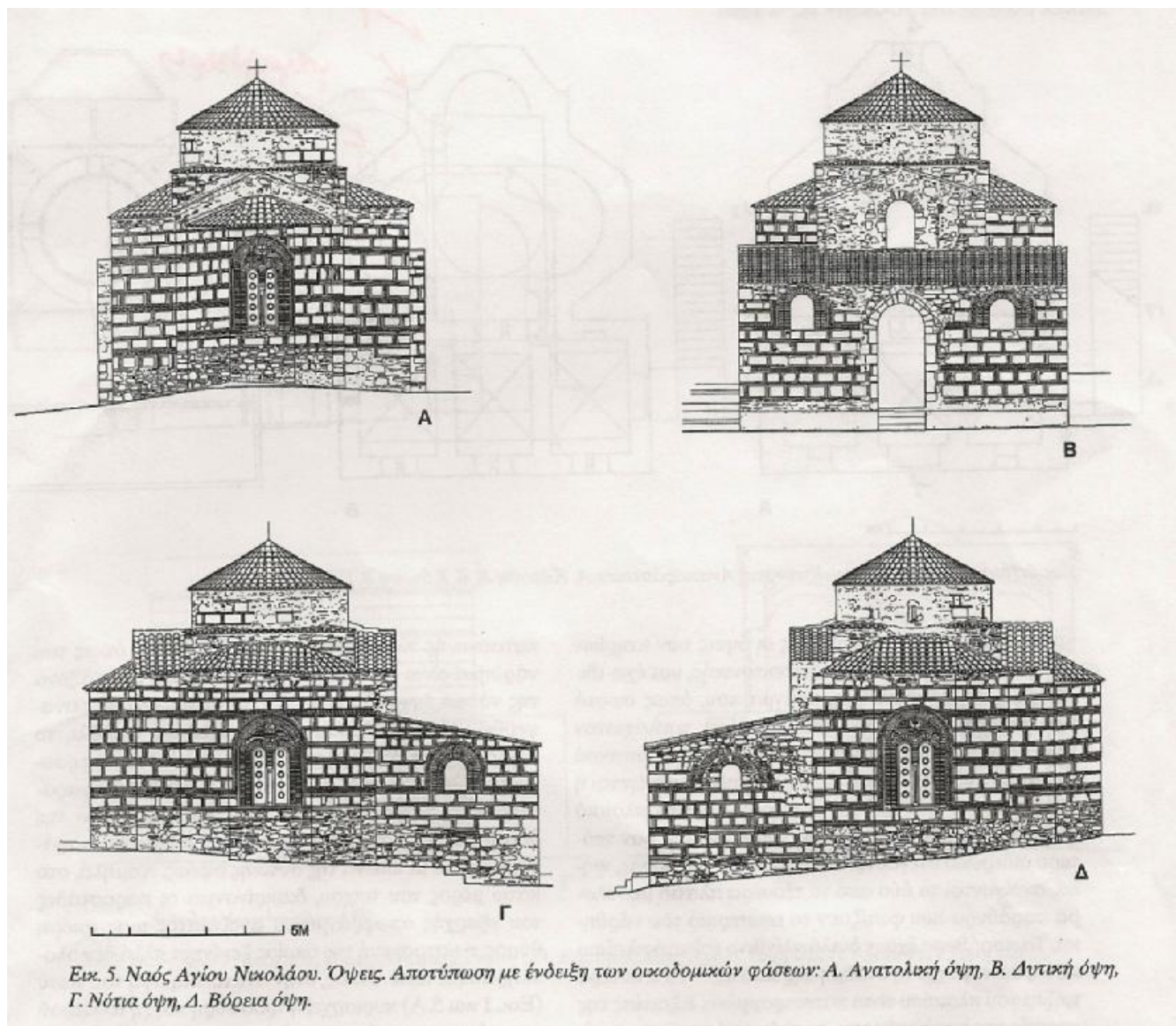
Σχέδια δημοσίευσης Παν. Βοκοτόπουλου

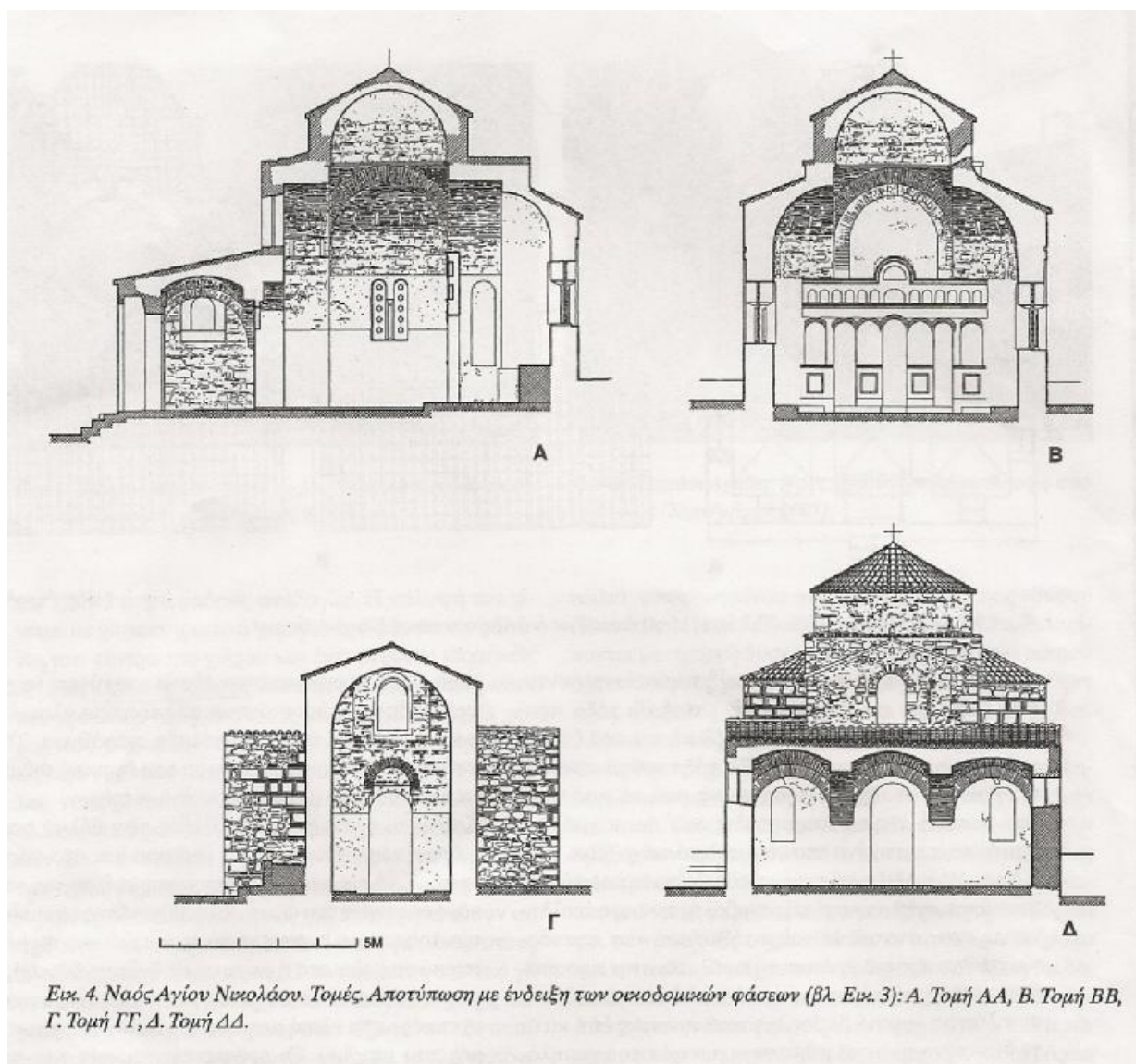

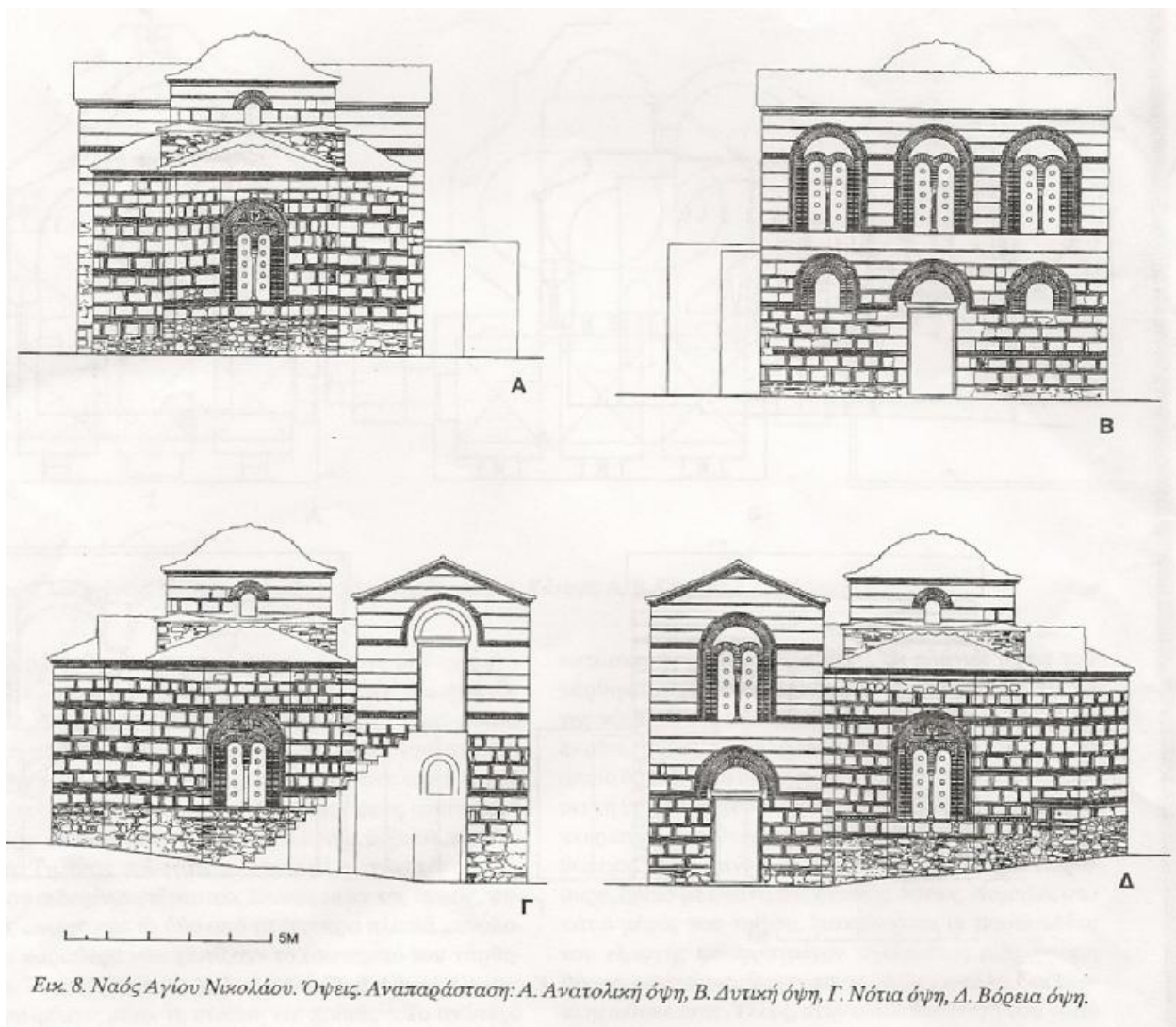
Σχέδια Δημοσίευσης Στ. Μαμαλούκου

Εικ. 4. Ναός Αγίου Νικολάου. Τομές. Αποτύπωση με ένδειξη των οικοδομικών φάσεων (βλ. Εικ. 3): Α. Τομή ΑΑ, Β. Τομή ΒΒ, Γ. Τομή ΓΓ, Δ. Τομή ΔΔ.

Φωτογραφική τεκμηρίωση

Κατάλογος εικόνων I. Ν. αγίου Νικολάου Πλατάνι Πατρών

1. Δυτική όψη
2. Βόρεια όψη
3. Βορειοανατολική όψη
4. Νοτιοανατολική όψη
5. Νότια πλευρά νάρθηκα
6. Το «νεκρό σημείο» μεταξύ νάρθηκα και κυρίως ναού, νότια πλευρά
7. Το «νεκρό σημείο» μεταξύ νάρθηκα και κυρίως ναού, βόρεια πλευρά
8. Βόρεια πλευρά νάρθηκα
9. Ο τρούλος από νοτιοανατολικά και το βάθρο του
10. Ο τρούλος από βορειοανατολικά και τμήματα στέγης
11. Εξωράχιο στη στέγη
12. Τμήμα στέγης στο ανατολικό τμήμα
13. Αέτωμα δυτικού τοίχου κυρίως ναού
14. Πανοραμική άποψη από ψηλά του ναού και ο οικισμός του Πλατανίου στο βάθος και ο Πατραϊκός κόλπος
15. Δυτική θύρα, είσοδος στο ναό
16. Παράθυρο δυτικού αετώματος
17. Παράθυρο νότιας κόγχης
18. Παράθυρο βόρειας κόγχης
19. Παράθυρο ανατολικής κόγχης
20. Παράθυρο αριστερής πλευράς νάρθηκα
21. Παράθυρο δεξιάς πλευράς νάρθηκα
22. Παράθυρο βόρειας πλευράς νάρθηκα
23. Παράθυρο νότιας πλευράς νάρθηκα
24. Πωρόλιθος με φυτικό απολίθωμα στην επιφάνεια
25. Ψαμμίτης, πλίνθοι και συνδετικό κονίαμα με εμφανή τα αδρανή που περιέχει
26. Φλύσχης
27. Πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία με λαξευμένες πέτρες
28. Τοιχοποιία με κροκάλες και κομμάτια πλίνθων
29. Πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία με πωρόλιθους και κεραμοπλαστικό διάκοσμο
30. Τοιχοποιία με κεραμοπλαστικό διάκοσμο
31. Τοιχοποιία με κεραμοπλαστικό διάκοσμο
32. Τοιχοποιία με κεραμοπλαστικό διάκοσμο
33. Τοιχοποιία με κεραμοπλαστικό διάκοσμο
34. Τοιχοποιία με κεραμοπλαστικό διάκοσμο
35. Τοιχοποιία με κεραμοπλαστικό διάκοσμο
36. Εσωτερικό του ναού, ξύλινος ανεμοφράκτης με αέτωμα
37. Το πίσω μέρος του αετώματος του ανεμοφράκτη

38. Η δίοδος που επικοινωνεί ο νάρθηκας με τον κυρίως ναό
39. Κεντρικό σταυροθόλιο νάρθηκα
40. Βόρειο σταυροθόλιο νάρθηκα
41. Νότιο τμήμα νάρθηκα
42. Το τυφλό αψίδωμα στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα στο νότιο τμήμα
43. Βόρειο τμήμα νάρθηκα
44. Το τυφλό αψίδωμα στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα στο βόρειο τμήμα
45. Νότια κόγχη του κυρίως ναού
46. Βόρεια κόγχη του κυρίως ναού
47. Δυτικός τοίχος ναού
48. Νότιος τοίχος ναού
49. Ο σφαιρικός τρούλος με τα λοφία (σφαιρικά τρίγωνα)
50. Η ανατολική ημικυλινδρική καμάρα με τις πλάγιες κόγχες
51. Η δυτική ημικυλινδρική καμάρα
52. Το μαρμάρινο υψοψίδιο αριστερά από την δίοδο με το χάραγμα «1910»
53. Λοφίο του τρούλου με πακτωμένο ηχητικό αγγείο (φαίνεται το στόμιο πάνω από την αλυσίδα)
54. Το χτιστό τέμπλο του ιερού
55. Η πρόθεση
56. Το διακονικό
57. Η κόγχη του ιερού
58. Η τοιχογραφία της αγ. Παρασκευής
59. Παράθυρο βόρειας κόγχης
60. Παράθυρο νότιας κόγχης
61. Παράθυρο νότιου τοίχου του νάρθηκα
62. Παράθυρο δυτικού τοίχου του νάρθηκα στη αριστερή πλευρά
63. Παράθυρο δυτικού τοίχου του νάρθηκα στη δεξιά πλευρά
64. Παράθυρο βόρειου τοίχου του νάρθηκα
65. Παράθυρο δυτικού τοίχου του κυρίως ναού (αέτωμα)
66. Δάπεδο με το ομφάλιο από τσιμεντοπλακίδια
67. Το μαρμάρινο βαθμίδιο του Αγίου Βήματος
68. Δάπεδο με γεωμετρικά σχήματα από τσιμεντοπλακίδια
69. Δάπεδο μπροστά στην είσοδο από τσιμεντοπλακίδια
70. Άποψη του ναού από δυτικά
71. Το παλαιό σχολείο
72. Ο αθλητικός χώρος πίσω από τον ναό και οι τουαλέτες
73. Το μεταλλικό πλαίσιο με την καμπάνα
74. Η οδός αγ. Παρασκευής προς Πιτίτσα
75. Η οδός αγ. Παρασκευής προς Ρίο
76. Η εικόνα του αγ. Νικολάου σε εικονοστάσι στο νάρθηκα του ναού
77. Ο Ιερέας του Πλατανίου πατέρας Φώτιος Κατσαρός μπροστά στο Ιερό Βήμα

Εικόνα 1

Εικόνα 2

Εικόνα 4

Εικόνα 3

Εικόνα 5

Εικόνα 6

Εικόνα 7

Εικόνα 8

Εικόνα 9

Εικόνα 10

Εικόνα 11

Εικόνα 12

Εικόνα 13

Εικόνα 14

Εικόνα 15

Εικόνα 16

Εικόνα 17

Εικόνα 17

Εικόνα 19

Εικόνα 20

Εικόνα 21

Εικόνα 22

Εικόνα 23

Εικόνα 24

Εικόνα 25

Εικόνα 26

Εικόνα 27

Εικόνα 28

Εικόνα 29

Εικόνα 30

Εικόνα 31

Εικόνα 32

Εικόνα 33

Εικόνα 34

Εικόνα 35

Εικόνα 36

Εικόνα 37

Εικόνα 39

Εικόνα 38

Εικόνα 40

Εικόνα 41

Εικόνα 42

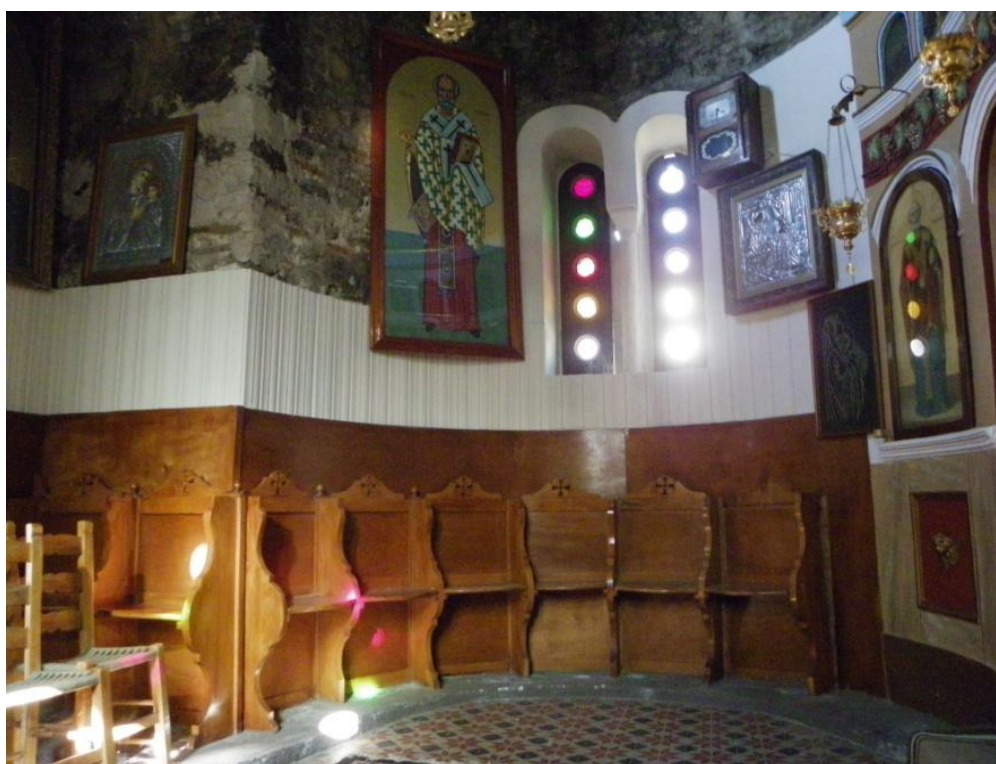
Εικόνα 43

Εικόνα 44

Εικόνα 45

Εικόνα 46

Εικόνα 47

Εικόνα 48

Εικόνα 49

Εικόνα 50

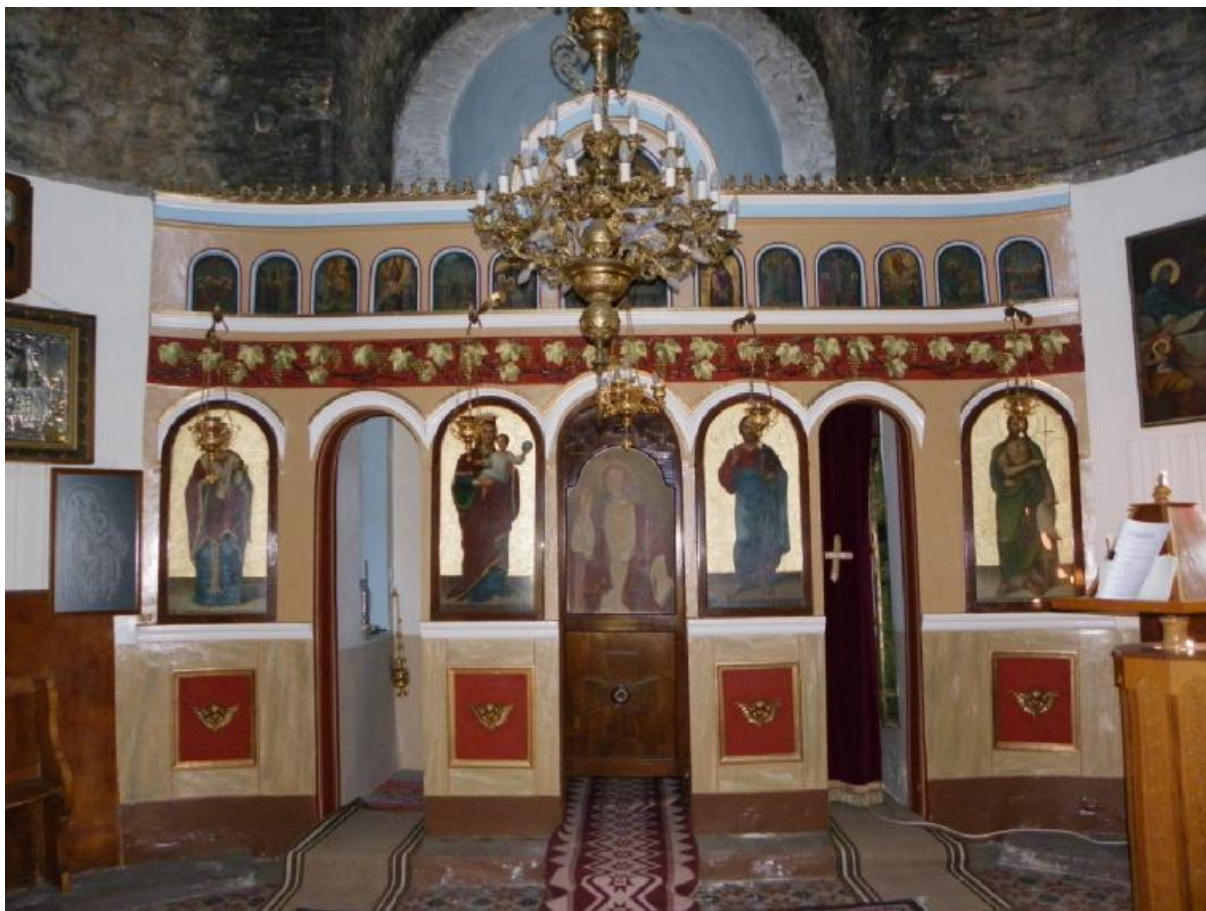
Εικόνα 51

Εικόνα 52

Εικόνα 53

Εικόνα 54

Εικόνα 55

Εικόνα 56

Εικόνα 57

Εικόνα 58

Εικόνα 59

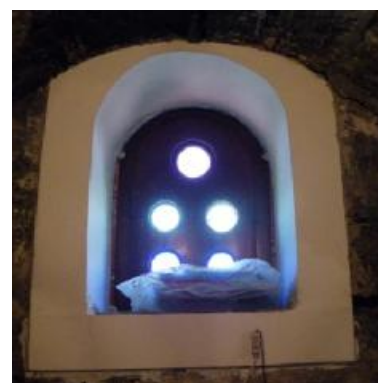
Εικόνα 60

Εικόνα 61

Εικόνα 65

Εικόνα 62

Εικόνα 63

Εικόνα 64

Εικόνα 66

Εικόνα 67

Εικόνα 68

Εικόνα 69

Εικόνα 70

Εικόνα 71

Εικόνα 72

Εικόνα 73

Εικόνα 74

Εικόνα 75

Εικόνα 76

Εικόνα 77

Σχεδιαστική Τεκμηρίωση

Κατάλογος Σχεδίων

A. Αρχιτεκτονικά Σχέδια Υπάρχουσας Κατάστασης Ι. Ν. αγίου Νικολάου 2Δ

1. Τοπογραφικό Διάγραμμα κλ. 1/200 - Τ 1

2. Σχέδια κατόψεων κλ. 1/50

A - Υ.Κ. Κ 1 Κάτοψη 1

A - Υ.Κ. Κ 2 Κάτοψη 2

A - Υ.Κ. Κ 3 Κάτοψη 3

A - Υ.Κ. Κ 4 Κάτοψη 4

3. Σχέδια όψεων κλ. 1/50

A - Υ.Κ. 5 Δυτική όψη

A - Υ.Κ. 6 Βόρεια όψη

A - Υ.Κ. 7 Ανατολική όψη

A - Υ.Κ. 8 Νότια όψη

4. Σχέδια τομών κλ. 1/50

A - Υ.Κ. 9 Τομή Α - Α

A - Υ.Κ. 10 Τομή Β - Β

A - Υ.Κ. 11 Τομή Γ - Γ

A - Υ.Κ. 12 Τομή Γ - Γα

A - Υ.Κ. 13 Τομή Δ - Δ

A - Υ.Κ. 14 Τομή Ε - Ε

A - Υ.Κ. 15 Τομή Ζ - Ζ

5. Σχέδια Λεπτομερειών

1. Δάπεδο Α - Υ.Κ. Λ. -1 Κάτοψη δαπέδου κλ. 1/20

2. Σχέδια κουφωμάτων κλ. 1/20

Σχέδιο Υ.Κ.Λ. Κ -1 Κάτοψη ναού με ένδειξη κουφωμάτων

Κουφώματα Υ.Κ. Λ.Κ.-2 Θύρα νάρθηκα -Θ1

Κουφώματα Υ.Κ. Λ.Κ.-2 Παράθυρο νότιας κόγχης Π6

Κουφώματα Υ.Κ. Λ.Κ.-2 Παράθυρο ανατολικής κόγχης Π7

Κουφώματα Υ.Κ. Λ.Κ.-2 Παράθυρο βόρειας κόγχης Π8

Κουφώματα Υ.Κ. Λ.Κ.-2 Παράθυρο δεξιάς δυτικής πλευράς Π1

Κουφώματα Υ.Κ. Λ.Κ.-3 Παράθυρο δυτικού αετώματος Π2

Κουφώματα Υ.Κ. Λ.Κ.-3 Παράθυρο αριστερής δυτικής πλευράς Π3

Κουφώματα Υ.Κ. Λ.Κ.-3 Παράθυρο νότιας πλευράς νάρθηκα Π4

Κουφώματα Υ.Κ. Λ.Κ.-3 Παράθυρο βόρειας πλευράς νάρθηκα Π5

Τέμπλο κλ. 1/20

Τοιχογραφία - αγία Παρασκευή κλ. 1/20

Β. Αρχιτεκτονικά Σχέδια Παθολογίας

1. Κάτοψη στέγης Π1

2. Σχέδια όψεων κλ. 1/50

Π 2 Δυτική όψη

Π 3 Ανατολική όψη

Π 4 Βόρεια όψη

Π 5 Νότια όψη

2. Σχέδια τομών κλ. 1/50

Π6 Τομή Α-Α

Γ. Αρχιτεκτονικά σχέδια Πρότασης Ι. Ν. αγίου Νικολάου

1. Τοπογραφικό διαμόρφωσης περιβάλλοντος χώρου Τ1 κλ. 1/200

2. Σχέδια κατόψεων κλ. 1/50

Α - ΠΡ. Κ 1 Κάτοψη 1

Α - ΠΡ. Κ 2 Κάτοψη 2

A - ΠΡ. Κ 3 Κάτοψη 3

3. Σχέδια όψεων κλ. 1/50

A - ΠΡ. 4 Δυτική όψη

A - ΠΡ. 5 Νότια όψη

A - ΠΡ. 6 Ανατολική όψη

A - ΠΡ. 7 Βόρεια όψη

4. Σχέδια τομών κλ. 1/50

A - ΠΡ. 8 Τομή A-A

A - ΠΡ. 9 Τομή B-B

5. Σχέδια Λεπτομερειών κλ. 1/20

α. Σχέδιο δαπέδου ΠΡ. Λ. Κ. 1 Δάπεδο

β. Σχέδια κουφωμάτων

Κούφωμα A - ΠΡ 2 Θύρα νάρθηκα Θ1

Κούφωμα A - ΠΡ 2 Παράθυρο νότιας κόγχης Π6

Κούφωμα A - ΠΡ 2 Παράθυρο ανατολικής κόγχης Π7

Κούφωμα A - ΠΡ 2 Παράθυρο βόρειας κόγχης Π8

Κούφωμα A - ΠΡ 3 Παράθυρο δυτικού τοίχου νάρθηκα Π1

Κούφωμα A - ΠΡ 3 Παράθυρο δυτικού αετώματος Π2

Κούφωμα A - ΠΡ 2 Παράθυρο δυτικού τοίχου νάρθηκα Π3

Κούφωμα A - ΠΡ 2 Παράθυρο βόρειου τοίχου νάρθηκα Π4

Κούφωμα A - ΠΡ 2 Παράθυρο νότιου τοίχου νάρθηκα Π5

Δ. Πρόταση κατασκευής Κωδωνοστασίου

1. Σχέδια κατόψεων κλ. 1/50

A - Κ. ΚΩΔ. 1 Κάτοψη 1

A - Κ. ΚΩΔ. 1 Κάτοψη 2

A - Κ. ΚΩΔ. 1 Κάτοψη 3

2. Σχέδια όψεων κλ. 1/50

A - Κ. ΚΩΔ. 2 Δυτική όψη

A - Κ. ΚΩΔ. 2 Βόρεια όψη

A - Κ. ΚΩΔ. 3 Ανατολική όψη

A - Κ. ΚΩΔ. 3 Νότια όψη

3. Σχέδια τομών κλ. 1/50

A - Κ. ΚΩΔ. 4 Τομή A-A κατά μήκος

A - Κ. ΚΩΔ. 4 Τομή B-B εγκάρσια

Δ. Πρόταση Ακουστικής

Ακουστική ΠΡ. ΑΚ. Κάτοψη

Ακουστική ΠΡ. ΑΚ. Αξονομετρική τομή (βλ. ενότητα Ακουστικής)

Ε. Φωτισμός

Φωτισμός ΠΡ. Φ. Κάτοψη με στοιχεία Ηλιακού χάρτη (βλ. Πρόταση αποκατάστασης, ενότητα Φωτισμός)

Σχέδια 3Δ

1. Αξονομετρική εγκάρσια τομή νάρθηκα

2. Κωδωνοστάσιο

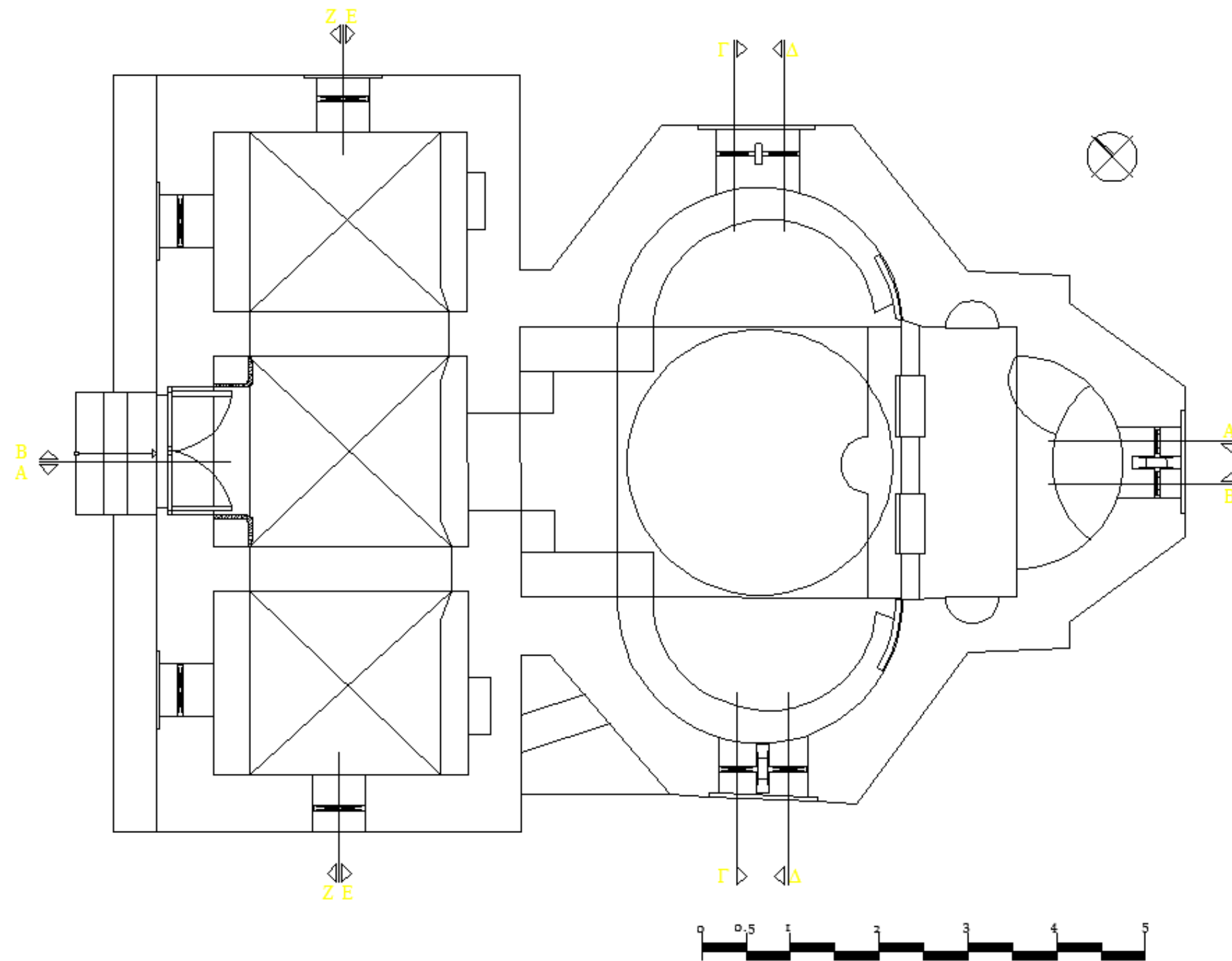
Φωτορεαλισμός

1. Φωτορεαλιστική τομή κατά μήκος, προς ανατολικά (βλ. περιγραφή κατασκευής του ναού)

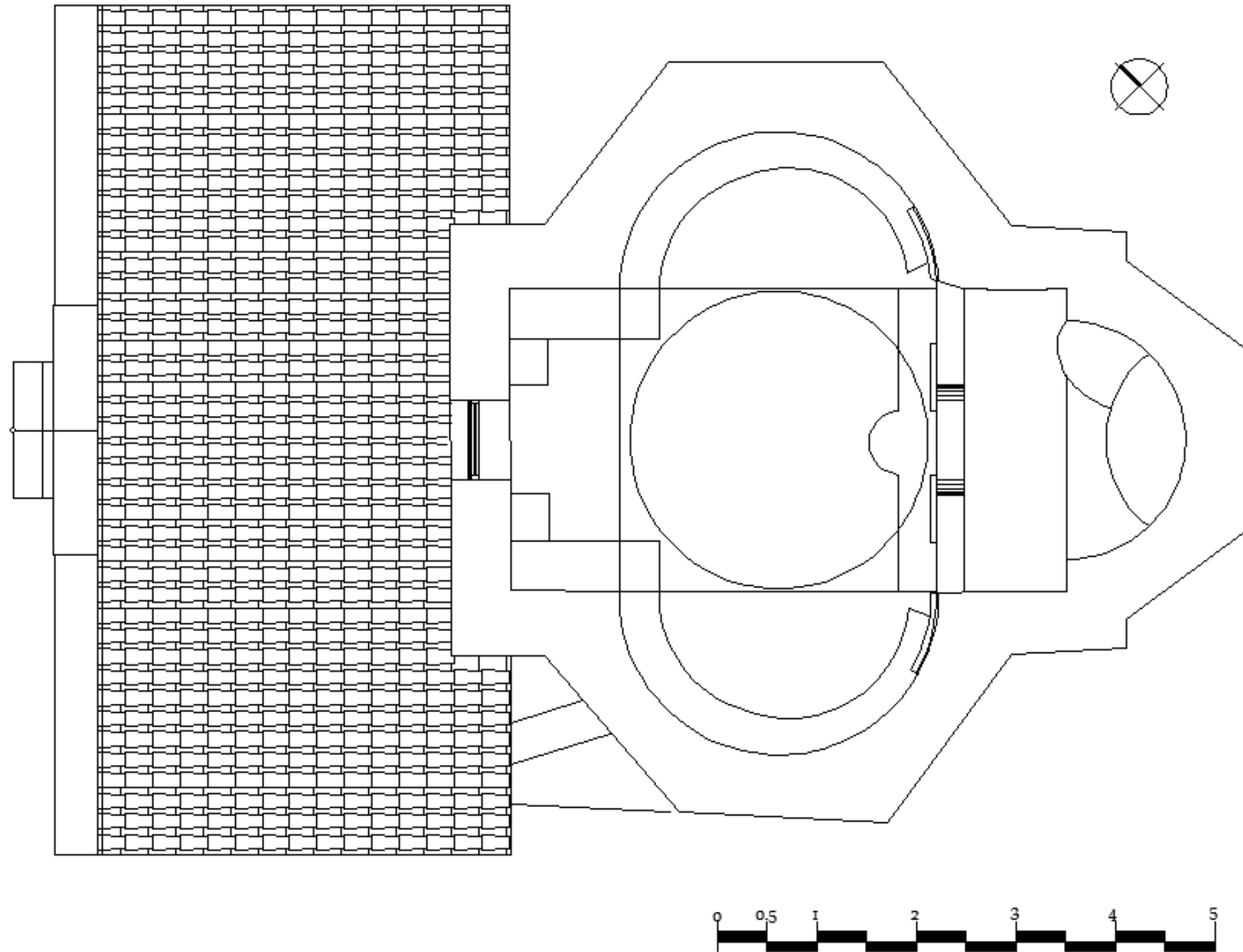
2. Φωτορεαλιστική τομή κατά μήκος προς δυτικά

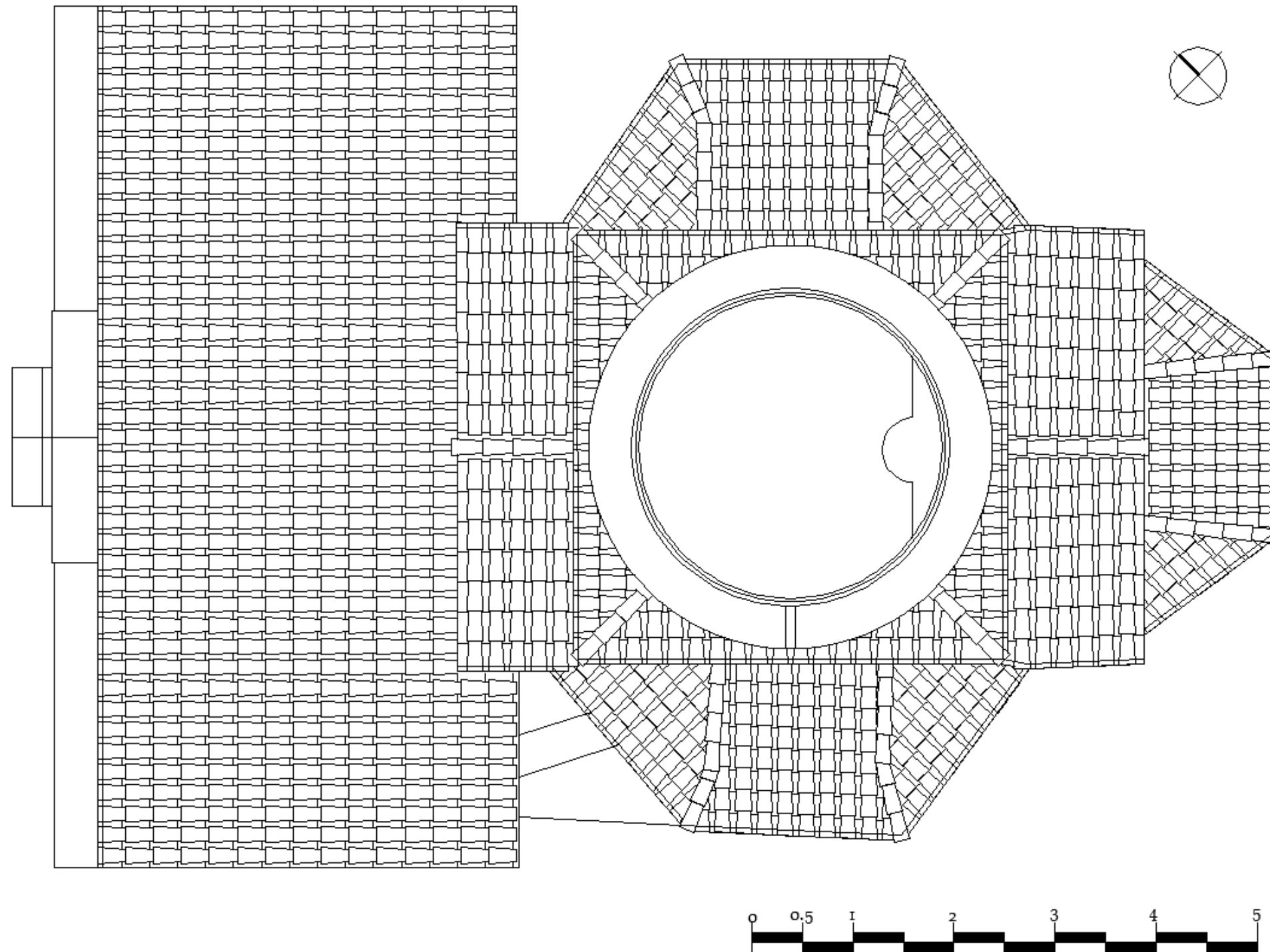

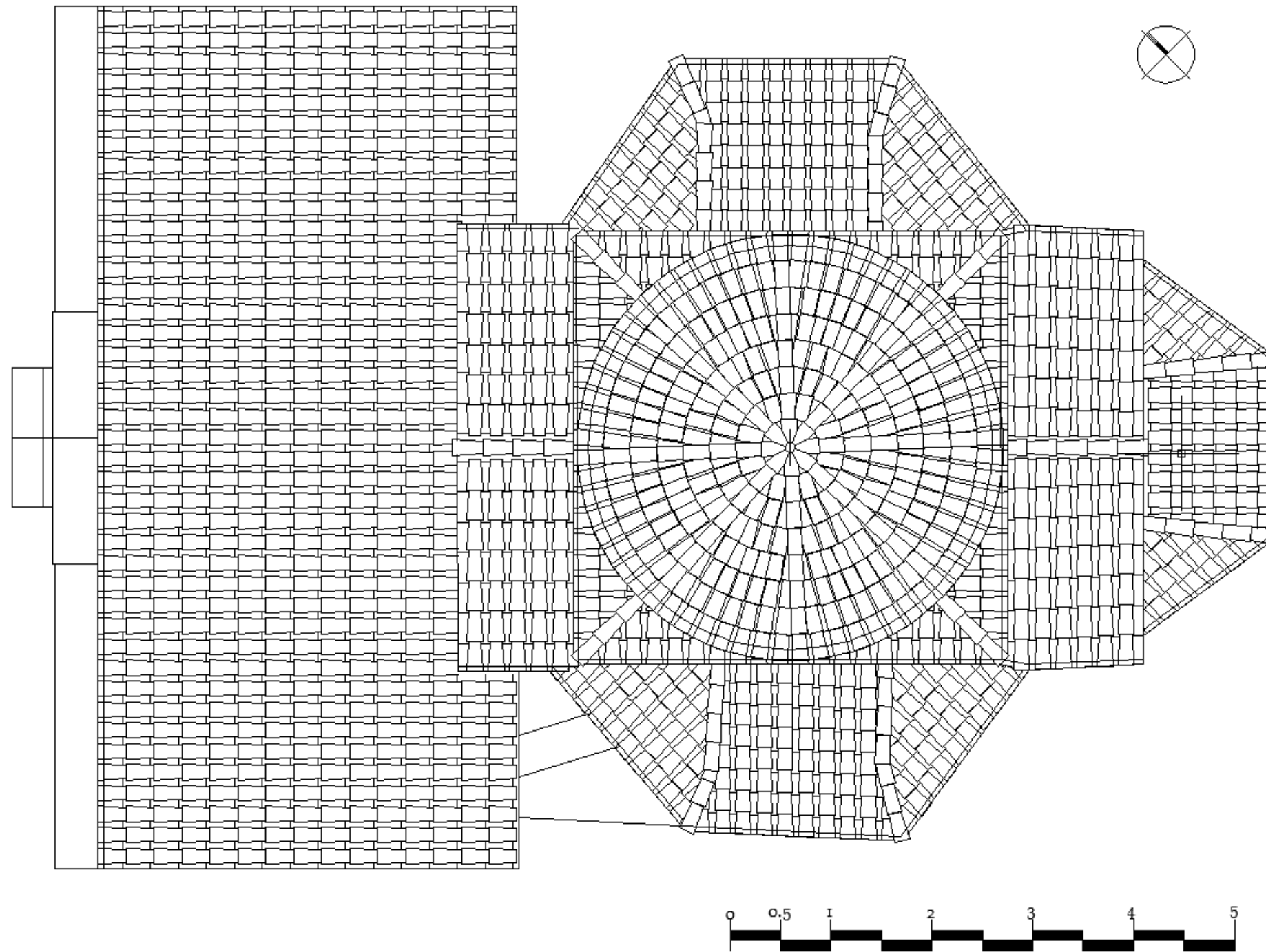
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ.Τ.Ε.Φ.
Τ.Μ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 1
ΚΑΤΟΥΗ 1
Κλ. 1/50

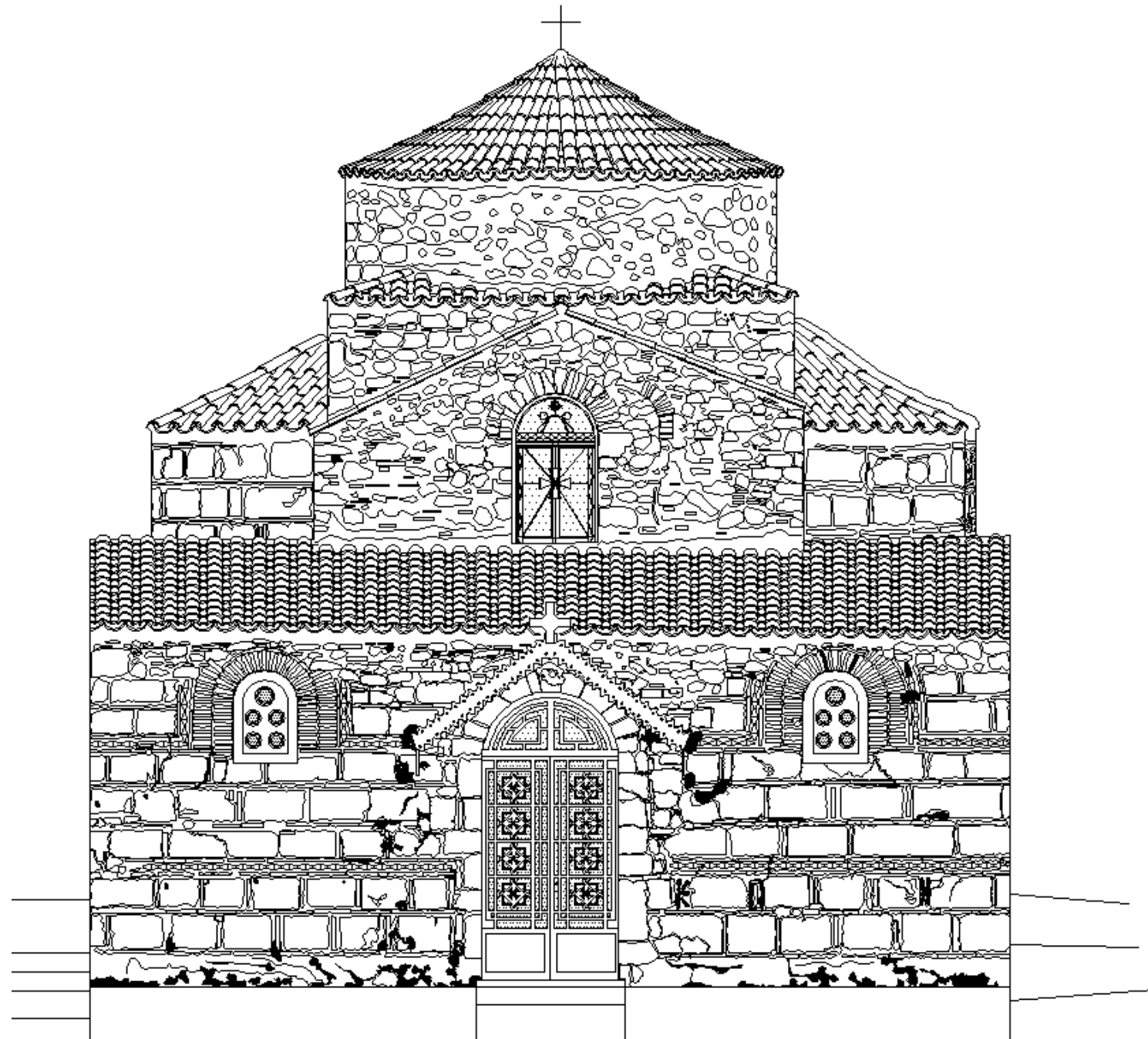
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α-ΥΚ-2
ΚΑΤΟΥΗ2 ΚΛ. 1/50

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 3
ΚΑΤΟΥΗ 3 ΚΛ. 1/50

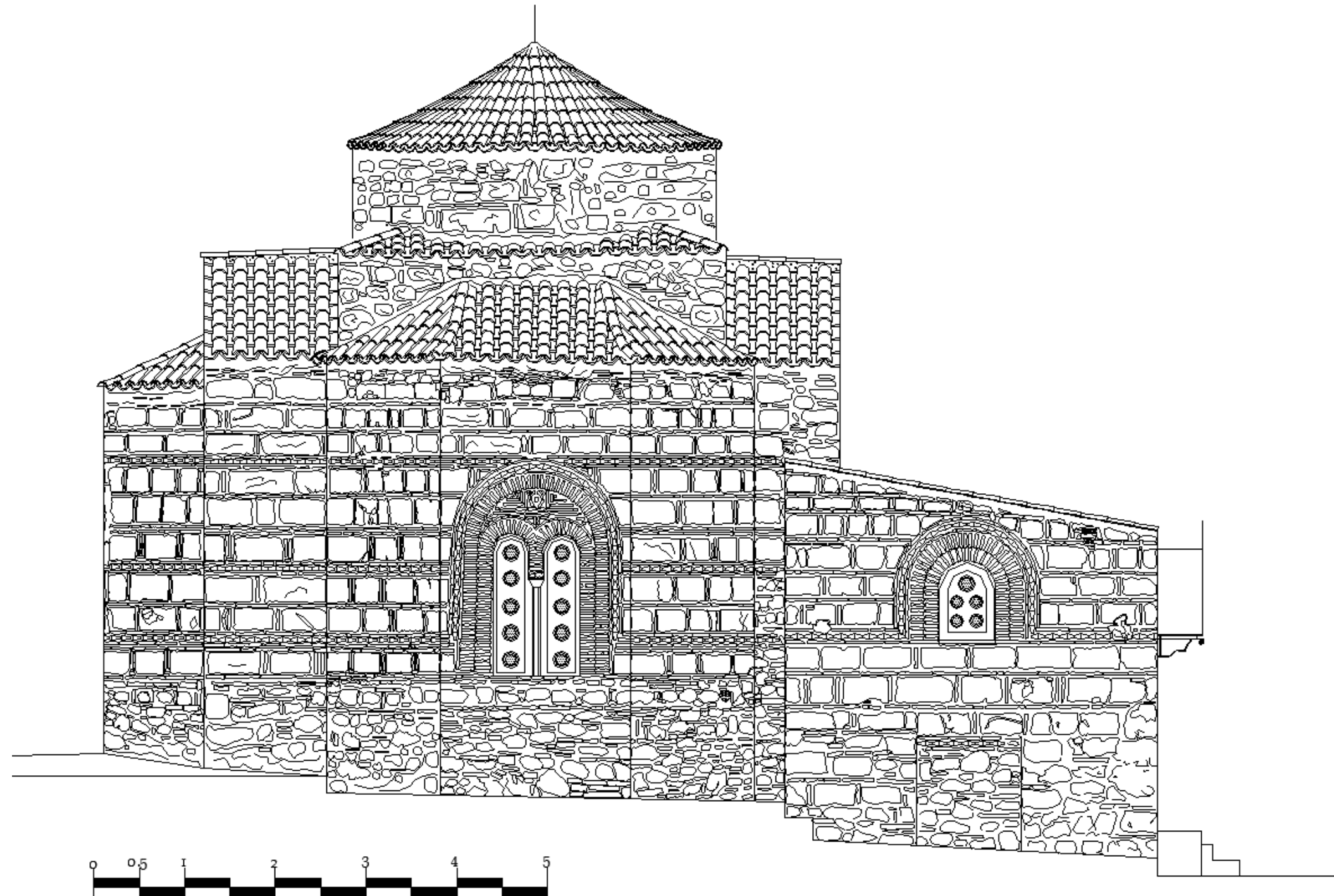

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΩΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ -4
ΚΑΤΟΨΗ 4 ΚΛ. 1/50

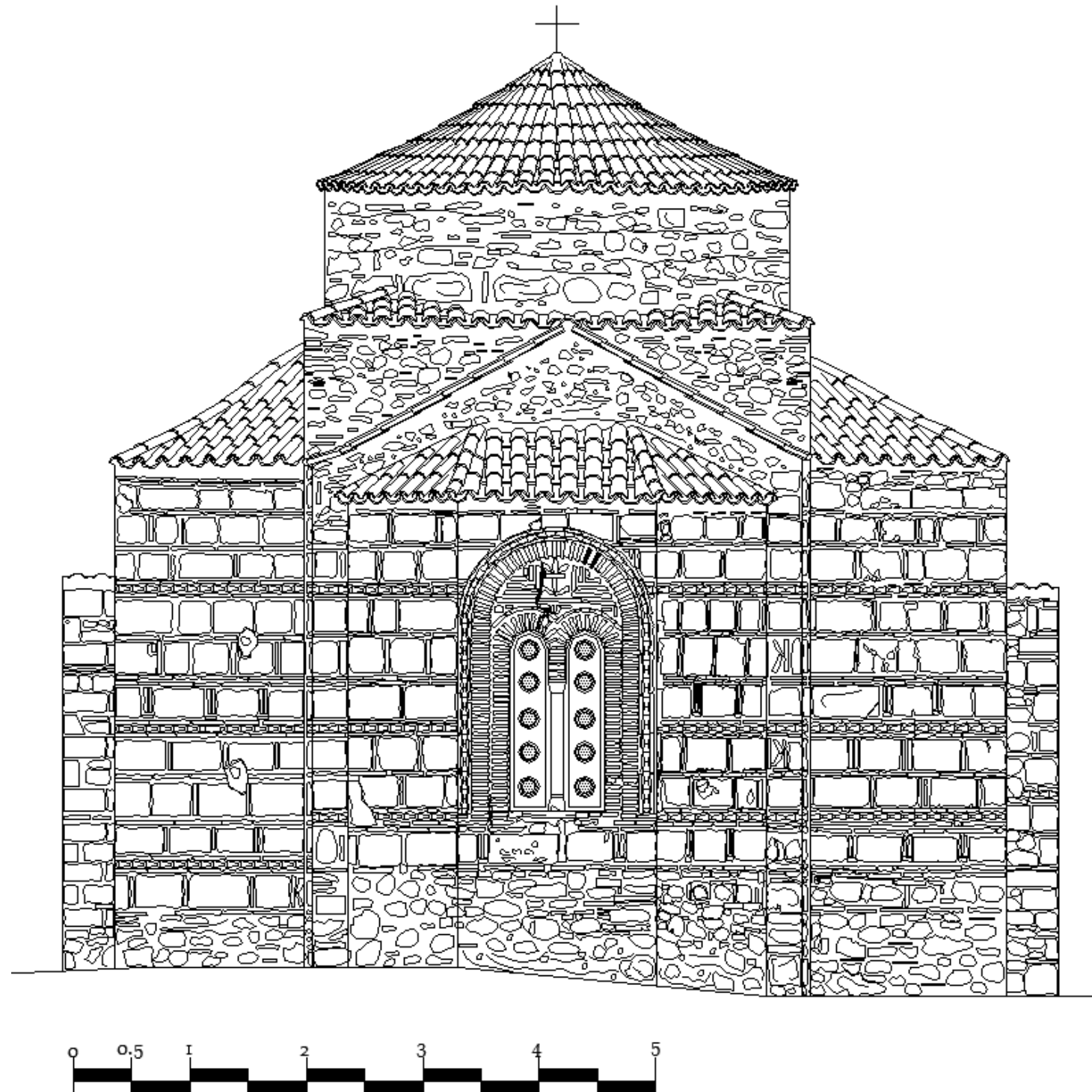

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ. Ε.Φ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α-ΥΚ-5
ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ Κ.Λ. 1/50

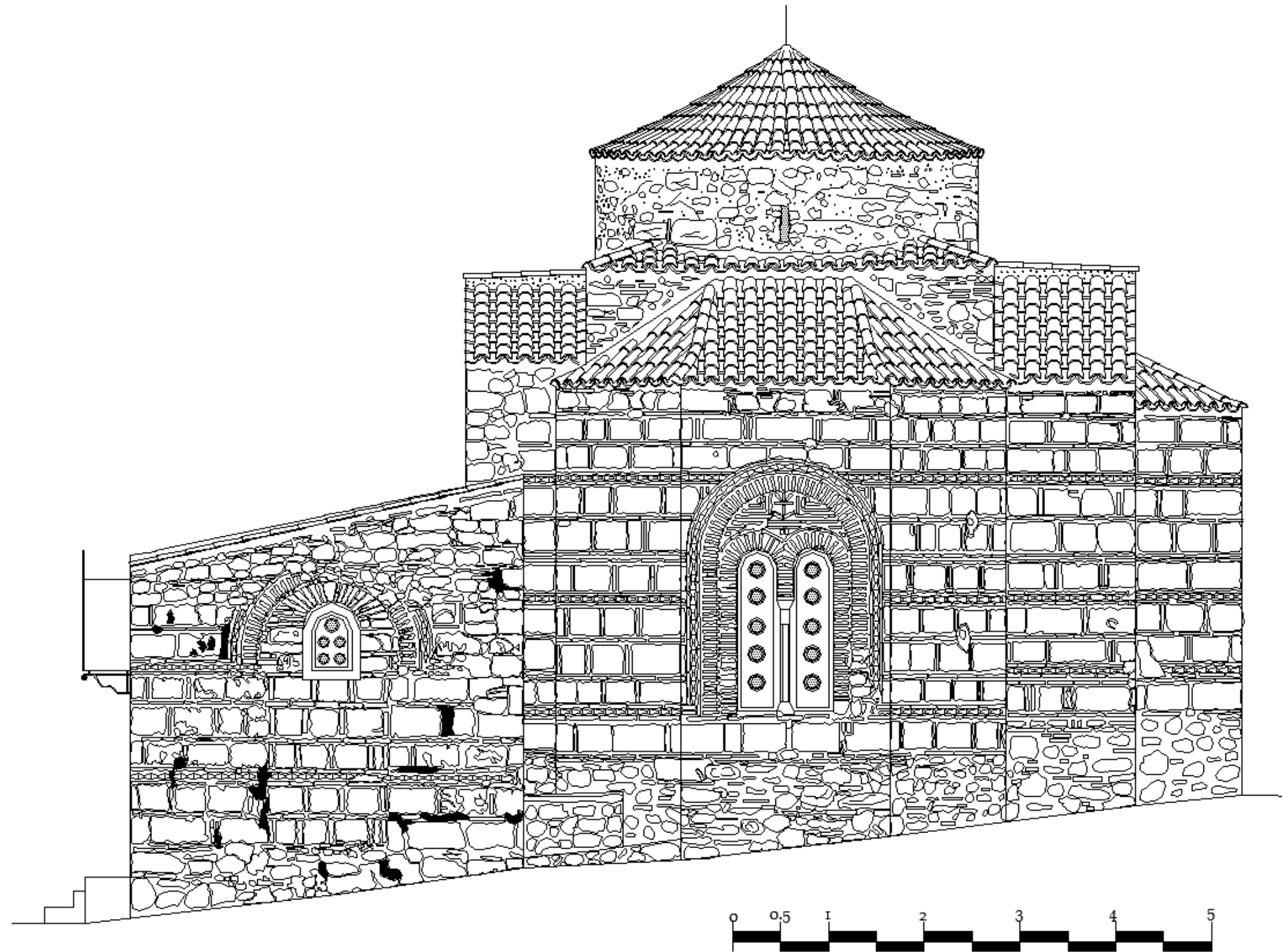

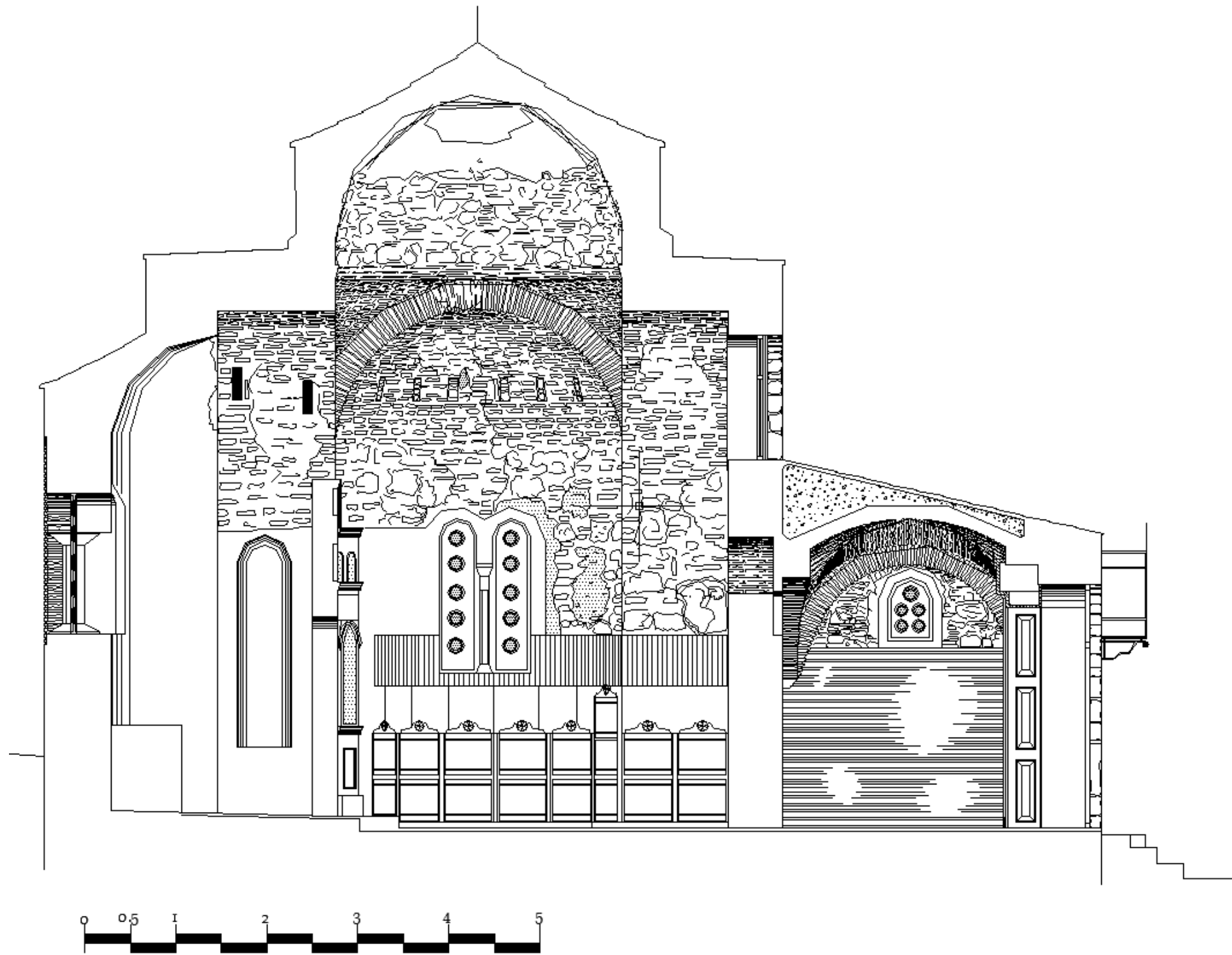
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥ.ΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α-ΥΚ-6
ΒΟΡΕΙΑ ΟΥΗ
ΚΛ. 1/50

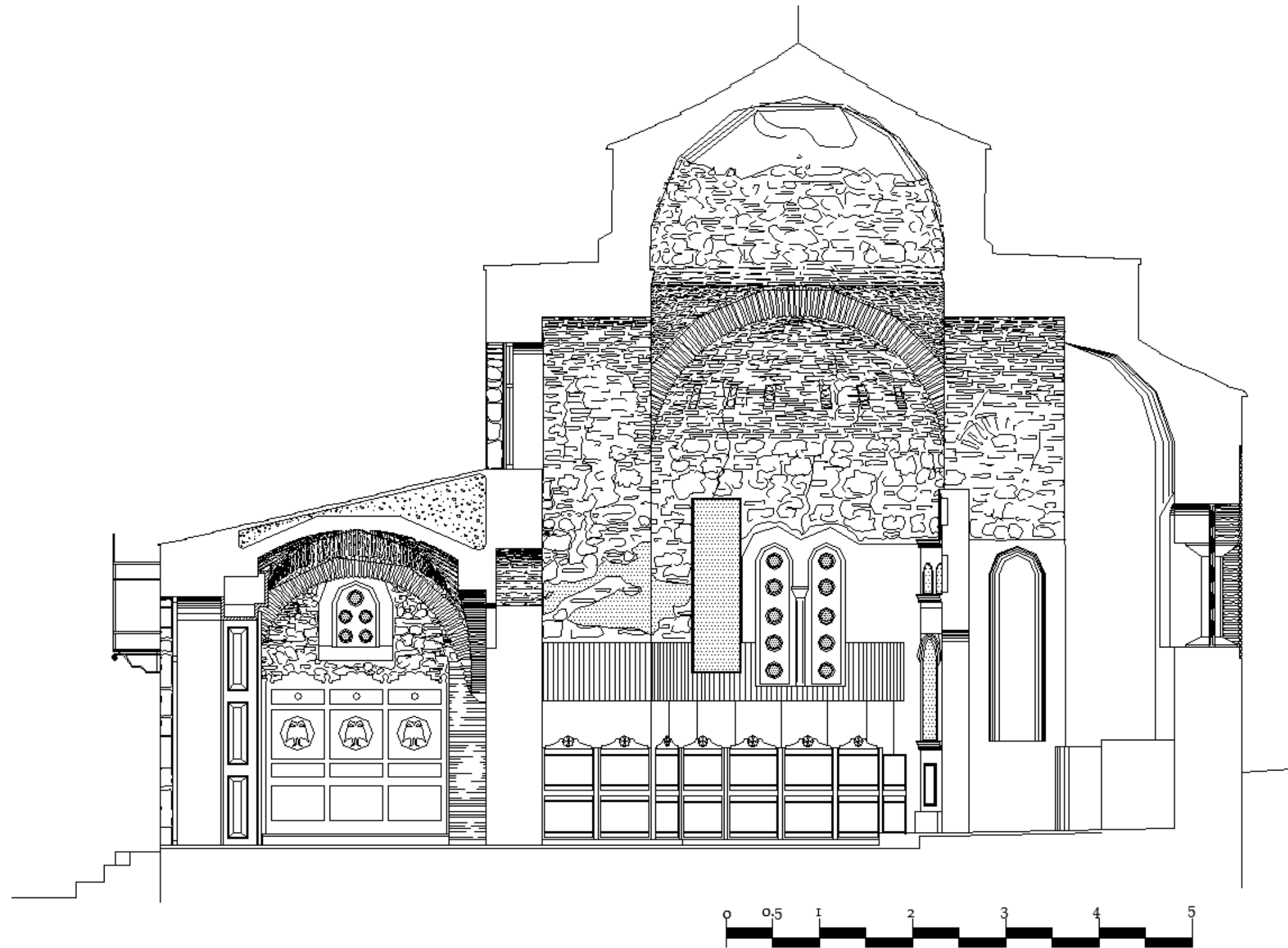
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 7
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ ΚΛ. 1/50

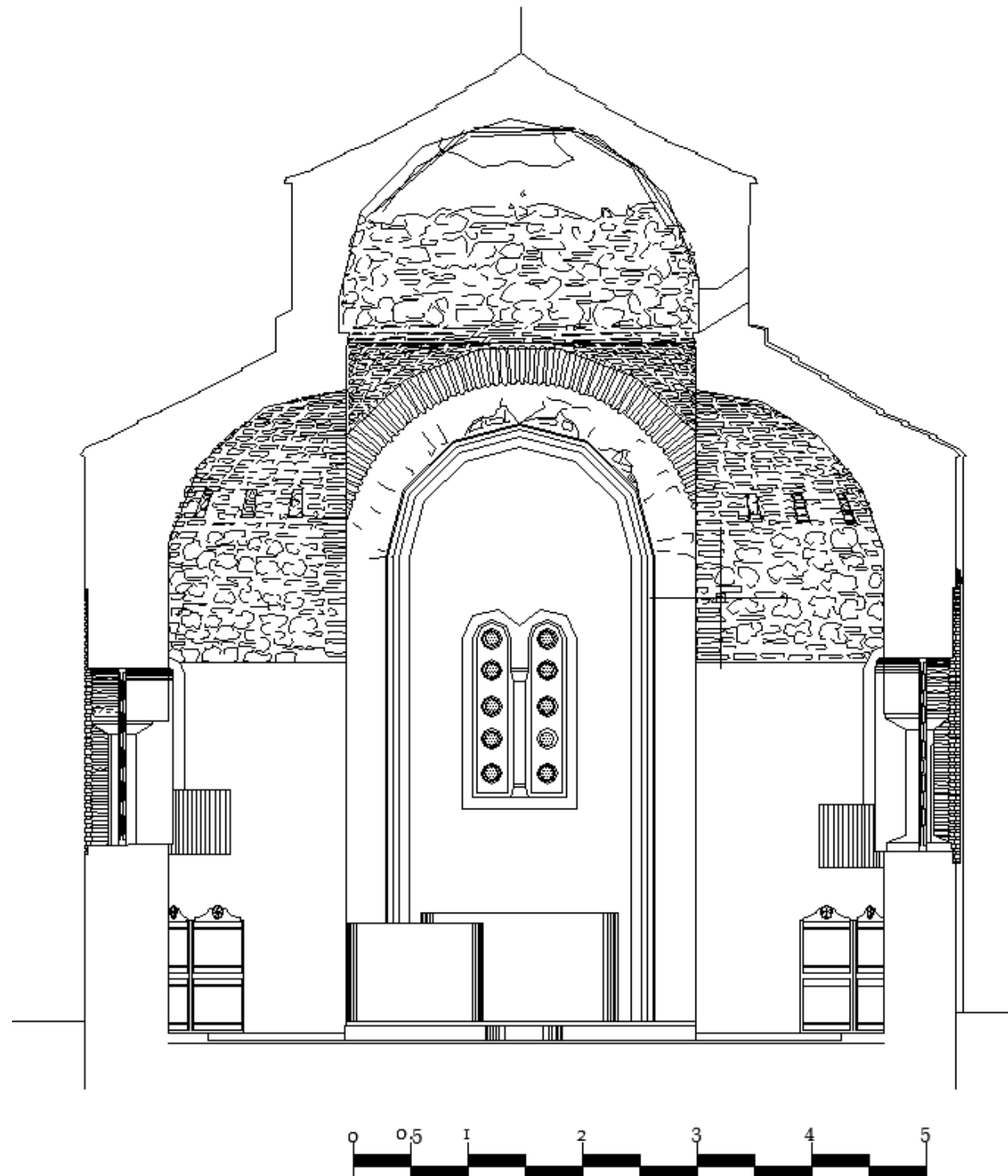
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 6
ΝΟΤΙΑ ΘΨΗ ΚΛ. 1/50

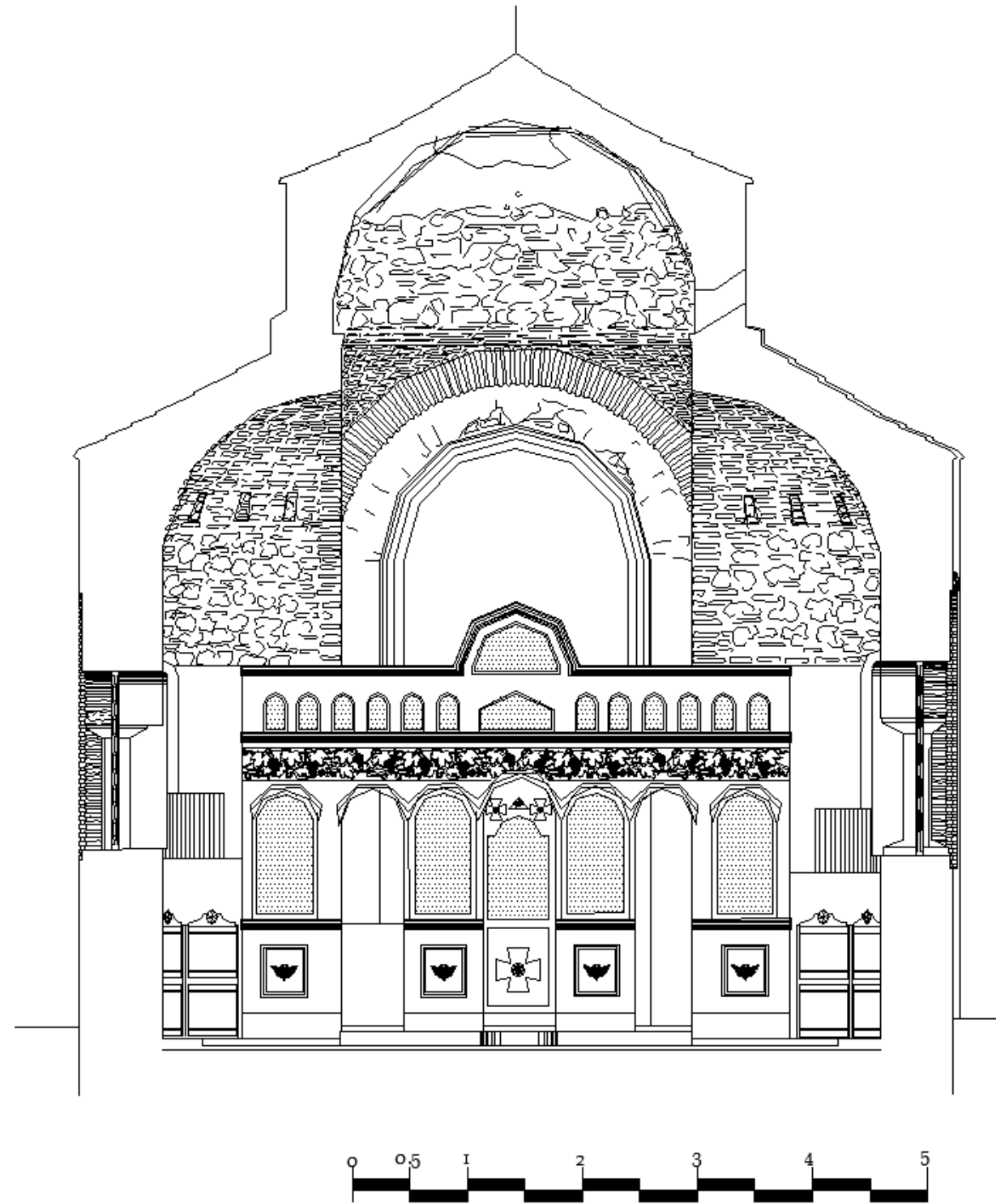
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ.Τ.Ε.Φ.
Τ.Μ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 3
ΤΟΜΗ Α - Α Κλ. 1/50

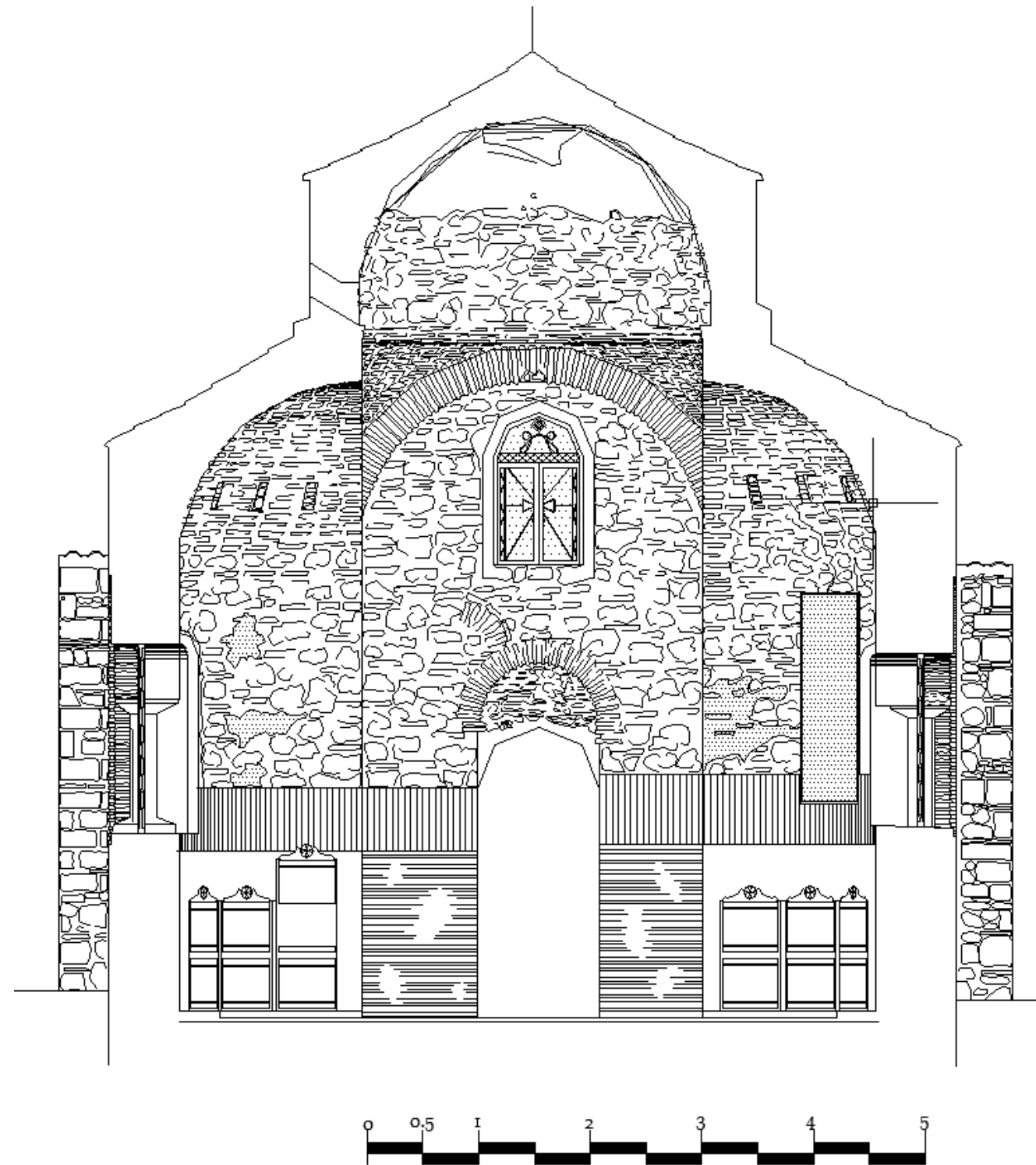
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ.Ε.Φ.
ΤΜ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 10
ΤΟΜΗ Β-Β ΚΛ. 1/50

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 11
ΤΟΜΗΓ-Γ ΚΛ. 1/50

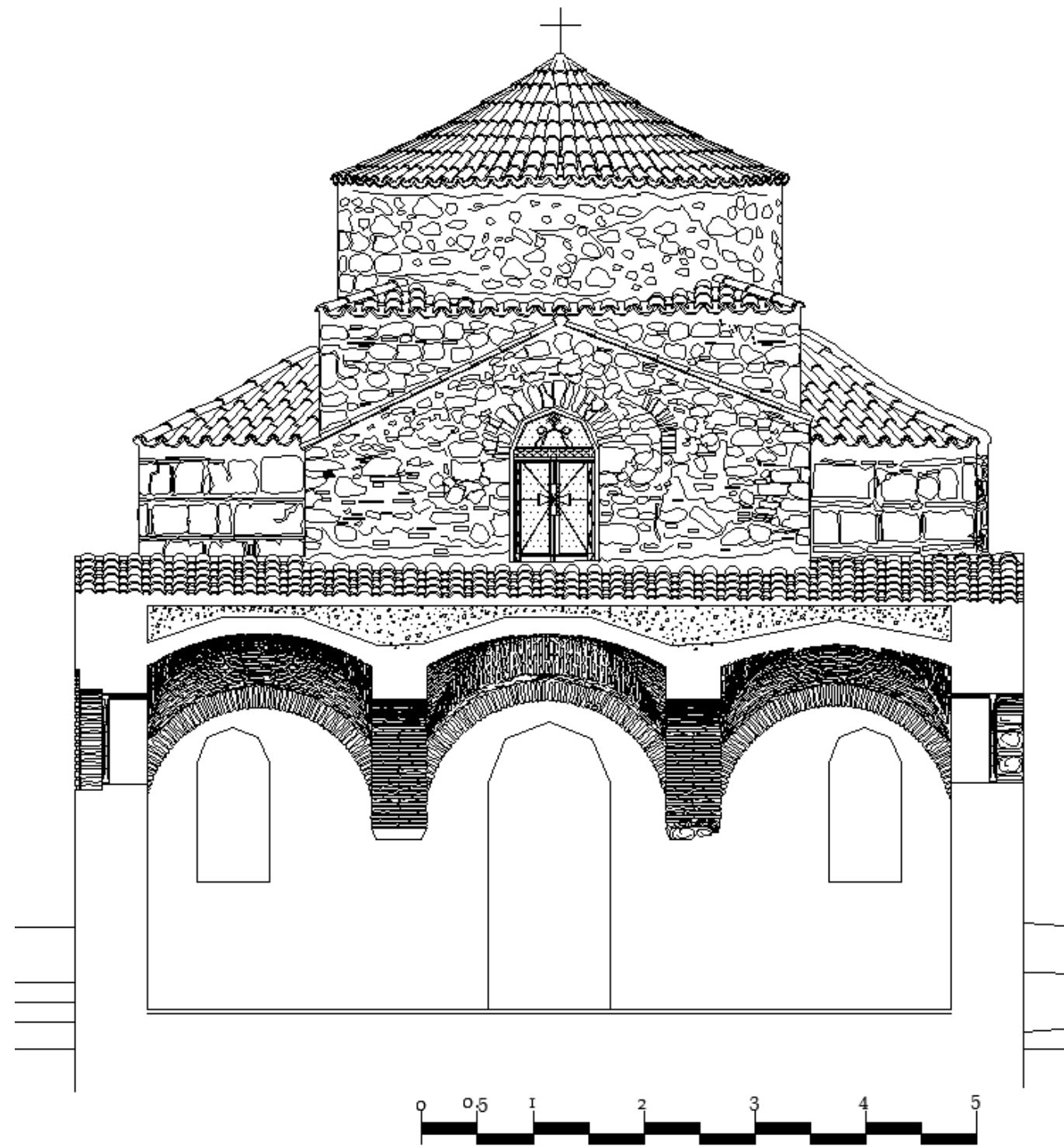

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ.Τ.Ε.Φ.
Τ.Μ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 12
ΤΟΜΗΓ-Γα Κλ. 1/50

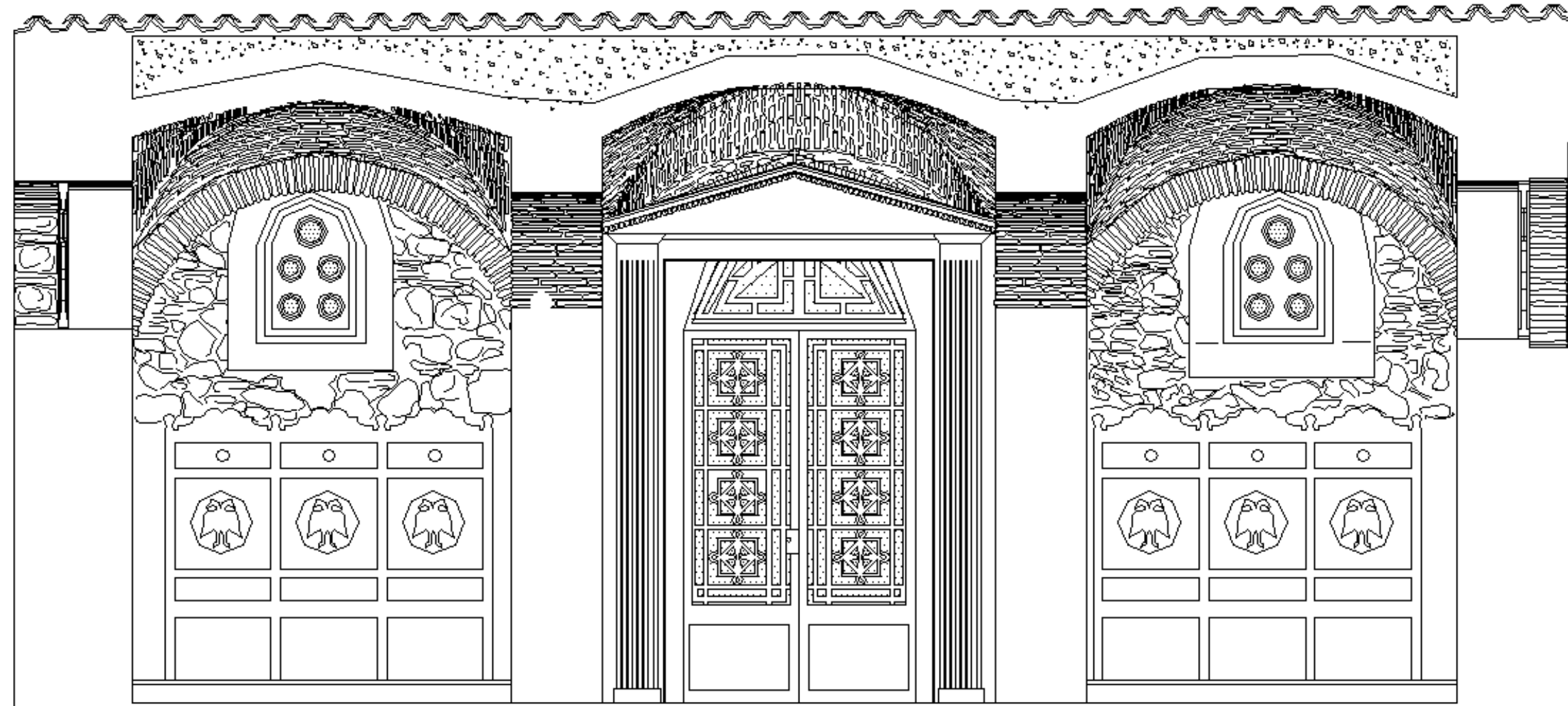

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΓΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 13
ΤΟΜΗ Δ - Δ ΚΛ. 1/50

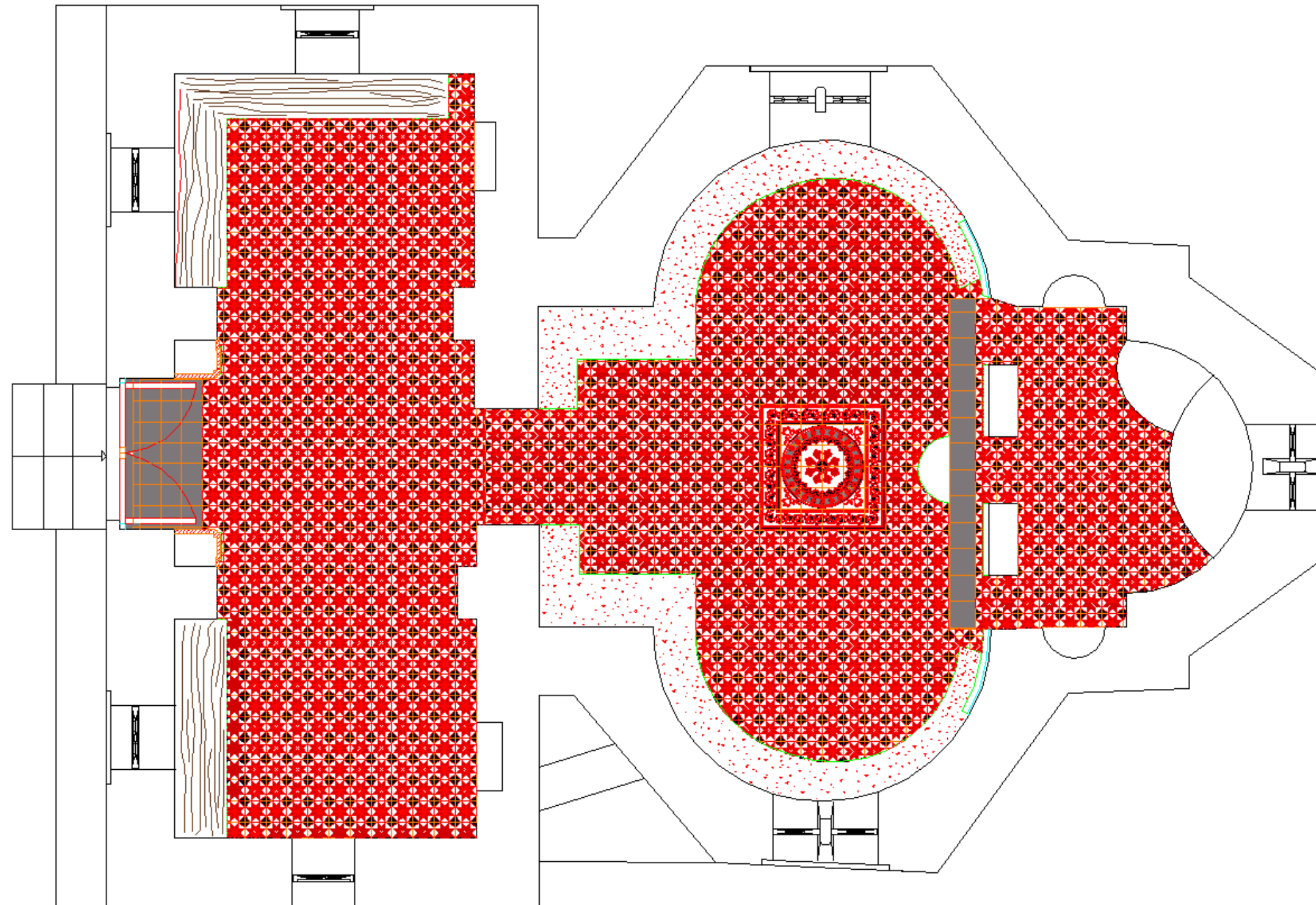

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ.Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι.ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 14
ΤΟΜΗ - Ε Κλ. 1/50

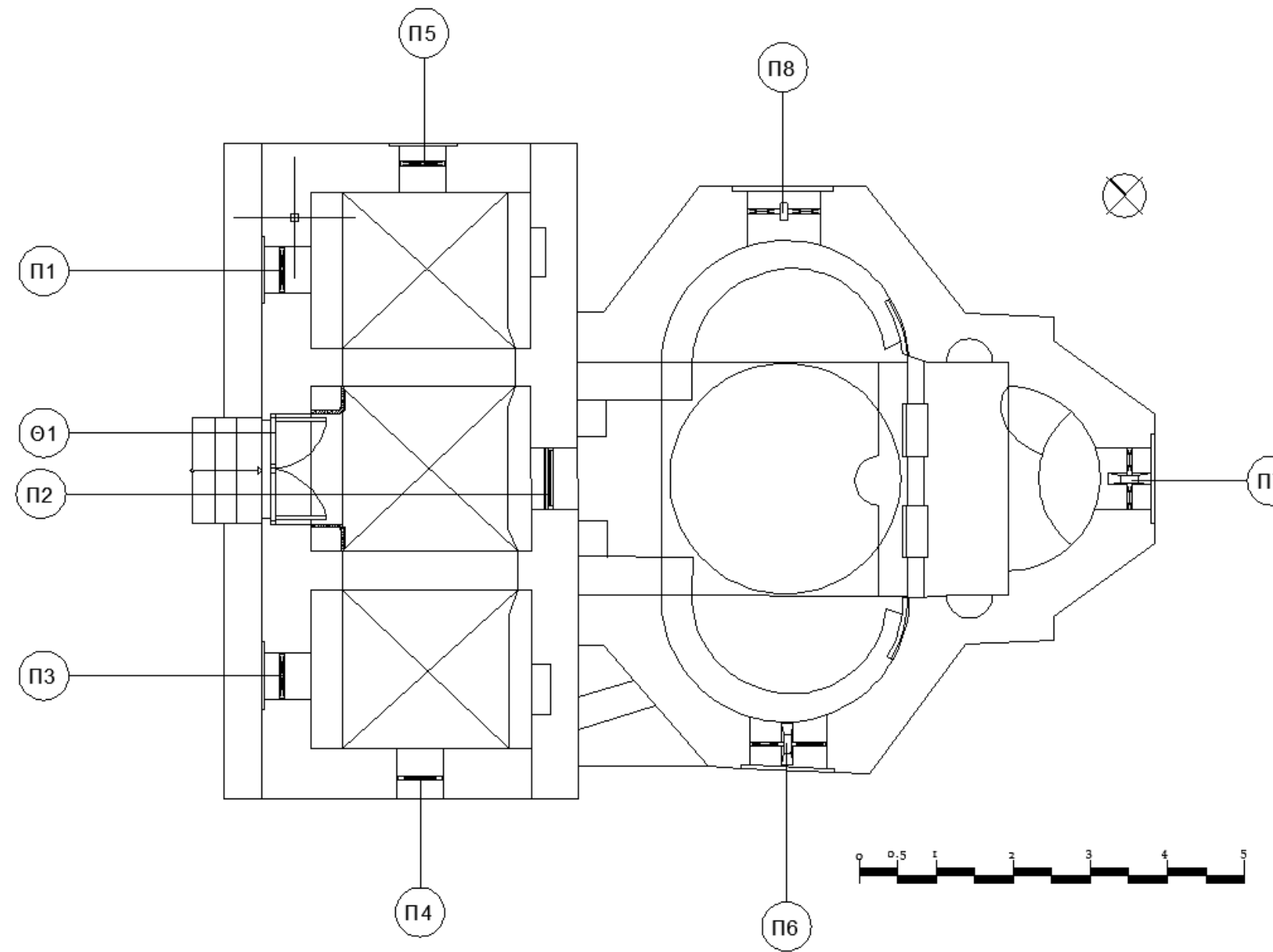
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ.Τ.Ε.Φ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι.ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 15
ΤΟΜΗ Ζ - Ζ
Κλ. 1/50

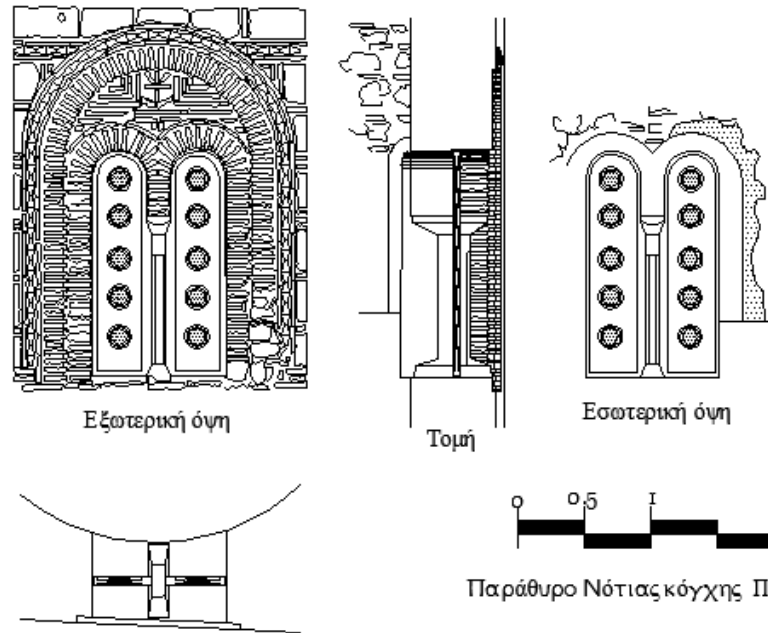
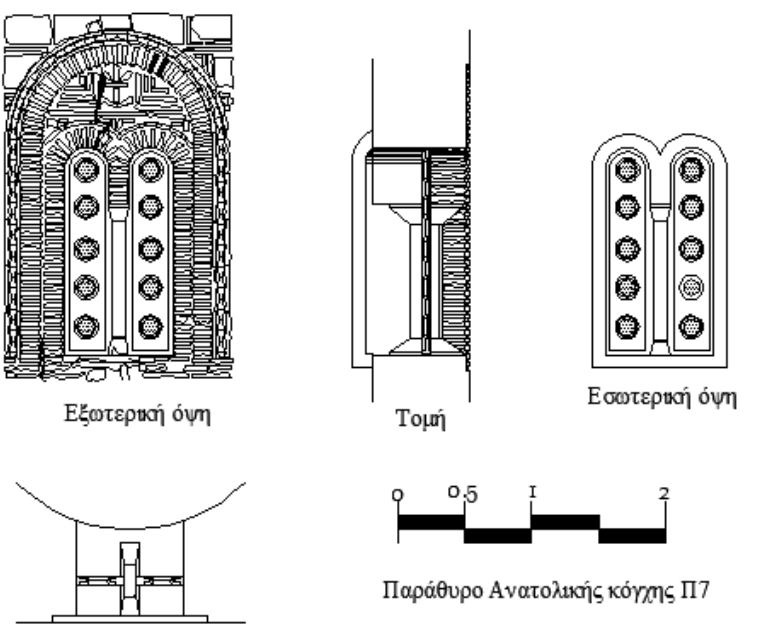
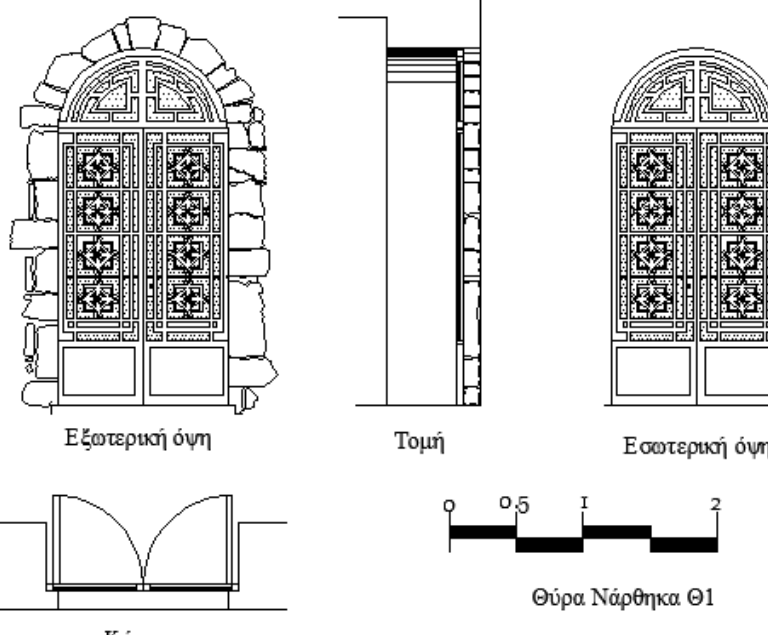
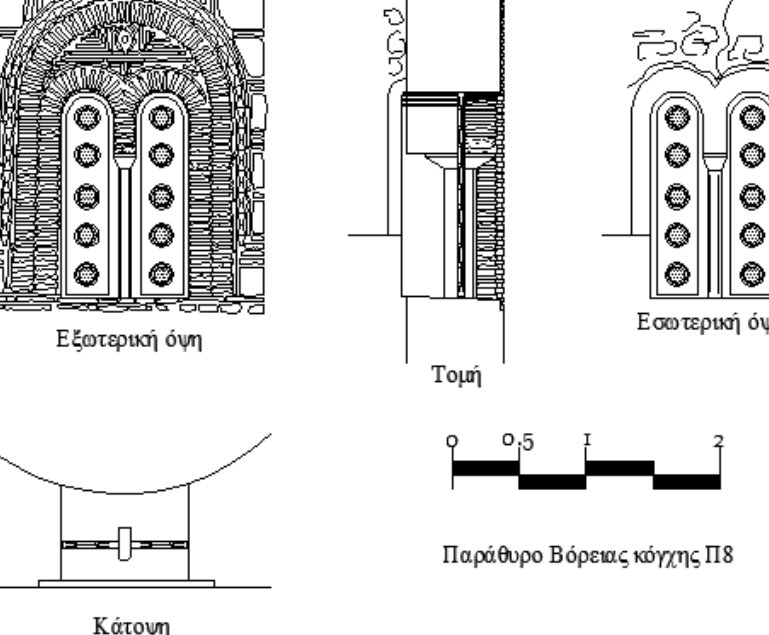

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ.Τ.Ε.Φ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΩΝ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΥΚ. Λ -1
ΔΑΠΕΔΟ
Κλ. 1/20

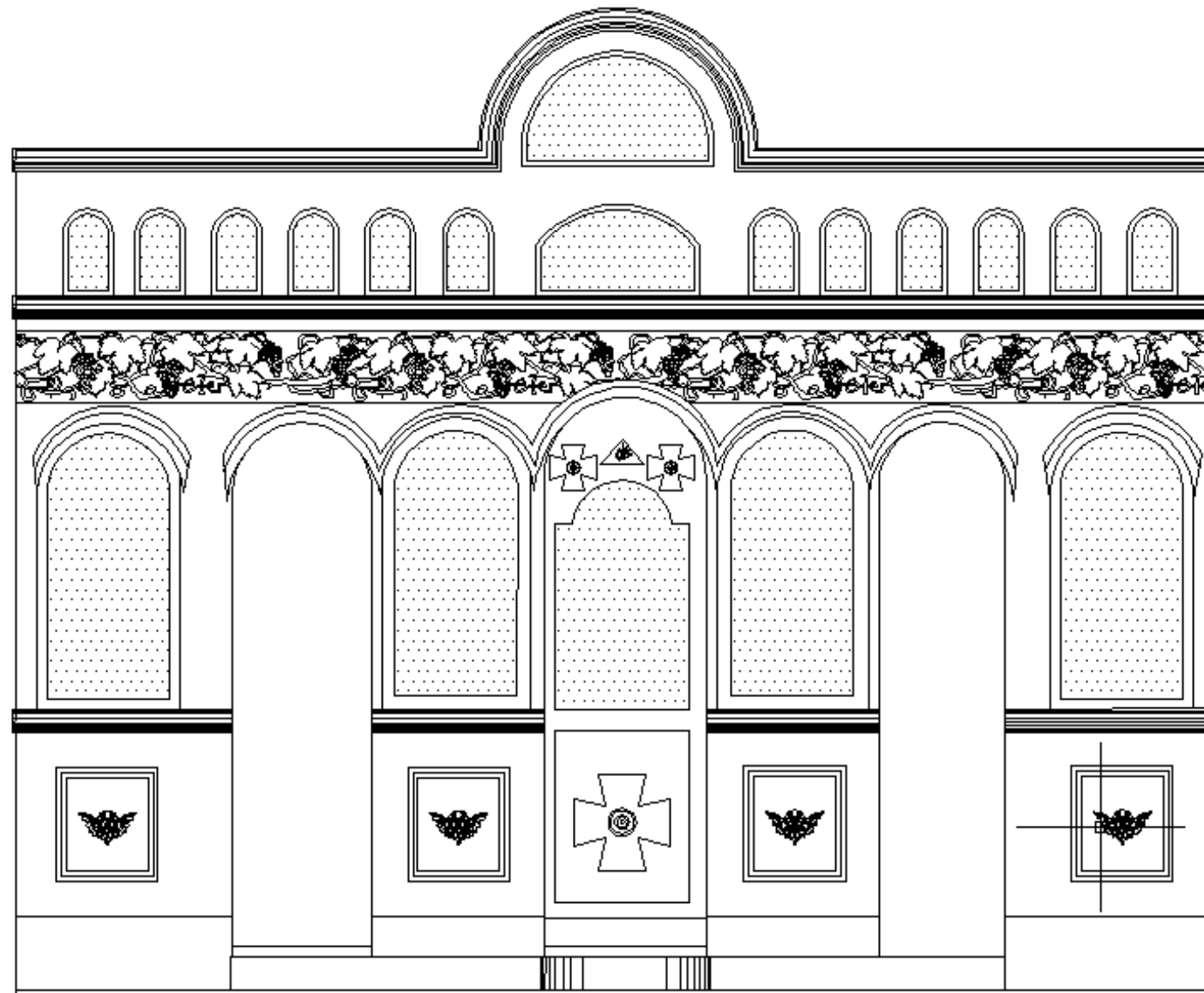

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΩΝ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΥΚ. Λ. Κ-1
ΚΑΤΟΥΗ ΑΡΙΘΜ. ΚΟΥΦΩΜΑΤΩΝ Κ.Λ. 1/100

 <p>Εξωτερική όψη</p> <p>Τομή</p> <p>Εσωτερική όψη</p> <p>Κάτοψη</p> <p>Παράθυρο Νότιας κόγχης Π6</p>	 <p>Εξωτερική όψη</p> <p>Τομή</p> <p>Εσωτερική όψη</p> <p>Κάτοψη</p> <p>Παράθυρο Ανατολικής κόγχης Π7</p>	<p>Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. Ε. Φ.</p> <p>ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ</p> <p>ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ</p> <p>ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ</p>
 <p>Εξωτερική όψη</p> <p>Τομή</p> <p>Εσωτερική όψη</p> <p>Κάτοψη</p> <p>Θύρα Νάρθηκα Θ1</p>	 <p>Εξωτερική όψη</p> <p>Τομή</p> <p>Εσωτερική όψη</p> <p>Κάτοψη</p> <p>Παράθυρο Βόρειας κόγχης Π8</p>	<p>ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ</p> <p>ΣΧΕΔΙΑ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΩΝ - ΚΟΥΦΩΜΑΤΑ</p> <p>ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΥΚ. Λ. Κ.-2</p> <p>ΠΑΡΑΘΥΡΑ ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΥ Π6, Π7, Π8 ΘΥΡΑ ΝΑΡΘΗΚΑ Θ1 ΚΛ. 1/20</p>

<p>Εξωτερική όψη</p> <p>Τομή</p> <p>Εσωτερική όψη</p> <p>Κάτοψη</p> <p>0 0,5 1 2</p>	<p>Εξωτερική όψη</p> <p>Τομή</p> <p>Εσωτερική όψη</p> <p>Κάτοψη</p> <p>Δυτικό παράθυρο νάρθηκα Π3</p> <p>0 0,5 1 2</p>	<p>Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. Ε.Φ.</p>
<p>Εξωτερική όψη</p> <p>Τομή</p> <p>Εσωτερική όψη</p> <p>Κάτοψη</p> <p>Παράθυρο δυτικού αετώματος Π2</p> <p>0 0,5 1 2</p>		<p>ΤΜ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ</p>
<p>Εξωτερική όψη</p> <p>Τομή</p> <p>Εσωτερική όψη</p> <p>Κάτοψη</p> <p>Παράθυρο νότιου τοίχου νάρθηκα Π4</p> <p>0 0,5 1 2</p>		<p>ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ</p>
<p>Εξωτερική όψη</p> <p>Τομή</p> <p>Εσωτερική όψη</p> <p>Κάτοψη</p> <p>Παράθυρο βόρειου τοίχου νάρθηκα Π5</p> <p>0 0,5 1 2</p>		<p>ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ</p>
<p>ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ</p>		<p>ΣΧΕΔΙΑ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΩΝ- ΚΟΥΦΩΜΑΤΑ</p>
<p>ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΥΚ. Λ.Κ.- 3</p>		<p>ΚΟΥΦΩΜΑΤΑ Π1, Π2, Π3, Π4, Π5 Κ.Λ. 1/20</p>

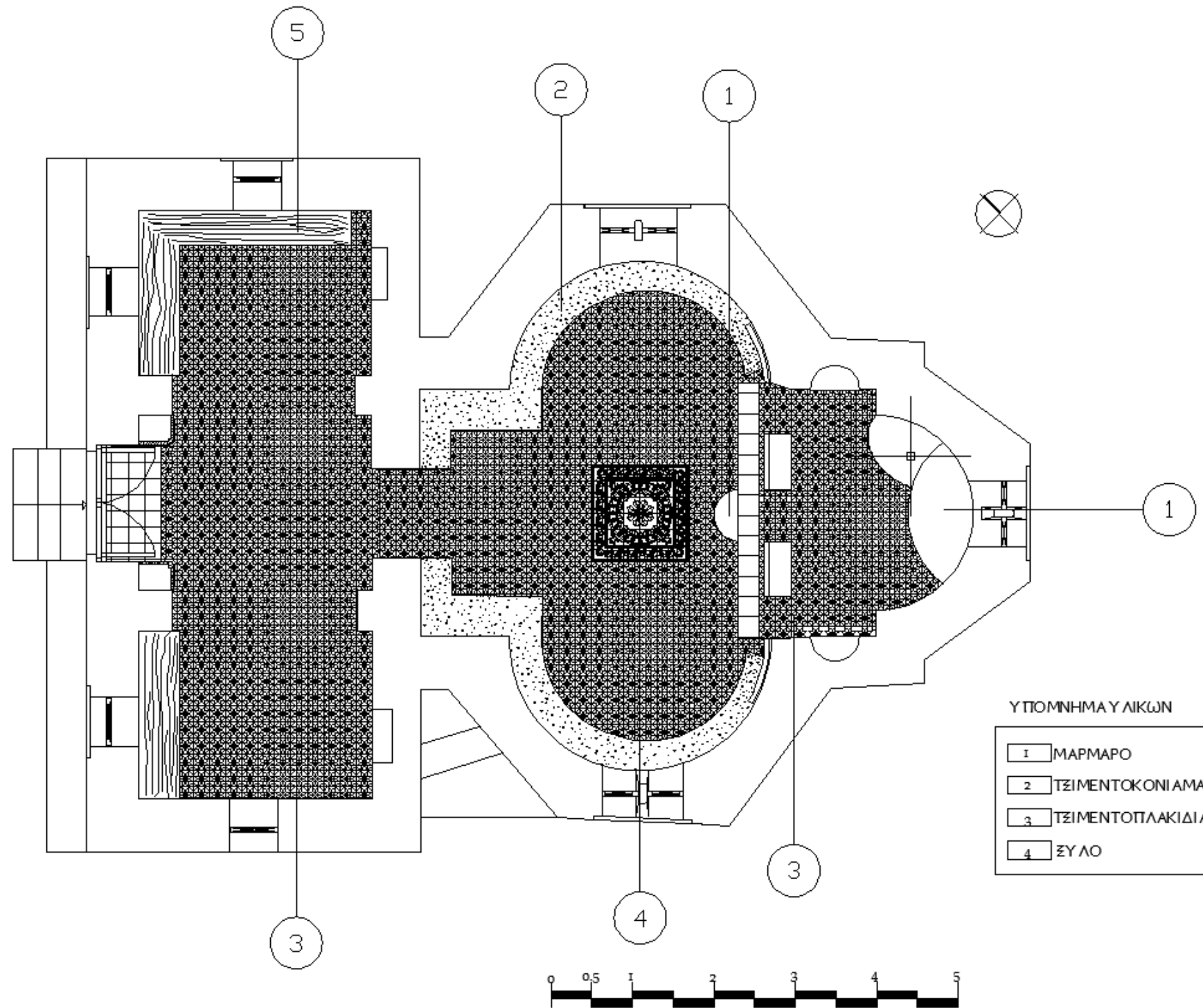

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ.Τ.Ε.Φ.
Τ.Μ. ΑΝΑΚΑΙΝΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι.Ν.ΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΩΝ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΥΚ. Λ-4
ΤΕΜΠΛΟΝΑΟΥ Κλ. 1/20

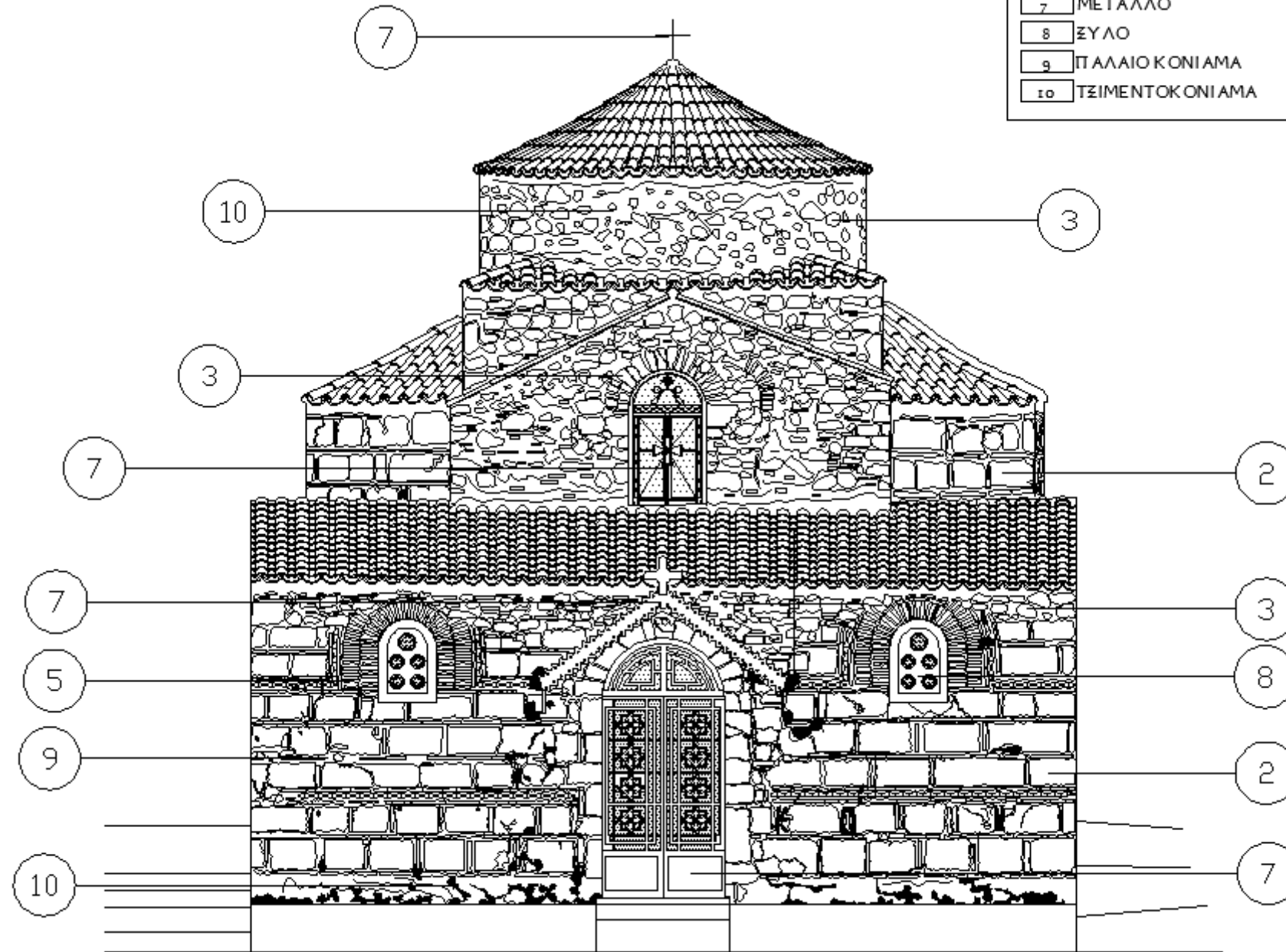
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΥΚ. Λ. - 5
ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑ ΚΛ. 1/20

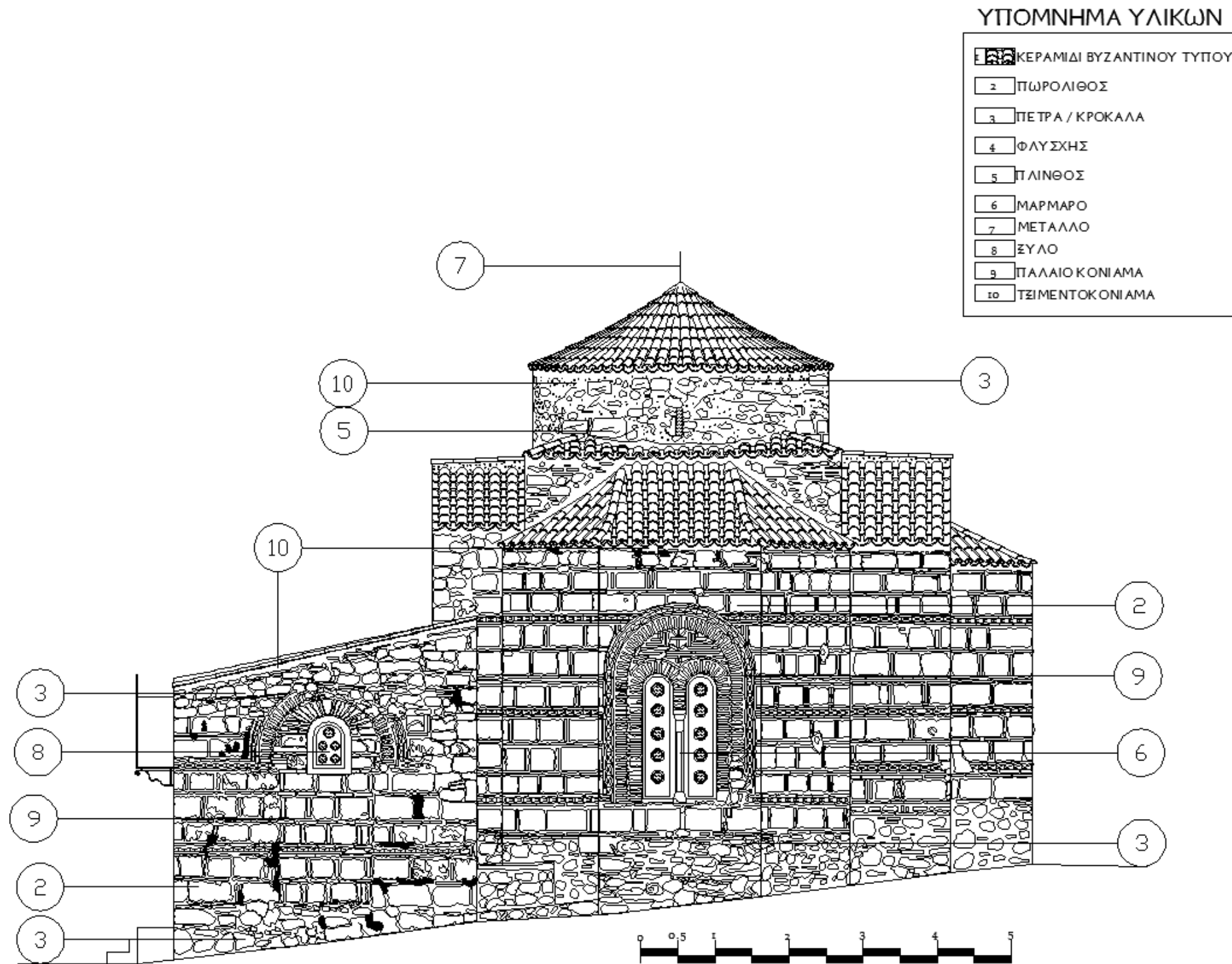
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥ.ΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΓΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α-ΥΚ-1
ΚΑΤΟΥΗ ΔΑΠΕΔΟΥ ΚΛ. 1/50

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΥΛΙΚΩΝ

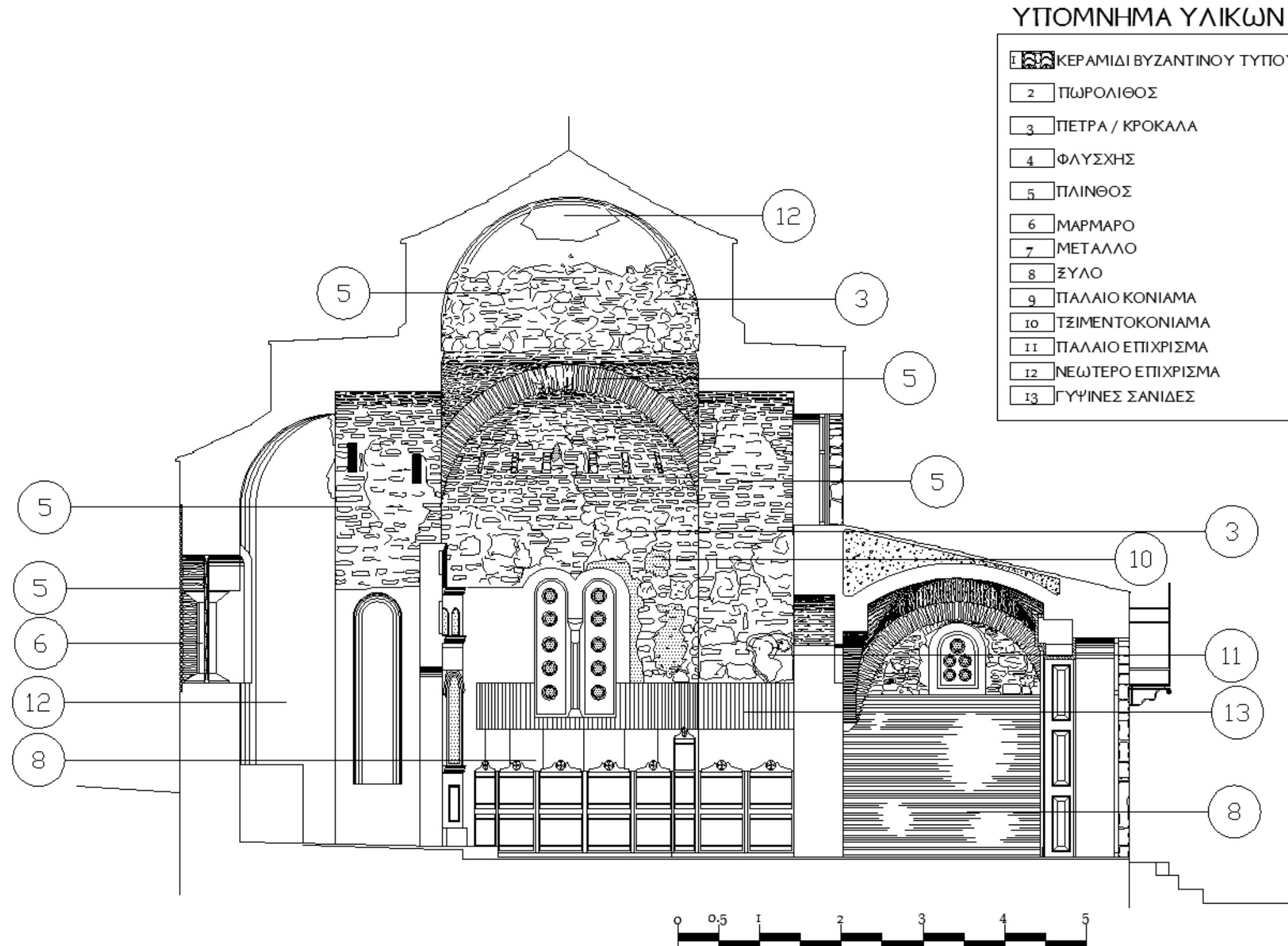
- 1 ΚΕΡΑΜΙΔΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΤΥΠΟΥ
- 2 ΠΩΡΟΛΙΘΟΣ
- 3 ΠΕΤΡΑ / ΚΡΟΚΑΛΑ
- 4 ΦΛΥΣΧΗΣ
- 5 ΠΛΙΝΘΟΣ
- 6 ΜΑΡΜΑΡΟ
- 7 ΜΕΤΑΛΛΟ
- 8 ΞΥΛΟ
- 9 ΠΑΛΑΙΟ ΚΟΝΙΑΜΑ
- 10 ΤΣΙΜΕΝΤΟΚΟΝΙΑΜΑ

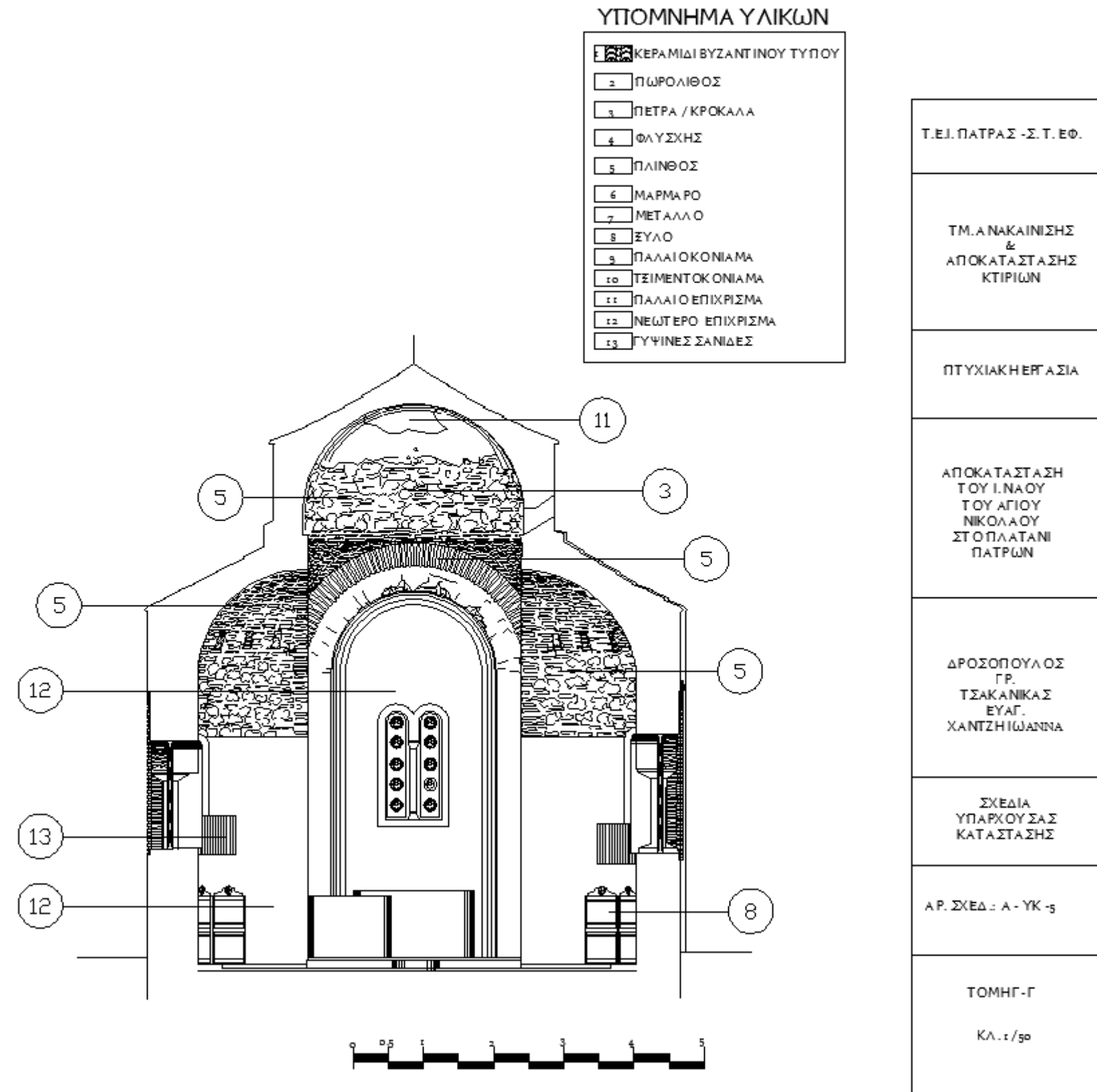
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 2
ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ ΚΛ. 1/50

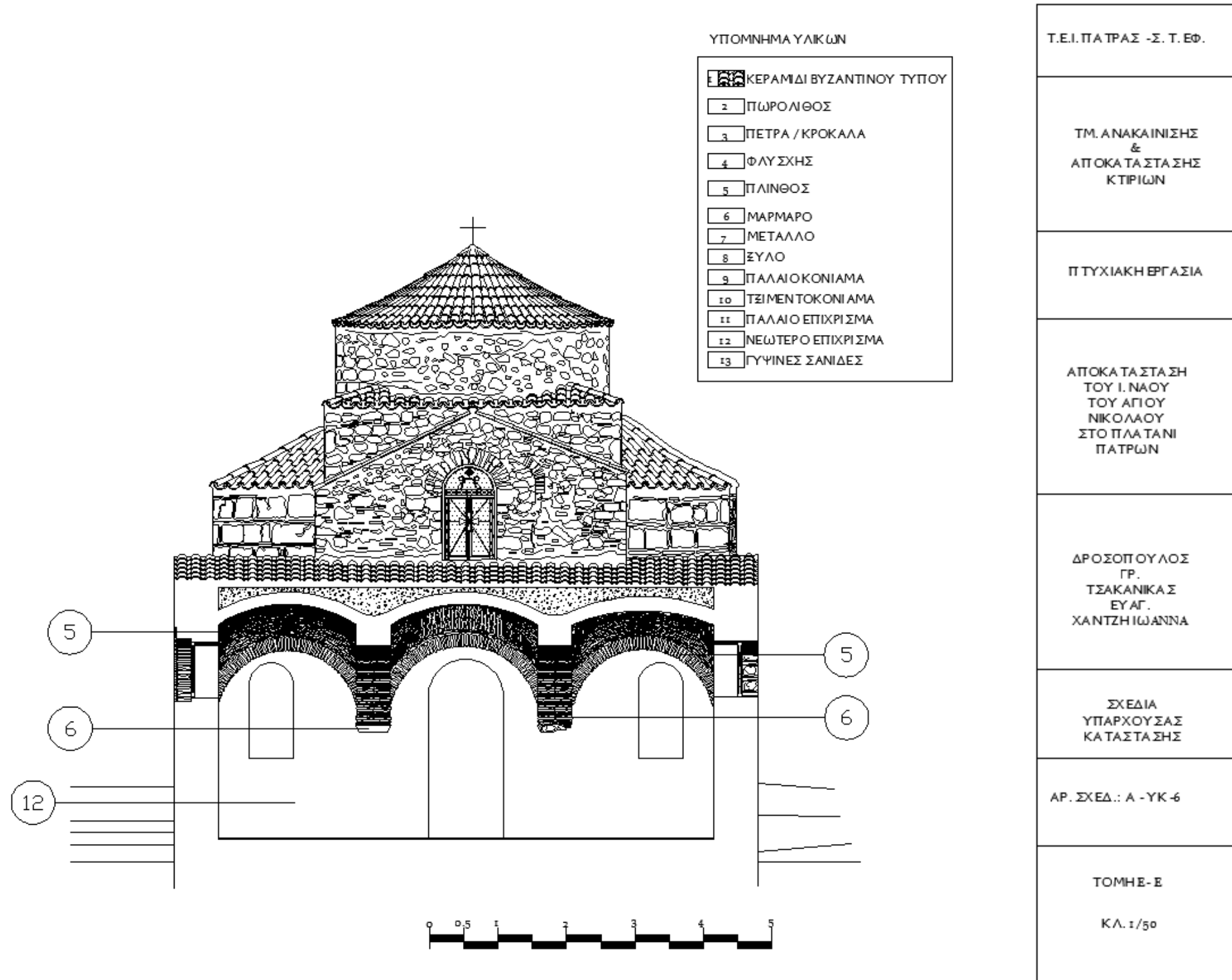

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
Τ.Μ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥ.ΑΓ. ΧΑΝΤΖΗΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 3
ΝΟΤΙΑ ΘΥΗ ΚΛ. 1/50

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
Τ.Μ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ - 4
ΤΟΜΗ Α-Α ΚΛ. 1/50

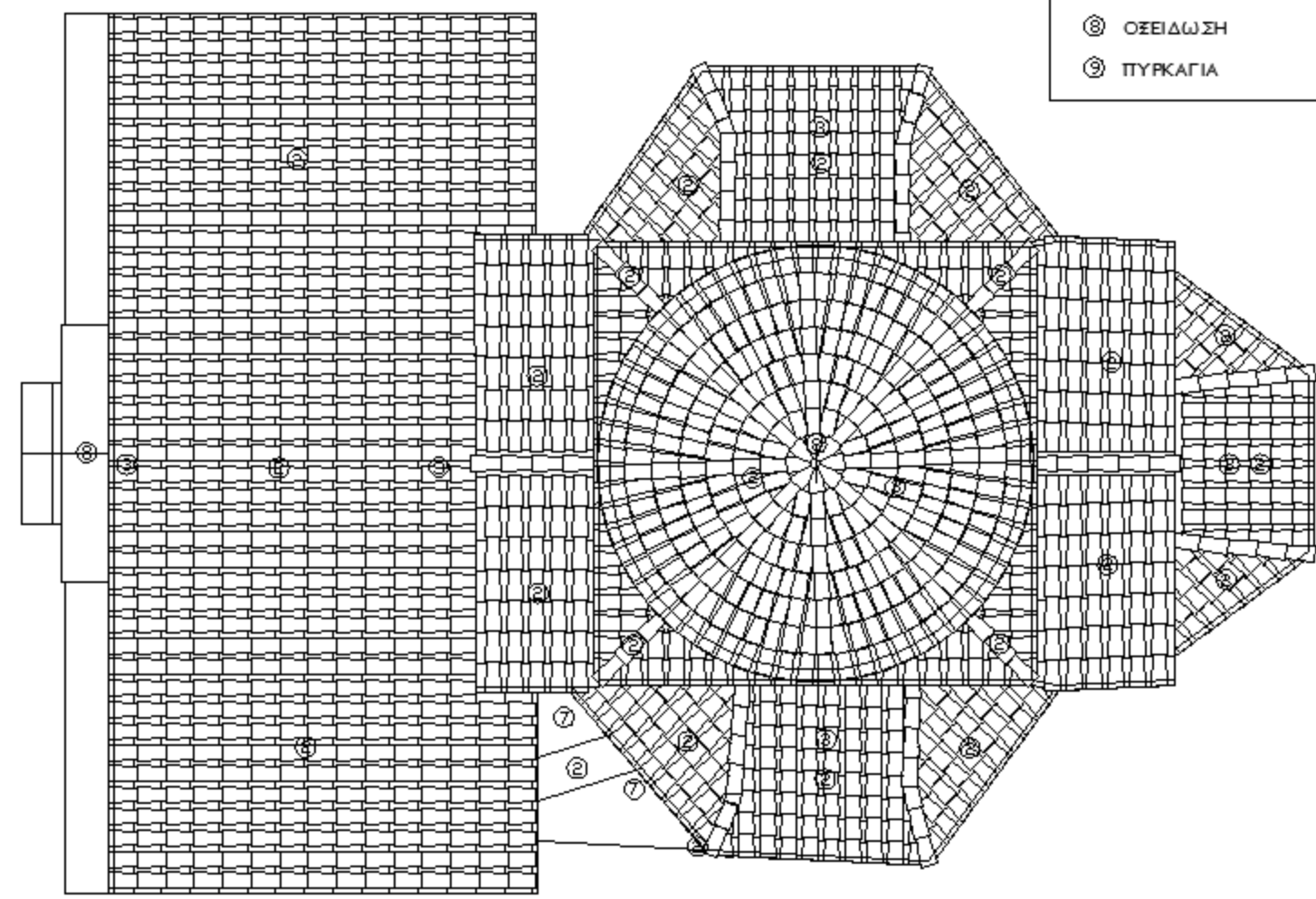

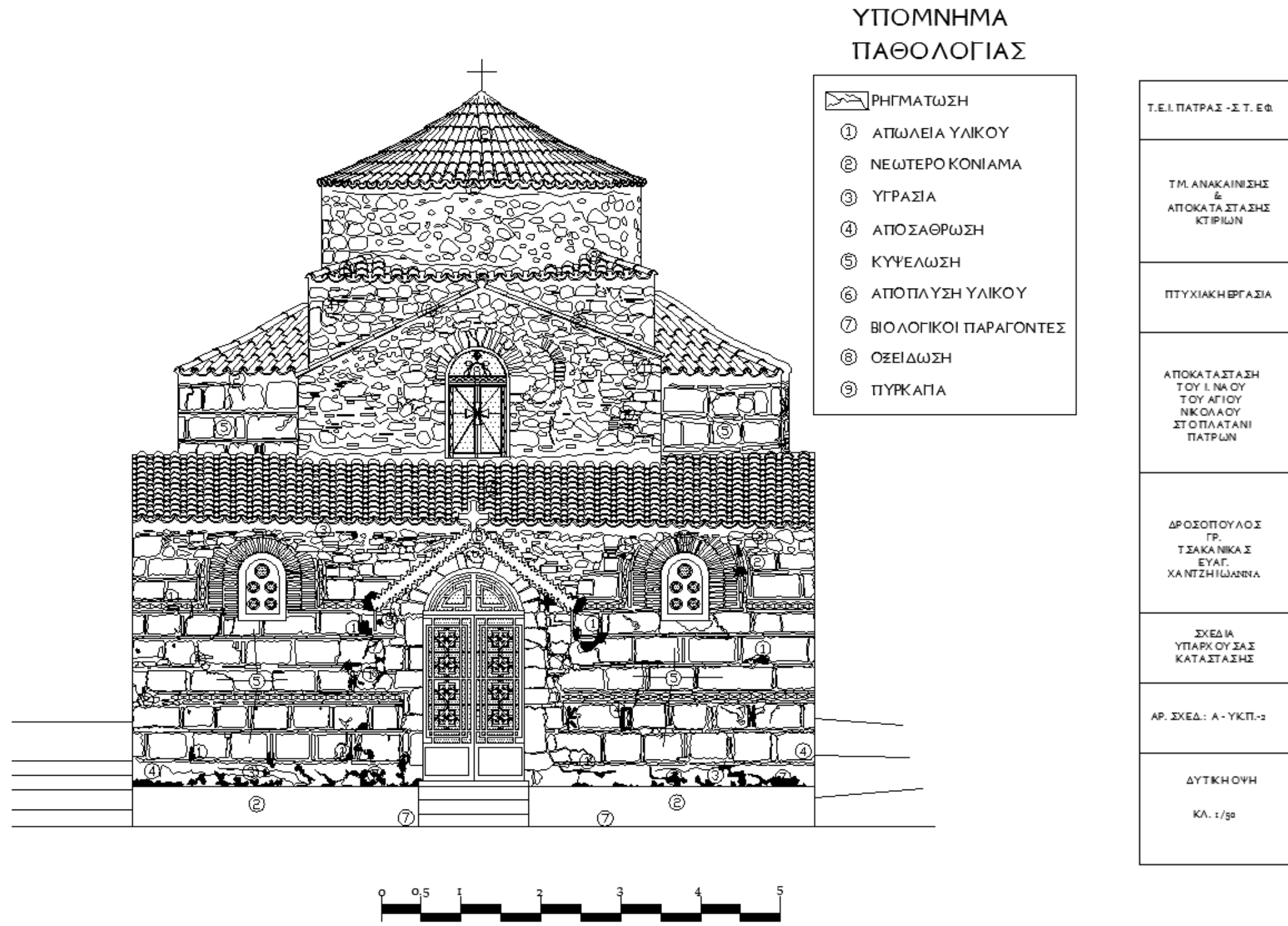
ΥΠΟΜΝΗΜΑ
ΠΑΘΟΛΟΓΙΑΣ

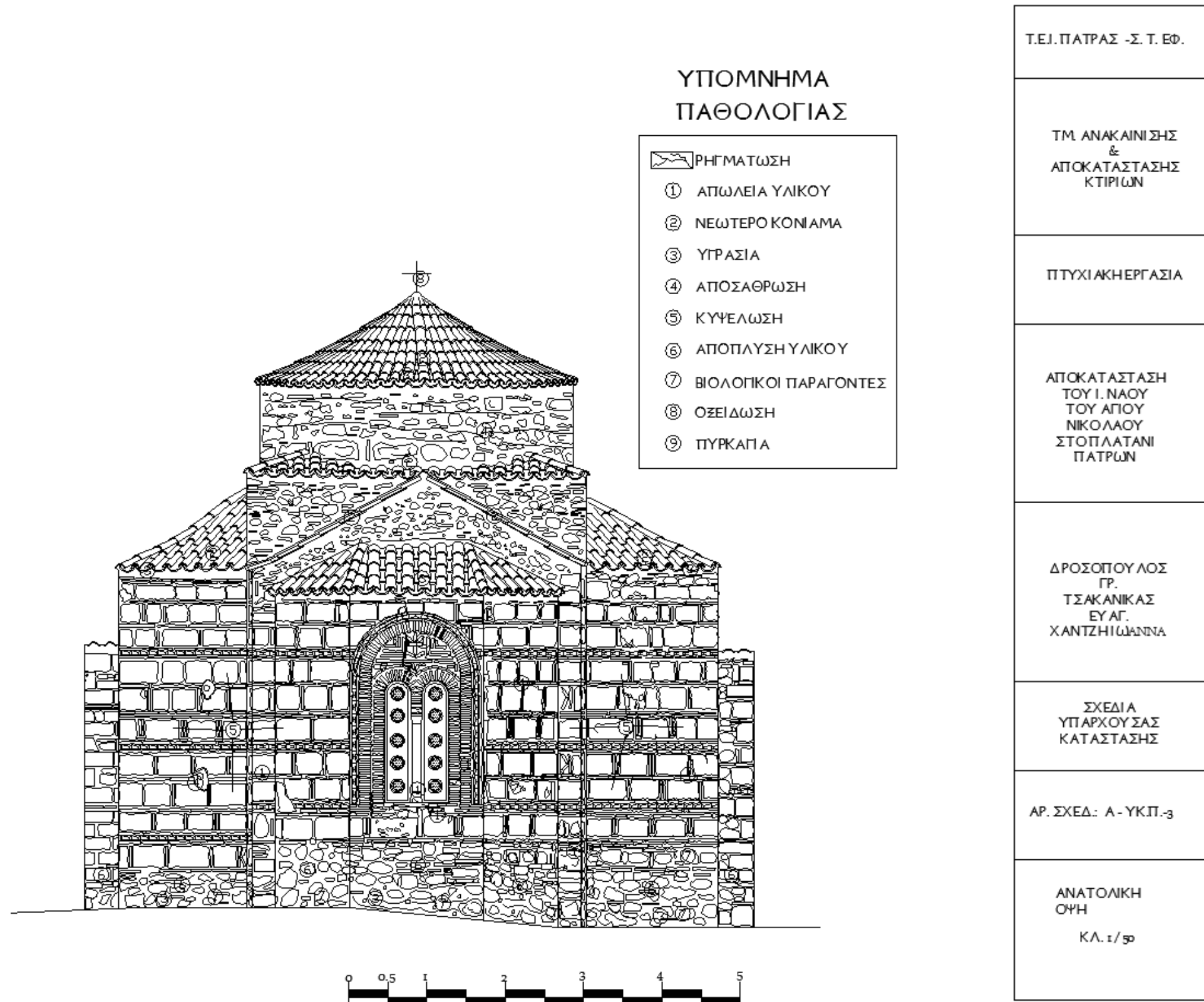
- ☒ ΡΗΓΜΑΤΩΣΗ
- ① ΑΠΩΛΕΙΑ ΥΛΙΚΟΥ
  - ② ΝΕΩΤΕΡΟ ΚΟΝΙΑΜΑ
  - ③ ΥΓΡΑΣΙΑ
  - ④ ΑΠΟΣΑΘΡΩΣΗ
  - ⑤ ΚΥΨΕΛΩΣΗ
  - ⑥ ΑΠΟΠΛΥΣΗ ΥΛΙΚΟΥ
  - ⑦ ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
  - ⑧ ΟΞΕΙΔΩΣΗ
  - ⑨ ΠΥΡΚΑΓΙΑ

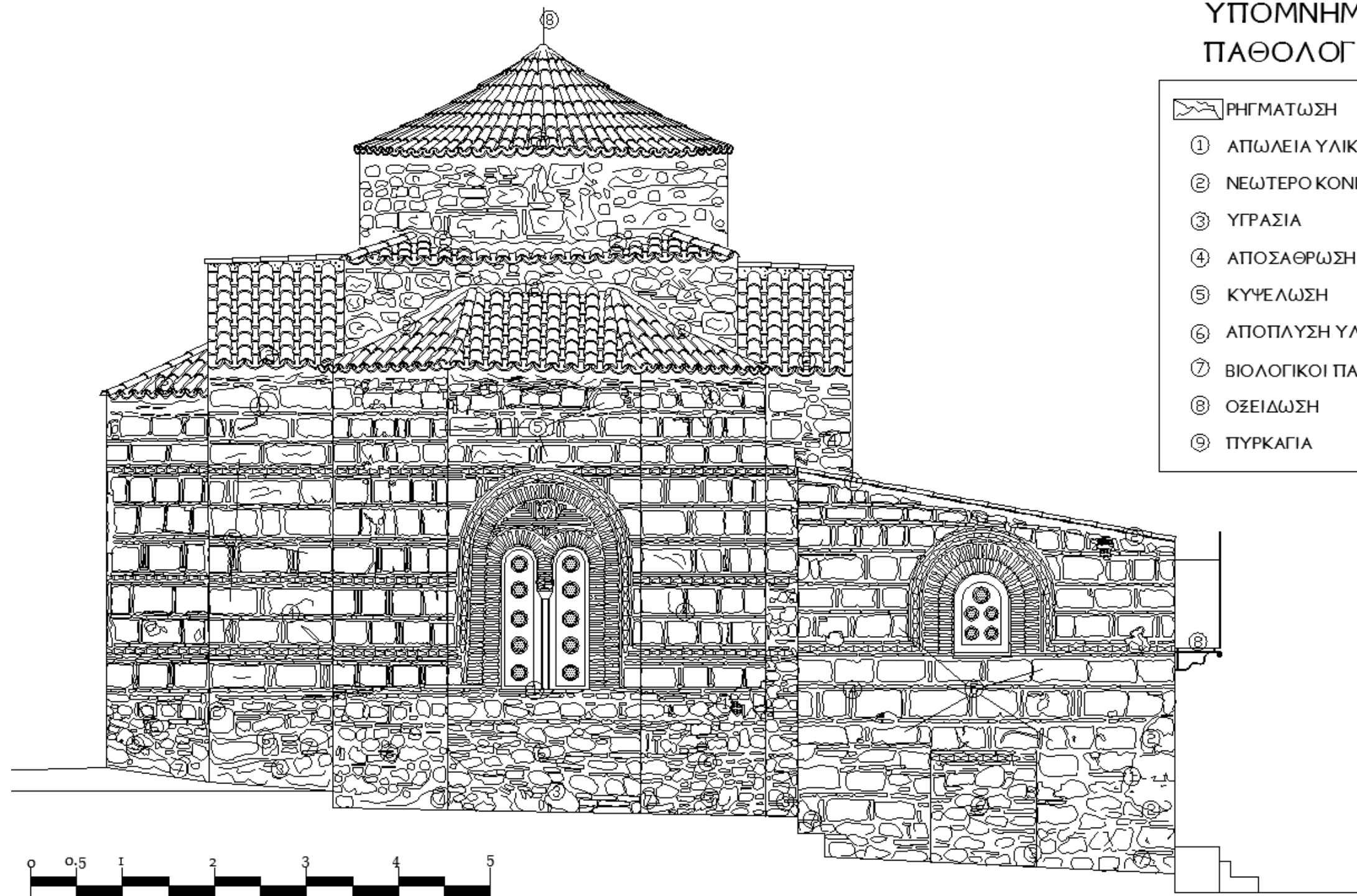

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ.Τ.Ε.Φ.
Τ.Μ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι.ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥ.Γ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧ.ΕΔ.: Α - ΥΚ.Π. - 1
ΚΑΤΟΨΗ 4 ΚΛ. 1/50

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΠΑΘΟΛΟΓΙΑΣ

ΡΗΓΜΑΤΩΣΗ

- ① ΑΠΩΛΕΙΑ ΥΛΙΚΟΥ
- ② ΝΕΩΤΕΡΟ ΚΟΝΙΑΜΑ
- ③ ΥΓΡΑΣΙΑ
- ④ ΑΠΟΣΑΘΡΩΣΗ
- ⑤ ΚΥΦΕΛΩΣΗ
- ⑥ ΑΠΟΠΛΥΣΗ ΥΛΙΚΟΥ
- ⑦ ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
- ⑧ ΟΞΕΙΔΩΣΗ
- ⑨ ΠΥΡΚΑΓΙΑ

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ.Τ. ΕΦ.

Τ.Μ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ
&
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ
ΚΤΙΡΙΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ
ΠΑΤΡΩΝ

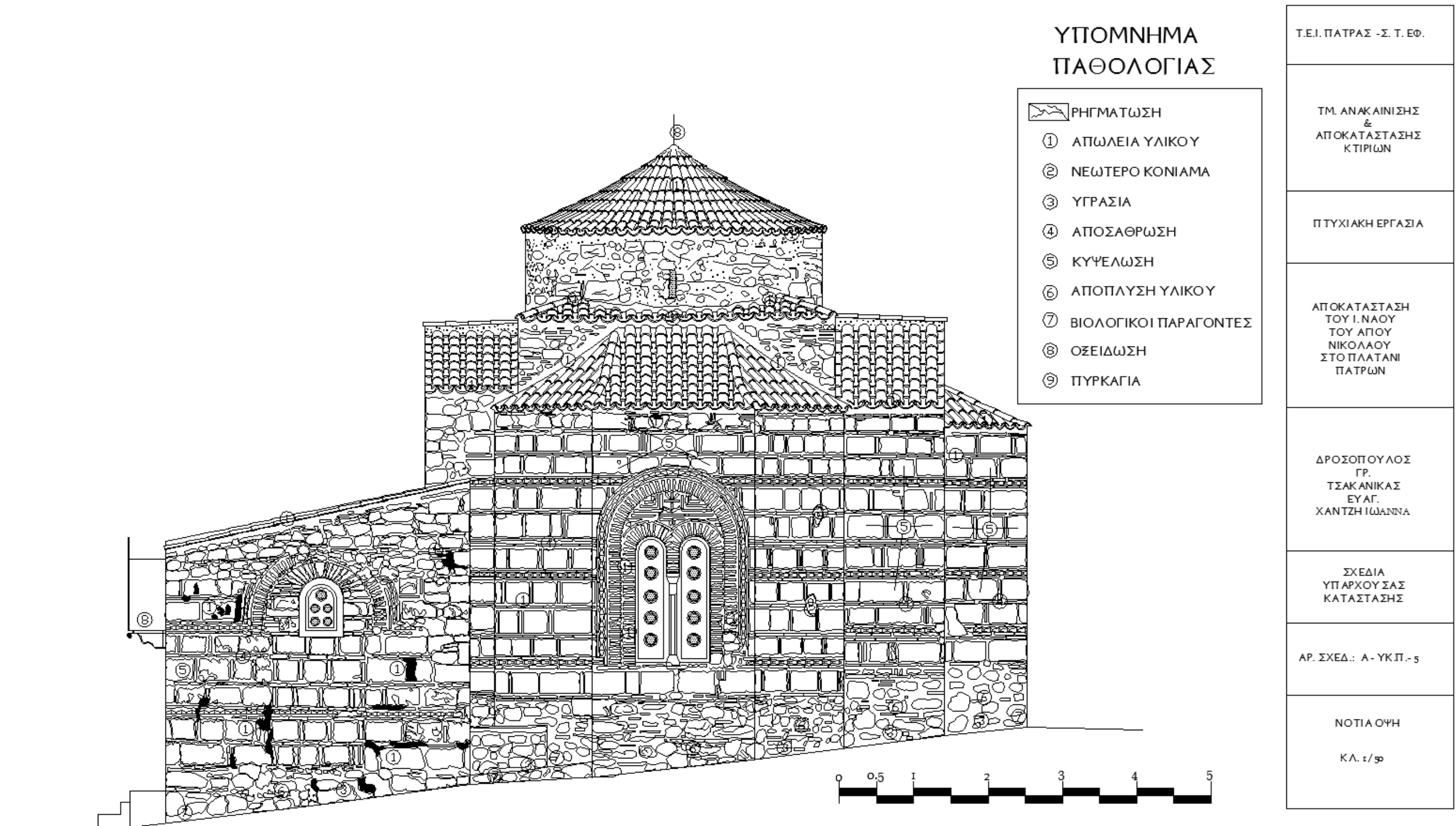
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ
ΓΡ.
ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ
ΕΥΑΓ.
ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ

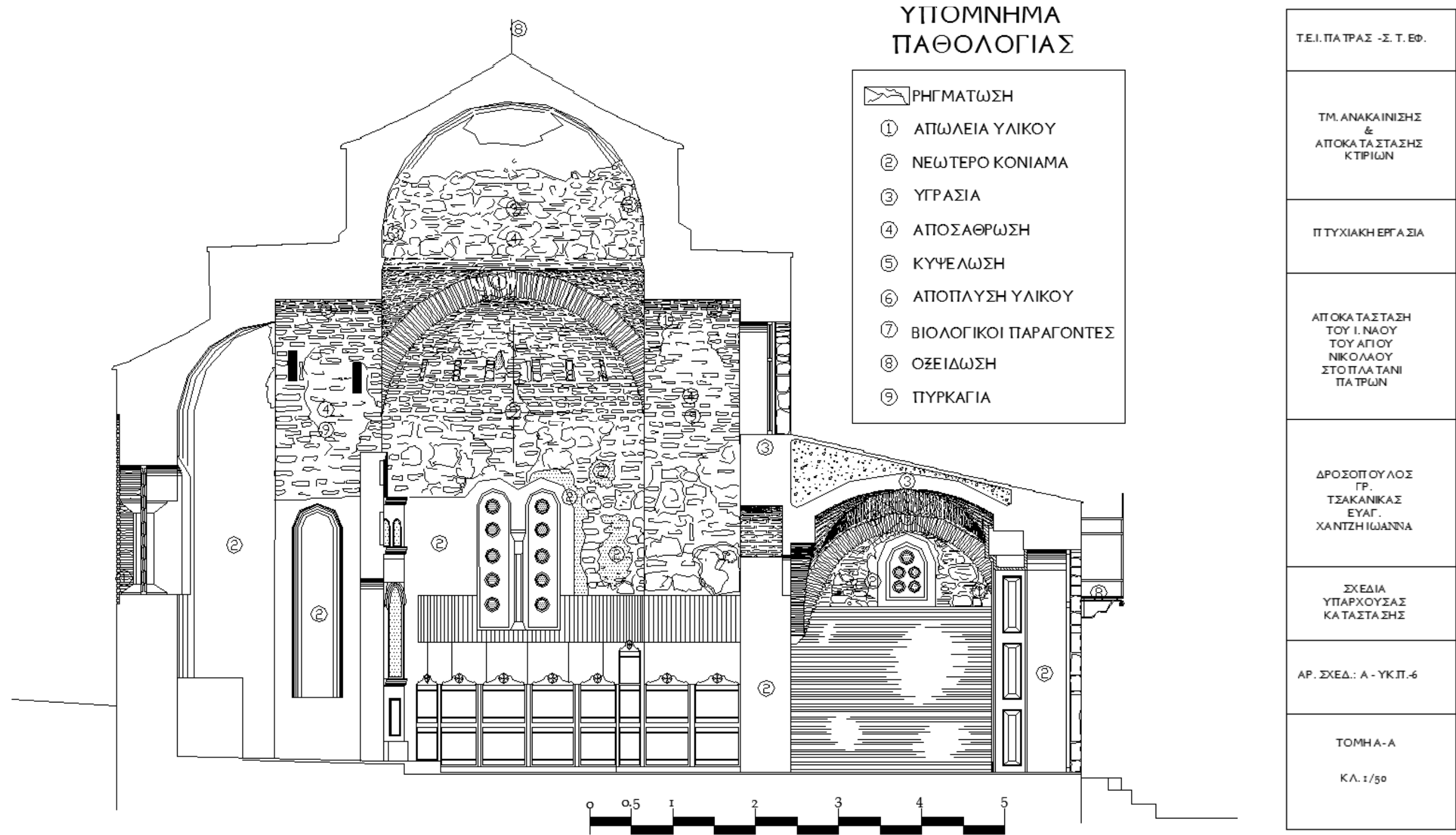
ΣΧΕΔΙΑ
ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

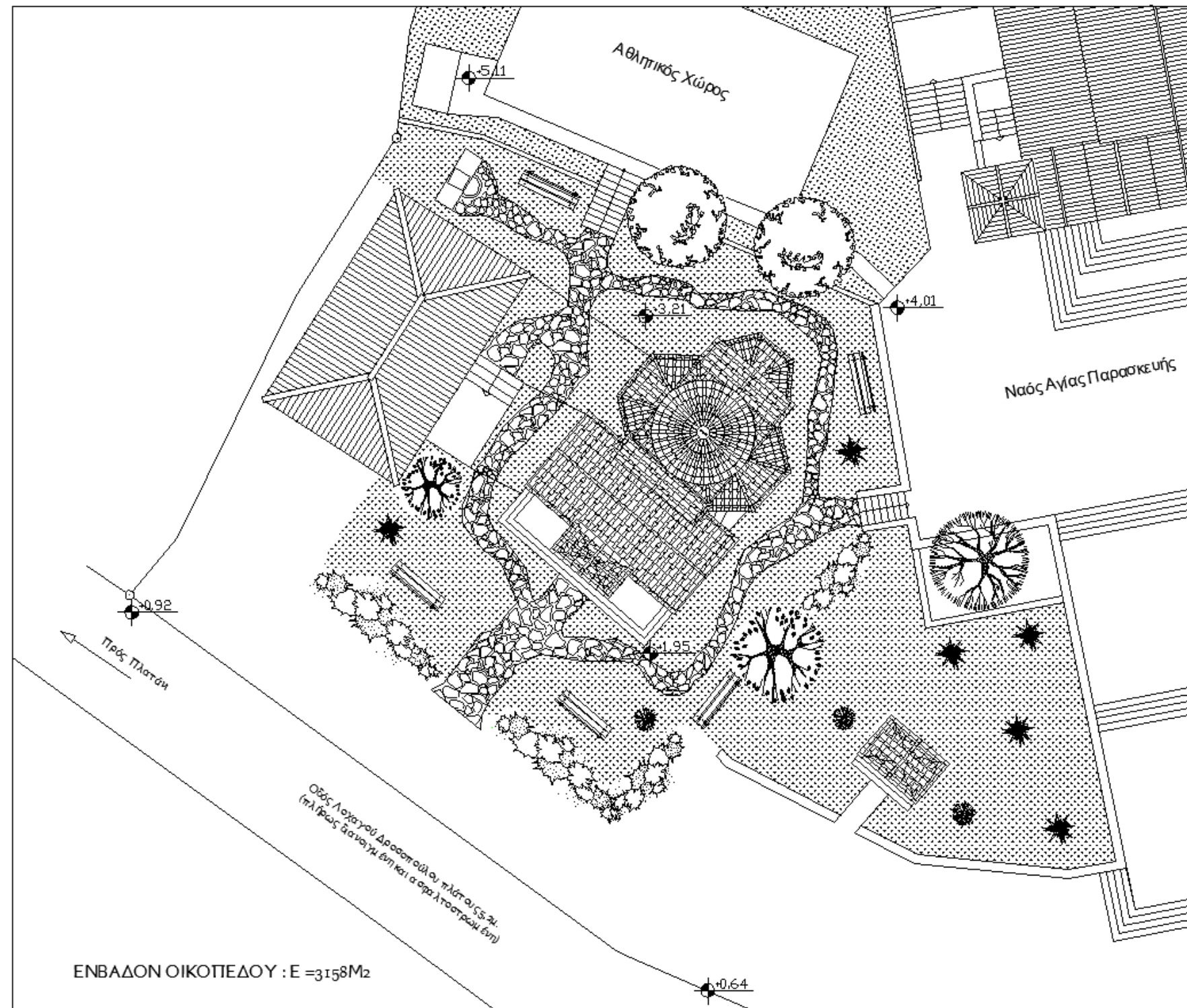
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: Α - ΥΚ.Π. - 4

ΒΟΡΕΙΑ ΟΥΗ

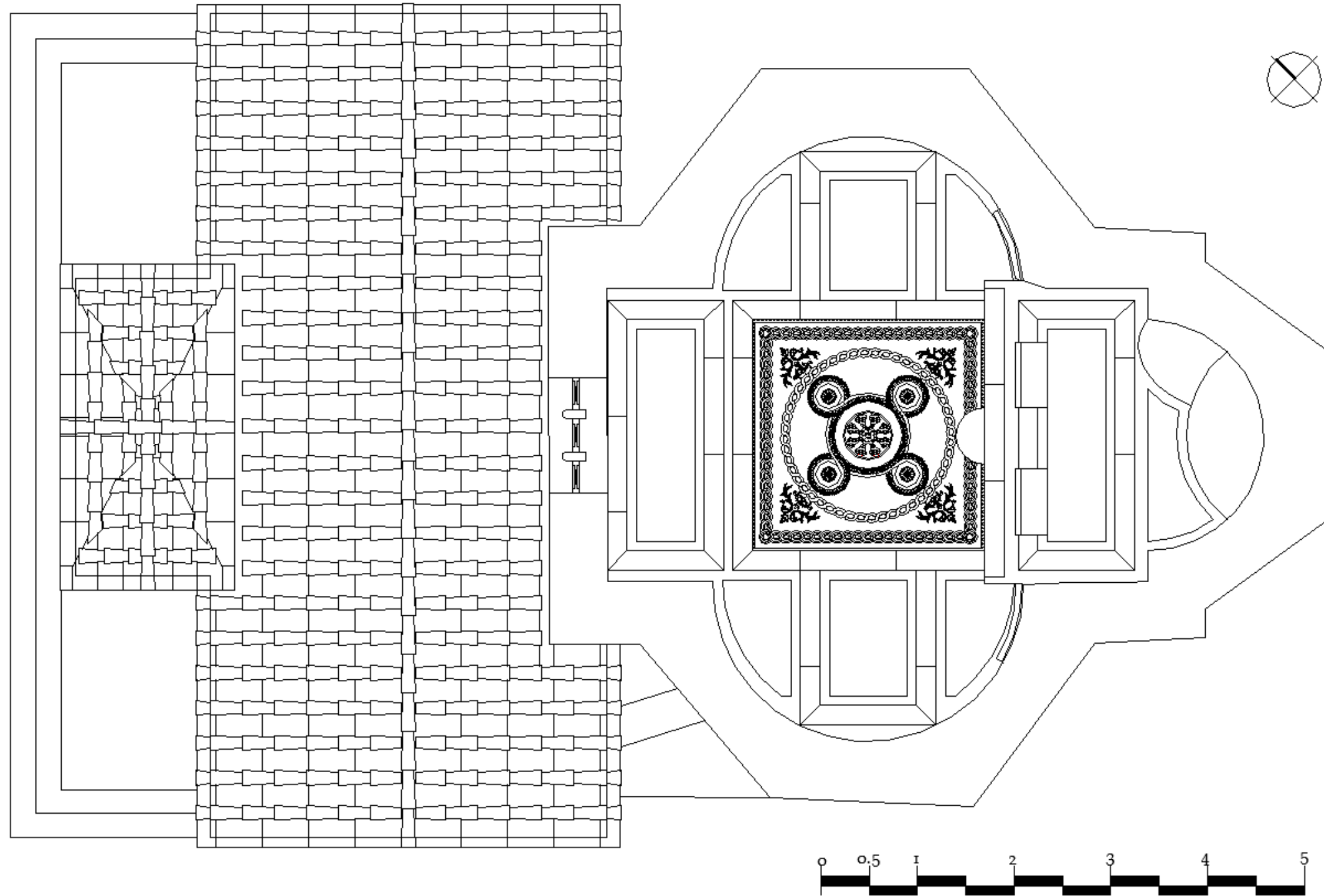
Κλ. τ / 50

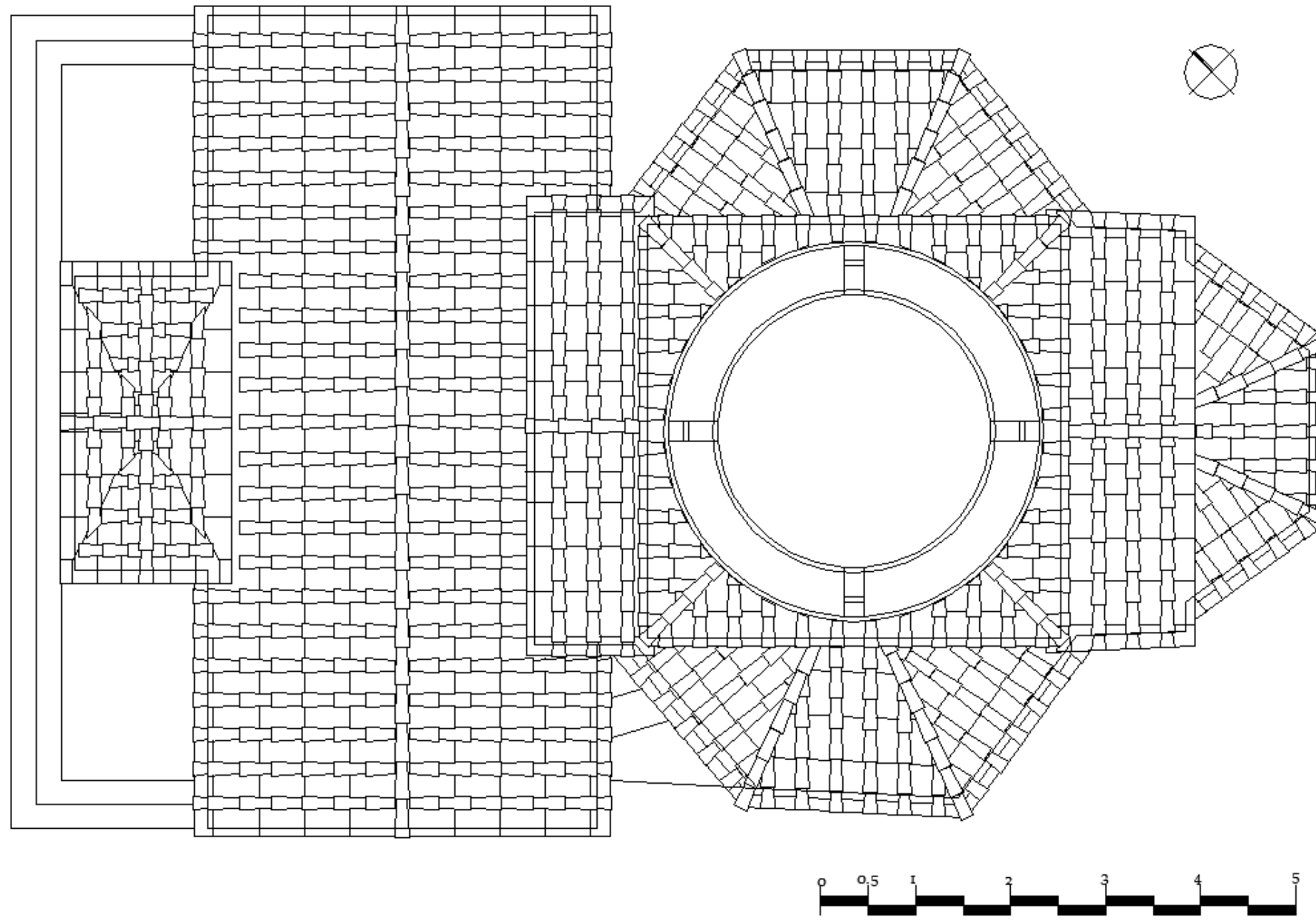

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ. - Τε
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ Κ.Λ. 1/200

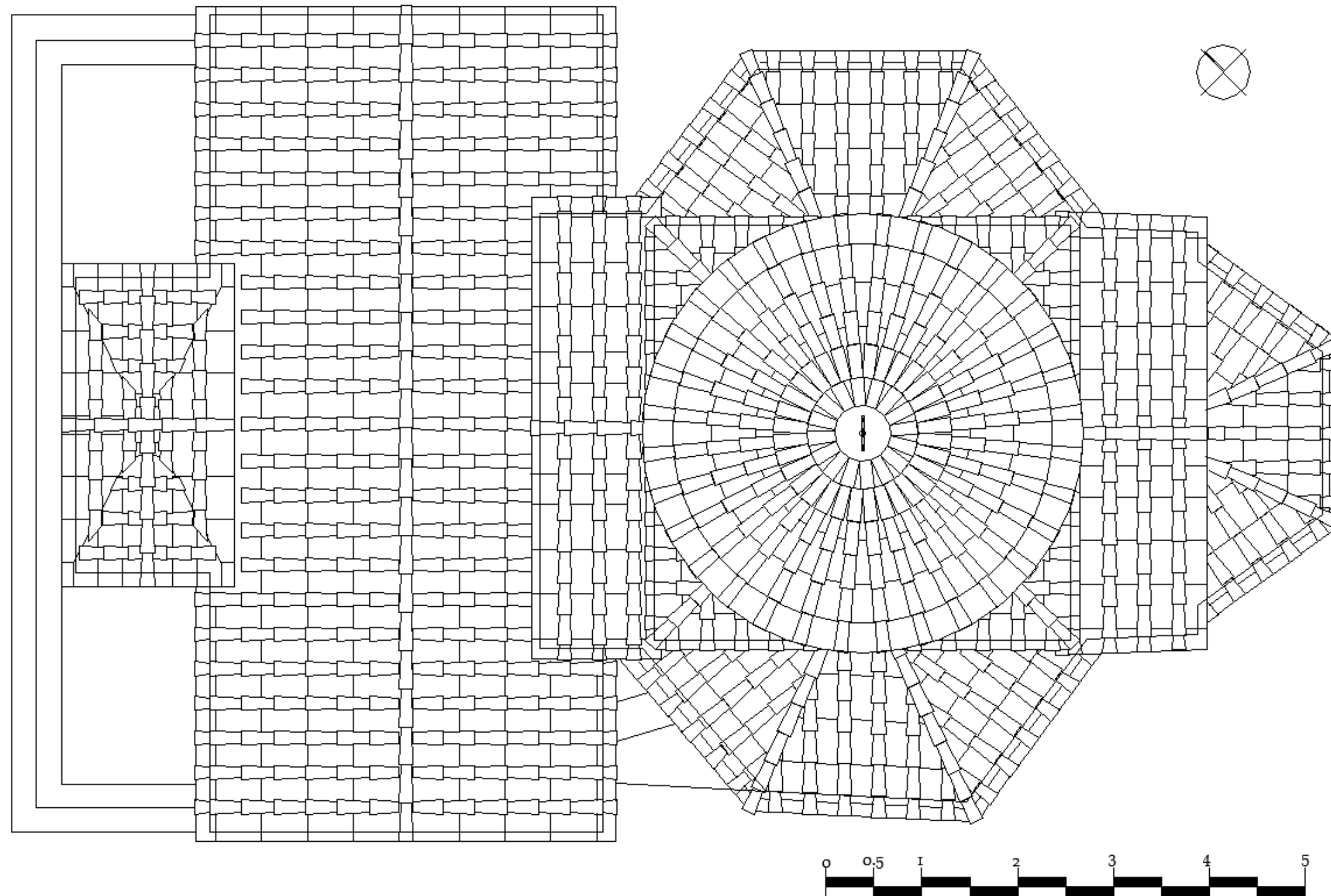

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ. Κ- 1
ΚΑΤΟΥΗ: ΚΛ. 1/50

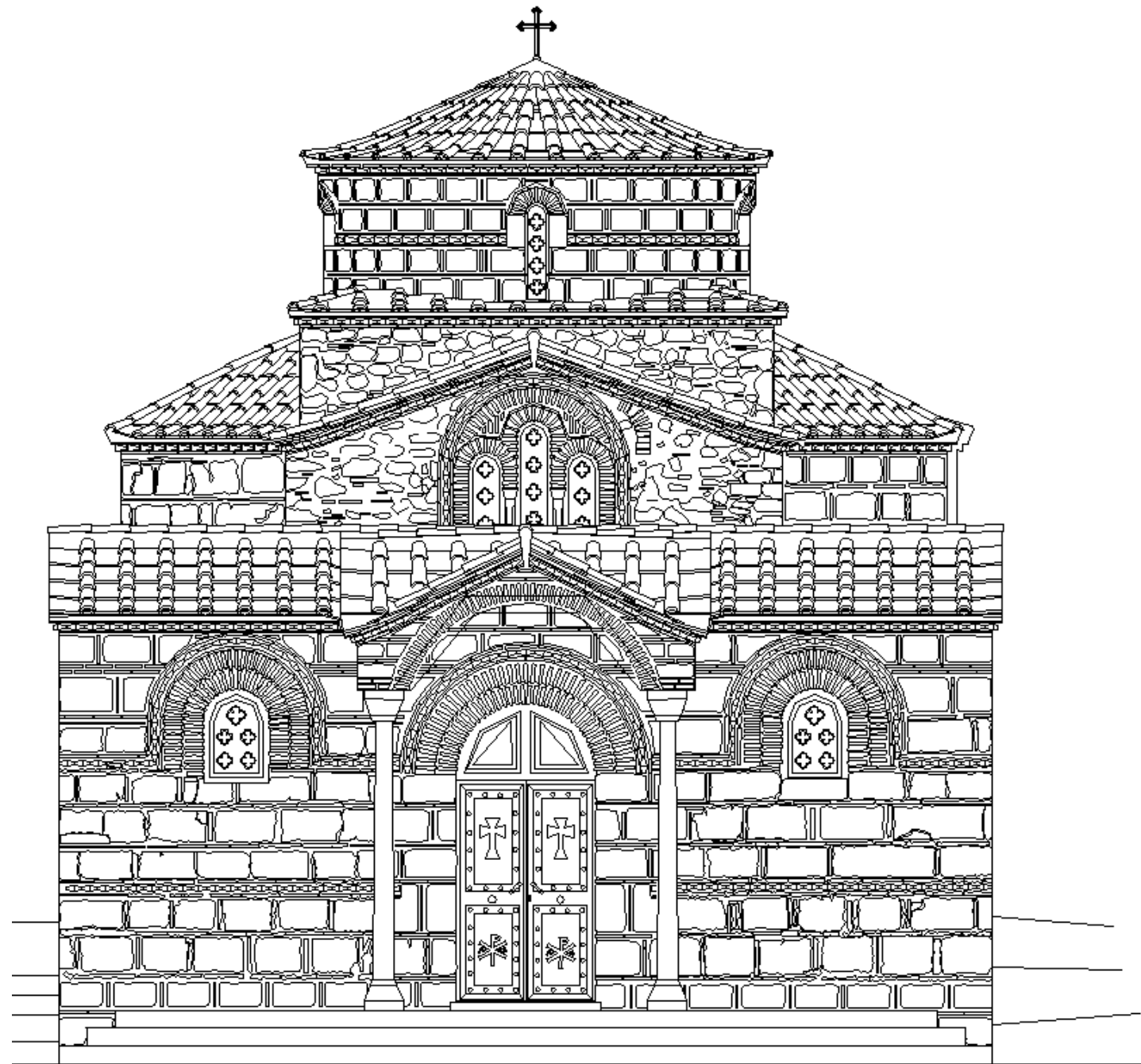

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥ.ΑΓ. ΧΑΝΤΖΗΩΔΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ.Κ-2
ΚΑΤΩΦΗ 2
ΚΛ. 1/50

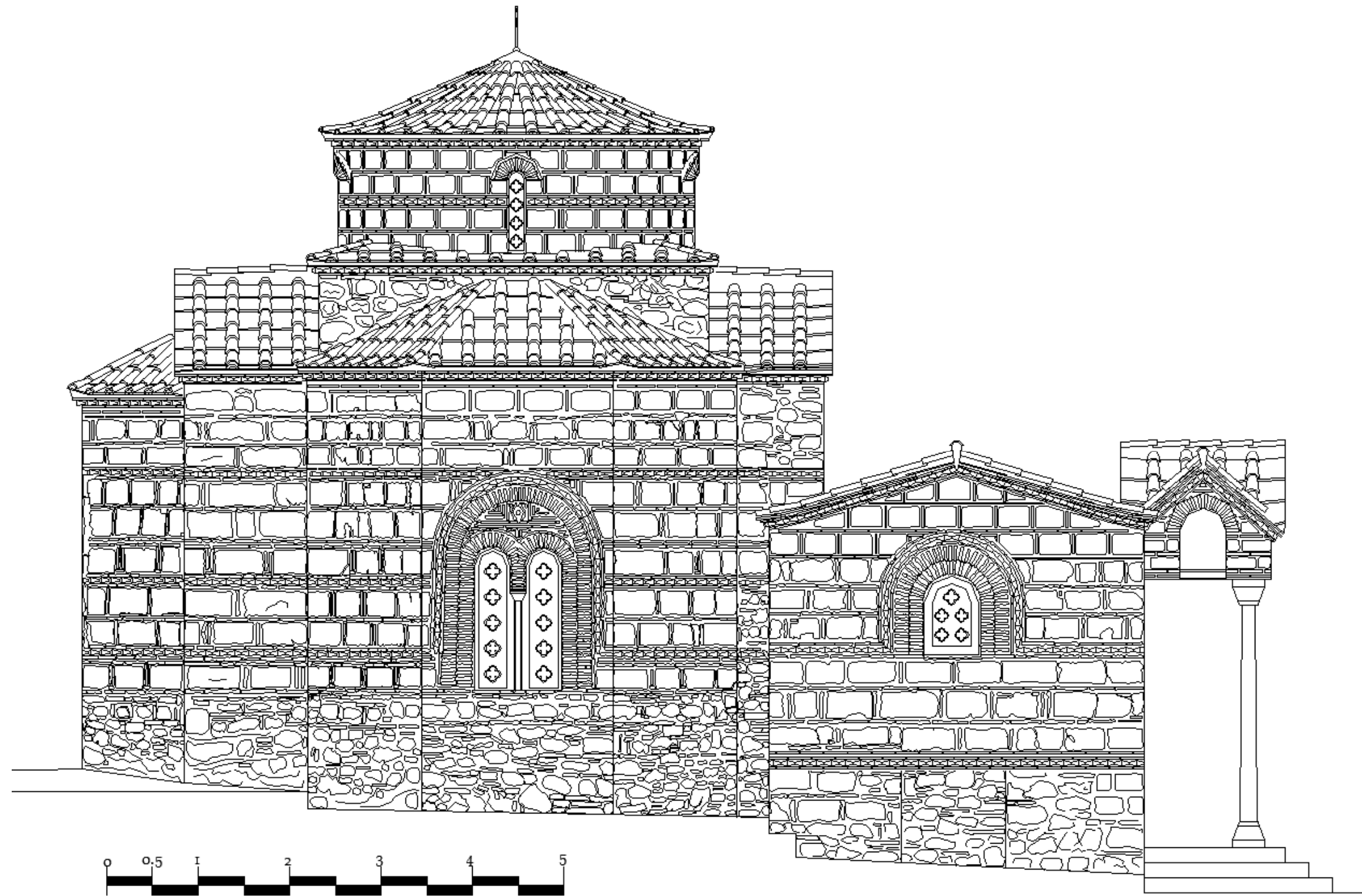

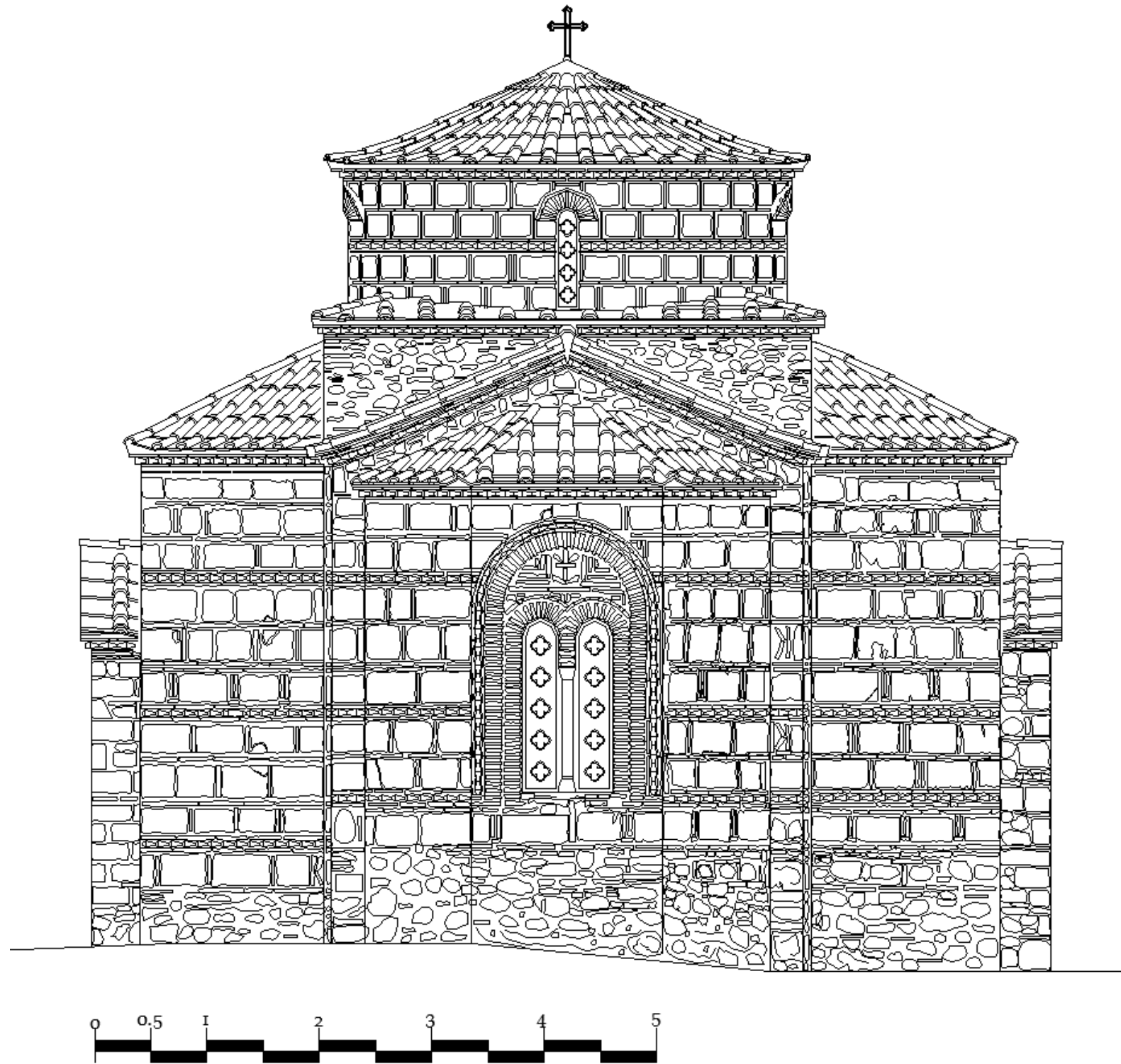
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ.Κ-3
ΚΑΤΟΥΗ:1 Κ.Λ. τ/φ

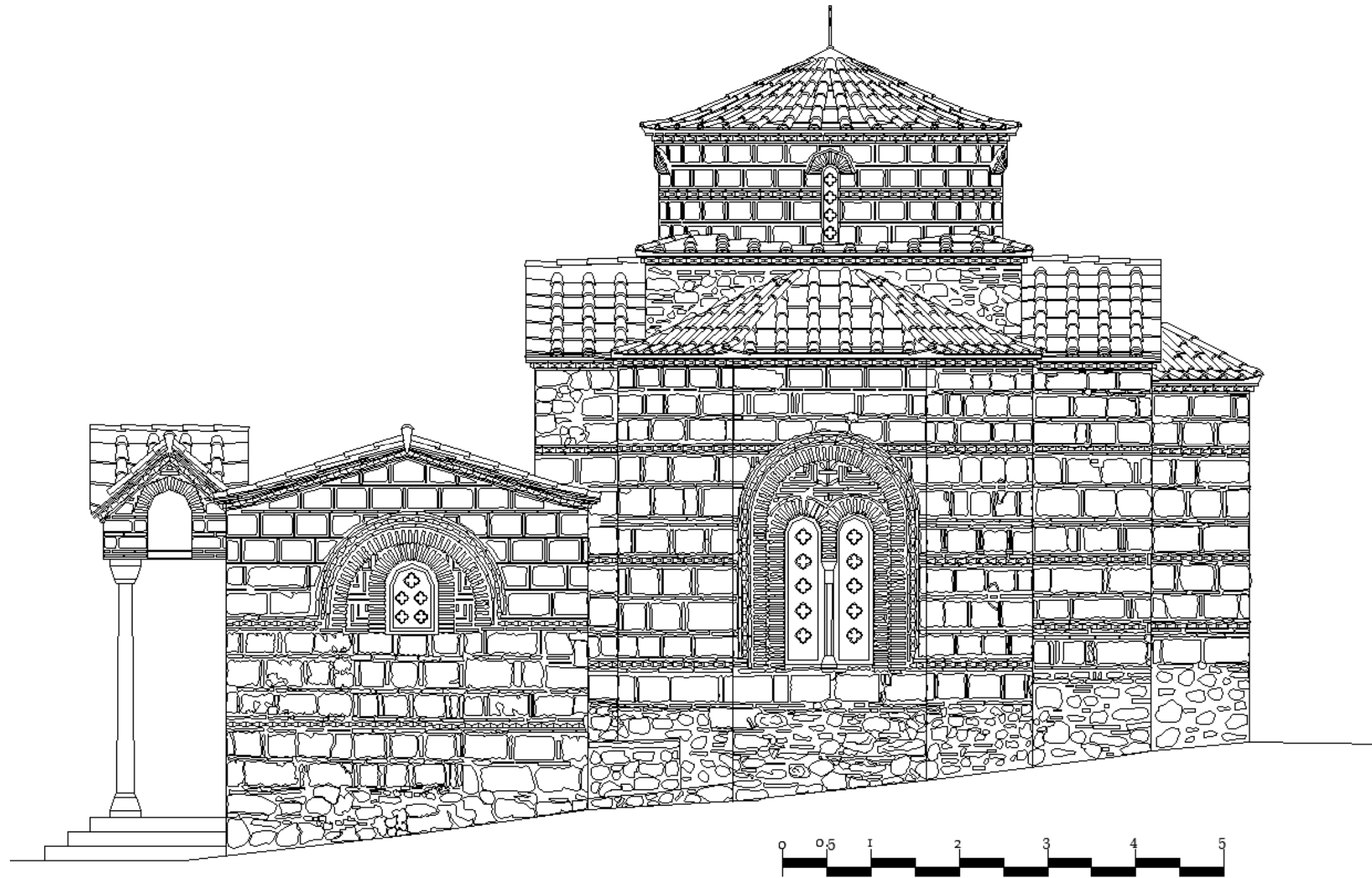
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥ.ΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ. 4
ΔΥΤΙΚΗ ΟΥΗ Κ.Λ. 1/50

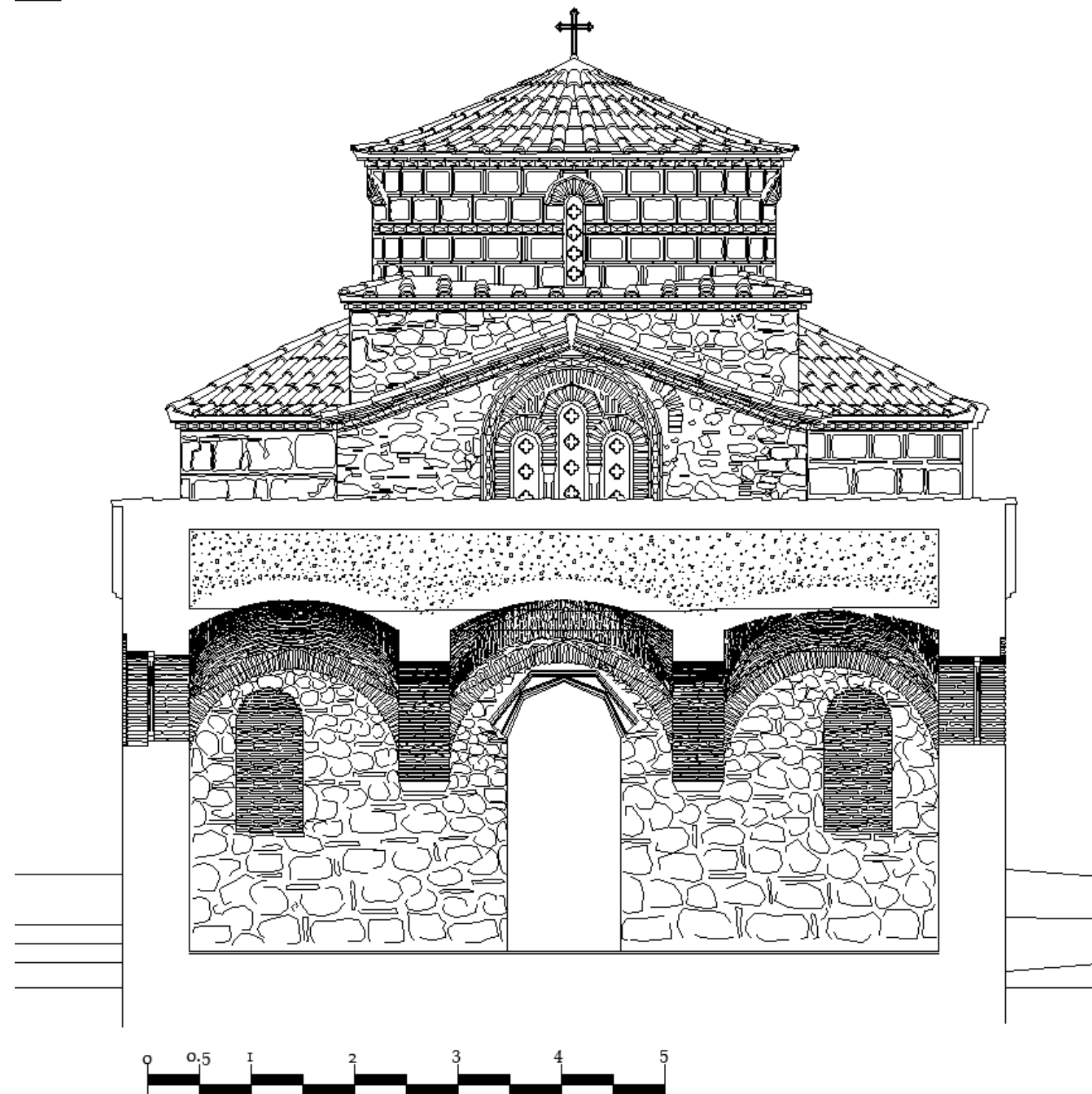
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΚΩΝΣΤΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ. 7
ΒΟΡΕΙΑ ΟΨΗ ΚΛ. 1/50

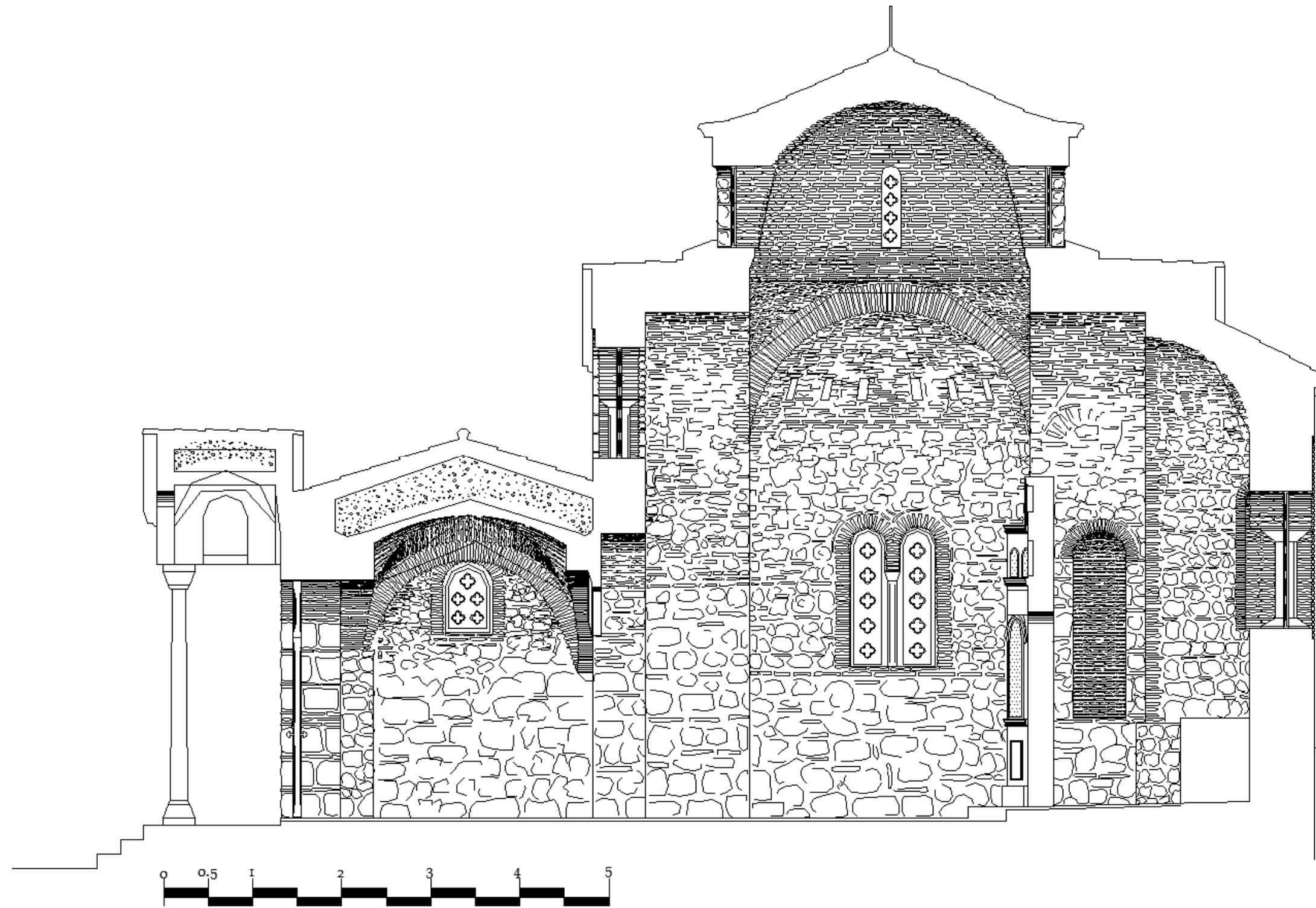
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ. 6
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ ΚΛ. 1/50

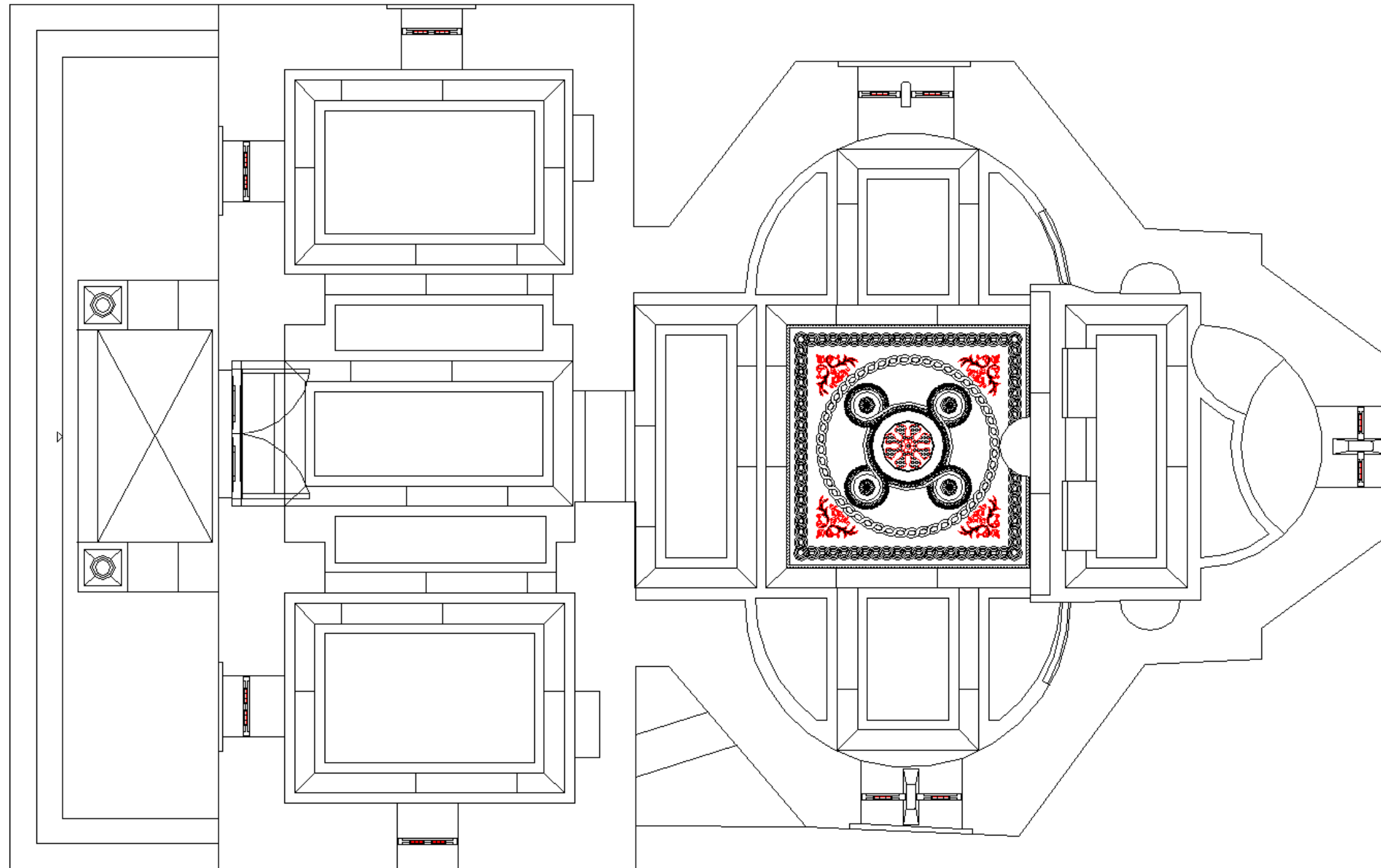
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ. 5
ΝΟΤΙΑ ΟΨΗ ΚΛ. 1/50

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥ. ΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ. 8
ΤΟΜΗ Α-Α
ΚΛ. 1/50

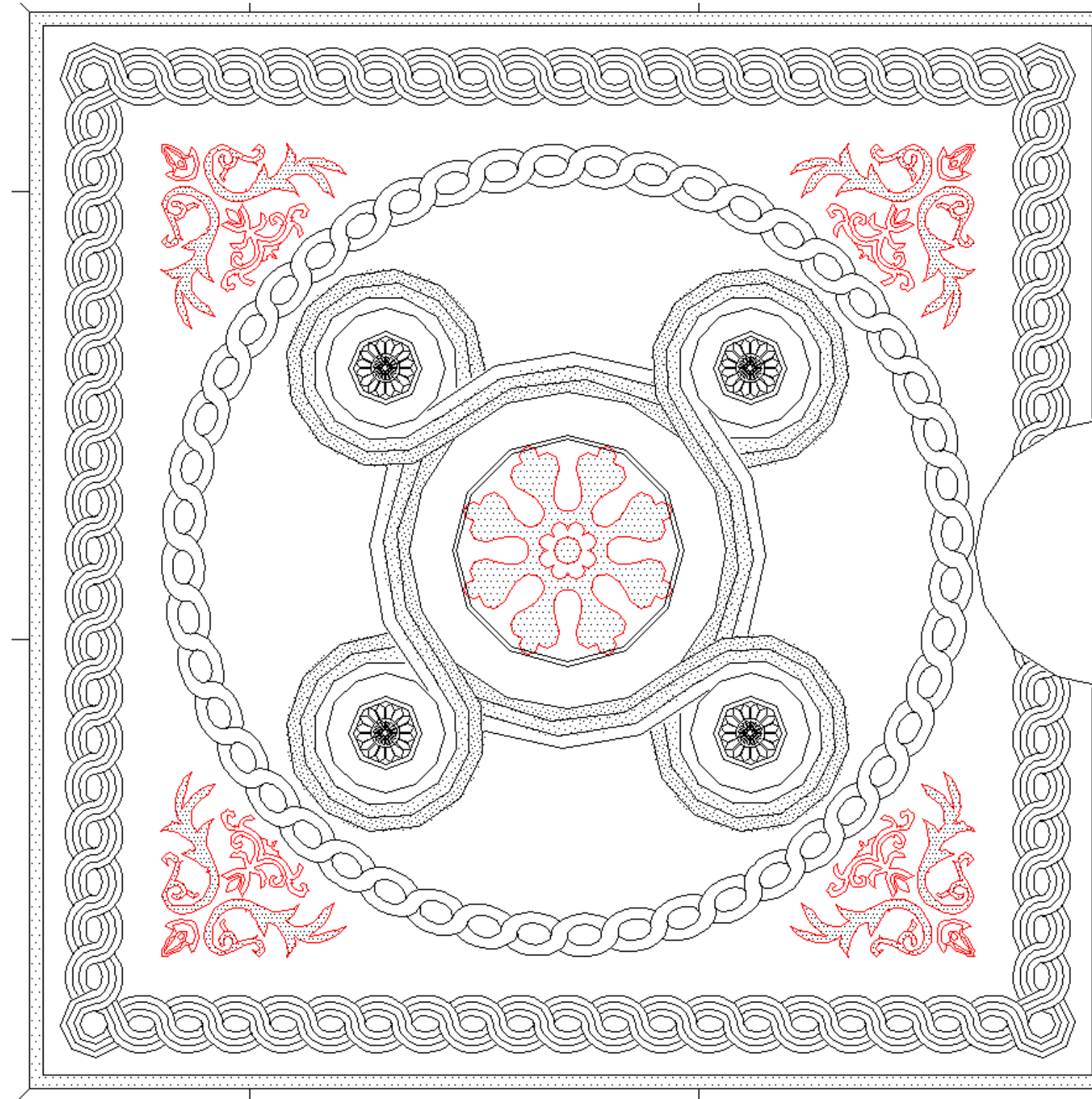

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ. 9
ΤΟΜΗ Β-Β ΚΛ. 1/50

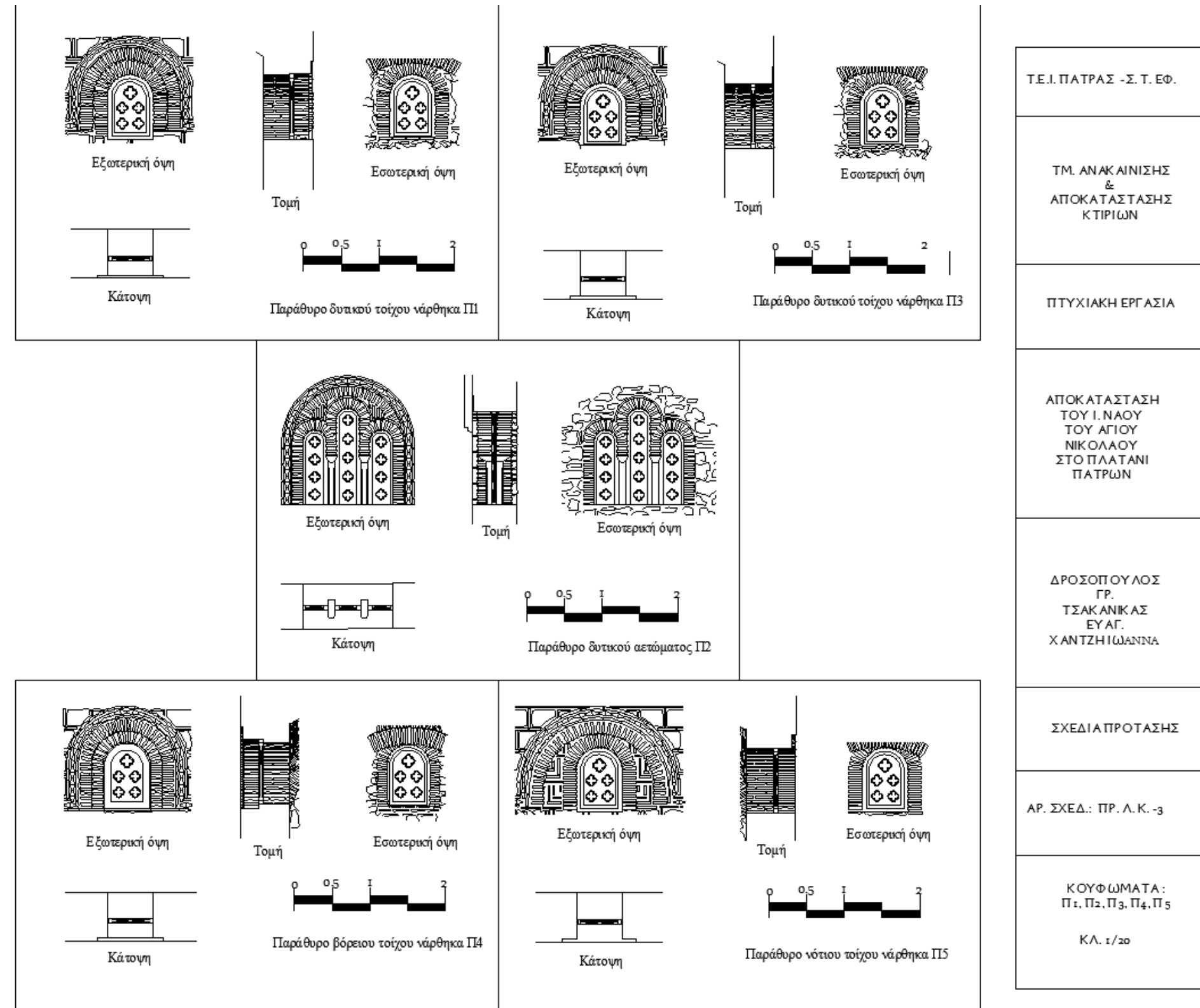

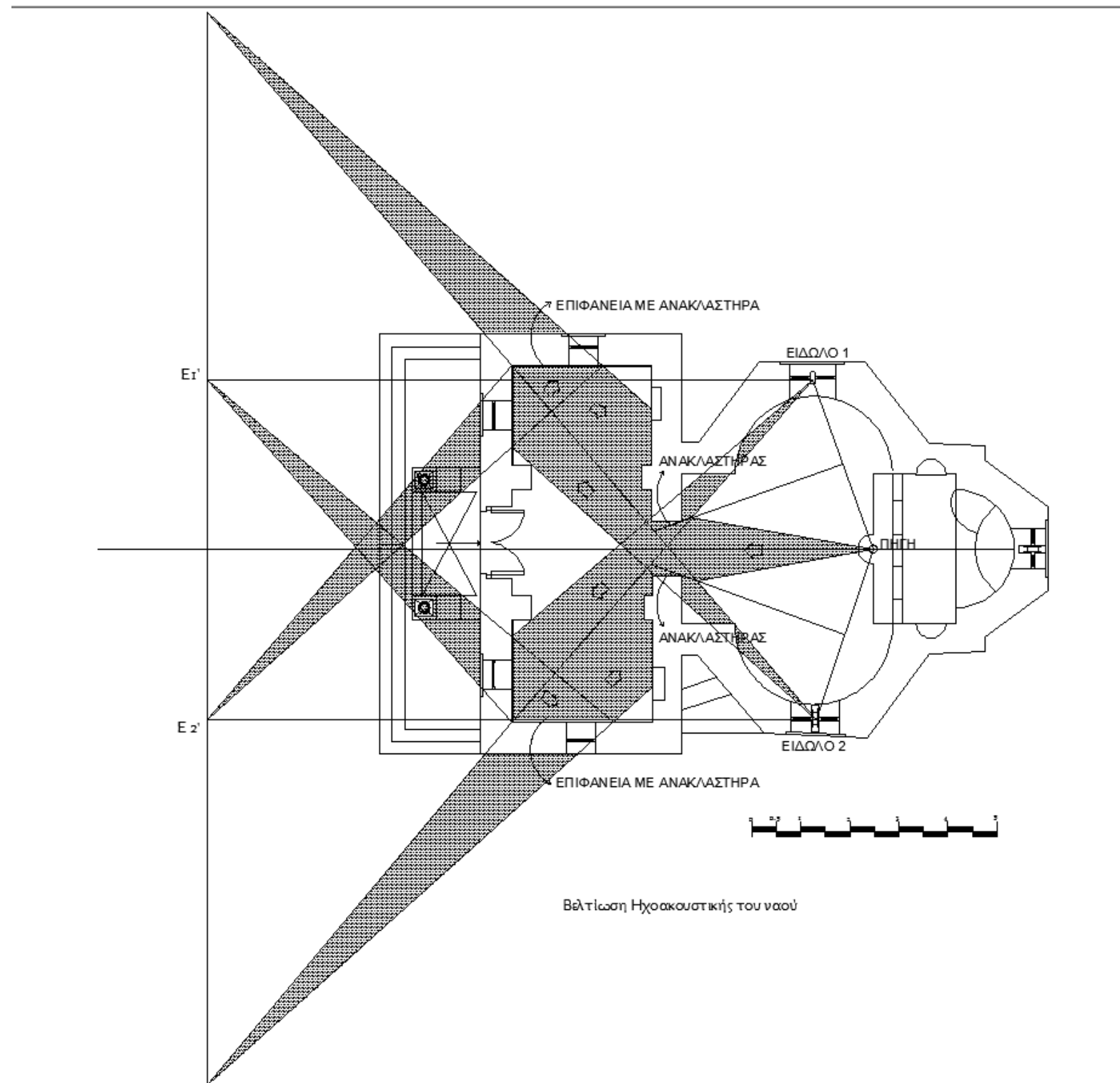
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ : ΠΡ. Λ. Κ. -1
ΔΑΠΕΔΟ ΚΛ. 1/20

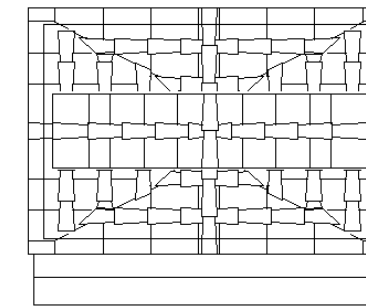
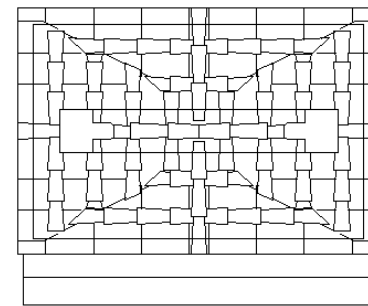
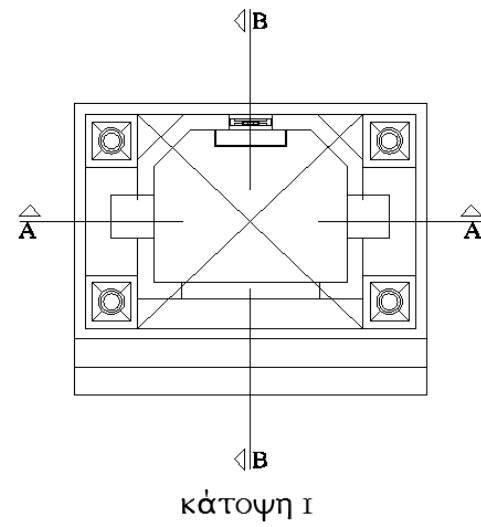

<p>Εξωτερική όψη</p> <p>Τομή</p> <p>Εσωτερική όψη</p> <p>Κάτοψη</p> <p>Παράθυρο Νότιας κόγχης Π6</p>	<p>Εξωτερική όψη</p> <p>Τομή</p> <p>Εσωτερική όψη</p> <p>Κάτοψη</p> <p>Παράθυρο Ανατολικής κόγχης Π7</p>	<p>Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ. ΕΦ.</p> <p>ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ</p> <p>ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ</p> <p>ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ</p>
<p>Εξωτερική όψη</p> <p>Τομή</p> <p>Εσωτερική όψη</p> <p>Κάτοψη</p> <p>Θύρα Νάρθηκα Θ1</p>	<p>Εξωτερική όψη</p> <p>Τομή</p> <p>Εσωτερική όψη</p> <p>Κάτοψη</p> <p>Παράθυρο Βόρειας κόγχης Π8</p>	<p>ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥ.ΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ</p> <p>ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ</p> <p>ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ. Λ.Κ. -2</p> <p>ΚΟΥΦΩΜΑΤΑ :Π6, Π7, Π8 ΘΥΡΑ ΝΑΡΘΗΚΑ: Θ1 ΚΛ. 1/20</p>

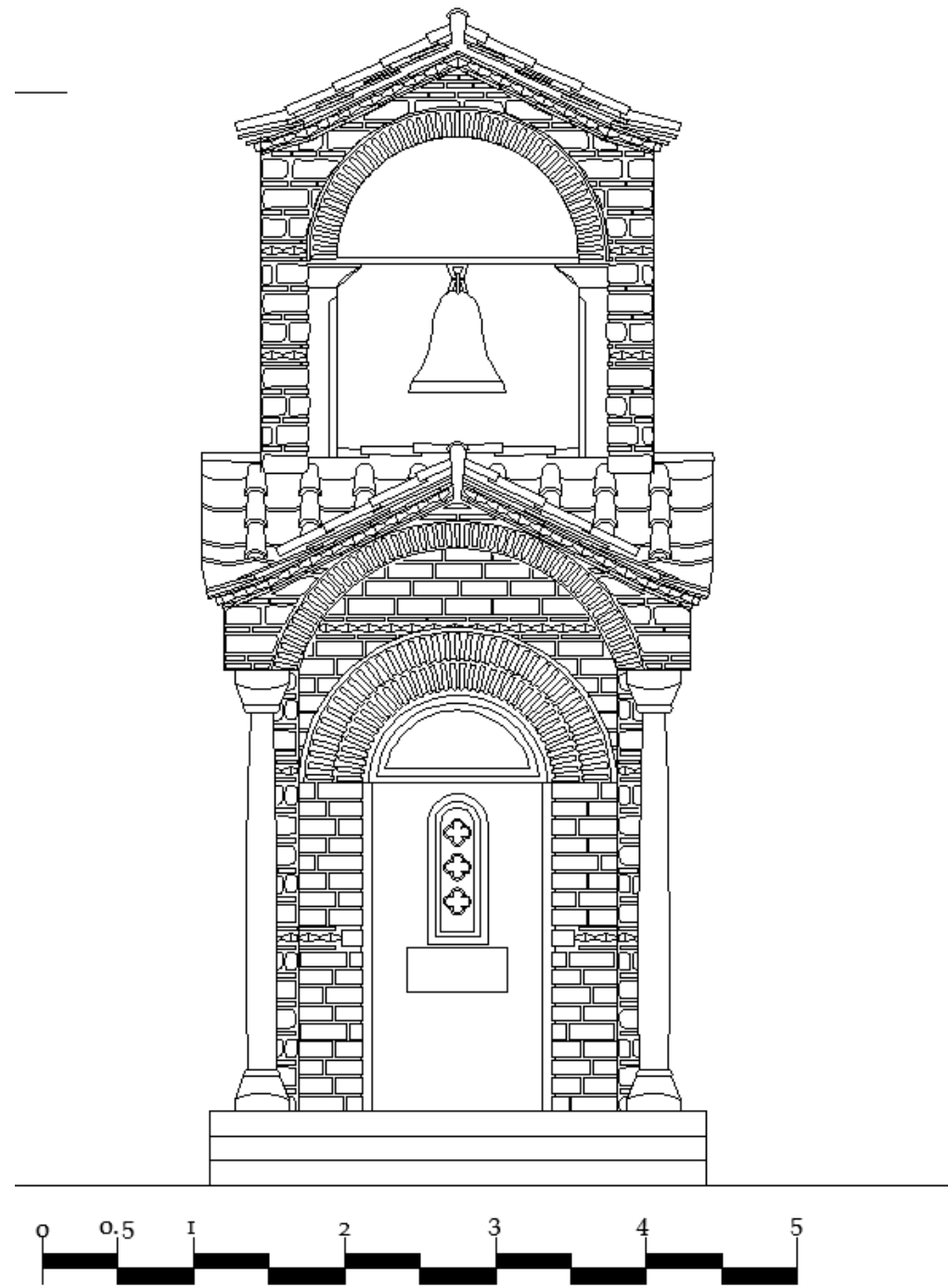

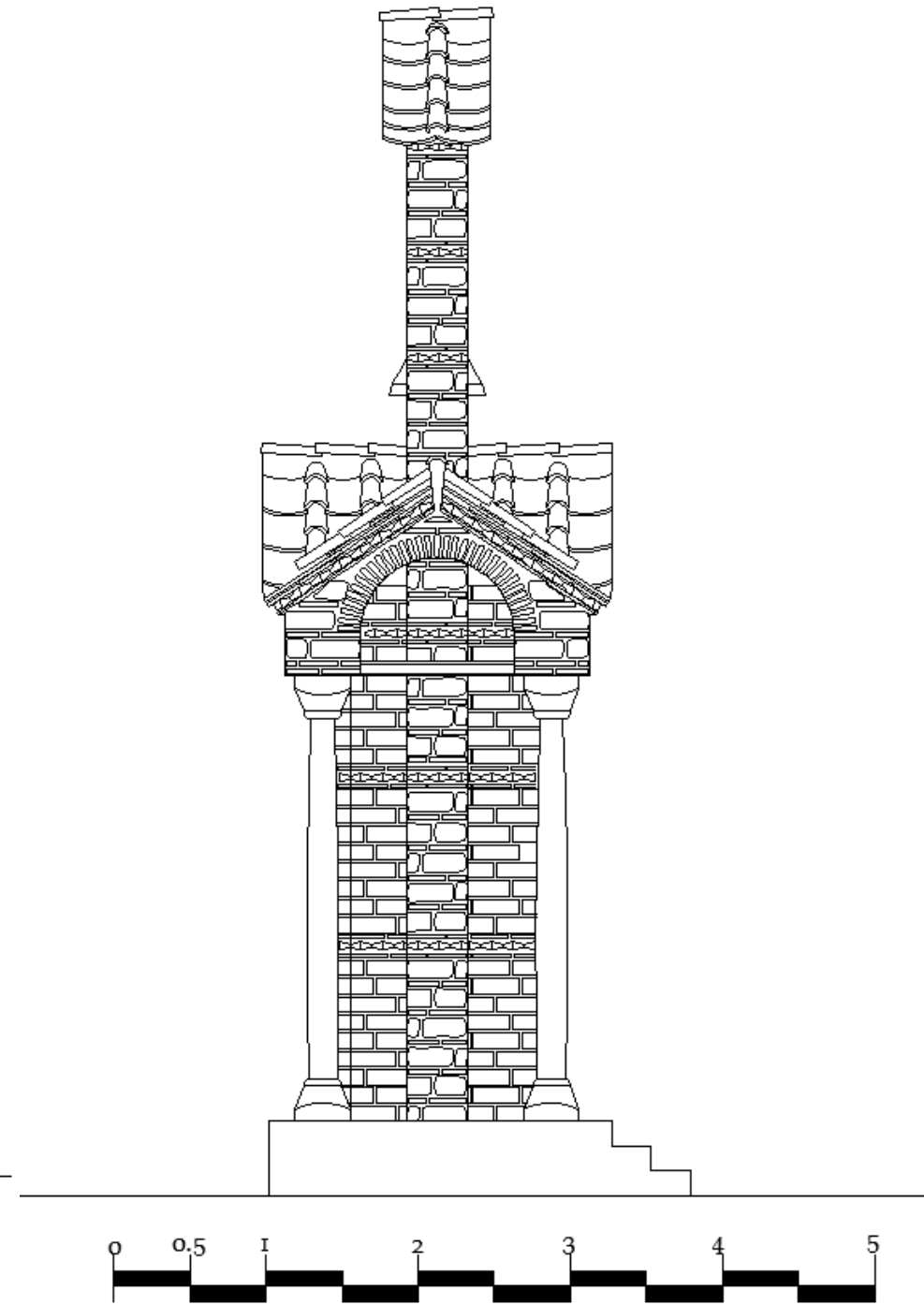
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ - Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ. ΑΚ. 1
ΑΚΟΥΣΤΙΚΗ
ΚΛ. 1 / 50

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ.Τ.Ε.Φ.
ΤΜ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟΥ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ. ΚΩΔ. 1
ΚΑΤΟΨΕΙΣ: 1, 2, 3 ΚΑ. 1/50

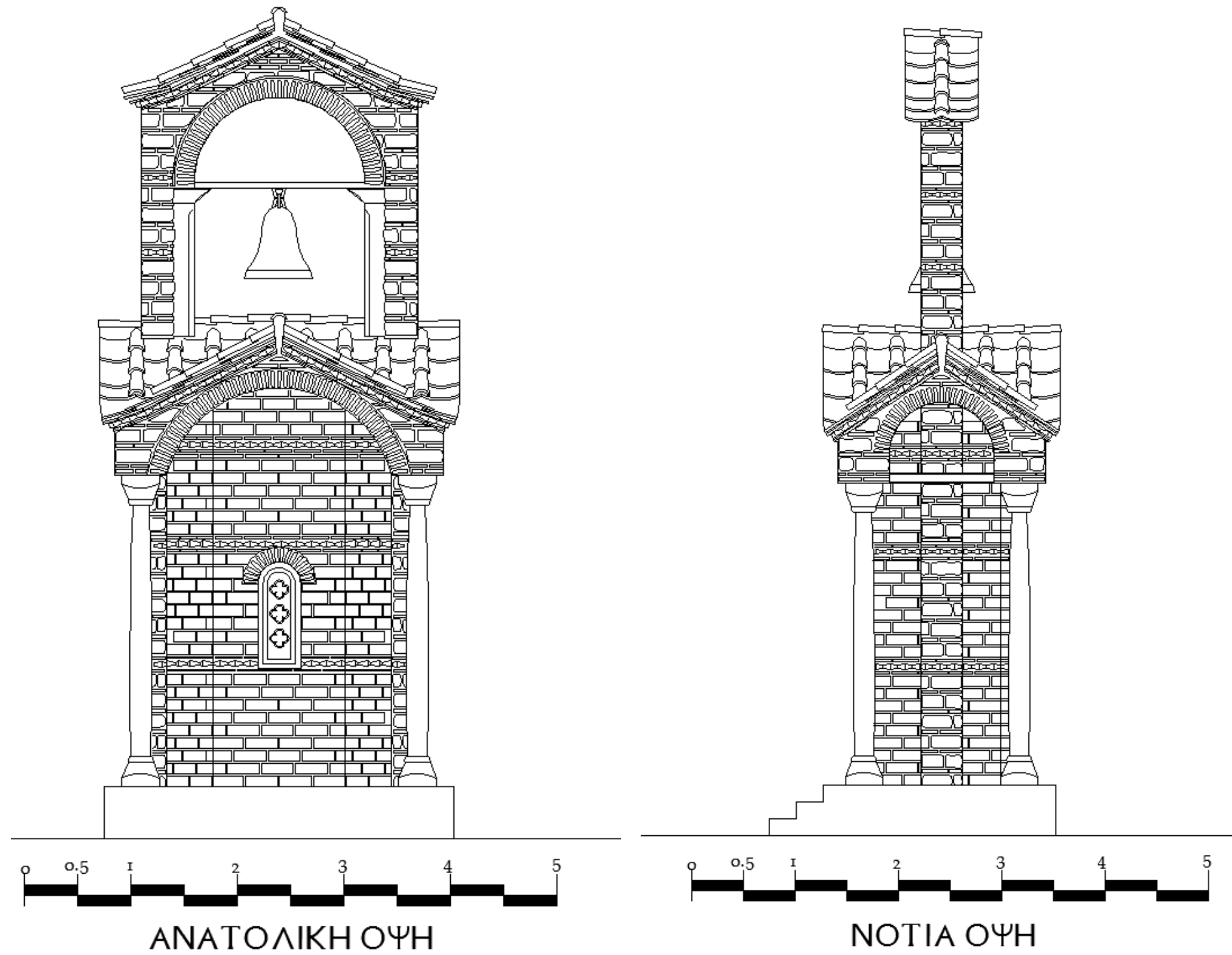

ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ

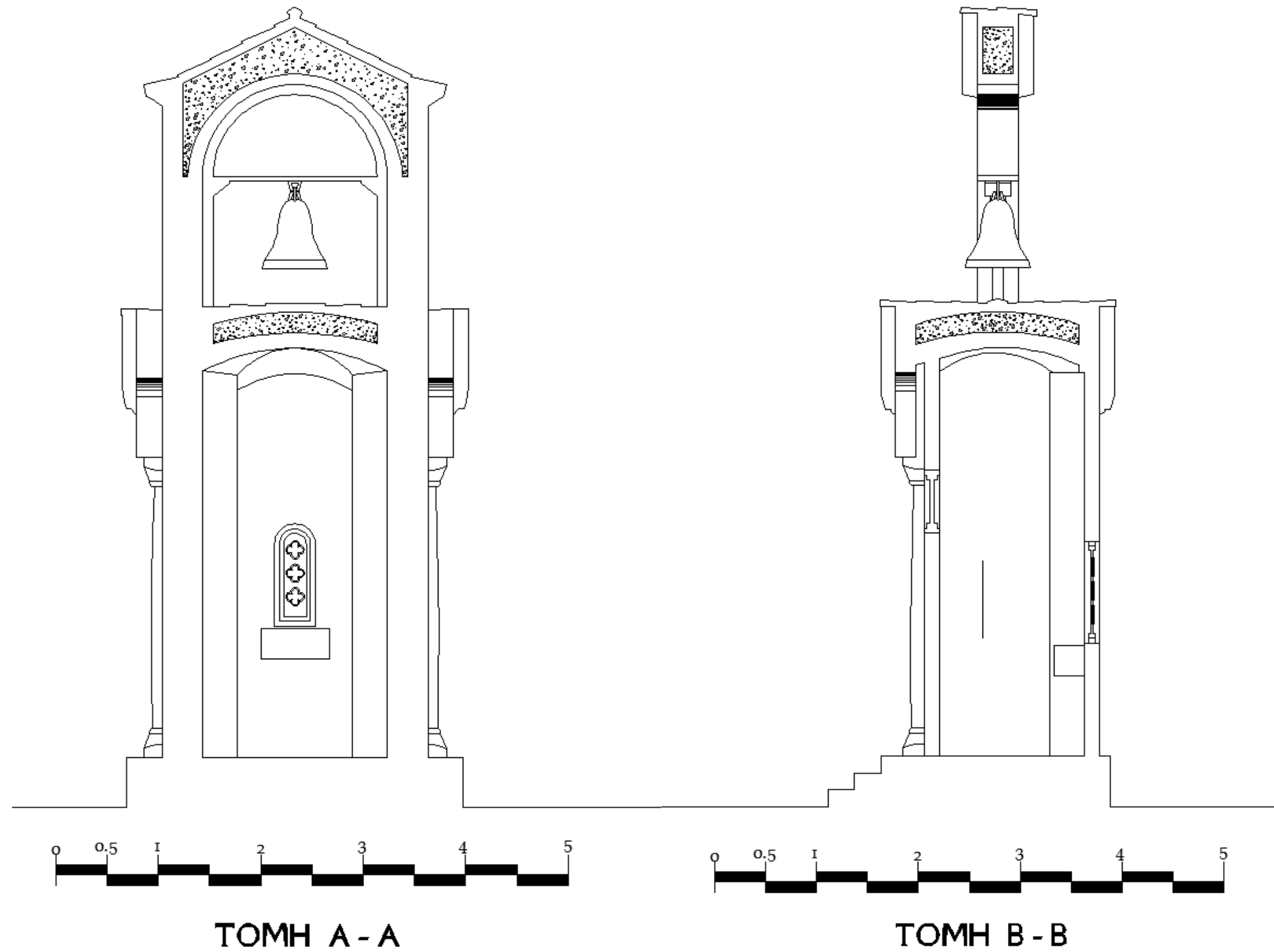

ΒΟΡΕΙΑ ΟΨΗ

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟΥ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ. ΚΩΔ. 2
ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ ΒΟΡΕΙΑ ΟΨΗ ΚΛ. 1/50

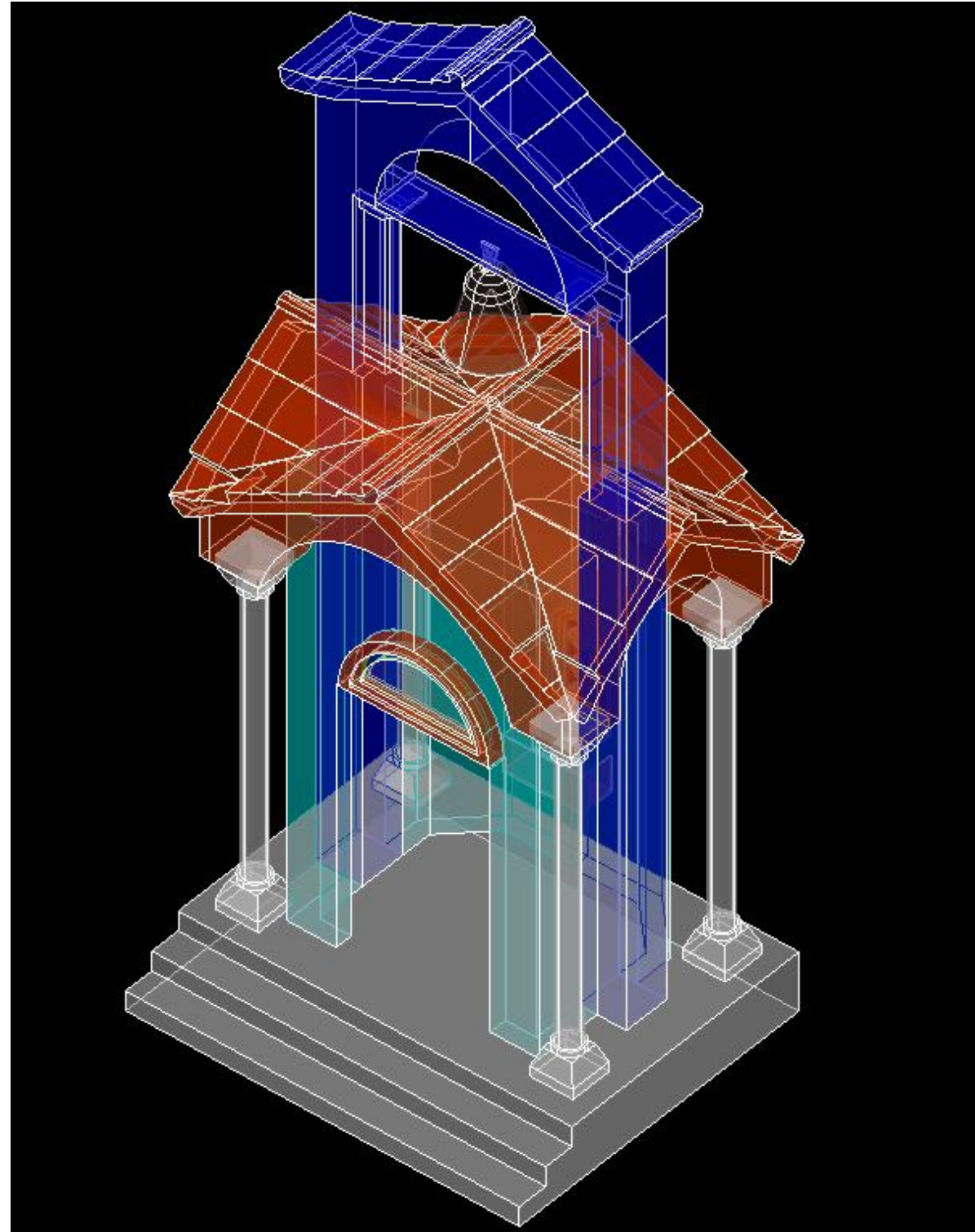
Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ. ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΚΩΔΙΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟΥ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΠΡ. ΚΩΔ 3
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ ΝΟΤΙΑ ΟΨΗ
ΚΑ. 1/50

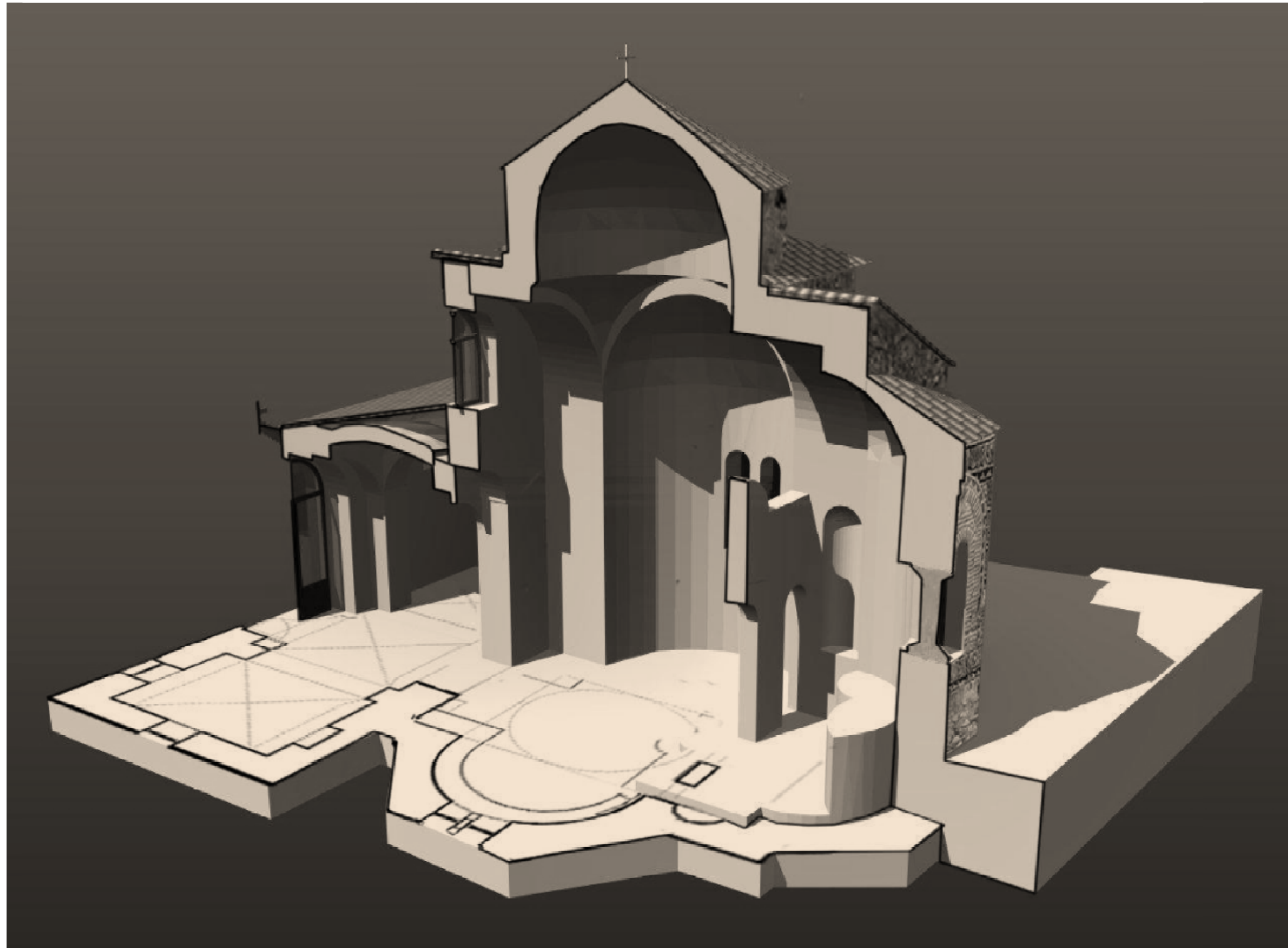

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ -Σ. Τ. ΕΦ.
ΤΜ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΗΣ & ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΤΙΡΙΩΝ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΟ ΠΛΑΤΑΝΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. ΤΣΑΚΑΝΙΚΑΣ ΕΥΑΓ. ΧΑΝΤΖΗ ΙΩΑΝΝΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟΥ
ΑΡ. ΣΧΕΔ.: ΓΡ. ΚΩΔ. 4
ΤΟΜΗ Α - Α ΤΟΜΗ Β - Β ΚΑ. 1/50

Σκαριφήματα

